

RENAN
Jézus élete

OSZK

Nemzeti Széchenyi Könyvtár

.....
826.939

OSZK

1392

JÉZUS ÉLETE.

IRTA

RENAN ERNŐ.

TOLDALÉKUL:

HÁROM FONTOS VÉLEMÉNY

RENAN „JÉZUS ÉLETE”

FELETT

KÜLÖMBFÉLE THEOLOGIAI SZEMPONTOKBÓL FEJTEGETVE.

FORDITOTTA

TORKOS ISTVÁN.

MÁSODIK KIADÁS.

Ára 2 frt.

PEST, 1870.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTEN

LENOX

TILDEN

OSZK

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTEN

LENOX

TILDEN

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTEN

LENOX

JÉZUS ÉLETE.

Országos Széchényi Könyvtár

JÉNUZ ÉLETE

OSZK
Czegléd Széchenyi Könyvtár

JÉZUS ÉLETE.

IRTA

RENAN ERNŐ.

TOLDALÉKUL:

HÁROM FONTOS VÉLEMÉNY

RENAN „JÉZUS ÉLETE“

FELETT

KÜLÖMBFÉLE THEOLOGIAI SZEMPONTOKBÓL FEJTEGETVE.

FORDITOTTA

TORKOS ISTVÁN.

MÁSODIK KIADÁS.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

1870.

HÁROM FONTOS VÉLEMÉNY

826.979

Pest. 1870. Nyomatott Heckenast Gusztávnál.

HENRIETTE NÓVÉREM

TISZTA LELKÉHEZ.

(Meghalt Babylonban, szeptember 24-kén, 1861.)

Emlékezel-e még, — az Isten keblén nyugodva, — a ghaziri hosszú napokra, a melyeken Veled, az épen bejárt helyek szemlélete által fellelkesülve, ezen lapokat irtam?... Hallgatva ültél mellettem, minden lapot utánam olvastál, s alig volt befejezve, leirtad; míg a tenger, a falvak, a völgyek és hegyek lábainknál terültek el. — Midőn a nyomasztó hőséget a csillagok megszámlálhatatlan serege váltotta fel, olyankor a Te finom és gyengéd érzelmű kérdéseid s szelid kételyeid visszavezettek gondolataink közös tárgyához. — Egyszer azt mondtad, hogy ezen könyvet szeretni fogod, először azért, mert Veled közösen irtam, azután mert Neked tetszik. — Ha néha láttad lélekben, hogy a tudatlan tömeg korlátolt ítélete fenyegeti, mindig meg voltál

győződve, hogy az igazán kegyes lelkek gyönyörködni fognak benne. — Ezen kedves elmélkedések között mindkettőnket megérintett a halál szárnya; ugyanazon órában együtt fogta le a láz szendere szemeinket; és én egyedül ébredtem fel!..... Te pedig ott pihensz Adonis földjében, a szent Byblos, és a megszentelt vizek mellett, a melyek közé az ős titkok hölgyei könyeiket keverték.

Ó, jó Nemtő! leplezd le előttem a kit szeretted azon igazságokat, a melyek a halált meggyőzik, annak félelmétől megszabadítanak, sőt azt csaknem megszerettetik.

TARTALOM.

	Lap
BEVEZETÉS, mely különösen e történet kutforrásairól szól	1
ELSŐ FEJEZET.	
Jézus helyzete a világtörténelemben	45
MÁSODIK FEJEZET.	
Jézus gyermek- és ifjúkora. — Első behatásai	59
HARMADIK FEJEZET.	
Jézus neveltetése	68
NEGYEDIK FEJEZET.	
Azon eszmekör, a melyben Jézus mozgott	79
ÖTÖDIK FEJEZET.	
Jézus első jelmondatai. — Eszméi az atya Istenről, s a tiszta vallásról. — Első tanítványok	100
HATODIK FEJEZET.	
Keresztelő János. — Jézus utazása Jánoshoz, s tartózkodása a judaeai pusztában. — Felveszi János keresztségét	119
HETEDIK FEJEZET.	
Jézus eszméinek fejlődése az Isten országa felől	134
NYOLCZADIK FEJEZET.	
Jézus Kapernaumban	147
KILENCZEDIK FEJEZET.	
Jézus tanítványai	161
TIZEDIK FEJEZET.	
A tó melletti predikáció	173
TIZENEGYEDIK FEJEZET.	
Az Isten országa, ugy fogva fel, mint a szegények birodalma	184
TIZENKETTEDIK FEJEZET.	
A fogoly János követői Jézushoz. — János halála. — Iskolájának viszonya a Jézuséhoz	197

TIZENHARMADIK FEJEZET.	Lap
A jeruzsálemi első fellépés	205
TIZENNEGYEDIK FEJEZET.	
Jézus viszonya a pogányokhoz és samaritánusokhoz	220
TIZENÖTÖDIK FEJEZET.	
A Jézusról szóló legenda kezdete. — Saját fogalma természet feletti állásáról	229
TIZENHATODIK FEJEZET.	
A csudák	243
TIZENHETEDIK FEJEZET.	
Jézus fogalmának határozott alakja az Isten országáról	254
TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.	
Jézus intézményei	271
TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.	
A lelkesültségnek és izgatottságnak növekvő emelkedése	282
HUSZADIK FEJEZET.	
Ellenzék Jézus ellen	193
HUSZONEGYEDIK FEJEZET.	
Jézus utolsó útja Jeruzsálembe	304
HUSZONKETTEDIK FEJEZET.	
Jézus elleneinek titkos tervei	320
HUSZONHARMADIK FEJEZET.	
Jézus életének utolsó hete	331
HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.	
Jézus elfogatása és pöre	347
HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.	
Jézus halála	365
HUSZONHATODIK FEJEZET.	
Jézus a sirban	375
HUSZONHETEDIK FEJEZET.	
Jézus elleinek sorsa	381
HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.	
Jézus művének lényeges jelleme	386

JÉZUS ÉLETE.

IRTA

RENAN ERNŐ.

JENNUS-REITER

REINHA LENO

BEVEZETÉS,

MELY

KÜLÖNÖSEN EZEN TÖRTÉNET KUTFORRÁSAIRÓL SZÓL.

A keresztyénség eredete történetének azon egész homályos, mondhatnám földalatti korszakot magában kellene foglalni, a mely ezen vallás első keletkezésétől azon pillanatig terjed, a midőn annak létele nyilvános, elismert, s minden szem előtt ismeretes ténynyé vált. Egy ily történelem négy kötetből állana. Az első, melyet ezennel a közönség eleibe bocsátok, magáról azon tényről szól, a mely az uj isteni-tisztelet kiindulási pontja volt, s tartalmát egészen az alapítónak magasztos alakja foglalja el. — A második az apostolokról és azoknak közvetlen tanítványairól, vagy jobban mondva, azon változásokról szólna, a melyeken a vallásos eszme a két első keresztyén nemzedék alatt keresztülment. Ezt körülbelől a 100-dik évvel, tudniillik azon időponttal fejezném be, a melyben Jézusnak utolsó barátai meghaltak, s az uj szövetségi könyvek körülbelül azon alakot nyerték, a melyben azokat most olvassuk. A harmadik a keresztyénségnek az Antoninusok alatti helyzetét tárgyalná. Abban látható lenne annak fokozatos fejlődése, s

hogy mint harczol folytonosan a császársággal, a mely az időben a legmagasabb igazgatási tökélyt elérve és bölcsészek által kormányoztatva a csirázó felekezetben oly titkos theokratikus társulatot üldözött, a mely azt folytonosan konokul tagadja s aláássa. Ezen kötet az egész második század hosszát magában foglalná. A negyedik kötet végre azon határozott haladást tüntetné elő, a melyet a keresztyénség a syriai császároktól fogva tett. Ezen kötet kimutatná, miként roskad össze az Antoninusok tudós épülete, miként lesz az ószerű műveltség összeomlása szükségessé, miként használja fel a keresztyénség ezeknek vesztét, miként lesz Syria egész nyugot urává, s miként foglal el Jézus Ázsiának isteneivel s istenekké emelt bölcsészeivel együtt oly társaságokat, a melyeket a bölcsészet s a tisztán polgári állam már ki nem elégített. Ezen időben történik, hogy a Középtenger mellett csoportosult népeknek vallásos fogalmai belsőleg megváltoznak, a keleti isteni-tisztelet mindenütt túlsúlyra vergődik, a keresztyénség terjedelmes egyházzá fejlődve, egészen elfelejti az ezredéves birodalomról álmaid, s a zsidósággal utolsó kapcsolatát is végképen széttépve, egészen a görög és latin világba lép át. A harmadik század harczai s irodalmi munkássága, mint a melyek már eléggé ismeretesek, csak általános vonásokban adatnának elő. Még rövidebben beszélném el az üldözéseket a negyedik század elején, a melyek a császárságnak végső erőlködései voltak a célból, hogy azon elveit érvényesítse, a melyek a vallásos társaságtól az államban minden helyet megtagadtak. Végre arra szoritkoznám, hogy kimutassam azon

politikai változást, a mely Constantin alatt a szerepeket megcseréli, s a legszabadabb és legbensőbb vallásos indulatot oly hivatalos cultussá alakítja át, a mely az államot szolgálja, s maga is üldözővé válik.

Nem tudom, ha életem és tehetségem elégséges lesz-e ily terjedelmes terv kivitelére. Én megelégszem, ha Jézus életének befejezése után annyit nyerhetek, hogy az apostolok történetét, — a keresztyéni öntudat állapotát azon szerekben, a melyek Jézus halálára következtek, — a feltámadásról legenda-korszak alakulását, — a jeruzsálemi egyház első tetteit, — Pál életét, — a Nero alatti válságot, — János jelenéseinek megjelenését, Jeruzsalem veszedelmét, a batanaei héber keresztyén egyház alapítását, az evangyéliomok szerzését, a Jánostól származott kis-ázsiai iskolák eredetét, úgy amint én értem, elbeszélhetem. Ezen csodás első század mellett minden más elhalványul. Egy, a történelemben ritka sajátságnál fogva sokkal határozottabban tudjuk azt, a mi a keresztyén egyházban 50-től 75-ig, mint azt, a mi 100-tól 150-ig történt.

Az ezen történet írásában követett tervvel nem egyez meg a kérdéses pontoknak hosszu, kritikai tárgyalása. A rendszeres jegyzetek alkalmat adnak az olvasónak arra, hogy a szövegnek minden helyét összehasonlitsa a kutforrásokkal. Ezen jegyzeteknél szigoruan az elsőkézből idézetekre szoritkoztam, azaz azon eredeti helyek kimutatására, a melyeken minden állítás vagy sejtelem alapul. Igen jól tudom, hogy az ezen tanulmányokba kevésbé avatott egyéneknek egészen más magyarázatra lett volna szükségük, de én nem szoktam azt ismételve tenni, a mit már más megtett

és pedig igen jól. Különösen az evangyéliomi szövegek kritikája Strauss ur által úgy ki van dolgozva, hogy az igen kevés kívánnivalót hágy hátra. Bár ő az evangyéliomok szerzése felőli elméletében csalódott, s bár az ő könyve, az én nézetem szerint anyyiban hibás, a mennyiben sokat mozog az elméleti, s igen keveset a történelmi téren ¹⁾; de hogy azon okokról, a melyek igen sok apró részletnél vezettek, számot adhassak, szükséges ezen könyvnek mindig éleselméjű, bár néha elménczkedő taglalgatásait követni.

Azt hiszem, hogy a régi kor bizonyítékai közül egy tanuságos forrást sem hanyagoltam el. Igen számos elszórt adatot megnem emlitve, öt nagyszerű iratgyűjteményünk van Jézusról, s azon korról, a melyben ő élt, ezek 1) az evangyéliomok, s általában az uj szövetség könyvei, 2) az ó szövetségnek ugynevezett apokryfus könyvei, 3) Philo, 4) Josephus iratai, 5) a Talmud. Philo iratainak azon megbecsülhetetlen hasznuk van, hogy felfedezik előttünk azon gondolatokat, a melyek Jézus idejében a nagyszerű vallásos kérdésekkel foglalkozó kedélyekben forrongtak. Philo ugyan Zsidóországnak egészen más tartományában élt mint Jé-

¹⁾ Alig leend szükséges megjegyezni, hogy Strauss könyvében semmi sem igazolja azon különös és izetlen rágalmat, a melylyel egy igen használható, pontos, szellemdus és lelkiismeretes művet, — a melynek ugyan általános részeiben egy kizárólagos rendszerhez ragaszkodás hátrányára szolgál, — felületes egyének rossz hirbe igyekeztek keverni. Strauss nemcsak, hogy soha nem tagadta Jézus létezését, sőt könyvének minden lapján feltételezi azt. Csak annyi igaz, hogy Jézusnak egyéni jellemét halványabb színben tünteti fel, mint amilyen az talán valóban volt.

zus, de épen oly ment volt a Jeruzsálemben uralkodó kisszerüsködéstől; Philo tulajdonképen Jézusnak idősebb testvére. Ő 62 éves volt, midőn a názárethi próféta tevékenységének tetőpontján állt, s legalább tiz évvel túlélte őt. Mily nagy kár, hogy sorsa történetesen Galileába nem vitte! Mennyit megtudhattunk volna őtőle!

Josephus, a ki különösen a pogányoknak ir, nem egészen oly őszinte irataiban. Jézus, keresztelő János és Juda felőli rövid jegyzetei szárazak és szintelenek. Látszik, hogy ő ezen mind jellemökre mind szellemökre nézve valódi zsidó mozgalmakat a görögök és rómaiak előtt érthető alakban igyekszik feltüntetni. Én a Jézus felőli helyet ¹⁾ hitelesnek tartom. Egészen Josephus izlésében van tartva, s ha ezen történetíró Jézusról szólt, csak így szólhatott róla. De észrevehető, hogy ezen helyet keresztyén kéz dolgozta át, néhány szót toldott hozzá, a mely nélkül az majdnem nagyon is istenkáromló lett volna ²⁾ s talán néhány kifejezést kitörölt, vagy megváltoztatott ³⁾.

Tekintetbe kell venni azt, hogy Josephus irodalmi jelentőségét keresztyének által nyerte, a kik az ő iratait szent történetük lényeges bizonyítékaiul tekintették. A második században valószínűleg keresztyéni felfogás szerint javított kiadása eszközöltetett. Azon világos fénysugarak, a melyeket azon korra vet, min-

¹⁾ Ant. XVIII. III. 3.

²⁾ „Ha szabad őt embernek nevezni.“

³⁾ Χριστὸς οὗτος ἦν helyett bizonyosan Χριστὸς οὗτος ἐλέγετο állt. V. ö. Ant. XX. IX. 1.

denesetre bizonyítják, hogy mily élénk figyelmet fordított Josephus azon tárgyakra, a melyekkel mi jelenleg foglalkozunk, Herodes, Herodias, Antipas, Fülöp, Anna, Kajafás, Pilátus ő általa lesznek előttünk majdnem kezeinkkel érinthető egyénekké, a kiket valódiilag előttünk élni látunk.

Az ó szövetség apokryphus könyvei, különösen a sibylli verseknek és Enoch könyvének zsidó része, valamint Dániel könyve, a mely valódiilag szintén apokryphus, igen nagy fontosságúak a messiási elmélet történelmének fejlődésére és Jézusnak az isten országa felőli fogalmainak megértésére nézve. Különösen Enoch könyve, a mely Jézus környezetében igen olvasott volt ¹⁾, adja kezünkbe az „ember fia“ kifejezésnek s az azzal összekötött fogalmaknak kulcsát. Ezen könyvek kora Alexander, Ewald, Dillmann és Reusz munkái után kétségen kívül áll. Közönségesen megegyeznek abban, hogy a legfontosabbak Krisztus előtt az első és második században irattak. Dániel könyvének keletkezése még biztosabban meghatározható. A két nyelv jelleme, a melyen írva van, a görög szavak használása, oly eseményeknek, a melyek Antiochus Epiphanes idejéig terjednek, világos, határozott, pontos megemlítése, a régi Babylon képének hibás rajzolása, a könyvnek általános színezete, a mely semmi tekintetben sem emlékeztet a fogság irataira, sőt ellenkezőleg a vélemények, szokások és fogalmak hasonlósága által a Seieucidák korára emlékeztet, — a látások apokalyptikus fordulatai, a hely, a melyet ezen könyv a héber ka-

¹⁾ Judae epist. 14.

nonban a próféták sorozatán kívül elfoglal, Dánielnek meg nem említése Jézus Sirák 49-ik fejezetének panegyrisében, a hol annak helye lett volna, és sok más, százszor felhozott bizonyítékok nem hagynak fenn kétséget a felől, hogy Dániel könyve a zsidók között Antiochus üldözése által előidézett nagy izgatottságnak szüleménye. Ezen művet nem a régi prófétai iratok közé kell sorozni, hanem az apokalyptikus irodalom élére állítani, mint oly költészetnek első példányát, a melyhez aztán a különféle sibylli énekek, Enoch könyve, János jelenései, Ezsaiás mennybemenetele és Ezdrás negyedik könyve csatolhatók.

A keresztyén történelmi kutforrások között a Talmud eddig igen el volt hanyagolva. Én Geigerrel azon nézetben vagyok, hogy azon körülményeknek valódi ismerését, a melyek között Jézus fellépett ezen sajátságos gyűjteményben kell keresni, a melyben a legfontosabb tudósítások a legjelentéktelenebb scholastikával össze vannak keverve. Miután a keresztyén és zsidó istenészet párhuzamosan haladt egymás mellett, egyiknek története a másiknak története nélkül érthetetlen marad. Azonkívül az evangyéliomoknak számtalan tárgyi részletei csak a Talmudban találnak magyarázatot. Ligthfood, Schöttgen, Buxtorf és Otho nagyszerű latin gyűjteményei már sok ide vonatkozó útmutatást foglaltak magukban. Feltettem magamban, hogy minden idézetemet, egyet sem véve ki, az eredetivel összehasonlitom. Egy a Talmud irataiban igen jártas zsidó tudósnak, Neubauer urnak munkám ezen részéhez megígért közreműködése lehetővé tette azt is, hogy tovább menjek, s tárgyam kétséges helyeit uj összehasonlítás-

sok által felvilágosítsam. A korszakok megkülönböztetése itt nagyon fontos, miután a Talmud szerkesztése körülbelül 200—500-ig terjed. Mi oly figyelemmel járunk el abban, a mennyire csak ezen tanulmány jelen állása megengedi. Ily újabb adatok aggodalmakat költethetnek azoknál, a kik megszokták azt, hogy a bizonyítékoknak csak azon korszakban tulajdonítanak értéket, a melyben azok irattak. De az ily aggodalom itt roszul volna alkalmazva.

A zsidó oktatás az asmonaeusok korától kezdve a második századig leginkább szóbeli volt. Az ilyszerü műveltségi állapotot nem ítéltjük meg oly kornak szokásai szerint, a melyben sokat irnak. A vedahk, a régi arab költemények századokon át csak az emlékezet által tartattak fenn, s mégis ezen művek igen határozott, s művészi alakot mutatnak fel. A Talmudban ellenkezőleg az alaknak semmi értéke sincs. Tegyük még hozzá, hogy szent Judás Mischná-ja előtt, a mely a többit mind kiszorította, már léteztek szerkezeti kísérletek, a melyeknek kezdete tán sokkal feljebb nyulik, mint azt közönségesen felteszszük. A Talmud irálya hasonlít a folyó jegyzetekéhez, a rendezők bizonyosan nem tettek egyebet, mint hogy azon roppant iratzavarékot, a melynemzedékeken keresztül a különféle iskolákban összehalmozgatott, bizonyos fejezetekre osztották.

Még azon forrásokról kell szólnunk, a melyek a keresztyénség alapítójának életirataiként léptek fel, s ennélfogva Jézus élet-történetének leírásában az első helyen kell állniok. Az evangéliomok szerkesztése felletti teljes értekezés egészen külön mű lenne. Azon je-

les munkák után, a melyek ezen kérdést harmincz év óta tárgyalták, egy oly feladat, a melyet azelőtt megközelíthetlennék tartottak, legnagyobb részben megvan oldva, s bár ezen megoldás még sokat eldöntetlenül hágy, de a történelem kíváncsainak teljesen megfelel. Második kötetünkben lesz még alkalmunk erre visszatérni, miután az evangyéliomok kidolgozása a keresztyénség jövőjére nézve a legfontosabb események egyike, a melyet a második század felmutathat. Itt csak egyik oldalát fogjuk érinteni, azt, a mely elbeszélésünk hitelességéhez szükséges. Mind azt, a mi az apostoli kor jellemzéséhez tartozik, mellőzni fogjuk, s csak azt vizsgáljuk, hogy az evangyéliomokban található adatok mennyiben használhatók rationalis elveken alapuló történetben.

Hogy az evangyéliomok részben legenda-szerűek, miután telvék csudákkal és természetfeletti dolgokkal, az bizonyos, de a legenda és legenda között nagy különbség van. Senki sem vonandja kétségbe Assisi Ferencz élettörténetének főbb vonalait, bár abban minden lépten nyomon természetfeletti eseményre bukkanunk. De senki sem fogja a Tyanai Apollonius életét elhinni, miután az a hős halála után későn, s valódi regényalakban íratott. Mely időben, kinek a kezei által, s mily körülmények között szerkesztettek az evangyéliomok? Ez tehát a főkérdés, a melytől hitelességük felőli ítéletünk függ.

Tudjuk, hogy mindegyik evangyéliom oly egyénnek a nevét viseli, a ki maga is vagy az evangyéliomi, vagy az apostoli történetből ismeretes. Ez a négy egyéntulajdonképen nincsen szerzőként eleibénk állítva.

Ezen kifejezések : „Máté szerint“ „Márk szerint“ „Lukács szerint“ és „János szerint“ nem azt mutatják, hogy a legrégibb vélemény szerint ezen elbeszéléseket elejétől végig Máté, Márk, Lukács vagy János írta volna, hanem csak annyit jelentenek, hogy e hagyományok a nevezett apostoloktól származtak, s az ő tekintélyükre vannak alapítva. Ha már ezen czimek alaposak, az evangyéliomok nem szűnnek ugyan meg részben legendaszerűek lenni de értékük igen magasra emelkedik azáltal, hogy bennünket a Jézus halálát közvetlen követő félszázadba, két esetben pedig tetteinek szemtanuihoz vezetnek vissza.

Lukácsot illetőleg semmi kétségnek sincs helye. Lukács evangyélioma szabályszerű korábbi okiratokon alapuló dolgozat ¹⁾. Oly férfinak műve, a ki válogat, költ s észlel. Ezen műnek szerzője bizonyosan az, a ki az apostolok cselekedeteié ²⁾. Az apostolok cselekedeteinek szerzője pedig Pálnak társa ³⁾, oly ismertető jel, a mely Lukácsra tökéletesen reá illik ⁴⁾. Tudom, hogy ezen következtetés ellen több kifogást lehet tenni, de legalább egy körülmény egészen kétségen kívül áll, nevezetesen az, hogy a harmadik evangyéliom és az apostolok cselekedetei szerzője a második apostoli nem-

¹⁾ Luk. 1, 1—4.

²⁾ Csel. 1, 1. Luk. 1, 1—4.

³⁾ XVI. 10-től fogva a szerző szemtanunak mondja magát.

⁴⁾ 2. Tim. 4, 11. Fil. 24. Kol. 4. 14. a Lukács név (Lucanus összevonása) nagyon ritka s azért nem kell hasonló névtől fél-nünk, a mi különben az új szövetségre vonatkozó kritikai iratokban oly sok zavart okoz.

zedékből való férfiú és ez a mi tárgyunkhoz elég. Ezen evangyéliomnak keletét egyébiránt egészen bizonyosan meg lehet határozni oly alapon, a mely a könyvben magában foglaltatik. Lukács 21 része, a melyet az egész műtől elválasztani nem lehet, bizonyosan Jeruzsálem ostroma után, de csak kevéssel azután ¹⁾ iratott. Itt tehát biztos alapon állunk, mert itt egészen egy kéz által irt, s a legteljesebb egyöntetűség jellegét viselő műről van szó.

Máté és Márk evangyéliomainak korán sincs ily egyéni kinyomata. Személy nélküli művek, a melyeknél a szerző egészen elenyészik. Ilyszerű művek élén nem sokat jelent valamely tulajdonnév.

Azonban ha Lukács evangyéliomának bizonyos, meghatározott ideje van, ugyanaz az eset áll Maté és Márk evangyéliomára vonatkozólag is, mert bizonyos, hogy a harmadik evangyéliom későbbi a két elsőnél és tökéletesebb átdolgozás jellegét viseli. Ide vonatkozólag egyébiránt egy főbizonyítékunk van a második század első feléből. Ezen bizonyíték Papiastól, a hieropolisi püspöktől ered, a ki igen komolyan foglalkozott a hagyományokkal, s egész életén át nagy gondnal gyűjtögette azon adatokat, melyeket Jézus személyéről megszerezhetett ²⁾. Papias, miután kinyilatkoztatja, hogy e tekintetben a szóbeli hagyományt többre be-

¹⁾ 9., 20., 24., 28., 32. vers. V. ö. 22., 36.

²⁾ Eusebius egyháztörténelme III., 39. Ezen hely valódisága felől nem lehet kétségeskedni. Eusebius valóban távol van attól, hogy Papiast tulbecsülje, sőt inkább annak egyszerűsége, s nyers millenarismusa zavarba hozzák őt, s úgy segít magán, hogy mint kis lélekről szól róla. V. ö. Irenaeus adv. haer. III.

csüli mint a könyveket, Jézusnak szavairól és cselekedeteiről két rendbeli iratot említ: 1) Márknak, Péter apostol tolmácsának iratát, röviden hiányosan, és idő szerint nem rendezve, a mely elbeszéléseket és beszédeket (*λεχθέντα ἢ πραχθέντα*) tartalmaz és a mely Péter elbeszélései és emlékezete után van dolgozva. 2) Márknak zsidó nyelven irt mondat gyűjteményét, „a melyet kiki úgy fordított le, ahogy tudott.“ Annyi bizonyos, hogy ezen leírások egészen ráillenek azon könyvekre, a melyeket ma Máté és Márk evangyéliomainak nevezünk, a melyek közül az elsőt a hosszú beszédek jellemzik, a második pedig különösen elbeszélő, apróbb tényeket illetőleg az elsőnél sokkal pontosabban, egész a szárazságig röviden, beszédekben szegényen és meglehetősen rosszul van kidolgozva. Hogy ezen két mű, úgy a mint mi azokat olvassuk, azokhoz, a melyeket Papias olvasott, teljesen hasonló volna, nem állithatni, először azért, mivel Máté irata Papiasnál egészen héber beszédekből állott, a melyeknek meglehetősen sokféle fordítása keringett, továbbá azért, mivel Márk és Máté irata önála egészen különbözőleg, minden egyezés nélkül, s valószínűleg különféle nyelven volt írva. Máté és Márk evangyéliomainak, a szövegnek mostani minősége szerint oly terjedelmes, egymás mellett futó, s teljesen megegyező szakai vannak, hogy fel kell tennünk azt, hogy vagy az elsőnek utolsó átdolgozója előtt feküdt az utóbbi, vagy a másodiknak utolsó átdolgozója kísérte figyelemmel az első vagy mindakettő ugyanazon ős szöveget írta le. Legvalószínűbbnek látszik az, hogy sem Máté, sem Márk dolgozata nem eredeti, s hogy két első evangyé-

liomunk már átdolgozás, a melylyel valamely szövegnek hiányait igyekeztek kipótolni. Természetesen mindenki teljes példányt akart birni. A kinek a példányában csak beszédek voltak, elbeszéléseket is ohajtott, és megfordítva. Így történt az, hogy Máté evangyélioma Márknak majd minden elbeszélését felvette, s hogy most Márk evangyéliomában igen sok oly vonás van, a mely Máté „logia“-iból származik. Azonkívül mindenik bőven meritett az evangyéliomi hagyományból, a mely őt folytonosan körülvette. Ezen hagyomány oly kevésbé meritett ki az evangyéliomok által, hogy az apostolok cselekedetei és a legrégibb egyházi atyák Jézusnak több szavát idézik, a melyek valódiaknak látszanak, s a melyek azon evangyéliomokban, a melyeket mi birunk, nem találtatnak.

Jelen tárgyunkra nézve nem lényeges, hogy ezen finom analysist tovább folytassuk, s hogy egyfelől Máté logia-inak eredetijét, más felől, az eredeti elbeszélést úgy, a mint az Márk tollából folyt, helyreállítani megkísértsük. A logiák valószínűleg Jézusnak azon hosszú beszédei által vannak képviselve, a melyek az első evangyéliom nagy részét elfoglalják. És valóban ezen beszédek, hogyha azokat a többitől elválasztjuk, meglehetősen teljes egészét képeznek. A mi az első és második evangyéliom történeti elbeszéléseit illeti, úgy látszik, hogy azoknak egy közös forrásuk volt, a melynek szövege majd az egyikben, majd a másokban ismét megtalálható, s a melynek a második evangyéliom, úgy, a mint mi azt ma olvassuk, csak egy kevésbé elváltoztatott ismétlése. Más szavakkal : Jézus életírásának tervezete a synoptikusoknál két eredeti okiraton

alapul : 1) Jézusnak Máté apostol által összegyűjtött beszédein, 2) azon események és személyes adatok gyűjteményén, a melyeket Márk Péter emlékezete után feljegyzett. Állithatjuk, hogy mi ezen két okiratot más forrásokból meritett adatokkal vegyest birjuk a két első evangyéliomban, a melyek nem alaptalanul viselik a Máté evangyélioma és Márk evangyélioma nevezetet.

Mindenesetre kétségen kívüli dolog, hogy Jézus beszédeit aramaei nyelven korán feljegyezték, s hogy nevezetesebb tetteit is korán leírták. Természetes, hogy azok nem voltak kiszabott s dogmatica meghatározott szövegek. A hozzánk eljutott evangyéliomokon kívül még egész sereg volt, a melyek azon tekintélyre tartottak igényt, hogy szemtanuk bizonyosságai után íratlak¹⁾. Ezen iratoknak nem sok értéket tulajdonítottak, s azoknak gyűjtői, mint Papias, határozottan többre becsülték a szóbeli hagyományt.²⁾ Miután még a világnak, legközelebbi elpusztulását hitték, igen keveset gondoltak azzal, hogy a jövő számára könyveket írjanak, csak azon törekedtek, hogy szívében annak élő képét megőrizték a kit nemsokára az égben viszontlátni reménylettek. Ezért volt az evangyéliomi szövegnek 150 éven keresztül oly kevés tekintélye. Senki sem tartotta lelkiismeretes dolognak azokat megtoldani, különféleképen magyarázni, s egyiket a másikkal egészíteni. A szegény ember, a kinek egy könyve van

¹⁾ Luk. 1., 1—2. Origenes Hom. in Luc. 1. init; St. Hieron. Comment. in Matth. prol.

²⁾ Papias Eusebiusnál. H. E. III. 39. V. ö. Iren. adv. her. III. II. és III.

azt akarja, hogy abban minden meglegyen, a mi szívet betölti. Átkölcsönözték egymásnak könyvecskéiket s mindenki feljegyzé saját példányának szélére azon szavakat és hasonlatokat, a melyeket másutt talált, és a melyek őt megindították. ¹⁾ Így a világ legszebb műve homályos és valódi népszerű kidolgozásból származott. Egy szerkezetnek sem volt feltétlen értéke. Justinus, a ki oly gyakran hivatkozik az általa ugynevezett apostolok emlékirataira ²⁾, kétségkívül egészen más alakban bírta az evangyéliomokat mint mi, legalább egy általában nem igyekszik azon, hogy azokat szóról szóra idézze. Az ebioniti eredetű pseudokelemani iratokban szintén ily jellegűek az evangyéliomi idézetek. A szellem volt minden, a betű semmi. Csak midőn a második század második felében a hagyomány elhalványult, akkor nyertek azon szövegek, a melyek az apostolok neveit viselték, határozott tekintélyt és törvényes erőt.

Ki ne ismerné el ezen források értékét, a melyek oly megható emlékekből eredtek, mint a két első kereszttyén nemzedék elfogulatlan elbeszélései, a melyek még el voltak telve azon behatások hatalmával, a melyeket a magasztos alapító reájuk gyakorolt, és a melyek ugylátszik, hogy jóval túléltek őt? Vegyük még hozzá azt, hogy a szóban forgó evangyéliomok, a kereszttyén családnak azon ágától látszanak származni, a

¹⁾ Így Ján. 8, 1—11 foglalt szép elbeszélés folytonosan ide s oda ingadozott a nélkül, hogy illő helyét az evangyéliom keretében megtalálta volna.

²⁾ Τα ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων ἃ καλεῖται εὐαγγέλια Justin. Apol. I. 33, 66, 67. Dial. cum Tryph. 10, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107.

mely Jézushoz legközelebb állott. Azon szövegnek utolsó átdolgozása, a mely Máté nevét viseli, minden-
 esetre a Palaestinától észak-keletre eső tartományok-
 ban, mint Gaulonitis, Hauran, Batanaea készült, a hová
 a római háborúk alatt sok keresztyén menekült, a hol
 még a második században Jézusnak rokonai voltak ¹⁾
 és a hol az első vallásos irány tovább tartotta magát,
 mint másutt.

Eddig csak a három, ugynevezett synoptikus evan-
 gyéliomról szóltunk. Hátra van még a negyedik, a mely
 t. i. János nevét viseli. Itt a kétségek sokkal alaposab-
 bak, s a megoldás sokkal több bajjal jár. Papias, a ki
 János iskolájához tartozott, s ha nem volt is annak
 hallgatója, a mint Irenaeus mondja, sokat társalgott
 annak közvetlen tanítványaival, azok között Aristion-
 nal, és azzal, a kit praesbyteros Joannes-nek neveztek,
 Papias a ki ezen Aristionnak és praesbyteros Joannes-
 nek szóbeli elbeszéléseit szenvedélyes igyekezettel gyűj-
 tögette, egy szót sem említ Jézus életéről, a melyet
 János irt volna. Ha ilyenről lett volna említés munkái-
 ban, Eusebius a ki mindent átvesz tőle a mi az apostoli
 kor irodalmi történetére vonatkozik, nem mulasztotta
 volna el azt megjegyezni. A belső nehézségek, a me-
 lyek a negyedik evangyéliom olvasásából származnak,
 nem kevesebbé fontosak. Miért vannak itt azon hatá-
 rozott és szemtanura mutató adatok mellett a Matée-
 től egészen eltérő beszédek? Miért van az, hogy Jézus
 életírásának általános rendszere mellett, a mely sokkal
 kielégítőbbnek és pontosabbnak látszik, mint a synop-

¹⁾ Jul. Africanus Euseb. egyháztörténelmében I. 7.

tikusoknál, oly sajátosságos helyeket találunk, a melyek mellett a szerzőnél saját dogmatikai érdekre s oly eszmékre akadunk, a melyektől Jézus idegen volt, s nem ritkán oly jelekre, a melyek az elbeszélő őszintesége iránt bizalmatlanokká tesznek? Hogy jutnak végre a legtisztább s legvalódibb evangyéliomi nézet közé azon foltok, a melyeket valamely szenvedélyes szakadár hamisításaiul szeretnénk tekinteni? Valóban János, Zebedeus fia, Jakab fivére, (a kiről a negyedik evangyéliom egyszer sem tesz említést) írhatta-e görög nyelven ezen elvont metaphisikai tanokat, a melyekhez hasonlót sem a synoptikusok, sem a Talmud nem mutatnak fel? Mind ez igen gyanus és én részemről nem tudom magammal elhitetni, hogy a negyedik evangyéliom egészen egy előbbi galilaeai halász tollából folyt volna. De hogy ezen evangyéliom az első század vége felé, a kis-ázsiai nagy iskolából, a melyhez János is tartozott, származik, hogy a mester életének oly leírását adja, a mely megérdemli, hogy tekintetbe vegyük, sőt neki sokszor előnyt adjunk, az, mind külső bizonyságok, mind magának a könyvnek megvizsgálása által ugy annyira be van bizonyítva, hogy e tekintetben semmi kívánni való sem marad hátra.

Senki sem vonja kétségbe, hogy a 150. év körül a negyedik evangyéliom létezett és Jánosnak tulajdonított. Szent Justinus,¹⁾ Athenagoras,²⁾ Tatián,³⁾ Antio-

¹⁾ Apol. I. 32, 61. Dial. cum. Tryph. 88.

²⁾ Legatio pro christ. 10.

³⁾ Adv. graec. 5, 7; v. ö. Euseb. H. E. IV. 29. Theodoret, Haeret. fabul. I. 20

chiali Teophil, ¹⁾ Irenaeus ²⁾ világos helyei mutatják, hogy ezen evangyéliom akkor minden vitás kérdésekben előfordult, és a dogma fejlődésének sarkkövét képezte. Irenaeus egészen határozottan nyilatkozik; Irenaeus pedig János iskolájából jött ki, és közte és az apostol között csak Polycarpus állott. Azon szerep, a melyet evangyéliomunk a gnosticizmusban, különösen Valentin rendszerében ³⁾, a montanismusban ⁴⁾, és a quartodecimanok ⁵⁾ vitáiban játszik, nem kevesebbé döntő. János iskolája az, a melynek menetét a második században leginkább követhetjük, de ezen iskolának nincsen értelme, ha a negyedik evangyéliomot ⁶⁾ annak bölcsőjéhez nem helyezzük. Tegyük még hozzá, hogy az első, Jánosnak tulajdonított levél bizonyosan azon szerzőtől származik a kítől a negyedik evangyéliom, hogy pedig a levél Jánosé, azt mind Polycarp ⁷⁾, mind Papias ⁸⁾, mind Irenaeus ⁹⁾ elismerték.

De különösen e műnek olvasása alkalmas arra, hogy hatást idézzon elő. A szerző mindig mint szemtanu beszél, s mindig úgy állítja magát elő, mint János

¹⁾ Ad. Autolycum II 22.

²⁾ Adv. Haer. II. xxii. 5. III. 1. v. ö. Euseb. H. E. V. 8.

³⁾ Irenaeus adv. haer. I. iii. 6. III. xi. 7. St. Hyppolitus. Philosophumena VI. ii. 29 és tovább.

⁴⁾ Irenaeus adv. haer. III. xi. 9.

⁵⁾ Euseb. Egyháztörténelem V. 24.

⁶⁾ I. Ján. I. 3, 5. Ezen két iratban leginkább öszhangzó az irány, ugyanazok fordulataik, kedvencz kifejezéseik.

⁷⁾ Epist. adv. Philipp. 7.

⁸⁾ Euseb. egyh. tört. III. 39.

⁹⁾ Adv. haer. III. XVI. 5. 8. v. ö. Euseb. egyháztörténet V. 8.

apostolt. Ha tehát e mű nem magától az apostoltól van, akkor oly csalást kell feltennünk, a melyet a szerző maga is bevall. De jóllehet azon kornak az irodalmi becsületesség felőli nézetei lényegesen különböztek is a mieinktől, még sincs példa, hogy az apostoli világban ilyszerű hamisítás történt volna.

Egyébiránt a szerző nemcsak János apostolként állítja magát elő, hanem látszik az is, hogy ezen apostol érdekében ír. Minden lapon kitűnik azon szándék, hogy annak tekintélyét nevelje, hogy megmutassa, hogy ő volt Jézus kedvencz tanítványa, ¹⁾ hogy minden ünnepélyes alkalommal (a végvacsoránál, a koponyák hegyén, a sirnál) az övé volt az első hely. A szerzőnek testvéries viszonya Péterhez, ²⁾ a mely egyébiránt bizonyos vetélkedést ki nem zárt és Judás iránti gyűlölete ³⁾, a mely talán régibb volt az árulásnál, itt ott előtűnnek. Az ember hajlandó azt hinni, hogy János öreg korában olvasta azon evangyéliomi történeteket, a melyek közkézen forogtak és azokban némi pontatlanságot ⁴⁾ vett észre, részint pedig sértve érezte magát azáltal, hogy ő neki Jézus történetében nem adtak elég helyet, azért sok oly dolgot adott elő, a melyet ő jobban tudott, mint a többiek, hogy megmu-

¹⁾ XIII., 23. XIX. 26. XX. 2. XIX. 7. 20.

²⁾ Ján. XVIII. 15—26. XX. 2—6. XXI. 15—19.

³⁾ VI. 65. XII. 6. XIII. 21. és a következők.

⁴⁾ Azon mód, a mint Aristion, vagy Joannes presbyteros Márk evangyélioma felől Papiasnak nyilatkozik (Euseb. H. E. III. 29.), valóban jóakaró kritikát vagy inkább mentséget foglal magában, a mi azt látszik tanusítani, hogy János tanítványai e tárgyról másként gondolkodtak.

tassa azt, hogy több esetben a hol csak Péterről van szó ¹⁾, ő is amellet, vagy épen előtte állott. Még Jézus életében mutatkoztak a féltékenység jelei Zebedeus fiai és a többi tanítvány között. Jakab halála után egyedül testvére János maradt azon bizalmas emlékek örököse, a melyeknek birtokosa mindenek bizonyosága szerint ez a két apostol volt. Azért különös gonddal emlékezteti az olvasót arra, hogy ő az egyedüli élő szemtanu; azért beszél el különös gyönyörrel oly körülményeket, a melyeket csak ő tudhatott. Azért van az a sok apró részletes vonás, a melyek magyarázó jegyzetekként tűnnek fel: „Hat óra volt“; „éjjel volt“; „azon embernek neve Malchus volt“; „széntüzet gyújtottak, mert hideg volt“; „köntöse varrás nélküli volt“. Azért van végre a kidolgozásban rendetlenség, az elbeszélés szabálytalansága, az első fejezetnek szakadozottsága, mind megannyi megmagyarázhatatlan vonások, ha ezen evangyéliomot történeti becs nélküli theologiai tételnek tekintjük, a melyek azonban igen könnyen megmagyarázhatókká válnak, ha azokban a hagyományhoz képest egy aggnak emlékezeteit tekintjük, a melyek majd csudás friseséget tanusítanak, majd ismét nevezetes megzavarodásnak vannak kitéve.

János evangyéliomát mindenesetre jól meg kell különböztetni. Egy részről ezen evangyéliom Jézus életének oly rajzát adja, a mely a synoptikusokétól jelentékenyen különbözik, más részről oly beszédek ad Jézus szájába, a melyeknek hangja, irálya, fordulatai és tanai egyáltalában nem egyeznek meg a synoptikusok

¹⁾ V. ö. Ján. XVIII. 15 és követk. Mát. XXVI. 58; Ján. XX. 2—6. Márk XVI. 7. Lásd Ján. XIII. 24—25. is.

által felhozott logia-kkal. E tekintetben oly nagy a különbség, hogy határozott választást kell tennünk. Ha Jézus úgy beszélt, a mint azt Máté állítja : akkor nem beszélhetett úgy, a mint őt János beszélteti. Ezen két tekintély között soha egy kritikus sem habozott, és nem is fog habozni. János evangyélioma, egészen eltérőleg a synoptikusoknak egyszerű, igénytelen, s nem személyi hangjától, szüntelen a védőnek (apologeta) elfogult hangulatát, a szakadárnak hátsó gondolatait, s azon szándékot tünteti fel, hogy állítását bebizonyítsa s ellenfelét meggyőzze. Nem feszes, nehezkés, rozszul írott, és erkölcsi tekintetben meglehetősen üres szóözőnnel alapította meg Jézus isteni művét. Ha Papias-tól nem tudnók is azt, hogy Máté Jézusnak mondásait az eredeti nyelven irta le, a synoptikus beszédeknek természetessége, eltörölhetetlen igazsága, s hasonlithatatlan bája, azoknak mély héber jelleme, egykoru zsidó tudósok mondataivali rokonsága, s Galilaea természetéveli teljes öszhangzata, mindezen tulajdonok, ha azokat János beszédeinek homályos gnostikájával és mester-séges metaphisikájával összehasonlitjuk, elég világosan szólnak ¹⁾. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy János beszédeiben nincsenek csodálatraméltó fénypontok és vonások, a melyek valóban Jézustól származnak. Azonban ezen beszédeknek mystikus hangja egyáltalában nem egyez meg Jézus ékesszólásával, a mint mi azt a synoptikusok után képzeljük. Új szellem lehelt, a gnosis elkezdődött, az isten országa galilaei korszakának vége

¹⁾ Lásd p. IX. és XI. rész. Tekintsük különösen azon saját-ságos hatást, melyet XIX. 35; XX. 31; XXI. 20, 23, 24. 25 idéz elő, ha meggondoljuk, hogy a synoptikusoknál minden reflexio távol van.

van, Jézus közel eljövételének reménye háttérbe lép, s a metaphisika terméketlen terére lépve, az elvont dogma homályában tévelyegnek. Itt nem lebeg Jézus szelleme, s ha ezen lapokat valóban Zebedeus fia írta, írás közben bizonyosan elfeledkezett a Genezareth taváról, s azon felesleges beszélgetésekről, melyeket annak partján hallott!

Különösen egy körülmény, a mely azt bizonyítja, hogy a negyedik evangyéliomban felhozott beszédek nem történeti adatok, hanem oly dolgozatok, a melyeknek czélja az, hogy bizonyos, a szerző előtt kedvencz tanokat Jézus tekintélyével ruházzanak fel, abban áll, hogy Kis-Ázsiánakszellemi állapotával azon időpontban, a melyben irattak, teljesen megegyeznek. Kis-Ázsia akkor a syncretisticus (hitegyesítő) bölcsészet nevezetes mozgalmainak színhelye volt, s a gnosticizmusnak már minden csirája létezett. Ugy látszik, hogy János ivott ezen idegenszerű forrásból. Lehet, hogy a 68-ik (a jelenések könyvének kelte) és 70-ik (Jeruzsálem veszedelme) év válságai után a tüzes és mozgékony lelkű vén apostol, megcsalódva azon hitében, hogy az embernek fia nem sokára eljön a felhőkben, oly eszméket sajátított el, a melyek közelében támadtak, és a melyek közül többeket igen jól meg lehetett a keresztyén tanokkal egyeztetni. Midőn ezen eszméket Jézusnak tulajdonította, csak természetes hajlamát követte. Emlékeink változnak a körülményekkel, valamely egyénnek eszménye, a kit ismertünk, velünk együtt változik ¹⁾. Miután János Jézust úgy tekintette, mint

¹⁾ Így Napoleon száműzetése sorsosainak emlékében liberálissá lett, midőn ezek visszatértük után koruk politikai mozgalmainak árjába keveredtek.

a testté lett igazságot, nem mulaszthatta el, hogy mind azt, a mit ő maga az idők folyama alatt igazságnak elismert, neki ne tulajdonítsa.

Hogy semmit el ne hallgassunk, hozzá kell még tennünk azt, hogy ebben Jánosnak magának valószínűleg igen kevés része volt, s hogy ezen változtatás inkább körülrő, mint általa történt. Gyakran majdnem hajlandó az ember azt hinni, hogy az apostoltól származott igen érdekes jegyzeteket a tanítványok az evangyéliom eredeti szellemétől egészen eltérő értelemben alkalmazták. A negyedik evangyéliom némely része csakugyan későbbben csatoltatott hozzá, így az egész 21-ik fejezet ¹⁾, a melyben úgy látszik, az volt a szerző célja, hogy Péter apostolnak halála után hódolatot mutasson, azon ellenmondásokat megczáfolja, a melyek János halála után következhetnek vagy már be is következtek (21—22. vers). Több más hely törlések és változtatások nyomát viseli ²⁾.

Lehetetlen a távolból mindezen talányokat megfejtetni, s kétség kívül igen sok meglepetésben részesülhetnénk, ha behatolhatnánk az efezusi iskola titkaiba, a mely, úgy látszik, nem egyszerjárt homályos utakon. Egy főtapasztalatunk ez: Mindenki, a ki a Jézus életét az evangyéliomok viszonyos becse feletti határozott nézet nélkül akarná leírni s egyedül a tárgy iránti rokonszenv által vezettetné magát, igen sok esetben oda jutna, hogy János elbeszéléseinek előnyt adjon a synoptikusokéi felett ³⁾. Nevezetesen Jézus életének utolsó hónapjai csak János által lesznek érthetőkké, s

¹⁾ XX. 30—31. képezi világosan a régi befejezést.

²⁾ VI. 2. 22. VII. 22.

³⁾ Például Judás árulásának előre kijelentése.

a szenvedés történetének igen sok vonása, a mely a synoptikusoknál érthetetlen, csak a negyedik evangyéliom elbeszélése szerint valószínű és lehetséges. Ellenben felhivok mindenkit, hogy azon beszédekre támaszkodva, a melyeket János az urnak tulajdonit, Jézusnak oly életírását adjá, a melynek értelme legyen. Azt a szüntelen dicsekedő, önmagát predikáló modort, azt az örökös bizonyítgatást, azt a mesterkélt elbeszélést, azt a hosszas elmélkedést minden csuda végén, azokat a feszes, ügyetlen beszédeket ¹⁾ a melyeknek hangja gyakran hamis és nem egyenlő, jó izlésű ember a synoptikusok felséges mondásai mellett el nem tűrhette volna. Világos dolog, hogy ezek mesterséges munkálatok, a melyek Jézus predikációit úgy állitják előnkbe, mint Plato párbeszédei Sokrates elmélkedéseit. Hasonlitanak némileg azon zenész változataihoz, a ki valamely adott tárgy felett saját izlése szerint rögtönöz. A tárgy maga talán nincs minden valódiság nélkül, hanem a kidolgozásban egészen saját képzelete szárnyaira bizza magát a művész. Észrevehető a mesterkélttség, a retorika, az alkalmazás ²⁾. Jegyezzük még meg, hogy Jézusnak megszokott kifejezései ezen szakaszokban, a melyekről szólunk, nem találhatók. „Az isten országa“ kifejezés, a mely a mesternél oly szokásos volt ³⁾, csak egyetlen egyszer fordul elő ⁴⁾. Ellenben azon beszédeknek mo-

¹⁾ Lásd például II. 25 III. 32—33. és a VII. VIII. IX. fejezet hosszas vitatkozásait.

²⁾ Például XVII. f.

³⁾ A synoptikusokon, az apostolok cselekedetein és Pál levelein kívül János jelenései is bizonyitják.

⁴⁾ Ján. III. 3, 5.

dora, irálya, a melyeket a negyedik evangyéliom Jézus szájába ad, János leveleivel tökéletesen megegyez; látszik, hogy a szerző ezen beszédek írásánál nem emlékezetét, hanem saját gondolatainak megglehetősen egyhangu menetét követte. Egészen új, mystikus nyelvezet merül itt fel, a melyről a synoptikusoknak sejtelmük sem volt („világ“ „igazság“ „élet“ „világosság“ „setétség“ stb.) Ha Jézus valaha ezen modorban beszélt volna, a mely, ha szabad úgy szólni, sem héber, sem zsidó, sem talmudi nem volt, hogyan lehetne az, hogy hallgatói közül csak egy bírja e titkot.

Az irodalom története mutat egyébiránt más példát is, a mely ezen most taglalt történeti tüneményhez a legnagyobb mértékben hasonlít s ennek megmagyarázását elősegíti. Sokratest, a ki, mint Jézus, semmit sem irt, két tanítványa, Xenophon és Plato által ismerjük; az első az ő folyékony, átlátszó s nem személyi előadása által a synoptikusoknak felel meg, míg a második erőteljes egyéniségével a negyedik evangyéliom szerzőjére emlékeztet. Valjon hogy a Sokratesi tant megismerjük, Plato párbeszédeit, vagy Xenophon emlékiratait kell-e követnünk? E tekintetben nem lehet kétség, általában az egész világ az utóbbit, nem pedig az előbbit követi. De hát azért Platótól semmit sem tanulunk Sokrates felől? Jó ítézet volna-e az, ha valaki ez utóbbi életírásánál a párbeszédeket elhanyagolná? Ki merné azt állítani? A hasonlat egyébiránt nem teljes, és a különbség a negyedik evangyéliom előnyére szolgál. Valóban ezen evangyéliom szerzője a legjobb életíró, épen mint Plato, a ki ugyan költött beszédeket

ad mestere szájába, de életéből oly főmozzanatokot tudott, a melyek Xenophon előtt teljesen ismeretlenek voltak.

A nélkül, hogy itt azon tárgyilagos kérdést eldöntőnk, hogy a negyedik evangyéliomot kinek a keze írta, s midőn azon nézethez hajlunk, hogy legalább a beszédek nem Zebedeus fijától származnak, felteszszük, hogy ez, azon értelemben János evangyélioma, a melyben az első és második Máté és Márk evangyélioma. A negyedik evangyéliomnak történelmi alaprajza Jézus élete, ugy, a mint azt János iskolájában ismerték; azon elbeszélés, a melyet Arioston és Presbyteros Joannes Papiassal közöltek, anélkül, hogy megmondták volna neki, hogy az meg van írva, vagy legalább anélkül, hogy ezen körülménynek fontosságot tulajdonítottak volna. Megjegyzem, hogy véleményem szerint ezen iskola az alapító életének külső viszonyait jobban ismerte, mint azon csoportozat, a melynek kebeléből a synoptikus evangyéliomok keletkeztek. Nevezetesen Jézusnak Jeruzsálemben tartózkodására vonatkozó oly adatai voltak, a melyekkel amazok nem bírtak. Ezen iskolának követői Márkot középszerű életirónak tekintették, s egész rendszert állítottak fel hiányai kijavítására ¹⁾. Egyébiránt Lukácsnak több helye, a mely a János-féle hagyomány ²⁾ viszhangjaként tekinthető, bizonyítja,

¹⁾ Papias loc. cit.

²⁾ Így a bűnös nőnek megbocsátás, — Lukács ismertetése a bethaniai családnál; — Mártha jellemzése, a mely János *διηκόνει*-nek (XII. 2) felel meg; — azon nőnek vonása, a ki Jézus lábait hajával törli meg, — Jézus jeruzsálemi utjainak homályos sejtelve; — azon eszme, hogy a szenvedés ideje alatt a hatóságok

hogy ezen hagyomány a keresztyén család többi részei előtt sem volt egészen ismeretlen.

Ezen magyarázat talán elég lesz arra, hogy előadásom folyamában kimutassa azon okokat, a melyek engem arra indítottak, hogy azon négy vezető közül, a melyeket Jézus életére vonatkozólag birunk, majd ennek, majd annak adjam az elsőséget. Egészben véve a négy kanonikus evangyéliumot hitelesnek veszem fel. Nézetem szerint mind a négy visszamegy az első századba, s szerzőik körülbelül azok, a kiknek neveit viselik, azonban történelmi becsük különböző. Világos, hogy a beszédek illetőleg Máté különös bizalomra méltó, nála vannak a logiák, Jézus tanának az első, élénk emlékezetből meritett jegyzetei. Bizonyos szelid és egyszersmind megdöbbentő fény, — ha szabad úgy szólnom, valamely isteni hatalom kiemeli ezen szavakat, elválasztja a többi szövegtől, és a kritikus előtt könnyen felismerhetővé teszi. A ki feladatúl tűzte ki, hogy az evangyéliomi történetet szabályszerű művé dolgozza át, annak e tekintetben kitünő próbaköve van. A Jézusnak valódi szavai, ugyszólván, maguktól fejlenek ki, hallatszik hangzásuk, mihelyt ezen különböző hitelességű adatok zavarában megérintetnek, — mintegy maguktól lesznek érthetőkké, s maguk foglalják el helyeiket az elbeszélések folyamában, a hol hasonlithatlanul magasztosak.

Az elbeszélő részek, a melyek az első evangyéli-

előtt megjelent; — a szerzőnek azon véleménye, hogy néhány tanítvány jelen volt a megfeszítésnél, valamint azon szerepnek ismerése, a melyet Anna Kajafásnál játszott, az angyal megjelenése a halálos tusában (V. ö. Ján. XII. 28—29).

omban ezen mag körül vannak csoportosítva, nem oly értékesek. Igen sok, határozatlan körrajzu legenda van bennük, a mely a második keresztyén nemzedék kegyeletéből származott ¹⁾. Márk evangyélioma szilárdabb, határozottabb, s későbbben beszótt mesékkel kevesebbé van tulterhelve. A synoptikusok közül ez tartotta meg leginkább régi és eredeti jellemét, és ez az melybe legkevesebb későbbi elem csuszott be. Az anyagi részletek Márknál oly pontosak, a mint azt a többi evangyéliomban hijában keressük. Szereti Jézusnak némely szavát syr-chaldaei nyelven idézni ²⁾. Sok oly aprólékosságba átmenő észrevétele van, a mely kétségtelenül szemtanutól származik. Semmi sem bizonyít az ellen, hogy ezen szemtanu, a ki Jézust bizonyosan követte, a ki őt szerette, s egészen közelében tartózkodott, a ki az ő képét élénken megőrizte, maga Péter apostol volt, a mint Papias állítja.

A mi Lukács művét illeti, annak történelmi becse jóval kisebb. Ez második kézből származott forrás, s benne az elbeszélés érettebb. Jézus szavai nagyobb gondnal vannak kidolgozva. Némely mondat tulzott és hamisított ³⁾. Miután a szerző Palaestinán kívül, és bizonyosan Jeruzsálem ostroma után ír ⁴⁾, a helyiséget nem jeleli ki oly pontosan, mint a két másik sy-

¹⁾ I. különösen II. fejezet. Lásd XXVIII. 3. és köv. 19. 60. összehasonlítva Mátéval.

²⁾ V. 41. VII. 34. Máté csak egyszer mutatja ezen sajátságot (XXVII, 46.).

³⁾ XIV. 26. Különösen az apostolatus szabályai (X) igen tulzott jelleműek.

⁴⁾ XIX. 41. 43—44. XXI. 9. 20. XXIII. 29.

noptikus; a templomról hamis fogalma van, miután azt oly imaháznak képzei, a hol az ember áhítatosságát végzi ¹⁾; kitörli a részleteket, hogy a különböző adatokat összeegyeztesse ²⁾; szelidíti azon helyeket, a melyek Jézus istenségének tulzott felfogása szempontjából ³⁾ kétségesekké lettek; a csudákat tulozza ⁴⁾; az időrend elleni hibákba esik ⁵⁾; a héber nyelvben teljesen járatlan ⁶⁾; Jézusnak egy szavát sem idézi ezen nyelven, s minden helyiséget görög nevén nevez. Lát-szik a gyűjtögető író, a ki a tanukat közvetlen nem látta, hanem szövegek után dolgozik, s igen sok erőszakot elkövet, hogy azokat összeegyeztethesse. Lukácsnak mindenesetre szemei előtt voltak Márk biográfiai gyűjteményei és Máté logiái. Azonban ő igen szabadon bánik velük, majd két elbeszélést vagy két hasonlatot összeolvaszt s azokból egyet alakít ⁷⁾, majd egyet szétválaszt és kettőt alakít belőle ⁸⁾. A forrásokat saját felfogása szerint magyarázza, s nem bírja Máté és Márk teljes egykedvűségét. Sokat mondhatni izléséről és saját irányáról : ő szigoruan kegyes ⁹⁾, sokat ad arra, hogy Jézus minden zsidó szertartási tör-

¹⁾ II. 37. XVIII. 10. és köv. XXIV. 53.

²⁾ Például IV. 16.

³⁾ III. 23. Mellőzi Mát. XXIV. 36.

⁴⁾ IV. 14. XXII. 43—44.

⁵⁾ Például : Quiriniust, Lysaniast, Theudast illetőleg.

⁶⁾ V. ö. Luk. I. 31 Mát. I. 21.

⁷⁾ Például : XIX. 12—27.

⁸⁾ Így a bethaniai lakoma neki két elbeszélést ad (VII. 36—48 és X. 38—42.)

⁹⁾ XXIII. 56.

vényeket megtartott; ¹⁾ lelkesült demokrata és ebionita, azaz, határozott ellensége a tulajdon birtoknak s meg van győződve, hogy a szegényeknek eljő a megfizetés napja; ²⁾ különös előszeretettel viseltetik az oly elbeszélések iránt, a melyek a bűnösök megtérését, s az alázatosok felmagasztalását emelik ki; ³⁾ gyakran megváltoztatja a régi elbeszéléseket, hogy azoknak ilyen irányt adjon. ⁴⁾ Első lapjain oly legendákat beszél el Jézus gyermekkorából, a melyek hosszas magyarázataiknál, énekeiknél s szokásos kivitelüknél fogva az apokryphus evangyéliomok lényeges jellegét képezik. Végre Jézus utolsó idejéről néhány oly körülményt említ, a melyek gyengéd érzelmet tükröznek vissza, s Jézusnak bizonyos felséges szépségü ⁵⁾ szavait, a melyek az első írásokban nem találhatók, és a melyeken a legenda műve észrevehető. Lukács bizonyosan valamely oly gyűjteményből szedte ki azokat, a melynek különös célja volt kegyes érzelmeket gerjeszteni.

Ily kutforrás irányában kétségkívül nagyon vi-

¹⁾ II. 21. 22. 39. 41. 42. Ez ebionita vonás. V. ö. Philosophumena VI. vi. 34.

²⁾ A gazdag és Lázár példája V. ö. VI. 20. és köv.; 24. és köv. XII. 13 és köv. XVI. egészen XII. 35 V. ö. Csel. II. 44—45. V. 1. és követk.

³⁾ A nő, a ki Jézus lábait keni; Zachaeus, a töredelmes bűnös, a Fariseus és Publikánus példája, s a tékozló fiúról szóló példa.

⁴⁾ Például: A bethaniai Mária önála bűnös, a ki megtér.

⁵⁾ Jézus, a ki Jeruzsálem felett sir, a véres verejték, a szent asszonyokkali találkozás, — a töredelmes bűnös stb. A jeruzsálemi nők iránti nyilatkozatot (XIII. 28—29) csak Jeruzsálem ostroma után a 70-ik évben gondolhatták ki.

gyázónak kellett lenni. Azt egészen elhanyagolni épen oly kevéssé lett volna kritikai, mint vizsgálat nélkül felhasználni. Lukácsnak oly eredeti forrásai voltak, a milyenek nekünk nincsenek. Ő kevesebbé evangyélista, mint inkább Jézus életírója, összevető, javító; Marcion és Tatian módja szerint. De ő az első századból való életíró, oly istennel teljes művész, a ki azon közleményektől, a melyeket a legrégibb forrásokból meritett, függetlenül az alapítónak jellemét oly szemléletileg, az egészen előmlő melegséggel, s annyi élénkséggel rajzolja, a mely a másik két synoptikusnál nem található. Az ő evangyélioma a legvonzóbb, mert a közös tárgynak hasonlithatatlan szépségéhez oly művészi és írói tehetséget kapcsol, a mely a kép hatását jelentékenyen neveli, a nélkül, hogy igazságának komolyan ártana.

Egészben véve azt mondhatni, hogy a synoptikus kidolgozás három fokon ment keresztül : 1) Az eredeti kutforrás (Máté *λογία*-i és Márk *λεχθέντα ἡ πραχθέντά*-i) első kidolgozás, a mely már nem létezik. 2) Az egyszerű összevegyítés foka, a hol az eredeti kutforrások minden írói szándék nélkül, a nélkül, hogy a szerzőknek valamelyszemélyes célját ki lehetne mutatni, egymással összeolvasztattak (Máté és Márk mostani evangyélioma). 3) A fontolgatás, vagy a célzatos és meggondolt kidolgozás foka, a hol a különféle olvasás módok összehangoztatásának szándéka észrevehető (Lukács evangyélioma); János evangyélioma, a mint mondtuk, egészen más sajátságos nemű mű.

Látható, hogy az apokryphus evangyéliomokat nem használtam. Ezen műveket egyáltalában nem szabad a kanonikus evangyéliomokkal egy vonalba álli-

tani. Nem egyebek azok, mint hamis és gyermekes körülírások, a melyeknek alapul a kanonikus evangéliomok szolgáltak, anélkül, hogy azokhoz valami értékeset adtak volna. Sőt ellenkezőleg nagy gondot fordítottam arra, hogy azon evangéliomoknak, a melyek az előtt a kanonikus evangéliomok mellett állottak, de most már elvesztek, az egyházi atyák által összegyűjtögetett töredékeit összegyűjtsem, a milyenek a zsidók evangélioma, az egyiptomiak evangélioma, Justinus, Marcion és Tatian ugynevezett evangéliomai. A két első különösen azért nevezetes, hogy aramaei nyelven vannak írva, mint Máté logiái, hogy ugylátszik, hogy ezen apostol evangéliomának más alakját képezték, s hogy az ebioniták, azaz azon kis batanaei keresztyén gyülekezetek evangéliomai voltak, a melyek a syr-chaldaei nyelvet megtartották, és a melyek bizonyos tekintetben Jézus törzsének folytatása voltak. Azonban meg kell vallanunk, hogy ezen evangéliomok azon állapotban, a melyben hozzánk eljutottak, kritikai fontosságukat tekintve Máté azon evangéliomának, a melyet mi birunk, mögötte állanak.

Azt hiszem, hogy most már mindenki érteni fogja, mennyi történelmi értéket tulajdonítok én az evangéliomoknak. Sem Sueton modora szerinti életrajzok, sem Philostratus modorában költött legendák, hanem legendaszerű életrajzok. Én a szentek legendáival, Plotin, Proclus és Isidorus életrajzaival és más ilyenmű iratokkal szeretem azokat összehasonlítani, a melyekben a történelmi igazság, s azon czél, hogy az erény eszményképei állitassanak fel, különböző fokozatokon egyesülnek. A pontatlanság, mely minden népies mű

kiváló vonása, különösen szembetűnő bennük. Vegyük fel, hogy ezelőtt tiz vagy tizenkét évvel a császárság három vagy négy vén katonája feltette volna magában, hogy emlékezetből leírja Napoleon életét. Bizonyos, hogy elbeszélésükben igen sok hiba és kemény ellenmondás lett volna. Az egyik Wagramot eleibe tette volna Marengonak, a másik minden aggály nélkül beszélné el, hogy Napoleon Robespierre kormányát a Tuillériákból elűzte, a harmadik a legnagyobb fontosságú hadjáratokat hagyná el. De egy dolog a legnagyobb igazsággal állna elő ezen együgyű elbeszélésekből, a hősnek jelleme s azon hatás, a melyet környezetére gyakorolt. Ezen értelemben az ilyenmü népszerű történetek értékesebbek volnának az ünnepélyes és hivatalos műveknél.

Ugyanezt mondhatjuk az evangyéliomokról is. Az evangyelisták, a kiknek egyedüli törekvésük az, hogy mesterük jelességét, csudáit és tanításait állítsák előtérbe, minden iránt teljes közönyösséget mutatnak a mi nem maga Jézusnak szelleme. Az időt, helyet és személyeket illető ellenmondások jelentéktelenek, mert a mily magas foku ihlettséget tulajdonítottak Jézus szavainak, oly távol voltak attól, hogy ezen ihlettséget a szerzőkre is átruházzák. Azokat csak úgy tekintették, mint egyszerű leírókat, a kiknek csak egy feladatuk volt, hogy abból, a mit tudnak, semmit el ne hagyjanak.

Ezen emlékek közé kétségkívül sok előítéletnek kellett keveredni. Sok elbeszélés, különösen Lukácsnál, csak azért költetett, hogy Jézus képében bizonyos vonásokat élénkebben előállítson. Ezen kép maga is

naponként változásoknak volt alávetve. Jézus egyetlen jelenség volna a történelemben, ha azon szerep mellett, a melyet játszott, át nem alakított volna. Sándor élettörténete legendaszerűvé változott még mielőtt fegyvertársai nemzedéke kihalt volna; — Assisi sz. Ferenczé pedig már életében legendává vált. Épen ily gyors átalakulás jött létre a Jézus halálára következő husz, harmincz év alatt, a mely aztán az ő életrajzára az eszményi legenda határozatlan jellegét üté. A halál tökéletesebbé teszi a legtökéletesebb embert is, s hiba nélkülivé teszi azok előtt, a kik szerették. Sok elbeszélés azért költetett, hogy bebizonyítsa azt, hogy a Messiasnak tekintett jóslatok őbenne beteljesedtek. Azonban ezen eljárás, a melynek fontossága tagadhatatlan, nem magyaráz meg mindent. Azon kor egyetlen zsidó munkája sem foglalja magában azon profécziák pontos sorozatát, a melyeket a Messiásnak be kellendett tölteni. Több, az evangyelisták által felvett czélzás annyira erőltetett és távoli, miszerint nem hihető, hogy az mind az általános felfogásnak megfelelt volna. Majd így következtettek: „a Messiásnak ezt és ezt kellett tenni, Jézus pedig a Messiás, tehát Jézus ezt és ezt tette“ ¹⁾. Majd ismét megfordítva „ez és ez történt Jézussal, Jézus pedig a Messiás, tehát a Messiással ennek és ennek kellett történni.“ Az igen egyszerű magyarázat mindig hamis, ha a népérzelem ezen mély alkotásai szövedékeinek taglalgatásáról van a szó, a melyek gazdagságuknál és véghetetlen különféleségüknél fogva minden rendszert kinevetnek.

¹⁾ Lásd p. Ján. XIV. 23—24.

Alig kell mondanunk, hogy ha ily kutforrások mellett csak megtámadhatatlant akarnánk adni, csak általános vázlatokra kellene szoritkoznunk. Minden régi történetben, még azokban is, melyek nem oly legéndaszerűek mint ez, a részletek végtelen sok kétségre szolgáltatnak alkalmat. Ha egy dologról két előadásunk van, ez a kettő igen ritkán fog megegyezni. Nem elég ok-e ez arra, hogy kényelmetlenül és zavarban érezzük magunkat, midőn csak egy van? El lehet mondani, hogy a történetiróktól idézett elbeszélések, beszédek, híres kifejezések között egy sincs egészen valódi és hiteles. Voltak-e akkor gyorsírók, hogy ezen szavakat rögtön leírják? Vagy volt-e mindenkor történész jelen, a ki a cselekvő egyéneknek mozdulatait, tartását s érzelmeit feljegyezze? Csak kísértsük meg azon utat és módot kikutatni, a mely szerint ez vagy amaz egykoru esemény történt: nem fog sikerülni. Ugyanazon eseménynek két rajza szemtanuk által előadva lényegesen különbözik egymástól. Le kell-e tehát ezért az elbeszéléseknek kiszínezéséről mondanunk, és csak az öszhangzó tények előadására szoritkoznunk? Ez a történészet megsemmisítése volna. Bizonyosan hiszem, hogy bizonyos rövid emletani (mnemonikai) alapmondatokat kivéve, a Máté által adott beszédek közül egy sem szövegű, hiszen gyorsírói jegyzőkönyveink is alig azok. Szívesen megengedem, hogy a szenvedés történetének csudálatraméltó elbeszélésében igen sok van, a mi csak féligmeddig valódi. De hát azért Jézus történetét írónok-e le, ha kihagynók ezen beszédeket, a melyek oly élénken eleibénk állítják szónoklatainak jellemét s egyedül arra szoritkoznánk, hogy Josephussal és Ta-

citussal azt mondjuk, hogy a papok bujtogatása következtében Pilátus parancsára megöletett? Az én nézetem szerint ez a pontatlanságnak gonoszabb foka volna mint a milyennek az által teszi ki magát az ember, ha az egyes adatokat, a melyeket a szövegek nyujtanak, elfogadja. Ezen egyes adatok nem betű szerint igazak, de felsőbb igazságot foglalnak magukban, igazabbak, mint a meztelen igazság, a mennyiben az igazságnak oly beszélő kifejezéseivé lettek, a mely az eszme magaslatára emelkedik.

Azokat, a kik talán ugy találnák, hogy oly elbeszélésekben, a melyek nagy részben legendaszerűek tulságos bizalmat helyeztem, kérem, vegyék ezen most tett megjegyzéseket figyelembe. Mi lenne Sándor életrajzából, ha arra szorítkoznánk, a mi abban tárgyilag bizonyos? Még a részben téveteg adatokban is van egy rész igazság, a melyet a történet el nem hanyagolhat. Sprenger urnak senki sem vetette szemére, hogy Mohamed életrajzában igen nagy tekintettel volt a hadith-ra vagy a próféta felőli szóbeli hagyományra, s hogy hősének szájába oly szóbeli nyilatkozatokat adott, a melyek csak ezen forrásból ismeretesek. Pedig a Mohamed felőli hagyományoknak sincsen több történelmi jellemük, mint azon elbeszéléseknek és beszédeknek, a melyekből az evangyéliomok állanak. Azok a hegira 50—140 esztendeiben irattak. Ha valaki a zsidó iskolának történetét a keresztyénség keletkezését közvetlenül megelőző és követő századokból akarja megírni, nem fog habozni, a felett, hogy Hillelnek, Gamalielnek, Schammainak tulajdonítsa azon elveket, a melyeket azoknak a Mischna és Gemura tulajdonit, bár ezen

nagyszerű iratgyűjtemények az említett tudósok után néhány századdal szerkesztettek.

Azok pedig, a kik azt hiszik, hogy a történet a vett adatoknak magyarázat nélküli újra elbeszélésében áll, kérem, jegyezzék meg, hogy az ily tárgynál lehetetlen. A négy főkutforrás világosan ellenmond egymásnak, azonkívül még néha Josephus is megigazítja őket. Itt választani kell. Ha azt állítjuk, hogy egy bizonyos esemény egyszerre nem történhetett kétféle képen, sem pedig lehetetlen módon, az még nem annyit tesz, mint a történelemre a priori bölcsészetet tolni fel. Abból, hogy egy ténynek több eltérő olvasásmódja van, hogy a könnyenhibőség ezen eltérő előadásokba mesés körülményeket kevert, a történetírónak nem szabad azt következtetni, hogy a tény is hamis, hanem ily esetben vigyázni kell, a szöveget jól meg kell vizsgálnia, s összehasonlításokból következtetnie. Van nevezetesen az elbeszéléseknek egy osztálya, a melyre ezen elvet szükségesképen alkalmazni kell, s ezek a természet feletti elbeszélések. Ha ezen elbeszéléseket megmagyarázni, vagy a legendára visszavinni igyekezünk, még azáltal nem csonkitjuk meg a tényt a theoria nevében sőt inkább a tény vizsgálatából indulunk ki. Azon csudák közül, a melyekkel a régi történetek telvék, egy sem történt tudományos feltételek alatt. Oly vizsgálódás bizonyítja, a mely soha sem hazudtoltatott meg, hogy csudák csak azon korban és azon országokban történnek, a hol azokban hisznek, s csak oly személyek jelenlétében, a kik hajlandók hinni. Soha sem történt még csuda oly emberek előtt, a kik képesek lettek volna az esemény csudás jellemét megvizsgálni. Erre

nézve sem a nép emberei, sem a világfiak nem illetékesek. Ehhez nagy vigyázat és a tudományos vizsgálódás megszokása kívántatik. Nem láttuk-e, hogy napjainkban majd minden nagy világi embert megcsaltak durva bűvészettel és gyermekes áltatással? Ha be van az bizonyítva, hogy egyenkori csudák a komoly vizsgálatot ki nem állják, valjon nem valószínű-e, hogy a multnak csudái, a melyek csak gyülekezetek előtt történtek, ha azokat részletesen vizsgálni módunkban volna, a csalódások történetét újabb adatokkal szaporítanák?

Tehát nem ez vagy amaz bölcsészet nevében, hanem a folytonos tapasztalat nevében számüzzük a csudát a történelemből. Nem mondjuk azt, hogy „a csuda lehetetlen“ hanem azt mondjuk, hogy „eddig még nem történt bebizonyított csuda.“ Ha holnap egy csudatevő előállna oly bizonyítványokkal, a melyek elég komolyak arra, hogy vizsgálódás tárgyai legyenek, s kihirdetné, hogy ő például fel tudja a halottat támasztani, mit tennénk akkor? Physiologusokból, természet-tudósokból, vegyészekből és a történelmi kritikában jártas egyénekből bizottmányt neveznénk ki. Ezen bizottmány kiválasztaná a holttestet, meggyőződnék róla, ha valóban meghalt-e, meghatározná a termet, a hol a kísérletnek meg kell történni, elrendelné a szükséges elővigyázati rendszabályokat, hogy semmi kétség oda ne férhessen. Ha ily körülmények közt a feltámasztás bekövetkeznék, akkor el volna érve a bizonyossággal majdnem egyenlő valószínűség. Miután azonban szükséges az, hogy valamely kísérletet mindig ismételhesünk, miután szükséges az, hogy a mit egyszer meg-

tettünk, azt ismételve is képesek legyünk megtenni, s miután a csudák országában könnyebből és nehezebből szó sem lehet: tehát felszólítanók a csudatevőt, hogy csudáját más körülmények között más holttesten ismételje. Ha a csuda mindenkor sikerülne, akkor két dolog be volna bizonyítva: először, hogy fordulnak elő a világon természetfeletti események; másodsor, hogy a hatalom azoknak előidézésére bizonyos emberek tulajdona, vagy azokra bízott. De ki ne tudná, hogy soha ily körülmények között csuda be nem következett, hogy még eddig mindig a csudatevő maga választotta kísérlete tárgyát és közönségét, s hogy e felett a nép azon ellenállhatatlan vágy következtében, hogy a nagy eseményekben és nagy férfiakban valami istenit lásson, maga alkotá a csodás legendákat? Egy ideig tehát még fenntartjuk a történelmi kritika azon elvét, hogy természetfeletti elbeszélést nem lehet elfogadni, hogy az mindig könnyen hivoséget és csalást feltételez, s hogy a történésznek kötelessége azt megmagyarázni, és megvizsgálni, hány rész igazságot és hány rész tévelygést tartalmaz.

Ezek azon szabályok, a melyeket ezen történet kidolgozásánál követtem. A szövegnek olvasásához a tanulmányozásnak igen gazdag forrását csatolhattam azon helyiségek szemléletével, ahol ezen események megtörténtek. Azon tudományos missio, a melynek feladata a régi Phoenicia kikutatása volt, s a melyet 1860. és 1861-ben vezettem, alkalmat szolgáltatott arra, hogy Galilaea határán lakjam, s azt gyakran beutazzam. Az evangyéliomi tartományt minden irányban át meg átutaztam, meglátogattam Jeruzsálemet, Hebront és Sa-

mariát, a Jézus történetének talán egyetlen fontosabb helye sem került el figyelmemet. Ezen egész történet, a mely távolról egy valóság nélküli világ felhőiben látszik lebegni, oly testet, oly szilárdságot öltött, a mely magamat is bámulatra ragadt. A szövegeknek a helyekkel feltűnő megegyezése, az evangyéliomi eszménynek azon tájképpeli csudás összhangzata, a mely neki keretül szolgált, reám nézve valódi kijelentés volt. Egy ötödik, szakadozott, de még olvasható evangyéliom volt szemeim előtt, és ettől fogva Máté és Márk adatain keresztül egy elvont lény helyett, a melyről azt lehetne mondani, hogy soha sem létezett, egy csudás emberi alakot láttam élni és mozogni. Midőn nyáron a végett, hogy magamat egy kevéssé kipihenjem a Libanonra, Ghazirba vonultam, rövid vázlatban lerajzoltam a képet, a mely előttem megjelent, s így keletkezett ezen történet.

Midőn egy fájdalmas megpróbáltatás elutazásomat sietteté, még csak néhány lap volt átdolgozni való. Így ezen könyv egészen azon helyek közelében iratott, a hol a Jézus született és felnőtt. Visszatérésem óta folytonosan dolgoztam, hogy azon vázlatot, a melyet egy maronita kunyhóban öt hat könyv segítségével sietve terveztem, átvizsgáljam és kijavítsam.

Némelyek talán sajnálni fogják, hogy művem ily életrajzi fordulatot vett. Midőn először a keresztyénség eredetének történetét terveztem, valóban a tanok történetét szándékoztam adni, a melyben az embereknek majd épen semmi részük sem lett volna. Jézusnak neve alig említettett volna, különösen azt igyekeztem volna kimutatni, hogy azon eszmék, a melyek az ő neve alatt

támadtak, miképen sarjadzottak s töltötték be a világot. De azóta beláttam, hogy a történelem nem csupán abstractiok játéka, s hogy az emberek abban fontosabban, mint a tanok. Nem a megigazulás és megváltás feletti elmélet eszközölte a reformatiot, hanem Luther, Calvin. A parsismus, hellenismus és judaismus mindenféleképen alakulhattak volna, a feltámadás és az ige tanai századokon keresztül fejlődhetek volna, anélkül hogy ezen egyetlen, nagyszerű, s következménydús tényt, a keresztyénséget előidézték volna. Ezen tény Jézus, Pál és János apostolok műve. Jézus, Pál és János történetét megírni annyi, mint a keresztyénség eredetének történetét írni meg. Az őket megelőző mozgalmak csak annyiban tartoznak tárgyunkhoz, a meny-nyiben segítségül szolgálnak ezen rendkívüli emberek megértésében, a kik természetesen az őket megelőzőkkel nem lehettek minden összeköttetés nélkül.

Azon törekvésnél, hogy a multnak nagy szellemeit újra felkeltsük, bizonyos jóslatot s találgatást meg kell engedni. A nagy élet nagy szerves egész, a melyet nem lehet apró tények pusztá felhalmozása által megalkotni. Mély érzelemnek kell az egészset körül ölelni s abból egységet alkotni. A műérzék ily tárgynál jó vezető, s egy Göthenek kitünő tapintata itt kellő tért találna. A műtermékeknek lényeges kelléke, hogy oly élő rendszert képezzenek, a melynek minden része egymásra vonatkozik, s egymást feltételezi. Ilynemű történeteknél annak főbizonyítéka, hogy az igazságot megtaláltuk abban van, hogy sikerült a szövegeket oly módon szerkeszteni össze, hogy azok minden hamis hang nélküli észszerű és valószínű elbeszélést képezzenek. Az életnek

titkos törvényeit, a szerves termékek fejlődését, a színárnyalat fokozatát minden pillanatban figyelemmel kell kísérni, itt nem az anyagi körülményekről van a szó, a melyeket lehetetlen egészen ellenőrizni, hanem a történetnek tulajdonképeni lelkéről, nem jelentéktelen dolgoknak bizonyos volta, hanem az általános érzelem helyessége s a színezés igazsága a főczél. Szükséges, hogy minden vonás, a mely a classica elbeszélés szabályai alól kiválik, vigyázatra intsen, mivel az elbeszélendő tény élő, természetes és öszhangzó volt. Ha nem sikerül azt az elbeszélésben is úgy adni vissza, akkor bizonyosan rosszul fogtuk fel. Vegyük fel, hogy Phidias Minerváját a leírások után akarnók helyreállítani, s egy száraz, szögletes, mesterkélt művet hoznánk létre, mi következne ebből? Csak az, hogy a leíráshoz szükséges az izlésnek magyarázata, hogy a leírás részleteivel szeliden kell bánnunk, míg egymáshoz közelednek s oly egészet képeznek, a melyben minden adat szerencsésen össze van olvadva. Bizonyosak volnánk akkor, hogy a görög szobrot vonásról vonásra bírjuk? Nem, de legalább nem torzképét birnók, birnók a mű általános szellemét, s azon alakok közül egyet, a milyen az lehetett volna.

Nem ingadoztam az egésznek általános elrendezésében az élő organismus ezen érzelmére mint vezetőre támaszkodni. Az evangyéliomok olvasása eléggé bebizonyítandja azt, hogy szerzőiket, jóllehet Jézus életének igen helyes tervezete lebegett szemeik előtt, nem vezette szigorú időrend, a mint ezt Papias nyilván is mondja. Ezen kifejezések, „abban az időben . . . azután . . . akkor . . . lön pedig . . . stb.“ csupán átmenetek,

a melyek a különféle adatokat összekötötték. Ha minden, az evangyélisták által felhozott adatot azon rendetlenségben hagynánk, a mint azt a hagyomány nekünk adta, az épen oly kevéssé volna Jézus történetének leírása, mint a mily kevéssé írónk meg valamely hires férfiú történetét azáltal, ha leveleit ifju — öreg és férfikora eseményeivel összevissza tarkázva közölnek. A Korán, a mely szintén teljesen összefüggés nélküli adatokat közöl Mohamed különféle éveiből, feltárta titkait a szellemdus kritika előtt, s azon időrend, a melyben azon adatok szerkesztettek, meglehetősen bizonyossággal fel van fedezve. Ily rendezés annyiban nehezebb az evangyéliomokra nézve, a mennyiben Jézus nyilvános élete rövidebb, s eseményekkel kevesebbé teljes volt mint az izlam alapítójaé. Azonban azon törekvés, hogy ezen tömkelegben vezérfonalat találjunk, nem mondható haszontalan szörszálhasogatásnak. Nem tulságosan merész hypothesis az, hogy a vallásalapító legelőször a korában divatozó erkölcsi elvekhez s kedvencz-szokásokhoz köti tanítását, érettebb korában oly ékesszólásban nyilatkozik, a mely nyugodt, költői, minden vitatkozástól távol áll, kedves és szabad, mint a tiszta érzelem, — végre tűzbe jó, az ellenzékkel szemben felhevül, s pályáját vitatkozással s kemény megtámadásokkal fejezi be. Ezek azon korszakok, a melyeket a Koránban határozottan megkülönböztethetünk. A synoptikusok által rendkívüli finom tapintattal elfogadott rend hasonló menetet feltételez. Olvassuk Mátét figyelemmel, s a beszédek elosztásában a most mondott-hoz hasonló fokozatot találunk. Egyébiránt mindenki észreveheti, mily tartózkodók vagyunk kifejezéseink-

ben, midőn Jézus eszméi haladásának kimutatásáról van szó. Ha jobban tetszik, tehát az e tekintetben felvett beosztást csakazon szakaszoknak tekintse az olvasó, a melyek egy mély és bonyolult gondolat rendszeres előadásához elkerülhetetlenül szükségesek.

Ha valamely tárgy iránti előszeretet ahhoz egyszersmind tehetséget is ad, valószínűleg el leend ismerve, hogy ezen feltétel nálam nem hiányzott. Hogy valamely vallásnak történetét leirhassuk, legelsőben szükséges, hogy abban hittünk legyen (különben nem foghatnók fel, hogy miáltal ragadta el és elégitette ki az emberi öntudatot); másodszor, hogy már ne higgyünk benne feltétlenül, mert a határtalan hit a lelkiismeretes történelmi nyomozódással meg nem egyeztethető. De a szeretet hit nélkül is lehetséges. Ha nem kötjük is magunkat azon formákhoz, a melyek az emberek imádatát lekötve tartják, de nem mondunk le arról, hogy mind azt, a mi abban jó és szép van, élvezzük. Egy muló tünemény sem meriti ki az istenséget, Isten Krisztus előtt is nyilatkozott, Isten ő utána is fog nyilatkozni. Az emberi kebelben rejtett istennek nyilatkozatai, habár teljesen különbözők is, mind ugyanazon neműek, s annál isteniebbek, mennél nagyobbak és szabadabbak. Jézus nem egyedül azoké, a kik az ő tanítványainak vallják magukat. Ez mindazoknak közös dicsősége, a kiknek kebelében emberi sziv van. Az ő dicsősége nem abban áll, hogy a történelemből számúzték, sőt annál nagyobb tiszteletet szentelünk neki, ha megmutatjuk, hogy nélküle az egész történelem érthetetlen.

JÉZUS ÉLETE.

ELSŐ FEJEZET.

Jézus helyzete a világtörténelemben.

A világtörténelem legfőbb eseménye azon forradalom, amely által az emberiség nemesebb része a régi, s a pogányság határozatlan neve alatt összefoglalt vallásokból azon vallásra tért át, amely az isteni egységen, szentháromságon, s az isten fiának testté lételén alapszik. Ezen változás befejezéséhez csaknem ezer év kívántatott. Az új vallásnak fejlődéséhez magához legalább háromszáz év kellett. Azonban ezen forradalomnak eredete oly tény, amely Augustus és Tiberius uralkodása idejére esik. Akkor élt egy magasztos egyén, a ki bátor fellépése és azon szeretet által, amely felgyújtani képes volt, az emberiség jövő hitének tárgyát alkotá és annak kiindulási pontját meghatározá.

Az ember, mihelyt az állattól különbözött, mindjárt vallásos volt, s a természetben a halálnál távolabb látott. Ezen érzelem ezer és ezer éven át a legkülönbélebb tévelygésben volt. Sok törzsnél nem terjedt

tovább azon durva alaku varázslatbani hitnél, a melyet most is feltalálhatunk Ausztrália több részében. Néine-lyeknél a vallásos érzelem azon gyalázatos emberöldök-lésre sülyedt, a mely a régi mexikói vallás jellemét képezi. Másoknál, különösen Afrikában fetisch-imá-dássá lett, azaz valamely oly anyagi tárgy imádásává, a melynek természetfeletti hatalom tulajdonittatott. Valamint a szeretet ösztöne, a mely egyes pillanatok-ban a legközönségesebb embert is maga fölé emeli, néha gonoszsággá, s állati durvasággá fajul: úgy a vallásos-ság isteni adománya is sokaig úgy tűnhetett fel, mint egy rákfene, a melytől az emberiséget meg kell men-teni, s mint azon tévelygések és bűnök indoka, a mely-nek elfojtása a bölcseknek egyik főtörekvése volt.

Azon fényes műveltség, a mely Chinában, Baby-loniában, Egyiptomban már a legrégibb korban kifej-lődött, a vallás haladására nézve is kedvező volt. Chinában jókor bizonyos ép emberi ész lépett előtérbe, a mely azt a nagyobbyszerű tévedésektől megóvta. Nem ismerte a vallásos lelkületnek sem előnyeit, sem vissza-éléseit. Ezen tekintetben legalább semmi esetre sem volt befolyása az emberiség nagy folyama irányára. A babyloniai és syriai vallások soha sem szabadulhattak meg a feltűnő érzéki alaptól, ezen vallások egészen elenyésztükig, a mi időszámlálásunk szerint a negyedik és ötödik században, az erkölcstelenség iskolái marad-tak, a melyekből néha bizonyos költői nézletnél fogva az isteni világ felől fénylő sugarak törtek elő. Egyip-tomban a látszólagos fetisch-imádás daczára már korán ismerettani dogmák és élénk symbolika mutatkozott. Azonban a kiművelt theológiának ezen tolmácsolásai

kétségkívül nem voltak eredeteik. Az ember, a ki valamely tiszta eszmének birtokában volt, soha sem foglalkozott azzal, hogy azt jelvényekbe burkolja, sőt inkább, hosszas gondolkodás után, mivel az emberi szellem nem képes az izetlennel megelégedni, régi mystikus képek alatt, a melyeknek jelentése elveszett, eszméket keresett. Különben az emberiség hite nem is Egyiptomból származott. Azon elemek, a melyek a keresztyén vallásba ezerszeresen átalakulva Egyiptomból és Syriából jöttek, csak jelentéktelen külső formák, vagy alakok, a melyek a legtisztább cultusban is találhatók. Azon vallásoknak, a melyekről itt szólánk, főhibája ényegesen babonás jellemük volt. Nem adtak egyebet a világnak, mint ezernyi ezer bűvereklyét (amulet) és varázsszert (talisman). Oly törzsöktől, a melyek százados zsarnokságtól leigázva, oly intézkedésekhez voltak szoktatva, a melyek minden egyéni tevékenységet lehetetlenné tesznek, nem származhatott nagyszerű erkölcsi gondolat.

A lélek költészete a hit, a szabadság, őszinteség és odaadás azon két nagy néptörzsszel léptek a világ elé, a melyek bizonyos értelemben az emberiség (humanitas) alkotóivá lettek, értem az ind-európai és szemi néptörzsöt. Az ind-európai néptörzsnek első vallásos nézetei lényegesen természetszerűek (naturalisticus) voltak. Azonban ez valódi mély és erkölcsös naturalismus volt, a természetnek az ember általi szeretetteljes átölelése, a véghetetlennek élő érzetével teljes költészet, szóval mind annak alapeszméje, a mit a german és czelt genius, egy Shakespeare, egy Göthe későbben kifejezendő vala. Nem volt az sem átgondolt vallás, sem átgondolt

erkölcsstan, hanem ábránd, gyengédség és képzelem, s mindenek felett komoly jelleme volt, a mi az erkölcsi-ség és vallás lényeges feltétele. Azonban az emberiség hite ebből sem eredhetett, mivel ezen ó isteni tisztelet-nek nagyon nehéz volt a sokistenségből (polytheismus) kibontakozni, s tiszta jelvényekben nyilatkozni. A bra-manismus csak azon bámulatos tartósság előjogának köszönheti azt, hogy még napjainkban is él, a melylyel India birni látszik. A buddhismus nyugot felé irányozott törekvéseiben hajótörést szenvedett. A druidismus ki-zárólagos nemzeti alak maradt, általános jelentőség nélkül. A görög ujitási kísérletek, az orphismus, a mysteriumok nem voltak képesek arra, hogy a kedé-lyeknek erősítő táplálékot nyújtsanak. Egyedül Persi-ának sikerült dogmatikus, s majdnem egyisteni (mono-theisticus) s tudósan szervezett vallást alkotni, azonban igen könnyen meglehet, hogy ezen szervezet is utánzás vagy kölcsönzés volt. Mindenesetre nem Persia téri-tette meg a világot, hanem inkább maga tért meg, midőn határain az izlam által hirdetett isteni egység zászlója lobogott.

A szemi ¹⁾ néptörzsé a dicsőség, hogy az emberi-ség vallását alkotá. Jóval a történelem határain tul készíté elő a beduin patriarcha a világ vallását a már elromlott világ gonoszságaitól tisztán megőrzött sáto-

¹⁾ Figyelembe ajánlom, hogy ezen szó egyszerűen azon né-peket érti, a melyek az ugynevezett szemi nyelvek egyikét be-széli, vagy beszélték. Ezen kifejezés egyáltalában hibás, azon-ban ez azon kifejezések egyike, mint : goth építészet, arab számok, a melyeket meg kell tartanunk, hogy megértessünk, még akkor is, ha az azokban foglalt tévedés ki van mutatva.

rában. Főelőnye abban állott, hogy határozottan gyűlölte a syriai kéjelgő cultust, egyszerűsítette a szertartásokat, teljesen nélkülözhetőkké tette a templomokat, s a bálványképeket jelentéktelen seraphimokra szállította le. Minden nomad szemi törzs közül Bèn-Izraelé volt nagy eseményekre kijelelve. Egyiptommali régi viszonyaik, a melyekből talán csak némely egészen anyagi kölcsönzések származtak, még nevelték a bálványimádás iránti idegenkedésüket. Egy igen régi időben ércztáblákra írott törvény vagy thora, a melyet nagy megszabadítójuknak, Mózesnek tulajdonítottak, már az egyistenség (monotheismus) törvénykönyve volt, és az egyiptomi és chaldaei intézményekhez képest a társadalmi egyenlőség és erkölcsiség igen sok csiráját foglalta magában. Egy hordozható szekrényből vagy ládából, a mely kétfelül fülekkel el volt látva, hogy azokba emelőrudakat lehessen dugni, állott minden vallásos eszközük, abban volt a nemzetnek minden szent tárgya, az ereklyék, emlékek, és a „könyv“¹⁾, a törzsnek nyílt naplója, a melybe csak igen nagy vigyázattal irtak. Azon család, a melynek feladata az emelőrudak tartása, s ezen hordozható okirattár feletti őrködés volt, miután mindig a könyv körül volt s a felől rendelkezhetett, igen hamar tekintélyre vergődött. Azonban azon intézkedés, mely a jövő felett határozott, nem innen származott, a héber pap nem sokban különbözik az ókor többi papjaitól. Azon jellemvonás, a mely Izraelt a theokratikus népek között különösen kitünteti, abban állt, hogy itt a papi hivatal az egyéni ihletnek

¹⁾ 1. Sam. X. 25.

mindég alá volt rendelve. Minden nomad törzsnek voltak papjain kívül Nabi-i vagy prófétái, bizonyos élő orakulumok, a kiktől homályos kérdések megfejtése körül, a mely nagyobb foku éles belátást feltételezett, tanácsot kértek. Izraelben a Nabik, a kik csoportozatok vagy iskolák szerint rendezkedtek, igen jelentékeny állást foglaltak el. Mivel ők a régi demokratikus szellem védői s a gazdagok ellenségei gyanánt léptek fel, s minden politikai szervezetnek és minden oly intézkedésnek, a mely Izraelt egyéb népek ösvényére vezette volna, ellene állottak, ők voltak a zsidó nép vallási előrangjának valódi eszközei. Már jó korán határtalan reményeket keltettek; s midőn a nép, igen nagy részben esztelen tanácsaiknak áldozata, az assyriai hatalom által eltiportatott, azzal kecsegtették, hogy számukra határtalan hatalom van fenntartva, hogy Jeruzsálem egykor az egész világ fővárosává, és az egész emberiség zsidóvá lesz. Jeruzsálem és annak temploma úgy tűnt fel előttük, mint egy magas hegyen fekvő város, a hová a népek zarándokolnak, mint egy jóshely (oraculum), a honnét az általános törvény származik, mint egy eszményi birodalomnak fővárosa, a hol az Izrael által békével boldogított nép az éden gyönyöreit ismét feltalálja ¹⁾).

Már hallatszanak ismeretlen, a vértanukát dicsőítő s „a fájdalom emberé“nek hatalmát ünneplő hangok. Egy ily magasztos szenvedő által indittatva, a ki, mint Jeremiás, vérével öntözte Jeruzsálem utczáit, valamely

¹⁾ Esa. II. 1—4. és különösen XL. és köv. LX. és köv. Mikeas IV. 1. és köv. Nem szabad elfelejteni, hogy Ésaías könyvének második része XL. fejezettől fogva nem Ésaiaستól való.

lelkesült férfiú dicsőeneket szerzett „az isten szolgájának“ szenvedéseiről és diadaláról, a melyben a héber genius egész prófétai ereje öszpontosulva látszik lenni¹⁾. „Felnevekedék ő előtt mint egy vesszőszál és mint egy gyökér a szomjuhozó földből. Nem vala neki formája, se ékessége. Az emberek közt utálatos és megvetett, és olyan vala, mint a ki előtt az ember elrejtj orczáját, és semminek sem állítottuk őtet. De a mi betegségeinket ő viselte és a mi fájdalmainkat hordozta, jöllehet mi azt állítottuk, hogy megostoroztatott, megverettetett s megnyomorittatott istentől. De ő megsebesített a mi álnokságainkért, a mi békességünknek veresége vagyon ő rajta, és az ő sebeivel gyógyultunk meg. Mi mindnyájan mint a juhok eltévelyedtünk, és az ur mindnyájunknak álnokságát őreá vetette. A mi bűnünk büntetését szenvedte és ő kinoztatott; mindazonáltal nem nyitotta meg az ő száját, mint a bárány a mézsárszékre vitetett, és mint a juh az őtet nyirók előtt megnémult, és nem nyitotta meg az ő száját. És az istenteleneknek adá az ő koporsóját, és a gazdagoknak az ő halálát. De minekutána teendi az ő lelkét áldozatul a bűnért, meglátja a magot, meghosszabbítja az ő napjait, és az urnak akarátja az ő keze által jó szerencsés leszen“²⁾.

Egyszersmind a thorában is hathatós változtatások történtek. Új szövegek tűntek fel, mint a deuteronomos, a melyek Mózes törvényeit akarták helyettesíteni, s

¹⁾ Esa. LII. 13. és köv. és LIII. egészen.

²⁾ Egyszer mindenkorra megjegyezzük, hogy a bibliai helyek mind Károli Gáspár magyar fordítása szerint vannak idézve.

A fordító.

valódilag egészen más szellemet vezettek be, mint a régi nomadoké volt. Ezen szellemnek főjellemvonása kemény vakbuzgóság volt. Dühöngő hívők szüntelenül erőszakra lázítanak minden iránt, a mi a Jehova tiszteletétől eltér, s sikerült oly vérrel írott törvénykönyvet hozni be, a mely minden vallási kihágásra halálos büntetést szab. A kegyesség majd mindenkor az erőszak és szelidség csudálatos ellentéteit idézi elő. Ezen törekvés, a mely a birák korábani nyers együgyűség előtt ismeretlen volt, oly megindító, lágy és kenetes tanítási hangot idéz elő, a melyet a világ még ezelőtt nem hallott. Már észrevehető a társadalmi kérdések iránti hajlam, utópiák s a tökéletes társadalomról álmodozások helyet foglalnak a törvénykönyvben. A patriarchális erkölcsiség és forró buzgóság, az eredeti kijelentés és kegyes elmésség azon keveréke által, a mely egy Ezekiás, Ezsaiás és Jeremiás lelkét elfoglalá, a pentateuch azon alakot nyeri, a melyben mi azt birjuk, s századokon keresztül a nemzeti lelkület feltétlen törvényévé válik.

Miután már ezen nagy könyv meg volt alkotva, a zsidó nép története ellenállhatlan erővel fejlődött. Azon nagy birodalmak, a melyek nyugoti Ázsiában egymásután alakultak, s annak minden földi uralkodás iránti reményét megsemmisítették, a komor szenvedélyesség egy nemével üzik azt a vallásos álmodozásokba. Egészen közönyös levén a nemzeti uralkodóház és a politikai függetlenség iránt, minden kormánynak aláveti magát, a mely isteni tiszteletének gyakorlatát és szokásainak követését megengedi. Ettől fogva Izraelnek nincs más vezére, mint vallási rajongói, nincs más el-

lensége, mint az egy istenség ellenségei, nincs más házája, mint törvénye.

És jól megjegyezzük, ezen törvény társadalmi és erkölcsi volt. Oly férfiaknak műve volt az, a kik a jelen élet eszményétől egészen át voltak hatva, s a kik azt hitték, hogy annak valóításához a legjobb eszközt megtalálták. Az általános meggyőződés az volt, hogy a thorának pontos követése csálhatatlanul teljes boldogságot eszközöl. Ezen thora semmiben sem hasonlít a görög és római törvényekhez, a melyek tulajdonképen csak az elvont joggal foglalkoztak, s igen kis mértékben bocsátkoztak a magán jóllét és magán erkölcsi-ség kérdéseibe. Észrevehető, hogy az ebből származó következmények társadalmi, és nem politikai jelleműek leendenek, hogy azon mű, a melyen e nép dolgozik, isten országa s nem polgári állam, általános intézmény, s nem nemzetiség vagy haza.

Sok eltérés daczára is csudálatosan betölté Izrael ezen feladatát. Kegyes férfiak egész serege, mint Esdras, Nehemias, Onias és a Makkabeusok, lép fel, a törvény iránti buzgalomtól emésztetve, a régi intézmények védelmére. Azon meggyőződés, hogy Izrael népe szentekből áll s az istennek választott törzse, a mely az istennel szerződésileg van egyesülve, mindinkább mély gyökeret ver. A kedélyeket megmérhetlen várakozás tölti el. Az egész ind-európai ókor a paradicsomot teszi az emberiség eredetének, s minden költői egy elmúlt aranykort siratnak. Izrael az aranykort a jövőbe helyezte. Ezen rajongó pietismusból keletkezett a vallásos kedélyek halhatatlan költészete, a zsoltárok, isteni ábrándos harmoniájukkal. Izrael valóban és ki-

válólag az isten népévé lesz, míg körülte a pogány vallások Perzsiában és Babyioniában hivatalos nyegleséggé, Egyiptomban és Syriában vastag bálványimádássá, a görög és római világban színjátékokká süllyednek le. A mit a keresztyén vértanuk időszámlálásunk első századaiban s az üldöző orthodoxiának áldozatai a keresztyénség keblében mai napig tettek, azt tették a zsidók azon két század alatt, a mely a keresztyén időszámlálást megelőzi. Az eszméknek rendkívüli mozgalma, a mely a legellentétebb eredményeket idézte elő ezen korszakban, a világ legfeltünőbb népévé tették őket. Élő óvás voltak ők a babona és vallásos anyagiság ellen. Az egész Középtenger partjain szétszórt helyeztük, a görög nyelv használata, a melyet Palaestinán kívül felvettek, oly propagandának készített utat, a milyennek példáját a régi s apró nemzetiségekre szét darabolt társulatok fel nem mutathatják.

Daczára azon állhatatos kijelentésnek, hogy a judaismus egykor az egész emberi nem vallása leend, egész a Makkabeusok idejéig a régi kor minden más isteni tiszteleteinek jellemvonásait megtartotta, s család és néptörzs isteni tisztelete volt. Az izraelita azt hitte, hogy az ő cultusa legjobb, s megvetéssel szólt az idegen istenekről. De egyszersmind azt is hitte, hogy az igaz isten vallása egyedül az ő számára alkottatott. Ha valaki a zsidó családba belépett ¹⁾, csupán a Jehova tiszteletét fogadta meg, és ez volt minden. Egy izraelitának sem jutott eszébe, hogy valamely idegent oly isteni tiszteletre térítsen, a mely Ábrahám fiainak

¹⁾ Ruth. 1. 16.

öröksége. A pietistikus szellem fejlődése Esdrás és Nehemiás óta sokkal szilárdabb és logikaibb fogalmakat szült. A judaismus feltétlenül igaz vallássá lett, a belépés mindenkinek, a ki akart, meg volt engedve ¹⁾, nem sokára jó cselekedetté vált minél többeket megtéríteni ²⁾. Kétségkívül még nem létezett azon emelkedett nézet, a mely Keresztelő Jánost, Jézust és Pált a kicsinyes nemzettségi előítéleteken felülemelték s egy sajtózkodó ellenmondásnál fogva az áttérteket kevésre becsülték s velük kicsinylőleg bántak ³⁾. Azonban a kizárólagos vallásnak eszméje, azon eszme, hogy a világon magasztosabb valami is van mint a haza, a vér, és törvények, azon eszme, a mely apostolokat és vértanukat volt alkotandó, meg volt alapítva. Mély sajnálkozás a pogányok iránt, bármily fényes legyen is világi sorsuk, ez volt ettőlfogva minden zsidónak érzelve ⁴⁾. Egy legendaciklus által, a melynek feladata volt rendíthetetlen szilárdságu példányokat mutatni fel (Dániel és társai, a makkabeusok anyja és hét fia ⁵⁾), az alexan-

¹⁾ Eszther. IX. 27.

²⁾ Mát. XXIII. 15. Josephus. Vita, 23; B. J. II. XVII. 10. VII. III. 3; Ant. XX. II. 4. Horat. Sat. I. IV. 143; Juv. XIV. 96. és köv. Tacit. ann. II. 85; Hist. V. 5. Dio Cassius XXXVII. 17.

³⁾ Mischna, Schebiit X. 9. Babyl. Talmud, Niddah Fol. 13. b; Jebamoth, 47. b; Kidduschin, 70. b. Midrasch, Jalkut Ruth. Fol. 13. b. d.

⁴⁾ Baruch apokryphus levelei Fabriciusnál. Cod. pseud. V. I. II. 147. és köv.

⁵⁾ Makkabeusok 2. könyve VII. és a Josephusnak tulajdonított De Maccabaeis. V. ö. Sid. XI. 33. és köv.

driai hyppodrom regénye ¹⁾, különösen azon meggyőződést igyekeztek a nép vezetőibe oltani, hogy az erény bizonyos vallásos intézményekhez vakbuzgó ragaszkodásban áll.

Antiochus Epiphanes üldözései ezen eszmét szenvedélylyé, majdnem őrjöngéssé fokozták. Sok tekintetben hasonló volt ahhoz, a mi 230 évvel később Nero alatt történt. A düh és kétségbeesés, a visiok és álmok országába üzték a hívőket. Az első apokalypsis (látások, vagy jelenések könyve), Dániel könyve megjelent. Ez bizonyos tekintetben a prófétai kor feltámadása volt, csak hogy a régítől igen eltérő alakban, s bővebb fogalmakkal a világ sorsáról. Bizonyos tekintetben Dániel könyve adta meg a messiási reményeknek utolsó kifejezését. A messiás nem volt többé Dávid és Salamon módja szerinti király, nem volt többé theokratiai és mózesi Cyrus; hanem „az embernek fia“ volt, a ki a felhőben jelenik meg ²⁾, természetfeletti, emberi alakkal felruházott lény, arra hivatva, hogy a világot megítélje, s az aranykor felett uralkodjék. Talán a persa Sosiosch, az eljövendő nagy próféta, a kinek Ormuzd nagy birodalmát kellendett előkészíteni, kölcsönzött néhány vonást ezen új eszméhez ³⁾. Dániel

¹⁾ Makk. 3 könyve. Rufin Suppl. ad Jos.; Contra Apionem II. 5.

²⁾ VII. 13. és köv.

³⁾ Vendidad. XIX. 18., 19; Minokhired, egy a német keleti társulat folyóiratában közzétett hely. I. 263. Bundehesch, XXXI. A zend- és pehlvi szövegekben az időrend teljes hiánya a zsidó és persa vallási vélemények összehasonlítása körül igen sok kétségre nyújt alkalmat.

könyve ismeretlen szerzőjének minden esetre elhatározó befolyása volt azon vallásos eseményre, a melynek a világot át kellett alakítani. Ő hozta létre az új messianismus előkészületeit és műkifejezéseit, s ő reá alkalmazható az, a mit Jézus Keresztelő Jánosról mondott: Az ő idejéig a próféták, az óta az isten országa.

Azonban ne higgyük azt, hogy ezen mély vallásos és szenvedélyes mozgalmaknak rugói különösen hitczikkek voltak, mint mindazon harczoknál, a melyek későbbben a keresztyénség keblében kitörtek. Ezen korszak zsidói lehető legkevésbé voltak theologusok. Nem okoskodtak az isten lényege felől; az angyalokról, az emberek rendeltetéséről, az isten létezéséről szóló hitczikkekről, a melyeknek első csirája már átlátszott, hanem szabad meggyőződések és elmélkedések voltak, a melyeket mindenki saját szelleme iránya szerint követett, a melyekről azonban igen sok ember soha semmit sem hallott. Épen a legorthodoxabbak tartózkodtak ezen részletes eszméktől, s ragaszkodtak a mózesi egyszerűséghez. Még akkor nem létezett azon dogmatikus hatalom, a mely ahhoz hasonlított volna, melyet az orthodox keresztyénség az egyházra átruházott. Csak a harmadik században, midőn a keresztyénség vita után vágyakodósa dielektikában és metaphisikában eltévedt törzsök kezébe jut, kezdődik azon fogalom-meghatározási (definitio) láz, a mely az egyháztörténelmet végtelen vitatkozássá teszi. Vitáztak a zsidók is, buzgó iskolák majd minden előforduló kérdést különféleképen megfejtettek, de mindazon harczokban, a melyeknek főbb részleteit a Talmud megőrizte, a speculativ theológiának egyetlen szava sem fordul elő. A törvényre

figyelmezni és azt követni, mivel a törvény igazságos, s mivel annak követése boldogít, ebből áll az egész judaismus. Semmi hitvallás, semmi elméleti jelvény. Mozes Maimonides, a legmerészebb arab bölcsésznek egyik tanítványa a zsinagóga orákulumává lehetett, mivel igen gyakorlott kanonista volt.

Az utolsó asmonaeusok és Herodes uralkodása alatt még nevedett az izgatottság. Azokat a vallásos mozgalmak szakadatlan sorozata töltötte be. Azon mértékben, a mint az államhatalom elvilágiasodott és hitetlen kezekbe került, a zsidó nép mindig kevesebbé élt a földnek, s mindinkább elmerült azon nevezetes műbe, a mely kebelében fejlődött. A más események által elfoglalt világnak semmi tudomása sincs arról, a mi a keletnek ezen félreeső szögletében történt. Azon lelkek azonban, a melyek századukat ismerték, jobban vannak értesülve. A gyengéd és élesen látó Virgil viszhangként látszik a második Ezsaiásnak felelni, egy gyermeknek születése az általános ujjászületés (palin-genesis) álmait kelti fel benne ¹⁾. Ezen álmok igen gyakoriak voltak, s egy bizonyos irodalmat képeztek, a melyet a Sybillák nevééről neveztek el. Az egészen ujonan felállított császárság felizgatta a kedélyeket, — a béke hosszú korszaka, a melybe beléptek, azon buskomor érzelmesség hatása, a mely a lelkeket hosszas forradalmi korszakok után megszállta, mindenütt határtalan reményeket keltett.

¹⁾ Ecl. IV. A cumanaeum carmen (4. v.) a sybillai apokalypsis egy neme volt, a mely a keleten oly szokásos történelmi bölcsészeti jellegét viselte. Lásd : Serviust ezen vershez, és Carmina sybillina III. 97—817. V. ö. Tac. Hist. V. 13.

Judaeában a várakozás legfőbb fokát érte el. Szent személyek, a kik között bizonyos ősz Simeont említene, s a ki a legenda szerint Jézust karjain hordozta, Anna, Fanuel leánya, a ki prófétának ¹⁾ tekintetett, imádkozva és böjtölve a templom közelében tartózkodtak, hogy az isten őket addig ki ne szólítsa e világból, míg Izrael reményeinek beteljesedését meg nem érik. Mindenütt oly nyugtalanság tapasztalható, a mely közellevő nagyszerű eseményeket sejtet.

A tiszta szemlélet és álmodozás ezen keveréke, a csalódások és remények ezen változásai, a gyűlöletes való által folytonosan elnyomott törekvések végre azon hasonlithatlan férfiuban találták meg tolmácsukat, a kit az általános meggyőződés az isten fiának nevével ruházott fel, és jogosan, mivel a vallásnak olyszerű haladását eszközölte, a melyhez még eddig egy sem hasonlitható, s valószínűleg soha nem is lesz.

MÁSODIK FEJEZET.

Jézus gyermek- és ifjúkora. — Első behatásai.

Jézus Názárethben ²⁾ Galilaea egy kis városában született, a melynek ő előtte semmi hire sem volt ³⁾.

¹⁾ Luk. II. 25. és köv.

²⁾ Mát. XIII. 54. és köv. Márk VI. 1. és köv. Ján. I. 45—46.

³⁾ Sem az ó szövetségi iratokban, sem Josephusnál, sem a Talmudban nem emlittetik.

Egész életében a „názárethbeli,“ néven neveztetett ¹⁾ s a legendának csak megglehetős erőszakos fordulattal ²⁾ sikerült születését Bethlehembe tenni át. Később

¹⁾ Márk. I. 24. Luk. XVIII. 37. Ján. XIX. 19. Csel. II. 22; III. 6. Innét van a Nazarenus név, a melyen a keresztyének soká neveztettek, s a mohamedán országokban még most is neveztetnek.

²⁾ A Quirinius által eszközölt népszámlálás, a melyhez a legenda a bethlehemi utazást csatolja, legalább tíz évvel későbbre esik, mint azon év, a melyben Jezusnak Lukács és Márk szerint születni kellett. Valóban mindakét evangyélista Herodes uralkodása idejére teszi Jézus születését (Mát. II. 1. 19. 22; Luk. I. 5.). Quirinius népszámlálása azonban csak Archelaus letétele után történt, azaz tíz évvel Herodes halála után, az actiumi időszámítás 51-ik évében (Josephus Ant. XVII. XIII. 5.; XVIII. I. 1.; II. 1.). Azon irat, a melylyel azt akarták bizonyítani, hogy Quirinius két rendbeli népszámlálást rendezett, hamisnak bizonyult be (Lásd: Orelli Insc. lat. 683. sz. és Henzennek ezen számhoz irtt toldalékát, Borghesi Fastes consulaires (még nyomatlan) 742 év.). A népszámlálás mindenestre csak a római tartományokká vált országrészekben történt volna; de a Tetrarchiakban nem. Azon iratok, a melyek által azt akarták bizonyítani, hogy némely, Augustustól elrendelt statistikai és katastralis munkálatok Herodes területére is kiterjedtek, vagy nem azt tartalmazzák, a mit velük mondatnak, vagy keresztyén íróktól származnak, a kik ezen adatokat Lukács evangyéliomából vették. Annak bizonyítéka, hogy Jézus családjának bethlehemi utja nem történeti, azon okban van, a melyet annak alapjául vesznek fel. Jézus nem Dávid családjából származott (l. alább), s ha abból származott volna is, nem volna megfogható, miért kellett volna szüleinek pusztá katastralis vagy pénzügyi operatio végett ott iratni be magukat, a honnét őseik 1000 év előtt származtak. Midőn őket a római hatóság erre kötelezte volna, oly igényeket szentesített volna, a melyek reá nézve igen fenyegető jelleműekké válhattak volna.

(XIV. Fejezet) megtudandjuk ezen koholmány indokát, valamint azt is, hogy ez mennyire szükséges következménye volt a Jézusra ruházott messiási szerepnek ¹⁾. Születésének határozott idejét nem tudjuk Augustus uralkodása alatt, Róma építése után a 750-ik esztendő körül, valószínűleg néhány évvel azon időszámlálás előtt, melyet minden művelt nép az ő születésének első napjával kezd ²⁾.

A Jézus név, a melyet neki adtak, a Josua névnek átváltoztatása. Igen közönséges név volt; természetesen későbbben titkos jelentőséget és megváltói szerepére irányozott célzásokat kerestek benne ³⁾. Talán magára nézve is, hasonlóan minden mystikushoz,

¹⁾ Mát. II. 1. és köv.; Luk. II. 1. és köv. Ezen adat kihagyása Márknál, és a két párhuzamos hely Mát. XIII. 54. és Márk VI. 1, a hol Názáreth, mint Jézusnak születéshelye szerepel, bizonyítják, hogy az eredeti szövegben, a mely Máté és Márk mostani evangyéliomának alapját képezi, hiányzott ezen legenda. Valószínűleg ismételt ellenvetésekkel szemben Máté evangyéliomához tartalékokat toldottak, a melyeknek a többi szöveggeli ellenmondása nem volt oly feltűnő, hogy szükségesnek látták volna azon helyeket kiigazítani, a melyek kezdetben egészen más szempontból irattak. Lukács ellenben, a ki meghatározott célból irt (IV. 16), hogy következetes maradjon, szelidebb kifejezést használt. János semmit sem tud a bethlehemi utról, öelőtte Jézus egyszerűen a názárethbeli vagy galilaeai, két oly fontos alkalommal is, midőn nagyon fontos lett volna az ő bethlehemi születését megemlíteni. (I. 45—46; VII. 41—42.)

²⁾ Köztudomás szerint azon számítást, a mely a közönséges időszámlálásnak alapul szolgál, a hatodik században Dionysius exiguus készítette. A számításban igen sok tisztán hypotheticus adat van.

³⁾ Mát. I. 21.; Luk. I. 31.

a lelkesedésre indokul szolgált. Nem egy nagyszerű hivatás nyilvánul a történelemben oly név által, a melyet a gyermeknek mellékczelok nélkül adtak. Heves természetű egyének soha sem nyugosznak meg abban, hogy azt, a mi őket illeti, esetlegesnek tekintsék. Reájuk nézve minden isteni határozat, s a legjelentéktelenebb körülményekben is a legfelsőbb akarat intését keresik. Galilaea népsége, a mint azt a tartomány neve is mutatja, igen kevert volt ¹⁾. Ezen tartomány Jézus idejében igen sok nem-zsidót (phoeniciaiakat, syriaiaikat, arabokat sőt még görögöket is ²⁾) számlált lakosai közé. Az ily kevert népességű tartományokban nem volt ritka a zsidósághozzi áttérés. Lehetetlen tehát itt fajkérdést állítani fel, s kinyomozni azt, hogy mily vér folyt annak ereiben, a ki legtöbbet tett arra, hogy az emberek között a fajkülönbséget eltörölje.

Jézus a nép köréből származott ³⁾. Atyja József, és anyja Mária meglehetősen alacsony állásu emberek voltak, iparosok, a kik kezeik munkája után ⁴⁾ éltek; a keleten oly szokásos állapot, a mely sem jóllétnek sem nyomornak nem mondható. Azon vidék életmódjának rendkívüli egyszerűsége, a mely a kényelmesnek szükségét nem érzi, a gazdagság előjogát majdnem megsemmisíti, s mindenkit önkéntes szegénynek tüntet fel. A mellett az izlésnek teljes hiánya a művészet és az anyagi életnek minden külső csínja iránt, annak a

¹⁾ Gehil haggoyim. A pogányok kerülete.

²⁾ Strabo XVI. 11, 35. Jos. Vita, 12.

³⁾ Későbbben megmagyarázzuk a genealogia eredetét, a melynek őt Dávid törzsével kellett volna összekötni.

⁴⁾ Mát. XIII. 55. Márk. VI. 3. Ján. VI. 42.

házát is szegényessé teszi, a ki semmiben sem szenved
szükséget. Ha eltekintünk attól, hogy az izlam min-
denütt szennyet és visszaszítót hord magával, talán
a Jézus idejebeli Názáreth városa nem sokat különbö-
zött a maitól ¹⁾. Azon utcákat, a melyeken ő mint gyer-
mek játszott, még most is megtaláljuk azon kőösvé-
nyekben és keresztutakban, a melyek a kunyhókat egy-
mástól elválasztják. József háza kétségkívül sokat
hasonlított azon nyomorult s egy ajtónyílás által
megvilágított bódékhoz, a melyek egyuttal műhelyül,
konyhával és hálószobával használtatnak, s a melyeknek
egész butorzata egy szőnyegből, a földön elhelyezett
nehány ládából, egy vagy két darab cserépedényből
és egy festett szekrényből áll.

A család, akár egy, akár több házasságból szár-
mazott, meglehetősen számos volt. Jézusnak fi- és nővé-
rei ²⁾ voltak, a kik között ő, úgy látszik, legidősebb
volt ³⁾. Ezek mind ismeretlenek maradtak, mert úgy
látszik, hogy az a négy személy, a kik fivéreinek mon-
datnak, és a kik közül legalább egy, Jakab, meglehe-
tős jelentékenységre jutott a keresztyénség fejlődésé-
nek első éveiben, — unokatestvérje volt. Máriának

¹⁾ Azon romoknak első megpillantása, a melyek Palaesti-
nát elfedik, bizonyítja, hogy azon városok, a melyek nem a ró-
mai mód szerint épültek, igen rosszul voltak építve. A mi a házak
alakját illeti, az Syriában oly egyszerű, s az égalj által oly ha-
tározottan meg van szabva, hogy soha sem változhatott.

²⁾ Mát. XII. 46. köv.; XIII. 55. és köv. Márk. III. 31. és
köv. VI. 3. Luk. VIII. és köv. Ján. II. 12. VII. 3. 5. 10.
Csel. 1. 14.

³⁾ Mát. 1. 25.

valóban még egy nővére volt, a kinek neve szintén Mária volt ¹⁾ és valami Alphaeus- vagy Kleopháshoz ment nőül (ugy látszik, hogy ezen két név egy és ugyanazon egyént jelez ²⁾ és több fiunak anyja lőn, a kik Jézus első tanítványai között jelentékeny szerepet játszottak. Ezen unokatestvérek, a kik a fiatal mesterhez ragaszkodtak, míg saját fivérei ellenzéket képeztek ellene ³⁾ felvették „Jézus atyjafiai“ czimét ⁴⁾. Jézusnak

¹⁾ Sajátságos ezen két, egynevű nővér. Valószínűleg pontatlanság fordul elő, a melynek oka az, hogy Galilaeában szokás volt csaknem minden galilaeai nőt Máriának nevezni.

²⁾ Etymologice nem ugyanazonosok. Ἀλφαῖος a syr-chaldaeai Halphai név fordítása; Κλωπας vagy Κλεόπας Κλεόπατρος-nak megrövidített alakja. Azonban lehetett egyik vagy másik mesterségesen helyettesítve mint a Jozephusok Hegesippusnak az Eliakimok Alcimusnak stb. hivatták magukat.

³⁾ Ján. VII. 3. és köv.

⁴⁾ Valóban azon négy egyént, a kiket Máriának, Jézus anyjának fiaul tüntetnek fel (Mát. XIII. 55; Márk VI. 3.), Jakabot, Józsefet, Simont és Judást majd egészen ismét úgy találjuk fel, mint Mária és Kleophás fiait (Mát. XVII. 56; Márk XV. 40; Gal. I. 19; Jak. I. 1. Euseb. Chron. ad. ann. R. DCCCX; Hist. eccl. III. 11. 32; Const. Apost. VII. 46.). Egyedül azon hypothesis, a melyet felállítunk, háritja el ezen roppant nehézségeket, s az abban áll, hogy két egyforma nevű nővért veszünk fel, a kik közül mindegyiknek három-négy fia volt, a kik ugyanazon nevet viselték, s elhiszszük, hogy Jakab és Simon a jeruzsálemi két első püspök, a kik Jézus fivéreinek mondatnak, valóban azok is voltak, a kik eleintén ellenségeseknek mutatkoztak iránta, de azután megtértek. Az evangyélista, a ki Kleophásnak ezen négy fiát az Ur testvérjeinek hallotta nevezni, bizonyosan tévedésből teszi Mát. XIII. 55. Márk. VI. 3. ezeknek neveit Jézus valódi fivéreinek nevei helyett, a kik ismeretlenek marad-

valódi fivérei, valamint anyjuk is, csak az ő halála után nyertek jelentőséget ¹⁾. De ugy látszik, hogy még akkor sem becsülték őket annyira, mint unokatestvéreiket, miután azoknak megtérése önkénytebb és eredetiebb jellemű volt. Nevük annyira ismeretlen volt, hogy midőn az evangyélista a názárethi embereknek az édes testvérek elszámlálását adja szájukba, legelsőben is Kleophas fiainak nevei jutnak eszébe.

Nővérei Názárethben mentek férjhez ²⁾ s ő ott tölté első ifjusága éveit. Názáreth egy oly mélyedésben fekvő kis városka, a mely éjszokról az esdraloni síkot bekerítő hegycsoportozat csuca felé nyilik. A lakosság száma most 3—4000 lélekre megy, s azóta nem sokat változhatott ³⁾. A tél igen hideg, s az éghajlat egészséges. A város, mint abban az időben minden zsidó falu, minden modor (styl) nélkül épült házak halmaza volt, s bizonyosan igen száraz és szegényes tekintete volt. Minden valószínűség arra mutat, hogy a házak nem sokban különböztek azon minden külső és belső csin nélküli kőkoczkáktól, a melyek ma a Libanon leggazdagabb részeit fedik, s a melyek a szőlőtőkék és

tak. Így magyarázható meg az, hogy a Jézus fivéreinek nevezett személyek jelleme, p. Jakabé annyira különbözik Jézus valódi fivéreiétől, a mint azt Ján. VII. 3. és köv. láthatjuk. A Jézus atyjafiai kifejezés az első egyházban az apostolsággal párhuzamos rangot ad. L. különösen I. Kor. IX. 5.

¹⁾ Csel. I. 14.

²⁾ Márk. VI. 3.

³⁾ Josephus szerint (B. J. III. IV. 2.). Galilaea legkisebb mezővárosának több volt 5000 lakosánál. Ezen adat valószínűleg tulzott.

figefák között mégis igen kellemesek. A vidék különben elragadó, és a világnak egy helye sem oly alkalmas a legteljesebb boldogság felőli álmodozásra. Názareth még napjainkban is igen felséges lakhely, s talán egyedüli helye Palaestinának, a hol a lélek azon teher alatt, a mely azt ezen példátlan pusztulás között lenyomja, könnyebbülést érez. A lakosság szeretetreméltó és barátságos, a kertek frisek és zöldek. Antonius vértanu a hatodik század végén bájos képét adja ezen vidék termékenységének, a melyet a paradicsomhoz hasonlít ¹⁾. Az éjszaki rész néhány völgye teljesen igazolja leírását. A forrás, a mely körül egykor a kis város élénksége és vidorsága összegyülekezett, el van pusztulva, s az elrepedezett csatornák csak zavaros vizet adnak. Azonban az ott esténként összegyülekező nőknek szépsége, azon szépség, a mely már a hatodik században feltűnt, és a melyet a Szűz Mária ajándékaul tekintettek ²⁾, feltűnőleg megmaradt. A kellemes syriai typus, epedő kifejezéssel. Kétségtelen, hogy Mária majd mindennap itt volt, s vállain a korszóval helyet foglalt ismeretlenül maradt társnői között. Antonius vértanu megjegyzi, hogy a keresztyének iránt különben visszataszító magaviseletű zsidó nők itt igen barátságosak. Názarethben ma is kevesebbé heves a vallásos gyűlölet, mint másutt.

A város látköre szűk, de ha az ember hegynek tart s a folytonos szél által korbácsolt fensikra ér, a mely a legmagasabb házaknál is magasabb, pompás

¹⁾ Itin. §. 5.

²⁾ Anton. Martyr. I. c.

kilátása nyilik. Éjszakon a Karmel szép vonala terül el, a mely hegyes csucsban végződik s a tengerbe merülve látszik; azután a Mageddo fölött emelkedő kettős hegycsucs fejlődik ki, Sicheem hegyei, az őskor szent helyeivel, a Gelboe-hegyek, azon kis festői hegycsoport, a mely a sulemi és endori kellemes és borzasztó emlékeket idézi elő; Thabor, gyönyörű gömbölyded alakjával, a melyet az ókor a kebelhez hasonlított. Egy, a Sulem és Thabor hegy közötti bevágásban a Jordán völgyét és Peraea fensikjét pillantjuk meg, a melyek kelet felé hosszú vonalt képeznek. Éjszakon a Safed hegyek, a melyek a tenger felé terjednek, st. Jean d'Acre't fedik el, azonban a khaifai tengeröbölt látni engedik.

Ez volt Jézusnak látköre, ezen elragadó kör, az isten országának bölcsője, képezte őelőtte sokáig a világot. Élete is keveset lépett túl gyermekkora ismeretes határvonalain. Mert ezentúl éjszak felé Hermon lejtőjén némileg Fülöp Caesareája s legfelsőbb csucsán a pogányok földje látszik, dél felé Samariának kevesebbé mosolygó hegyei mögött a szomorú, s az elkülönzés és halál szele által elégetett Judaeát sejtjük. Ha valaha a keresztyén, de a kutforrásokat illetőleg magasabb nézpontra emelkedett világ a kétes és nyomorult szent helyeket, a melyekhez a durva idők kegyessége ragaszkodik, valódi szent helyekkel fogja felcserélni, bizonyosan ezen názárethi magaslatra építendő templomát. Itt, azon ponton, a hol a keresztyénség keletkezett, alapítója tevékenységének központján, kellene azon nagy templomnak lenni, a melyben minden keresztyén imádkozhatnék. Ezen helyre, a hol az ácsmes-

ter József és ezernyi elfeledett názárethi nyugszik, a kik völgyüknek látkörét soha át nem lépték, a bölcsész is jobban oda illenék, mint bárhová máshová, hogy az emberi dolgok menetét figyelemmel kísérje, esetlegeségei felett magát vigasztalja, s azon isteni cél felől bizonyosságot szerezzen, a mely után a világ, az általános hiúság eltérései daczára is törekszik.

HARMADIK FEJEZET.

Jézus neveltetése.

Ezen mosolygó és egyszersmind nagyszerű természet volt Jézusnak egész neveltetése. Tanult olvasni és írni ¹⁾ valószínűleg, azon keleti szokás szerint, a mely abból áll, hogy a gyermeknek könyvet adnak kezébe, a melyet apró társaival addig olvas üteny után, míg azt könyv nélkül nem tudja. Azonban kétes, ha a héber iratokat értette-e jól az eredeti nyelven. Életrírói aramaei fordításban ²⁾ idéztetik vele azokat, s magyarázatának alapelvei, a mennyiben azokat tanítványai után megítélhetjük, igen hasonlítottak az akkor szokásban levőkhez, és a melyek a Targum és Midraschim szellemét képezik ³⁾.

A kis zsidó városok tanítója a zsinagógában Hazzan, vagy felolvasó volt ⁴⁾. Jézus keveset látogatta az

¹⁾ Ján. VIII. 6.

²⁾ Mát. XXVII. 46. Márk. XV. 34.

³⁾ A talmudi korszak zsidó fordításai és magyarázatai.

⁴⁾ Mischna, Schabbath I. 3.

írástudók vagy Soferimok felsőbb iskoláit, (talán Názarethben nem is volt ¹⁾) s nem jutott oly czimhez, a mely a tömeg előtt igényt ad a tudáshoz. Azonban igen nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy Jézus az volt, a mit közönségesen ignoransnak nevezünk. Nálunk az iskolai képzettség igen nagy különiséget tesz azoknak személyes értéke között, a kik abban részesültek, és a kik azt nélkülözik. Nem úgy volt az keleten, s különösen a régi jó időben. A durvaság azon állapota, a melyben nálunk elkülönzött s egészen egyéni életmódunknál fogva az marad a ki az iskolákat nem látogatta, ismeretlen azon társaságokban, a melyekben az erkölcsi műveltség, s különösen az általános korszellem az emberekkel folytonos érintkezés által elterjed. Az arab, a kinek tanítója nem volt, néha igen kitűnő férfi, mert az idő bizonyos folytonosan nyílt iskola, a melyből a jól nevelt emberek érintkezése következtében igen magas szellemi, sőt irodalmi műveltség is származik. A keleti magaviselet finomsága s a szellemi éberség egyáltalában nem hasonlít a mi iskolai műveltségünkhöz. Ellenkezőleg, az iskola embereit pedansoknak és roszul nevelteknek tartják. Ily társadalmi viszonyok között a tudatlanság, a mely nálunk az embert alárendelt helyzetre kárhóztatja, nagy tettek és nagy eredetiség alapja.

Nem valószínű, hogy a görög nyelvet is értette volna. Ezen nyelv a kormánykörökön és a Caesarea-hoz hasonló pogány lakosságú városokon kívül igen

¹⁾ Mát. XIII. 54. és köv. Ján. VII. 15.

kevéssé volt elterjedve ¹⁾). Jézusnak nyelve a héberrel kevert syriai szóejtés volt, a melyet akkor Palaestinában közönségesen beszéltek ²⁾). Még kevesebbé ismerte a görög műveltséget. Ezen műveltséget a palaestinaí irástudók igen kevésre becsülték, s azt „a ki disznókat nevel, és a ki fiát a görög tudományokra taníttatja,“ egyenlően átkozták meg ³⁾). Semmi esetre sem jutott el oly kis városokba, mint Názáreth. Az irástudók átkadaczára azonban mindenesetre sok zsidó csatlakozott a hellen műveltséghez. Nem is említve az egyiptomi zsidó iskolát, a hol a hellenismus és judaismus összeolvasztásán már majd két évszázadon keresztül mű-

¹⁾ Mischna, Schekalim III. a; Jeruzsálemi Talmud, Megilla halaca XI; Sota VII. 1; Babyl. Talmud, Baba Kama, 83. a; Megilla 86. és köv.

²⁾ Mát. XXVII. 46; Márk. III. 17; V. 41; VII. 34; XIV. 36; XV. 34. Azon kor íróinál e kifejezés; ἡ πατριος φωνή, mindig a szemi kiejtést jelenti, a melyet Palaestinában beszéltek. (II. Makk. VII, 21. 27; Csel. XXI. 37. 40; XXII. 2; XXVI. 14; Josephus Ant. XVIII. VI. 10; XX. vége felé; B. J. prooem 1; V. VI. 3. V. IX. 2. VI. II. 1; Contr. Ap. I. 9; De Macch. 12. 16.). Későbbben kimutatjuk, hogy némely okirat, a mely a synoptikus evangyéliomoknak alapul szolgált, ezen nyelven volt írva. Épen úgy több apokryphus könyv is. (Makkabeusok IV. könyve ad calcem stb.). Végre az első galilaeai mozgalomból származott keresztyénség, a mely Batanaeában és a Hauranban soká fentartotta magát, ezen nyelven beszélt (Euseb. de situ et nomine loc. hebr. ezen szó alatt *χωβὰ*; Epiph. adv. haer. XXIX. 7. 9; XXX. 3; St. Hieron. In Matth. XII. 13; Dial. adv. Pelag. III. 2.).

³⁾ Mischna, Sandhedrin, XI. 1. Babyl. Talmud, Baba Kama 82. b. és 83. a; Lota 49, a és b; Menachoth, 64 b; II. Makk. IV. 10 és köv.

ködtek, egy damaskusi, Nikolaus nevű zsidó, korának legkitünőbb, legműveltebb és legtekintélyesebb emberre lett. Nem sok idő múlva ismét Josephus mutatta fel a teljesen hellenisált zsidónak példáját. Azonban Nikolausban csak a vér volt zsidó; Josephus azt nyilvánítja, hogy ő kortársai között kivétel volt ¹⁾ s az egész egyiptomi szakadár-iskola annyira elvált Jeruzsálem-től, hogy sem a Talmud, sem a zsidó hagyomány egy szóval sem tesz róla említést ²⁾. Annyi bizonyos, hogy Jeruzsálemben igen keveset tanulmányozták a görögöt, hogy a görög tanulmányokat veszedelmeseknek, sőt lealjasítóknak tartották, s azt nyilvánították felölök, hogy legfeljebb arra valók, hogy a nőknek piperéül szolgáljanak ³⁾. Csak a törvény tanulmányozását tartották szabadelvűnek s komoly férfiúhoz méltónak. Egy rabbi, midőn azt kérdezték tőle, hogy mely idő volna legalkalmasabb arra, hogy a gyermekeket a görög bölcseségre tanítsák, azt felelte: „Azon óra, a midőn sem nappal, sem éjjel nincs, mert a törvényben az van megírva: tanulj azt éjjel és nappal“ ⁴⁾.

Igy sem közvetlen, sem közvetve nem jutott görög műveltségi elem Jézushoz. Ő a judaismuson kívül semmit sem ismert, lelke megőrzé azon friseséget és elfogulatlanságot, a melyet a széles és sokoldalú műveltség mindig gyengít. Még a judaismus kebelében is sok, az övével gyakran párhuzamos törekvés is isme-

¹⁾ Jos. Ant. XX. XI. 2.

²⁾ Jeruzsálemi Talmud, Peah I. 1.

³⁾ Jos. Ant. loc. cit. Orig. Contra Celsum. II. 34.

⁴⁾ Jeruzsálemi Talmud, Peah I. Babyl. Talmud Mena-choth 99 b.

retlen maradt előtte. Nem ismerte egy részről az essenusok, vagy therapeuták ascetismusát ¹⁾, másrésről az alexandriai zsidó iskolának igen szép vallásbölcseleti kísérleteit, a melyeknek elmés magyarázója az ő kortársa, Philo volt. Az ő közötté és Philo között gyakran előforduló hasonlatok, azon az isten szeretetéről, a könyörületességről, az istenbeni megnyugvásról ²⁾ szóló felséges elvek, a melyek az evangyéliomok és a híres alexandriai bölcs iratai között viszhangként tűnnek fel, azon közös törekvésből származnak, a melyet a kor szüksége minden emelkedettebb lélekbe beléoltott.

Szerencsére épen oly keveset tudott azon csudálatos scholastikáról, a melyet Jeruzsálemben tanítottak s a melynek nem sokára a Talmudot kellett életre hívni. Lehet ugyan, hogy néhány farizeus már Galilaeába is elvitte azt, de ő nem társalkodott velük, s midőn későbbben ezen balga casuistikával (esettan) érintkezésbe jött, az csak utálatot keltett fel benne. De feltehető, hogy Hillel alapelvei nem voltak előtte ismeretlenek. Hillel öelötte ötven évvel oly tanokat állított fel, a melyek az övéivel igen rokonértelműek voltak. Alázatosan viselt szegénységénél, jelleme szelidségénél, s azon ellenzéknél fogva, a melyet a papok és képmutatók ellen képezett, Hillel Jézusnak valódi tanítója volt,

¹⁾ Philo Therapeutai az essenusoknak egy ága. Ugy látszik, hogy nevük csak görög fordítás (Εσσηῖται, assaya, orvosok). V. ö. Philo De vita contempl. init.

²⁾ Lásd különösen ezen értekezéseket : Quis rerum divinarum haeres, és De Philantropia.

ha szabad tanítóról szólni ott, a hol ily eredeti tüné-
ményről van szó.

Az ó szövetség könyveinek olvasása nagy hatást
gyakorolt reá. A szent könyvek kánona két főrészből
állott, a törvényből, azaz a Pentateuchból s a prófé-
tákból, úgy a mint mi azokat birjuk ¹⁾. Ezen könyvekre
széles, képies magyarázatot alkalmaztak, azt igyekez-
tek azokból kivonni, a mi bennük nincsen, hanem a
kor kívánalmainak megfelel. A törvény, a mely nem az
ország régi törvényeit adta elő, hanem a pietistikus
királyok korából való utopiákat, mesterkélt törvénye-
ket és kegyes csalásokat, mióta a nemzet nem maga
kormányozta magát, elménczkedő magyarázatok kime-
rithetetlen forrásává lett. A prófétákat és zsoltárokat
illetőleg meg voltak győződve, hogy ezen könyveknek
minden, valamennyire rejtélyes szavai a messiásra vo-
natkoznak, s már előre fel akarták azokban annak esz-
ményképét fedezni, a ki a nemzet reményeit beteljesi-
tendő volt. Jézus osztozott az ezen képies magyaráza-
tokat illető általános izlésben. De a bibliának valódi
költészete, a melyet a gyermekes jeruzsálemi magyará-
zók észre nem vettek, az ő nemes lelke előtt egész tel-
jében feltűnt. Ugy látszik, hogy a törvénynek kevés
ingere volt előtte, ő azt hitte, hogy jobbat fog készi-
ni. De a zsoltárok vallásos költészete csudás ősz-
hangzatban volt lyrikus lelkiületével, s egész életében
tápláléka s támasza maradt. A próféták, különösen
Esaias és az ő folytatói a babyloniai fogságban, a jövő

¹⁾ Pirke Aboth I. és II. kötet. Jeruzsálemi Talmud, Pesa-
chim, VI. 1. Babyl. Talmud. Pesachim. 66 a. Schabbath, 30. b.
31. a, Joma, 35. b.

felőli ragyogó álmodozásaikkal, viharos ékesszólásaikkal s bájos rajzokkal vegyített szidalmaikkal, — ezek voltak az ő valódi tanítói. Kétségkívül olvasott többeket az apokryphus könyvek közül is, azaz azon iratok közül, a melyeknek szerzői, hogy műveiknek oly fontosságot szerezzenek, a milyennel csak igen régi iratok birtak, a próféták és patriarchák nevei alá rejtőztek. Ezen könyvek közül különösen egy nagyon hatott rá, Dániel könyve. Ezen könyv, a melyet egy rajongó zsidó Antiochus Epiphanes korában irt, s egy öreg bölcs ¹⁾ nevével ruházott fel, az ókor szellemének foglalatja volt. Ennek szerzője, a történelmi bölcsészet valódi teremtménye volt az első, a ki a világ minden eseményét s a birodalmak egymásutáni következését csak a zsidó nép sorsváltozatainak alárendelt mozgalmakul tekintette. Jézus korán át volt hatva ezen magasztos reményektől. Talán Enoch könyveit is ²⁾ olvasta, a melyek akkor a szent könyvekkel egyenlő tiszteletben állottak, valamint a többi e nemű iratokat is, a melyek a nép képzelőtehetségét oly heves izgatottságban tartották. A messiásnak dicsőséges és rettentő eljövetele, az egymásra roskadó nemzetek, az égi és földi vizözön képzeletének megszokott tápláléka volt, s miután ezen

¹⁾ Dániel legendája már K. e. a 7-ik században alakult (Ezek. XIV. 14 és köv. XXVIII. 3.). Miután a legenda úgy kívánta, a babyloniai fogság idejére tették életét.

²⁾ Epist. Judae 14. és köv. 1. Pét. II. 4. 11. Enoch könyve még az aethiop biblia kiegészítő részét képezi. A mint azt az aethiop fordításból ismerjük, különböző korból való részekből áll, s a legrégebbek a 130, vagy 150. évből valók K. e. Némely részek hasonlítanak Jézus beszédeihez.

felfordulást közellévőnek tartották, úgy hogy sokan annak idejét is igyekeztek kiszámítani, azon természet feletti rend, a melybe az embert ily ábrándok áthelyzik, eleitől fogva természetesnek és egyszerűnek tetszett neki.

Hogy a világ általános helyzetét nem ismerte, legvalódibb beszédeinek minden vonásából kitetszik. Ő még azt hitte, hogy a föld birodalmakra van osztva, a melyek egymással háborut viselnek, s úgy látszik, hogy a római békéről, s azon új társadalmi viszonyokról, melyek az ő századában kezdődtek, semmit sem tud. A római hatalomról nem volt határozott fogalma, s csak a Caesar név jutott el hozzá. Láttá Galilaeában s Tiberiás vidékén Juliast, Dioecaesareat, Caesareat, a Herodesek ezen pompás műveit épülni, a kik ezen nagyszerű építmények által a római civilisatio iránti csudálatukat s Augustus családja tagjai iránti hódolatukat akarták kimutatni, a mely városoknak nevei a sors szeszélye által csudálatosan megváltoztatva, ma nyomorult beduinkunyhók megjelelésére szolgálnak. Gyaníthatólag Sebastust a nagy Herodesnek művét is látta, a mely valódi diszváros volt, a melynek romjai azt hitetik el velünk, hogy azt készen vitték oda mint valami gépet, a melyet az illető helyen csak fel kell állítani. Ezen diszépítészet, a mely hajókon vitetett Judaeába, ezen száz meg száz, ugyanazon átmérőjű oszlop ezen izléstelen „Rivoli utca“ volt az, a mit ő a világ országának és dicsőségének nevezett. De ezen megrendelt fényüzés, ezen hatásági és hivatalos művészet nem tetszett neki. Az ő szeretetének tárgyai az ő galilaeai falvai, a szérük, pinczék, kutak, sirok, fige- és

atyai hatalom ellen, s a rendes utról letér ¹⁾. Annyi legalább bizonyos, hogy a rokonsági kötelékekre nem sokat adott. Ugy látszik, hogy családjá nem igen szerte őt ²⁾ s néha keménynek találjuk őt iránta ³⁾. Jézus, mint minden, kizárólag csak egy eszmével foglalkozó ember, oda jutott, hogy a vér kötelékeinek kevés fontosságot tulajdonított. Egyedül az eszme köteléke az, a mit ilynemű jellemek ismernek : „Itt van atyám és anyám, mondá ő, kezeit tanítványai felé kinyújtja, a ki az én atyámnak akaratját cselekszi, az az én fi- és nővérem.“ A közönséges emberek nem úgy értették a dolgot, s egyszer egy mellette elmenő aszszony így kiáltott fel : „Boldog méh, a mely tégedet hordozott, és az emlők, a melyeket szoptál.“ „Boldog az, felele ő, a ki hallgatja az istennek beszédét és megtartja“ ⁴⁾. Nem sokára még többre viszi a természetelleni merész feltámadást, s meg fogjuk látni, hogy ő mind azt, a mi emberi, a vért, szeretetet, hazát lábbal tapodja, s csak egyedül azon eszme iránt van szive és lelke, a mely mint a jónak és igaznak tökéletes alakja áll előtte.

¹⁾ Luk. II. 42. és köv. Az apokryphus iratok tele vannak egész a tulzásig vitt történetekkel.

²⁾ Mát XIII. 57. Márk. VI. 4. Ján. VII. 3. és köv.

³⁾ Mát. XII. 48. Márk. III. 33. Luk. VIII. 21; Ján. II. 4; Sidók evangyélioma Szent Jeromosnál. Dial. adv. Pelag. III. 2.

⁴⁾ Luk. XII. 27. és köv.

NEGYESDIK FEJEZET.

Azon eszmekör, a melyben Jézus mozgott.

Valamint a meghült föld nem engedi már, hogy az eredeti teremtes tüneményeit megértsük, mivel a tűz, a mely azt áthatotta, kialudt, ugy a legértelmesebb magyarázatban is van valami, a mi ki nem elégít, ha arról van a szó, hogy szerény észlelési eljárásunkat azon teremto időszakok forrongásaira alkalmazzuk, a melyek az emberiség sorsa felett határoztak. Jézus oly időben élt, a midőn a nyilvános élet játéka az élénkség legfőbb fokát érte el, a hol az emberi tevékenység betétele százszoros fokra emelkedik. Ily időben minden nagy szerepnek következménye halál, mert ily mozgalmaknak a szabadság és az elővigyázati rendszabályoknak teljes mellőzése oly szükséges feltétele, a mely borzasztó ellensúly nélkül nem képzelhető. Most az ember keveset mer és keveset nyer. Az emberi tevékenység hősi szakában mindent mer, és mindent nyer az ember. A jók és rosak, vagy legalább azok, a kiket azoknak tartanak, szemben álló hadseregeket képeznek. A vérpad a megdicsőülés utjává lesz, a jelleme határozott vonásokat nyernek, a melyek örök eszményképekként maradnak meg az emberek emlékében. Ha a francia forradalmat kiveszszük, egy történeti központ sem volt oly alkalmas, mint a melyben Jézus képződött arra, hogy azon elrejtett erőket kifejtse, a melyek az embert mintegy tartalékba állítják, s a melyek csak a láz és veszély napjaiban lépnek elő.

Ha a világ kormányzása észleleti feladat volna, és a legnagyobb bölcsész a legalkalmasabb volna annak meghatározására, hogy embertársai mit higgyenek, akkor azon nagy erkölcsi és hittani szabályok, a melyeket vallásnak nevezünk, a békéből és gondolkodásból erednének. De nem úgy áll a dolog. Ha Cakya-Munit kiveszszük, a nagy vallásalapítók közül egy sem volt metaphisikus. Még a buddhismus is, a mely tiszta gondolkodás szüleménye volt, Ázsiának egyik felét tisztán politikai és erkölcsi indokokból hódította meg. A szemi vallások oly kevéssé bölcsészetiesek, a mint csak lehet. Mózes és Mohamed nem észlelő gondolkodók, hanem a tények emberei voltak. Az által, hogy honfi- és kortársaikat tényekre ösztönözték, uralkodtak koruk felett. Jézus sem volt oly istenész, vagy bölcsész, a kinek többé vagy kevesebbé kidolgozott rendszere lett volna. Hogy valaki Jézus tanítványa lehessen, nem kellett bizonyos szabályokat aláírnia, vagy hitvallást tennie, csak az volt szükséges, hogy magát neki átadja, s őt szeresse. Ő soha sem vitatkozott az isten felett, mert közvetlen magában érezte azt. A metaphisikus szórszálhasogatások szikláját, a melybe a keresztyénségnek már a harmadik században ütköznie kellett, nem az alapító állította fel. Jézusnak sem dogmája, sem rendszere nem volt, de volt szilárd személyes határozottsága, a mely bensőségre nézve minden más teremtettt akaratot felülmúlt, s az emberiség sorsát ma is intézi.

A zsidó nép a babyloniai fogságtól fogva a középkorig a folytonos feszült helyzet előnyével birt. Azért látszik az, hogy ezen hosszú időszak alatt a nemzeti

szellem letéteményesei heves láz hatása alatt irtak, a mely őket szüntelenül az éssen felül vagy alól helyzi, de soha a középutra. Soha sem ragadta még meg ember oly végletekig menő kétségbeesett és határozott bátorsággal a jövőnek és változásainak talányát. A zsidó tudósok, a kik az emberiség sorsát nem választották el saját kis népükétől, voltak az elsők, a kiknek nemünk haladásának általános elmélete szivükön feködt. Görögországnak, a mely mindig magába zárkózott, s csupán kisvárosi viszátkodásaival foglalkozott, csudálatra méltó történészei voltak, azonban a római korszak előtt hiába keresnök ezen országban a történelemnek általános s az egész emberiségre kiterjedő bölcsészeti rendszerét. Ellenben a zsidó, azon prófétai érzéknél fogva, a mely a keleti embert rendkívül képessé teszi a jövő nagyszerű körvonalainak látására, a történelmet a vallásba vitte be. Meglehet, hogy ezen szellemi képesség egy részét Perzsiának köszöni. Perzsia régi időtől úgy fogta fel a világ történetét, mint oly mozgalmak sorozatát, a melyek közül mindegyiknek élén egy próféta áll. Minden prófétának megvan saját, ezredévig tartó Hazarja, vagy birodalma (chilasmus), s ezen egymás után következő korszakokból, a melyek India minden Buddhájánál lefolyt évszázadok millióinak felelnek meg, áll azon események lánczolata, a melyek Ormuzd birodalmát készítik elő. Az idők végén, ha a chilasmusok köre lefoly, jön végre a paradicsom. Akkor az emberek boldogul élnek, a föld virágyos mező leend, s minden embernek csak egy nyelve, egy törvénye s egy kormányja lesz. De ezen eseményt borzasztó szenvedések előzendik meg. Da-

hak, a perzsa sátán széttörendi bilincseit, a melyek kötve tartják s a világra rohan. Az emberiség vigasztalására két próféta jelenend meg, hogy ezen nagyszerű eseményt előkészítse ¹⁾. Ezen eszmék bejárták a világot és Rómába is eljutottak, a hol a prófétai költészet szakát idézték elő, a melynek alapgondolata az emberiség történetének korszakokra osztása, ezen korszakoknak megfelelő istenségek egymásutáni következése, a világnak teljes ujjászületése, s végre az aranykor megjelenése volt ²⁾. Dániel könyve, Enoch könyve, a sybillák könyvének némely részei ³⁾ ugyanezenelméletnek zsidó kifejezései. Ezen gondolatokban bizonyosan nem mindenki osztozott. Először csak oly egyének karolták fel azokat, a kiknek élénk képzelő tehetségük s az idegen tanok iránt különös hajlamuk volt. Eszter könyvének szükkeblü és száraz szerzője csak azért gondolt a többi világra is, hogy azt gyalázza és neki rosztat kívánjon ⁴⁾. Azon kiábrándult epikureus, a ki Jézus Sirách-ot irta, oly keveset gondol a jövővel, hogy még azt sem tartja szükségesnek, hogy gyermekeiért dolgozzék, ezen önző nőtlen ember előtt abban áll a legfőbb bölcsesség, hogy az ember pénzét életjá-

¹⁾ Yaçna XIII. 24; Theopomp. Plutarchnál, De Iside et Osiride §. 47.; Minokhired, a német keleti társulat folyóiratában közzé tett hely I. 263. lap.

²⁾ Virgil Eccl. IV. Servius ezen ecloga 4 verséről. Nigidius Servius által idézve 10 versről.

³⁾ III. könyv, 97—817.

⁴⁾ VI. 13; VII. 10; VIII. 7, 11—17; IX. 1—22. és az apokryphus helyeken : IX. 10—11; XIV. 13 és köv. XVI. 20, 24.

radékra helyezze ki ¹⁾. Azonban a nép között minden nagy dolog a kisebb szám által történik. Nagy hibái, mint keménysége, önzése, csufolódásvágya, kegyetlensége, szűkkeblűsége, szőrszálhasogatása és álbölcselkedése daczára a zsidó nép mégis a legönzéstelenebb lelkesedés mozgalmainak kezdeményezője volt, a melyet a történelem ismer. Mindig az ellenzék alkotja az ország dicsőségét. Valamely nemzetnek legnagyobb férfiai azok, a kiket az halálra ítél. Sokrates híressé tette azon Athent, a mely azt hitte, hogy övele nem élhet. Spinoza az ujkor legnagyobb zsidója volt, s a zsina-góga meggyalázó módon elűzte. Jézus a zsidó nép dicsősége volt, s az megfeszítette őt.

A zsidó népet századok óta egy óriási álom üldözte, s ha megvénült, ismét megifjította. Judaea azon egyéni megjutalmaztatástól, a melyet Görögország a lélek halhatatlanságának neve alatt elterjesztett, idegen maradt, s egész tehetségét anyagi jövője iránti szeretetben és vágyban öszpontosítá. Azt hitte, hogy egy határtalan jövőnek isteni ígéreteit bírja, s miután a keserű való, a mely K. e. a kilenczedik századtól fogva a világi birodalmat mindinkább és inkább az erőszak kezébe adta, ezen vágyakat erőszakkal elnyomta, a leglehetetlenebb eszmelánczolatok karjaiba vetette magát, s a legsajátságosabb fordulatokat kísértette meg. A fogság ideje után, midőn az éjszaki törzsök elszakadásával minden földi remény elenyészett, Dávid házának helyreállításáról, a nép két töredékének kibé-

¹⁾ Jéz. Sir. I. 11; II. 16, 18—24; III. 19—22; IV. 8, 15—16; V. 17—18; VI. 3, 6; VIII. 15; IX. 9, 10.

küléséről, s a theokrátiának és a Jehova tiszteletének a bálványimádás feletti diadaláról álmodoztak. A fog-ság ideje alatt egy emelkedett költő oly szép színekben látta a jövő Jeruzsálemnek dicsőségét, a melynek távol országok és szigetek alá lesznek vettelve, hogy majdnem azt kell hinnünk, hogy hat évszázados távol-ságból Jézus tekintetének egy sugára jutott el hozzá ¹⁾.

Egy ideig úgy látszott, hogy Cyrus győzedelme minden ohajtást valósít. Az avesta első tanítványai és Jehova imádói testvéreknek tartották magukat. Miután Perzsia a sokféle Devah-kat számüzte és daemo-nokká (divs) alakította át, oda jutott, hogy a régi, lényegesen naturalisticus képzetből a monotheismus egy nemét fejleszse ki. Az Iran különféle tanainak prófé-tai színezete Hoseás és Ésaiás több irataival rokon volt. Az Achaemenidek alatt ²⁾ megpihent Izrael, sőt Xerxes alatt (Assverus) az Iraniakra nézve rettentővé is vált. Azonban a görög és római civilisationak dia-dalmas s gyakran nyers betörése ismét visszaveté azt álmvilágába. Sokkal inkább, mint valaha, hívta fel a Messiást a népek birájául s megboszulójául. Csak teljes ujjászületés s az egész világot gyökerestül meg-ragadó s alapjában megrendítő forradalom elégithette ki azon óriási boszuvágyat, a melyet benne fensőbb-ségének érzete s megaláztatásának meggondolása keltett ³⁾.

¹⁾ Ésa. LX. és köv.

²⁾ Eszter egész könyve nagy ragaszkodást mutat azon dynas-tia iránt.

³⁾ Baruch apokryphus levele Fabriciusnál, Codex pseud. V. T. II. 147. és köv. lapokon.

Ha Izrael azon spiritualisticus elmélettel bírt volna, a mely az embert két részre, testre és lélekre osztja s a mely egészen természetesnek találja azt, hogy míg a test elrothad, a lélek élve marad, akkor ezen dührohamok és ezen erélyes tiltakozás nem lehetek volna jogosultak. De ilynemű, a görög bölcsészettől eredt tan nem egyez meg a zsidó szellem hagyományaival. A régi zsidó iratokban semmi nyoma sincs a jövő jótalomnak, vagy büntetésnek. Míg a törzs kölcsönös kötelezettségének eszméje fenállott, természetes volt, hogy mindenkinek egyéni érdemei szerinti megjutalmazására nem gondoltak. Annál gonoszabb helyzete volt azon kegyes embernek, a ki az istentelenség korába jutott, neki, mint a többieknek, viselni kellett a nyilvános szerencsétlenséget, a mely az általános istentelenség következménye volt. Ezen a patriarchalis kor bölcseitől hátrahagyott tan naponkint eltűrhetetlen ellenmondásokra vezetett. Már Jób idejében igen meg volt ingatva; a themani öregek, a kik azt követték, a kortól elmaradt emberek voltak, és az ifjú Elihu, a ki azt megtámadta, legelső szavaiban azon lényegesen forradalmi gondolatot bátorodik kimondani, hogy a bölcsesség már nem az öregeknél van ¹⁾. A Sándor óta bekövetkezett bonyodalmak után a régi themani és mózesi elv még elviselhetetlenebbé lett ²⁾.

¹⁾ Jób XXXIII. 9.

²⁾ Azonban megjegyzésre méltó, hogy Jézus, Sirach fia szigorúan megtartja (XVII. 26—28; XXII. 10—11; XXX. 4. és köv. XLI. 1—2; XLIV. 9). A bölcsesség könyvének szerzője egészen az ellenkező nézetben van (IV. 1. a görög szöveg szerint).

Izrael soha sem volt hübb a törvényhez, és mégis Antiochus rettentő üldözéseit kellett türnie. Csak egyetlen egy szónok, a kinek szokása volt a régi értelemnélküli beszédmódokat ismételni, merhette azt állítani, hogy ezen szerencsétlenségnek oka a nép hűtelenségében van ¹⁾. Tehát ezen áldozatokat, a kik hitükért meghaltak, ezen hős Makkabeusokat, ezen anyát hét gyermekével Jehova örökre elfelejtené, s a sírban elenyészni engedné ²⁾? Egy hitetlen, világi Sadducaeus ugyan nem rettent volna vissza ezen következtetéstől, egy tökéletes bölcs, mint a Soco-i Antigonus ³⁾, állíthatná, hogy az erényt nem jutalomért kell gyakorolni, mint a rabszolgák, s hogy remény nélkül is lehet az ember erényes. De a nemzet tömege ezzel nem elégedhetett meg. Némelyek, a kik a bölcsészeti halhatatlanság elvéhez ragaszkodtak, úgy képzelték az igazakat, a mint az istennek emlékezetében élnek, a mint örök időkre az emberek emlékezetében dicsőségesen fennmaradnak, s az istentelenek felett, a kik őket üldözték, ítéletet hoznak ⁴⁾. Az isten szemei előtt élnek, az isten

¹⁾ Eszter XIV. 6—7 (apokr); Baruch apokryphus levele (Fabric. Cod. pseud. V. T. II. 147. és köv. lapokon).

²⁾ II. Makk. VII.

³⁾ Pirke Aboth I. 3.

⁴⁾ Bölcsesség K. II—VI. De rationis imperio, a melyet Josephusnak tulajdonítanak. 8, 13, 16, 18. Megjegyzendő még, hogy ez utolsó értekezés szerzője a személyes megjutalmaztatás indokát csak második helyen engedi meg. A vértanúk főindoka a törvény iránti tiszta szeretet, az előny, a melyet haláluk a népnek szerez, valamint a dicsőség, a mely nevükhöz csatlakozik. V. ö. Bölcs. VIII. és köv. Jéz. Sir. XLIV. és köv. Jos. B. J. II. VIII. 10. III. VII. 5.

ismeri őket ¹⁾, ez az ő jutalmuk. Mások, nevezetesen a farizeusok a feltámadás dogmájához folyamodnak ²⁾. Az igazak új életre ébrednek, s a Messiás birodalmában részesülnek. Testben ismét feltámadnak egy oly világra, a melynek királyai és birái ők lesznek; tanui leendenek eszméik diadalának és ellenségeik megaláztatásának.

Ezen alaphitczikknek csak egészen határozatlan nyomait találjuk az Izrael népénél. A sadducaeus, a ki azt nem hitte, valóban híve volt az ó zsidó tannak, a farizeus, a ki a feltámadást vallotta, ujitó volt. A válásban mindig a szenvedélyes párt ujit, az halad és következtet. Egyébiránt a feltámadás tana, a mely a lélek halhatatlanságától egészen különböző eszme volt, igen természetesen következett a régi tanokból s a népnek helyzetéből. Talán Perzsia is adott némi elemet hozzá ³⁾. Minden esetre az alkotta, — miután a Messiasbani hittel s a közellevő általános ujjászületés tanával kapcsolatba jött, azon apokalyptikus tanokat, a melyek, a nélkül hogy hitczikkek lettek volna (ugy látszik, hogy a jeruzsálemi Sarhedrin nem vette fel azokat), minden emberben éltek s a zsidó világ egyik részétől a másikig rendkívüli forrongást idéztek elő. A dogmatikus szigor teljes hiányának tulajdonítható, hogy még ily lényeges pontnál is megállhattak az ily ellenkező nézetek egymás mellett. Majd a feltámadást

¹⁾ Bölcs. IV. 1; De rat. imp. 16, 18.

²⁾ II. Makk. VII. 9, 14. XII. 43, 44.

³⁾ Theopomp. Diog-nél Laert. Prooem. 9. — Bundehešeh e XXXI. A feltámadás dogmájának nyomai az Avestában igen kétségesek.

reménylhette az igaz ¹⁾), majd halála pillanatában Ábrahám kebelébe vitetett ²⁾). A feltámadás majd általános volt, majd csak az igazak számára tartatott fenn ³⁾). Majd egészen ujonan felállított világot és Jeruzsálemet ígért, majd a világ előbbi teljes megsemmisítését feltételezte ⁴⁾).

Jézus, mihelyt gondolkodni tudott, azon forró légkörbe lépett, a mely Palaestinában az uj s most előadott eszméket létre hozta. Ezen eszméket nem tanították iskolában, hanem a levegőben voltak, s az ő lelke korán át lőn azoktól hatva. A mi aggályaink és kétségeink soha sem érinték őt. Azon názárethi hegyucson, a melyen az ujkor egy embere sem időzhet rendeltetése feletti nyugtalan érzés nélkül, Jézus számtalanszor ült, a nélkül, hogy a legcsekélyebb kétsége lett volna. Minden önzéstől, gyakori komor hangulatunk ezen forrásától, a mely minden áron erényünknek jutalmát keresteti velünk a siron tul, menten, csak az ő művére, népére s az emberiségre gondolt. Ezen hegyek, a tenger, a kék ég, a láthatáron visszatükröződő fensikok ő reá nézve nem oly léleknek buskomor visioi voltak, a mely a természettől sorsát tudakolja, hanem egy uj világnak és egy uj égnek biztos jelvényei s átlátszó árnyékai.

Korának politikai eseményeire nem sokat adott, s valószínűleg nem igen jól ismerte azokat. Herodes dynastiája az övétől oly egészen különböző világban

¹⁾ Ján. XI. 24.

²⁾ Luk. XVI. 22. V. ö. De rat. imp. 13, 16, 18.

³⁾ Dán. XII. 2.

⁴⁾ II. Makk. VII. 14.

élt, hogy ő valószínűleg csak nevéből ismerte őt. A nagy Herodes az ő születése éve körül halt meg; ő mulhatatlan emlékeket s oszlopokat hagyott hátra, a melyeknek a roszakaratu utókort oda kellett volna vinni, hogy nevét Salamoné mellé állítsák, azonban bevégzetlen művek voltak, a melyeket folytatni nem lehetett. Ezen ravasz, világi nagyravágyással eltelt Idumaeus, a ki a vallásos harczok egész tömkelegébe bonyolítottatott, azon előnnyel birt a fanatikus szenvedély közepett, a melyet a hidegvér és ész adhat. Azonban Izrael világi birodalmára vonatkozó eszméjének, ha azon korban, a melyben az nála megfogamzott, nem lett volna is anachronismus, épen ugy mint Salamon hasonló terveinek a nemzet jelleméből folyó nehézségeken kellett volna hajótörést szenvedni. Az ő fiai csak római helytartók voltak, mint az indus Radschák az angol uralom alatt. Antipater, vagy Antipas Galilaea és Peraea tetrarchája, a kinek alattvalója Jézus egész életében volt, rest, és jelentéktelen fejedelem volt ¹⁾, Tiberius kegyencze és hizelgője ²⁾, a ki igen gyakran tévutra hagyta magát felesége Herodias befolyása által vezettetni ³⁾; Fülöp, Gaulonitis és Batanaea tetrarchája, a kinek területén Jézus sokat utazott, sokkal jobb uralkodó volt ⁴⁾. A mi Archelaust, a jeruzsálemi etnarchát illeti, Jézus nem ismerhette őt. Ő körülbelül 10 éves lehetett, midőn ezen gyenge, jellemtelen, s néha erőszakoskodó embert Augustus le-

¹⁾ Jos. Ant. XVIII. V. 1; VII. 1. és 2; Luk. III. 10.

²⁾ Jos. Ant. XVIII. II. 3; IV. 5; V. 1.

³⁾ Jos. Ant. XVIII. VII. 2.

⁴⁾ Jos. Ant. XVIII. IV. 6.

tette ¹⁾. Így Jeruzsálemre nézve az önállóság utolsó nyoma is elveszett. Samariával és Idumaeával együtt Judaea Syria tartománynak mintegy pótlékát képezte, ahol Publius Sulpicius Quirinus, senator császári kiküldött volt ²⁾. Egész sereg egymás után következő római procurator ³⁾, a kik a fontosabb kérdéseket illetőleg a syriai császári kiküldöttek alá voltak rendelve, Corponius, Marcus Ambivius, Annius Rufus, Valerius Gratus és végre Pontius Pilátus (időszámításunk szerint körülbelül a 26-ik évben) folytonosan a lábuk alatt forrongó vulkán elfojtásával voltak elfoglalva.

Jeruzsálem ez időben valóban folytonos felkelések által izgattatott, a melyeket a heves mozaisták szítottak ⁴⁾. A lázadó halála bizonyos volt, de a hol a törvény sérthetetlensége forgott szóban, vágytak a halálra. — A sasok felforgatása, a Heródes által felállított műremekeknek, a melyeken a mózesi szabályokra nem volt kellő tekintet ⁵⁾, elpusztítása, a római procuratorok fogadalmi tábláinak, a melyek a bálványimádás foltjaival voltak beszennyezve ⁶⁾, lerombolása folyto-

¹⁾ Jos. Ant. XVII. XII. 2. B. J. II. VII. 3.

²⁾ Orelli, Insc. lat. 3693. szám. Henzen, Suppl. 7041 szám. Fasti praenestini, Márc. 6, és April 28 (in corpus inscr. lat. I. 314, 317). Borghesi, Fastes consulaires (még kéziratban) 742. év. Bergman R. De inscr. lat. ad P. S. Quirinum, ut videtur, referenda (Berlin 1851.). V. ö. Tacitus annales II. 30; III. 48; Strabo XII. VI. 5.

³⁾ Jos. Ant. I. XVIII.

⁴⁾ Jos. Ant. XVII. és XVIII. könyv egészen és B. J. I. és II. könyv.

⁵⁾ Jos. Ant. XV. X. 4. V. ö. Enumh könyve XCVII. 13 — 4.

⁶⁾ Philo. Leg. ad Cajum. 38. §.

nos kísértés volt a buzgólkodókra nézve, a kik a hevülés azon fokára emelkedtek, a melyen az élet egészen közönyössé lesz. Juda, Sariphaeus fia, és Mátyás, Morgalóth fia, két híres író, oly erős támadó pártot képeztek a fennálló rend ellen, a mely még kivégeztetésük után is sokáig tartott ¹⁾. A samaritánusokat hasonló mozgalom foglalta el ²⁾. Ugy látszik, hogy a törvénynek soha sem volt több szenvedélyes követője, mint azon pillanatban, midőn már élt az, a ki lángelméjének és nagy lelkénekegész hatalmával a törvényt megszüntetendő volt. A Zeloták (Kenaim) vagy Sicariusok, kegyes gyilkosok, a kik feladatukká tették, mindenkit meggyilkolni, a ki a törvény ellen vétett, kezdettek fellépni ³⁾. Egy egészen más eszmének képviselői is, a csudatevők, a kik isteni személyeknek tartattak, a század természetfeletti és isteni után való égető szükségére következtében hívókra találtak ⁴⁾.

Egy más mozgalom, a melynek hasonlithatatlanul nagyobb hatása volt Jézusra, a galilaeai vagy gaulonitisi Judáé volt. Minden terhek között, a melyeknek ez ujonan elfoglalt országok a rómaiak által alá voltak vettelve, az évi adó a legnépszerűtlenebb volt ⁵⁾. Ezen kivetés, a mely minden, a nagy központi kor-

¹⁾ Jos. Ant. XVII. VI. 2. és köv. B. J. XXXIII. 3. és köv.

²⁾ Jos. Ant. XVIII. IV. 1. és köv.

³⁾ Mischna, Sanhedrim IX. 6. Ján. XVI. 2; Jos. B. F. IV. és köv. könyv.

⁴⁾ Csel. VIII. 9. A 11-ik vers gyaníttatja, hogy a bűvös Simon már Jézus életében híres volt.

⁵⁾ Claudius beszédje Lyonban Tab. II. sub fin. De Boissieu. Inscr. Ant. de Lyon 136. szám.

mányzat terheihez nem szokott nép előtt idegen, a zsidók előtt különösen gyűlöletes volt. Már Dávid alatt látjuk, hogy a népszámlálás heves ellenállást s a próféták fenyegetéseit idézte elő ¹⁾. A census tulajdonképen az adóknak alapját képezte, azonban a tiszta theocratia fogalmai szerint az adó majdnem istentelenség volt. Miután egyedül az isten volt az ur, a kit az ember köteles elismerni, tehát a világi uralkodó, a kinek a tizedet kell fizetni, némi tekintetben az isten helyére állíttatott. A zsidó theocratia, a mely az állam eszméjétől egészen idegen volt, ez által csak utolsó következtetését, t. i. a polgári társaság és minden kormány tagadását vonta ki. Az állam-kincstárak pénzét lopott pénznek tartották ²⁾. A Quirinius által eszközölt népszámlálás (a keresztyén időszámítás szerint a 6. évben) hatalmasan szította ezen eszméket, és nagy forrongást idézett elő. Az éjszaki tartományokban ki is tört a mozgalom. Valami Juda, Gamala városából a Tiberiástenger keleti partján és egy Sadok nevű farizeus, a kik az adók jogosságát tagadták, egy népes iskolát alapítottak, a melyből nem sokára nyílt felkelés származott ³⁾. Ezen iskolának alaptanai ezek voltak: hogy senkit sem szabad ur-nak nevezni, miután ezen czim egyedül az Istent illeti, s hogy a szabadság előbbvaló mint az élet. Judának kétségkívül még egészen

¹⁾ II. Sam. XXIV.

²⁾ Babyl. Talmud, Baba Kama 113. a; Schabbath, 336.

³⁾ Jos. Ant. XVIII. I. 1. és 6. B. J. II. VIII. 1; Csel. V. 37.

Juda előtt az ap. csel. egy Theudas nevű agitatort említ, ez azonban anachronismus; Theudas lázadása K. e. 44-ben történt. (Joseph. Ant. XX. V. 1).

más elvei is voltak, a melyeket Josephus, a ki mindig vigyáz arra, hogy hitrokonait meg ne szégyenítse, hallgatással mellőz, mert különben nem volna megfogható hogy neki a zsidó történész egy ily egyszerű gondolatért nemzetének bölcsészei közt helyet adhatott, s őt a Farizeusok, Sadducaeusok és Essenusok mellett fennálló negyedik iskola alapítójául tekinthette volna. Juda nyilván egy oly galilaeai, a messianismusért lelkesülő felekezetnek feje volt, a mely politikai mozgalmakra volt irányozva. Coponius procurator elnyomta a Gauloniták mozgalmát, de az iskola fenmaradt, és fejei megtartotta. Menahemnek, az alapító fiának, és valami Eleazarnak, ennek rokonának vezetése alatt a zsidóságnak a rómaiak elleni harczaiban nagy tevékenységben találjuk őket ¹⁾. Jézus talán látta ezen Judást, a ki a zsidó forradalmat az övétől oly eltérő értelemben fogta fel, iskoláját minden esetre ismerte, s valószínűleg az ő tévedésének ellentéteül állítá fel azon elvet, hogy a császárnak meg kell adni, a mi a császáré. A bölcs és minden felkeléstől idegen Jézus felhasználta elődjének hibáját, és más birodalom, s más megszabadítás felett gondolkodott.

Galilaea e szerint egy nagy olvasztókemencze volt, a melyben a legkülönfélébb elemek az olvadás fokozatáig hevítve hullámozgottak ²⁾. Ezen mozgalomnak szükséges következménye az életnek rendkívüli megve-

¹⁾ Jos. B. J. II. XVII. 8. és köv.

²⁾ Luk. XIII. 1. Ugy látszik, hogy Judásnak, Ezekiás fiának galilaeai mozgalma nem volt vallásos jellemű, vagy talán Josephus eltitkolja azt (Ant. XVII. X. 5).

tése, vagy jobban mondva a halál utáni vágy volt ¹⁾). Nagyszerű, fanatikus mozgalmaknál a tapasztalást semmibe sem veszik. A franczia foglалás első éveiben Algir majd minden tavasszal látott lelkesülteket felkelni, a kik magokat megsebesíthetetleneknek s a hitetlenek elűzése végett küldötteknek tartották, a következő évben már el volt feledve haláluk, s követőik nem kevesebb hívőre találtak. A római uralom, a mely egy részről igen szigorú volt, miután míg kinzová nem lett, sok szabadságot engedett meg. Ezen nagy, durva és az elnyomásban borzasztó hatalmak nem voltak oly gyanakodók, mint azok szoktak lenni, a melyek valamely dogmát akarnak megőrizni. Mindent a maga útjára eresztettek mindaddig, míg azt nem hitték, hogy nyomatékosan kell fellépniök. Nem tapasztaljuk, hogy Jézusnak vándorló pályáján a rendőrség csak egyetlenegyszer is alkalmatlankodott volna. Ezen szabadság, s különösen azon szerencse, a melynek Galilaea örvendett, hogy nem volt a farizeusi pedantismusba beszorítva, e vidéknek nagy előnyt nyújtottak Jéruzsálem felett. A forradalom, vagy más szavakkal a messianismus mindenkiben mozgott. Azt hitték, hogy a nagy ujjászületésnek előestéjén állanak, s a minden irányba erőszakkal forgatott írás a legóriásabb reményeket is, táplálta. Az ó szövetség egyszerű iratainak minden sorában a jövő birodalomnak ígéretét s mintegy programját látták, a mely az igazaknak békét hoz, s az istennek művét örökre megpecsételi. Ezen, céljaira és szellemére nézve egymással szembenálló két pártra

¹⁾ Jos. Ant. XV. VI. 2. 3. XVIII. I. 1.

oszlás a zsidónépre nézve a dolgok erkölcsi rendét illetőleg eleitől fogva a termékenység forrása volt. Minden nagy eseményekre hivatott népnek egy teljes kis világnak kell lenni, a mely az ellenkező polusokat magában foglalja. Görögország egymástól néhány mérföldnyi távolságban Spártát és Athent mutatta fel, a melyek a felületes vizsgáló előtt ellenlábások, valóban pedig egymással versenyző s egymásra nézve szükséges testvérek voltak. Épen így volt Judaea is. Az éjszának bizonyos értelemben a délinél kevesebbé fényes fejlődése végre is hasonlíthatatlanul termékenyebb volt; a zsidó nép legéletteljesebb művei onnan származtak. A természeti érzék teljes hiánya s az abból következő szárazság, szükkeblőség és konokság minden tisztán jeruzsálemi műnek nagyszerű, de komor, pusztaság és visszataszító jelleget kölcsönzött. Ünnepeles rabbi-ival, izetlen törvénytudóival, képmutató és epekoros kegyeskedőivel Jeruzsálem sohasem hódította volna meg a világot. Az éjszaka adta a világnak a szende Salamitát, az alázatos kánai nőt, a szenvedélyes Magdolnát, a jó nevelő atyát, Józsefet, és a szüz Máriát. Egyedül az éjszaka alkotta a keresztyéniséget; Jeruzsálem ellenben a nyakas judaismus hazája, a mely a farizeusok által alapítva, a Talmud által megerősítve a középkort átlépte, s hozzánk is eljutott.

Az elragadó természet nagyban előmozdította ezen kevesebbé merev, kevesebbé (ha szabad magamat így kifejeznem) kevesebbé nyakas monotheistikus szellem képzését, a mely Galilaea minden álmának idylli és kedves színezetet adott. A Jeruzsálemmel szomszédos vidék talán a világ legszomorubb országa, Galilaea el-

lenben friss, árnyékos, barátságos ország volt, az énekek énekének és a szerelmesek dalainak valódi hazája ¹⁾. Márczius és április hónapokban ezen ország sűrű virágzónyeg, a melynek színei hasonlíthatlan élénkségűek. Az állatok aprók, de rendkívül szelidek. Gyengéd és élénk gerliczék, kék rigók, oly könnyedek, hogy a fűszál sem hajol meg alattok, búbos pacsirták, a melyek oly szelidek, hogy majdnem az utazó lábaihoz szállnak le, élénk és szelid tekintetű pataki tekenősbékák, szemérmes és méltóságos gólyák, a melyek minden félénkséget félretéve, az embert magokhoz engedik menni, s azt mint egy hívni látszanak. A világ egy országában sem alakulnak a hegyek oly öszhangzatosan, s nem érintenek nagyobb szerű gondolatokat. Ugy látszik, hogy Jézus ezeket különösen szerette. Isteni pályájának legnevezetesebb eseményei a hegyeken történnek, itt tudott leginkább lelkesülni ²⁾, itt voltak a prófétákkal titkos beszélgetései, s itt már megdicsőülve mutatta magát tanítványainak ³⁾.

¹⁾ Joseph. B. J. III. III. 1. Azon borzasztó helyzet, a melyben ezen ország kivált a Tiberiastenger körül van, meg ne zavarjon bennünket. A most elégett vidékek egykor földi paradicsomok voltak, a Tiberias fürdői, a melyek most borzasztó helyek, egykor Galilaea legszebb helyei voltak (Jos. Ant. XVIII. II. 3.) Josephus (Bell. Jud. III. x. 8.) dicséri a szép fákat a Genezareth völgyében, a hol most egy sincs. Antonius vértanu a 600-ik év körül, tehát a muszلمانok berohanása előtt Galilaeát drága növényekkel elborítva találja s termékenységét Egyiptoméhoz hasonlítja (Itin. 5. §).

²⁾ Mát. V. 1. Luk. VI. 12.

³⁾ Mát. XVII. 1. és köv. Márk. IX. 1. és köv. Luk. IX. 28. és következő.

Ezen szép ország, a mely most az izlam által esz-
közölt roppant elszegényedésnél fogva oly komor és
szivszaggató hatást idéz elő, a hol azonban mind az, a
mit az ember el nem pusztithatott, szabadságot, szelid-
séget és gyengédséget lehel, Jézus idejében a jóllét és
vidám élet helye volt. A galilaeaiak vitézeknek, erősek-
nek és szorgalmasoknak tartattak ¹⁾. Tiberiason kívül,
a melyet Antipas Tiberius tiszteletére római ²⁾ stylben
építtetett (15 körül), Galilaeának nem voltak nagy vá-
rosai. Mindazáltal az ország igen népes volt, kis váro-
soktól és nagy falvaktól borítva, s mindenütt igen szor-
galmasan művelve ³⁾. Régi fényéből fennmaradt romjai
földmívelő népre mutatnak, a melynek nem volt érzéke
a művészet iránt, a fényüzésre keveset adott, az alak
szépségei iránt közönyös és tisztán idealistikus volt. A
sik földnek felségesnek kellett lenni, volt bőven fris
vize és gyümölcse, a nagy gazdaságokra szőlőtőkék és
figefák vetettek árnyékot, a kertek tele voltak citrom,
granát és narancsfákkal ⁴⁾. A bor, arról ítélve, a me-
lyet a zsidók Safedben most is szűrnek, igen jó volt és
sokat ittak belőle ⁵⁾. Ezen vidám és kevéssel megelé-

¹⁾ Mát. V. 1. Luk. VI. 12.

²⁾ Mát. XVII. 1. és köv. Márk. IX. 1. és köv.

³⁾ Lukács IX. 28. és köv.

⁴⁾ Názáreth környékén némely hely fogalmat adhat róla. V.
ö Anton. Martyr. I. cz. A nagy majorságok külseje délen Tyrus
tartományban (a régi törzs Aser) jól megmaradt. A régi palaes-
tinai földművelés nyomai, a sziklákba vágott szükségleteikkel
(csűrök, borházak, jászlak, életes kamrák stb.) minden lépten
nyomon előnkbe tűnnek.

⁵⁾ Mát. IX. 17. XI. 19. Márk. II. 22. Luk. V. 37. VII. 34.
Ján. II. 3. és köv.

gedő élet nem idézett elő a mi pórnépünkéhez hasonló durva anyagiságot, nyers kedvkitöréseket és nehezkés jókedvet. Vidám álmokban s bizonyos, eget és földet összeolvasztó költői mysticismusban ringatózott. Hadd prédikáljon a komor keresztelő János Judaea pusztáiban bűnbánatot, hadd heveskedjék s hadd táplálkozzék sáskákkal a shakálok társaságában. Miért böjtölnének a vőlegény társai, míg a vőlegény velük van? Az örömnök helye lesz isten országában. Nem a jólelkű s lélekben alázatos embernek leánya-e az?

E szerint a keletkezendő keresztyénségnek egész története egy gyönyörű pásztorköltemény lett. A lakodalomban a Messias, a bűnös nő és a jó Zakeus az ünnepélyre meghiva, a mennyország alapítói, mint vőfélek és kísérek, ez volt a merénylet, a melyre Galilaea vállalkozott és keresztülvitt. Görögország a szobrászat és költészet által az életnek bájos képeit adta, a melyek azonban mindig nélkülözték a mélyebb háttért, s a távolabb látkört. Itt a márvány, a műavatott munkások, a szép kiművelt nyelv hiányzik. De Galilaea a népszerű képzeletnek a legmagasztosabb eszményt alkotta, mert pásztori költeménye mögött az emberiség sorsa forog, s azon fény, a mely rajzát megvilágítja, az isten országának napja.

Jézus ezen kábitó körben élt és növekedett. Korra gyermeksege óta majd minden évben megtette az utat Jeruzsálembe, az ünnepre. ¹⁾ A zarándoklás a vidéki zsidókra nézve kellemes ünnepély volt. Egész zsoltárok voltak azon szerencsének megéneklésére

¹⁾ Luk. II. 41.

szentelve, hogy tavasszal családotúl ¹⁾ egymásután több napig vándorolhattak völgyön és halmon keresztül, azon reményben, hogy látandják Jeruzsálem dicsőségeit, a szent csarnokok borzalmait, s együtt lehetnek az atyafiakkal. ²⁾ Az ut, a melyen Jézus ezen utazásaiban közönségesen vándorolt, az volt, a melyen ma is járnak Ginaean és Sichemen keresztül. ³⁾ Sichemtől Jeruzsálemig igen kellemetlen az ut. De a régi szent helyek, Silo, Bethel közzéte feszülve tartja a kedélyt. Ain-el-Haramie, az utolsó pihenési állomás mélabús és bájoló hely s az ember majdnem hasonlíthatatlan hatást érez, midőn itt éjjeli szállásra bocsátkozik. A völgy keskeny és komor, feketés viz ömlik a sirokkal áttört sziklákból elő, a melyek azt szegélyezik. Ha nem csalatkozom, ez a könyek, vagy a szivárgó vizek völgye, a melyet, mint az utnak egyik állomását a gyönyörű 84-ik zsoltár megénekel ⁴⁾, és a mely a középkor lágy és szomorú mysticismusa előtt az élet jelvényévé lett. Másnap jókor reggel Jeruzsálembe ér az ember, ezen remény még ma feszültségben tartja a karavánt, megrövidíti az estét és megédesíti az álmat.

Ezen utazások, a melyeken az egész nemzet kicserélte gondolatait, és a melyek majd mindenkor nagy mozgalmak gyúpontjai voltak, Jézust érintkezésbe hoz-

¹⁾ Luk. II. 42—44.

²⁾ Lásd különösen Solt. 84., 122., 123. (Vulg. 83., 121., 122).

³⁾ Luk. IX. 52—53. XVII. 11. Ján. IV. 4. Ján. Ant. XX. vi. 1. B. J. II. xii. 3. Vita. 52. Néha a zarándokok Peraea-felé is veszik útjukat, hogy Samariát elkerüljék, a hol veszélyek fenyegetnek. Máté XIX. 1. Márk. X. 1.

⁴⁾ Vulgata szerint 83. 7. v.

ták népének lelkiületével s kétségkívül nagy ellenszenvet öntöttek belé a zsidó nép hivatalos képviselői ellen. Azt állítják, hogy a pusztá már jókor az ő további iskolája volt, s néha-néha igen hosszasan tartózkodott ott ¹⁾. De az az Isten, a melyet itt talált, nem az ő Istene volt. Az legfelebb Jóbnak szigorú és rettentő Istene volt, a ki senkinek számot nem ad. Néha a Sátán kiment őt megkísérteni. Azután visszatért kedves Galilaeájába, s itt a zöld halmokon, a tiszta források mellett a gyermek és nőcsoportozatok között, a kik vidám kedélylyel, s szívökben az angyalok zengésével Izrael dicsőségét várták, ismét megtalálta mennyei atyját.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Jézus első jelmondatai. — Eszméi az atya Istentől s a tiszta vallásról. — Első tanítványok.

József meghalt, mielőtt fia a nyilvánosságba lépett volna. E szerint Mária maradt a család feje, s ez magyarázza meg, hogy fiát, ha őt számos névrokonától megakarták különböztetni: „Mária fiá“-nak nevezték ²⁾. Ugy látszik, hogy miután férjének halála után Názarethben idegenné lett, Kánába vonult vissza ³⁾ a hon-

¹⁾ 1. Luk. IV. 42. V. 16.

²⁾ Ez Márk kifejezése VI. 3. V. ö. Mát. XIII. 55. Márkus nem ismeri Józsefet. János és Lukács ellenben jobban szeretik a „József fia“ kifejezést. (Luk. III. IV. 22. Ján. I. 45. IV. 42.)

³⁾ Ján. II. 1. IV. 46. Egyedül János van ezen pont felől értesülve.

nét származhatott. Kána kis város volt ¹⁾ Názárethtől két, vagy harmadfél órányira, azon hegyek aljában, a melyek éjszakon az asochisi sikot körítik ²⁾. A látkör kevesebbé nagyszerű, mint Názárethben, az egész sikon elterjed s a názárethi legyek és a sephorisi halmok a legfestőibben zárják be. Valószínűleg itt élte le ifjúságának egy részét, s itt történt első fellépése is ³⁾.

Atyjának mesterségét követte, a ki ács volt. ⁴⁾ — Ez nem volt megalázó, vagy kellemetlen helyzet. A zsidó szokás azt követelte, hogy a szellemi munkával foglalkozó ember mesterséget is válasszon. A leghiresebb rabbiknak is volt mesterségük. ⁵⁾ Például Pál, a ki igen jó nevelésben részesült, szőnyeges volt. ⁶⁾ Jézus nem házasodott meg, szeretetének egész teljességét arra irányzá, a mit mennyei hivatásának tekintett. A nők iránti rendkívüli gyengéd érzelem, a mely nála tapasztaltatott, nem vált el az eszme iránti kizárólagos odaadástól. Épen úgy, mint Assisi és Salesi Ferencz, úgy bánt azon nőkkel, a kik vele együtt egy műért lelkesültek, mint nővéreivel. De gyaníthatólag ezek őt jobban szerették, mint a művet, kétségtelenül jobban szeretettett, mint szeretett. Mint nagyra hivatott em-

¹⁾ Valószínűnek veszem fel, hogy a Galilaeai Kána, Kana el Dschelil-lel ugyanaz. Azonban lehet okokat felhozni a Názárethtől egy vagy másfél órányira fekvő Kefr-Kenna mellett is.

²⁾ Most el Buttauf.

³⁾ Ján. II. 11. IV. 46. Egy vagy két tanítvány kánai volt Ján. XXI. 2. Mát. X. 4. Márk. III. 18.

⁴⁾ Márk. VI. 3. Justin. Dial. cum Tryph. 88.

⁵⁾ Például : Johanan rabbi, a cipész, Isaak rabbi, a kovács.

⁶⁾ Csel. XVIII. 3.

bereknél gyakran történik, szívének gyengédsége végetlen lágysággá, valami meghatározhatatlan költszetté, általános búbájjá változott át. Kétes életű nőkei bizalmas, szabad de teljesen moralis viszonyát szintugy azon szenvedély magyarázza meg, a melylyel atyjának dicsőségén csüggött, s a mely őt a részvét bizonyos nemével töltötte el minden szép teremtmény iránt, a mely azt gyarapithatta volna. ¹⁾ Mi volt Jézus gondolatainak fejlődése életének ezen homályos szakában? Mily elmélkedéssel nyitotta meg prófétai pályáját? Azt nem tudhatjuk, miután története egyes elbeszélések alakjában, pontos időrend nélkül, jutott el hozzánk. Azonban az élő lények fejlődése mindenütt ugyanaz, s nem lehet kétségbe vonni, hogy egy oly hatalmas személyiségnek növése, mint a milyen Jézus volt, igen határozott törvények alá volt vettelve. Az Isten felőli igen magasztos fogalom, a melyet ő nem a judaismusnak köszönhetett, hanem egészen nagy lelke teremtményének látszik, erejének egész forrásává vált. E tekintetben azon ismeretes eszméket és vizsgálódásokat, a melyekkel kis lelkek oly fáradtig foglalkoznak, mellőznünk kell. Hogy Jézus kegyességének színezetét egész teljében méltányolhassuk, mind attól el kell tekintenünk, a mi közénk és az evangyéliom közé lépett. A deismus és pantheismus lett a theologia két sarka. A scholastica nyomorult kutatásai, Descartesnek szellemi szárazsága, a tizenennyolczadik század mély vallástalansága, a melyek az Istent kisebbiték s mind annak kizárása által, a mi nem ő, korlátozták, az új rationa-

¹⁾ Luk. VII. 37. és köv. Ján. IV. 7. és köv. VIII. 3. és köv.

lismus kebelében az istenségnek minden gyümölcsöző érzetét elfojtották. Ha az Isten valóban rajtunk kívüli lény ugy azon egyén a ki azt hiszi, hogy Istennel közelebbi viszonyban áll, látnok, miután azonban a természet- és élettan megmutatták azt, hogy minden természet feletti látás csalódás, tehát a valamennyire következetes deista nem leendő képes a multnak nagy hitczikkeit megérteni. Másfelől a pantheismus, a mely az istenséget megsemmisíti, lehető legtávolabb van a régi vallás élő Istenétől. Valjon azon férfiak, a kiknek a legtisztább és magasztosabb fogalmuk volt Istenről, Cakya-Muni, Plato, Pál, Assisi Ferencz, Szent Ágoston, — izgalmas életének néhány óráját kivéve-, deisták vagy pantheisták voltak-e? Ilyen kérdésnek nincsen értelme. Az Isten létezésének természettani és ismerettani (metaphisikai) bizonyítékai bizonyosan hidegen hagyták volna őket. Ők az istenit ön magukban érezték. Isten valódi gyermekeinek ezen nagy családjában Jézust az első hely illeti. Jézusnak nincsenek látásai, Isten nem úgy szól hozzá, mint rajta kívül más valakihez; Isten ő benne van, ő egynek érzi magát Istennel, s szívéből meríti azt, a mit atyjáról mond. Folytonos közlekedés által az Isten kebelében él, nem látja, de hallja őt anélkül, hogy Mózes mennydörgésére, vagy égő bokrára, Jób nyilvános viharára, a régi görög bölcsek oraculumára, Socrates bizalmas daemonára, vagy Mohamed Gábor angyalára szüksége volna. Például egy szent Teréz képzelődései és látásai itt tekintetbe sem jöhetnek. Sufinak māmora, a ki magát Istennek lenni állította, egészen más. Jézus egy pillanatra sem mondja ki azon káromló gondolatot, hogy ő Isten. Ő

egyenes viszonyban van Istennel, az Isten fiának tartja magát. Az Isten felőli legmagasztosabb tudat, a mely valaha az emberiség között létre jött, Jézusé.

Másfelől megfogható leend előttünk, hogy Jézus, a ki ily lélekhangulatból indul, ki soha sem lehet szemléleti (speculativ) bölcseész, mint Cakya-Muni. A scholastica theológiától semmi sem áll távolabb, mint az evangyéliom. ¹⁾ A görög egyházi atyáknak az isteni bölcsesség feletti szemléletei egészen más szellemből származnak. Isten, közvetlenül úgy felfogva, mint atya, ebben áll Jézusnak egész theológiája. És önála ez nem volt elméleti alapelv, többé vagy kevesebbé bebizonyított tan, a melyet másokba be akart oltani. Nem bocsátkozott tanítványai előtt bizonyítgatásokba, s nem kívánt tőlük feszült figyelmet. ²⁾ Ő nem véleményét prédikálta, hanem önmagát. Gyakran a nagyszerű és igen önzéstelen lelkek, emelkedettségük mellett a szünteleni magukra figyelés és rendkívüli személyes fogékony-ságnak azon jellemvonását tüntetik fel, a mely különösen nők tulajdona szokott lenni. ³⁾ Azon meggyőződésük, hogy az Isten öbennük van és szüntelen övelük foglalkozik, oly erős, hogy nem félnek azt másra ráerőltetni; a mi tartózkodásunk, mások véleménye iránti

¹⁾ Azon beszédek, a melyeket a negyedik evangyéliom Jézusnak tulajdonit, már foglalnak magokban némi theologiai csirát. Miután azonban ezen beszédek világos ellentétben vannak a synoptikusokéval, a melyek kétségkívül az eredeti logi-akat képezik, tehát ezek az apostolok cselekedeteinek adataiul, nempedig Jézus életének elemeiül kell tekintenünk.

²⁾ Lásd Mát. IX. 9. és más megfelelő adatokat.

³⁾ Lásd. p. Ján. XXI. 15. és köv.

tiszteletünk, a mely gyengeségünknek egyik részét képviseli, öelőttük ismeretlen. Az egyéniségnek ily tulzott kiemelése nem önzés, mert ily eszméik által elfogult emberek szívesen odaadják életüket, hogy művöket megpecsételjék. Csak az énnak a legszélső fokra vitt azonosítása azon tárgygyal, a melyet átkarol. Azokranézve, a kik az uj tüneményben csak az alapítónak személyes szeszélyeit látják, büszkeség, s azokra nézve, a kik a következményeket nézik, Isten ujja. Itt a bolond a lelkesült ember mellett jár, csakhogy a bolondnál mindig hiányzik a siker. Még eddig nem sikerült az elmeháborodottságnak az emberiség fejlődésének menetére komoly hatást gyakorolni.

Jézus kétségkívül nem egyszerre jutott ezen magas véleményre maga felől. Azonban gyanítható, hogy mindjárt első lépéseinél a fiú és az atya közti viszonyba vélt lépni Istennel. Ez az ő eredetiségének valódi bizonyítéka, itt tér el teljesen népétől. ¹⁾ Sem a pogány, sem a muszalmán nem fogták fel a szeretet ezen gyönyörű tanát. Jézus Istene nem a világ rettentő ura, a ki megöl ha akarja, elkárhoztat, ha akarja s megment, ha akarja. A Jézus Istene a mi atyánk. Érezzük őt, ha hallgatjuk azon halk lehetetet, a mely bennünk „atyát” kiált. ²⁾ Jézus Istene nem azon pártos zsarnok, a ki az Izraelt népének választotta, s azt mindenki ellen védi. Ő az emberiség Istene. Jézus soha sem leend oly hazafi,

¹⁾ Philo szép lelke itt is, mint sok más helyen, találkozott Jézusával. De confus. ling. 14. §. De migr. Abr. 1. §. De somniis II. 41. §. De agric. Noe 12. §. De mutatione nominum 4. §. Azonban Philo lelkére nézve alig zsidó.

²⁾ Gal. IV. 6.

mint a Makkabeusok, oly theokrata, mint a Gaulonitisi Judás. Midőn népének előítéletei fölé emelkedik, az Isten általános atyaságát alapítja meg. A Gaulonita azt állítja, hogy inkább haljon meg az ember, mint az Istenen kívül valakinek azt mondja „Ur,“ Jézus ezen nevet mindenkinek átengedi, a ki azt használni akarja, s az Isten számára kedvesebb nevezetet tart fenn. Midőn a föld hatalmasai iránt, a kik öelötte az erőnek képviselői, gunynyal vegyes tiszteletet tanusít, megalapítja a legfőbb vigaszt, a menekvést azon atyához, a ki mindenki számára az égben lakik, s az Istennek azon országához, a melyet minden ember szívében hordoz.

Az „Isten országa“ vagy „a mennyország“ név ¹⁾ volt azon kedvencz kifejezés, a melyen Jézus azon fordulatot nevezni szokta, a melyet a világon előidézt. ²⁾ Mint majd minden messiasi kifejezés, Dávid könyvéből származott. Ezen rendkívüli könyvnek szerzője szerint a négy világi birodalomra, a melynek el kell pusztulni, egy ötödik birodalom fog következni, a mely a szenteké lesz, s örökké fennálland. ³⁾ Természetesen az Istennek ezen földi birodalmát a legkülönbébbben lehetett magyarázni. A zsidó theológiában az „Istenországa“ szo-

¹⁾ A rabbinus nyelvben az ég szó egyértelmű az Isten névvel, a melyet nem örömet mondtak ki. V. ö. Mát. XXI. 25. Luk. XV. 18. XX. 4.

²⁾ Ezen kifejezés a synoptikus evangyéliomoknak, az apostolok cselekedeteinek, s Pál leveleinek minden lapján előfordul. Hogy Jánosnál csak egyszer fordul elő (III. 3. és 5.) annak oka abban van, hogy a negyedik evangyéliom által felhozott beszédek nem Jézusnak valódi szavai.

³⁾ Dán. II. 44. VII. 13. 14. 22. 27.

kás szerint nem más, mint maga a judaismus, a monotheistikus istenimádás, a kegyesség. ¹⁾ Életének ez utóbbi szakában azt hitte Jézus, hogy ezen birodalom anyagilag a világnak rögtöni megújulása által életbe lépend. Azonban ez bizonyosan nem volt első gondolata. ²⁾ Azon csodálatra méltó erkölcsi törvény, a melyet ő az atya Isten fogalmából fejt ki, nem oly rajongónak erkölcsi törvénye, a ki a világ végét közel hiszi, s az ascetismus által ezen ábrándos fordulatra készül, sőt inkább egy oly világré, a mely élni akar és élt. „Az Istenországa tibennetek van“ mondá azoknak, a kik aggályosan várták a külső jeleket ³⁾. Az Istenországának realistikus felfogása csak egy felleg, elmuló tévedés volt, a melyet a halál eltörölt ⁴⁾. Az a Jézus, a ki az Istennek valódi országát alapította, a szelidek és aláztatosak országát, az a Jézus azon első, tiszta és zavartalan napoknak Jézusa volt, a melyeken az ő atyjának szava tisztán viszhangozott lelkében. Akkor talán valódilig volt az évben néhány hónap, a mely alatt az Isten a földön lakott. A fiatal ács szava hirtelen rendkívüli szelidséget vett fel. Személyéből végetlen báj sugárzott

¹⁾ Mischna, Berakoth, II. 1, 3. Jeruzsálemi Talmud, Berakoth II. 2.; Kidduschin, I. 2. Babyl. Talmud, Berakoth 15. a. Mekilta 42. b.; Siphra 170. b. A Midraschimban többször előfordul ezen kifejezés.

²⁾ Mát. VI. 33.; XII. 28.; XIX. 12.; Márk XII. 34.; Luk. XIII. 31.

³⁾ Luk. XVII. 20—21.

⁴⁾ Valóban az emberfiáról szóló apokalypsisnek nagyszerű elmélete a synoptikusoknál azon fejezetekre van fenntartva, a melyek a szenvedés történetének előadását megelőzik. Az első predikációk, különösen Máténál, egészen erkölcsiek.

s azok, a kik őt már azelőtt ismerték, többé soha sem ismerték meg. ¹⁾ Tanítványai még nem voltak és azon sereg, a mely körülötte összegyülekezett, sem felekezett, sem iskola nem volt, de már meglátszott rajta a közszellem, s valami átható és szelid. Szeretetreméltó jelleme, s valószínűleg egyike azon elragadó szépségű alakoknak, ²⁾ a melyek a zsidó népfaj közt itt-ott felmerülnek, némileg oly varázskört vontak körüle, a mely alól ezen jólelkű és gyermekes emberek közül egy sem vonhatta ki magát. Valóban a paradicsom áthelyezett volt a földre, ha az ifju mester eszméi jóval túl nem haladták volna a középszerű jóság azon fokát, a mely fölé az emberi nem még addig nem emelkedhetett. Az embereknek, mint Isten fiainak testvérisége, és az ebből folyó erkölcsi következmények rendkívül finom érzelemmel voltak felállítva. Jézus, a ki a következtető magyarázatot nem igen szerette, hasonlóan a többi rabbihoz rövid, kifejezésteljes s néha talányos és különös alaku mondatokban adta elő tanait ³⁾. Ezen szabályok némely része az ó szövetség könyveiből származik. A többi újabb bölcseknek, különösen a Socoi Antigonusnak, Jézus Siráchnak és Hillelnek gondolata volt, a melyek nem iskolai tanulmányozás útján, hanem mint gyakran ismételt közmondások jutottak el hozzá. A

¹⁾ Mát. XIII. 54. és köv. Márk VI. 2. és köv. Ján. VI. 42.

²⁾ A Jézus rutságáról szóló hagyomány (Justin. Dial. cum Tryph. 85, 88, 100.) azon ohajtásból származik, hogy egy vélt messiási vonás valósitva lássék benne.

³⁾ Máté logiai ezen szabályok közül többet egybekapcsolnak, s hosszabb beszédeket alakítanak belőlük. Azonban a töredékes alak minden foldozás daczára is észrevehető.

zsinagóga gazdag volt igen jól kifejezett alapelvekben, a melyek a folyó példabeszéd-irodalom egy nemét képezték ¹⁾. Jézus majdnem ezen egész szóbeli tanítást felvette, de nemesebb szellemet lehelt belé ²⁾. A meny-nyiben a törvény és a régiek által megszabott kötelességeket fokozta, a tökéletességre törekedett. Az aláza-
tosság, a megbocsátás, a könyörületesség, az önmeg-
tagadás, a maga iránti keménység mindazon erényei, a
melyeket teljes joggal neveztek keresztyén erényeknek,
ha azzal azt akarták kifejezni, hogy valóban Krisztus
által prédikáltattak, már csirában ezen első oktatásban
benn foglaltattak. Az igazságosságra vonatkozólag meg-
elégedett ezen ismeretes mondásnak ismétlésével : „A
mit nem akartok, hogy az emberek tiveletek cseleked-
jenek, ti se cselekedjétek azokkal“ ³⁾. De ezen régi,
még eléggé önző bölcsesség ötlet nem elégítette ki. Ő a
legszélsőre ment :

„A ki tégedet jobb felől arczul ütend, fordítsad a
másik arczodat is. És a ki akar veled törvénykezni és

¹⁾ Ezen kor zsidó tudorainak mondatai Pirke Aboth czimű könyvecskében vannak összegyűjtve.

²⁾ Az összehasonlitások későbbben fognak következni, a mint arra alkalom nyílik. Néha felvették, hogy a zsidó Talmud későbbben szerkesztetett mint az evangéliomok, tehát a zsidó compilorok a keresztyén erkölcsanból sokat átvehettek. De ezen feltevés nem fogadható el. Az egyház és zsinagóga között válaszfal emelkedett. A keresztyén és zsidó irodalom a 13-ik századtól fogva majdnem épen semmi befolyással sem birnak egymásra.

³⁾ Mát. VII. 12. Luk. VI. 31. Ezen mondat már Tóbiás könyvében is benn van IV. 6. Hillel gyakran használta azt. (Babyl. Talmud, Schabbath 31. a.) és azt nyilvánítá, mint Jézus, hogy ez a törvénynek főtartalma.

el akarja venni a te alsó ruhádat, engedd neki felső ruhádat is“¹⁾).

„Hogyha a te jobb szemed azt miveli, hogy megbotránykozzál, vájld ki azt, és vedd el tőled“²⁾).

„Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, a kik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, a kik titeket gyűlölnék, és imádkozzatok azokért, a kik titeket háborgatnak, és kergetnek titeket“³⁾).

„Ne ítéljete, hogy ti is ne ítéltessetek“⁴⁾).

„Megbocsássatok, nektek is megbocsáttatik“⁵⁾).

„Legyetek irgalmasok, mint a ti atyátok is irgalmas“⁶⁾).

„Jobb adni, hogysen venni“⁷⁾).

„A ki magát felmagasztalja, megaláztatik, és a ki magát megalázza, felmagasztaltatik“⁸⁾).

Az alamizsnálkodást, a kegyességet, a jó cselekedeteket, a szeretetet, a szívnek teljes önzéstelenségét

¹⁾ Mát. V. 39. és köv. Luk. VI. 29. V. ö. Jer. Siralm. III. 30.

²⁾ Mát. V. 29. 30. XVIII. 9.; Márk IX. 46.

³⁾ Mát. V. 44. Luk. VI. 37. V. ö. Babil. Talmud. Schabbath. 88. b. Jana 23. a.

⁴⁾ Mát. VII. 1.; Luk. VI. 37. V. ö. Babil. Talmud. Kethuboth 105. b.

⁵⁾ Luk. VI. 37. V. ö. Levit. XIX. 18. Péld. XX. 22.; Jézus Sir. XXVIII. 1. és köv.

⁶⁾ Luk. VI. 36 ; Siphre, 516. (Sabbath 1852.)

⁷⁾ Csel. XX. 35.

⁸⁾ Mát. XXIII. 12 ; Luk. XIV. 11.; XVI. 14. A szent Jeromos által a zsidók evangyélioma szerint idézett helyek. (Comment. in Epist. ad Efes. V. 4. Ezék. XVIII. Dial. adv. Pet. III. 2) ugyanily szelleműek.

illetőleg a zsinagóga tanításához keveset kellett tennie ¹⁾. De oly benső hangon adta azokat elő, hogy a régen ismert mondatok is ujaknak tűntek fel. Az erkölcsiség nem jobban vagy rosszabbul kifejezett szabályokból áll. A szabály költészete, a mely azt megkedvelteti, többet jelent mint a szabály maga, ha azt elvont igazságnak tekintik. Egyébiránt nem tagadható, hogy ezen Jézus által elődeitől átvett mondatok az evangyéliomban egészen más hatást idéznek elő, mint a régi törvényben, a Pirke Abothban, vagy a Talmudban. Nem a régi törvény, nem a Talmud foglalták el és változtatták meg a világot. Az evangyéliomi morál, a mely magában véve kevésbé eredeti, ha ezzel azt akarjuk kifejezni, hogy azt régibb tanokkal egészen újra lehetne építeni, mégis a legnagyobb szerű mű, a mely emberi öntudatból származott, s a tökéletes életnek teljes törvénykönyve, a melyet valaha erkölcsstanár szervezett.

Nem beszélt ő a mózesi törvény ellen, de világos, hogy annak elégtelenségét felismerte, s azt nem is hallgatta el. Szünet nélkül ismételte, hogy többet kell tenni, mint a mit a régi bölcsek megszabtak ²⁾. Ő megtiltotta a legkisebb kemény szót ³⁾, megtiltotta a házassági elválást ⁴⁾, az esküvést ⁵⁾, a megtorlást ⁶⁾, kárhoztatta az

¹⁾ Deuter XXIV. XXV. XXVI. és köv. Esa. LVIII. 7. Péld. XIX. 7. Pirke Aboth. 1., Jeruzsálemi Talmud Schabbath. 63. a.

²⁾ Mát. V. 20. és köv.

³⁾ Mát. V. 22.

⁴⁾ Mát. V. 31. és köv. V. ö. Babyl. Talmud Sanhedrin. 22. a.

⁵⁾ Mat. V. 33. és köv.

⁶⁾ Mát. V. 38. és köv.

uzsorát ¹⁾, a buja kívánságokat éppen oly vétkeseknek tartotta mint a házasságtörést ²⁾. Minden megsértésnek általános megbocsátását kívánta ³⁾. Az ok, a melylyel a legfőbb könyörületesség szabályait támogatta, mindig ugyan az volt : „Hogy legyetek a ti mennyei atyátoknak fiai, ki az ő napját feltámasztja mind a jókra mind a gonoszokra, és esőt ad mind az igazaknak mind a hamisaknak. Mert ha azokat szeretitek, a kik titeket szeretnek, micsoda jutalmát veszitek annak? nemde a farkarok is nem azont mivelik-e? És ha csak a ti atyátokfiai köszöntitek szeretettel, mit cselekesztek egyebeknél többet? nemde a publikánusok is nem azonképen művelnek-e? Legyetek azért tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes“ ⁴⁾.

Ezen elveknek következménye tiszta istenitisztelet, papok és külső gyakorlat nélküli vallás volt, a mely egyedül a szív érzelmein, az Istennek követésén ⁵⁾ s a léleknek az Istenneli közvetlen összeköttetésén alapult. Jézus soha sem riadt vissza ezen merész következtetéstől a mely őt a judaismus kebelében elsőrangú forradalmárrá teszi. Minek a közbenjárók közte és mennyei atyja között? Miután az Isten csak a szívet tekinti, mirevalók azon mosakodások és szokások, a melyek csak

¹⁾ Mát. V. 42. A törvény is tiltotta (Deuter. XV. 7—8.), de kevesebb határozottsággal és a szokás igazolta (Luk. VII. 41. és követ).

²⁾ Mát. XXVII. 28. és köv. Talmud Masseket Falla. 346.

³⁾ Mát. V. 23. és köv.

⁴⁾ Mát. V. 45. és köv. V. ö. Levit. XI. 44.

⁵⁾ V. ö. Philo. de Migr. Abr. 23. és 24. §. De vita contemplativa egészen.

a testet illetik? ¹⁾ Még a hagyomány is, a mely a zsidó előtt oly szent, semmi a tiszta érzéshez képest ²⁾. A farizeusok képmutatása, a kik az imádkozásnál hátra fordították fejüket, hogy lássák, ha észrevétettek-e, a kik zörögve adták alamizsnáikat, s ruháikra ismertetőjeleket varrtak, a melyekről meg lehetett ismerni, hogy egyes emberek, az álkegyességnek mindezen fitogtatása boszantották őt. „Ők elvették jutalmukat mondja ő. Mikor pedig te osztogatsz alamizsnát, ne tudja a te balkezed, mit cselekszik a te jobb kezed. Hogy a te alamizsnád nyilván legyen, a te atyád pedig, a ki te reád néz titkon, megfizeti néked nyilván ³⁾. És mikor imádkozol, ne légy olyan mint a képmutatók, a kik örömet imádkoznak fenállva a gyülekezetekben és utcáknak szegletein, hogy az emberektől láttassanak. Bizony mondom néktek, hogy elvették jutalmukat. Te pedig, mikor imádkozol, menj be a te titkos házádba és ajtód bezárolva imádjad a te atyádat, a ki titkon ott vagy, és a te atyád, a ki reád néz titkon, megadja néked nyilván, a mit kérsz. Mikor pedig imádkoztok, ne legyetek sok beszédűek, mint a pogányok, kik azt állítják, hogy az ő sok beszédjeik által hallgattatnak meg. Ne legyetek azért azokhoz hasonlók, mert jól tudja a ti atyátok, mi nélkül szűkölködtök, minekelőtte ti kérnétek őtől“ ⁴⁾.

Ő nem fitogtatta a szigorú kegyesség külső jeleit,

¹⁾ Mát. XV. 11. és köv. Márk. VII. 6. és köv.

²⁾ Márk VII. 6 és köv.

³⁾ Mát. VI. 1. és köv. V. ö. Jézus Sir. XVII. 18. XXIX. 15. Babyl. Talm. Chagiga. 5. a. Baba Bathra. 9. b.

⁴⁾ Mát. VI. 5—8.

sőt inkább megelégedett azzal, hogy a hegyeken, vagy magános helyeken, a hol az ember mindig az Istent keresi, imádkozott, vagyis inkább elmélkedett ¹⁾). Az embernek az istenhezi viszonya felől való magasztos képzetét ²⁾), a melyre még őutána is oly kevés lélek volt képes, egy imába foglalta össze, a melyre már akkor megtanította tanítványait.

„Mi atyánk, ki vagy a mennyekben, szenteltesd meg a te neved. Jöjön el a te országod, legyen meg a te akaratod, mint a mennyben, ugy itt a földön is. A mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma. És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk azoknak, a kik mi ellenünk vétkeztek. És ne vigy minket a kísértetbe; de szabadíts meg minket a gonosztól ³⁾). Mert tied az ország, és a hatalom, és a dicsőség.“ Különös sulyt helyezett azon gondolatra, hogy a meny-nyei atya jobban tudja mint mi, hogy mire van szükségünk, s hogy azzal majdnem haragra ingereljük őt, ha ezt vagy azt határozottan kérjük tőle ⁴⁾).

Jézus ezzel csak azon nagyszerű alapelveknek következtetéseit vonta ki, a melyeket a judaismus felállított a melyeket azonban a népnek hivatalos osztálya mindinkább és inkább igyekezett félremagyarázni. A görög és római ima majd mindig pusztá önző szódagály volt. Soha sem mondta a pogány pap a hívőnek : „Azért, ha a te ajándékokat az oltárhoz akarod vinni, és ott megemlé-

¹⁾ Mát. XIV. 24. Luk. IV. 22.; V. 16. VI. 12.

²⁾ Mát. VI. 9. és köv. Luk. XI. 2 és köv.

³⁾ Azaz a daemontól.

⁴⁾ Luk. VI. 5. és köv.

kezel arról, hogy a te atyádfiának vagyon valami panaszra ellened : hagyd ott az oltár előtt a te ajándékokodat, és menj el, békélj meg először a te atyádfiával, és azután előjövén, úgy vigyed fel a te ajándékokat“¹⁾. Egyedül a régi próféták, s köztük különösen Esaiás, sejtették a papság iránti gyűlöletök mellett azon istenitisztelést, a melyre az ember kötelezve van. „Mit teszek én a ti sok áldozatitokkal? azt mondja az ur; a kosoknak egészen megégetett áldozatjokkal és a hizlalt barmoknak kövérivel teljes vagyok, és a tulkoknak, bárányoknak s bakoknak vérekben nem gyönyörködöm. Mikor eljöttök, hogy előttem megmutassátok magatokat, kicsoda kívánta azt titőletek, hogy az én pitvarimat nyomkodnátok? Mosódjatok meg, tisztuljatok meg, vigyétek el az én szemeim elől a ti cselekedeteiteknek gonoszságát, szünjete meg a gonoszságnak cselekedeteitől. Tanuljatok jót cselekedni, igyekezzetek az igazságra“²⁾. Az utolsó időben néhány írástudós, az igazságos Simeon³⁾, Jézus Sirákh fia⁴⁾, Hillel⁵⁾, közeledtek az igazsághoz, s azt nyilvánították, hogy a törvények teljes foglalatlja az igazság⁶⁾. A zsidó egyiptomi világban

¹⁾ Mát. V. 23—24.

²⁾ Esa. I. 11. és köv. V. ö. ugyanott az egész 58-ik fejezetet. Hoseas VI. 6; Malakias I. 10. és köv.

³⁾ Pirke Aboth I. 2.

⁴⁾ Jéz. Sir. XXXV. I. és köv.

⁵⁾ Jeruzsálemi Talmud. Pesachim VI. 1. Babyl. Talmud; ugyanaz 66. a. Schabb. 31. a.

⁶⁾ Quod deus immut. 1. és 2. §. D. Abrahamo 22. §. Quis rerum divin. haeres 13. és köv. §. De profugis 7. és 8. §. Quod omnis probus liber, egészen. De vita contemplativa, egészen.

Philo Jézussal egy időben jött magasztos erkölcsi szentségű gondolatokra, a melyeknek következménye a törvényes szokások iránti közönyösség volt ¹⁾). Schemaja és Abtalion hasonlóképen gyakran igen szabadelvű casuistáknak mutatkoztak. Johanan rabbi a könyörület műveit majdnem a törvény tanulmányozása fölé helyezte ²⁾). És mégis egyedül Jézus fejezte ki azt kellő nyomatékkal. Senki sem volt kevesebbé pap mint Jézus, senki sem volt nagyobb ellensége azon külsőségeknek, a melyek a vallást azon ürügy alatt, hogy azt védelmezik, elnyomják. Ez által vagyunk mi mind igaz tanítványai és követői, ez által tette le az igaz vallásnak ő örök alapkövét, és miután a vallás az emberiségnek lényeges ügye, tehát ez által megérdemelte azon isteni méltóságot, a melyet neki tulajdonítottak. Egészen új eszme, a sziv tisztaságán és az emberi testvériségen alapuló istenitiszteletnek eszméje tartotta ő általa bevonulását a világba, oly nagyszerű eszme, hogy a keresztyén vallás e tekintetben kénytelen volt az ő céljai iránt teljesen hűtelenné lenni, s hogy még napjainkban is igen kevés lelkiület képes azt valósítani.

A természet iránti finom érzés mindig kifejezésseljes képeket nyújtott neki. Mondatai néha feltűnő finomságuk által tűntek ki, — a mit mi szellemdusnak neveznénk; — máskor ismét népszerű példabeszédek szerencsés alkalmazásának köszönik élénk alakjukat : „Mi módon mondhatod atyádfiának, hadd vessem ki a szálkát szemedből, ha a te szemedben gerenda van?”

¹⁾ Babyl. Talm. Pesachim 67. b.

²⁾ Jeruzsálemi Talm. Peah I. 1.

Te képmutató, vedd ki először azt a gerendát a te szemedből, és azután gondold arra, hogy a szálkát a te atyádfia szeméből kivessed“ ¹⁾).

Ezen tanítások, a melyek sokáig elzárva maradtak a fiatal mester szívében, már néhány avatottat gyűjtöttek körébe. A kor szelleme kedvező volt a kis egyházaknak. Az essenusok vagy therapeuták kora volt az. Mindenütt rabbik tűntek fel, a kik közül mindegyiknek megvolt a maga rendszere : Sehamaja, Abtalion, Hillel, Schammai, a Gaulonitisi Judás, Gamaliel és sok más, a kiknek mondatai a Talmudot képezték ²⁾. Igen keveset irtak az akkori zsidó tudósok, nem szerkesztettek könyveket, minden tanítás a társalkodásra és nyilvános előadásokra szoritkozott, a melynek könnyen megtartható alakot igyekeztek adni ³⁾. Tehát azon nap, a melyen a fiatal názárethi ács ezen elvekkal, a melyek már legnagyobb részben ismeretesek voltak, de a melyeknek ő általa a világ ujjászületését kellett eszközölniök, fellépett, nem volt esemény. Egy rabbival több volt (kétségkívül a legszeretetreméltóbb), körülvéve néhány fiatal embertől, a kik szerették őt hallgatni, s az ismeretlent nyomozták. Az emberek figyelmetlenségének legyőzéséhez idő kell. Még nem voltak keresztyének, azonban a keresztyénség már meg volt alapítva, és kétségkívül soha sem volt tökéletesebb, mint ezen

¹⁾ Mát. VII. 4—5. V. ö. Babyl. Talmud Baba Bathra 15. b. Erachim 16. b.

²⁾ Lásd Pirko Aboth. I. Fejezet.

³⁾ A Talmud, ezen nagy iskolai mozgalmak kivonata alig szerkesztett korszámításunk második évszázada előtt.

pillanatban. Jézus már semmi maradandót nem teend hozzá. Mit mondok? Bizonyos értelemben veszélyeknek fogja azt kitenni, mert minden eszmének, ha sikerülni akar, áldozatokat kell hozni.

És valóban nem elég a jót csupán megtalálni, hanem el is kell azt az emberekkel fogadtatni. Ehez már kevésbbé tiszta eszközök kívántatnak. Ha az evangéliom csupán Máté és Lukács néhány fejezetére szorítkoznék, bizonyosan tökéletesebb volna, és most nem szolgáltatna oly sok ellenvetésre alapot; de megtértette volna-e a világot csuda nélkül? Ha Jézus pályájának azon pillanatában, a hová értünk, meghalt volna, nem volna életének oly oldala, a mely bennünket sért, de, bár nagyobb lett volna Isten előtt, az emberek előtt ismeretlen maradt volna; az ismeretlen nagy lelkek tömegében, mint azok legjobbika, elveszne, az igazság nem jött volna napfényre, és a világ semmit sem nyert volna azon óriási erkölcsi nagysággal, a melyet atyja neki adott. Jézus, Sirák fia és Hillel, majd épen oly nagyszerű tanokat bocsátottak közre, mint Jézus. De azért soha sem fogják Hillelt a keresztyénség valódi alapítójául tekinteni. A moralban épen úgy mint a művészetben a beszéd semmi, a cselekedet minden. Az eszme, a mely Raphael valamely művében van, kevés, egyedül a festmény jó tekintetbe. Így a moralban csak akkor nyer az igazság értéket, ha az érzelembe átmegy, s akkor éri el teljes jelentőségét, ha a világban tényként valósul. Középszerű erkölcsi értékű emberek igen jó erkölcsi alapelveket irtak. Másrésről igen erényes emberek semmit sem tettek arra nézve, hogy az erény hagyománya folytattassék. A pálma itt azt illeti, a ki

szóval és tettel hatalmasan működött, a ki a jót érezte, s vérével diadalra juttatta. Ezen kettős szempontból tekintve Jézus hasonlíthatatlan, dicsősége tökéletes, és folytonosan megújuland.

HATODIK FEJEZET.

Keresztelő János. — Jézus utazása Jánoshoz, s tartózkodása a judaeai pusztában. — Felveszi János keresztségét.

Ezen idő körül egy rendkívüli ember lépett fel, a kinek szerepe adatok hiánya miatt részben talány előttünk, és a ki bizonyosan összeköttetésben volt Jézussal. Ezen összeköttetés inkább arra lett volna alkalmas, hogy az ifju názárethi prófétát pályájáról levezesse, — azonban sok, vallásos intézményeire nézve fontos mellékkörülményt szolgáltatott kezébe, s tanítványainak mindenesetre jelentékeny tekintélyt kölcsönzött, a melynél fogva mesterüket a zsidók bizonyos osztályának szemei előtt ajánlhassák.

Időszámításunk 28-ik éve körül (Tiberius uralkodásának 15-ik évében) egész Palaestinában bizonyos Johannánnak vagy Jánosnak, egy fiatal, hevesvérü és szenvedélyes vezeklőnek hire terjedt el. János papi származású volt ¹⁾ s úgy látszik, hogy Hebron mellett Juttában, vagy Hebronban született ²⁾. Hebron, ezen

¹⁾ Luk. I. 5. Az ebionimok evangyéliomának egy helye, a melyet Epiphánias őrizett meg (Adv. haer. VII. 13.).

²⁾ Luk. I. 39. Nem valószínűség nélkül ajánlották a Lukács. által említett Juda város helyett Juttának olvasását (Josue XV

kiválólag patriarchalis város, a mely Judaea pusztájától néhány lépésnyire, s a nagy arábiai pusztától néhány órányira távolságra feküdt, már abban az időben is az volt, a mi most, a szemi szellem egyik védgátja; János gyermekségétől fogva Nazir volt, azaz fogadalom által bizonyos nélkülözések alá vettette ¹⁾). A pusztá, a melytől környeztetett, már korán vonzotta őt ²⁾). Ugy élt ott, mint valami indus Yogui, teveszőrből készült ruhát s dereka körül bőrvet viselt, s eledele sáska és erdei méz volt ³⁾). Számos tanítvány gyülekezett össze körüle, a kik életmódjában osztoztak s szigorú beszédei felett elmélkedtek. Azt hitte volna az ember, hogy a Ganges partjaira jutott, ha sajátságos vonások ezen remetét Izrael nagy prófétái utolsó sarjadékaul nem tüntették volna fel.

Mióta a zsidó nép a kétségbeesés egy nemével merült saját sorsa feletti elmélkedésekbe, nagy előszertettel fordultak gondolatai a régi prófétákhoz. A multnak mindazon személyei között, a kiknek emléke a zsidó népet nyugtalan éj álmaiként felrázta és izgatta, Illés a legnagyobb volt. Ezen óriás a próféták között, a ki karmeli vadon remeteségében a vadállatok sorsában osztozott és egy sziklabarlangban lakott, a melyből csak villámként jött elő, hogy királyokat alkosson s

55. XXI. 16.), Robinson (Biblical Rescerches I. 494. II. 206.) ezen Juttát Hebrontól két kis órányira délfelé találta fel; ma is azon nevet viseli.

¹⁾ Luk. I. 15.

²⁾ Luk. I. 80.

³⁾ Mát. III. 3. Márk. I. 6. Az ebionimok evangéliomának töredéke Epiphanesnél Adv. haer. XXX. 13.

tegyen le, lassankénti átváltozás által bizonyos emberfeletti, majd látható, majd láthatatlan lénynyé lett, a ki a halált nem kóstitta. Általános hit volt, hogy Illés újra visszatér, és Izraelt ismét felállítja ¹⁾). Szigorú életmódja, azon borzasztó emlékek, a melyeket hátrahagyott és a melyeknek hatása alatt a kelet most is áll ²⁾), azon komor kép, a mely még napjainkban is ijedelmet vagy halált idéz elő, ezen a boszunak és rettenésnek egész mythológiája igen mélyen hatott a kedélyekre, s minden népies szüleményre ugyanazon bélyeget ütötte. A ki a nép előtt nagy tekintélyre akart szert tenni, annak Illést kellett utánozni, s miután a magányban élés ezen prófétának lényeges jellege volt, hozzá szoktak „az Isten emberét“ remetének tekinteni. Azt hitték, hogy minden szent embernek voltak bűnbánási, vezeklési, s vad pusztaságban töltött napjai.

Kétségtelen, hogy János ezen utánzási gondolattal sokat foglalkozott ³⁾). A remete-élet, a mely az ő zsidó szellemmel oly nagy ellentétben volt és a melyhez oly fogadalmak, mint a Naziroké és Rechabitáké, egyáltalában nem hasonlítottak, mindenfelől nyomult be Judaeába. Az Essenusok vagy Therapeuták János tájának közelében a Holttenger keleti partjain voltak össze-

¹⁾ Malak. III. 23. 24. (Vulgata szerint IV. 5—6.). Jézus Sir. XLVIII. 10. Mát. 16. 10. és köv. Márk VI. 15. VIII. 28. IX. 10. Luk. IX. 8. 19. Ján. I. 21. 25.

²⁾ A vad Abdallah St. Jean d' Acre-i pasa majd meghalt az ijedségtől, midőn őt álmában a hegyen állva meglátta. A keresztén templomok képein levágott emberfejektől körülvéve látjuk őt; a muszulmánok félnek tőle.

³⁾ Luk. I. 14.

gyűlve ¹⁾). Azt hitték, hogy a felekezetek főnökeinek remetéknak kell lenniük, s mint a vallásos rendek alapítóinak saját szabályokkal és intézményekkel kell birniok. Néha a fiatalság tanítói is remeték voltak ²⁾ s hasonlítottak a bramin vallás Guhru-ihoz ³⁾. Valjon nem mutatkozott-e itt valódilag az indiai Muhni-k távoli befolyása? Nem azon kóborló buddha-vallásu barátok közül, a kik, mint későbbben a Ferencziek, a világot bejárták, épületes külsőjük által hatottak, és gyakran oly embereket térítettek meg, a kik nyelvüket nem is értették, irányozta-e néhány Judaea felé lépteit, a mint bizonyos, hogy Syriában és Babyioniában történt ⁴⁾? Azt nem tudjuk. Babylon egy idő óta a buddha-ismus valódi gyupontjává lett. Budasp (Bodhisattva) chaldaei bölcshet és a Sabismus alapítójának tartatott. De mi volt a Sabismus? A mint a szónyomozás ⁵⁾ mutatja, maga a Baptismus, azaz a gyakran ismételt keresztségek vallása, azon még most is meglevő felekezetnek törzse, amelynek követőit János keresztyéneknek vagy mendaitáknak hívják, s a melyet az arabok el mografilának, azaz keresztelőknek neveznek ⁶⁾.

¹⁾ Plin. Természettört. V. 17. Epiph. Adv. haer. XIX. rész.

²⁾ Joseph. Vita. 2.

³⁾ Lelki-tanítók.

⁴⁾ Ezen pontot más helyen fejtegettem; Histoire generale des langues semitiques III. iv. 1. (Journ. Asiat. 1856. Marcus).

⁵⁾ Az aramaei ige seba, a melytől a sabiai név származik, egyértelmű βαπτίζω-val.

⁶⁾ Erről kimerítőleg értekeztem a Journ. Asiat. 1853. Nov--Dec. és 1855. Aug. Sept. folyamában. Megjegyzendő, hogy az Elchasaiták, egy sabiai, vagy baptistikus felekezet ugyan

Ezen határozatlan hasonlatokat igen nehéz tisztába hozni. A judaismus és keresztyénség közt ingadozó felekezetek, a baptismus és sabismus, a melyeket az első századok folyamában a Jordanon tuli vidéken találunk, a róluk hozzánk eljutott adatok zavarosságánál fogva a kritika legnehezebben megfejthető tárgyaivá válnak ¹⁾. Mindenesetre hihető, hogy Jánosnak, az Essenusoknak ²⁾ és ezen korbéli zsidó lelki-tanítóknak külső szokásai részben felső Ázsia új befolyásának következményei voltak. Azon főszokásnak, a mely János felekezetét jellemezte, és a melytől nevét is nyerte, mindig alsó Chaldaeában volt középpontja, és ott oly vallást képezett, a mely egész napjainkig fennmaradt.

Ezen szokás a keresztelés vagy a teljes vízbemártás volt. A mosakodás, mint minden keleti vallásban, a zsidók előtt is ismeretes volt ³⁾. Az Essenusok különösen kiterjesztették azt ⁴⁾. A keresztség a proselytákat a zsidó vallásba bevezető szokásos szertartássá, mintegy

azon vidéken laktak az Essenusokkal (a Holttenger keleti partján) s azokkal összezavartattak (Epiph. Adv. haer. XIX. 1. 2. 4. XXX. 16. 17. LIII. 1—2. Philosoph. IX. III. 15—16. X. xx 29.).

¹⁾ Lásd Epiph. jegyzeteit az Essenusokról, a Hemerobaptistákról, a Nazarenusokról, az Assaeusokról, a Nazoraeusokról, az Ebionitákról, a Sampsaeusokról. (Adv. haer. I. és II. könyv, és a Philosophumenák szerzőiét az Elchasaitákról (IX. és X. könyv).

²⁾ Epiph. Adv. haer. XIX. xxx. LIII.

³⁾ Márk VII. 4. Jos. Ant. XVII. v. 2. Just. dial. cum Tryph. 17. 29. 30. Epiph. adv. haer. XVII.

⁴⁾ Jos. B. J. II. VIII. 5. 7. 9. 13.

beavatássá vált ¹⁾. Azonban keresztelőnk előtt soha sem adtak ezen bemártásnak ily fontosságot, s nem eszközölték azt ily alakban. János tevékenységének színhelye a judaeai pusztának azon része volt, a mely a Holttengerre dől ²⁾. Addig, míg keresztelt, a Jordán partjaira ment ³⁾. Bethaniába vagy Bethabarába ⁴⁾ a keleti parton, valószínűleg Jerikó átellenében, vagy egy bizonyos Aenonnak, vagy „forrásoknak“ ⁵⁾ nevezett helyre, a hol igen sok víz volt ⁶⁾. Itt, különösen

¹⁾ Mischna. Pesachim VIII. 8. Babyl. Talm. Jebomoth. 46. b. Kerithuth 9. a.: Aboda Zara 57. a. Masseket Gerim (Kirchheim kiadása 1851.) 38—40. lap.

²⁾ Mát. III. 1. Márk I. 4.

³⁾ Luk. III. 3.

⁴⁾ Ján. I. 28. III. 26. Minden kéziratban Bethania van. Miután azonban ezen a vidéken Bethaniát nem ismerünk, Origenes Bethabarát ajánlotta (Commen. in Joan. VI. 24.), a mi meg lehetséges általánosságban el is fogadtatott. Egyébiránt mindakét szónak hasonló jelentése van, s oly helyet látszik mutatni, a hol a vizen átjárásra komp volt.

⁵⁾ Aenon Aenevannak chaldaei többes száma „források.“

⁶⁾ Ezen hely fekvése kétséges; az evangyélista által kiemelt körülmény azt gyaníttathatná, hogy nem volt a Jordán közelében. Azonban a synoptikusok János keresztelésének egész színhelyét megegyezőleg ezen folyó partjára teszik (Mát. III. 6. Márk I. 5. Luk. III. 3.). János evangyélioma III. fejezetét 22. és 23. verseinek ugyanazon evangyéliom IV. fejezetének 3. és 4. verseivel összehasonlítása arra a gondolatra vezethetne, hogy Salim Judaeában feküdt, tehát a jerikoi oázisban, a Jordán torkolatának közelében miután Judaeának egyéb részeiben alig lehetne oly természetes medenczét találni, a mely egy embernek teljes megmártására alkalmas volna. Szt. Jeromos Salimot inkább észak felé akarja tenni Beth Schean vagy Skythopolis körül. De Robinson (Bibl. Bes. III. 333.) a hely színén semmit sem talált, a mi ezen nézetet igazolná.

Juda törzséből nagy tömegek özönlöttek hozzá, a kik magukat megkereszteltették ¹⁾. E szerint néhány hónap mulva Judaea legbefolyásosabb embereinek egyike lett, a kit mindenütt számba kellett venni.

A nép prófétának tartotta őt ²⁾ s sokan azt hitték, hogy ő az ujra feltámadt Illés ³⁾. Az ily feltámadásokbani hit nagyon el volt terjedve ⁴⁾, azt hitték, hogy Isten a régi próféták közül néhányat előhoz a sirból, hogy azok Izraelnek végczélja elérésében vezérei legyenek ⁵⁾. Mások a Messiásnak tartották Jánost, ám-bár ő nem emelt ilyenforma igényt ⁶⁾. A papok és irástudók, a kik a prófétai kor ujjászületésétől idegenkedtek s minden lelkesedésnek ellenségei voltak, megvetették őt. De a keresztelőnek népszerűségét el kellett tűrniök, s nem mertek ellene fellépni ⁷⁾. Ez a tömeg érzelmének diadala volt a papi aristokratia felett. Ha a főpapokat kényszerítették volna, hogy e felett határozottan nyilatkozzanak, igen nagy zavarba hozták volna őket ⁸⁾.

Egyébiránt a keresztelés Jánosnál csak jel volt, a melylyel a népre hatni, s a lelkeket nagy mozgalmakra előkészíteni igyekezett. Kétségtelen, hogy a messiási reményektől ő is a legnagyobb mértékben el volt telve,

¹⁾ Márk. I. 5. Jos. Ant. XXVIII. v. 2.

²⁾ Mát XIV. 5. XXI. 26.

³⁾ Mát. XI. 14. Márk VI. 15. Ján. I. 21.

⁴⁾ Mát. XIV. 2. Luk. IX. 8.

⁵⁾ Lásd fentebb.

⁶⁾ Luk. III. 15. és köv. Ján. I. 20.

⁷⁾ Mát. XXI. 25. és köv. Luk. VII. 30.

⁸⁾ Mát. az idézett helyen.

s hogy főtörekvése ezen czél felé volt irányozva. „Tér-
 jetek meg, — mondja ő, — mert közel van az Istennek
 országa“ ¹⁾. Nagy haragot, azaz borzasztó változásokat
 jövendőlt ²⁾, és azt modá, hogy a fejsze már a fáknek
 gyökerére vettetett, s a fa nem sokára a tűzre vettetik.
 Ugy rajzolta a Messiást, mint a kinek kezében szóró-
 lapát van, s a ki a tiszta búzát a csűrbe takarja, s a
 polyvát elégeti. A bűnbánat, a melynek jelvénye a ke-
 resztség volt, az alamizsnálkodás, az erkölcsi megjob-
 bulás ³⁾, ezek voltak János szerint azon nagyszerű
 eszközök, a melyekkel e jövő eseményeire készülni
 kellett. Nem tudhatjuk bizonyosan, hogy ezen esemé-
 nyeket mily szellemben fogta fel. Annyi bizonyos, hogy
 igen nyomatékosan prédikált ugyanazok ellen, a kik
 ellen Jézus kikelt, a gazdag papok, a farizeusok, az
 írástudók, egyszóval az egész hivatalos zsidóvilág ellen,
 s hogy épen úgy, mint Jézus, különösen a megvettetett
 néposztály előtt nagyon kedves volt ⁴⁾. Az Ábrahám
 fiai czim semmi sem volt előtte, s azt mondá : hogy
 Isten a kövekből is támaszthat Ábrahámnak fiakat ⁵⁾.
 Ugy látszik, hogy azon eszmét, a mely által Jézus dia-
 dalmaskodott, a tiszta vallásnak eszméjét, még csirájá-
 ban sem birta; de nagy szolgálatot tett ezen eszmének
 az által, hogy a törvényszabta szertartások helyett, a
 melyekhez papok szükségeltettek, a magán áhítatossá-
 got hozta be, körülbelül mint a középkori vezeklők a

¹⁾ Mát. III. 2.

²⁾ Mát. III. 7.

³⁾ Luk. III. II—III. Jos. Ant. XVIII. v. 2.

⁴⁾ Mát. XXI. 32. Luk. III. 12—14.

⁵⁾ Mát. III. 9.

hitjavításnak (reformatio) uttörői lettek az által, hogy a szentségkiszolgáltatás és a feloldozás kizárólagos jogát a papság kezeiből kiragadták. Prédikációinak hangja szigorú és kemény volt. Ugy látszik, hogy azon kifejezései, a melyeket ellenfelei ellen használt, rendkívül hevesek voltak ¹⁾, s folytonos és durva szidalmakból állottak. Gyanítható, hogy a politikától sem maradt egészen idegen. Josephus, a ki tanítója Banu által érintkezett vele, féligmeddig sejteti azt ²⁾, s azon esemény, a mely életének véget vetett, szintén a mellett szól. Tanítványai igen szigorú életet éltek ³⁾ és szomorú s aggódo tekintetet vettek fel. Itt-ott a vagyonközösséget s azon gondolatot látjuk felmerülni, hogy a gazdagnak kötelessége vagyonát megosztani ⁴⁾. A szegény már úgy tűnik fel, mint a ki legelőször részesül az Istenszolgálatában.

Ámbár János tevékenységének középpontja Judaea volt, hire mégis hamar elterjedt Galilaeaig, s Jézushoz is eljutott, a ki már első beszédei által egy kis hallgató kört gyűjtött maga körül. Miután még nem volt nagy tekintélye, s kétségkívül vágyott egy oly mestert látni, a kinek tanai sokban hasonlitanak az övéihez, tehát el-

¹⁾ Mát. III. 7. Luk. III. 7.

²⁾ Ant. XVIII. v. 2. Megjegyzendő, hogy Josephus midőn honfitársainak titkos, s többé vagy kevesebbé lázító tanait adja elő, mindent eltöröl, a mi a messiási hitre vonatkozik, s ezen tanokat, hogy a rómaiak gyanuját fel ne költse, oly közönséges szójárások mázával vonja be, a mely minden zsidó felekezet főnökét a morál tanárául vagy stoikusul tünteti fel.

³⁾ Mát. IX. 14.

⁴⁾ Luk. III. 11.

hagyta Galilaeát, s kis számu követőivel Jánoshoz utazott ¹⁾. Az ujonan érkezettek megkeresztelkedtek mint mindenki. János ezen kis sereg galilaeaitanítványtígen jól fogadta s nem volt ellenére, hogy az övéitől egészen elkülönítve maradtak. Mind a két mester fiatal volt; sok közös eszméik voltak, szerették egymást, s a közönség előtt versenyeztek az egymás iránti kölcsönös előzékenységben. Első tekintetre ez keresztelő Jánosnál meglepő, s az ember hajlandó azt kétségbe vonni. Az alázatosság sohasem volt a zsidó nagy szellemek tulajdona. Azt kellene hinnünk, hogy egy oly merev jellemnek igen indulatosnak kellett lenni, a ki sem versenytársat, sem fél ragaszkodást nem tűr. Azonban ezen nézet János egyéniségének ferde felfogásából származik. Közönségesen öregnek tartják őt, pedig ő Jézussal egy-

¹⁾ Mát. III. 13. és köv. Márk. I. 9. és köv. Luk. III. 21. és köv. A synoptikusok akkor utaztatják Jézust Jánoshoz, midőn még nyilvánosan fel nem lépett. Ha azonban, a mint mondják, János őt mindjárt megismerte s igen előzékenyen fogadta, felteendő, hogy Jézus már híres mester volt. A negyedik evangyélis a kétszer viszi Jézust Jánoshoz, először, midőn még ismeretlen volt s másodszor egy sereg tanítvánnyal. A nélkül, hogy itt Jézus utazásának kérdésébe bocsátkoznánk (megfejtethlen kérdés, miután a források egymással ellenmondásban vannak, s az evangyélisáknak igen kevés gondjuk van arra, hogy ily tárgyakat illetőleg pontosak legyenek) s anélkül, hogy Jézus már azon időben is tehetett egy utat Jánoshoz, midőn még ismeretlen volt, vegyük fel azon tudósítást, a melyet a negyedik evangyéliom nyújt, hogy Jézus, még mielőtt keresztelni kezdett, már kész iskolát képezett. Egyébiránt nem szabad elfelejtenünk, hogy a negyedik evangyéliom első lapjai szoros időrend nélkül felsorolt jegyzetek.

koru ¹⁾, s korának fogalmai szerint igen fiatal volt. Ő a szellemi rangot illetőleg Jézusnak nem atyja, hanem testvérje volt. A két ifju, a kik ugyanazon reménynyel és gyűlölettel voltak telve, igen könnyen megegyezhettek, s egymást kölcsönösen segíthették. Egy öreg tanítót mindenestre elkészerített volna az, ha hozzá egy még ismeretlen ember jött volna, s önállóságát vele szemben meg akarta volna tartani, s nincs reá példa, hogy valamely iskolának főnöke buzgalommal fogadta volna utódát. Azonban a fiatalság képes az önmegtagadásra, s feltehetjük, hogy János, a ki Jézusban az övéhez hasonló szellemet ismert fel, minden személyes utógondolat nélkül fogadta őt. Ezen jó viszony, nem sokára egész, az evangyelisták által kifejtett rendszernek kiinduló pontjává lett, a melynek következtében Jézus isteni küldetésének legelső alapja János bizonyoságtétele volt. A keresztlő oly nagy tekintélyre jutott, hogy a világon a legjobb bizonyoságnak tekintették. Azonban a keresztlő egyáltalában nem lépett vissza Jézus előtt, sőt inkább Jézus őt egész ott tartozkodásának ideje alatt magánál nagyobbabbnak tartotta, s saját tehetségeit csak szerényen fejlesztette.

Valóban ugylátszik, hogy Jézus mély eredetiségének daczára legalább néhány hétig Jánosnak utánzója volt. Pályája még homályos volt előtte. Egyébiránt Jézus mindig igen sokat adott a közvéleményre, és sokat felvett, a mi szigoruan nem tartozott az ő irányához, vagy a mire nem sokat adott, egyedül azért,

¹⁾ Luk. I. Jóllehet ezen elbeszélés minden részlete, különösen a mi Jánosnak Jézussali rokonságát illeti, legendaszerű.

mert népszerű volt; azonban mellékes dolgok soha sem álltak főgondolatainak útjában, s ezeknek mindenkor alá voltak rendelve. A kereszteleés János által igen kedvelté vált, s azt hitte, hogy neki is hasonlólag kell cselekedni, tehát ő is keresztelt, s tanítványai is kereszteltek ¹⁾. A kereszteleést kétségkívül Jánoséihoz hasonló predikációkkal kísérték. Így az egész Jordán partját keresztelők lepték el, a kiknek beszédei több vagy kevesebb eredményt szültek. A tanítvány nem sokára egyenlővé lett mesterével, s az ő kereszteleése igen keresetté vált. Ez a tanítványok között féltékenységet idézett elő; János tanítványai ²⁾ panaszkodtak az ifju Galilaeainak növekedő befolyása felett, a kinek kereszteleése véleményük szerint az övét háttérbe szorítandja. De a két mester az ily aprólékos tekinteteken felül volt emelkedve. Egyébiránt János fensőbbbsége sokkal világosabb volt, semhogy Jézus, a ki még kevéssé ismertetett, annak megtámadására gondolhatott volna. Amaz csak ennek árnyékában akart felnevelkedni, s kötelességének tartotta arra nézve, hogy a sokaságot megnyerje, mindazon külső eszközöket felhasználni, a melyeknek János első bámulatos sikerét köszönhetette. Midőn Jánosnak befogatása után predikálni kezdett, az első szavak, a melyeket szájába adnak, Jánosnak egy igen megszokott mondata volt ³⁾. Jánosnak sok más kifejezése szóról szóra feltalálható

¹⁾ Ján. III. 22—26. IV. 1—2. Ugy látszik, hogy a második versnek zárjel közti mondása későbbben oda toldott megjegyzés, vagy Jánosnak későbbi aggodalmából származott.

²⁾ Ján. III. 26. IV. 6.

³⁾ Mát. III. 2. IV. 17.

beszédeiben ¹⁾. Ugy látszik, hogy a két iskola sokáig jó egyetértésben élt ²⁾ s Jánosnak halála után Jézus, mint annak bizalmas társa, az elsőik közül való volt, a ki ezen eseményről értesítettet ³⁾.

János rövid idő múlva meggátoltatott prófétai pályáján. Mint a régi zsidó próféták, ő is a legnagyobb mértékben mereven lépett fel a fennálló hatalom ellenében ⁴⁾. Azon rendkívüli hevességnek, a melylyel az ellen nyilatkozott, szükségesképen kellemetlenségeket kellett előidézni. Ugy látszik, hogy Judaeában Pilátus nem igen zavarta Jánost, hanem Peraeában, a Jordánontul Antipas területére jutott. Ezen zsarnok megütközött azon politikai kováson, a mely János beszédeiben meglehetősen őszinteséggel nyilatkozott. Azon nagy népcsoportosulás, a melyet a keresztelőnek vallásos és honfiúi lelkesültsége gyűjtött össze, gyanus volt előtte ⁵⁾. Ezen politikai okokhoz egy egészen személyes neheztesítés is járult, és a szigorú bírálónak veszte elkerülhetetlenné lett.

Herodes tragikus családjának egyik legkidomborultabb jelleme Herodias a nagy Herodesnek unokaleánya volt. Heves, nagyravágyó és szenvedélyes levén, utálta a zsidóságot, s megvetette annak törvényeit ⁶⁾. Valószínűleg saját akarata ellenére nagybátyjával, He-

¹⁾ Mát. III. 7; XII. 34; XXXIII. 33.

²⁾ Mát. XI. 2—13.

³⁾ Mát. XIV. 12.

⁴⁾ Luk. III. 19.

⁵⁾ Jos. Ant. XVIII. V. 2.

⁶⁾ Jos. Ant. XVIII. V. 4.

rodessel, Máriamne fiával lépett házasságra ¹⁾, a kit a nagy Herodes kitagadott ²⁾ és a kinek soha nyilvános szerepe nem volt. Férjének a család többi tagjaihoz képest alárendelt helyzete nem hagyott neki nyugtot, s minden áron uralkodónő akart lenni ³⁾. Antipás volt az eszköz, a melyet használt. Ezen gyenge ember, a ki halálosan belészeretett, azt ígérte neki, hogy nőül veendi, s első nejét, Harethnek, Petra királyának s a Peraeával szomszédos törzsök emirjének leányát elüzi magától. Az arab herczegnő ezen szándékról értesülve, elhatározta a menekülést. Tervét eltitkolta, s azt adta ürügyül, hogy Macheroba, atyjának területére akar utazni, ahová magát Antipásnak egy tisztje által el is kísértette ⁴⁾.

Makaur vagy Machero egy óriási erősség volt, a melyet Alexander Jannaeus a Holttenger keleti részén levő legmeredekebb sziklák egyikén épített s Herodes ismét kijavított ⁵⁾. Sajátságos, vadregényes tartomány volt, telve különös legendákkal, s a mint hitték, gonosz szellemektől lakva ⁶⁾. A vár épen Háreth és Antipás tartományainak határán feküdt. Jelen pillanatban Há-

¹⁾ Máté (XIV. 3 a görög szövegben) és Márk. (VI. 17.) Fülöpöt mondanak. Ez azonban bizonyosan hiba (Jos. Ant. XVIII. v. 1—4.). Fülöp neje Salome, Herodias leánya volt.

²⁾ Jos. Ant. XVII. IV. 2.

³⁾ Jos. Ant. XVIII. VII. 2. B. J. II. IX. 6.

⁴⁾ Ezen alak megtalálható a jeruzsálemi Talmudban (Schebiit IX. 2) és Jonathan Targumében.

⁵⁾ Most Mkaur a Zerka Main-i Uaadiban. Seezen óta senki sem látogatta meg e helyet.

⁶⁾ Jos. de bello Jud. VII, VI. 1. és köv.

reth birtokában volt ¹⁾. Ez értesítve volt, és leánya szökésének előmozdítására minden előkészületeket megtett, a ki városról városra Petrába kísértetett.

Antipasnak és Herodiasnek csaknem vérfertőztető ²⁾ összeköttetése megtörtént. A zsidó házassági törvények szüntelen botránykövek voltak a vallástalan Herodesi család és a szigorú zsidók között ³⁾. Miután ezen számos, és meglehetősen egyedül álló háznak tagjai kénytelenek voltak egymás között lépni házasságra, tehát a törvény által kiszabott akadályokat igen gyakran átlépték. János a közérzet tolmácsa volt, midőn Antipast komolyan kárhoztatta ⁴⁾. Több nem kellett ahoz, hogy ennek gyanuját felébreszsze. — Jánost befogatta s megparancsolta, hogy Machero várában fogságra vessék, a melyet Hareth leányának elutazása után valószínűleg elfoglalt ⁵⁾.

Antipas, a ki inkább volt félénk, mint kegyetlen, nem akarta az ő halálát. Némely hírek szerint lázadástól félt ⁶⁾. Egy más elbeszélés szerint ⁷⁾ gyönyörködött a fogoly beszédeinek hallgatásában, s ezen beszélgetések őt nagy zavarba hozták. Annyi bizonyos, hogy fogsága ideje igen hossza nyult, s János fogságában igen jelentékeny tevékenységet folytatott. Közlekedésben volt tanítványaival, s Jézussali összeköttetését is megtar-

¹⁾ Jos. Ant. XVIII. V. 1.

²⁾ III. Mos. XVIII. 16.

³⁾ Jos. Ant. XV. VII. 10.

⁴⁾ Mát. XIV. 4; Márk. VI. 18; Luk. III. 19.

⁵⁾ Jos. Ant. XVIII. V. 2.

⁶⁾ Mát. XIV. 5.

⁷⁾ Márk. VI. 20.

totta. A messias közelgő eljövetele felőli hite még erősödött, figyelemmel kísérte a külvilág minden mozgalmát, s azokban azon jeleket igyekezett felfedezni, amelyek az ő általa táplált remények beteljesedésére nézve kedvezők voltak.

HETEDIK FEJEZET.

Jézus eszméinek fejlődése az isten országa felől.

János befogatásáig, melyet megközelítőleg a 29-ik év nyarára teszünk, Jézus nem hagyta el a Holttenger és Jordán vidékét. A judaeai pusztabani tartózkodás közönségesen nagy dolgokra való készülésnek és a nyilvánosság előli visszavonulásnak tekintetett. Jézus mások példáját követve, negyven napig tartózkodott ott a vad állatok társaságában szigorú böjtölés között ¹⁾. Alig van az egész világon több oly szomorú, Istentől elhagyatott, s az élettől elzártabb vidék, mint azon meredek lejtő, a mely a Holttenger nyugoti partját képezi. Azon idő alatt, a melyet ezen borzasztó tájon töltött, azt hitték, hogy rettentő kísértéseket kellett kiállania, hogy a sátán őt csalfa káprázataival rémitgette s csábító reményekkel csalogatta, hogy végre eljöttek az angyalok, hogy győzelmének megjutalmazásul neki szolgáljanak ²⁾.

¹⁾ Tób. VIII. 3; Luk. XI. 24.

²⁾ Mát. IV. 1. és köv. Márk. I. 12—13. Luk. IV. 1. és köv. Ezen elbeszéléseknek feltűnő hasonlatossága a Vendidad (farg. XIV.) és Lalitavistara (XVII, XVIII, XXI. fej.) legendáival

Valószínűleg akkor tudta meg Jézus keresztelő János befogatását, midőn a pusztát elhagyta. Most már nem volt oka tovább tartózkodni oly országban, a mely félig idegen volt előtte. Talán attól is tartott, hogy azon üldöztetésbe keveredik, a melynek János áldozata lett, s miután még igen kevésbé volt híres arra nézve, hogy halála eszméinek diadalát előmozditsa, nem akarta magát a veszélynek kitenni. Ismét visszatért Galilaeába ¹⁾, valódi hazájába, fontos tapasztalásokkal gazdagon, miután egy, ötöle igen különböző nagy férfiuvai érintkezés által saját eredetiségének érzéséhez jutott.

Egészen véve János befolyása Jézusra inkább káros, mint hasznos volt. Gátolta kifejlődését. Mindenből azt következtethetjük, hogy ő, midőn a Jordánhoz ment, eszméivel János fölött állott, s hogy az részéről csak az engedelkenységnek egy neme volt, hogy egy időre a keresztelés felé hajolt. Ha a keresztelő, a kinek tekintélye alól alig vonhatta volna ki magát, szabadon maradt volna, talán nem tudta volna a külső szokások és gyakorlatok jármát lerázni, s ekkor bizonyosan ismeretlen zsidó szakadár maradt volna, mert a világ nem cserélt volna egyik szokásért másikat. Épen a minden külső formák nélküli szabad vallás varázsa által nyerte meg a keresztyénség a nemes lelkeket. Mihelyt a keresztelő fogságban volt, tanítványainak száma nagyon

mythost gyaníthatna. Azonban Márknak száraz és összeszerített elbeszélése, a mely itt világosan az eredeti szerkezetet mutatja, valóságos tényt feltételez, a mely a későbbi legendaszerű kidolgozásokhoz az anyagot szolgáltatja.

¹⁾ Mát. IV. 12. Márk. I. 14. Luk. IV. 14. Ján. IV. 3.

leapadt, s Jézus vissza lón adva saját tevékenységének. A mit Jánosnak köszönhetett, az egyedül a prédikálásban és népies előadásbani oktatás volt. Ettőlfogva sokkal nagyobb erővel predikál s nagyobb tekintéllyel lép a sokaság elé ¹⁾.

Ugy látszik, hogy Jánosnáli tartózkodása kevesebbé a keresztelőnek behatása, mint inkább saját gondolatainak természetes fejlődése által érlelte meg az Istennek országa felőli eszméit. Mostantól fogva jelszava azon örvendetes hír, azon jelentés, hogy az Istennek országa közel van ²⁾. Jézus többé nem csupán azon kellemes moralista, a ki néhány rövid és élénk mondatba felséges alapelveket foglal össze, hanem azon érzékfeletti (transcendental) forradalmár, a ki a világot saját alaposzlopai által meg akarja ujitani, s azon eszmét, a melyet alkotott, a földön valósítani akarja ³⁾. Az „Isten országa“ vagy „mennyország“ szó, mint már említettük, a zsidók között igen szokásos volt. De Jézus annak oly erkölcsi értelmet, oly társadalmi jelentőséget adott, a melyet Dániel könyvének szerzője még apokalyptikus rajongásában is alig merészelt sejteni.

A világon, a mint az áll, a gonosz uralkodik. Sátán „e világnak fejedelme“ ⁴⁾ s minden annak engedelmeskedik. A királyok megölik a profétákat. A papok és írástudók nem cselekszik azt, a mit másoknak parancsolnak. Az igazak üldöztetnek, és a jóknak egyedüli

¹⁾ Mát. VII. 29; Márk. I. 22; Luk. IV. 32.

²⁾ Márk. I. 14—15.

³⁾ Márk XV. 43.

⁴⁾ Ján. XII. 31.; XIV. 30.; XVI. 11.; V. ö. 2. kor. IV. 4.; Efész II. 2.

örökségük a sirás. E szerint a világ az Istennek és az ő szentjeinek ellensége ¹⁾; azonban az Isten fel fog ébredni és szentjeit megboszulandja. A nap közel van, mert az utálatosság a legfőbb fokra hágott. A jóknak országa is eljövend.

A jók országának eljövetele nagy forradalom leend. A világ megfordul; s miután a jelenlegi állapot rossz, tehát a ki a jövődőt akarja látni, képzelje a jelennek ellentétét. Az elsők utolsókká lesznek ²⁾. Új rend uralkodik az emberiség felett. Most jó és rossz, mint a jó mag és gaz egy földben össze van keverve. Az ur mindakettőt fel hagyja nőni, de eljövend az aratás ideje ³⁾. A mennyország hasonló lesz a hálóhoz, a melyet a tengerbe vetnek, hogy mindenféle halat fogjanak, a jókat kiválogatják egy edénybe, s a rothadtakat elvetik ⁴⁾. Ezen nagy felfordulásnak csirája eleinte alig lesz felismerhető. Hasonló lesz a mustármaghoz, a mely minden magok között a legkisebb, de ha felnő, fává lesz, hogy az égi madarak eljönek, és fészket raknak ágain ⁵⁾. Vagy hasonló lesz a kovászhoz, a mely az egész tésztát megposhasztja ⁶⁾. Egész sor, néha homályos hasonlat arravaló volt, hogy ezen rögtön törté-

¹⁾ Ján. I. 10.; VII. 7. XIV. 17. 22. 27.; XV. 18. és köv. XVI. 8. 20. 33.; XVII. 9. 14. 16. 25. A világ szónak ezen jelentése különösen Pál és János irataiban van kiemelve.

²⁾ Mát. XIX. 30.; XX. 16.; Márk. X. 31.; Luk. XIII. 30.

³⁾ Mát. XIII. 24. és köv.

⁴⁾ Mát. XIII. 47. és köv.

⁵⁾ Mát. XIII. 31 és köv. Márk. IV. 31. és köv. Luk. XIII. 19. és köv.

⁶⁾ Mát. XIII. 33. Luk. XIII. 21.

nendő esemény meglepetéseit, látszólagos igazságtalanságait, határozott és végleges jellemét kifejezze ¹⁾).

Ki állítja fel ezen országot? Emlékezzünk vissza, hogy Jézusnak első gondolata, egy őbenne oly mélyen létező gondolat, hogy annak eredetét felfedezninem lehet, s a mely egész lényének gyökereivel összefüggött, az volt, hogy ő az Istennek fia, atyjának megbízottja, s akaratának végrehajtója. Ily kérdésre Jézusnak felelete nem lehetett kétséges. Azon meggyőződés, hogy ő fogja az Isten országát felállítani, feltétlenül uralkodott lelkén. Ő magát a világ reformátorának tekintette. Az ég, a föld, az egész természet, a bolondság, a betegség és a halál, öelötte csak eszközök. Hősi akaratának rohamaiban mindenhatónak tartja magát. Ha a föld ezen megváltozásnak alá nem veti magát, akkor megsemmisítetik s a tűz és isten lehellete által megtisztittatik. Új ég támad, és az egész világot istennek angyalai népesítik meg.

Egészen alapos, tehát a természetre is kiterjedő megváltozás ²⁾ volt Jézusnak alapgondolata. A politikáról valószínűleg már akkor lemondott, a gaulonitisi Judás példája kétségkívül meggyőzte őt a néplázadások czéltalanságáról. Soha sem gondolt arra, hogy a rómaiak és a tetrarchak ellen fellázadjon. A gaulonitának féktelen és fejetlen elvében nem osztozott. A fennálló hatalom iránti engedelmessége, bár alapjában gunyoros, de alakilag teljes volt. Megfizette a császár-

¹⁾ Mát XIII. egészen, XVIII. 23. és köv. XX. 1. és köv. Luk. XIII. 18. és köv.

²⁾ Αποκάλυψις πάντων. Csel. III. 21.

nak az adót, hogy botrányra ne adjon alkalmat. A szabadság és a jog nem e világból valók, miért kellene tehát az életet haszontalan surlódásokkal megzavarni? Miután a földet megvetette, s meg volt a felől győződve, hogy a jelen világ nem méltó arra, hogy az ember törődjék vele, tehát eszményi világába menekült, az érzékfeletti megvetés ¹⁾ nagy, és a lelki szabadságigaziz tanát alapította, a mely egyedül ad szabadságot. De még nem mondotta, hogy : „az én országom nem e világból való.“ Legegyenesebb nézeteivel is sok homályos volt vegyülve. Gyakran különös kísértések vették körül. Judaea pusztájában a Sátán a világ birodalmait ígérte neki. Miután a római birodalom hatalmát nem ismerte, tehát reménylhette hogy a Judaeát betöltött lelkesedéssel, a mely kevéssel azután oly borzasztó fegyveres ellentállásban tört ki, pártfeleinek bátorságánál és számánál fogva országot alapíthat. Sokszor feltehettem magának ezt a kérdést : Valjon az Isten országa erőszak vagy szelidség, lázadás vagy türelem által lépend-e életbe? Egykor, a mint mondják. Galilaea egyszerű népe el akarta őt vinni és királylyá tenni ²⁾. Jézus elment a hegyekbe, és egy ideig ott tartózkodott. Nemes természete megóvta őt azon tévedéstől, hogy lázítóvá, forradalmi vezérré, Theudássá vagy Barkobebává legyen.

A forradalom, a melyet ő elő akart idézni, tisztán erkölcsi volt; de még nem jutott el oda, hogy annak kivitelét az angyalokra vagy az utolsó ítélet trombitá-

¹⁾ Mát. XVII. 23—26; XXII. 16—22.

²⁾ Ján. VI. 15.

jára bizza. Az emberekre és emberek által akart hatni. Egy álmodozó, a kinek nem lett volna egyéb gondolata, mint az utolsó ítélet közelléte, nem gondolt volna az emberiség javításával, s nem dolgozta volna ki a leg-szebb erkölcsi utmutatásokat, a melyeknek az emberi-ség valaha részesévé lett. Kétségkívül gondolkozás-módjában még sok határozatlanság van, s inkább a ne-mes érzés mint határozott terv ösztönözte őt azon nagyszerű műre, a melyet ő létesített, habár egészen másképen is, mint ahogyan ő azt gondolta.

Valóban az Istennek, azaz a szellemnek országa az, a melyet alapított, és ha Jézus atyjának ölében művét a történelemben virágozni látja, valósággal elmondhatja: ez az, a mit akartam. A mit Jézus alapított, a mi ő-utána örökre fennmaradt, eltekintve azon tökéletlensé-gektől, a melyek mindenhez, a mi az emberiség közt va-lósul, hozzáragadnak, — az a szellemi szabadság tana. Ezen tárgy felett már Görögországnak szép tanai vol-tak ¹⁾. Néhány stoicus megtalálta a módját, hogy még a zsarnok alatt is szabad maradt. De általában véve a régi világ bizonyos politikai formákhoz kötve képzelte a szabadságot, a szabadelvűek Harmodiusnak és Aris-togitonnak, Brutusnak és Cassiusnak nevezték magu-kat. A valódi keresztyén sokkal mentebb minden köte-léktől, ő itt számüzött; mit gondol ő e világ elmuló urával, a mely nem az ő hazája? Az ő szabadsága az igazság. Jézus kevésbé ismerte a történelmet, semhogy tudta volna, hogy egy ilyen tan éppen alkalmas időben

¹⁾ Stobaeus Florilegium Cap. LVII. LXXVII. LXXXVI.
és köv.

jön azon pillanatban, a melyben a köztársasági szabadság megszűnt, s az ókor apró városi szerkezete a római birodalomba olvadt be. De csudálatraméltó ép esze, és azon valódi prófétai sejtelem, a melylyel küldetésére nézve birt, csudálatos biztossággal vezették őt. Azon szó által: „Adjátok meg a császárnak a mi a császáré, és az Istennek mi az Istenné“¹⁾, a politikától távol fekvő területre lépett, a mely a léleknek az erőszak birodalma mellett biztos menedéke volt. Ily tannak mindenestre megvoltak veszélyei. Elvül felállítani azt, hogy a jogszerű hatalomnak ismertetőjele a pénznek megtekintése, azt hirdetni, hogy a tökeletes ember kicsinylésből minden vonakodás nélkül fizesse meg az adót, annyi, mint a régi fogalmak szerinti köztársaság lerombolása, s minden zsarnokság pártfogolása. A keresztyénség e tekintetben igen sokat tett arra, hogy a polgári kötelességek érzetét gyengítse, s a világot az erőszak hatalmának s a bevégezett tényeknek kezébe adja. De miután a keresztyénség egy roppant szabad közösséget alapított, a mely a politikát három százezer éven át nélkülözni tudta, azon kárt, a melyet a polgár-erényekben okozott, gazdagon kipótolta. Az állam hatalma a földi dologra szorítottatott, a szellem szabaddá lett, vagy legalább a római egyeduralom borzasztó faszces-ei végképen szétzuzattak.

A ki különösen a nyilvános élet kötelességeivel foglalkozik, nem bocsátja meg másoknak, hogy ha valamit párt harczának fölé helyeznek. Különösen azokat gáncsolja, a kik a politikai kérdéseket a társadalmiak-

¹⁾ Ján. VIII. 32. és köv.

nak alárendelik, s azok ellen bizonyos közönyösséget mutatnak. Egy részben igaza van, mert minden kizárólagos irány hátrányos az emberi dolgok rendes folyamára nézve. De mily haladást köszönhet az emberinem általános erkölcsisége a pártoknak? Ha Jézus, menyyei országának megalapítása helyett Rómába ment volna, hogy Tiberius ellen összeesküdjék, vagy Germanicust gyászolja, valjon mi lett volna a világból? Mint szigorú republikánus, mint buzgó hazafi nem gátolta volna meg századában a dolgok folyamát, míg ellenben az által, hogy a politikát jelentőség nélkülöznie nyilvánította, azon igazságot jelentette ki a világ előtt, hogy a haza nem minden, hogy az ember előbb lett, mint a polgár, és feljebb áll, mint a polgár.

Positív tudományunk elveit sértik azon álmadozások, a melyeket Jézus tana magában foglal. Mi ismerjük a föld történetét; az olynemű világfelfordulás, a melyet Jézus várt, csak földtani (geológiai) és csillagászati (astronomiai) okokból következhetik be, a melyeknek az erkölcsi viszonyokkal összeköttetése soha sem magyaráztatott meg. De ha a nagy teremtető szellemek iránt igazságosak akarunk lenni, nem szabad azon előítéletekben megütköznünk, a melyeknek részesei voltak. Columbus felfedezte Amerikát, midőn igen tév-nézetekből indult ki; Newton a jelenések könyvének általa irt magyarázatát éppen oly biztosnak tartotta mint világrendszerét. Talán korunk akármely közönséges emberét egy Assisi Ferencz, Szent Bernát, d' Arc Johanna, Luther fölé helyezzük, azért, hogy ment azon előítéletektől, a melyekben azok osztoztak? Vagy talán természettani elveik helyessége, s a világrendszer többé

vagy kevesebbé alapos ismerete szerint ítélendjük meg az embereket? Jézus helyzetét és erejét másképen kell felfognunk. A tizennyolczadik század deismusa és bizonyos protestantismus hozzá szoktattak bennünket ahhoz, hogy a keresztyén hit alapítóját csak nagy erkölctanárnak s az emberiség jóltevőjének tekintsük. Az evangéliomokban már csak jó elveket találunk, s eszélyesen fátyolt vetünk azon nevezetes értelmi állapotra, a melyben azok keletkeztek. Sokan sajnálják azt is, hogy a francia forradalom gyakran kilépett saját elveiből, s hogy nem bölcs és mérsékelt emberek voltak vezetői. De ne alkalmazzuk eszélyes polgári kis mértékünket oly nagyszerű dolgokra, a melyek igen sokkal meghaladják a mi nagyságunkat. Csak csudáljuk tovább is az evangéliom erkölctanát, s nyomjuk el vallási tanításunknál azon ábrándképet, a mely annak lelke volt, de ne higyük, hogy az egyéni boldogságnak és egyéni erkölcsi-ségnek pusztá gondolatával a világot megmozdithatjuk. Jézus eszméje mélyebb volt; a legforradalmibb eszme volt az, a mely valaha agyban megérett; azt egész teljességében kell megragadni, nem pedig aggályos korlátozásokkal, a melyek épen azt veszik el belőle, a mi azt az emberiség ujjaszületésére nézve hatékonyná tette.

Tulajdonképen az eszményi mindig csak légkép. Ha ma a modern öntudat Krisztusát, az ujabb kor vigasztalóját s biráját eleibénk akarjuk állítani, mit teendünk? A mit Jézus maga ezelőtt 1830 évvel tett. A valódi világ feltételeit egészen másként veendjük fel, mint a mint vannak, egy morális megszabadítót állítandunk fel, a ki fegyverek nélkül szétzuzza a négerek lánczeit, megjavítja a pór nép helyzetét, s megszabadítja az

elnyomott nemzeteket. Elfelejtjük, hogy ez a világ fel-fordulását, Virginia és Congo égaljának megjavulását, milliónyi emberek vérének és származásának elváltozását, kifejlett társadalmi viszonyainknak ábrándos egyszerűségekre való visszavitelét, s a politikai hatalomviszonyok természetes rendének összerombolását feltételezi. Mindeneknek ujjaalakítása ¹⁾ úgy, a mint azt Jézus akarta, nem volt nehezebb. Az új föld, új ég, az új Jeruzsálem ²⁾, ezen felkiáltás „íme mindent ujja teremtek“ minden reformatornak közös vonása. Az eszménynek a szomorú valóvali ellentéte mindig fellázítja az embert a hideg ész ellen, a mit középszerű lelkek mindaddig bolondságnak neveznek, míg nem diadalmaskodik, a mikor aztán azok, a kik megtámadták, legelsők lesznek magasztos észszerűségének elismerésében.

Nem lehet tagadni, hogy a világ közel végéről való hit és Jézusnak közönséges erkölcstana között, a mely az emberiségnek szilárd s a valóban fennállóhoz meglehetősen hasonló helyzetét vette fel, ellenmondás volt ³⁾. Épen ezen ellenmondás biztosította művének a sikert. A millenarius egyedül semmi tartósat nem alkotott volna; a moralista, egyedül semmi nagyszerűt sem tudott volna létre hozni. A millenarismus adta a lökést, a moral biztosította a sikert. Ez által a keresztyénség a földi dolgok sikerének mindakét feltételét egyesíti, a forradalmi

¹⁾ Csel III. 21.

²⁾ Jel. XXI. 1—2.

³⁾ Az angol millenarius felekezetek ugyanezen ellenmondást tüntetik fel. Értem a világ közel végéről való hitet, a mellett a gyakorlati életben józan észt, s a kereskedelem és ipar iránti jelentékeny hajlamot.

kiinduló pontot és az élés lehetőségét. Mindennek, a mi sikerülni akar, meg kell ezen két feltételnek felelni; mert a világ egyszerre akar tovább élni és megváltozni. Mig Jézus példátlan felfordulást hirdetett, egyszersmind azon elveket is közzé tette, a melyeken a társadalom tizenennyolcz század óta nyugszik.

A mi Jézust korának és minden századoknak agitatoraitól valódiilag megkülönbözteti, az az ő tökéletes idealismusa. Jézus bizonyos tekintetben anarchista, mert a polgári kormányzatról fogalma sincs. Ezen kormányzat egyszerűen visszaélésnek látszik előtte. Határozatlan kifejezésekben szól róla, s oly köznépéből való ember modorában, a ki a politikáról semmit sem tud. Minden felsőbbség úgy tűnik fel előtte, mint az Isten embereinek természetes ellensége. Előre megjósolja, hogy tanítványainak baja lesz a rendőrséggel, a nélkül, hogy csak egy pillanatra is gondolna arra, hogy az illetlen¹⁾. De soha sem tesz kísérletet a gazdagoknak és hatalmasoknak helyükbe lépni. A gazdagságot és hatalmat meg akarja semmisíteni, de soha sem akarja azokat megszerezni. Tanítványainak üldöztetést és kinoztatást jósol²⁾, de soha sem lép elő a fegyveres ellenállásnak csak leghalványabb gondolata is. Azon eszme, hogy az ember a szenvedés és nélkülözés által mindenható, hogy a szívnek tisztasága által meggyőzi az erőszakot, Jézusnak sajátos eszméje. Jézus nem spiritualista, mert itt minden érzéki valósulásba megy át, neki a legkisebb

¹⁾ Mát. X. 17–18; Luk. XII. 11.

²⁾ Mát. V. 10. és köv. X. egészen, Luk. VI. 22. és köv. Ján. XV. és köv. XVI. 2. és köv. 20. 33. XVII. 14.

fogalma nincs a testtől elválasztott lélekről. Hanem ő bevégzett idealista, miután előtte az anyag csak az eszmének jele, és a valóság, a létre nem jövőnek élő kifejezése.

Kire támaszkodják, kire számoljon az Isten országának alapítását illetőleg? E tekintetben Jézus soha sem habozott. A mi az emberek előtt becsben áll, az az Isten előtt utálatos ¹⁾. Az Isten országának alapítói az együgyűek lesznek. Nem gazdagok, nem irástudók, nem papok; hanem nők, vámszedők, az alázatosak és a gyermekek ²⁾. A messiás eljövételének nagy jele az, „hogy a szegényeknek az evangyéliom prédikáltatik“ ³⁾. Jézusnak idylli és szelid természete itt tulsúlyra jutott. Óriási társadalmi felfordulás, a hol a rangfokozatok összezavartatnak, s minden, a mi e világon magasan áll, megaláztatik, az az ő álma. A világ nem fog neki hinni, hanem megölelndi őt. De az ő tanítványai nem e világból valók lesznek ⁴⁾. Egy kis sereg alázatos és együgyű ember leend az, a mely épen alázatossága által fog győzedelmeskedni ⁵⁾. Azon érzelem, a mely a „világít“ a „keresztyéni“-nek ellentétéve tette, a mester gondolata szerint teljesen helyes.

¹⁾ Luk. XVI. 15.

²⁾ Mát. V. 3. 10; XVIII. 3; XIX. 14. 23—24 XXI. 31. XXII. 2. és köv. Márk. X. 14—17; Luk. IV. 18. és köv. VI. 20 XVIII. 16—17. 24—25.

³⁾ I. Mát. XI. 5.

⁴⁾ Ján. XV. 19. XVII. 14—16.

⁵⁾ Lásd különösen Ján. ev. XVII., a mely ha nem valódiilag tartott beszéd is, de legalább oly érzelmet fejez ki, a mely az ő tanítványainál igen meg volt gyökerezve s bizonyosan ötöle származott.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Jézus Kapernaumban.

Mostantól fogva Jézus egy mindinkább és inkább uralkodóvá és kizárólagossá váló eszmétől üldöztetve, végzetes közönyt nyel haladand azon pályán, a melyet előtte saját csodás lángesze, s azon körülmények, a melyek között élt, megnyitottak. Eddig csak néhány egyénnel közölte eszméit, a kik titokban vonzódtak hozzá, mostantól fogva tanítása nyilvánossá és összefüggővé lesz. Közel harmincz éves volt ¹⁾. Azon kis sereg hallgató, a mely őt Keresztelő Jánoshoz kísérte, kétségkívül megsaporodott, s talán Jánosnak néhány tanítványa is csatlakozott hozzá ²⁾. Az egyház ezen első magvával Galilaeába visszatérte után bátrabban hirdeti az Isten országának örvendetes evangyéliomát. Ezen ország közel vagyon, és ő azon „ember fia“, a kit Dániel az ő látásában mint az utolsó és legfőbb kijelentéseknek isteni végrehajtóját látott.

Figyelembe veendő az, hogy a művészettől és mythologiától idegen zsidó fogalmak szerint az ember egyszerű alakjának előnye volt a Cherubimok, és azon fantastikus állatok felett, a melyek a népnek képzelete szerint, mióta az az assyriaiak befolyása alatt volt, az isteni felség körül voltak seregelve. Már Ezekielnél ³⁾

¹⁾ Luk. III. 23. Ebion. evang. Epiphantiasnál. Adv. haer. XXX. 13.

²⁾ Ján. I. 37. és köv.

³⁾ I. 5. 26. és köv.

emberi alakja van a legfőbb trónon, a csodás kocsin és állatokon felül ülő lénynek, a ki a próféta látást kijelenti. Dániel könyvében a négy állat által képviselt országnak látásában, azon pillanatban, midőn az ítélet kezdődni akar, egy „az embernek fiához hasonlatos“ alak lép „a régi idejühez“ és ad neki hatalmat a világ felett örökre itélni és uralkodni ¹⁾. Az „embernek fia“ a keleti nyelvekben, különösen az aramaei szóejtésben egyértelmű az „ember“rel. Azonban Dánielnek ezen főhelye nagyon hatott a kedélyekre; az „embernek fia“ kifejezés, legalább bizonyos iskolákban ²⁾ a messiást mint a világ biráját ³⁾ s a nemsokára bekövekezendő új kor királyát megjelelő kifejezéssé lett. Azon tény tehát, hogy ezt Jézus magára alkalmazza, az ő messiasságának kijelentése és azon közel levő válságnak kijelölése volt, a midőn ő neki az atyától neki adatott hatalomnál fogva ítéletet kellend tartani ⁴⁾.

Az új próféta szavának ez alkalommal határozott sikere lett. Egy sereg férfi és nő, mind a tiszta gyermekdedség és elfogulatlan ártatlanság érzelmeivel el-

¹⁾ Dániel VII. 13. és 14. V. ö. VIII. 15. X. 16.

²⁾ Ján. XII. 34. Ugy látszik, hogy ezen szónak jelentése a zsidóknál nem ismeretes.

³⁾ Enoch k. XLVI. 1, 2, 3; XLVIII. 2, 3; LXII. 9, 14; LXII. 1 (Dillman beosztása szerint). Mát. X. 23; XIII. 41; XVI. 27–28; XIX. 28; XXIV. 27, 30, 37, 39, 44. XXV. 31; XXVI. 64; Márk. XIII. 26; XIV. 62; Luk. XII. 40; XVII. 24. 26, 30; XXI. 26, 36; XXII. 69; Csel. VII. 55. De a legjelentékenyebb hely Ján. V. 27. összehasonlítva Jel. I. 13. XIV. 14. Ezen kifejezés: „asszonynak fia“ a messiásra vonatkozólag egyszer fordul elő Enoch könyvében, LXII. 5.

⁴⁾ Ján. V. 22, 27.

telve, követte őt, és azt mondá: „te vagy a messiás“. Miután a messiásnak Dávid fiának kellett lenni, tehát ezen czimet adták neki, a mely az elsővel egyenlő jelentésű volt. Jézus engedte magát úgy neveztetni, bár e nevezet egy kevésbé zavarba hozta őt, miután alacsony származású volt. A legkedvesebb név előtte az „embernek fia“ volt, a mely látszólag igen szerény ugyan, de a melyhez egyenesen a messiási remények voltak kötve. Ezen a néven nevezte ő magát ¹⁾, úgy hogy az ő szájában az „embernek fia“ egyértelmű az „én“ személyes névmással, a melyet került. Mások azonban soha sem szólították őt e néven, talán azért, mivel e név csak jövődő megjelenésekor leendett őreá teljesen alkalmazható.

Jézus életének ezen szakában tevékenységének középpontja a Genezareth tavának partján fekvő kis városka, Kapernaum volt. A Kapernaum név, a mely a Caphar (falu) szót magában foglalja, régi modorú mezővárost látszik jelenteni, ellentétben az oly nagy római stílusban épült városokkal, mint Tiberiás ²⁾. Ezen név oly kevésbé volt ismeretes, hogy Josephus, írásai egyik helyén ³⁾ egy forrás nevének tartja, miután a forrás ismeretesebb volt, mint a mellette fekvő falu. Valamint Názarethnek, úgy Kapernaumnak sem volt

¹⁾ Ezen név az evangyéliumokban 83-szor fordul elő, mindig Jézus beszédeiben.

²⁾ Igaz ugyan, hogy Tell Hum, a melyet Kapernaummal közönségesen azonosnak tartanak, szép emlékek maradványait mutatja. Azonban, eltekintve attól, hogy az azonosítás kétséges, az emlékek K. után a 2-ik vagy 3-ik századból valók is lehetnek.

³⁾ B. J. III. X. 8.

multja, s épen nem vett részt a Herodes által előmozdított világi mozgalmakban. Jézus sokat tartózkodott e városban, s ez mintegy második hazájává lett ¹⁾). Viszszatérte után rövid időre kísérletet tett Názárethben, a melynek azonban nem lett sikere ²⁾). Életiróinak egyike azon naiv megjegyzést teszi, hogy ott nem tehetett csudákat ³⁾). Nagyon ártott tekintélyének az, hogy itt ismerték családját, a mely igen közönséges volt. Nem tarthatták azt Dávid utódának, a kinek testvéreit és atyjafiait naponként látták. Egyébiránt megjegyzendő, hogy családja kemény ellenkezésben volt vele s határozottan vonakodott az ő küldetésében hinni ⁴⁾). A még hevesebb názárethiek, a mint mondják, egy meredek sziklacsucsról le akarták vetni, hogy megöljék ⁵⁾). Jézus azon szellemdús megjegyzést tette, hogy ez neki minden nagy emberrel közös sorsa, s a közmondást, hogy „egy próféta sem kedves a maga hazájában“, magára alkalmazta.

Ezen vereség egyáltalában nem verte le. Visszament Kapernaumba ⁶⁾), a hol sokkal jobb hangulatot talált s onnan a környék kis városaiba egész sereg

¹⁾ Mát. IX. 1; Márk. II. 1.

²⁾ Mát. XIII. 54. és köv. Márk. VI. 1. és köv. Luk. IV. 16. és köv. 23—24. Ján. IV. 44.

³⁾ Márk. VI. 5. V. ö. Mát. XIII. 58. Luk. IV. 23.

⁴⁾ Mát. XIII. 57. Márk. VI. 4. Ján. VII. 3. és köv.

⁵⁾ Luk. IV. 29. Valószínűleg itt azon hegyesucot érti, a mely Názárethhez egészen közel a Maroniták mostani temploma felett van, s nem az ugynevezett szerencsétlenség hegyét, a mely Názárethtől egy órányira van. L. Robinson II. 335. és köv.

⁶⁾ Mát. IV. 13; Luk. IV. 31.

missiot rendezett. Igaz ugyan, hogy ezen szép és termékeny tartomány népessége csak szombaton gyülekezett össze. Ezen napot választotta tehát a tanításra. Minden városnak megvolt akkor zsinagógája, vagy összegyülekezési helye. Egy egyenszögű, meglehetősen kis terem, görög oszlopsorral díszített bejárással. A zsidók, a kiknek saját építészetük nem volt, soha sem tudtak építményeiknek eredeti stílt adni. Még most is több zsinagógamaradvány található Galilaeában ¹⁾. Mind jó és erős anyagból vannak építve, azonban a növényi díszítményekkel, levelekkel és füzérekkel, a zsidó emlékeknek ezen jellemző sajáttságával túlterhelve levén, igen kisszerű behatást okoznak ²⁾. Belsőjükben padok voltak, egy, a nyilvános oktatásra való szószék és egy szekrény a szent tekercsek őrzésére ³⁾. Ezen épületek, a melyeknek semmi templomi jellegük

¹⁾ Tell-Hum-ban, Irbidben (Arbela), Meiron-ban (Meron) Jisch-ben (Giscala), Kasyunban, Nabarteinben, s kettő Kefr-Berennben.

²⁾ Ezen emlékek koráról még nem merek nyilatkozni, tehát azt sem állíthatom, hogy Jézus ezek valamelyikében tanított. Ily feltétel mellett mily nagy érdekűvé válna a Tell Humi zsinagóga? A Kefr-Berenni nagy zsinagóga nekem legrégibbnek tetszik. Az meglehetősen tiszta stílusban van építve. A kasyun-in görög felirat van Septimius Severus korából. Azon nagy fontosság, a melyet a judaismus felső Galilaeában a római háború után nyert, azon feltevésre nyújt alkalmat, hogy ezen épületek nagy része csak a harmadik századig megy vissza, a mely időben Tiberias mintegy a zsidóság fővárosává lett.

³⁾ II. Esdr. VIII. 4. Mát. XXIII. 6. Jak. II. 3. Mischna, Megilla III. 1. Rosch hasschana, IV. 7. stb. Lásd különösen az alexandriai zsinagóga leírását a Babyl. Talmudban, Sukka 516.

nem volt, voltak a zsidó élet központjai. Itt gyülekeztek össze szombaton imádkozni s a törvényt és a prófétákat olvasni. Miután a zsidóságnak Jeruzsálemen kívül nem voltak tulajdonképeni papjai, tehát akárki felállott, felolvasta az azon napra való szakaszt (Parascha vagy Haphtara) s Midrascht, vagyis egészen egyeni magyarázatot csatolt hozzá, a melyben saját nézeteit fejtegette ¹⁾. Ez a Homilia eredete, a melynek tökéletes mintáját Philo apró értekezéseiben találjuk. Mindenkinél szabad volt a felolvasónak ellenvetést tenni, vagy hozzá kérdést intézni, s így a gyülekezet csakhamar szabad gyűléssé változott. Volt egy elnöke ²⁾, „vénei“ ³⁾ egy Hazzánja, vagy rendes felolvasója ⁴⁾, voltak „küldöttei“ ⁵⁾, a titkároknak vagy követeknek egy neme, a kik a különféle zsinagógákkal a levelezéseket folytatták, és egy Sammasch-sa vagy sekrestyése ⁶⁾. E zsinagógák apró, független köztársaságok voltak s igen kiterjedt törvényhatóságuk volt. Mint a többi városi testületek a római birodalom bizonyos korszakáig tiszteleti okmányokat osztottak

¹⁾ Philo Eusebiusnál. Praep. evang. VIII. 7. és Quod omnis probus liber 12. §. Luk. IV. 16; Csel. XIII. 15; XV. 21; Mischna, Megilla III. 4. és köv.

²⁾ Ἀρχισυναγωγος.

³⁾ Πρεσβύτεροι.

⁴⁾ Ὑπηρέτης.

⁵⁾ Ἀποστολοι vagy ἄγγελοι.

⁶⁾ Διακονος, Márk. V. 22, 35. és köv. Luk. IV. 20; VII. 3; VIII. 41, 49; XIII. 14; Csel. XIII. 15; XVIII. 8, 17. Jel. II. 1; Mischna Joma; VII. 1; Rosch Hasschana, IV. V. ö. Jer. Talmud Sanhedrin I. 7; Epiph. Adv. haer. XXX. 4. 11.

ki ¹⁾), a gyülekezetre kötelező erejű határozatokat hoztak, testi büntetéseket szabtak, a melyeket a Hazzan hajtott végre ²⁾).

Azon rendkívüli szellemi éberségnél fogva, a mely a zsidókat mindenkor jellemezte, ezen intézménynek, azon önkényes szigor daczára is, a melyet megtürt, igen élénk vitákat kellett előidézni.

A zsinagógáknak lehet köszönni, hogy a judaismus tizenennyolcz évszázados üldöztetést tulélt. Olyanok voltak, mint ugyanannyi kis világ, a mely a nemzeti szellemet megőrizte, és a belső küzdelmeknek kész csatatért nyújtott. Itt roppant összeg szenvedély használtatott fel. Az elnökség feletti viták igen szenvedélyesek voltak. Egy tisztelethely az első sorban nagykegyességnek jutalma, vagy a gazdagság kiváltsága volt, a melyet legjobban irigyeltek ³⁾). Másfelől azon mindenkinek közös szabadalma, hogy a szent könyv olvasására és magyarázására ajánlkozhatott, az ujitások terjesztését nagyon könnyítette. Ez hatalmas fegyver volt Jézus kezében s ez volt a megszokásosabb eszköz, a melyet tanai terjesztésére felhasznált ⁴⁾). Elment a zsinagógába, s felállott olvasni; a Hazzan odanyújtotta neki a könyvet, ki-

¹⁾ Berenice felirata Corp. inser. graec.-ben 5361. szám Kasyuni felirat.

²⁾ Mát. V. 25; X. 17. XXIII. 34. Márk. XIII. 9. Luk. XII. 11; XXI. 12; Csel. XXII. 19; XXVI. 11; 2. kor. XI. 24; Misch-na, Maccoth III. 12; Babyl. Talmud. Megilla 7. 6; Epiph. Adv. haer. XXX. 11.

³⁾ Mát. XXIII. 6; Jak. II. 3. Babyl. Talm. Lukka, 51. b.

⁴⁾ Mát. IV. 23; IX. 35; Márk. I. 21. 39. VI. 2. Luk. IV. 15. 16. 31. 44; XIII. 10; Jan. XVIII. 20.

bontotta s felolvasta az a napra való Paraszát vagy Haphtarát, s az olvasottat saját eszméivel megegyezőleg magyarázta ¹⁾. Miután Galilaeában kevés farizeus volt, tehát az ellenében támadt vita nem volt oly élénk és keserű, a mely őt Jeruzsálemben már első lépéseinél elhallgattatta volna. A jó galilaeaiak még soha sem hallottak oly beszédet, a mely vidám képzelműkkel jobban öszhangzott volna ²⁾. Bámulták, elkényeztették őt, azt találták, hogy jól beszél, és okai meggyőzők. A legnehezebb ellenvetéseket biztosan megfejtette. Személyének és beszédeinek bája elragadta ezen romlatlan népet, a melyet az írástudók pedanteriája még nem szárított ki.

Az ifju mestertekintélye napról napra nevedett, és természetesen maga is annál inkább bizott magában, mennél inkább hittek benne. Műköre még igen szűk volt. Egyedül Tiberiás tengerének egy kanyarulatára szoritkozott s még itt is volt oly vidék, a melyet különösen kegyelt. A tenger öt-hat mérföld hosszú, s három-négy mérföld széles, s ámbár egészen szabályos tojásdad-alakot mutat, Tiberiástól a Jordán torkolataig egy öblöt alkot, a melynek görbülete mintegy három mérföld. Ez volt azon mező, a hol Jézus vetése jól elkészített földet talált. Járjuk be lépésről lépésre, s kísértjük meg szellőztetni a pusztulás és gyász azon leplét, melylyel azt az Izlam betakarta.

Tiberiásból jöve meredek sziklákat találunk, s egy

¹⁾ Luk. IV. 16. és köv. V. ö. Mischna Joma VII. 1.

²⁾ Mát. VII. 28; XIII. 54; Márk. I. 22. VI. 1. Luk. IV. 22. 32.

oly hegyet, a mely úgy látszik, mintha a tengerbe akar-
na dőlni. Azután a hegyek kitérülnek, és a tóval egyenlő
magasságu síkság (El-Ghueir) nyílik meg. Itt egy dus
növényzetű erdőcske van, gazdag forrásoktól átmetszve,
a melyek nagyobb részint egy ősalaku kerek meden-
czéből (Ain Medawara) erednek. Ezen síkság bejáratá-
nál, a mely a tulajdonképi Genezareth tartománya, fek-
szik a nyomorult Medj-del falu. A síkság másik szélén
(mindig a tenger hosszában) egy város helyét (Khan
Minyeh) találjuk, igen szép forrásokat, (Ain et Tin)
és egy csinos szűk és mély sziklába vágott utat, a me-
lyen Jézus bizonyosan sokszor járt, és a mely a gene-
zarethi sik, és a tengernek északi lejtője közt átjáratul
szolgál. Innét egy negyedóránnyira egy sósvizű pata-
kocsán (Ain Tabiga) megyünk át, a mely a tótól ne-
hány lépésnyire a földből széles forrásokban buzog fel
s a sűrű csaltban elvész. Végre negyven percnyivel
odább azon természetlen lejtőn, a mely Ain Tabigától a
Jordán torkolataig terjed, néhány kunyhót és egy hal-
maz monumentalis omladványt találunk, a melynek
neve Tell-Hum. Öt kis város, a melyekről az emberiség
épen úgy örökké fog beszélni, mint Rómáról és Athe-
neről, volt Jézus idejében azon térségen elszórva, a
mely Medjdel falutól Tell-Humig terjed. Ezen öt város
közül (Magdala, Dalmanutha, Kapernaum, Bethseda,
Chorazin ¹⁾) ma csak az elsőt lehet biztosan megtalálni.
A ronda Medjdel falu bizonyosan megtartotta azon fa-
lunak nevét és helyét, a mely Jézusnak leghivebb ba-

¹⁾ A régi Kinnereth eltűnt, vagy más nevet nyert.

rátneját adta ¹⁾). Dalmanutha valószínűleg egészen közelében volt ²⁾). Nem lehetetlen, hogy Chorazin a szárazon beljebb, észak felé feküdt ³⁾). A mi Bethsaidát és Kapernaumot illeti, ezeket egészen önkényesen teszik Tell-Hum, Ain et Tin, Khan Minyeh és Ain Medawara helyére ⁴⁾). Mintha a földleírásban a történethez hasonlólag el akarta volna egy magasabb szándék a nagy alapítónak nyomait rejteni. Kétséges, ha ezen teljesen elpusztított földön sikerülend-e valaha biztosan meghatározni azon helyeket, a melyeken az emberiség lábai nyomát szeretné csókolni.

A tó, a látkör, a bokrok, a virágok, ez minden, a mi azon három — négy órányi kis területből fennmaradt, a melyen Jézus isteni művét alapította. A fák tökéletesen eltűntek. Ezen országban, a melyben a növény-

¹⁾ Tudjuk, hogy egészen Tiberias közelében volt. Jeruzsálemi Talmud, Massaroth III. 1. Schebiit IX. 1. E robin V. 7.

²⁾ Márk. VIII. 10. V. ö. Mát. XV. 39.

³⁾ Chorazinnek vagy Bir Kerazehnek nevezett helyen, Tell-Hum felett.

⁴⁾ Azon régi hypothesis, mely Tell-Humot Kapernaummal azonosítja, néhány év óta igen sokaktól meg lett támadva, de még mindig számos védője van. A leghelyesebb ok, a melyet felhozhatni, maga a Tell-Hum név, miután Tell sok falu nevében előfordul s Caphar helyett tehető. Másfelől Tell-Hum mellett nem lehet forrást találni, a mely Josephusnak megfelel (B. J. III. X. 8). Ezen kapernaumi kut inkább Ain Medawara, de Ain Medawara félórányira van a tótól, míg Kapernaum a tó partján halászárváros volt. (Mát. IV. 13. Ján. VI. 17.). A Bethsaidára vonatkozó nehézségek még nehezebbek, mert azon általánosan elfogadott felvétel, hogy két Bethsaida volt, egyik a nyugati, másik a keleti parton, két vagy három órányira egymástól, egy kissé különös.

zet azelőtt oly dus volt, hogy Josephus azt szintén csudának tekintette, a hol szerinte a természet abban találta gyönyörét, hogy a hideg égalj növényeit, a forró földöv termékeit s a mérsékelt égalj fáit egész éven át gyümölcsökkel és virágokkal megrakva egymás mellett tenyészse ¹⁾), ezen országban, mondom, most egész nappal előbb ki kell számítani, hogy hol talál az ember más nap egy kis árnyékot, a hol ebédjét elköltse. A tó pusztává lett. Egyetlen egy, nyomorult s pusztuló félben levő bárka hasítja az egykor oly élénk s örömtől pezsgő habokat. De a viz még mindig könnyen folyó és átlátszó ²⁾). A sziklából és kovából álló part inkább hasonlít tenger, — mint tóparthoz, mint a Huleh-tó partja. Szép, tiszta és iszap nélküli, s a haboknak könnyű hullámozása mindig ugyanazon helyen mossza. Apró babérrózsákkal, tamarindával és tüskés kaporbokrokkal fedett apró földnyelvek tükröződnek vissza; különösen két helyen, a Jordán torkolatánál Tarichaea mellett s a genezarethi sikság szélén oly elragadó helyek vannak, a hol a hullámok a gyep- és virágszőnyegek között vesznek el. Az Ain Tabiga patak feneke tele van szép, apró csigákkal. A tavat uszómadarak egész serege lepi el. A láthatár vakító fényvel világít. A forró sziklák közé szorított égszínkék vizek a Sahed hegyekről nézve úgy látszanak, mintha arany serlegben volnának. Éjszak felől a Hermon hófedett csucsai fehér vonalokban látszanak az égen; nyugatról Gaulonitis és Peraea hullámszerű fensíkjai, a

¹⁾ B. J. III. 10. 8.

²⁾ B. J. III. X. 7. Jacques de Vitri a Gesta Dei per francos. 1. 1075.

melyek egészen természetlenek, s a naptól bársonyszerű légkörbe vannak burkolva, — összeszorított hegységet, vagy jobban mondva egy igen hosszú és magas erkélyt képeznek, a mely Caesaraea Filippitől kezdve dél felé elvész a láthatárban.

A partokon a forróság nyomasztó. A tó a Középtenger színénél kétszáz meterrel mélyebben fekszik ¹⁾, e szerint éppen azon melegségi viszonyban, mint a Holttenger ²⁾. Egykor dus növényzet mérsékelte e rendkívüli forróságot, különben nehezen volna megfogható, hogy egy oly olvasztó kemencze, mint a melyet ezen öböl májustól kezdve képez, hogyan lehetett oly bámulatos tevékenység színhelye. Egyébiránt Josephus megjegyzi, hogy a tartomány éghajlata igen mérsékelt volt ³⁾. Kétségtelen, hogy itt is, mint Roma Campagnejában, historiai hatás következtében légkörváltozás történt. Az izlam, és különösen a keresztesek elleni musulmán reactio volt az, a mi Jézusnak ezen különösen kedvencz helyét, mint a halál lehelete, elszáritotta. Genezareth szép vidéke nem gondolta, hogy ezen békés vándornak agyában oly eszmék forognak, a melyek jövőjét semmivé teszik. Jézus veszélyes polgár volt, és azon országra nézve, a melynek azon iszonyu szerencse jutott, hogy őt hordozá, végzetszerűvé vált, Galilaeának, a mely mindenki előtt a szeretet és gyűlölet tárgya volt, a melyre kétszeres vetélkedő vakbuzgó-

¹⁾ Lynch kapitány mérése szerint (Ritter's Erdkunde XV. I. rész 20. lap). Jóformán összevág Berton mérésével (Bullet. de la soc. de geogr. II. rész XII. 146. l.).

²⁾ A Holttenger alantsága éppen két-akkora.

³⁾ B. J. III. X. 7—8.

ság vágyott, dicsőségeért cserében pusztasággá kellett változni. Ki merné azt állítani, hogy Jézus boldogabb lett volna, hogyha falujában ismeretlenül egy egész emberi életkort élt volna? És ki emlékeznék meg ezen hálátlan názárethiekről, ha nem lett volna közöttük egy, a ki faluja jövőjének koczkáztatásával is fel nem ismerte volna atyját, s magát az Isten fiának nem nyilvántotta volna?

Négy vagy öt, egy mástól félóránnyira fekvő nagy falu volt tehát Jézusnak kis világa azon korszakban, a hol most vagyunk. Ugy látszik, hogy Tiberiásban azon egészen világi s nagyobb részint pogányokból lakott városba, a mely Antipasnak rendes székhelye volt ¹⁾, soha sem ment. Azonban néha elhagyta kedvencz vidékét. Egy csónakon átment a keleti partra, például Gergesába ²⁾. Éjszak felé Paneasban, vagy Caesaraea

¹⁾ Jos. Ant. XVIII. II. 3; Vita. 12, 13. 64.

²⁾ Én Thomson véleményén vagyok (The Land and the Book II. 34. és köv.), a mely szerint Máté Gergesája (VIII. 28.) a Kánai várossal Girgaschsal ugyanaz. Gen. X. 16; XV. 21. Deut. VII. 1; Josua. XXIV. 11.). A mai Kersa vagy Gersa a keleti parton, csaknem átellenben Magdalával. — Márk (V. 1.) és Lukács (VIII. 28.) Gadarát vagy Gerasat mondanak Gergesa helyett. Gerasa nem lehetett, mert a mint az evangéliumokból tudjuk, a kérdéses város a tó közelében, Galilaeával átellenben volt. A mi Gadarát, a mai Omkeis-t illeti, a mely a tótól és a Jordántól másfél óránnyira fekszik, a helyi viszonyok, a mint azokat Márk és Lukács előadják, nem igen illenek rá. Egyébiránt könnyen megmagyarázható, hogy Gergesa az ismertebb Gerasá-vá változott, de minthogy a hely földirati fekvése a viszonyokkal ellenmondásban volt, Gadarát fogadták el. V. ö. Orig. Comment in Joann. VI. 24; X. 10; Euseb. és Hyeron. De situ & nomine loc. Hebr. *Τεργεσα, Τεργασεί* alatt.

Philippiben ¹⁾ a Hermon tövében látjuk őt. Végre egyszer Tyrus és Sidon ²⁾ vidékére rándult ki, a mely akkor csudás virágzásban volt. Itt mindenütt pogányok között volt ³⁾. Caesaraeában látta a hires Panium barlangot, a hová a Jordán forrását teszik, s a melyet a néphit csudás mondákkal ékesített fel ⁴⁾, csudálhatta a márványtemplomot, melyet a mellett Herodes Augustus tiszteletére építtetett ⁵⁾, valószínűleg szemlélte azon számos szobrot, a melyek Pánnak, a Nympháknak, a barlangviszhangjának voltak szentelve, s a melyeket a kegyelet e szép helyen összegyűjtött ⁶⁾. Egy zsidónak, a ki hozzá volt ahoz szokva, hogy az idegen isteneket istenesült embereknek vagy daemonoknak tartsa, mind ezen képeket bálványoknak kellett tekinteni. A természetszerű cultus csábjainak, a melyek érzékibb fajokat elkábitottak, őt hidegen kellett hagyni. Bizonyosan nem volt tudomása arról, a mit Tyrusban az ős Melkarath szentség azon eredeti hitből rejtett, a mely a zsidóhoz többé vagy kevesebbé hasonlított ⁷⁾. A pogányság, a mely Phoenicia minden halmán egy templomot és szent berket állított, a nagyszerű iparnak és világi gazdagságnak ezen egész tekintete reá nézve nem igen lehe-

¹⁾ Mát. XVI. 13; Márk VIII. 27.

²⁾ Mát. XV. 21; Márk VII. 24, 31.

³⁾ Jos. Vita 13.

⁴⁾ Jos. Ant. XV. X. 3; B. J. I. XXXI. 3; III. X. 7; Tadelai Benjamin 46. lap Ascher kiadás.

⁵⁾ Jos. Ant. XV. X. 3.

⁶⁾ Corp. inser. gr. 4537, 4538, 45,386, 4539. szám.

⁷⁾ Lucianus (ut fertur) De dea syria 3.

tett vonzó ¹⁾). A monotheismus a pogány vallások megértését egyáltalában lehetetlenné teszi; egy sokistenű országba vettetett muszulman szinte megvakul. Jézus ezen utazásaiban kétségtelenül semmit sem tanult. Mindig ismét visszatért kedves Galilaeájába. Ez volt gondolatainak központja, itt talált hitet és szeretetet.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Jézus tanítványai.

Ezen földi paradicsomban, a melyet a nagy történelmi forradalmak még eddig igen kevéssé érintettek, a földdel öszhangzatban munkás, becsületes, vidor és kedélyes nép élt. A Tiberias tava, a világ egyik leg-haldusabb vize ²⁾, különösen Bethsaidában és Kaper-naumban igen virágzó halászatok voltak, a minek aztán bizonyos vagyonosság lett az eredménye. Ezen halász-családok egy csendes és békés társaságot képeztek, a mely a családi összeköttetés számos kötelékeinél fogva a tónak most leirt egész területére kiterjedt. Nem igen levén elfoglalva, képzelőtehetségük egészen szabad maradt. Ezen jó emberek kis körében az Isten országáról eszmék több hívőre találtak, mint másutt

¹⁾ Ezen kor gazdag pogány műveltségének nyomai fedik most is az egész Beled Bescharrah-t s különösen a hegyeket, a melyek a fehér hegycsucot és a Cap Nakurat képezik.

²⁾ Mát. IV. 18. Luk. V. 44. és köv. Ján. I. 44. XXI. 1. és köv. Jos. B. J. III. x. 7. Jacques de Vitri Gesta dei per Francos I. 1075. lap.

Abból, a mit görög és római értelemben polgárisodásnak neveztek, semmi sem jutott el hozzájuk. Nem volt meg náluk a germán vagy celta komolyság, de ámbár jóságuk talán felületes és mélység nélküli volt, igen békés jelleműek voltak, s az értelmiség és finomság sem hiányzott náluk. Hasonlitsuk össze őket a Libanon jobb népével, de oda képzelve azon jellemvonást is, a mely ezeknél hiányzik, hogy t. i. képesek voltak nagy embereket is előállítani. Jézus itt megtalálta igazi családját. Ugy volt itt, mint otthon, Kapernaum az ő városa lett ¹⁾ és azon kis körben, a mely őt imádta, elfelejté kétkedő testvéreit, valamint a hálátlan Názárethet és annak gunyos hitetlenségét.

Kapernaumban különösen egy házban talált kellemes menhelyet és ragaszkodó tanítványokat. Két testvérnek, valami Jónás fiainak háza volt az, a ki valószínűleg már akkor, midőn Jézus a tó mellett letelepedett, meghalt. Ezen két testvér Simon, másképp Kefás vagy Péter és András volt. Bethsaidában ²⁾ születtek, de már akkor, midőn Jézus nyilvános életét megkezdte, Kapernaumban laktak. Péter nős és gyermekes volt, s napa nála lakott ³⁾. Jézus szerette e házat és rendesen ott lakott ⁴⁾. Ugy látszik, hogy András Keresztelő János tanítványa volt, Péter pedig meglehet, hogy a Jordán

¹⁾ Mát. IX. 1. Márk. II. 1. 2.

²⁾ Ján. I. 44.

³⁾ Mát. VIII. 14. Márk. I. 30. Luk. IV. 38. 1. Kor. IX. 1. Pét. V. 13. Clem. Alex. Strom. III. 6. VII. 11. Pseudo clem. Recogn. VII. 25. Eus. H. E. III. 30.

⁴⁾ Mát. VIII. 14. XVII. 24. Márk. I. 16. Luk. V. 3. Ján. XXI. 3.

partjain ismerkedett meg vele ¹⁾. A két testvér még azon idő alatt is, midőn mesterükkel leginkább elfoglalva látszanak lenni, folytatta a halászatot ²⁾. Jézus, a ki szeretett szójátékokat csinálni, gyakran mondotta, hogy emberhalászokká teendi őket ³⁾. Valóban nem is volt ezeknél hivebb és ragaszkodóbb tanítványa.

Még egy más család is, Zabdiásnak vagy Zebedeusnak, egy gazdag halásznak s több bárka tulajdonosának ⁴⁾ családja is igen előzékenyen fogadta Jézust. Zebedeusnak két fia volt, Jakab az idősebb és János az ifjabb, a kinek későbben a sarjadzó keresztyénség történetében oly kiváló szerep jutott. Salome, Zebedeus neje is hódolt Jézusnak, s egészen a halálig kísérte őt ⁵⁾.

A nők különösen előzékenyek voltak iránta. Viselete irányukban oly tartózkodó volt, a mely a szellemek igen benső összeköttetését tette lehetővé. A férfiaknak és nőknek elkülönzése, a mely a szemi népeknél minden gyengédebb fejlődést lehetetlenné tett, kétségtelenül akkor is épen úgy mint most, a falukon kevesebbé volt szigorú, mint a városokon. Három vagy négy galilaeai nő folytonosan kísérte az ifju mestert, s versenyeztek a szerencse felett, hogy őtet hallgathassák és felváltva ápolhassák ⁶⁾. Ezek az új felekezetbe a lelkesülés és csudahívás elemét vitték be, a melynek jelen-

¹⁾ Ján. I. 40. és köv.

²⁾ Mát. IV. 18. Márk. I. 16. Luk. V. 3. Ján. XXI. 3.

³⁾ Mát. IV. 19. Márk. I. 17. Luk. V. 10.

⁴⁾ Márk. I. 20. Luk. V. 10. VIII. 3. Ján. XIX. 27.

⁵⁾ Mát. XXVII. 56. Márk. XV. 40. XVI. 1.

⁶⁾ Márk. XVI. 9. Luk. VIII. 2. V. ö. Tobiás III. 8. VI. 14.

tését már akkor sejtették. Egy közölük, a Magdalai Mária (Mária Magdalena), a ki nyomorult falujának nevét oly híressé tette, ugylátszik, igen tulfeszült személy volt. Az akkori kifejezés szerint hét ördög szállta meg ¹⁾, azaz ideges és látszólag megmagyarázhatatlan nyavalyában szenvedett. Jézus tiszta és szelid szépsége által lecsendesíté ezen megzavart szervezetet. A magdalai nő egész a Golgotháig hive maradt; halála után másodnapon elsőrangú szerepet játszott, a mint később látni fogjuk, mert ő volt az egyik legtevékenyebb eszköz, a ki által a feltámadásról hit elterjedt. Johanna, Chusának, Antipas egyik hivatalnokának neje, Susanna és mások, a kik ismeretlenek maradtak, mindenhová követték őt és szolgáltak neki ²⁾. Volt köztük néhány gazdag is, a kik vagyonuk által azon helyzetbe tették a fiatal prófétát, hogy mestersége nélkül is élhetett, a melyet eddig folytatott volt ³⁾.

Még többen is követték és mesterüknek vallották őt ⁴⁾. Bizonyos Bethsaidai Fülöp, Nathanael, Tolmai vagy Ptolaemeus fia Kánából talán még az első korszakból való tanítvány ⁵⁾. Máté, valószínűleg ugyanaz, a ki a keletkező keresztyénségnek Xenophonja lett. Ő vámos volt, s mint ilyen valószínűleg könnyebben bánt a tollal, mint a többiek. Talán már akkor feltette ma-

¹⁾ Luk. VIII. 3. XXIV. 10.

²⁾ Luk. VIII. 3. XXIV. 10.

³⁾ Luk. VIII. 3.

⁴⁾ Ján. I. 44. és köv. XXI. 2. Elfogadom azt, hogy Nathanael és az apostol, a ki Bar-Tholomaeus néven jön elő, ugyanaz.

⁵⁾ Papiás Eusebiusnál Hist. Eccl. III. 39.

gában, hogy megírja a logiákat, a melyek annak alapját képezik, a mit mi Jézus tanításaiból tudunk. Tanítványai közt említik még Didymust vagy Tamást ¹⁾, a ki ugyan néha kételkedett, de ugylátszik, hogy a mellett lelkes, s nemesszívú ember volt ²⁾; egy Lebbeust vagy Taddaeust, a tulbuzgó Simont ³⁾, a gaulonitisi Judás tanítványát, a ki azon akkor fennálló Kenaim párthoz tartozott, a mely a későbbi zsidó mozgalmakban szerepet játszott; végre Judást, Simon fiát, Kerioth városból, a ki egyedül maga volt kivétel ezen hű sereg közül és a ki oly borzasztó hirre jutott. Ez az egy nem volt galilaeai; Kerioth Juda törzsének ⁴⁾ legszélső déli részén fekvő város volt, Hebrontól egy napi távolságban.

Láttuk, hogy családja általában nem igen kedvelte őt. Azonban unokaöccsei, Jakab és Judás, Mária Kleophas fiai már akkor is tanítványai voltak és Mária Kleophas maga is ott volt a nők között, a kik őt a Kálvária hegyre kísérték ⁵⁾. Ezen korszakban anyját nem találjuk közelében ⁶⁾. Csak Jézus halála után jutott anyja nagy tekintélyre ⁷⁾ s a tanítványok igyekeztek őt

¹⁾ A második név az elsőnek görög fordítása.

²⁾ Ján. XI. 16. XX. 24. és köv.

³⁾ Mát. X. 4. Márk. III. 18. Luk. VI. 15. Csel. I. 13. ebion evang. Eusebiusnál adv. haer. XXX. 13.

⁴⁾ Most Kuryetein vagy Kereitein.

⁵⁾ A János. XIX. 25—27. közlött körülmény azt látszik feltenni, hogy Jézusnak testvérei nyilvános életének egyik szakában sem voltak vele.

⁶⁾ Mát. XXVII. 56. Márk. XV. 40. Ján. XIX. 26.

⁷⁾ Csel. I. 14 V. ö. Luk. I. 28. II. 35.

körükbe vonni ¹⁾). Csak azután képezett az alapítónak családja „az ur atyafiai“ név alatt igen befolyásos csoportot, a mely igen soká a jeruzsálemi egyház élén állott ²⁾ és a város bevétele után Batanaeába menekült. Csupán azon tény, hogy valaki közel volt hozzá, határozott előnynyé lett, épen úgy, mint Mohamed halála után a prófétának nejei és leányai, a kikre az ő életében semmit sem adtak, nagy tekintélyekké lőnek.

Ezen barátságos seregben kétségkívül voltak Jézusnak kegyeltjei, s egy bizonyos szűkebb kör képződött körüle. Ugylátszik, hogy Zebedeus két fia, Jakab és János, az elsőik közé tartoztak. Ezek tele voltak tűzzel és szenvedélylyel. Jézus rendkívüli buzgalmukért igen szellemdusan „mennydörgés fiainak“ nevezte őket, melyet bizonyosan gyakran használtak volna, ha reájuk lett volna bízva ³⁾). Különösen János igen bizalmas lábon látszott állni Jézussal.

Meglehet, hogy ezen tanítvány, a ki későbbben emlékezéseit oly módon írta le, hogy az a személyes érdeket nem takarja el kellőleg, mesterének iránta való hajlamát tulozza ⁴⁾). Fontosabb az, hogy a synoptikus evangyéliomok szerint Simon Barjona, vagy Péter, Jakab Zebedeus fia és János, annak testvére oly bizalmas kört képeznek, a melyre Jézus bizonyos időkben, midőn a többinek hitében és értelmében nem bízik, hivat-

¹⁾ Ján. XIX. 25. és köv.

²⁾ Jul. Afric. Ensebiusnál H. E. I. 7.

³⁾ Márk. III. 17. XI. 37. és köv. X. 35. és köv. Luk. IX. 49. és köv. 54. és köv.

⁴⁾ Ján. XIII. 23. XVIII. 15. és köv. XIX. 26—27. XX. 2—4. XXI. 7. 20. és köv.

kozik ¹⁾. Egyébiránt ugylátszik, hogy hárman közösen üzték a halászatot ²⁾. Jézus mélyen szerette Pétert. Ezen utóbbinak egyenes, őszinte s az első benyomások után induló jelleme tetszett Jézusnak, s határozott fellépése gyakran mosolyra indította őt. Péter, a kinek igen kevés hajlama volt a titkolódzáshoz, az ő elfogulatlan kételyeit, idegenkedéseit s egészen emberi gyengéit ³⁾ a legnyiltabb őszinteséggel közölte a mesterrel. Jézus barátságosan, bizalmasan és tisztelettel oktatta őt. A mi Jánost illeti, az ő ifjúságának ⁴⁾, szíve rendkívüli gyengédségének ⁵⁾ s élénk képzelmenek ⁶⁾ elbájolónak kellett lenni. Ezen rendkívüli embernek egyénisége, a mely a keletkező keresztyénségnek oly határozott fordulatot adott, csak későbbben fejlődött. Midőn már megöregedett, akkor írta mestere felől azon csudálatos evangyéliomot ⁷⁾, a mely oly értékes adato-

¹⁾ Mát. XVII. 1. XXVI. 37 Márk. V. 37. XI. 1. XIII. 3. XIV. 33. Luk. IX. 28. Azon hit, hogy Jézus ezekkel valamely titkos tudományt közölt, korán elterjedt. Feltűnő, hogy János evangyéliomával egyetlen egyszer sem említi testvérét Jakabot.

²⁾ Mát. IV. 18—22. Luk. V. 10. Ján. XXI. 2. és köv.

³⁾ Mát. XIV. 28. XVI. 22. Márk. VIII. 32. és köv.

⁴⁾ Ugylátszik, hogy egész a 100-ik év felé élt. Lásd evangyéliomát XXI. 15—23. és a régi Eusebius által összegyűjtött tekintélyeket. Euseb. H. E. III. 20. 23.

⁵⁾ Lásd az ő leveleit, a melyek bizonyosan azon szerzőtől való, mint a negyedik evangyéliom.

⁶⁾ Azonban nem akarjuk azt állítani, hogy a jelenések könyve tőle van.

⁷⁾ A közönséges hagyomány ezen pontot illetőleg igazolva látszik, egyébiránt világos, hogy János iskolája az ő halála után átdolgozta ezen evangyéliomot. (Lásd az egész XXI. fejt.)

kat tartalmaz, de a mely mégis Jézusnak jellemét több helyen hamisan rajzolja. János természete sokkal hatalmasabb és mélyebb volt, semhogy az első evangyélis-ták hangjához alkalmazkodhatott volna. Ő oly életírója volt Jézusnak, mint Plato Sokratesnek. Hozzá levén szokva, hogy emlékezeteit egy tulfeszített szellem nyugtalanságával forgassa össze, a rajzolás közben egészen átalakította mesterét, s néha azon gyanura szolgáltat okot, hogy (hacsak más kéz nem változtatott munkáján) nem mindenkor az őszinteség volt törvénye és zsinórmértéke ezen különös irat szerzésénél.

A keletkező felekezetben nem volt tulajdonképeni egyházi felsőség. Mindnyájoknak testvéreknek kellett egymást nevezniök, és Jézus minden oly czimezést, a mely bizonyos felsőbbbségre mutat, mint rabbi, atya, határozottan megtiltott, miután egyedül ő volt a mester, s az Isten az atya. A legelső legyen a többinek szolgálja ¹⁾. Azonban Barjona Simon különösen fontos helyet foglal el a testvérek között. Jézus önála lakott és az ő bérkájában tanított ²⁾, az ő háza volt az evangéliom hirdetésének központja. A nép úgy tekintette őt, mint a társaság fejét, és az adószedő őtöle követelte az adót ³⁾. Simon volt az első, a ki Jézust Messiásnak elismerte ⁴⁾. Midőn egy népszerűtlen pillanatban azt kérdezte Jézus tanítványaitól: „Nemde el akartok-e ti is menni“, azt felelte Simon: „Uram! hová mennénk,

¹⁾ Mát. XXVIII. 4; XX. 25—26; XXIII. 8—12. Márk. IX. 39; X. 42—46.

²⁾ Luk. V. 3.

³⁾ Mát. XVII. 24.

⁴⁾ Mát. XVI. 16—17.

örök életnek beszéde vagyon tenálad“¹⁾. Jézus több ízben elsőbbséget ruházott reá egyházában²⁾ és Kefás (kő) nevet adott neki, a melylyel azt akarta kijelenteni, hogy őt teendi az épület sarkkövévé³⁾. Sőt egy pillanatban úgy látszik, hogy a mennyország kulcsait is neki igéri, s azon hatalommal ruházza fel, hogy itt oly ítéleteket hozhat, a melyek a más világon is megerősíttetnek⁴⁾.

Kétségtelen, hogy Péternek ezen elsősége féltékenységet szült. Ezen féltékenységet különösen a jövőre való kilátás szította, a midőn a tanítványok a mennyeknek országában Jézusnak jobb- és baloldala mellett királyi székeken ülendének s Izrael tizenkét nemzetsége felett ítélendének⁵⁾. Kérdezgették egymástól, hogy valjon ki ül akkor az embernek fiához legközelebb, ki lesz neki mintegy első minisztere s tanácsosa. Zebedeusnak két fia vágyott ezen kitüntetésre. Ezen gondolattól gyötörtetve, egyszer anyjukat Salomet tolták előre, a ki Jézust félreszólítva, a két diszhelyet fiai számára kikérte⁶⁾. Jézus ezen kérést szokott kifejezésével odázta el, hogy az, a ki magát felmagasztalja, megaláztatik, s hogy a mennyeknek országa

¹⁾ Ján. VI. 68—70.

²⁾ Mát. X. 2; Luk. XXII. 32; Ján. XXI. 15. és köv. Csel. I. II. V. és kor. Gal. I. 18; II. 7—8.

³⁾ Mát. XVI. 18; Ján. I. 42.

⁴⁾ Mát. XVI. 19. Más helyen (Mát. XVIII. 18.) ezen hatalommal minden apostol felruháztatik.

⁵⁾ Mát. XVIII. 1. és köv. Márk. IX. 33. Luk. IX. 46 XXII. 30.

⁶⁾ Mát. XX. 20. és köv. Márk. X. 35. és köv.

a kicsinyeké. Ez megütközést szült a gyülekezetben, s Jakab és János iránt nagy elégtelenség származott ¹⁾. Ugyanezen versenyzés tűnik ki János evangyéliomából is, a hol az elbeszélő mindig azt emlegeti, hogy ő volt a kedves tanítvány, a kire a haldokló mester anyját bizta, s meglátszik azon rendszeres törekvés, hogy magát mindenkor Simon Péter mellé, s néha, különösen oly fontos körülmények között, a hol a régibb evangyélisták őt kihagyták, elébe állítsa ²⁾.

Ezen említett egyének, a mennyire tudjuk, mind halászok voltak. Semmi esetre sem volt köztük olyan, a ki a társadalom magasabb osztályához tartozott volna. Egyedül Máté vagy Levi, Alfaeus fia, volt vámhivatalnok ³⁾. De azok, a kik e nevet Judaeában viselték, nem voltak főbérnökök, (magasabb rangu férfiak s mindig római lovagok), a kiket Rómában publikánusoknak neveztek ⁴⁾. Ők ezen főbérnököknek ügynökeik, alsóbb rendű hivatalnokaik, szóval pusztán vámszedők voltak.

¹⁾ Márk. X. 41.

²⁾ Ján. XVIII. 15. és köv. XIX. 26—27; XX. 2. és köv. XXI. 7. 21.

³⁾ Mát. IX. 9; X. 3; Márk. II. 14; III. 18; Luk. V. 27; VI. 15; Csel. I. 13. Az ebionini evangyéliom. Epipham. Adv. haer. XXX. 13. Bármily különösen hangzik is, fel kell tennünk, hogy mindakét nevet ugyanezen személy viselte. A Mát. IX. 9. foglalt tudósítás, a mely az apostolok hivatásáról szóló legendák közönséges modorában van fogalmazva, mindenesetre határozatlan jellemű. De ne felejtjük el, hogy Máté mostani evangyéliomában a Jézus beszédei az egyedüli rész, a mely Mátétól való. L. Papias in Euseb. Egyháztörténet III. 39.

⁴⁾ Cicero, De provinc. consular. 5; Pro Plancio; Tacit. Anal. IV. 6; Plin. hist. nat. XII. 32; Appian. Bell. civ. II. 13.

A világ egyik legrégibb nagy országutja, a mely Galilaeán keresztül, a tavat megérintve Acreből Damaskusba visz¹⁾, igen sok ilyenmü hivatalnokot tett itt szükségessé. Kapernaumban, a mely talán épen ez országutban feküdt, számosan laktak közülök²⁾. Ilyenforma hivatal soha sem kedves a nép előtt, a zsidók pedig épen bűnnek tartották. Előttük az uj adó szolgaságuk jele volt, s a gaulonitisi Judás felekezete azt állította, hogy az adófizetés pogány cselekedet. Azért a vámszedők utálatosak is voltak a törvény mellett buzgólkodók előtt. Csak a gyilkosokkal, utonállókkal s alávaló életü emberekkel együtt említették őket³⁾. A zsidók, a kik ilyen hivatalt vállaltak, a gyülekezetből kirekesztettek, tanubizonyosságuk el nem fogadtatott, pénztáruk megátkoztatott, s a casuisták még azt is megtiltották, hogy valaki pénzt váltson náluk⁴⁾. Ezen szegény emberek, a kiket a társaság száműzött, csak egymásra voltak szorulva. Jézus meghívást fogadott el Levitől egy oly ebédre, a melynél az akkori kifejezés

¹⁾ A keresztes háborúk idejéig Via Maris név alatt nevezetes maradt. V. ö. Esa. IX. 1. Mát. IV. 13—15. Tobias I. 1. Azt hiszem, hogy az Ain et Tin melletti sziklába vágott ut hozzátartozott, s hogy az ut, úgy mint most, Jákob leányainak hidja felé fordult. Az Ain et Tin-i ut egy része régi szerkezetű.

²⁾ Mát. IX. 9. és köv.

³⁾ Mát. VI. 46—47; IX. 10., 11. XI. 19; XVIII. 17; XXI. 31—32. Márk. II. 15—16; Luk. V. 30; VII. 34; XV. 1; XVIII. 11; XIX. 7; Lucian. Necromant II; Dio Crysost. orat. IV. 85. lap. orat. XIV. 269. l. (Emperius kiadása). Mischna, Nedarim, III. 4.

⁴⁾ Mischna, Baba Kama. X. 1; Jeruzsálemi Talmud Demai II. 3; Babyl. Talmud Sanhedrin. 25. b.

szerint „sok vámos és bűnös“ jelent meg. Ez nagy botrányt okozott ¹⁾; ezen roszhirü házakban igen könnyen rosz társaságot találhatott az ember. Egyébiránt több ízben látandjuk őt, hogy mily keveset gondol az-
zal, hogy a jó gondolkozásu emberek előitéleteit ki-
mélje, sőt inkább, hogy mint igyekszik az orthodoxok
által megalázott osztályokat felemelni, a mi által az-
tán a kegyeskedők heves szemrehányásainak teszi ki
magát.

Jézus ezen sokféle diadalt személyisége és beszé-
dei végetlen bájának köszönhetette. Egyetlen szó, egyet-
len, oly elfogulatlan lélekbe vetett tekintet, a melynek
csak ébresztés kellett, egy tűzlelkü tanítványt szerez-
tek neki. Jézus néha egy ártatlan mesterfogással is élt,
a melyet Jeanne d' Arc is használt. Tettette magát,
mintha arról, a kit meg akar nyerni, valami titkosat
tudna, vagy szívének valamely kedves tárgyára emlé-
keztette őt. Így indította meg Nathanaelt ²⁾, Pétert ³⁾
a samariai nőt ⁴⁾. Hatalmának valódi okát, a mely kör-
nyezete feletti szellemi felsőbbségben állott, eltitkolta,
s hogy kora gondolkodásmódjának megfeleljen, — a
melyben egyébiránt ő is teljesen osztozott, — azon
hitet keltette fel, hogy egy felsőbb kijelentés fedi fel
előtte a titkokat s nyitja meg a szíveket. Mindnyájan
azt hitték, hogy az emberekön fölülemelkedett lég-
körben él. Azt mondták, hogy a hegyeken Mózással és

¹⁾ Luk. V. 29. és köv.

²⁾ Ján. I. 48. és köv.

³⁾ Ján. I. 42.

⁴⁾ Ján. IV. 17. és köv.

Illéssel társalkodik ¹⁾, s hogy magános óráiban az angyalok szolgálnak neki, s ezek tartják fenn a közte és az ég között levő természetfeletti összeköttetést ²⁾.

TIZEDIK FEJEZET.

A tó melletti predikáció.

Ez volt azon sereg, a mely a Tiberiás-tó mellett Jézus körül összegyülekezett. A főrend egy vámszedő és egy hivatalnok neje által volt benne képviselve. A többi halászokból és egyszerű emberekből állott. Igen tudatlanok és gyenge elméjűek voltak, hitték a kísérteteket és a szellemeket ³⁾. A hellen polgárosodásnak legkisebb eleme sem jutott be ezen első kis körbe; még a zsidó műveltség is igen hiányos volt, de a sziv és a jó szándék túlaradt. Galilaeának gyönyörű éghajlata, ezen becsületes halászok életét folytonos gyönyörre tette. Ők valóban az Isten országának kezdetét élték, ezen egyszerű, jó becsületes emberek, midőn kedves kis tengerük hullámain ringatóztak, s éjjel annak partjain háltak. Alig lehet ezen az ég láttára folyó életnek, — a természetteli folytonos érintkezésből eredő szelid és határtalan szeretetnek, s a csillagsátor és a végetlen kék boltozat alatt töltött éjek álmainak kábitó hatását képzelni. Ilyen éjszaka volt az, a melyen Jákob fejét

¹⁾ Mát. XVII. 3; Márk. IX. 3; Luk. IX. 30—31.

²⁾ Mát. IV. 11; Márk. I. 13.

³⁾ Mát. XIV. 26. Márk. VI. 49. Luk. XXIV. 39. Ján. VI. 19.

egy kövön pihentetve a csillagokban a számos utód felőli ígérte, s azon titokteljes lajtorját látta, a melyen a mennyei elohim-ok fel- és lejártak! Jézus idejében az ég nem volt még bezáródva, sem a föld kihülve. A felhő megnyilatkozott az embernek fia felett, és az angyalok az ő feje felett jártak; mindenütt látták az Isten országát, mert minden ember a szívében hordozta azt ¹⁾. Ezen egyszerű lelkeknek tiszta és világos szeme a világmindenséget eszményi forrásaiban látta, talán a világ felfedte titkát ezen boldog gyermekeknek isteni tisztaságu tudata előtt, a kik szeplőtlen szívükért méltók voltak arra, hogy az Istent lássák.

Jézus majd mindig a szabad ég alatt élt tanítványaival. Majd bárkába szállt, sonnan tanította a partrasereglett hallgatóságot ²⁾, majd a tavat körítő hegyekre ment fel, a hol a lég oly tiszta s a láthatár oly világos volt. Így vándorolt ezen kis vidor sereg idestova, s a mester tanácsait első csirájukban felfogta. Néha egyegy gyermekes ellenvetés, vagy kétkedő kérdés merült fel; Jézus egy mosolyával, vagy tekintetével elnémitotta a kétkedést. Minden lépés, az elvonuló felhő, a csirázó vetés, az érő kalász az Isten országa közeledésének jele volt; mindenki azt hitte, hogy az Isten eljövételének és a világ feletti uralkodásnak előestéjén áll; a sirás örömmre fordult, s a világ vigasztalása megjelent a földön :

„Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyeknek országa.“

¹⁾ Ján. I. 52.

²⁾ Mát. XIII. 1—2. Márk III. 9. IV. 1. Luk. V. 3.

„Boldogok, a kik sirnak, mert ők megvigasztaltatnak.“

„Boldogok az alázatosak, mert ők örökség szerint birják e földet.“

„Boldogok, a kik éheznek és szomjuhozzák az igazságot, mert ők megelégtetnek.“

„Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek.“

„Boldogok, a kiknek szivük tiszta, mert ők az Istent meglátják.“

„Boldogok a békességre igyekezők, mert azok Isten fiainak mondatnak.“

„Boldogok, a kik háboruságot szenvednek az igazságért, mert azoké a mennyeknek országa“ ¹⁾).

Beszéde kedves és szelid volt, tele természettel és a mezők illatával. Szerette a virágokat, s legszebb tanításait azoktól kölcsönözte. Az ég madarai, a tenger, a hegyek, a gyermekek játéka felváltva fordultak elő tanításaiban. Beszédmodorában nem volt semmi, a mi a görög periodusokhoz hasonlított volna, sokkal inkább közel járt a zsidó példabeszédirókhöz, s különösen kortársainak, a zsidó írástudóknak mondataihoz, a mint azokat a Pyrke Aboth-ban olvashatjuk. Fejtegetései nem voltak terjedelmesek, s a Korán modorában tartott Suran-okat képeztek, a melyeknek egymásmellé sorozásából alakultak a Máté által leírt hosszabb beszédek ²⁾. A különböző részek közt nem volt átmenet, azonban kö-

¹⁾ Mát. V. 3—10. Luk. VI. 20—25.

²⁾ Az ugynevezett *Λόγια κυριακά*. Papias. Eusebiussal. H. E. III. 39.

zönségesen egy tárgyra voltak irányozva, s az képezte bennük az egységet. Különösen a példabeszédben volt kitünő a mester. Ezen felséges modort semmi esetre sem a judaismustól örökölte ¹⁾. Ő maga teremttette azt. Igaz ugyan, hogy a buddhaistikus könyvekben ugyanazon hangu és alaku példabeszédeket találunk, mint az evangyéliom példabeszédei ²⁾. De alig hihető, hogy itt buddhaistikus befolyás működhetett volna. A szelidségnek szelleme és az érzelemnek mélysége, a mely egyenlő mértékben hatotta át a sarjadzó keresztyénséget és buddhaismust, talán elegendő lesz ezen hasonlat megmagyarázására.

Azon egyszerű és nyugalmas életnek, a melyet a galilaeiak éltek, az élet külsőségei iránti teljes közöny, és a kényelem azon hiu eszközeinek, a melyeket mi komor égaljunk alatt nem nélkülözhetünk, teljes megvételése volt következménye. A hideg tájékok, a melyek az embert folytonos harcra kényszerítik a külvilág ellen, a testi gyönyörök finomságára és a fényüzésre talán nagyobb súlyt fektetnek velünk, mint kellene. Ellenben azon országok, a melyek kevés szükségét támasztanak, az idealismus és költészet hazái. Az életnek mellékes ügyei az élet örömeivel összehasonlítva, alig jönnek tekintetbe. A háznak kicsinosítása itt felesleges, az ember lehető legkevesebbet tartózkodik bent. A kevesebbé megáldott országok erőteljes és rendes táplálékát itt nehéz-

¹⁾ A hasonlat, a melyet Bir. IX. 8. és köv. és II. Sám. XII. 1. és köv. találunk, csak alakilag hasonlít az evangyéliomi példabeszédhez. Ezeknek mély eredetisége a bennük rejlő érzésben van.

²⁾ Lásd különösen Lotus de la bonne foi III. és IV. fejezet.

nek és kellemetlennek tartják. És a mi a ruházatbani fényüvést illeti, ki fogna még azzal versenyezni, a mint Isten a mezőt és az égnek madarait felékesítette? Ilyen égalj alatt a munka haszontalannak látszik, nem jövedelmez annyit, mint a mennyibe kerül. A mezei állatok jobban vannak öltözve mint a legvagyonosabb ember, pedig semmit sem tesznek. Ezen lenézés, a mely, — ha nem restségen alapul, a lélek emelkedését oly igen elő mozditja, Jézust gyönyörű hasonlatokra vezette: „Ne gyűjtsetek kincseket e földön, hol a rozsda és a moly megemészti, és a hol a lopók kiássák és ellopják azt. Hanem gyűjtsetek magatoknak kincset a mennyországban, hol sem a rozsda, sem a moly meg nem emészti, és hol a lopók ki nem ássák, sem el nem lopják. Mert a hol vagyon a ti kincsetek, ott leszen a ti szívetek is ¹⁾. Senki nem szolgálhat két urnak, mert vagy egyiket gyűlöli, a másikat szereti; vagy az egyikhez ragaszkodik, a másikat megutálja. Nem szolgálhattok az Istennek és a Mammonnak“ ²⁾. Annak okáért mondom nektek: „Ne legyetek szorgalmatosak a ti életetekről, mit egyetek vagy mit igyatok, sem a ti testeitekről, mivel öltöztessétek: Nemde, nem nagyobb-e a lélek, hogy nem az eledel, és a test, hogy nem az öltözet? Tekintsetek az égi madarakra, mert azok sem vetnek, sem aratnak, sem a csürbe nem takarnak, mindazáltal a ti mennyei atyátok eltartja azokat: Nemde nem drágábbak vagytok-e ti azoknál? Kicsoda pedig az ti közületek, a ki akármely szorgalmatos gondoskodással meg-

¹⁾ V. ö. Babyl. Talmud, Baba Bathra II. a.

²⁾ A phöníciai és a syriai mythológiában a gazdagságnak és a rejtett kincseknek istene.

nevelhetné egy singgel nagyobbra az ő testének magasságát? Az öltözetéről is pedig mit szorgalmatoskodtok? vegyétek eszetekbe a mezei liliomokat, mimódon nevednek; nem munkálkodnak és nem fonnak; mindazáltal mondom nektek, hogy Salamon is minden királyi dicsőségében nem öltözött úgy, mint ezek közül egy. Ha az Isten a mezőnek fűvét, mely ha egy nap vagyon, más nap a kemenczébe vettetik, így ruházza; nemde nem sokkal inkább-e titeket, oh kicsinyhitűek? Ne legyetek azért szorgalmatosok, eztmondván. Mit együnk, mit igyunk és mivel ruházzuk magunkat? (Mert a pogányok szokták mindezeket kérdeni); jól tudja a ti menyeyei atyátok, hogy mindezek nélkül szűkölködtök ti. Hanem keressétek először az Istennek országát és annak igazságát, és mindazok megadatnak nektek. Ne legyetek azért szorgalmatosak a holnapi napról: mert a holnapi nap gondot visel az ő dolgairól. Elég a napnak az ő mindennapi szorgalmatossága¹⁾.

Ezen lényegesen galilaeai érzelemnek döntő befolyása volt a keletkező felekezetnek sorsára. Azon boldog seregnek, amely szükségeinek kielégítését a menyeyei atyára bizta, legelső szabálya volt, az élet gondjait oly gonosznak tekinteni, a mely az emberben minden jónak csiráját elfojtja²⁾. Mindennap kért istentől másnapra kenyeret³⁾. Minek kincseket gyűjteni? Az Isten országa közelget. „Adjátok el a ti jószágaitokat, és

¹⁾ Mát. VI. 19—21. 24—34. Luk. XII. 22—31. 33—34; XII. 13. Vesd ő. a szabályokkal Luk. V. 7—8, a melyekben ugyanazon gyermekded érzés van, és Babyl. Talmud Sosa, 48. b.

²⁾ Mát. XIII. 22; Márk. IV. 19; Luk. VIII. 14.

³⁾ Mát. VI. 11; Luk. XI. 3. Ez az *ἐπιούσιος* szónak értelme.

adatok alamizsnát. Szerezzetek magatoknak oly erszényeket, melyek meg nem avulnak, és mennyországban elfogyhatatlan kincset, hová a lopó nem mehet, és holott a moly meg nem emésztheti“ ¹⁾. „Bolond, ez éjjel megkivánják a te lelkedet tetőled, a melyeket pedig készítettél, kié lesznek“ ²⁾. Az emberi bolondságnak példájául Jézus egy embernek esetét szerette felhozni, a ki miután csüreit megnagyobbitotta és sok évre való felesleget gyűjtött, meghalt, mielőtt azt élvezhette volna ³⁾. A rablás ⁴⁾, a mely Galilaeában igen el volt terjedve, ezen nézetet nagyban gyámolította. A szegény, a ki semmi kárt sem szenvedett, az Isten kedveltjének tekinthette magát, míg a gazdag bizonytalan birtokával a valódi kitagadott volt. A mi, a tulajdonnak szigorú fogalmán alapuló társadalmainkban a szegénynek helyzete iszonyú, neki a szónak betűszerinti értelmében nincsen helye a nap alatt. Csak annak a számára van virág, fű, árnyék, a ki a földet bírja. A keleten mindezek Istennek ajándékai, a melyek senkinek sem tulajdonai. A tulajdonosnak csak igen kis előjoga van; a természet mindenneknek öröksége.

Egyébiránt a keletkező keresztyénség e tekintetben csak az essenusoknak, therapeutáknak, és más, a remeteségre alapított felekezeteknek nyomdokát követte. Mindezen felekezetekben bizonyos communisticus elem volt, a melyet a farizeusok és sadduczeusok rossz szemmel néztek. Az igazhívő zsidóknak politikai mes-

¹⁾ Luk. XII. 33—34.

²⁾ Luk. XII. 20.

³⁾ Luk. XII. 16. és köv.

⁴⁾ Jos. Ant. XVII. X. és köv. Vita, 11. és köv.

sianismusa ezeknél egészen társadalmivá lett. Ezen kis egyházak csendes, szabályozott és szembetűnő lételük által, a mely az egyéni szabadságnak elegendő tért hagyott, a földön az Isten országát vélték felállithatni. Az emberi testvériségre és az Istennek igaz tiszteletére alapított élet felőli ábrándok foglalkoztatták az emelkedett lelkeket, s mindenfelől bátor, őszinte, de kevés jövőt ígérő kísérleteket idéztek elő.

Jézus, a kinek az essenusokhozi viszonyát igen nehéz meghatározni (a történeti hasonlat nem mindig viszony) e tekintetben bizonyosan testvérjük volt. A vagyonközösség egy ideig szabály volt az új társaságban ¹⁾; a fősvénység halálos bűn volt ²⁾; azonban megjegyzendő, hogy a fősvénység bűne, amely iránt a keresztényen erkölcsen oly szigorú volt, akkor a vagyonhozi egyszerű ragaszkodásból állott. Az első feltétel arra, hogy valaki Jézus tanítványává lehessen, az volt, hogy adja el jószágait s osztogassa a szegényeknek. Azokat, a kik ezen nagy feladattól visszarettentek, nem vették fel a társaságba ³⁾. Jézus gyakran ismételte, hogy a ki az Istennek országát megtalálta, ha azt minden vagyonának árán megveszi, mégakkor is igen előnyös cserét csinált. „Ismét, — ugymond, — hasonló a mennyeknek országa a mezőben elrejtett kincshez, melyet minekutána megtalált az ember, elrejteti azt, és a talált kincsen való örömeiben elmegyén titkon, és minden marháját eladván, megveszi azt a mezőt. — Ismét

¹⁾ Csel. IV. 32. 34—37.; V. 1. és köv.

²⁾ Mát. XIII. 22.; Luk. XII.; 15. és köv.

³⁾ Mát. XIX. 21.; Márk. X. 21. és köv.; 29—30. Luk. XVIII. 22—23.; 28.

hasonlatos a mennyeknek országa a kereskedő emberhez, ki szép drágaköveket keres, ki minekutána talál land valami drágakövet, elmegyén, és minden marháját eladván, megveszi azt“ ¹⁾). Fájdalom! ezen rendszernek hiányai nem sok idő múlva kezdtek mutatkozni. Pénztárnokra lett szükség, s annak a keriothi Judást választották meg. Helyesen vádolták-e, vagy nem, hogy a közpénztárt meglopja ²⁾)? annyi bizonyos, hogy rossz vége lett.

Néha a mester, a ki a mennyei dolgokban jártasabb volt mint a földiekben, még saajátságosabb államgazdászatot tanított. Egy csudálatos példabeszédben azért dicsér meg egy tisztartót, hogy urának rovására barátokat szerzett magának a szegények között, hogy azok őt a mennyországba besegítsék. Ezen ország feletti intézkedés joga valóban a szegényekre levén ruházva, ezek természetesen csak azokat veendik fel, a kik nekik alamizsnát adtak. A ki jövőjéről gondoskodni akar, igyekezzék azokat barátjaivá tenni. „Hallják vala pedig mindezeket a farizeusok is, kik fösvények valának, és őtet csufolják vala“ ³⁾). De hallották-e a következő rettentő példabeszédet? „Vala pedig egy gazdag ember, és öltözik vala bársonyba és biborba és mindennap vigan lakik vala. Vala pedig egy Lázárnevű koldus, ki elvettetett vala az ő háza előtt, és fekélyekkel teljes vala. És kíván vala megelégedni a morszalékokkal, melyek hullanak vala a gazdagnak aszta-

¹⁾ Mát. XIII. 44—46.

²⁾ Ján. XII. 6.

³⁾ Luk. XVI. 1—14.

láról. De az ebek is eljönnek vala, és nyalják vala az ő sebeit. Lőn pedig, hogy meghalna a koldus, és vitetnék az angyaloktól az Ábrahám kebelébe, meghala pedig a gazdag is, és eltemették. És a pokolban felemelvén az ő szemeit, mikor volna a kinokban, látá Ábrahámot távol és Lázárt annak kebelében. És ő kiáltván monda: Atyám, Ábrahám, könyörülj rajtam, és bocsásd el Lázárt, hogy mártsa az ő ujjának végét a vízbe, és hivesitse meg az én nyelvemet, mert gyötrettetem e lángban. Monda pedig Ábrahám: fiam, emlékezzél meg róla, hogy te javaidat elvetted a te életedben, hasonlatosképen Lázár is az ő nyavalyáit; most pedig ez vigasztaltatik, te pedig gyötrettetel!“¹⁾ Nem igazságos-e ez? Később ezt a „gonosz gazdagról“ szóló példabeszédnek nevezték, pedig egyszerűen „a gazdagról“ szóló példabeszéd az. Pokolban van azért, mert gazdag, mert pénzét nem adja a szegényeknek, mert jól eszik, míg ajtaja előtt mások rosszul esznek. Végre egy más pillanatban, a midőn Jézus kevesebbé szigorúan azon kötelességet, hogy kiki javait eladja és a szegényeknek osztogassa, csak mint a tökéletesedés utját ajánlja, mégis azon iszonyu nyilatkozatot teszi: „Könnyebb a tevének általmenni a tűnek fokán, hogysem a gazdagnak az Isten országába menni“²⁾.

¹⁾ Luk. XVI. 19—25. Jól tudom, hogy Lukácsnak igen erős communistikus iránya van (v. ö. VI. 20—21.; 25—26.;) és azt hiszem, hogy ő Jézus tanának irányát tullozta.

²⁾ Mát. XIX. 24.; Márk. X. 25. Luk. XVIII. 25. Ezen közmondás a Talmudban is megvan. (Babyl. Berakoth. 556. Bab. Messia 386.) és a Koranban. (Sur. VII. 38.) Origenes, és a gör. magyarázók, a kik e közmondást nem ismerték, azt hitték, hogy hajókötélről van a szó (καμιλος).

Mindezekben csudás mélységű érzelem uralkodott Jézus, és azon vidám gyermekserreg felett, a mely őt követte, és ezen mély érzelem örök időkre a lelki béke alkotójává s a világ legnagyobb vigasztalójává tette őt. Midőn Jézus az embereket attól, a mit ő világi gondoskodásnak nevezett, megszabadította, talán szélsőségekre ment, a társadalom lényeges feltételeit megtámadta, de megalapította azon spiritualismust a mely a lelkeket e nyomoruság völgyében századokon át örömmel töltötte be. Egészen helyesen fogta fel, hogy az embereknél az üresfejűség, a bölcsészet és erkölcsiség hiánya legnagyobb részben azon szórakozásokból származik, a melyekbe elmerülnek, és azon gondokból, a melyek őket ostromolják s a melyeket a polgárisodás mértéken túl megsziporított ¹⁾. E szerint az evangyéliom a közönséges élet bajainak legjobb gyógyszerévé, folytonos sursum cordá-vá, a komor gondok hatalmas elhárítójává s oly szelid figyelmeztetéssé lett, mint a melyet Jézus Márthához szavakban intézett: „Mártha, Mártha sok dologról szorgalmatoskodol; pedig csak egy szükséges.“ Hála a Jézusnak, s a leglealacsonyítóbb foglalkozásoktól igénybe vett lét is kilátást nyert a mennyországnak egy szögletére. — A mi sok ügygyel elhalmozott polgárisult századunkban a judaeai szabad életnek emlékezete oly hatással van, mint egy más világról átszálló illat, mint a Hermon hegyének harmatja ²⁾, a mely meggátolja azt, hogy a szárazság és a köznapiság az Istennek földjét teljesen el ne pusztítsák.

¹⁾ Mát. XIII. 22.

²⁾ Solt. CXXXIII. 3.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Az Isten országa, úgy fogva fel, mint a szegények birodalma.

Ezen oly országhoz mért tanok, a hol az élet léggel és világossággal táplálkozik, — az Isten gyermekei seregének, a mely bizalomteljesen élt atyja ölében, ezen gyengéd communismusa tökéletesen illett egy oly gyermekded felekezethez, s mely meg volt győződve a felől, hogy ábrándjait rövid idő múlva teljesedni látja. De világos az, hogy az egész társadalmat összekötő kapocscsá nem válhatott. Jézus valóban elég korán belátta, hogy korának nyilvános világa nem illik belé az ő országába. Ez okból rendkívüli belátással választotta irányát. Elhagyta a kiapadt szivek és szükkeblü előítéletek egész világát, és az együgyűekhez fordult. Teljes fordulat következik be. Az Isten országa el van készítve 1) a gyermekeknek és azoknak, a kik azokhoz hasonlitanak. 2) Azoknak, a kiket a világ eltaszított, a társadalmi büszkeség áldozatainak, a mely a jó de alázatos embert elutasítja. 3) Az eretneknek, a szakadároknak, vámszedőknek, Samaritanusoknak, és a tyrusi és sidóni pogányoknak. Egy erőteljes példabeszéd magyarázta meg és igazolta ezen népre hivatkozást. „Hasonlatos a mennyeknek országa a királyhoz, ki az ő fiának menyegzői lakodalmat szerze, és elküldé az ő szolgálait, hogy elhivnák azokat, kik a lakodalomba hivatalosok valának; de nem akarának eljöni. Akkor azt mondá azt ő szolgálainak: A lakodalmom ugyan kész, de a hivatalosok nem valának

méltók. Azért menjetek ki az utaknak fejeire, s hívjátok be a szegényeket, a vakokat, a sántákat és bénákat, hogy megteljék az én házam; de mondom nektek, hogy egy is a hivatalos férfiak közül meg nem kóstolja az én vacsorámat“ ¹⁾).

Tehát a tiszta ebionismus, azaz azon tan, hogy egyedül a szegények (ebionim) menekülnek meg, s hogy a szegények országa eljövend, volt a Jézus tana. „Jaj nektek, — ugymond, — gazdagoknak, mert elvesztitek a ti vigasztalástokat. Jaj nektek, kik megtöltetek, mert éhezni fogtok. Jaj nektek, kik most nevettek; mert sirni és jajgatni fogtok“ ²⁾! „Mikor, — ugymond tovább — ebédet vagy vacsorát készítesz, ne hívjad barátidat, se atyádfiait, se rokonidat, se gazdag szomszédidat, hogy ők viszontag tégedet ne hívjanak, és ilyenmódon a jótétemény megfizettessék. Hanem mikor lakodalmat készítesz, hívjad a szegényeket, csonkabonkákat, sántákat és vakokat. És boldog leszel, mivelhogy nem fizethetik meg néked a jótéteményt: mert megfizettetik néked az igazak feltámadásának idején“ ³⁾. Talán hasonló értelemben ismételte gyakran: Legyetek jó gazdák, azaz pénzeteken az Isten országát igyekezzetek megszerezni, összevágólag azon példabeszéddel: „Kölcsön ad az urnak, a ki irgalmasan ad a szegénynek“.

Ez egyébiránt nem volt új dolog. A legtúlfeszül-

¹⁾ Mát. XXII. 2. és köv. Luk. XIV. 16. és köv. V. ö. Mát. VIII. 11—12; XXI. 33. és köv.

²⁾ Luk. VI. 24—25.

³⁾ Luk. XIV. 12—14.

tebb demokratikus mozgalom, a melyet a világ ismer (az egyetlen, a mely sikerült, mivel a tiszta eszme korlátaiból maradt) izgatta régtől fogva a zsidó néptörzst. Azon gondolat, hogy az Isten a szegényeknek és gyengéknek boszuállója a gazdagok és hatalmasok ellenében, az ő szövetségnek minden lapján előfordul. Izrael története az, a melyben minden történetek között legtovább fenntartotta magát a népies szellem. A próféták, valódi tribunok és pedig bizonyos értelemben a legbátrabb tribunok, szünet nélkül mennydörögtek a nagyok ellen, s egyfelől „a gazdag, istentelen, erőszakos, és gonosz“, másfelől a „szegény, szelid, alázatos és kegyes“ szokat szoros kapcsolatba hozták egymással ¹⁾. Midőn a Seleucidák között a főrangúak majd mind elpártoltak és a görög vallásra tértek át, ezen eszmelánczolat még erősebbé lett. Enoch könyvében még hevesebb átkozódások vannak a világ, a gazdagok és hatalmasok ellen, mint az evangéliumokban ²⁾. A fényűzés ott bünként állittatik fel. Ezen csudálatos apokalypsisben az embernek fia letaszítja a királyokat trónjaikról, kiszakasztja kéjelgő életmódjukból és a pokolra veti őket ³⁾. Judaeának bevezetése a világi életbe, s a fényűzés és jólét egészen világi elemének nem igen régi bejövetele dühös ellenállást idézett elő a pátriarchalis egyszerűség érdekében. „Jaj nektek, a kik atyáitoknak kunyhóját és örök-

¹⁾ Lásd különösen Amos II. 6; Esa. LXIII. 9; Solt. XXV. 9; XXVII. 11; LXIX. 33.

²⁾ LXII. LXIII. XCVII. C. CIV. fejezet.

³⁾ Enoch XLVI. 4—8.

ségét megvetitek! Jaj nektek, a kik palotáitokat a nép verejtékével építitek fel! Minden kő, minden téglá, a melyet hozzá vesztek, bűn“ ¹⁾. A szegény (ebion) szó egy értelmű lett a szenttel és Isten barátjával. Ez volt azon név, a melyet Jézus galilaeai tanítványai maguknak szerettek adni, ez volt soká a bathanaei és haurani zsidóskodó keresztyéneknek neve (nazarénusok, héberek), a kik Jézus tanának eredeti nyelvéhez hívek maradtak, és azzal dicsekedtek, hogy Jézus családjának utódai vannak közöttük ²⁾. A második század vége felé ezen jó szakadárokkal, a kik azon a folyamon, mely a többi keresztyéneket elnyelte, kívül maradtak, úgy bántak mint eretnekekkel, s nevüknek megmagyarázására egy állítólagos eretneket, Ebiont fedeztek fel ³⁾.

Egyébiránt könnyen gondolható, hogy ezen, a szegénység iránti tulságos szeretet nem lehetett tartós. Azon ábrándos elemek egyike volt ez, a melyek nagy művekhez mindig oda keverednek, és a melyeket az idő elítél. Mihelyt a keresztyénség az emberi társadalom tág terére lépett, mindjárt el kellett magát arra

¹⁾ Enoch XCIX. 13. 14.

²⁾ Jul. Afr. Eusebiusnál 9. fej. I. 7. Euseb. De situ et nomine loc. haebr. X_oβ_α alatt; Origenes C. Celt. II. 1. Epiph. adv. haer. XXIX. 7. 9; XXX. 2. 18.

³⁾ Lásd különösen Origenes Contra Celtum II. 1; De principiis, IV. 22. V. ö. Epiph. Adv. haer. XXX. 17. Iraeneus, Eusebius s az apostoli iratok nem tudnak ily egyénnek létezéséről. A philosophumena szerzője ingadozni látszik. (VII. 34—35; X. 22.—23). A monda Tertullian és különösen Epiphaniás által terjesztett el. Egyébiránt minden egyházi atya megegyez ezen szönyomozásban. Ἐβίων = πτωχός.

határoznia, hogy gazdagokat is felvegyen kebelébe, valamint a kizárólagosan szerzetesi eredetű buddhaismus is, mihelyt az áttérések szaporodtak, felvette a laikusokat. De mindig megtartották eredetének bélyegét. Az ebionismus, ámbár hamar túl lőn haladva és elfeledve, a keresztyén intézmények egész történelmében oly kovászt hagyott hátra, a mely el nem veszett. A logiaknak, vagy Jézus beszédeinek összegyűjtése Batanaeanak ebioni kerületében történt ¹⁾). A „szegénység“ oly eszmény maradt, a melytől Jézus valódi követői nem váltak meg többé. Semmivel sem birni, ez volt a valódi evangyéliomi állapot; a koldulás erénynyé, szent hivatallá lett. A tizenharmadik századbéli nagy umbriai mozgalom, a mely minden vallásalapítási kísérletek között a galilaeai mozgalomhoz legközelebb áll, teljesen a szegénység nevében történt. Assisi Feren cz, azon ember, a ki kiváló jósága, s a közélettel szelid, finom és benső közössége által az egész világon legjobban hasonlított Jézushoz, szegény volt. A kolduló rendek, a középkor számtalan communisticus felekezetei (a lyoni szegények, a begardok, bonshommes, fraticelli-k, az alázatosak, az evangyéliomi szegények, a melyek) az „örök evangyéliom“ zászlója alá sereglettek, azt állították, hogy ők Jézusnak igazi tanítványai, és valóban azok is voltak. Ez egyszer az új vallásnak legképtelenebb álmai is termékenyek voltak. A kegyes kolduskodás, a mely a mi iparos és közigazgatási társadalmunknak oly igen ellenére van, a maga

¹⁾ Epiph. adv. haer. XIX. XXIX. és XXX. különösen XXXIX. 9.

idejében és a neki kedvező éghajlat alatt igen csábító volt. Egész sereg szemlélődő és szelid kedélynek kijellette a hozzá egyedül illő helyet. A szegénységet a szeretet és ohajtás tárgyává tenni, az alacsony sorsu ember ruházatját megszentelni, ez oly mesterfogás, a mely talán az államgazdászatot nem igen indítja meg, de a melylyel szemben az erkölccstanár nem maradhat közönyös. Hogy az ember súlyos terhét hordozhassa, szüksége van azon hitre, hogy napszámával nincs teljesen megfizetve. Az embernek nem tehetünk jobb szolgálatot, mint ha minél gyakrabban ismételjük azt, hogy „nem csak kenyérrel él az ember.“

Jézus, mint minden nagy ember, szerette a népet, s igen jól érezte magát körében. Szerinte az evangéliom a szegények számára van, azoknak hozza az üdvösség örömdetes izenetét ¹⁾. Mindazok, a kiket az orthodox zsidóság megvetett, kedvencei voltak. A nép iránti szeretet, annak gyengeségei iránti szánalom, a népvezérnek azon érzelme, a mely a nép szellemét magában élni érezi, s magát annak természetes tolmácsának tartja, minden pillanatban kitűnik beszédeiből és tetteiből ²⁾.

A választott seregnek valóban igen vegyes jelleme volt, a mi a szigorú vizsgáló előtt nagyon feltűnő lehetett. Voltak közöttük olyan emberek, a kikkel egy magára valamit tartó zsidó nem társalkodott volna ³⁾. Talán ezen, a közönséges szabályokon kívül álló társa-

¹⁾ Mát. XI. 5; Luk. VI. 20—21.

²⁾ Mát. IX. 36; Márk. VI. 34.

³⁾ Mát. IX. 11; Márk. II. 16. és köv. Luk. XV. egészen.

ságban több szívnemességet talált Jézus, mint egy pedans, formaszerű s látszólagos erkölcsiségére büszke polgárságban. A farizeusok, a kik a Mózesi szabályokat tulságba vitték, annyira mentek, hogy az olyan emberekkel érintkezés által, a kik náluknál kevesebbé voltak szigoruak, beszennyezve hitték magukat; az étkezést illetőleg már közel voltak az indus kasztok gyermekes elkülönzéséhez. Jézus megvetette a vallássosság ezen nyomorult tévelygéseit, s örömetst étkezett azoknál, a kik annak áldozatai voltak ¹⁾; az asztalnál gyakran olyan emberek ültek mellette, a kik talán éppen azért, mert az álkegyeseknek nevetséges szokásaiban nem osztoztak, rossz hirben állottak. A farizeusok és írástudók botrányt emlegettek: „Ime, ugy mondának, — milyen emberekkel eszik!“ Jézus ilyenkor igen elmés feleleteket adott, a melyek az írástudókat elkeserítették. „Az egészséges emberek nem szükölködnek orvos nélkül, hanem a betegek“ ²⁾ vagy „Ha valakinek ti közületek száz juha vagyon, és egyet azok közül elvesztend: avagy nem hagyja-e el a kilenczvenkilenczet a pusztában, és nem megyen-e annak megkeresésére, a mely elveszett, mignem azt megtalálja? És minekutána megtalálja, felveti a vállára, örülvén“ ³⁾, vagy „az embernek fia azért jött, hogy megtartsa, a mi elveszett vala“ ⁴⁾, vagy „mert nem jöttem, hogy az igazakat hívnam, hanem a bünö-

¹⁾ Mát. IX. 11; Márk. II. 16. Luk. V. 30.

²⁾ Mát. IX. 12.

³⁾ Luk. XV. 4. és köv.

⁴⁾ Mát. XVIII. 11. és köv. Luk. XIX. 10.

söket megtérésre“ ¹⁾; végre a tékozló fiuról szóló gyönyörű példabeszéd, a melyben az, a ki hibázott, némi előjogot nyer a szeretetre a fölött, a ki mindig erényes volt. Gyenge, vagy bűnös nők, a kik először jutottak oly körbe, a hol az erény egész bűbáját élvezhették, tartózkodás nélkül közeledtek hozzá. Mindenki csudálkozott, hogy vissza nem utasítja őket. „Oh, — mondának a puritánok, — ha próféta volna, tudná, kicsoda és minémű asszonyi állat volna, a mely őtet illeti, mert bűnös.“ Jézus egy tözsérről szóló példabeszéddel felelt, a ki hitelezőinek különféle követeléseket elenged, s minden habozás nélkül legfeljebb helyezte annak a sorsát, a ki legtöbb elengedést nyert ²⁾. A lélekállapotot csak az azzal kapcsolatban levő szeretet nagyságához képest becsülte. Olyan nők, a kiknek szívük tele volt könnyvel és a kik hibáik következtében az alázatosságra hajlandók voltak, közelebb voltak az ő országához, mint azon középserű természetek, a kiknek büntelensége gyakran igen kis érdem. Másfelől könnyen megfogható, hogy ezen gyengéd lelkek, a kikre nézve a felekezethez áttérés becsületük visszaállításának eszköze volt, a legnagyobb szenvedélyességgel ragaszkodtak hozzá.

¹⁾ Mát. IX. 13.

²⁾ Luk. VII. 36. és köv. Lukács, a ki mindent kiemel, a mi a bűnök megbocsátására vonatkozik (V. ö. X. 30. és köv. XV. egészen; XVII. 16. és köv.; XIX. 2. és köv.; XXIII. 39—43.) ezen elbeszélést egy másiknak fővonásaiból szerkesztette össze, t. i. Jézus lábainak megkenetéséből, a mely halála előtt néhány nappal Bethániában történt. De a bűnöknek megbocsátása kétségtelenül egyik lényeges vonása volt Jézus életének (V. ö. Ján. VIII. 3. és köv. Papias Eusebiusnál H. E. III. 39.)

Távol attól, hogy azon zugolódást, a melyet kora társadalmi érzékenykedésének felsemvevése által idézett elő, szelidíteni igyekezett volna, sőt inkább úgy látszott, hogy gyönyörűségét találja annak ingerlésében. A „világ“nak ezen megvetése, a mely mindig nagy tettek és nagy eredetiség feltétele, soha sem nyilatkozott ily hangosan. A gazdagnak csak akkor bocsátott meg, ha őt a társaság valamely előítélet következtében kerülte ¹⁾). Kétes életű és alacsony sorsu embereket nyilvánosan eleibük helyzett az orthodox főrangúaknak „Bizony mondom néktek, — szólt, — a fukarok és parázna asszonyi állatok elővesznek titeket az Istennek országában : Mert eljött hozzátok Keresztelő János, az igazságnak ura, és nem hívétek neki : a fukarok és paráznák hívének neki : Ti pedig kik ezt láttátok, nem tértetek meg azután, hogy neki hinnétek!“ ²⁾) Könnyen megfogható, hogy mily sértő volt azon szemrehányás. hogy a bukott nők példáját nem követték, olyan emberekre nézve, a kiknek a komolyság és szigorú erkölcsösség mesterségük volt.

Ő a külső látszatért semmit sem tett, s az erkölcsi szigorral nem dicsekedett. Az örömeket nem kerülte, s a lakodalmi ünnepélyekben örömet részt vett. Egyik csudáját egy kis városban egy lakodalmi társaság felvidítása végeztette. A lakadalmak keleten este tartanak. Mindenki egy-egy lámpát visz, s a sok ide s tova siető világosság kellemes benyomást idéz elő. Jézus szerette ezen vidor és élénk látványt, s hasonlatokat

¹⁾ Luk. XIX. 2. és köv.

²⁾ Mát. XXI. 31—32.

merített belőle ¹⁾). Ha ezen életmódot Keresztelő Jánoséval összehasonlították, megbotránkoztak benne ²⁾). Egy napon, midőn János tanítványai és a farizeusok böjtöltek, azt mondták neki : „Mi az oka, hogy a János tanítványai és a farizeusok sokat böjtölnek, a te tanítványaid pedig nem böjtölnek?“ Jézus pedig azt felelte : „Valjon böjtölhetnek-e a vőlegény ágyasházának fiai, míg velők vagyon a vőlegény? Eljönnek pedig a napok, mikor elvétetik őtőlük a vőlegény és akkor böjtölnek“ ³⁾). Szelid vidámsága folytonosan élénk megjegyzésekben, és szeretetreméltó tréfákban nyilatkozott. „Mihez hasonlitsam e nemzetséget? Hasonlatos a gyermekekhez, kik a piacon ülnek, és kiáltnak az ő társaiknak, és ezt mondják : Sipoltunk nektek, és nem tánczoltatok, siralmas éneket énekeltünk nektek és nem sirtatok ⁴⁾). Mert eljött Keresztelő János, s nem eszik, sem iszik és azt mondják, hogy ördög vagyon benne. Eljött az embernek fija, eszik és iszik, és ezt mondják felőle : imhol a tobzódó és részeges ember, a fukaroknak és a bünösöknek barátjuk. De megigazítottatott a bölcsesség az ő fiaitól“ ⁵⁾).

Egész Galilaeát folytonos ünnepélyek közt utazta be. Rendesen öszvéren, ezen a keletnek oly jó és biztos

¹⁾ Mát. XXV. 1. és köv.

²⁾ Márk. II. 18.; Luk. V. 35.

³⁾ Mát. IX. 14. és köv. Márk II. 18. és köv. Luk. V. 33. és köv.

⁴⁾ Célzás egy gyermekjátékra.

⁵⁾ Mát. XI. 16. és köv. Luk. VII. 34. és köv. A példabeszéd azt akarja mondani: Az emberi vélemény vak. Az isten műveinek bölcsességét maguk a művek hirdetik. Én a vatikáni 13. kézirat-tal *ἐργων*-t nem *τέχνων*-t olvasok.

állatján utazott, a melynek hosszú pilláktól elrejtett nagy szemei oly szeliden fénylenek. Tanítványai néha falusi pompával környezték őt, a melynek kifejtésében ruháikat szőnyegek gyanánt használták. Felrakták azokat az öszvérre, a melyen Jézus ült, vagy pedig leteregették eleibe az utra¹⁾. A mely házban megszállt, ott öröm és áldás volt. Oly falukban, vagy majorokban, a hol előzékeny vendégszeretetet talált, gyakran megállapodott. Keleten az a ház, a melyben idegen száll meg, azonnal nyilvános helylyé lesz. Az egész falu oda gyülekezik; a gyermekek betolakodnak; a szolgák kiutasítják őket, de ismét visszatérnek. Jézus nem türhette, ha ezen ártatlan hallgatóságot megtámadták; behívta, megölelte és megcsókolta őket²⁾. Az anyák ily fogadtatás által neki bátorodva, elhozták csecsemőiket, hogy érintse meg azokat³⁾. A nők olajt öntöttek fejére, és jó illattal kenték lábait. A tanítványok gyakran visszautasították őket mint tolakodókat, de Jézus, a ki a régi szokásokat, és mindazt, a mi szivjóságra mutatott, szerette, ismét jóvá tette azt, a mit túlbuzgó barátai elrontottak. Ő védelmezte azokat, a kik őt meg akarták tisztelni⁴⁾. Azért a nők és gyermekek imádták őt. Elleneinek egyik legszokásosabb szemrehányása az volt ellene,

¹⁾ Mát. XXI. 7—8.

²⁾ Mát. XIX. 13. és köv. Márk IX. 35. X. 13. és köv. Luk. XVIII. 15—16.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ Mat. XXVI. 7. és köv. Márk XIV. 3. és köv. Luk. VII. 37. és köv.

hogy azon gyengéd és könnyen elcsábítható teremtetéseket családjajuktól elidegeníti ¹⁾).

E szerint a sarjadozó vallás sok tekintetben a nők és gyermekek forradalma lett. Ez utóbbiak ártatlan királyságának jeléül ifju testőrséget képeztek körüle, apró s hódolati jelekkel halmozták el, „Dávid fiának nevezték, Hosánnát ²⁾ kiáltottak és pálmaágakat hordoztak előtte, a miben ő nagy örömét találta. Jézus talán, — mint Savanarola, — kegyes missiók eszközeiül is használta őket, örült, ha látta, hogy ezen fiatal apostolok, a kik őt zavarba nem hozzák, elől mennek s öneki oly nevet adnak a melyeket még addig maga sem mert felvenni. Hagyta őket kiáltozni, s ha kérdezték tőle, hogy hallotta-e a mit mondtak, kitérőleg azt felelte: A dicseret, a mely a gyermekek szájából származik, legkedvesebb Isten előtt ³⁾).

Egy alkalmat sem mulasztott el annak ismételtesére, hogy a kicsinyek szentek ⁴⁾), hogy a mennyeknek országa a gyermekeké ⁵⁾), hogy olyanokká kell lenni mint a gyermekek, hogy oda bejuthassunk ⁶⁾), hogy csak mint gyer-

¹⁾ Marcion evangyélioma, Lukács evang. XXIII. fejezet 2. versének toldaléka (Epiph. Adv. haer. XLII. 11.). Ha Marcion rövidítései kritikai becs nélküliek, toldalékai nem azok, ha nem előítéletekből, hanem a rendelkezésére állott kéziratokból származtak.

²⁾ Ezen kiáltás a zöldgalyas sátor ünnepénél volt szokásban midőn a pálmát hajtogatták. Méscha. Sukka III. 9. Ezen szokás még most is megvan a zsidóknál.

³⁾ Mát. XXI. 15—16.

⁴⁾ Mát. XVIII. 5. 10. 14. Luk. XVIII. 2.

⁵⁾ Mát. XXI. 14. Márk X. 14. Luk. XVIII. 16.

⁶⁾ Mát. XVIII. 1. és köv. Márk XI. 33. és köv. Luk. IX. 46.

mekek mehetünk be oda¹⁾, hogy a mennyei atya elrejtí-
titkait a bölcsektől és az értelmesektől, és a gyerme-
keknek megjelenti²⁾. Tanítványainak fogalma majdnem
összeolvad a gyermekekével³⁾. Midőn egyszer az első-
ség felett vitatkoztak, a mi igen gyakran megtörtént, egy
gyermeket vezetett hozzájuk és azt mondá: „Valaki
megalázza magát mint e kis gyermek, az a mennyeknek
országában legnagyobb“⁴⁾.

Valóban a gyermekserég volt az, a mely a földet
isteni ártatlanságával és szende örömrivalgásával el-
foglalta. Általános hit volt, hogy az ohajtott ország
közel van. Mindenki a mester mellett trónon ülve kép-
zelte magát⁵⁾. Elosztották egymás között a helyeket⁶⁾,
s számították a napokat. Ez volt az „örvendetes hír.“
A tannak nem volt más neve. A régi „paradis“ szó, a
melyet a zsidók, mint minden keleti nyelv a perzsáktól
vettek át, s a mely először az achimenidák kertjének
neve volt, foglalta össze azon boldog álmot, a mely egy
gyönyörű kertből állott, a hol azon dicső élet, a mely
itt megkezdődött, vég nélkül fog tartani⁷⁾. Meddig
tartott ezen mámor? Azt nem tudhatjuk. Ezen bűvös-
tünemény ideje alatt épen úgy nem mérték az időt,
mint az álmot nem mérik. Az idő fogalma megszűnt.

¹⁾ Márk X. 15.

²⁾ Mát. XI. 25. Luk. X. 21.

³⁾ Mát. X. 42. XVIII. 5. 14. Márk IX. 36. Luk. XVIII. 2.

⁴⁾ Mát. XVIII. 4. Márk IX. 33—36. Luk. IX. 46—48.

⁵⁾ Luk. XXII. 30.

⁶⁾ Márk X. 37. 40. 41.

⁷⁾ Luk. XXIII. 43. II. Kor. XII. 4. V. ö. Carmen sybill.
proem. 86. Babyl. Talm. Chagiga. 14. 6.

Egy hét annyi volt, mint egy század. Azonban akár évekig, akár hónapokig tartott ezen álom, olyan szép volt, hogy az emberiség azóta azzal táplálkozott, s most is egyetlen vigaszunk az, ha annak muló illatját beszívhatjuk. Az emberek keblét soha sem dagasztotta oly nagy öröm. Ezen magasztos emelkedettség közepett egy pillanatra lerázta az emberiség azon ólomsúlyt, a mely azt a földhöz bilincseli, s elfelejtkezett a földi lét nyomorairól. Boldog, a ki ezen isteni tavaszt csak egy pillanatra is láthatta szemeivel, s ezen hasonlithatlan mámorban habár csak egy napra is osztozhatott. De boldogabb az, mondaná Jézus, a ki minden csalódástól menten, ezen isteni tüneményt magában előidézné, s a ki minden ezredéves álmodozás, minden ábrándos paradicsom, minden égi jel nélkül, csupán becsületes akarata, és lelkének költészete által az Isten országát saját szívében újra alkothatná!

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A fogoly János követi Jézushoz. — János halála.

— Iskolájának viszonya a Jézuséhoz.

Mig a vidám Galilaea a vőlegény megérkezését vigan ünnepelte, addig a gyászoló Jánost macheroi fogságában várakozás és vágy emésztette. A fiatal mesternek, — a kit néhány hó előtt iskolájában látott, — szerencsés sikere hozzá is eljutott. Azt beszélték, hogy a prófétáktól hirdetett Messiás, a ki Izrael országát ismét helyreállitandja, megjelent, s jelenlétét Ga-

lilaeában csudák által tanusítja. János meg akarta tudni, hogy mi igaz van e hirben, s miután tanítványaival akadály nélkül érintkezhetett, kiválasztott közülök kettőt, hogy őket Galilaeába Jézushoz küldje ¹⁾).

A két tanítvány Jézust dicsőségének tetőpontján találta. Az ünnepélyes fény, a mely őt körülvette, meglepte őket. Böjtöléshez, imádkozáshoz és szigoru élethez levén szokva, csudálkozásukra a fogadási ünnepély örömei közt találták magukat ²⁾). Közölték Jézussal küldetésük célját: „Te vagy-e, a ki eljövendő vala, vagy mást várjunk?“ Jézus, a ki saját messiási szerepe felől már akkor tisztában volt, előszámlálta nekik a csudákat, a melyeknek az Isten országa eljövetelét kellett jelenteni, a betegeknek meggyógyíttatását és a szegényeknek hirdetett evangyéliomot. Ő mindezeket véghezviszi, és hozzá teszi: „boldog, a ki én bennem meg nem botránkozik.“ Nem tudjuk, ha ezen felelet Keresztelő Jánost életben találta-e, vagy hogy micsoda hatással volt az a szigorú vezeklőre. Megvigasztalódva és a felől meggyőződve halt-e meg, hogy az, a kit ő hirdetett, már él, vagy kétséges maradt Jézus hivatása felől? Erről semmit sem tudunk. Azonban látva azt, hogy iskolája soká fennállott a keresztyén egyházak mellett, hajlandók vagyunk azt hinni, hogy János, minden Jézus iránti tisztelete daczára, nem őtőle várta az isteni ígéret valószínűségét. Egyébiránt a halál véget vetett kétségeinek. A remetének fékezhetetlen nyíltsága oly véggel koronázta be nyugtalan és fáradságos pályáját, a mely ahoz egyedül volt méltó.

¹⁾ Mát. XI. 2. és köv. Luk. VII. 18. és köv.

²⁾ Math. IX. 14. és köv.

Azon elnéző hangulat, a melyet Antipas eleinte János iránt tanusított, nem lehetett tartós. Azon beszélgetésekben, a melyek a keresztyén hagyomány szerint János és a tetrarcha között előfordultak, szüntelen szemére hányta, hogy házassága törvénytelen, s azt követelte, hogy Heródiást üzze el ¹⁾. Gondolható, hogy nagy Heródes leánya mennyire gyűlölte ezen alkalmatlan tanácsadót. Csak alkalomra várt, hogy semmivé tegye.

Első házasságából leánya Salome, a ki hozzá hasonló nagyravágyó és kicsapongó volt, megegyezett tervében. Ezen évben (valószínűleg a 30-ik év) Antipas születésnapját Macheroban ülte. Ezen vár belsejében nagy Heródes egy pompás palotát építtetett ²⁾, a melyben a tetrarcha gyakran lakott. Nagy ünnepélyt rendezett, a melyen Salome egy jellemtánczot tánczolt, a mely Syriában nem tartatott illetlennek főrangu nőhöz. Az elragadtatott Antipas azon kérdést intézte a tánczosnőhez, hogy mit kíván, s ez anyja tanácsára azt felelte: „János fejét ezen a tálon.“ Antipas kedve elment, de az ígéretet nem akarta megtagadni. Egy ór vette a tálat, leütötte a fogoly fejét, és behozta rajta ³⁾.

A keresztelő tanítványai megkapták testét és sirba tették. A nép igen elégtelen volt. Midőn hat évvel később Háréth Antipast megtámadta, hogy Macherot ismét visszavegye és leánya gyalázatát megboszúlja,

¹⁾ Mát. XIV. 4. és köv. Márk VI. 18. és köv. Luk. III. 19.

²⁾ Jos. De Bello jud. VII. VI. 2.

³⁾ Mát XIV. 3. és köv. Márk VI. 14--29. Jos. Ant. XVIII. VI. 2.

Antipas tökéletesen megveretett, s vereségét általánosan János halála büntetésének tartották ¹⁾).

Ezen halál hírére János tanítványai magok vitték meg Jézushoz ²⁾). Az utolsó lépés, a melyet János Jézusnál tett, a két iskola közötti kapcsolatot még szorosabbá tette. Jézus, a ki Antipas részéről üldöztetéstől tartott, vigyázóvá lett és visszavonult a pusztába ³⁾). Sok ember követte őt. Csudás mértékletessége következtében megélt ott a szent sereg; természetesen, hogy ezt csudának tekintették ⁴⁾). Ettől fogva Jézus kétszeres csudálattal szólt Jánosról. Minden himezés nélkül kinyilatkoztatta ⁵⁾), hogy ő több volt prófétánál, hogy a törvény és a régi próféták ereje csak az ő idejéig terjed ⁶⁾), hogy ő azokat megszüntette, de hogy a mennyország őtet is leszorítandja. Végre a keresztyénség szent titkainak sorozatában különös helyet jelelt ki számára, a mely őt az ó szövetség és az új birodalom kezdetének összekötő kapcsolává tette.

Malakiás próféta, a kinek véleménye e tárgyban igen fontos ⁷⁾), a Messiásnak világosan egy előhírnökét hirdette, kinek feladata volt a végleges megújulást előkészíteni és Isten választottjának útját elegyengetni. Ezen hírnök nem volt más, mint Illés próféta, a ki egy

¹⁾ Jos. Ant. XVIII, V. 1. és 2.

²⁾ Mát. XIV. 12.

³⁾ Mát. XIV. 13.

⁴⁾ Mát. XIV. 15. és köv. Márk VI. 35. Luk. IX. 11. és köv. Ján. VI. 2. és köv.

⁵⁾ Mát. XI. 7. és köv. Luk. VII. 24. és köv.

⁶⁾ Mát. XI. 12—13.; Luk. XVI. 16.

⁷⁾ Malak. III. és IV. Jéz. Sir. XLVIII. 10.

igen elterjedt hit szerint az égből, a hová felvitetett, le fogna szállani, hogy az embereket megtérés által a nagy eseményre előkészítse, és istent az ő népe iránt megengesztelje ¹⁾. Illéshez néha hozzá csatolták Enoch patriarchát, a kinek egy vagy két század óta nagy szentséget tulajdonítottak ²⁾, vagy Jeremiást ³⁾, a kit a zsidó nép őrangyalának tekintettek, a ki az Isten trónja előtt folyvást azért imádkozik ⁴⁾. Azon eszme, hogy a régi proféták feltámadnak azért, hogy a Messiásnak előhírnökei legyenek, oly határozottan ki van a parz-ok tanában fejezve, hogy az ember azt hinné, hogy onnan vétetett át ⁵⁾. Bármint legyen is, Jézus idejében a messiási elmélet kiegészítő részeit képezték. Általános hit volt, hogy két hű tanunak vezeklő ruhában megjelenése leend azon nagyszerű drámának előjátéka, a mely a világ bámulatára le fog játszani ⁶⁾.

Belátható, hogy ily fogalmak mellett Jézus és tanítványai nem lehettek kétségben Keresztelő Jánosnak küldetése felől. Ha az írástudók azon ellenvetést tet-

¹⁾ Mát. XI. 14.; VII. 10.; Márk. VI. 15.; VIII. 28.; IX. 10. és köv. Luk. IX. 8. 19.

²⁾ Jez. Sir. XLIV. 16.

³⁾ Mát. XVI. 14.

⁴⁾ II. Makk. XV. 13. és köv.

⁵⁾ Anquetil Duperron. Zenda-Avesta 1. 2. rész 46. lap. Spiegel által helyreigazítva a Zeitschrift der deutschen morgenlaendischen Gesellschaft I. 26. és köv.; kivonatok Jamasp-Nameh, Spiegel Avestájában I. 34. lap. A parz szövegek közül, a melyekben a proféták és hírnökök feltámadásáról valóban szó van, egy sem régi, de az eszmék, a melyek ezen szövegekben vannak, régiebbeknek látszanak, mint a szerkezet.

⁶⁾ Jel. XI. 3. és köv.

ték, hogy a Messiásról még nem lehet szó, mert Illés még elnem jött ¹⁾ azt feleltek, hogy eljött János, hogy János a feltámadott Illés ²⁾. Életmódja, a fennálló polgári hatalmakkali ellenkezése által valóban hasonlított is János az ó-zsidó történelemezen sajátságos alakjához ³⁾. Jézus nem tudott elődjének érdemeiről és nagyszerű tulajdonairól eléggé beszélni. Azt mondá, hogy az emberek között nem született nagyobb. A farizeusokat és írástudókat fenhangon gáncsolta, hogy keresztségét el nem fogadták s szavaira meg nem tértek ⁴⁾.

Jézus tanítványai hivek maradtak mesterük elveihöz. A János iránti tisztelet az első keresztyén nemzedékben maradandó hagyomány volt ⁵⁾. Felvették azt, hogy Jézussal rokonságban volt ⁶⁾. Hogy Jézusnak küldetésére nézve mindenki által elfogadott tanura támaszkodjanak, elbeszélték, hogy János Jézussal való első találkozása alkalmával őt a Messiásnak nyilvánította, kinyilatkoztatta, hogy ő alatta áll, és nem méltó arra, hogy sarujának kötőjét megoldja, — s hogy vonakodott Jézust megkeresztelni, sőt inkább azt követelte, hogy Jézus keresztelje meg őtet ⁷⁾. Ezek mindenestre tulságok voltak, a melyeket János utolsó kül-

¹⁾ Márk. IX. és köv.

²⁾ Mát. XI. 14.; XVII. 10—13. Márk. VI. 15.; IX. 10—12; Luk. IX. 8.; Ján. I. 21—25.

³⁾ Luk. I. 17.

⁴⁾ Mát. XXI. 32.; Luk. VII. 29—30.

⁵⁾ Csel. XIX. 4.

⁶⁾ Luk. I.

⁷⁾ Mát. III. XIV és köv. Luk. III. 16.; Ján. I. 15. és köv.; V. 32—33.

döttségének kételkedő formája eléggé megczáfol ¹⁾). Általános értelemben azonban a keresztyén legendában az maradt, a mi valóban volt, a komor előkészítő, a szomorú megtérést hirdető a vőlegény eljövételének örömei előtt, a próféta, a ki az Isten országát hirdeti, és meghal, mielőtt azt látná. A keresztyén eredetiségek ezen óriási tüneménye, ezen sáskával és vadmézzel élő ember, az üldözötteknek ezen erős megboszulója volt a keserűség, a mely az ajkakat az Isten országának édeségeire előkészítette. Herodiás boszuvágya megnyitá a keresztyén martyrok sorozatát, ő volt az új öntudatnak első vértanúja. A világ fiai, a kik őbenne valódi ellenségüket ismerték fel, nem engedhették meg, hogy éljen, az ő megcsonkított s a keresztyénség közbéire kiterített teteme megjegyzé a véres ösvényt, a melyen őutána oly sokaknak kellett menni.

János iskolája nem szűnt meg alapítójával. Egyideig Jézusétól külön, de azzal jó egyetértésben élt. Még a két mester halála után több év múlva is keresztelkedtek János nevére. Némelyek ugyanazon időben mindakét iskolához tartoztak, például a híres Apollos, Pál vetélytársa (50 év körül) és nagyszámu ephézusi keresztyén ²⁾ Josephus egy Banu nevezetű vezeklőnek iskolájában volt ³⁾, a ki a legnagyobb mértékben hasonlított Jánoshoz, és talán annak iskolájához tartozott. Ezen Banu ⁴⁾ falevelekkel ruházkodva a pusztában la-

¹⁾ Mát. XI. 2. és köv. Luk. VII. 18. és köv.

²⁾ Csel. XVIII. 25. 1—5. V. ö. Epiph. Adv. haer. XXX. 16.

³⁾ Vita 2.

⁴⁾ Nem azon Bunai-e, a kit a Thalmud (Bab. Sanhedrin 43. a) Jézus tanítványai közé számít.

kott, csupán növényekkel és vadgyümölcsökkel élt, s éjjel és nappal gyakran fürdött. Jakab, a kit az ur testvérének neveznek (itt talán névcsere fordul elő), hasonló vezeklő volt ¹⁾. Későbbben, a 80-ik év körül a baptismus harczba keveredett a keresztyénséggel, különösen Kis-Ázsiában János evangyélita alattomos uton látszik őt megtámadni ²⁾. Egyik sybilli könyvugy látszik, az ő iskolájából származott ³⁾. A mi a hemero-baptisták, baptisták, elchasaiták, sabiták, mogtasilák és az arab írók ⁴⁾ felekezeteit illeti, a melyekkel a második században Syria, Palaestina és Babylonia tele volt, s a kiknek még mai napig is vannak utódai, „Mendaiták vagy János-keresztények“ név alatt, bizonyosan egy-eredetűek Jánossal, de nem annak valódi egyenes utódai. Jánosnak valódi iskolája, a mely félig a keresztyénséggel összeolvadt, az apró keresztyén eretnek-felekezetek sorsára jutott s észrevétlenül elenyészett. János bizonyosan látta, hogy mi annak ajövője. Ha a kicsinykedő féltékenységnak engedett volna, ő is elveszett volna a szakadárok között. Önmegtagadás által óriássá lett, s az emberiség vallásos pantheonjában hasonlithatatlan helyet nyert.

¹⁾ Hegesippus Eusebiusnál H. E. II. 23.

²⁾ Ján. I. 26. 33. IV. 2. 1. Ján. V. 6. V. ő Csel. X. 47.

³⁾ IV. könyv. Lásd különösen V. 157. és köv.

⁴⁾ Emlékezetbe hozom, hogy sabita ugyanazon aramaei szó, mint baptista. Mogtasila arab nyelven ugyan azt jelenti.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A jeruzsálemi első fellépés.

Majd minden évben elment Jézus Jeruzsálembe a husvét ünnepére. Ezen több rendbeli utazásoknak közelebbi körülményeit igen kevésbé ismerjük, mert a synoptikusok nem szólnak róluk ¹⁾, a negyedik evangéliomnak ide vonatkozó jegyzetei pedig nagyon zavartak ²⁾. Ugy látszik, hogy a 31. évben, s bizonyosan János halála után volt Jézusnak legjelentékenyebb a fővárosbani tartózkodása. Ámbár Jézus nem sokat adott a bucsújárásra, de azért mégis elment, hogy a zsidó közvéleményt, a melylyel még teljesen nem szaki-

¹⁾ Azonban határozottan feltételezik (Mát. XXIII. 37; Luk. XIII. 34). Épen oly jól ismerik Jézus viszonyát Arimathiai Jó-zseffel, mint János. Lukács (X. 38—41.) a bethaniai családot is ismeri. Lukácsnak (IX. 51—54.) van némi homályos sejtelme Jézusnak a negyedik evangéliomban leírt utazásairól. Több a farizeusok és sadducaeusok ellen irányzott beszédnek, a melyet a synoptikusok Galilaeába tesznek, csak Jeruzsálemben van értelme. Végre nyolcz napi idő rövid arra, hogy mind azt, a mi Jézusnak e városba történt megérkezésétől fogva haláláig történt, megmagyarázza.

²⁾ Két bucsújárat világosan meg van írva (Ján. II. 13. és VI. 1.) oda nem számítva utolsó utját (VII. 10.), a mely után Jézus többé nem tért vissza Galilaeába. Az első akkor történt, midőn még János keresztelt. Ez a 29. év husvétjára esik. De az ezen utazás leírásába illesztett körülmények más időből valók. (V. ö. Ján. XI. 14. és köv. Mát. XXI. 12—13; Márk. XI. 15—17; Luk. XIX. 45—46.) Világos, hogy János ezen fejezeteinek adataiban tévesztések vannak, vagy hogy különféle utazások körülményeit összezavarta.

tott, meg ne sértse. Egyébiránt ezen utazások egészen bele illettek tervébe, mert belátta azt, hogy ha első rangu szerepet akar játszani, Galilaeát el kell hagynia, s a zsidóságot váróban, Jeruzsálemben kell megtámadnia.

A kis galilaeai község itt egyáltalában nem volt otthon. Jeruzsálem jó formán akkor is az volt, a mi most, a pedanteria, a gyűlölség, viszálykodás és kicsinykedés hazája. A vakbuzgóság tulságos volt, s a felkelések gyakoriak. A farizeusok foglalták el a főhelyet; a törvénynek a legjelentéktelenebb apróságokra kiterjeszkedő s casuistikus kérdésekkel foglalkozó tanulmányozása volt az egyetlen tanulmány. Ezen kizárólag theologiai és egyházjogi művelődés egyáltalában nem mozdította elő a lelkek finomulását. Hasonlított a muszulmán Fakih-k azon száraz tudományosságához, a mely mindig a Mosche körül forog, és tömérdek időt és dialektikát veszteget el a nélkül, hogy azáltal a valódi szellemi műveltség legkevesebbé is gyarapodnék. Az ujkori papságnak theologiai neveltetése, ámbár nagyon száraz, nem adhat arról kellő fogalmat; mert a renaissance minden, még legmerevebb tantárgyunkba is bizonyos szépirodalmi elemet és jó modort olvasztott, a mely által a scholasticismus több vagy kevesebb emberi színezetet nyert. A zsidó tudósnek, Sofer-nek vagy írástudónak tudománya egészen barbar, izetlen volt, minden ellensúly nélkül, s megfosztva minden erkölcsi elemtől ¹⁾. Szerencsétlenségre aztán

¹⁾ Látható ez a Talmudban, az akkori scholasticus tudomány viszhangjában.

azt, a ki annak megszerzésén fáradozott, nevetséges kevélységgel töltötte el. A zsidó tudós büszke lévén vélt tudományosságára, a melyhez oly nagy fáradsággal jutott, épen oly megvetéssel beszélt a görög műveltségről, mint napjainkban a tudós muszulmán az európai polgárisodásról, vagy mint ezelőtt a katolikus pap a világiak tudományáról. A scholastikus nevelésnek sajátsága, hogy a szellemet minden finomabb iránt eltompítja, s csak azon nehézkes gyermekségeket becsüli, a melyeket az ember, ha egész életét rájuk vesztegette, azok természetes foglalkozásának tart, a kik komolyaknak és méltóságosaknak akarnak látszani ¹⁾.

Természetes, hogy ezen gyűlöletes világ csak nyomasztólag hathatott az éjszakiaknak gyengéd és szelid lelkületére. A jeruzsálemieknek a galilaeaiak iránti megvetése még magasabb válaszfalat emelt. A szép templomban, a melynek látása vágyaiknak főtárgya volt, gyakran nem találtak egyebet zsorolásnál. Mintha a zarándok zsoltárok egy verse : „akarnék az én Istenem házában küszöbén ülni“ ²⁾, egyenesen az ő számukra iratott volna. A gunyólodó papság mosolygott gyermekded áhítatosságuk felett, olyanformán, mint hajdan Olaszországban a szentélyekkel ismeretes papság, hidegen és majdnem gunyolódva nézte a messziről jött zarándokok buzgóságát. A galilaeaiak meg lehetős rossz tájnyelven beszéltek, s kiejtésük is hibás volt; összecserélték a különféle lehelethangokat, a miből aztán igen sok nevetséges félreértés származott.

¹⁾ Jos. Ant. XX. XI. 2.

²⁾ Solt. LXXXIV. 11.

zott ¹⁾. A vallást illetőleg tudatlanoknak és hitetleneknek tartották őket ²⁾, az „ostoba galilaeai“ kifejezés közmondássá vált ³⁾. Nem egészen alaptalanul hitték, hogy a zsidó vér náluk keverve van, s általános meggyőződés volt, hogy Galilaeából nem származhatik próféta ⁴⁾. A szegény galilaeaiak, a kik egészen a zsidóság szélén, s majdnem rajta kívül laktak, csak Ezsaiásnak egy roszul magyarázott helyével táplálhatták reményüket : „Zebulonnak és Naphtalinak földje, a pogányok Galilaeája, a tengernek után, a Jordánon túl. A nép, mely setétségben jár, lát nagy világosságot, a kik a halál árnyékának tartományában ülnek, azoknak világosság támad“ ⁵⁾. Jézus szülővárosának különösen rosz hire volt. Népszerű példabeszéd volt : „támadhat-e Názárethből valami jó“ ⁶⁾?

A Jeruzsálem körül uralkodó szárazság különösen roszul eshetett Jézusnak. Itt a völgyek viznélküliek, a föld száraz és köves. Midőn a Holttenger mélyedésébe merül a szem, az megható látványt nyújt, de minden egyéb egyhangu. Csak a mizpa-i halom vonja magára a figyelmet a legrégibb zsidó történetből való emlékeivel. A város fekvése Jézus idejében körülbelül ugyanaz volt, a mi most. Nem voltak régi szobrai, mert a zsidók egészen az asmonaeusok koráig idegen-

¹⁾ Mát. XXVI. 73; Márk. XIV. 70; Csel. II. 7. Babyl. Talm. Erubin 53. a és köv.; Bereschith rabla, 26. c.

²⁾ Az említett Erubinban.

³⁾ Erubin 1. c; 536.

⁴⁾ Ján. VII. 52.

⁵⁾ Esa. IX. 1—2; Mát. IV. 13. és köv.

⁶⁾ Ján. I. 47.

kedtek minden művészettől, Hyrcanus János kezdette meg annak szépítését, s nagy Herodes a kelet egyik legszebb városává tette. A herodesi építmények modoruk nagyszerűségére, a kivitel tökéletességére s az anyagok szépségére nézve az ókor legtökéletesebb építményeivel versenyezhettek ¹⁾. Jeruzsálem környékén abban az időben igen sok, sajátos izlésben épült sír emelkedett ²⁾. Ezen emlékek építészeti modora görög volt, de szokásaikhoz alkalmazva s elveik szerint módosítva. Az élő szobor-ékitményeket, a melyeket a Herodesek a békétleneknek nagy botrányozására maguknak megengedtek, növényi díszítményekkel helyettesítették. Phoenicia és Palaestina régi lakosainak az élő sziklából faragott emlékek iránti izlése ezen sajátos s sziklába vágott kriptákban újra fel látszott támadni, általuk a görög oszlopsor egészen sajátos alkalmazást nyert ezen troglodyt építészetben. Jézus, a ki a művészet műveit csak a hiuság fitogtatásainak tekintette, ezen emlékekre nem jó szemmel nézett ³⁾. Határtalan spiritualismusa s azon rendithetlen meggyőződése, hogy az ő világ alakja nemsokára elmulik, csak a szív ügyei iránti érzéket hagyták meg lelkében.

A templom Jézus idejében még egészen új volt, s a külső munkálatok nem is voltak teljesen befejezve.

¹⁾ Jos. Ant. XV. VIII—XXI. B. J. V. v. 6. (I. Márk. XIII. 1—2.

²⁾ A bírák, királyok, Absolon Zakariás Josaphát, Jákob sirjai. V. ö. a Makkabeusok sirjainak leírását Modinban (Makk. XII. 27. és köv.)

³⁾ Mát. XXIII. 27—29; XXIV. 1. és köv. Márk. XIII. 1. és köv. Luk. XIX. 44. XXI. 5. és köv. V. ö. Enoch könyve XCVII.

Herodes időszámlálásunk előtt 20 vagy 21 évvel kezdte meg annak újra építtetését, hogy többi műveivel öszhangzatba hozza. A templom hajója másfél, — az oszlopos csarnok nyolcz év alatt készült el ¹⁾; de a mellékrészek építése lassan haladt, s csak kevéssel Jeruzsálem bevétele előtt készültek el egészen ²⁾. Valószínűleg látta Jézus, hogy dolgoznak rajta, még pedig nem minden boszankodás nélkül. Ezen hosszú jövő iránt táplált remények némileg gunyolták a nem sokára eljövendő Isten országát. Tisztábban látva, mint a hitetlenek és vakbuzgók, sejtette, hogy ezen pompás épületeknek csak rövid idő van kiszabva ³⁾.

Egyébiránt a templom bámulatraméltó, nagyszerű egészlet képezett, a melyről a mostani Haram ⁴⁾ minden szépsége mellett sem adhat kellő fogalmat. A körüllevő udvarokban és csarnokokban naponkint nagy sokaság gyülekezett össze, úgy hogy ezen nagy térség egyuttal templom, piac, törvényszék és főiskola volt. A zsidó iskolák minden vallásos vitái, az egész egyházjogi oktatás, sőt még a polgári perek is, itt folytattak, egy szóval a nemzet egész tevékenysége itt volt összpontosulva ⁵⁾. Ez volt a folytonos bizonyítgatás és

¹⁾ Jos. Ant. XV. xi. 5—6.

²⁾ Jos. Ant. XX. ix. 7. Ján. II. 20.

³⁾ Mát. XXIV. 2. XXVI. 6; XXVII. 40. Márk. XIII. 2; XIV. 58; XV. 29; Luk. XXI. 6; Ján. II. 19. 20.

⁴⁾ Bizonyos, hogy a templom és a hozzávaló tér azon helyen voltak, a hol Omar moschéja és a Haram, vagy a mai moschéé-t körítő udvar van. A Haram falkerítése több helyen, különösen ott, a hova a zsidók sirni járnak, Herodes templomának alapfala

⁵⁾ Luk. II. 46. és köv. Mischna. Sanhedrin. X. 2.

pattogó szóharcz színhelye; csak úgy hangzott a temérdek fogas kérdéstől és álokoskodástól. Ilyenformán a templom sokat hasonlított a muzulmán moschékhöz. A rómaiak, a kik abban az időben egész figyelemmel viseltettek minden idegen vallás iránt, ha az a kellő téren megmaradt ¹⁾, maguk tiltották meg maguknak a szentélybe lépést, görög és latin feliratok jelelték meg a helyeket, a melyeken tul a nemzsidóknak nem szabad volt menniök ²⁾. De az Antonia torony, a római helyőrség főhadiszállása uralkodott az egész térségen, és onnan mindent lehetett látni, a mi abban történt ³⁾. A templomi rendőrség a zsidókra volt bízva; egy templomkapitány ügyelt fel arra, hogy az ajtókat kinyissák és bezárják, hogy az előcsarnokon senki bottal, poros lábbelivel, csomagokkal, vagy csupán utrövidítés végett keresztül ne menjen ⁴⁾. Különösen ügyeltek arra, hogy senki a törvényes tisztátalanság állapotjában a belső csarnokba ne lépjen. A nőknek egészen elkülönített karzatuk volt.

Itt töltötte Jézus napjait az idő alatt, míg Jeruzsálemben tartózkodott. Az ünnepek rendkívüli ember-tömeget gyűjtöttek a városba. A zarándokok tiz—husz személyből álló társaságokat képezve elborították az egész várost, s oly egymásra zsufolt rendetlenségben

¹⁾ Suet. Aug. 93.

²⁾ Philo. legatio ad Cajum. 31. §. Jos. B. J. V. v. 2. VI. II. 4. Csel. XXI 28.

³⁾ Az Antonia toronynak jelentékeny nyomait láthatni ma is a Haram északi részén.

⁴⁾ Mischna, Berokoth. IX. 5. Babyl Talm. Jebamoth. 66. Márk. XI. 16.

éltek, mint az a Keleten most is szokásos ¹⁾). Jézus elveszett a tömegben, s az ő szegény galilaeai társai nem igen tűntek fel. Valószínűleg érezte, hogy itt ellenséges világban van, a mely őt kicsinylőleg nézi. Minden, a mit csak látott, kedve ellen volt. A templomnak, valamint minden nagyon látogatott szent helynek, nem igen volt épületes tekintete. Az istenitisztelet igen sok, valóban visszataszító részletet vont maga után, különösen adást-vevést, úgy, hogy a szent csarnokban valóban árubódék voltak felállítva. Árultak ott áldozatra való állatokat, voltak asztalok, a melyeken pénzt váltottak, néha-néha azt gondolhatta volna az ember, hogy a vásáron van. A templom alsóbb-rendű hivatalnokai valószínűleg oly közönséges mindennapisággal végezték hivatalos kötelességeiket, mint az a sekrestyéseknek általában szokásuk. Ezen tiszteletlen és szórakozott magaviselet a vallásos dolgok kezelése körül annyira sértette Jézus vallásos lelkületét, hogy az néha kinzóvá fokozódott ²⁾). Azt mondta, hogy az imaházat rablóbarlanggá tették ³⁾). Sőt egyszer, a mint mondják, annyira elragadta a harag, hogy az árusokat kikergette s az asztalokat felforgatta. Átalában nem igen szerette a templomot. Azon imáadásnak, a melyet ő atyja számára kigondolt, semmi köze sem volt a méiszárlásokhoz. Mindezen régi zsidó szokások ellenére voltak s nehezen esett neki azokhoz alkalmazkodni.

¹⁾ Jos. B. J. II. XIV. 3; VI. IX. 3. V. ö. Solt. CXXXIII.

²⁾ Márk. XI. 16.

³⁾ Mát. XXI. 12. és köv.; Márk. XI. 15. és köv.; Luk. XIX. 45. és köv.; Ján. II. 14. és köv.

Egyébiránt ezen templom és környéke a keresztyének közül is csak a zsidó keresztyénekben gerjesztett kegyes érzéseket. A valódi uj ember soha sem szerette ezt a helyet. Konstantin és az első keresztyén császárok meghagyták ott Hadrian pogány építményeit ¹⁾. A keresztyénség ellenei, — mint Julian, — voltak azok, a kik e helyről megemlékeztek ²⁾. Midőn Omar Jeruzsálemben bevonult, a templom környéke a zsidók iránti gyűlöletből célzatosan be volt mocskolva ³⁾. Csak az izlam, azaz a judaismusnak szemi alakbani feltámadása mutatott iránta tiszteletet. Ezen hely mindig keresztyénellenes volt.

A zsidók fenhéjázása még fokozta Jézus elégtelenségét s teljesen elvette kedvét a Jeruzsálemben maradástól. A mily mértékben érett Izrael nagy eszménye, azon mértékben sülyedt a papság. A zsinagógák szervezete a törvényt magyarázóknak és írástudónak nagy fölényt nyújtott a pap felett. Egyedül Jeruzsálemben voltak papok, de ott is csupán a szertartások végzésére voltak szorítva, — körülbelül mint a mi, predikálástól eltiltott papjaink, — e szerint a zsinagóga szónoka, a Casuista, Sofer, vagy írástudó mellett, ámbar az egészen laikus volt is, — észre sem vették őket. A Talmud hires emberei nem papok, hanem azon kor fogalmai szerinti tudósok. Igaz ugyan, hogy a jeruzsálemi főpapság igen magas rang volt, de azért egyáta-

¹⁾ Itin. a Burdig Hierus (Schott kiadása) 152. lap. St. Hier. in It. II. 8. és Mát. XXIV. 15.

²⁾ Ammianus, Marcellinus XXIII. 1.

³⁾ Eutichius Ann. II. 286. és köv. (Oxford 1659.)

lában nem állt a vallási mozgalmak élén. A főpap, a kinek méltóságát már Herodes körülnyírte ¹⁾, mindinkább és inkább római hivatalnokká lett, a kit gyakran letettek, hogy hivatala többeknek is jövedelmezzen ²⁾. A papok, ellenkezőleg a túlzott, világi rajongó farizeusokkal, legnagyobb részben sadduceusok, azaz azon hitetlen aristokratia tagjai voltak, a mely a templom környezetében képződött, az oltárról élt, és erre igen hiu volt ³⁾. A papi rend annyira eltért a nemzeti közérzűlettől és a népet elragadott vallásos iránytól, hogy a Sadduceus név (Sadoki), a mely eleinte csak Sadok papi családjának egyik tagját jelentette, egyértelmű lett a materialistával és epikureussal.

Nagy Herodes uralkodása óta még egy rosszabb elem is segítette elő a főpapság elfajulását. Herodes szerelemre gyuladván Márianna, valami Simonnak leánya iránt, a ki alexandriai Boethusnak a fia volt, nőül akarta azt venni (K. e. 28. év körül) s nem találván más módot, hogy ipját megnemesitse s magához emelje, kinevezte őt főpapnak. Ezen cselszövő család közel harminczöt évig birta a főpapi hatalmat ⁴⁾. Szoros összeköttetésben levén az uralkodó családdal, csak Archaelaus letétele után vesztette el, de ismét visszanyerte (K. u. 42. évben) midőn Herodes Agrippa nagy Herodesnek műveit egy időre újra helyreállította. Ilyenfor-

¹⁾ Jos. Ant. XV. III. 1. 3.

²⁾ Jos. Ant. XVIII. II.

³⁾ Csel. IV. 1. és köv.; V. 17.; Jos. Ant. XX. IX. 1.; Perik Aboth I. 10.

⁴⁾ Jos. Ant. XV. IX. 3. XVII. VI. 4. XIII. 1. XVIII. I. 1. II. 1. XIX. VI. 2. VIII. 1.

mán Boethusim ¹⁾ név alatt egy egészen új, igen világi és egyáltalában nem kegyes papi nemesség képződött, a mely a sadokitákkal majdnem teljesen összeolvadt. A Boethusim a Talmudban és a rabbinus iratokban mindig úgy vannak feltüntetve, mint hitetlenek, s mindig párhuzamba tétetnek a Sadducaeusokkal ²⁾. Mind-ezekből a templom körül a római udvar egy neme támadt, a mely a politikából táplálkozott; a vallásos tulbuzgósághoz nemcsak nem hajlott, sőt tartott tőle, s semmit sem akart a szent személyekről és ujitókról hallani, mivel a régi rendszer neki hasznot hajtott. Ezen epikureus papok nem voltak oly hevesek, mint a farizeusok; ők csak nyugalmat kívántak; részükről az erkölcsi közönyösség és hideg vallástalanság boszantotta Jézust. A papok és farizeusok, bár egészen különböztek is egymástól, Jézus ellenszenvének közös tárgyai voltak. Mivel azonban idegen és tekintély nélkül volt kénytelen volt elégtelenségét igen soká magába zárni

¹⁾ Ezen nevet csak zsidó okmányokban találjuk. — Ugylát-szik, hogy az evangyéliomi herodisták a boethusim.

²⁾ Aboth Nathan, 5. Soferim, III. Mischna Menachoth X. 3. Babyl. Talm. Schabbath. 118. a. A talmudi könyvekben a boethusim név gyakran fel van cserélve a sadducaeusokéval, vagy pedig a Minim (eretnek) szóval. V. ö. Thosiphta Joma 1. Jeruzsálemi Talm. ugyanaz. I. 5. és Bab. Talm. ugyanaz. 19. b. Thos. Succa. III. Bab. Talm. ugyanaz 43. b. Thos. ugyanott Bab. Talm. u. a. 48. b. Thos. Rosch. hasschana 1. Mischna ugyanaz II. 1. Jer. Talm. ugyanaz II. 1. Babyl. Talm. ugyanaz. 22. b. Thos. Menachoth. X. Mischna, ugyanaz X. 3. Bab. Talm. ugyanaz 65. a. Mischna. Chagiga II. 4. és Megillath Taanith I. Thos. Jadaim. II. Jer. Talm. Baba Bathra. VIII. 1. Bab. Talm. ugyanaz 115. b. és Megillath Taanith V.

és csak azon bizalmas társaság előtt nyilvánithatta érzelmeit, a mely őt kísérte.

Utolsó ott tartózkodása előtt, a mely leghosszabb volt és a mely halálával végződött, megkísértette Jézus magát nyilvánosan hallatni. Predikált, beszéltek róla, némely tettei, a melyeket csudásoknak tartottak, beszéd tárgyaivá lettek. De ez sem jeruzsálemi új egyházat, sem jeruzsálemi tanítványsereget nem eredményezett. A vonzó tanító, a ki mindenkinek megbocsátott, a ki őt szerette, nem sok rokonszenvet találhatott itt, az üres vitatkozások és elavult áldozatok szentélyében. Csak néhány jó ismeretséget nyert vele, a melyeknek gyümölcseit később élvezte. Ugylátszik, hogy még ekkor nem ismerkedett meg a bethaniai családdal, a mely utolsó hónapjainak megpróbáltatásai közt oly nagy vigasztalása volt. De már jókor magára vonta Nikodemus figyelmét, a ki igen gazdag farizeus, a Sanhedrin tagja és Jeruzsálemben igen tekintélyes ember volt ¹⁾. Ezen férfiú, a ki, ugylátszik, hogy becsületes és őszinte volt, vonzalmat érzett az ifjú galilaeai iránt. Nem akarván magát kellemetlenségeknek kitenni, éjjel látogatta meg őt s igen sokáig beszélgetett vele ²⁾. Kétséggkívül kedvező véleménynyel távozott, mert későbbben védelmezte

¹⁾ Ugylátszik, hogy a Talmudban szó van róla. Bab. Talm. Taanith 20. a. Gittin 56. a. Ketaboth 66. b. Aboth Nathan VII. Midrasch rabba Eka, 64 a. — A Taanithban Bunaival azonosítatják, a ki a Sanhedrin szerint Jézus tanítványa volt. De ha Bunai Josephus Banuja, akkor ezen összeállításnak semmi értelme sincs.

²⁾ János III. 1. és köv. VII. 50. Hihető, hogy a társalgás tárgya János költeménye.

Jézust társai előtt ¹⁾, halála alkalmával pedig kegyes részvétet mutat teste iránt ²⁾ Nikodemus nem lett keresztyénné; hivatalának vélt tartozni azzal, hogy nem csatlakozik olyan forradalmi párthoz, a melynek még tekintélyes követői nincsenek. Bizonyos azonban, hogy igen barátságos érzellemmel viseltetett Jézus iránt és szolgálatokat is tett neki, anélkül, hogy képes lett volna őt a haláltól megmenteni, a melynek ítélete abban az időben, a melybe eljutottunk, már szintén alá volt írva.

Ugylátszik, hogy azon kor nevezetes tudósaival nem volt közelebbi viszonya Jézusnak. Hillel és Schammai már meg voltak halva, azon időnek legnagyobb tekintélye Gamaliel, Hillelnek unokája volt. Szabadelvű világfi, keble tárva a világi tudományok előtt, s a magasabb körökkeli társalkodásánál fogva hozzá szokott a türelemhez ³⁾. Ellentétben a szigorú farizeusokkal, a kik lefátyolozva és behunytt szemmel jártak, megnézte a nőket, sőt meg a pogány nőket is ⁴⁾. A hagyomány megbocsátotta ezt neki, valamint a görög nyelv tudását is, mivel az udvar közelében forgott ⁵⁾. Jézus halála után igen mérsékelt nézetet nyilvánított az új felekezet felől ⁶⁾. Pál az ő iskolájából való ⁷⁾. De valószínű, hogy Jézus soha sem volt abban.

¹⁾ Ján. VII. 50. és köv.

²⁾ Ján. XIX. 39.

³⁾ Mischna. Baba metsia V. 8. Babyl. Talm. Sota. 49. b.

⁴⁾ Jeruzs. Talm. Berakoth. IX. 2.

⁵⁾ Sota (fentebb) és Babakama 83. b.

⁶⁾ Csel. V. 34. és köv.

⁷⁾ Csel. XXII. 3.

Legalább egy gondolatot vitt Jézus magával Jeruzsálemből, a mely aztán erős gyökeret vert lelkében, nevezetesen azt, hogy az ő zsidó cultussal kiegyezkednie nem lehet. Az áldozatoknak, a melyek oly sok undort okoztak neki, megszüntetése, — az istentelen és fenhéjázó papság megbuktatása, s általános értelemben a törvénynek eltörlése elkerülhetetleneknek látszottak előtte. Ezen időtől fogva ő nem zsidó reformator, hanem a judaismus megdöntője. A messiási eszmék néhány követője már azt állította, hogy a Messiás új törvényt hoz, a mely az egész világgal közös leend ¹⁾. Az essenusok, a kik jóformán nem is voltak zsidók, szintén közönyösek voltak a templom és a mózesi szokások iránt. De ezek csak egyes bátor nyilatkozatok voltak, a melyeknek nem sok követőjük akadt. Jézus volt az első, a ki kimerte mondani azt, hogy őtőle, vagyis inkább Jánostól kezdve ²⁾ nem áll a törvény. Ha néha ovatosabb volt kifejezéseiben ³⁾, ezt csak azért tette, hogy az elfogadott előítéleteket erőszakosan ne sértse. Ha erőltették, akkor minden leplet félrevetett és kinyilatkoztatta, hogy a törvénynek többé ereje nincs. Erre vonatkozólag igen erőteljes hasonlatokkal élt: „Senki, — ugymond — nem foldja új posztófolttal be a hit-

¹⁾ Orac. stb. I. III. 573 és köv. 715 és köv. 756—58. V. ö. Jonathan Targum Es. XII. 3.

²⁾ Luk. XVI. 16. Mát. XI, 12—13 kevesebbé világos, de nem lehet más értelme.

³⁾ Mát. V. 17—18. (V. ö. Babyl. Talm. Schabbath, 116. b.) Ezen hely nem ellenkezik azokkal, a melyekben a törvény megszüntetését igéri. Csak azt jelenti, hogy Jézusban az ő szövetségnek minden alakja megvan. V. ö. Luk. XVI. 16.

vány ruhát. Sem pedig az ujbort nem töltik hitvány tömlőkbe“ ¹⁾. Ez gyakorlatilag véve az, a mit ő mint mester és teremő alkotott. A templom megvető falragaszokkal zárta ki köréből a nem-zsidókat. Erről Jézus semmit sem akar tudni. Ezen szük, kemény és irgalom nélküli törvény csak Ábrahám fiainak van készítve. Jézus meggyőződése szerint minden jó ember, mindenki, a ki őt elfogadja és szereti, Ábrahám fia ²⁾. A származási büszkeség tetszett előtte legnagyobb ellenségnek, a melyet meg kell támadni. Más szavakkal, Jézus nem zsidó többé. Ő a legnagyobb mértékben forradalmár, a ki minden embert oly vallás követésére hív fel, a mely egyedül arra van alapítva, hogy az emberek az Istennek gyermekei. Ő nem a zsidók, hanem az emberiség jogait, nem a zsidók, hanem az emberiség vallását, — nem a zsidók, hanem az emberiség megszabadulását hirdeti ³⁾. Mennyire távol vagyunk tehát a gaulonitisi Judástól vagy Margaloth Mátétól, a kik a forradalmat a törvény nevében hirdették! Az emberiség vallása, nem a vér, hanem a sziv alapján, életre van hiva. Mózes tul van szárnyalva; a templom létezésének nincs többé alapja, s örökre el van kárhóztatva.

¹⁾ Mát. IX. 15—17. V. ö. Luk. V. 36. és köv.

²⁾ Luk. XIX. 9.

³⁾ Mát. XXIV. 14. XXVIII. 19. Márk. XIII. 10. XVI. 15. Luk. XXIV. 47.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Jézus viszonya a pogányokhoz és samaritanusokhoz.

Elveivel öszhangzólag mindent megvetett, a mi nem a sziv vallása volt. Halálos ellensége volt a kegyeskedők szokásainak ¹⁾, a külső szigornak, és min-dennek, a mi a külső ostobaságoktól vár üdvöt. A böjtölésre nem sokat adott ²⁾, valamely sértésnek megbo-csátását többre becsülte az áldozatnál ³⁾. Az Isten iránti szeretet, a könyörületesség, s kölcsönös megbo-csátás, — ez az ő egész törvénye ⁴⁾. Kevesebbé papi-asat képzelni sem lehet. A pap már hivatalánál fogva sürgeti az áldozatokat, a melyeknek ő köteles szolgája; elvon a magán áhitatosságtól, a mely őt nélkülözhetővé teszi. Hijában keresnénk az evangyéliomban valamely Jézus által megszabott vallásgyakorlatot. A kereszt-ség ő előtté csak alárendelt fontosságu ⁵⁾, s az imát illetőleg egyéb szabályt nem ad, mint hogy az a sziv-ből származzék. Mint közönségesen történni szokott, sokan azt hitték, hogy a jónak valódi szeretetét ki lehet pótolni a gyenge lélek jóakaratóval, s azt képzelték, hogy az Isten országát elnyerhetik azáltal, ha azt mon-

¹⁾ Mát. XV. 9.

²⁾ Mát. IX. 14; XI. 119.

³⁾ Mát. V. 23. és köv. IX. 13; XII. 7.

⁴⁾ Mát. XXII. 37. és köv. Márk XII. 28. és köv.; Luk. X. 25.
és köv

⁵⁾ Mát. III. 15; I. kor. I. 17.

dandják neki: „Rabbi, rabbi“! ¹⁾ de ő elutasította őket, s nyilván kimondta, hogy az ő vallása jó cselekedetekből áll ²⁾. Gyakran idézte Ezsaiás e szavait: „E nemzetség csak ajakival tisztel engemet, az ő szivük pedig éntőlem távol vagyon“ ³⁾.

A szombat megünneplése volt a főpont, a melyre a farizeusok aggodalmuk és szórszálhasogatásuk épületét emelték. Ezen jeles ősi intézmény nyomorult casuistikus vitatkozások ürügyévé, temérdek babona forrásává lett ⁴⁾. Azt hitték, hogy a természet is megünnepli azt, minden nem mindig folyó forrást „szombatos“-nak tartottak ⁵⁾. Ez volt azon tér, a melyen Jézus legkihívóbban lépett szembe elleneivel ⁶⁾. Nyilvánosan megsértette a szombatot, és az ezért tett szemrehányásokra finom gunynyal felelt. Még inkább megvetett igen sok új szokást, a melyeket a hagyomány toldott a törvényhez s a melyek éppen azért a legbecsebbek voltak a kegyeskedők előtt. A mosakodások, a tiszta és nem tiszta dolgoknak szórszálhasogató megkülönböztetése hidegen hagyták őt. „Megtisztíthatjátok-e, — kérdé tőlök, — lelkeiteket is? Nem az teszi tisz-

¹⁾ Mát. VII. 21. Luk. VI. 46.

²⁾ Mát. VII. 21; Luk. VI. 46.

³⁾ Mát. XV. 8. Mát. VII. 6. V. ö. Esa. XXIX. 13.

⁴⁾ Lásd különösen Schabbat és Mischna értekezéseket és a Jubilaeumok könyvét. (Aethiop nyelvből fordítva Ewald évkönyveiben 2. és 3. év folyam. I. fej.)

⁵⁾ Joseph. B. J. VII. V. 1; Plin. H. N. XXXI. 18. V. ö. Thomson The Land and the Brok I. 406. és köv.

⁶⁾ Mát. XII. 1—14; Márk II. 23—28; Luk. VI. 1—5; XIII. 14. és köv.; XIV. 1. és köv.

tátalanná az embert, a mi a szájon bemegy, hanem az, a mi a szívből származik.“ A farizeusok, a kik mind, ezen külsőségeket terjesztették, voltak rendesen megtámadásainak czéltáblái. Azzal vádolta őket, hogy messzebb mennek, mint a törvény, hogy megtarthatlan szabályokat készítenek, hogy az embereknek a vétkezésre alkalmat szolgáltatassanak. „Vak vezérek, — mondá nekik, — a kik vakokat vezettek, vigyázatok, nehogy mindketten a verembe essetek.“ — „Mérges kigyók nemzetségei, mimódon szólhattok jókat, ha gonoszok vagytok? mert a szívnek teljességéből szól a száj“ ¹⁾.

A pogányokat nem ismerte eléggé, hogy azoknak megtérítéséből valami állandót reménylhetett volna. Galilaeában sok pogány volt, de úgy látszik, hogy nem volt nyilvános és rendezett isteni tiszteletük ²⁾. Tyrus és Sidon tartományban, valamint Fülöp Caesaraeájában és Dekapolisban egész fényében láthatta Jézus ezen cultust. De keveset ügyelt rá. Nála sohasem találjuk a korabeli zsidóknak fárasztó pedanteriáját, azt az örökös szónoklást a pogány bálványimádás ellen, a mely Sándor ideje óta oly szokásossá vált és a melylyel a „Bölcsesség könyve“ is tele van ³⁾. A mi öelőtte a

¹⁾ Mát. XII. 34; XV. 1. és köv. 12. és köv. XXIII. egészen; Márk VII. 1. és köv. 15. és köv. Luk. VI. 45; XI. 39. és köv.

²⁾ A galilaeai pogányok bizonyosan leginkább a határokon, p. Kadesben laktak, míg a tartomány belseje, Tiberiás városa kivételével, zsidó volt. A határvonal, a hol a templomok romjai végződnek s a zsinagógákéi kezdődnek, még ma is tisztán kivehető Hull (Samachonitis) magaslatán. A pogány szobrászat nyomai, melyet Telhumban találni véltek, kétségesek. A part, nevezetesen St. Jean d'Acre városa nem tartozott Galilaeához.

³⁾ XIII. és köv.

pogányokról feltűnik, az nem bálványimádásuk, hanem szolgáltságuk ¹⁾. Az ifju zsidó demokratát, a ki, — e tekintetben rokon levén a gaulonitisi Judással, — csak az Istent ismerte el urnak, sértette azon tulságos tisztelet, a melylyel az uralkodó személyét körülvették, s azon gyakran hazug melléknevek, a melyekkel őket felruházták. Ettől eltekintve, a legtöbb esetben, midőn pogányokkal találkozik, igen elnéző irántuk, s néha azt mutatja, mintha több reménye volna bennük, mint a zsidókban ²⁾. Az Isten országa önekik fog átadatni. Ha a szőlőnek ura elégedetlen azokkal, a kiknek azt kiadta, mit cselekeszik? Más munkásoknak adja, a kik a szőlőnek gyümölcsét beadják ³⁾. Jézusnak annyival inkább kellett ezen eszméhez ragaszkodni, mivel a pogányok megtérése a zsidó hit szerint a Messiás eljövetelének legbizonyosabb jelensége volt ⁴⁾. Az Isten országában az ünnepélynél Ábrahám, Izsák és Jákób mellé oly embereket ültet, a kik a világ négy részéről jöttek, mig az Isten országának törvényes örököseit kizárja ⁵⁾. Igaz ugyan, hogy néha tanítványainak adott parancsaiban ellenkező irány látszik, mintha azt ajánlaná nekik, hogy az üdvösséget csak az igaz hívő zsi-

¹⁾ Mát. XX. 25. Márk X. 42; Luk. XXII. 25.

²⁾ Mát. VIII. 5. és köv.; XV. 22. és köv.; Márk VII. 25. és köv. Luk. IV. 25. és köv.

³⁾ Mát. XXI. 41; Márk XII. 9. Luk. XX. 16.

⁴⁾ Esa. II. 2. és köv.; LX; Amos IX. 11. és köv.; Jerem. III. 17; Malak. I. 11; Tob. XIII. 13. és köv. Orac.-Sibyl. III. 715. és köv. V. ö. Mát. XXIV. 14; Csel. XV. 15. és köv.

⁵⁾ Mát. VIII. 11—12; XXI. 33. és köv.; XXII. 1. és köv.

dóknak hirdessék ¹⁾, s a pogányokról a zsidó előítéletekkel megegyezőleg szól ²⁾). De ne feledjük azt, hogy a tanítványok, a kiknek korlátolt szelleme Jézusnak az Ábrahám fiúsága iránti magasztos közönyét meg nem foghatta, mesterük tanait igen könnyen saját fogalmaikhoz alkalmazhatták. Egyébiránt meglehet, hogy Jézus ezen pontot illetőleg ingadozott, valamint Mohamed is a Koránban majd a legnagyobb tisztelettel, majd ismét rendkívüli keménységgel nyilatkozik a zsidókról, a szerint, amint azokat meg-, vagy nem téríthetni hitte. A hagyomány valóban két különböző térítési szabályt ad Jézus szájába, a melyeket felváltva alkalmazhatott. „A ki nincs ellenünk, velünk van,“ — „a ki nincs velem, ellenem van“ ³⁾). Szenvedélyes harcz majd mindig ilyenemű ellenmondásokat szül.

Annyi bizonyos, hogy tanítványai közt több volt olyan, a kit a zsidók „hellenek“-nek neveztek ⁴⁾). Ezen szónak Palaestinában igen különböző értelme volt. Majd pogányokat jelentett, — majd olyan zsidókat, a kik görögül beszéltek és a pogányok között laktak ⁵⁾), majd egészen pogány eredetű embereket, a kik a judaismusra áttértek ⁶⁾). Jézus valószínűleg a hellenek ez

¹⁾ Mát. VII. 6; X. 5—6; XV. 24; XXI. 43.

²⁾ Mát. V. 46. és köv.; VI. 7. 32; XVIII. 17; Luk. VI. 32. és köv. XII. 30.

³⁾ Mát. XII. 30; Márk IX. 40; Luk. IX. 50; XI. 23.

⁴⁾ Josephus ezt világosan mondja. (Ant. XVII. III. 3. V. ö. Ján. VII. 35; XII. 20—21.

⁵⁾ Jeruzs. Talmud. Sosa. VII. 1.

⁶⁾ Lásd különösen Ján. VII. 35; XII. 20; Csel. XIV. 1; XVII. 4; XVIII. 4; XXI. 28.

utolsó osztályánál talált legnagyobb részvétet¹⁾. A judaismusba való felvételnek különböző fokozatai voltak, de az áttértek a született zsidókhoz képest mindig alárendelt helyzetben maradtak. Azok, a kikről itt szó van, a „kapu előtti proselytáknak“ vagy „istenfélőknek“ neveztettek, és Noe, nem pedig Mózes törvényei alá voltak rendelve²⁾. Talán épen ezen alárendelt helyzet vezette őket Jézushoz, s ez nyerte meg részükre az ő hajlamát.

Épen így volt a samaritánusokkal is, Samaria, a mely mint egy sziget a judaismus két nagy tartománya közé volt szorítva (Judaea és Galilaea), különkerületet képezett, a hol a régi Garizim szertartás, a jeruzsáleminek testvére és versenytársa, még fennállott. Ezen szegény felekezettel, a mely a tulajdonképi judaismusnak sem szellemével, sem tudós szervezetével nem birt, a jeruzsálemiek különösen keményen bántak³⁾. A pogányokkal egy sorba állították őket, sőt a gyűlöletben egy fokkal lejjebb⁴⁾, Jézus különös ellenmondás következtében rokonszenvet érzett irántuk. Gyakran többre becsüli a samaritánust, mint az igazhivő zsidót. Ha tehát más esetekben megtiltja tanítványainak, hogy előttük prédikáljanak s evangéliomát az igazhivők

¹⁾ Ján. XII. 20; Csel. VIII. 27.

²⁾ Mischna, Babametsia, IX. 12; Bab. Talm. Sanh. 56. 1; Csel. VIII. 27; X. 2. 22. 35; XIII. 16. 20. 43. 50; XVI. 14; XVII. 4. 17. Gal. II. 3; Jos. Ant. XIV. VII. 2.

³⁾ Jés. Sir. L. 27—28; Ján. VIII. 48; Jos. Ant. IX. XIV 3; XI. XIV. 3; IX. VIII. 6. XII. V. 5. Jerus. Talm. Aboda Zara. V. 4; Pesachim I. 1.

⁴⁾ Mát. X. 5; Luk. XVII. 18. V. ö. Bab. Talm. Cholin. 6. a

számára tartja fenn¹⁾, bizonyosan ez is a körülmények által előidézett ideiglenes rendelkezés, a melynek az apostolok igen határtalan jelentőséget adtak. Igaz, hogy a samaritánusok nehányszor rosszul fogadták őt, mert azt hitték, hogy ő is el van telve hitsorsosinak előítéleteivel²⁾, hiszen a muszulman ma is ellenségül tekint a szabadon gondolkodó európaikat, mivel őt vakbuzgó keresztyénnek tartja. Jézus ezen félreértéseket le tudta győzni³⁾. Több tanítványa volt Sichemben, és legalább két napot töltött ott⁴⁾. Egy alkalommal csak egy samaritánusnál talál hálát és kegyességet⁵⁾. Egyik legszebb példabeszéde az, a mely azon emberről szól, a ki a jerikói uton a gyilkosok kezébe esett. Ugyanazon uton ment egy pap, és elment mellette. Szintugy egy Levita is. De egy samaritánus megkönyörült rajta, hozzá ment, olajt és bort töltött sebeibe, és bekötözté azokat⁶⁾. Ebből azt következtette Jézus, hogy az emberek közt az igaz testvériség a könyörületből, nem pedig a vallásos hitből származik. A „felebarát“, a ki a zsidóságnál különösen a hitsorsos volt, ő előtte az, a ki minden felekezeti különbség nélkül embertársán könyörül. A legtagabb értelemben vett testvériség áradozva folyt minden tanából.

Ezen gondolatok, a melyek Jézust Jeruzsálemből történt elutazása után ostromolták, egy elbeszélésben

¹⁾ Mát. X. 5—6.

²⁾ Luk. IX. 53.

³⁾ Luk. IX. 56.

⁴⁾ Ján. IV. 39—43.

⁵⁾ Luk. XVII. 16. és köv.

⁶⁾ Luk. X. 30. és köv.

találtak igen élénk kifejezést, a mely visszatérése idejéről fennmaradt. A Jeruzsálemből Galilaeába vezető ut Sichemtől egy fél mérföldnyire megy el ¹⁾ azon völgy-nyílás előtt, a melyen az Ebal és Garizim hegyek uralkodtak. A zsidó zarándokok közönségesen kerültek ezen utat, s inkább Peraea felé kerültek, semhogy magukat a samaritánusok bántalmainak kitegyék, vagy azoktól valamit kérjenek. Meg volt tiltva velük enni és inni ²⁾; több casuista azt állította, hogy a samaritánusok kenyere disznóhus ³⁾. A ki erre ment, ellátá magát élelemszerekkel, s a mellett ritkán kerülte el a czivódást és bántalmakat ⁴⁾. Jézus sem azon aggodalmakban, sem ezen félelemben nem osztozott. Midőn az utnak azon pontjára ért, a hol balról a Sichem völgye nyílik, fáradtnak érzé magát, és egy kutnál letelepedett. A samaritánusok akkor is, mint most, völgyük minden helyének a patriarchai emlékekből vett neveket adtak. Ezen kutról azt hitték, hogy Jákob adta Józsefnek, valószínűleg az volt az, a melyet most is Bir Jakubnak neveznek. A tanítványok lementek a völgybe, a városba, hogy élelmi szereket vegyenek, Jézus leült a kut szélére, a Garizimmel szemközt.

Körülbelül dél volt. Egy sichemi nő vizért jött. Jézus egy italt kért tőle, a mi felett a nő nagyon elcsudálkozott, miután a zsidók a samaritánusokkal minden érintkezést kerültek. A nő, a kire a Jézussali

¹⁾ Most Naplus.

²⁾ Luk. IX. 53; Ján. IV. 9.

³⁾ Mischna; Schebiit, VIII. 10.

⁴⁾ Jos. Ant. XX. V. 1; B. J. II. XII. 3. Vita 52.

beszélgetés nagy hatással volt, felismerte benne a prófétát, s vallása miatti szemrehányásoktól félván, megelőzte őt és azt mondá: „A mi atyáink e hegyen imádták az Istent, ti pedig azt mondjátok, hogy Jeruzsálemben vagyon a hely, a hol az Istent kell imádni.“ „Elhigyed asszonyi állat, — felelé Jézus, hogy eljő az óra, melyben sem ezen a hegyen, sem Jeruzsálemben nem imádjátok az atyát, hanem az igaz imádók imádják az atyát lélekben és igazságban“ ¹⁾.

Azon napon, a melyen így nyilatkozott, valóban Isten fia volt. Legelőször mondá kiazon szót, a melyen az örök vallás épülete alapulni fog, megalapítá a tiszta isteni tiszteletet, a mely időhez és hazához nincs kötve, s a melyet az idők végeig minden nemes lélek gyakorolni fog. Az ő vallása e napon nemcsak az emberiség vallása, hanem az egyedüli vallás volt; és ha más égi testeken észszel és erkölcsiséggel felruházott lények vannak, úgy vallásuk nem különbözhetik attól, a melyet Jézus a Jákob kutjánál hirdetett. Az ember nem tarthatta meg azt, mert az ember az eszményit csak egy pillanatnyira éri el. Jézus szava villám volt a setét éjszakában; tizenennyolcz évszázad kellett hozzá, míg az

¹⁾ Ján. IV. 20—23. A 22-dik vers, vagy legalább annak utolsó része, a mely a 21. és 23. verssel ellenkező gondolatot foglal magában, valószínűleg úgy van beszúrva. Egy ily beszélgetés történelmi valóságának nem sok becsét tulajdoníthatunk, miután azt csak maga Jézus, és az a nő, a kivel beszélt, mondhatták volna el. De a IV. fejezetben foglalt elbeszélés bizonyosan Jézus egyik legtitikosabb gondolatát tükrözi vissza, és az egész elbeszélés legtöbb vonása az igazságnak félreismerhetetlen színetét viseli.

emberiségnek (mit mondok? az emberiség egy igen kis részének) szemei megszokhatták azt. De a villám fényes nappá lesz, és az emberiség, miután a tévelygésnek minden útját bejárta, visszatérend azon szóhoz, mint hitének és reményének halhatatlan kifejezéséhez.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A Jézusról szóló legenda kezdete. — Saját fogalma természetfeletti állásáról.

Midőn Jézus Galilaeába visszatért, teljesen elvesztette zsidó hitét, s tele volt forradalmi tűzzel. Eszméi most egész tisztaságukban lépnek elő. Első prófétai szakának részben régibb rabbiktól kölcsönzött ártatlan mondatai, s a második korszaknak szép erkölcsi prédikációi határozott politikába mennek át. A törvény megszűnik, ő fogja azt megszüntetni¹⁾. A Messiás eljött; ő az a Messiás. Az Isten országa rövid idő múlva ki fog jelentetni; s ő fogja azt kijelenteni. Jól tudja, hogy bátorságának áldozatává lesz, de az Isten országát nem lehet erőszak nélkül meghódítani; váltságok

¹⁾ Jézus közvetlentanítványainak aggodalmai, a kiknek egy része hű maradt a judaismushoz, itt némi ellenvetéseket idézhetnének elő. De Jézus póre e tekintetben nem hágy fenn semmi kétséget. Látni fogjuk, hogy úgy bántak vele, mint csábítóval. A Talmud az ő ellene követett eljárást például állítja fel, hogyan kell azon csábítókkal bánni, a kik Mózes törvényét meg akarják dönteni (Jerus. Talm. Sanhedrin, XIV. 16.; Babyl. Talm. Sanhedrin 43-a.).

és nagy rázkodtatások által lépend az életbe ¹⁾). Az embernek fia halála után angyalok seregeitől kísértetve dicsőségesen meg fog jelenni, és akkor azok, a kik őt megvetették, megszegyenítettnek.

Ily felfogás merészsége nem lehet reánk nézve meglepő. Jézus már régen olyannak tartotta viszonyát az Istenhez, mint a fiué az atyához. A mi másoknál elviselhetetlen büszkeség volna, azt ő neki nem lehet vétkül tulajdonítani. Ugy látszik, hogy Dávid családja már akkor régen kihalt ²⁾), legalább az asmonaeusok soha sem tulajdonítottak maguknak ily eredetet, és sem Herodes, sem a rómaiak nem gondolnak csak egy pillanatig is arra, hogy körükben ezen régi uralkodó háznak valamely képviselője él. De az asmonaeusok kihalta után minden ember a régi királyoknak egy oly ismeretlen utódáról álmodozással foglalkozott, a ki a nemzet ellenségein boszút áll, Általános hit volt, hogy a Messiás a Dávid fia lesz, és mint ő, Bethlehembben fog születni ³⁾). Jézus első érzelme nem épen ez volt. Ő az Isten fiának, nem Dávid fiánaktartotta magát. Az ő országa, és az ő megváltása, a mely után törekedett, egészen másnemű volt. De itt a közvélemény mintegy erősza-

¹⁾ Mát. XI. 12.; Luk XVI. 16.

²⁾ Igaz, hogy több irástudó, mint Hillel, Gamaliel, Dávid utódainak tartatnak. De ezek nagyon kétséges állítások. Ha Dávid családja még mindig különös és ismeretes csoportozatot képezett, hogyan van az, hogy ezen kor nagy harcaiban a sadokiták, boethusimok, asmonaeusok és Herodesek mellett nem látjuk őket?

³⁾ Mát. II. 5—6. XXII. 42.; Luk. I. 32.; Ján. VII. 41—42. Csel. II. 30.

kot tett rajta. Azon állításnak, hogy „Jézus a Messiás, közvetlen következménye volt az, hogy „Jézus a Dávid fia.“ Oly nevet adatott magának, a mely nélkül nem reménylhetett sikert. Utóbb úgy látszik megkedvelte azt, mert a legszivesebben végrehajtotta a kívánt csudát, ha így szólították ¹⁾). Itt is, mint életének több viszonyaiban alkalmazkodott Jézus a kor eszméihez, habár azok nem voltak is egészen az övéi. Az Istenországáról szóló dogmájához mind azt hozzá csatolta, a mi a szívet és képzeletet felmelegítette. Így láttuk, hogy János keresztségét is felvette, a mi pedig nem igen támogatta őt céljai kivitelében.

Fontos nehézség támadt, t. i. názárethi születése, a mely köztudomásu volt. Nem tudjuk, ha Jézus küzdött-e ezen ellenvetés ellen? Talán Galilaeában nem is hallotta, a hol azon hit, hogy az Isten fiának bethleheminek kell lenni, kevesebbé volt elterjedve. Egyébiránt az idealistikus galilaeai előtt a „Dávid fia“ czim eléggé volt igazolva, ha az, a kinek azt adták, népének dicsőségét neveli s annak szép napjait visszaidézi. Helyeselte-e hallgatása által azon költött nemzetségfákat, a melyeket követői királyi származásának bebizonyítására kigondoltak ²⁾? Tudott-e valamit azon legendákról, a melyeket azért költöttek, hogy születését Bethlehembe tegyék át, s különösen azon fordulatról, a mely által bethlehemi eredetét azon népszámlálással hozták kapcsolatba, a mely Quirinius császári legatusnak parancsára

¹⁾ Mát. IX. 27.; XII. 23. XV. 22.; XX. 30—31. Luk. XVIII. 38.

²⁾ Mát. I. 1. és köv. Luk. III. 23. és köv.

történt? ¹⁾ Erről semmit sem tudunk. A genealogiák pontatlansága s az azokban előforduló ellenmondások ²⁾ hihetővé teszik, hogy azok különféle vidékeken a nép közül eredtek, s hogy Jézus azok közül egyetsem erősített meg ³⁾. Saját szavaival soha sem nevezi magát Dávid fiának. Tanítványai, sokkal kevesebb míveltséggel bírván mint ő, néha tulozták azt, a mit ő saját személyéről mondott; legtöbb esetben meg sem tudta ezen tulzásokat. Jegyezzük még meg, hogy a három elsőszázadban a keresztyénségnek tekintélyes töredéke tagadta Jézusnak királyi származását és a genealogiák hitelességét ⁴⁾.

E szerint az ő legendája egy nagyöntudatlan összeküvésnek szüleménye volt, s még életében szemei előtt dolgoztatott ki. A történetnek egy nagyszerű eseménye sem mult el a nélkül, hogy bizonyos mondkört ne idézett volna elő, és Jézus, ha akarta volna sem gátolhatta

¹⁾ Mát. II. 1. és köv. Luk. II. 1. és köv.

²⁾ Mindakét genealogia ellenmond egymásnak, és az ó szövetség lajstromainak is kevéssé felelnek meg. Lukácsnak elbeszélése Quirinius népszámlálása felől anachronismust foglal magában. Egyébiránt természetes, hogy a legenda ezen ellentmondást elfogadta. A számlálások nagy hatással voltak a zsidókra. felforgatták kicsinyes fogalmaikat s emléküek soká fenmaradt. Csel. V. 37.

³⁾ Jul. Afr. (Eusebiusnál H. E. I. 7.) felteszi, hogy ezen genealogiákat Jézusnak Batanaeába költözködött rokonai kísértették meg összeszerkeszteni.

⁴⁾ Az Ebionim, a Héberék, a Nazareusok, Tatian, Marcion. V. ö. Epiph. Adv. haer. XXIX. 9.; XXX. 3. 14.; XLVI. 1.: Theodoret. Haer. fab. I. 20. Pelusiumi Isidor. Epist. I. 371.; ad Pantomium.

volna megezen népszerű költemények terjedését. Talán az élesen látó szem már akkor felfedezhette volna azon elbeszélések csiráját, a melyek neki természetfelettszületést fognak tulajdonítani, akár azon, az ókorban igen elterjedt eszme kedvéért, hogy a rendkívüli ember nema két nemnek szokásos közösüléséből származik; akár azért, hogy Esaiás egy rosszúl értett helyének ¹⁾, a melyből azt vélték kiolvashatni, hogy a Messiás szüztől fog születetni, megfeleljen; akár végre azon hit következtében, hogy az „Istennek lelke“ már magában mint az Istennek személyisége, a termékenység forrása ²⁾. Talán már gyermekségéről is több monda volt forgalomban, a melyeket azért költöttek, hogy élettörténetéből kimutassák a messiási eszmék teljeseését ³⁾, vagy jobban mondva azon prófécziák betöltét, a melyeket azon kor képes magyarázata a messiásra viszonyított. Másfelől már bölcsőjében híres emberekkel összeköttetések költöttek számára, a milyenek Keresztelő János, a nagy Herodes, a chaldaei csillagászok, a kik, a mint mondják, akkor Jeruzsálembe utaztak ⁴⁾, két öreg, Simeon és Anna, a kik szent emléket hagytak maguk után ⁵⁾. Mindezen, többnyire elferdített tényeken alapuló elbeszélésekben meglehetősen hibás időszámítás volt ⁶⁾. De mindezen

¹⁾ Mát. 1. 22 — 23.

²⁾ 1. Moses I. 2. Az egyiptomiaknál hasonló fogalmakat illetőleg lásd Herodot. III. 28.; Pomp. Mala. I. 9. Plutarch. Quest. symp. VIII. 1. 3.; De Isid. és Osir. 43.

³⁾ Mát. I. 15 — 23.; Esa. VII. 14. és köv.

⁴⁾ Mát. II. 1. és köv.

⁵⁾ Luk. II. 25. és köv.

⁶⁾ Így a bethlehemi gyermekgyilkolásról monda, a mely

mondákat sajátos szelid és jó szellem, bizonyos népszerű érzés hatotta át, úgy hogy azok a prédikációk kiegészítő részeivé lettek ¹⁾. Különösen Jézus halála után nagyon kifejlődtek ezen elbeszélések, de hihető, hogy már életében forgalomban voltak, a nélkül, hogy egyes hiszékenységnél és gyermekded csudálatnál egyébbel találkozhattak volna.

Kétségtelen, hogy Jézus soha sem gondolt arra, hogy magát Isten megtestesülésének adja ki. Ily fogalom a zsidók előtt egészen idegen volt; a synoptikus evangyéliomokban semmi nyomát sem találjuk ²⁾, s János evangyéliomának is csak azon részeiben található, a melyek nem tekintethetnek Jézus gondolatai visszhangjának. Néha úgy látszik, hogy Jézus különös figyelemmel utasítja azt vissza ³⁾. Azon vádat, hogy ő Istenné, vagy Istenhez hasonlóvá akarta magát tenni, János evangyélioma is rágalomnak mondja ⁴⁾. Ezen utolsó evangyéliomban kinyilatkoztatja, hogy ő kisebb, mint az ő atyja ⁵⁾. Más helyen megvallja, hogy az atya nem nyilatkoztatott ki neki mindent ⁶⁾. Többnek tartja magát a közönséges embereknel, de végtelen mélységgel elválasztva Istentől. Ő az Isten fia, de minden em-

valószínűleg Herodesnek valamely Bethlehem körül elkövetett kegyetlenségére vonatkozik.

¹⁾ Mát. I. és II.; Luk. I. és II. St Justin. Dial. cum. Tryph. 48. 106. Protoevang. Jac. (apokryphus) 18. és köv.

²⁾ Több hely, mint Csel. II. 22. határozottan kizárja.

³⁾ Mát. XIX. 17. Márk. X. 18. Luk. XVIII. 19.

⁴⁾ Ján. V. 18. és köv., X. 33. és köv.

⁵⁾ Ján. XIV. 28.

⁶⁾ Márk. XIII. 32.

ber lehet az bizonyos fokon¹⁾. Mindenkinek naponkint atyjának kell az Istent nevezni, s minden feltámadottak az Istennek gyermekei lesznek²⁾. Az Istentől származás az ő szövetségben oly lényeknek tulajdonított, a melyeket egyáltalában nem akartak Istennel egyenlővé tenni³⁾. A „fiu“ szónak a szemi nyelvekben és az új szövetségi iratokban a lehető legszélesebb jelentése van⁴⁾. Másfelől azon fogalom, a melyet Jézus magának az emberről alkotott, nem azon alázatos fogalom, a melyet a hideg deismus behozott. Az ő természetéről költői felfogásánál fogva egyetlen lehelet hatja át a mindenséget; az emberek lehelete az Isten lehelete, Isten az emberben lakik és az ember által él; épen úgy, mint az ember az Istenben lakik, és az Isten által él⁵⁾. Jézusnak érzékfeletti idealismusa soha sem engedte meg, hogy saját személyiségének tiszta felfogására jusson. Ő az atyában van, és az atya őbenne.

¹⁾ Mát. V. 9. 45. Luk. III. 38. VI. 35. XX. 36. Ján. I. 12—13. X. 34—35. V. ö. Csel. XVII. 28—29. Róm. VIII. 14, 19, 21. IX. 26. II. Kor. VI. 18. Gal. III. 26. és Móz. XIV. 1. és különösen Bölcsesség. II. 13, 18.

²⁾ Luk. XX. 36.

³⁾ Mós. VI. 2. Jób I. 6.; II. 1. XXVIII. 7.; Solt. II. 7.; LXXXII. 6.; II. Sam. VII. 14.

⁴⁾ A gonoszság fiai (Mát. XIII. 38.; Csel. XIII. 10.); e világ fiai (Márk. III. 17.; Luk XVI. 8.; XX. 34.); a világosság fiai (Luk. XVI. 8. Ján. XII. 36.); a feltámadás fiai (Luk. XX. 36.); az ország fiai (Mát. VIII. 12.; XIII. 38.); a pokol fiai (Mát. XXIII. 15.); a békesség fiai (Luk. X. 6.); stb. Említsük meg itt, hogy a pogányság Jupitere *πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε*.

⁵⁾ V. ö. Csel. XVII. 28.

Ő tanítványaiiban él; mindenütt közöttük van ¹⁾; az ő tanítványai egyek, valamint ő egy az atyával ²⁾. Ő előtte az eszme minden, a test, a mely az egyéneket megkülönbözteti, semmi. E szerint az „Istennek fia“, vagy csupán „fiú“ ³⁾ előtte egyenlő lesz az „embernek fiá“-val, és mint ez, egyértelmű a „Messiás“-sal; csak azzal a különbséggel, hogy ő maga „ember-fiá“-nak nevezte magát, de úgy látszik, hogy az „Isten fia“ szót ily értelemben nem használta ⁴⁾. Az ember fia czim az ő birói méltóságát fejezi ki, az Isten fia czim pedig Isten magasztos céljaibani részvétét és hatalmát. Ezen hatalom határtalan. Az ő atyja minden hatalmat neki adott. Még a szombatot is megváltoztathatja ⁵⁾. Senki sem ismeri az atyát, csak őáltala ⁶⁾. Az atya egyedül őreá bizta az ítézés jogát ⁷⁾. A természet engedelmeskedik neki, de engedelmeskedik mindenkinek, a ki hisz és imádkozik, a hit mindent véghez vihet ⁸⁾. Emlékezzünk, hogy sem az ő, sem tanítványai lelkében nem támadt oly fogalom a természet törvényeiről, a

¹⁾ Mát. XVIII. 20; XXVIII. 20.

²⁾ Ján. X. 30.; XVII. 21. Lássuk átalában Jézus utolsó beszédeit Jánosnál, különösen a XVII. fejj. a melyek Jézus lelkiállapotját jellemzik, habár nem tekinthetők is teljes történelmi bizonyítékoknak.

³⁾ Azon helyek, a melyek ezt bizonyítják, sokkal számosabbak, mintsem azokat idézni lehetne.

⁴⁾ Csak János evangyéliomában használja Jézus ezen kifejezést „Isten fia“ vagy „fiú“, midőn magáról beszél.

⁵⁾ Mát. XII. 8. Luk. VI. 5.

⁶⁾ Mát. XI. 27.

⁷⁾ Ján. V. 22.

⁸⁾ Mát. XVII. 18—19.; Luk. XVII. 6.

mely a lehetetlennek határát megszakta volna. Csudáinak tanui dicsőítik az Istent, hogy ilyen hatalmat adott az embereknek ¹⁾. Megbocsátotta a bűnöket ²⁾. Ő több volt, mint Dávid, Ábrahám, Salamon és a próféták ³⁾. Nem tudjuk, mily alakban és mily kiterjedésben léptek fel ezen állítások. Jézust nem szabad a mi kicsinyes illedékszabályaink szerint megítélni. Tanítványainak bámulata tulszárnyalta és elragadta őt. Annyi bizonyos, hogy a rabbi név, a melyet először felvett, utóbb nem elégitette ki, sőt a próféta és Isten küldöttje czim sem felelt meg gondolatainak. Azon helyzet, a melyet magának igényelt, ember feletti lény helyzete volt, s azt akarta, hogy azt higgyék, miszerint ő egyéb embereknel szorosabb viszonyban áll az Istennel. De megjegyzendő, hogy ezen kifejezéseknek „emberfeletti“ és „természetfeletti“, a melyek a mi szegény theologiánkból vannak véve, Jézus magasztos vallásos öntudatában nem volt értelmük. Őelőtte a természet és az emberiség fejlődése nem voltak az Istennen kívüli országok, sem pedig a kétségbeesett empyrismus szabályai alá vettetett szegényes valóságok. Őelőtte nem volt természetfeletti, mert nem volt természet. Elkábulva a végetlen szeretettől, elfelejtkezett a lánczról, a mely a szellemet lebilincseli; egy szökéssel túl volt a mélységen, a melyet az emberi képessé-

¹⁾ Mát. IX. 8.

²⁾ Mát. IX. 2. és köv.; Márk. II. 5. és köv.; Luk. V. 20.; VII. 47—48.

³⁾ Mát. XII. 41—42.; XXII. 43. és köv. Ján. VIII. 52. és köv.

gek középszerűsége az Isten és ember között ázott, és a mely a legtöbb emberre nézve átléphetetlen.

Nem tagadható, hogy Jézusnak ezen állításaiban megvan azon tannak csirája, a mely őt későbbben isteni személyiséggé tette ¹⁾, midőn őt az „igével“ (λογος) vagy „második Istennel“ ²⁾, vagy „az Istennek legidősebb fiával“ ³⁾, vagy a „trónon ülő angyalokkal“ ⁴⁾, a melyeket a zsidó theologia a túlvilág számára teremtetett ⁵⁾, azonosítá. Ezen theologia azon szükségből indult

¹⁾ Lásd különösen Ján. XIV. és köv. Egyébiránt nem bizonyos, ha itt Jézusnak valódi tanát találjuk-e?

²⁾ Philo Eusebiusnál. Praep. Evang. VII. 13.

³⁾ Philo de migr. Abr. 1. §.; Quod deus immut. 6. §. De confus. ling. 14. és 28. §§. De profugis 20. §. De somniis I. 37. §. De agrio. Noe 12. §. Quis rerum div. haeres. 25. és köv. §. 48. és köv. stb.

⁴⁾ Μεταδρανος, azaz a ki az Isten trónjában osztozik, bizonyos isteni titkár, a ki a jó és rossz cselekedetek jegyzékét vezeti. Bereschith Rabba. V. 6. c. Bab. Talm. Sanhaedr. 38. b. Chogiga. 15. a. Jonathan Targuma. 1. Mos. V. 24.

⁵⁾ A λογος elmélete nem tartalmaz görög elemeket. A Parzok Honover-eiveli összehasonlítások szintén alaptalanok. A Minokhired vagy az „isteni értelem“ sokban rokon a zsidó Λογος-szal. (Lásd a Minokhirednek nevezett könyv töredékeit Spiegelnél. Parz nyelvtan (161—162. lap). De a parzoknál a Minokhired-tannak fejlődése új, s idegen befolyásra mutat. Az „isteni értelem“ (Manyiu Khratu) a Zenda-könyvekben jön elő, de nem foglalja magában valamely elmélet alapját, hanem csak némely megszólításoknál használtatik. Az ige alexandriai elmélete és az egyiptomi theologia némely pontjai közötti összehasonlítások birhatnak némi értékkel. De semmi sem mutatja, hogy a keresztyénséget megelőző században a palaestini judaismus valamit kölcsönözött volna Egyiptomból.

ki, hogy a régi monotheismusnak tulzott szigorát enyhítse azáltal, hogy az Isten mellé egy tanácsost rendel, a kire az örökkévaló atya a világ feletti uralkodást bízta. Azon hit, hogy némely ember az isteni képességek és „erők“ megtestesülése, igen el volt terjedve; a samaritánusoknak is volt akkoriban egy Simon nevű csudatevőjük, a kiben az „Istennek nagy hatalmát“ megtestesülve hitték lenni ¹⁾. Közel két század óta mutatkozott a szemlélődő zsidó szellemekben azon hajlam, hogy bizonyos isteni tulajdonokból, vagy az Istenre viszonyított kifejezésekből személyeket alkossanak. Így az „Istennek lehelete“, a melyről az ó-szövetségben gyakran van szó, önálló lénynek tekintetik, mint „szent lélek“. Épen így „az Isten bölcsesége“, az „Isten ígéje“ is élő személyekké lőnek.

Ez csirája azon eljárásnak, a mely a Cabbala Sefirot-ját, a Gnosticismus Aeon-ját, a keresztyénség hypostasiáját, és azon egész, személyesített elvonásokból álló mythológiát alkotta, a melyhez a monotheismusnak menekülni kell, ha az istenségbe a többséget be akarja vinni.

Ugy látszik, hogy Jézus idegen maradt ezen theologiai szőrszálhasogatásoktól, a melyek a világot rövid idő múlva üres vitákkal töltötték be. Az „igének“ metaphisikai elmélete, a mint azt kortársának Philonak irataiban, a Chaldaei Targumban, sőt már a „Bölcsesség könyvé“ben ²⁾ találjuk, sem Máté logiaiban, sem

¹⁾ Csel. VIII. 10.

²⁾ IX. 1—2. XVI. 12. V. ö. VII. 12. VIII. 5. és köv. IX. és különösen IX—XI. A személyesített bölcseségről beszédet

általában a synoptikusokban, Jézus szavainak ezen oly hiteles magyarázóiban nem foglaltatik. Az igérőli tan-
nak semmi köze a messianismushoz. Philo és a Targum
„igéje“ egyáltalában nem a Messiásé. János evangyé-
lista és iskolája igyekeztek későbbben bebizonyítani,
hogy Jézus az „ige“, és ily értelemben az Isten orszá-
gától egészen különböző új theológiát teremtettek ¹⁾. Az
igének lényeges szerepe az, hogy teremtető és gondvi-
selő; de Jézus soha sem állította azt, hogy a világot ő
teremtette, vagy hogy ő kormányozza. Az ő szerepe az
ítélés és megújítás ²⁾. Az utolsó ítélet elnöksége, ez az
a mit Jézus magának határozottan követel, s ez az a
hivatal, a melyet az első keresztyének meg is adtak
neki. Az utolsó ítéletig az Isten jobbjára ül, mint
annak tróntársa, első minisztere és jövődöbeli megbo-
szulója ³⁾. A byzantiak emberfeletti Krisztusa, a ki
mint a világ bírása, a hozzá hasonló apostolok között
ül, s a kinek az angyalok, mint amazoknál alantabbi
lények szolgálnak, nagyon hű képes kifejezése az em-
ber fia fogalmának, a melynek első nyomait már Dániel
könyvében oly éles vonásokban találjuk.

már sokkal régibb könyvekben találjuk. Péld. VIII. IX. Jóh.
XXVIII.

¹⁾ Ján. I. 1—4. 1. Ján. V. 7. Jel. XIX. 13. Egyébiránt ész-
revehető, hogy János evangéliomában az „ige“ kifejezés csak a
bevezetésben fordul elő, s hogy az elbeszélő azt soha sem adja Jé-
zus szájába.

²⁾ Csel. X. 42.

³⁾ Mát. XXVI. 64. Márk. XVI. 19. Luk. XXII. 69. Csel.
VII. 55. Róm. 34. Efez. I. 3. 13. VIII. 1. X. 12. XII. 2. 1. Pet.
III. 22.

Azátgondolt scholastikának szigorát semmi esetre sem szabad ezen világban keresnünk. Az általunk előadott eszmék összege oly kevésbé képezett határozott theologiai rendszert a tanítványok lelkében, hogy ők az Isten fiát, az istenségnek mintegy megkettősülését, tisztán mint embert működtetik. Kisértetbe jó; sokat nem tud; megigazítja magát ¹⁾; le van verve és csüggedt; kéri atyját, hogy kimélje meg a megpróbáltatásoktól; az Isten előtt fiuilag alázatos ²⁾. Ő, a kinek a világot meg kell itélni, nem tudja az ítélet napját ³⁾. Elővigyázati rendszabályokhoz folyamodik ⁴⁾. Mindjárt születése után kénytelenek voltak vele menekülni, hogy őt a hatalmasok kezéből, a kik meg akarták öletni, megmentsek ⁵⁾. Midőn ördögöt űz, néha vonakodik az, és nem akar rögtön távozni ⁶⁾. Csudáin fárasztó erőlködés s oly kimerültség látszik, mintha erő válnék meg tőle ⁷⁾. Mindez egyszerűen egy Istentől küldött és védelmezett embernek cselekménye ⁸⁾. Itt sem logikáról, sem következetességről nem lehet szó. Jézusnak azon szüksége, hogy maga iránt hitet ébreszsen, és tanítványainak lelkesedése ellenmondó adatokat halmoztak egymásra. Az ezer-év-hívő iskola messianistái,

¹⁾ Mát. X. 5. V. ö. XXVIII. 19.

²⁾ Mát. XXVI. 39. Ján. XII. 27.

³⁾ Márk. XIII. 32.

⁴⁾ Mát. XII. 14—16. XIV. 13. Márk III. 6—7. IX. 29—30. Ján. VII. 1. és köv.

⁵⁾ Mát. II. 20.

⁶⁾ Mát. XVII. 18. Márk IX. 25.

⁷⁾ Luk. VIII. 45. 46. Ján. 33—38.

⁸⁾ Csel. II. 22.

s Dániel és Enoch könyve buzgó olvasói előtt az embernek fia volt; a közönséges hitűek Esaiás és Mikeas olvasói előtt Dávid fia, saját követői előtt az Istennek fia, vagy egyszerűen a fiu. Mások, anélkül hogy az ellen a tanítványok szót emeltek volna, a feltámadott Keresztelő Jánosnak, Illésnek, Jeremiásnak tartották őt, azon néphiedelemmel megegyezőleg, hogy a régi próféták feltámadnak, s a Messiás idejét előkészítik ¹⁾).

Feltétlen, a kételkedésnek még lehetőségét is kizáró meggyőződés, vagy inkább lelkesedés takarta el mindezen merészséget. Mi a mi félénk és hideg természetünkkel alig értjük meg, hogy miként uralkodhatik az emberen annyira az eszme, a melynek apostolává lett. A mi komoly fajunknál a meggyőződés annyi, mint a magunk iránti őszinteség; de a keleti népeknél, a kik a kritikai szellem finomságához szokva nincsenek, a maga iránti őszinteségnek nincsen értelme. Őszinteség és csalás oly szavak, a melyek a mi szigorú lelkünkben egymással meg nem egyeztethető fogalmakként állanak szemben. Keleten a kettő között ezerféle menekvés és kerülő van. Az apokryphus könyvek szerzői (p. Dániel, Enoch) ezen tulfeszült emberek saját ügyükért, és pedig bizonyosan minden aggodalom nélkül oly dolgokat követtek el, a melyeket mi hamisításnak neveznénk. Az anyagi igazságnak kevés értéke van a keleti ember előtt, mert az mindent saját eszméi, érdekei és szenvedélyei szempontjából ítél meg.

A történelem lehetetlen, ha meg nem engedjük,

¹⁾ Mát. XIV. 2. XVI. 14. XVII. 3. és köv. Márk. VI. 14—15. VIII. 28. Luk. IX. 8. és köv. 19.

azt, hogy az őszinteségnek különféle mértéke van. Minden nagy csak a nép által történik; de a népet csak akkor vezethetjük, ha eszméihez csatlakozunk. A bölcsész, a ki ezt tudja, és mégis elkülönzi magát s saját nemességébe vonul vissza, dicséretre méltó. De a ki az emberiséget csalódásainál ragadja meg, és ezekkel kíván reá hatni, szintén nem kárhoztatható. Caesar nagyon jól tudta, hogy ő nem Venus fia; Franciaország most nem volna az, a mi, ha nem hitt volna ezer évig a rheimsi szent olajos edényben. Könnyű nekünk tehetlenségünkben ezt hazugságnak nevezni; s aggályos becsületességünkben megvetéssel tekinteni azon hősökre, a kik az életteli harczot más körülmények között elfogadták. Majd ha mi aggodalmainkkal végbevittük azt, a mit ők hazugságukkal végbevíttek, akkor lesz jogunk szigorú ítéletet hozni felettük. Legalább szorosán meg kell különböztetni társadalmi viszonyainkat, a hol minden a megfontolás napfényén megy végbe, azon gyermek és hiszékeny időktől, a melyekben a századokon át uralkodó hitczikkek születtek. Egyetlen nagy mű sincs, a mely ne legendán alapulna. Ily esetben egyedül az emberiség a hibás, a mely csalódni akar.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A csudák.

Csak két bizonyíték, t. i. a csudák és a jövődölések beteljesedése igazolhatta, — Jézusnak kortársai szerint, — a természetfeletti küldetést. Jézus és kü-

lönösen tanítványai egészen jóhiszeműleg alkalmazták ezen bizonyítékokat. Jézus már régen meg volt győződve, hogy a próféták csak őreá vonatkozva irtak. Az ő szent jövődöléseikben ismét feltalálta magát; úgy tetszett neki, mintha ő volna a tükör, a melyben izraelnek egész prófétai szelleme a jövődőt olvassa. A keresztyén iskola valószínűleg még alapítójának életében be akarta bizonyítani azt, hogy Jézus teljesen megfelel mindennek, a mit a próféták a Messiásról jövődöltek ¹⁾. Sok esetben ezen vonatkozások egészen külsők voltak, s reánk nézve alig felismerhetők. Legnagyobb részben jelentéktelen, vagy esetleges körülmények a mester életéből, a melyek a tanítványokat a zsoltárok vagy próféták bizonyos helyeire emlékeztették, a melyekben azokkal való folytonos foglalkozásuk következtében ő reá vonatkozó képeket találtak ²⁾. E szerint az akkori idők írásmagyarázata majdnem csupán szójátékokból s mesterséges s önkényes idézetekből állott. A zsinagógában nem volt azon helyeknek, a melyek a jövődő országra vonatkoznak, hivatalosan megállapított sorrendjük. A Messiásra vonatkozó magyarázatok szabadok voltak, s inkább mesterséges irgyakorlatokat, mint komoly bizonyítékokat képeztek.

A mi a csudákat illeti, azok abban az időben az isteniség elkerülhetetlen jeleinek s a prófétai hivatás bélyegeinek tekintettek. Illés és Elizeus legendái tele

¹⁾ P. Mát. I. 22; II. 5—5, 15, 18; IV. 15.

²⁾ Mát. I. 23; IV. 6, 14; XXVI. 31, 54, 56; XXVII. 9, 35; Márk. XIV. 27; XV. 28; Ján. XII. 14—15; XVIII. 9; XIX. 19, 24, 28, 36.

voltak velük. Elterjedt vélemény volt, hogy a Messiás sokat fog véghezvinni ¹⁾). Jézus lakhelyétől néhány mérföldnyire, Samariában egy Simon nevű bűvész, csudái által majdnem isteni szerepet játszott ²⁾). Későbbben midőn a Tyanay Apollonius hírét meg akarták alapítani, s azt elhitetni, hogy az ő élete az Istennek a földön tartózkodása volt, csak úgy vélték azt elérhetni, ha egy csudakört alkotnak körüle. Még az alexandriai bölcsezszekekről, különösen Plotinusról is azt hitték, hogy csudákat tettek. Jézusnak tehát választania kellett: vagy lemondani küldetéséről, vagy csudatevővé lenni. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy az egész ókor, kivéve Görögország tudományos főiskoláit s azoknak római követőit, lehetőeknek tartotta a csudákat, hogy továbbá Jézus nemcsak hogy hitt bennük, de a természet törvényei szerint szabályozott világrendről legkisebb fogalma sem volt. E pontra vonatkozó ismeretei egyáltalában nem haladták túl kortársaiét. Sőt a mi több, igen mélyen meggyökerezett hit volt, hogy a hit és ima teljes hatalmat ad az embernek a természet felett ³⁾). A csudatevészi adomány úgy tekintetett, mint az embernek az Isten által annak rendje szerint adott engedély ⁴⁾), a melyben semmi meglepő nincs.

Az idők különbözése épen azt, a mi a nagy alapítónak főhatalmát képezte, reánk nézve botránkoztatóvá

¹⁾ Ján. VII. 34; IV. Esdras XIII. 50.

²⁾ Csel. VIII. 9. és köv.

³⁾ Mát. XVII. 19; XXI. 21—22. Márk. XI. 23—24.

⁴⁾ Mát. IX. 8.

változtatta át, és ha Jézusnak határtalan tisztelete valaha gyengülne az emberek között az épen azon tények következtében fogna történni, a melyek először a benne való hitet felkeltették. Az ítész az ily történelmi tüneményeknél nem jó zavarba. A mai csudatevő, ha nem rendkívül gyermeteg, — mint az néhány megjegyzett németnél mutatkozott, utálatos, mert csudát tesz a nélkül, hogy abban hinne, tehát nyegle. De ha egy assisi sz. Ferenczet veszünk, a kérdés azonnal megváltozik; azon csudás mondakör, a mely a sz. Ferencz rend keletkezését körülveszi, nem sért bennünket, sőt inkább valódi élvezetet nyújt. A keresztyénség alapítói legalább is oly foku költői tudatlanságban éltek, mint szent Klára, és az ő tres socii. Egészen természetesnek találták azt, hogy uruknak összejövetelei vannak Mózes-sel, Illéssal, hogy az elemeken uralkodik, s betegeket gyógyít. Meg kell továbbá gondolni azt is, hogy minden eszme vesz valamit tisztaságából, midőn valósulni akar. Az emberi szellem gyengesége oly nagy, hogy a legjobb ügyet is közönségesen rossz eszközök nyerik meg. A keresztyénség első védőinek bizonyítékai igen gyenge alapon nyugsznak. Mózes, Kolumbusz Kristóf, Mohamed csak úgy győzhették le a nehézségeket, hogy az emberi gyengeségekre tekintettel voltak, s az igazságnak valódi okait nem mindig mondták ki. Valószínű, hogy Jézus környezetére az ő csudái nagyobb hatással voltak, mint isteni prédikációi. Tegyük még hozzá, hogy a nép bizonyosan tulozta Jézusnak halála előtt és után ezen tetteknek számát. Az evangyéliomi csudák nem igen változatos jelleműek, egymásnak ismétlései, s úgy látszik, hogy

igen csekély számu, s az ország izléséhez alkalmazott példányokhoz vannak szabva.

Lehetetlen azon csudaelbeszélések közül, a melyek az evangéliomokban össze vannak halmozva, azon csudákat, a melyeket a közvélemény tulajdonított Jézusnak, megkülönböztetni azoktól, a melyekben magának is cselekvő szerepe volt. Különösen lehetetlen megtudni azt, hogy némely botránkoztató mellékkörülmények, mint az erőlködés, megborzás, s más hasonló vonások, a melyek a szemfényvesztőket juttatják eszünkbe ¹⁾, valódilag történelmiek-e, vagy egyedül a szerzők hiedelmének szüleményei, a kik a lelkek megjelenésével úgy el voltak telve, mint korunk szellem-idézői ²⁾. Majd minden csuda, a mit Jézus végrehajtani vélt, gyógyításból állott. A gyógyászat akkor az volt Judaeában, a mi mai napig is keleten, t. i. nem tudományos, hanem egyedül az egyéni ihlettől függött. A tudományos gyógyászat, a mely Görögországban már öt század előtt megalapittatott, még Jézus idejében ismeretlen volt Palaestinában. Az ismeret ily állapotában egy nevezetes ember megjelenése, a ki a beteggel szeliden bánik, s azt érezhető jelek által meggyógyulásáról biztosítja, gyakran határozott sikerű gyógyszer. Ki merné azt állítani, hogy igen sok esetben, bizonyos külső sértéseket kivéve, egy kitünő ember érintése nem ér fel a gyógytár minden szerével? Az ő látásuknak öröme gyógyít; ad a mit adhat, egy mosolyt, egy reménysugarat, és az nem esik hiába.

¹⁾ Luk. VIII. 45—46; Ján. XI. 33, 38.

²⁾ Csel. II. 2. és köv. IV. 31; VIII. 15. és köv. X. 44. és köv.

Jézus épen oly keveset tudott az okszerű gyógyászatról, mint kortársai; azt hitte, a mit az egész világ, hogy a gyógyulás vallásos szokások által áll be, és ezen hit egészen következetes volt. Mihelyt a betegséget úgy tekintették, mint a bűnnek büntetését ¹⁾, vagy a mi a gonosz szellemtől ²⁾, nem pedig természettani okokból származik, mindjárt legjobb orvos volt a szent ember, a ki a természetfeletti világban hatalommal bir. Jézus, a ki saját erkölcsi fensőbbségét ismerte, különösen hivatva érezhette magát a gyógyításra. Meg lévén győződve a felől, hogy ruháinak érintése ³⁾, kezeinek rátevése ⁴⁾ a betegnek jól esik, szívtelenség lett volna tőle megtagadni a betegtől oly könnyebbülést, a melyben azt részesíteni hatalmában állott. A betegek gyógyítása úgy tekintetett, mint az Isten országának egyik jele, és mindig kapcsolatban volt a szegények megszabadulásával ⁵⁾. Mind a kettő azon nagy átalakulásnak jele volt, a mely minden nyomoruságnak végét vetend.

Jézusnak egyik leggyakrabban alkalmazott gyógymódja az exorcismus, vagy ördögüzés volt. Akkoriban különösen hajlandó volt minden ember a rossz szellemekben hinni. Nem csak Judaeában, hanem az egész világon elterjedt hit volt, hogy az ördög némely ember testét megszállja, és azt akarataival ellenkező tettekre indítja. Egy persa div, a mely az Avestában

¹⁾ Ján. V. 14; IX. 1. és köv.; 34.

²⁾ Mát. IX. 32—33; XII. 22; Luk. XIII. 11, 16.

³⁾ Luk. VIII. 45—46.

⁴⁾ Luk. IV. 40.

⁵⁾ Mát. XI. 5; XV. 30—31; Luk. IX.; 1—2. 6.

többször említették, az Aeschma Deva ¹⁾, vagy „a kíváncsiság ördöge“, a mely a zsidóknál Asmodaeus ²⁾ név alatt ismeretes, — ez volt a nők minden méhnyavalyáinak oka ³⁾. A nehézvér, az elme- és idegnyavalyák ⁴⁾, a melyekben a beteg nem bír magával, több bajok, a melyeknek oka nem szembetűnő, mint a siketség, némaság ⁵⁾, szintén ezen módon magyaráztattak meg. Hippokrates bámulatra méltó értekezése a „szent betegségről“, a mely Krisztus előtt négy és fél századdal e tárgy felett a gyógyászat valódi elveit megalapította, nem volt képes a világból ezen tévedést kiirtani. Azt hitték, hogy többé vagy kevesebbé sikeres módok vannak az ördögök kiűzésére; az ördögűzőnek állása oly rendes kereset volt, mint az orvosé ⁶⁾. Kétségtelen, hogy Jézus ily hirben állott, s ezen mesterségnek legelrejtettebb titkait ismerte ⁷⁾. Judaeában akkor a nagy kedélyizgatottság következtében igen sok bolond volt. Ezen bolondok, a kik, mint azon a vidéken most is, szabadon jártak s elhagyott kriptákban, a kóborlók rendes tanyáin, laktak. Jézusnak nagy ha-

¹⁾ Vendidad, XI 26. Yaçna, X. 18.

²⁾ Tób. III. 8.; VI. 14.; Bab. Talm. Gittin 68. a.

³⁾ V. ö. Márk XVI. 9.; Luk. VIII. 2.; gyermekkor evangyélioma. 16. 33.

⁴⁾ Jos. Bell. Jud. VII. VI. 3.; Lucian. Philosophem. 16. Philostratus Apollonius élete III. 38.; IV. 20.; Aret. De causis morb. chron. I. 4.

⁵⁾ Mát. XI. 33.; XII. 22.; Márk IX. 16. 24. Luk. XI. 14.

⁶⁾ Tób. VIII. 2—3.; Mát. XII. 27.; Márk IX. 28.; Csel. XIX. 13.; Jos. Ant. VIII. II. 5.; Justin. Dial. cum Tryph. 85.

⁷⁾ Mát. XVII. 20.; Márk IX. 24. és köv.

talma volt ezen szerencsétlenek felett ¹⁾. Gyógyításairól száz meg száz csudás történetet beszélnek el, a melyekben a kor hiszékenységének korlátlan tér van engedve. De itt sem kell a nehézségeket igen nagyoknak képzelni. Az eszelősség, a melyet az ördög megszállásából magyaráztak, gyakran igen csekély volt. Syriában napjainkban is eszelősnek, vagy az ördögtől megszálltnak tartják azt, a kiben valami különcség van. Ily esetben gyakran egy szelid szó elég arra, hogy az ördögöt kiűzze. Kétségkívül ilyenek voltak a Jézus által alkalmazott eszközök is. Ki tudja, ha ördögüzői hire nem terjedt-e el tudta nélkül. Keleten lakó egyének néha egészen meglepetve tapasztalják, hogy orvosok, varázslók és kincésások hírében állanak a nélkül, hogy tudnák a tényeket, a melyek e sajátságos képzelődéseket előidézték.

Egyébiránt sok körülmény bizonyítja, hogy Jézus csak későn s akaratja ellen lett ördögüzővé. Gyakran csak sok kérésre s kedvetlenül viszi véghez a csudát, s azoknak, a kik azt kívánták, szemükre hányja szellemi durvaságukat ²⁾. Egy látszólag megmagyarázhatatlan sajátsága az, hogy a csudát titokban igyekszik véghezvinni, s hogy a meggyógyultaknak kiváltképen ajánlja a hallgatást ³⁾. Midőn az ördögök őt Isten fiának akarták kikiáltani, hallgatást parancsol nekik.

¹⁾ Mát. VIII. 28.; IX. 34.; XII. 43. és köv. XVII. 14. és köv. 20.; Márk V. 1. és köv. Luk. VIII. 27. és köv.

²⁾ Mát. XII. 39.; XVI. 4. XVII. 16.; Márk VIII. 17. és köv. IX. 18.; Luk. IX. 41.

³⁾ Mát. VIII. 4.; IX. 30–31.; XII. 16. és köv. Márk 1, 44.; VII. 24. és köv. VIII. 26.

akarata ellen ismernek reá ¹⁾). Ezen vonások különösen jellemzők Márknál, a ki kiváltképen az ördögüzések evangyélistája. Azon tanítvány, a kitől ezen evangéliom főbb adatai származtak, bizonyosan sokat alkalmatlankodott Jézusnak csudálkozásával, és a mester gyakran mondhatá neki : „Ne beszélj róla.“ Egyszer e boszúság különösen feltűnőleg tört ki ²⁾ egy türelmetlen pillanatban, a melyben kitünt, hogy mennyire keblemetlen Jézusra nézve a gyenge lelkeknek ezen örökös sürgetése. Némely pillanatban azt hihetnők, hogy a csudatevő szerep terhére van, s hogy azon csudákat, a melyek úgy szólván az ő nyomából keletkeztek, lehető legkevesebbé akarja a nyilvánosság elé bocsátani. Ha ellenei csudát, különösen mennyei csudát követelnek tőle, határozottan visszautasítja a követelést ³⁾. Hihető tehát, hogy a csudatevő szerepet csak úgy erőszakolták reá, hogy ő nem igen vonakodott tőle, de nem is tett semmit, hogy azt előmozdítsa, s általában e tekintetben ő érezte legjobban a közvéleménynek hiábavalóságát.

Helytelen történelmi módszert követnénk, ha itt, tulságosan figyelve ellenszenvünkre, s hogy azon ellenvetések elől, a melyeket Jézus jelleme ellen felhozhatnának, félreálljunk, oly tényeket hallgatnánk el, a melyeket kortársai különösen előtérbe állítottak ⁴⁾. Igen kényelmes volna azt mondani, hogy ezek a mes-

¹⁾ Márk I. 24—25. 34.; Luk. IV. 41.

²⁾ Mát. XVII. 17.; Márk IX. 18. Luk. IX. 41.

³⁾ Mát. XII. 38. és köv. XVI. 1. és köv. Márk VIII. 11.

⁴⁾ Jos. Ant. XVIII. III. 3.

ternél sokkal alantabb álló tanítványoknak hozzátételei, a kik az ő valódi nagyságát fel nem foghatván, hozzá méltatlan csudák által igyekeztek őt emelni. De Jézus életének mind a négy leírója öszhangzólag dicsérik az ő csudáit; egyikük, Márk, Péter Apostol tolmácsa ¹⁾, oly nagy nyomatékot helyez e pontra, hogy, ha Jézus jellemét egyedül az ő evangyélioma után akarnók lerajzolni, úgy kellene őt képzelnünk, mint rendkívüli bűvszerekkel bíró ördögüzőt, mint egy félelmes varázslót, a ki elől szeret az ember kitérni ²⁾. Tehát minden aggály nélkül megengedjük, hogy oly cselekvények, a melyeket most a csalódás vagy eszelősség nyilatkozatainak neveznénk, Jézus életében nagy szerepet játszottak. De hát ezen hálátlan oldal végett feláldozzuk-e egy oly életnek nagyszerű oldalát? Ezt bizonyosan nem fogjuk tenni. Egy közönséges varázsló, mint a milyen a bűvös Simon volt, nem idézett volna elő oly erkölcsi átalakulást, mint a melyet Jézus előidézett. Ha őbenne a csudatevő az erkölcstaniót s a vallásos reformátort felülmulta volna, akkor a bűvészet, nem a keresztyénség iskolája származott volna tőle.

Egyébiránt ezen kérdés épen így áll minden szent-re és vallás-alapítóra nézve. Oly dolgok, a melyek most betegség jeleinek tartatnak, mint a nehéz kór, álomlátások, akkor az erő és hatalom forrásai voltak. A gyó-

¹⁾ Papias Eusebiusnál H. E. III. 39.

²⁾ Márk IV. 40.; V. 15. 17. 33. 36.; VI. 50.; X. 32. V. ö. Mát. VIII. 27. 34.; XI. 8.; XIV. 27.; VXII. 6—7.; XXVIII. 5. 10.; Luk. IV. 36.; V. 17.; VIII. 28. 35. 37.; IX. 34.

gyászat már ismeri azon betegségnek a nevét, a melynek Mohamed szerencsáját köszönheti ¹⁾). Csaknem egész a mai napig mindazok, a kik embertársaikért legtöbbet tettek (még a derék Paulai Vincze is!), akár akarták akár nem, csudatevők voltak. Ha azon elvből indulunk ki, hogy minden történelmi személy, a kinek oly tetteket tulajdonítanak, a melyeket a tizenkilenczedik században érthetetleneknek vagy nyegléknek tartunk, bolond, vagy csaló, akkor minden ítészet megszűnik. Az alexandriai iskola igen kitűnő volt, mégis a kicsapongó szellemidézés gyakorlatának hódolt. Sokrates és Pascal sem voltak mentek a képzelődés túláradásaitól (hallucinatio). A tényeket a nekik megfelelő okokból kell megmagyarázni. Az emberi szellem gyengeségei mindig csak gyengeségeket szülnek, nagy dolgoknak mindig nagy okaik vannak az emberi természetben, habár oly kisszerűségektől kísértetve lépnek is a világ eleibe, a melyek nagyságukat a felületes lelkek előtt elhomályosítják.

E szerint bizonyos értelemben igaz, hogy Jézus csak saját akarata ellen volt csudatevő és ördögüző. A csuda többnyire inkább a néző közönség műve, mint azé, a ki azt véghez viszi. Ha Jézus egyáltalában nem egyezett volna is bele, hogy csudákat tegyen, a tömeg csinált volna helyette; a legnagyobb csuda az lett volna, ha egyet sem csinált volna; a történelemnek és a nép lélektanának törvényei soha sem tagadtattak volna meg ennyire. Jézus csudái kora által rajta elkövetett erőszak volt, oly engedmény, a melyet tőle a szükség-

¹⁾ Hysteria muscularis, Schönleintől.

gesség csikart ki. Ámde az ördögűző és csudatevő elenyészett, de a vallásalapító örökké élni fog.

Még azok is, a kik nem hittek benne, meg voltak ezen tettei által lepetve, és igyekeztek azoknak tanui lenni ¹⁾. A pogányok és kevésbbé beavatottak féltek tőle, s igyekeztek őt vidékükről eltávolítani ²⁾. Mások talán lázadási mozgalmakra akarták nevét felhasználni ³⁾. Azonban Jézusnak tisztán erkölcsi és egyáltalában nem politikai iránya megóvta őt ezen kísértésektől. Az ő birodalma azon gyermeki körben volt, a melyet egyenlő ifju képzelet s a mennynek ugyanazon előize gyűjtött össze s tartott körülötte.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Jézus fogalmának határozott alakja az Isten országáról.

A mint gyanítjuk, Jézus életének ezen utolsó szaka tizennyolcz hónapig tartott, a 31-ik évi husvétii bucsújárattól a 32-ik év zöldgallyas ünnepére való utazásig ⁴⁾. Ugy látszik, hogy ezen időszak alatt Jézus szelleme semmi uj elemmel nem gazdagodott; de minden,

¹⁾ Mát. XIV. 1. és köv. Márk VI. 14. Luk. IX. 7. XXIII. 8.

²⁾ Mát. VIII. 34. Márk V. 17. VIII. 37.

³⁾ Ján. VI. 14—15.

⁴⁾ Ján. V. 1. VII. 2. Itt János rendszerét követjük, a mely szerint Jézus nyilvános élete három évig tartott. A synoptikusokkal ellenkezőleg mindezen eseményeket egy év keretébe sorozza.

a mi benne volt, fejlődött és mindig hatalmasabban és bátrabban nyilatkozott.

Jézusnak alapgondolata kezdet óta az Isten országának megalapítása volt. De a mint már mondtuk, Jézus ezen országot igen különféleképen látszott felfogni. Némely pillanatban demokrata vezérnek tarthatnók őt, a ki nem akar egyebet, mint a szegények és ügyefogyottak uralmát. Máskor ismét az Isten országa Dániel és Enoch apokalyptikus látásainak szószerinti beteljesedése, végre az Isten országa igen gyakran úgy tűnik fel, mint a lélek országa, és a közellevő megszabadulás, mint a lélek általi megszabadulás. A Jézus által szándékolt átalakulás akkor az, a mely valóban létre is jött, t. i. a Mózesénél tisztább új vallás alapítása. Ugy látszik, hogy mindezen gondolatok egyszerre éltek Jézus lelkében. Azonban az elsővel, azaz a világi forradalommal nem sokáig foglalkozott. Sem a földet, sem a földnek gazdagait, sem a világi hatalmat nem tartotta figyelmére méltónak. Világi nagyravágyása nem volt. Néha a dolgok természetes folyama következtében valási jelentősége azon pontra jutott, hogy csaknem társadalmivá változott. Emberek jöttek hozzá, a kik őt bíróul kérték fel anyagi ügyekben. Jézus e kérelmeket büszkén utasította vissza, mint sértéseket ¹⁾). Mennyei eszméivel eltelve, soha sem lépett ki lenéző szegénységéből. A mi az Isten országának két más felfogását illeti, úgy látszik, hogy Jézus mindig együtt táplálta azokat. Ha ő csak népszerű képzelődésből táplálkozó kijelentések által félrevezetett rajongó lett volna, ak-

¹⁾ Luk. XII. 13—14.

kor csak egy ismeretlen szakadár maradt volna, a ki sokkal hátrább áll azoknál, a kiknek eszméit követte. Ha csak puritánus lett volna, olyan Channingféle, vagy „vicaire savoyard“, kétségkívül semmi eredményre sem jut. Rendszerének mind a két része, vagy jobban mondva az Isten országának ezen kettős felfogása kölcsönösen támogatta egymást, és ezen kölcsönös támogatás idézte elő a hasonlíthatatlan sikert. Az első keresztényének rajongók, a kik oly eszmekörben élnek, a melyet mi álmodozásnak neveznénk, de egyszersmind hősei azon társadalmi harcznak, a mely a lelkiismeret szabadságát és egy oly vallásnak megalapítását eredményezte, a melyből a tiszta s az alapító által kijelentett hit fog életre kelni.

Jézus apokalyptikus eszméi egész teljességükben röviden a következőkben foglalhatók össze:

Az emberiség mostani rendje vége felé jár. Ezen vég egy roppant forradalom leend; nagy „rémület“ hasonló a szülés fájdalmaihoz, palingenesis, vagy újjászületés (Jézusnak saját szavai) ¹⁾, a melyet nagy nyomor előz meg és különös jelenségek hirdetnek ²⁾. Az

¹⁾ Mát. XIX. 28.

²⁾ Máté XXIV. 3. és köv. Márk. XIII. 4. és köv. Luk. XVII. 22. és köv. XXI. 7. és köv. Megjegyzendő itt, hogy a világ végének rajzolásában, a melyet a synoptikusok Jézusnak szájába adnak, igen sok vonás van, a mely Jeruzsálem ostromára vonatkozik. Lukács nem sokkal írt ezen ostrom után (XXI. 9. 20. 24.) Ellenben Máté kidolgozása (XXVI. 15., 16., 22., 29.) épen az ostrom idejére visz bennünket, vagy valamivel későbbre. Azonban kétségtelen, hogy Jézus borzasztó eseményeket jóstolt, a melyeknek az ő ismételi megjelenését meg kell előzni. Ezen borzalmak minden zsidó apokalypsis kiegészítő részei voltak.

ítélet napján az ember fiának jele meg fog az égen jelenni; zajos és tündöklő látvány leend, mint a sinai; nagy vihar szaggatja szét a felhőket és keletről nyugatra az Isten szeme pillantásának sebességével óriási tűzfolyam indul. A Messiás meg fog jelenni a felhőkben, dicsőséggel és méltósággal felruházva, trombiták harsogása között, angyaloktól környezve. Tanítványai trónusokon ülnek mellette; a halottak feltámadnak és a Messiás megkezdi az ítéletet ¹⁾.

Ezen ítéletnél az emberek cselekedeteik szerint két részre fognak osztatni ²⁾. Az angyalok hajtják végre az ítéletet ³⁾. A választottak bemennek egy gyönyörűségi helyre, a mely számukra a világ kezdete óta készítettett ⁴⁾. Itt fénytől környeztetve vendégséghez ülnek, a melynél Ábrahám, a patriarkák és a próféták elnökölnek ⁵⁾. Ezek csak kevesen lesznek. A többiek a Gyehennára vettetnek. A Gyehenna Jeruzsálemtől nyugatra fekvő völgy volt. Itt különböző időkben a tűzimádást gyakorolták és a hely utóbb szennyet és mocskot vezető csatorna lőn. A Gyehenna tehát Jézus képzetében egy tisztátalan, ködös, tűzzel telt völgy. Az Isten országából kirekesztettek a sátán és az elesett angyalok társaságában itt elfognak égettetni és a fér-

¹⁾ Mát. XVI. 27. XIX. 28. XX. 21. XXIV. 30. és köv. XXV. 31. és köv. XXVI. 64. Márk. XIV. 62. Luk. XXII. 30. 1. Kor. XV. 52. I. Thess. IV. 15. és köv.

²⁾ Mát. XIII. 38. és köv. XXV. 33.

³⁾ Mát. XIII. 39., 41., 49.

⁴⁾ Mát. XXV. 34. V. ö. Ján XIV. 2.

⁵⁾ Mát. VIII. 11. XIII. 43. XXVI. 29. Luk. XIII. 28. XVI. 22. XXII. 30.

gek eszik meg őket ¹⁾). Itt lesz sirás és fogcsikorgatás ²⁾). Az Isten országa mintegy zárt, belől világos terem leend, ezen sötét és kinteljes világ közepén.

A dolgoknak ezen új rendje örökké tartó leend. A paradicsomnak és Gyeheennának nem leend vége. Átléphetetlen örvény választja el azokat egymástól ³⁾). Az embernek fia, Istennek jobbán ülve kormányozza ezen örökké tartó állapotában a világot ⁴⁾).

Hogy mindezt a tanítványok, sőt némely pillanatokban maga a mester is szószerint értették, az azonkor irataiból megczáfолhatatlanul kitűnik. Ha az első keresztyén nemzedéknek mély és állhatatos hite volt, annak oka abban volt, hogy a világ vége felé közeledik ⁵⁾, s hogy Krisztusnak nagy kijelentése ⁶⁾ nemso-kára bekövetkezik. E hangos kiáltás „az idő közel van” ⁷⁾, a mely János jelenéseit kezdi és végzi, ezen

¹⁾ Luk. XIII. 23. és köv.

²⁾ Mát. XXV. 41. Az angyalok bukásáról eszme, a mely Enoch könyvében oly nagy helyet foglal, Jézus körében általános el volt fogadva. Jud. lev. 6. és köv. II. Pét. II. 4. 11. Jel. XII. 9. Ján. VIII. 44.

³⁾ Mát. V. 22. VIII. 12. X. 28. XIII. 40. 42. 50. XVIII. 8. XXIV. 51. XXV. 30. Márk. IX. 43. és köv.

⁴⁾ Luk. XVI. 26.

⁵⁾ Csel. II. 17. III. 19. és köv. I. Kor. XV. 23—24. 52. I. Thess. III. 13. IV. 14. és köv. V. 23. II. Thess. II. 8. I. Tim. VI. 14. II. Tim. IV. 1. Tit. II. 13. Jak. V. 3. 8. Jud. 18. II. Pét. III. egészen, s egész János jelenése, különösen I. 1. II. 5. 16. III. 11. XI. 14. XX. 6. 7. 12. 20. V. ö. IV. Esdr. IV. 26.

⁶⁾ Luk. XXII. 30. I. Kor. I. 7—8. II. Thess. I. 7. I. Pét. I. 7. 13. Jel. I. 1.

⁷⁾ Jel. XXI. 3. II. 10.

szüntelen ismételt felszólítás, „a kinek vagy on füle a hallásra, hallja“ ¹⁾, az egész apostoli korszak alatt a remény s összetartás hangjai. Egy syriai kifejezés, Maranatha; „az Ur jön“ ²⁾ jelszóvá lett, a melyet a hívők egymásnak mondogattak, hogy azáltal hitüket és reményüket erősítsék. János jelenései, a melyek időszámításunk 68-ik éve körül irattak ³⁾, a határidőt három és félévre tűzi ki ⁴⁾, Esaias mennybemenetele ⁵⁾ ehhez megközelítő számítást vesz fel.

Jézus soha sem mondotta ezt ily határozottan. Ha az időt kérdezték tőle, a melyben az ő országa eljön, mindig vonakodott felelni, sőt egyszer kinyilatkoztatta, hogy ezen nagy eseménynek idejét csak az atya tudja, a ki azt sem az angyaloknak, sem a fiúnak nem jelentette ki ⁶⁾. Azt mondotta, hogy a mely pillanatban legnagyobb kíváncsisággal várják az Isten országát, akkor legkevesebbé jön el ⁷⁾. Szünet nélkül ismételte, hogy az meglepetés leend, mint Noe és Lóth idejében volt; mindenki álljon helyén és készen legyen az eltávozásra. Mindenki ébren legyen és lámpáját égve tartsa, mint-

¹⁾ Mát. XI. 15. XIII. 9. 43. Márk. IV. 9. 23. VII. 16. Luk. VIII. 8. XIV. 35. Jel. II. 7. 11. 27. 29. III. 6. 13. 22. XIII. 9.

²⁾ I. Kor. XXI. 22.

³⁾ Jel. XVII. 9. és köv. A hatodik császár, a kit a szerző mint uralkodót említ, Galla. A meghalt császár, a kinek ismét el kell jöni Neró, a kinek neve számokkal van kijelelve. (XIII. 18.).

⁴⁾ Jel. XI. 2. 3. XII. 14. V. ö. Dániel VII. 25. XII. 7.

⁵⁾ IV. V. 12. és 14. V. ö. Cedrenus 68. l. (Paris 1647.).

⁶⁾ Mát. XXIV. 36. Márk. 13. 32.

⁷⁾ Luk. XVII. 20. V. ö. Babyl. Talm. Sanhedrin. 97. a.

egy váratlan lakodalomra ¹⁾, az embernek fia eljő, mint a lopó azon órában, a melyben nem várják ²⁾, meg fog jelenni mint a villám, a mely az égnek egyik szélétől a másikig hat ³⁾. De az esemény közelléte felőli nyilatkozatai minden kétértelműséget kizárnak ⁴⁾. „Bizony mondom nektek, — így szól, — e nemzetség el nem mulik, mig nem mindezek meglesznek; — vagynak némelyek ezek közül, a kik itt állanak, kik a halált meg nem kóstolják addig, mig nem látandják az embernek fiát menni az ő országába“ ⁵⁾. Azoknak, a kik nem hisznek, azt veti szemükre, hogy nem ismerik meg a leendő birodalom jeleit. „Mikor este vagyon, ezt mondjátok : tiszta idő leszén, mert az ég vörös; és reggel azt mondjátok : ma háborgó idő leszén, mert a szomoru ég vörös. Képmutatók, az ég ábrázatja között választást tudtok tenni, az időknek pedig jeleit nem tudjátok megválasztani!“ ⁶⁾ Egy minden nagy reformátorral közös csalódásnál fogva Jézus sokkal közelebb hitte a czélt, mint az valóban volt, az emberi mozgalmak lassúságát nem vette számításba; egy nap alatt el hitte végezhetni azt, a mi tizennyolcz század mulva sem lőn teljesen befejezve.

¹⁾ Mát. XXIV. 36. és köv. Márk. XIII. 32. és köv. Lukács XII. 35. és köv. XVII. 20. és köv.

²⁾ Luk. XII. 40. II. Pét. III. 10.

³⁾ Luk. XVII. 24.

⁴⁾ Mát. X. 23. XXIV.—XXV. egészen és különösen XXIV. 29. 34. Márk. XIII. 30. Luk. XIII. 35. XXI. 28. és köv.

⁵⁾ Mát. XVI. 28. XVIII. 36. 39. XXIV. 34. Márk. VIII. 39. Luk. IX. 27. XXI. 32.

⁶⁾ Mát. XXI. 2—4. Luk. XII. 54—56.

Ezen határozott ígéreték az első keresztyén családot teljes hetven évig folytonos feszült várakozásban tartották. Hitték, hogy a tanítványok közül néhányan megérik a végmegjelenésnek napját. Különösen hitték azt Jánosról ¹⁾. Némelyek azt hitték róla, hogy soha sem hal meg. Ez azonban talán későbbi nézet volt, a mely az első század vége felé Jánosnak késő vénségéből származott, a mely aztán azt a meggyőződést is előidézte, hogy az Isten megtartandja őt a végítéletnek napjára, hogy Jézus ígérete beteljesedjék. Bármint legyen is; az ő halála sokak hitét megingatta, s tanítványai Jézus jövődöléseinek mérsékeltebb értelmet adtak ²⁾.

A mint Jézus a zsidó apokryphus könyvekben foglalt apokalyptikus eszméket teljesen elfogadta, szintén úgy elfogadta azon hitczikket is, a mely azoknak kiegészítése, vagyis inkább feltétele, t. i. a halottak feltámadásának hitczikkét. Ezen tan, mint már egyszer említettük, még meglehetősen új volt Izraelben; igen sokan nem ismerték, vagy nem hitték ³⁾. A farizeusoknak és a messiási nézetek buzgó követőinek ⁴⁾ hitczikkjük volt. Jézus minden korlátozás nélkül elfogadta,

¹⁾ Ján. XXI. 22—23.

²⁾ Ján. XXI. 22—23. A negyedik evangyéliom XXIV. fejezete toldalék, mint azt az eredeti szövegnek záradéka a XX. fejezet 31. verse bizonyítja. De a toldalék csaknem egykoru a nevezett evangyéliom megjelenésével.

³⁾ Márk. IX. 9; Luk. XX. 27. és köv.

⁴⁾ Dán. XII. 2. és köv. II. Makk. VII. egészen XII. 45. 46. XIV. 46. Csel. XXIII. 6. 8. Jos. Ant. XVIII. I. 3. B. J. II. VIII. 14. III. VIII. 5.

de mindig idealis értelemben. Sokan azt hitték, hogy a feltámadottak országában esznek, isznak, házasodnak. Jézus ugyan meghagyja országában az új husvétot, új vendégséget, új bort ¹⁾, de a házasságot határozottan kizárja. A sadduceusok erre vonatkozólag egy látszólag igen otromba, de tulajdonképen az ó theológiával meglehetősen öszhangó ellenvetést hoztak fel. Tudjuk, hogy a régi bölcsek szerint az ember csak gyermekeiben él. A mózesi törvény ezen patriarchalis elméletet egy sajátos intézménnyel, a levirattal szentesítette. Ebből a sadduceusok szórszálhasogató következtetést vontak a feltámadás ellen. Jézus kitért előlük, és világosan kinyilatkoztatta, hogy az örökéletben a nemi különbség megszűnik, és az ember hasonló lesz az angyalokhoz ²⁾. Néha ugylátszik, hogy a feltámadást csak az igazaknak ígéri meg ³⁾, míg a gonoszoknak büntetése abban áll, hogy örökre meghalnak és visszasülyednek a semmiségbe ⁴⁾. De gyakrabban a gonoszokra is kiterjeszti a feltámadást, hogy örökké bűnhődjenek ⁵⁾.

A mint látjuk, ezen elméletekben semmi sem volt egészen új. Az evangyéliomok és az apostolok írásai semmi egyebet nem tartalmaznak az apokalyptikus ta-

¹⁾ Mát. XXVI. 29. Luk. XXII. 30.

²⁾ Mát. XXII. 24. és köv. Luk. XX. 34—38. Ebionit. evangy. alexandriai Kelemennél. Strom. II. 9. 13. Clem. Rom. Epist. II. 12.

³⁾ Luk. XIV. 14. XX. 35—36. Ez Pál nézete is 1. Kor. XV. 23. és köv. 1. Thess. IV. 12. és köv.

⁴⁾ V. ö. Esdras IV. könyv. IX. 22.

⁵⁾ Mát. XXV. 32. és köv.

nokból, mint a mi Dániel ¹⁾ és Enoch ²⁾ könyvében, és a zsidó eredetű sybilli jóslatokban előfordul. Jézus ezen kortársai között egészen elterjedt fogalmakat elfogadta. Ő azokat tevékenységének támpontjává, vagyis inkább támpontjai egyikévé tette; mert sokkal magasabb fogalma volt valódi művéről, sem hogy azt egyedül ily törékeny, s az események által oly megsemmisítőleg megczáfolható alapra építette volna.

Valóban világos volt, hogy ily elméletnek, ha azt szó szerint veszik, nincs jövődjé. A világ megdöntötte azt szívósságával. Legfeljebb egy emberélet hosszára számíthatott. Az első keresztyén nemzedék hite megmagyarázható, de a másodiké már nem. Jánosnak, vagy a legtovább élt személyes ismerősnek halála után a mester szava hazugsággá lett. Ha Jézus tana nem volna egyéb, mint a világ közel-végének hite, ezóta régen a feledékenységre süllyedt volna. Tehát mi az, a mi azt megmentette? Az evangyéliomi nézetnek azon terjedelme, a mely lehetővé tette azt, hogy ugyanazon jelvény alatt különböző foku értelmi állapothoz alkalmazott fogalmak egyesüljenek. A világnak nem lett vége, a mint azt Jézus hirdette és tanítványai hitték. De ujjászületett, és pedig oly értelemben, a mint azt Jézus akarta. Az ő álmát nem érte azon sors, a mely sok más, emberi agy által kigondolt ábrándot, mert az élet csirája volt benne, a mely hála a meseszerű buroknak, az emberiség keblébe jutott s ott halhatatlan gyümölcsöket hozott.

¹⁾ Lásd különösen II. VI—VIII. X—XIII. fejj.

²⁾ I. XLV—LII. LXII. XCIII. 9. és köv.

Ne mondja azt senki, hogy ez csak jóakaró magyarázat, hogy nagy mesterünk becsületét azon meggyaláztatástól, a melyet a valóság álmodzásain elkövetett, tisztára mossa. Nem, nem! Az Istennek valódi országa a szellem országa, a mely mindenkit királylyá és pappá tesz, azon ország, a mely hasonlólag a mustármaghoz fává lett, a mely a világnak árnyékot ad, és a melynek ágai közt a madarak laknak; — ezen ország az, a melyet Jézus értett, akart s alapított. Az ünnepélyes visszajövetel hamis, hideg és lehetetlen eszméje mellett ő felfogta az Istennek valódi városát; az igazi ujjászületést, a hegyi predikációt, a gyengék megdicsőülését; a nép szeretetét, a szegények iránti hajlamot, s mindannak visszahelyezését, a mi alázatos, igaz, gyermek. Ezen visszahelyezést oly művészi vonásokkal rajzolta, a melyek örökké tartanak. Mindenikünk neki köszönheti azt, a mi bennünk legjobb. Bocsássuk meg neki azt az üres apokalypsisbe vetett reményét, hogy nagy dicsőséggel eljövend a felhőkben. Talán ez is inkább mások, mint saját hibája, és ha igaz is az, hogy ő is osztozott e csalódásban, mit tesz az, miután álma megerősítette őt a halál ellen, és fenntartotta egy oly harcban, a melylyel talán e nélkül meg nem mérkőzhetett volna?

Tehát a Jézus által felállított Isten országát többféle értelemben foghatjuk fel. Ha az lett volna egyedüli gondolata, hogy az idők vége közel van, és hogy arra készülni kell, akkor nem multa volna felül Keresztelő Jánost. Lemondani a nem sokára összeomlandó világról, lassanként megválni e jelen élettől, s a bekövetkezendő ország után törekedni, ez lett volna predikációi-

nak egyetlen czélja. De Jézus tanításainak mindig sokkal nagyobb kiterjedésük volt. Ő az emberiségnek új állapotot akart teremteni, nemcsak a meglevőnek végét előkészíteni. Illés és Jeremiás ha feltámadtak volna, hogy az emberiséget az utolsó eseményekre előkészítsék, nem úgy predikáltak volna mint ő. Ez épen oly igaz, mint hogy a világ végének állítólagos morálja oly örök morálnak bizonyult be, a mely az emberiséget megváltotta. Jézus maga is gyakran használ oly kifejezéseket, a melyek egyáltalában nem illenek az apokalyptikus elméletbe. Gyakran kijelenti, hogy az Isten országa már elkezdődött, hogy azt minden ember szívében hordja és élvezheti, ha méltó reá, s hogy ez országot mindenki a legnagyobb csendben felállíthatja szívének megtérése által ¹⁾. Tehát az Isten országa nem egyéb, mint a jó ²⁾, a dolgoknak a fennállónál jobb rendje, az igazság országa, a melynek megalapításán a hiveknek tehetségük szerint igyekezniök kell; vagy a lélek szabadsága, valami hasonló a buddhista „felszabaduláshoz“. Ezen igazságok, a melyek nekünk egészen elvontaknak tetszenek, Jézus előtt élő valóságok voltak. Az ő képzetében minden concret és megtestesült. Jézus azon ember volt, a ki legerősebben hitte az eszmény valódiságát.

Jézus korának téveszméit elfogadván, azokat hálás félreértések következtében magasztos igazságokká tudta alakítani. Az ő istenországa kétségkívül azon

¹⁾ Mát. VI. 10. 33. Márk. XII. 37. Luk. XI. 1. 2. XII. 31. XVII. 20. 21. és köv.

²⁾ Lásd különösen Márk. XII. 34.

bekövetkezendő apokalypsis volt, a mely a mennyben fog létre jöni. De a mellett tulnyomólag a lélek országa volt, a melyet a szabadság és azon fiui érzelem alkotott, a melyet az erényes ember az atya kebelén érez. A tiszta vallás volt az, szokások, templomok és papok nélkül; erkölcsi világítélet, az igazak lelkiismeretére és a nép kezére bízva. Ezek életrevaló eszmék voltak, és meg is éltek. Midőn egy századig tartott hasztalan várakozás után a világ közel-végének anyagi reménye kimerült, akkor kezdődött a valódi Isten országa. Az elnéző magyarázat fátyolt vet azon megígért országra, a mely nem akar eljöni. János jelenései, az uj szövetségnek első kanonikus könyve ¹⁾ nagyon el levén telve a közeli válság eszméivel, a második sorba szorittatik, legtöbbször érthetetlennek tartják, s ezerféle erőszakos módon forgatják s csaknem elvetik. A jövődölések beteljesedését legalább határozatlan időre elnapolták. Nehány szegény elmaradt, a kik még a felvilágosodás korábban is ragaszkodnak az első tanítványok reményeihez, eretnekekké lesznek (ebioniták, millenaristák) s a keresztyénség háttérében elenyésznek. Az emberiség más istenországához ment át. A Jézus gondolataiban foglalt igazság győzött az álmodozáson, a mely azt elhomályosítja.

De ne vessük meg ez ábrándot, a mely héja volt azon szent gyümölcsnek, a melylyel táplálkozunk. Ezen képzeleti istenországa, az isteni városnak ezen végnélküli keresése, a melylyel a keresztyénség hosszas pályáján foglalkozott, azon jövődők sejtelve lett a mely

¹⁾ Dial. cum. Triph. 81.

minden reformátort lelkesített, a kik Floris Joachimtól fogva korunk protestáns szakadárjaiig az apokalypsisnek mind makacs tanítványai voltak. Ezen tehetetlen erőlködés egy tökéletes társadalom megállapítására, ez lett azon rendkívüli erőfeszítésnek kutforrása, a mely a keresztyénből mindig korával küzdő hőst alkotott. Az Isten országának eszméje és az apokalypsis, a mely annak tökéletes képmása, bizonyos értelemben az emberi haladás legmagasztosabb és legköltőibb kifejezése. Természetesen nagy tévedéseknek is kellett abból származni. A világ vége folytonos fenyegetésképen lebegvén az emberiség feje felett, azon koronkint előforduló rémület által, a melyet századokig előidézett, sokat ártott a világ fejlődésének. A társadalom, nem lévén biztos lételéről, bizonyos remegést és lealacsonyító alázatosságot sajátított el, a melynél fogva a középkor oly sokkal hátrább áll az ó és uj kornál. Egyébiránt Jézus eljövételének felfogásában is nagy változás történt. Midőn az emberiségnek először azt hirdették, hogy a föld el fog veszni, hasonlóan azon gyermekhez, a ki a halált mosolyogva várja, oly nagy örömet érzett, mint még azelőtt soha. De a mint vénült a világ, mindig jobban megszerette az életet. A galilaeai tiszta lelkektől oly soká várt kegyelem napja a vas-századokban harag napjává lőn. Dies irae, dies illa.

De még a műveletlenség között is termékeny maradt az Isten országa. Daczára az egyház hűbériségének, nem szüntek meg egyes felekezetek, vallásos rendek, szent személyek az evangéliom nevében a világ erkölcsi romlottsága ellen tiltakozni. Még a mi nyugtalan napjainkban is, a melyekben Jézusnak nincsenek iga-

zibb követői, mint azok, a kik őt eltaszítani látszanak ; a társadalom eszményi alakulásának ábrándjai, a melyek oly sokban hasonlítanak az első keresztyén felekezetek törekvéseihez, bizonyos értelemben csak ugyanazon eszmének fejlődései, s azon óriási fának ágai, a mely a jövőnek minden gondolatát termi, s a melynek gyökerét és törzsét mindig az Isten országa képezi. De körülünk társadalmi kísérletei, miután durva anyagisággal vannak eltelve, s a lehetetlent, t. i. az általános boldogságnak politikai és gazdasági intézmények általi megalapítását célozzák, mindaddig eredmény nélkül maradnak, míg Jézus valódi szellemét, az általános eszményiséget nem választják irányadóul, azaz azon eszmét, a mely a földről lemond, hogy azt birhassa.

Másfelől az „Isten országa“ szó igen szerencsésen fejezi ki a léleknek azon szükségét is, a melyet az sorsának kiegészítésére és a jelen élet felőli kárpótoltatásra vonatkozólag érez. Azok, a kik nem akarják elismerni azt, hogy az ember kétféle alkatrészből áll, s a lélek halhatatlanságáról deistikusan dogmát az élet-tannal ellentétesnek találják, szívesen megnyugosznak azon végkielégítés reményében, a mely az emberi szív szükségét ismeretlen alakban fogja betölteni. Ki tudja, hogy millió századok múlva a haladás végső fokán nem támad-e fel a mindenhatóság általános öntudata, és ezen öntudatban nem kél-e minden új életre, a mi már élt ? A millió évig tartó álom, nem hosszabb, egy órai álomnál. Ezen feltevésnél szinte jogosan mondhatná szent Pál ; „in ictu oculi!“¹⁾ Bizonyos, hogy az erkölcsös és

¹⁾ 1. Kor. XV. 52.

erényes ember megtalálándja jutalmát; a becsületes szegénynek érzelme ítélni fog a világ felett; és hogy azon a napon Jézus eszményi alakja megszégyenítendi a könnyelműt, a ki nem hitt az erényben, és az önzőt, a ki azt elérni nem tudta. Így Jézus kedvencz szava halhatatlan szépséggel teljes marad. Mintha bizonyos nagyszerű sejtelem magasztos határozatlanságba akarta volna azt burkolni, hogy egyszerre különböző fokozatu igazságokat karoljon át.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Jézus intézményei.

Hogy Jézus soha sem merült el teljesen apokalyp-tikus eszméibe, azt eléggé bizonyítja az, hogy ugyan azon időben, midőn azokkal legtöbbet foglalkozott, rendkívüli biztossággal veti meg az állandó egyház alapját. Alig lehet kétkedni a felől, hogy Jézus maga választotta ki tanítványai közül azokat, a kiket különösen „apostolok“nak vagy „tizenkettő“nek neveznek, mert már a halála utáni napon oly testületté látjuk őket egyesülve, a mely a kebelében támadt hiányokat választás utján betölti ¹⁾. Ezek voltak. Jónás két fia, Zebedeus két fia, Jakab Kleofás fia, Nathánael bar Tolmai, Tamás, Levi, Alphaeus fia, vagy Máté, Simon a buzgó, Taddaeus vagy Lebbeus, és a kerioti Judás ²⁾.

¹⁾ Csel. I.; 16. és köv. I. Kor. XV. 5.; Gal. I. 10.

²⁾ Mát. X. 2. és köv. Márk. III. 16. és köv.; Luk. VI. 14. és kö. Csel. I. Papias Eusebiusnál 1. H. E. III. 39.

Valószínű, hogy Izrael tizenkét nemzetsége befolyással volt e számra ¹⁾). Ez a „tizenkettő“ mindenestre kiváltságos tanítvány-osztályt képezett, a kik között Péter bizonyos testvéri elsőbbséggel birt ²⁾) és a kikre Jézus művének terjesztését bizta. Itt semmisem mutat szabályosan szervezett papi osztályra. A „tizenkettő“nek korunkig fennmaradt névjegyzékében sok bizonytalanság és ellenmondás van, ketten vagy hárman, a kik említve vannak, egészen ismeretlenek maradtak. Legalább ket-
tő, Péter és Fülöp ³⁾) nős és gyermekes volt.

Kétségkívül e tizenkettő oly titkoknak birtokában volt, a melyeket megtiltott Jézus a többiekkel közölni ⁴⁾). Néha ugy látszik, hogy saját személyét tervszerűleg övedzi titkokkal körül; a nagy bizonyítékokat halála utánra halasztja, egyedül tanítványai előtt akarja magát egészen felfedezni, a kiknek aztán feladatuk lesz, őt a világgal megismertetni ⁵⁾). „A mit nektek a setétben mondok, a világon mondjátok, és a mit fülbe sugva hallotok, a ház föliről predikáljátok“ Ez által elkerülte a határozott nyilatkozatokat, és maga és a közvélemény között közeget emelt. Bizonyos, hogy az apostolokat külön oktatta, és azoknak több oly példabeszé-

¹⁾ Mát. XIX. 28.; Luk. XXII. 30.

²⁾ Csel. I. 15.; II. 14.; V. 2—3. 29. VIII. 19.; XV. 7.; Gal. I. 18.

³⁾ Pétert illetőleg lásd IX. Fej. Fülöpöt illetőleg Papiast, Polycratest és alexandriai Kelement Eusebiusnál H. E. III. 30. 31. 39.; V. 24.

⁴⁾ Mát. XVI. 20.; XVII. 9.; Márk. VIII. 30. IX. 8.

⁵⁾ Mát. X. 26. 27.; Márk. IV. 21. és köv. Luk. VIII. 17.; XII. 2. és köv. Ján. XIV. 22.

det megfejtett, a mely a nép előtt magyarázat nélkül maradt ¹⁾. Rejtélyes fordulatok és különös eszmemenet divatban voltak az akkori tudósoknál, a mint ez a Pirke Aboth mondataiból látszik. Jézus bizalmas tanítványai előtt megmagyarázta azt, a mi mondataiban és hasonlataiban különös volt, és kivetkeztette tanítását azon elárasztó képekből, a melyek azt néha majdnem elhomályosították ²⁾. Ezen magyarázatok közül több gondosan megőriztetett ³⁾.

Az apostolok már Jézus életében predikáltak ⁴⁾ a nélkül azonban, hogy tőle messze eltávoztak volna. Egyébiránt az ő predikálásuk az Isten országa közeledésének hirdetésére szorítkozott ⁵⁾. Faluról falura jártak, élvezve a vendégszeretetet, vagy jobban mondva, a szokás szerint, kikérve azt maguknak. Keleten a vendégnek nagy tekintélye van; felette áll a házigazdának és ez a legnagyobb bizalmat helyezi benne. Az ily házi oktatások kiválólag alkalmasak új tanok terjesztésére. Az ember közli az elrejtett kincset, és ezzel fizeti meg, a mit élvezett; ha még aztán ehhez figyelem és illedelmes társalgás járul, az egész család megindul és megtér. A keleti vendégszeretetet elgondolva, lehetetlen volna a keresztyénség elterjedését megmagyarázni. Jézus, a ki igen ragaszkodott a régi jó szokásokhoz, biztatta tanítványait, hogy ezen régi nyilvános szokást, — a mely a

¹⁾ Mát. XIII. 10. és köv. 34. és köv. Márk. IV. 10. és köv. 33. és köv. VIII. 9. és köv. XII. 41.

²⁾ Mát. XVI. 6. és köv.; Márk. VII. 17—23.

³⁾ Mát. XIII. 18. és köv.; Márk. VII. 18. és köv.

⁴⁾ Luk. IX. 6.

⁵⁾ Luk. X. 11.

nagy városokban, a hol vendéglők voltak, már valószínűleg el volt enyészve, — minden aggály nélkül használják fel ¹⁾. „A munkás, — monda ő, — méltó jutalmára.“ Ha valakinél megszálltak, ott maradhattak, a nyújtott ételeket és italokat elfogadhatták mindaddig, míg küldetésük tartott.

Jézus azt kívánta, hogy az evangyéliom hirdetői predikációikat az ő példája szerint jó akaratu és udvarias modorukkal megkedveltessék. Azt kívánta, hogy a mely házba belépnek, azt a Selam-mal, vagy szerencsekívánattal üdvözljék. Némelyek vonakodtak, merta Selam akkor is mint most, bizonyos vallásos közösség jele volt, a melyet kétes hitűek irányában használni nem szabad. „Ne féljete, — mondá Jézus, — hogyha valaki a házban méltó nem leszen, a ti békességetek visszatér tihozzátok“ ²⁾. Az Istenországának apostolai némelykor valóban rossz fogadtatásban részesültek, s azt Jézusnak elpanaszolták, a ki igyekezett őket megnyugtani. Néhányan, a kik uruknak mindenhatóságáról meg voltak győződve, megbotránkoztak ezen hosszú várakozás miatt. Zebedeus fiai azt akarták, hogy az égnek tüze szálljon a barátságtalan városokra ³⁾. Jézus az ő finom gunyorával fogadta haragjukat, s e szavakkal szakasztá félbe őket : „Nem azért jöttem, hogy elvesztem az embereknek lelkeket, hanem hogy azt megtartsam.“

Minden módon fel akarta azon elvet állítani, hogy

¹⁾ A görög *πανδοξίον* szó minden keleti nyelven vendéglőt jelent.

²⁾ Mát. X. 11. és köv.; Márk. VI. 10. és köv. Luk. X. 5. és köv. V. ö. 2. Ján. 10—11.

³⁾ Luk. IX. 52. és köv.

az ő apostolai, ő maga ¹⁾. Azt hitték, hogy ő nekik is átadta csudatevő erejét. Ördögöket űztek, jósoltak, és igen nevezetes ördögűző iskolát alapítottak ²⁾, ámbar némely esetek felülmúlták erejüket ³⁾. Vagy kezeiknek rávetése, vagy olajjal megkenés által gyógyítottak ⁴⁾ a mely akkor a keleti gyógyászat egyik megszokottabb' szere volt. Végre mint a Psyllák, megszelidítették a kigyókat, és a halálos italokat ártalom nélkül megitták ⁵⁾. Mennél inkább eltávoloznak Jézustól, annál botrányosabb lesz e varázslat. De kétségtelen, hogy az ősegyházban általánosan el volt fogadva, s akortársaknak figyelmét kiválólag magára vonta ⁶⁾. A mint közönségesen történni szokott, a nyegleség kizsákmányolta a nép e hiszékenységét. Már Jézus idejében többen űztek ördögöket Jézus nevében, a kik nem voltak az ő tanítványi. A valódi tanítványok ezt igen rossz néven vették és igyekeztek megakadályozni; de Jézus, a ki ebben saját hirneve iránti hódolatot látott, nem volt nagyon szigoru irántuk ⁷⁾. Egyébiránt megjegyzendő, hogy ezen adomány utoljára mintegy mesteriséggé változott. Némelyek, a kik a képtelenségek logikáját egész a tulságig vitték, Belzebub ⁸⁾, az ördö-

¹⁾ Mát. X. 40—42.; XXV. 35. és köv.; Márk. IX. 40.; Luk. X. 16.; Ján. XIII. 20.

²⁾ Mát. VII. 22. X. 1.; Márk. I II. 10.; VI. 13.; Luk. X. 17.

³⁾ Mát. XVII. 18—19.

⁴⁾ Márk. VI. 13.; XVI. 18.; Jak. V. 14.

⁵⁾ Márk. XVI. 18: Luk. X. 19.

⁶⁾ Márk. XVI. 20.

⁷⁾ Márk. IX. 37—38; Luk. IX. 49—50.

⁸⁾ A philisteusok régi Istene; a kita zsidók ördöggé változtattak át.

gök fejedelme által is üztek ördögöket. Azt hitték, hogy a pokoli seregeknek ezen fejedelme teljhatalommal bir alattvalói felett, s hogy a ki az ő nevében működik, teljes biztossággal kiűzheti a betolakodott szelleme-
ket ¹⁾. Némelyek még megvásárolni is igyekeztek a tanítványoktól a velük közlött természetfeletti hatalom titkát ²⁾.

Azon időtől fogva már kezdett mutatkozni az egyház csirája. Az egyesült emberek hatalmáróli eszme (ecclesia) úgy látszik, valóban Jézus eszméje. El levén telve azon eszményi tannal, hogy a lelkek jelenléte a szeretet általi egyesülésben áll, kijelenti, hogy mindannyiszor, valahányszor néhányan az ő nevében összegyülekeznek, ott leend közöttük. Felruházza az egyházat azzal, hogy köthessen és oldhasson (azaz bizonyos dolgokat megengedhessen, másokat megtilthasson), a bűnöket megbocsáthassa, dorgálhasson, s a meghallgattatás bizonyosságával imádkozhassék ³⁾. Meglehet, hogy ezen nyilatkozatok közül némelyeket csak úgy fogtak rá a mesterre, hogy ezáltal mintegy alapot szerezzenek azon általános tekintélynek, a melylyel az övét helyettesíteni akarták. Mindenesetre csak az ő halála után alakultak az egyes egyházak, és ezen első alakulás kizárólag a zsinagógák mintájára történt. Többen, a kik Jézust különösen szerették s igen nagy reményeket kötöttek hozzá, mint arimathiai József, Lázár, a Magdalai Mária, Nikodemus, nem léptek be

¹⁾ Mát. XII. 24. és köv.

²⁾ Csel. VIII. 18. és köv.

³⁾ Mát. XVIII. 17. és köv. Ján. XX. 23.

ezen egyházakba s megelégedtek azon gyengéd és tiszteletteljes emlékekkel, a mely lelkükben élt róla.

Egyébiránt Jézus tanában sem az alkalmazott erkölcstannak, sem a bármily alakban meghatározott egyházjognak semmi nyomát sem találjuk. Egyetlen egyszer, nevezetesen a házasságot illetőleg, nyilatkozik határozottan, és megtiltja az elválást ¹⁾. Épen oly kevéssé találunk tanításaiban theológiát, vagy symbolikát. Alig néhány futó eszme, az atyáról, fiuról és szent lélekről ²⁾, a melyből későbben a szent háromságot és a megtestesülést következtetik, de a melyek még akkor határozatlan körrajzu képek voltak. A zsidó kanonnak utolsó könyvei már ismerik a szent lelket, mint isteni személyiséget, a melyet néha a bölcseséggel vagy az igével azonosítanak ³⁾. Jézus különös súlyt helyez e pontra ⁴⁾ és tanítványainak szent lélek és tűz általi keresztséget hirdet ⁵⁾, a mely a János keresztségénél sokkal becsesebb, s a melyet ők egykor a Jézus halála után zugó szél és tüzes nyelvek ⁶⁾ alakjában hittek elnyerhetni. Tehát az atya által elküldendő szent lélek megtanítandja őket minden igazságra és bizonyosságot teend mind arról, a mit Jézus nekik kije-

¹⁾ Mát. XIX. 3. és köv.

²⁾ Mát. XXVIII. 19. V. ö. Mát. III. 16—17. Ján. XV. 26.

³⁾ Bölcses. I. 7; VII. 7; IX. 17; XII. 1; Jéz. Sir. I. 9. XV. 5; XXIV. 27; XXXIX. 8. Judith XVI. 17.

⁴⁾ Mát. X. 20; Luk. XII. 12; XXIV. 49; Ján. XIV. 26. XV. 26.

⁵⁾ Mát. III. 11; Márk. I. 8; Luk. III. 16; Ján. I. 26. III. 5. Csel. I. 5, 8; X. 47.

⁶⁾ Csel. II. 1—4; XI. 15; XIX. 6. V. ö. Ján. VII. 39.

lentett ¹⁾. Ezen léleknek megnevezésére Jézus a Peraclit szót használta, a melyet a syr-chaldaeei nyelv a görög nyelvből (*παρακλητος*) kölcsönzött, s a mely úgy látszik, hogy az ő felfogása szerint ügyvédet ²⁾, tanácsadót ³⁾, néha „mennyei igazságok magyarázóját,” vagy az elrejtett titkokat felfedező tanítót jelentett ⁴⁾. Tanítványaival szemben ő maga Peraclitnak tartotta magát ⁵⁾ s a szent lélek, a mely halála után megjelenend, csak helyettesíteni fogja őt. Ez csak azon eljárásnak alkalmazása volt, a melyet a zsidó és keresztyén theologia századokon át követett, és a mely egész sereg Metathron-t, Synadelphos-t vagy Sandalph-ot, és a kabbalának minden személyesüléseit hozta létre. Csak-hogy ezek a judaismusban magán és szabad elméletek voltak, míg a keresztyénségben a negyedik századtól kezdve az orthodoxiának és az általános dogmá lényegét képezték.

Szükségtelen megjegyezni, hogy mily távol volt Jézusnak gondolatától egy oly vallásos könyvnek eszméje, a mely törvényeket és hitcikkeket foglal magában. Nem csak hogy ő maga nem irt, de a keletkező felekezet szellemével is ellenkezett a szent könyvek szerkesztése. Azt hitték, hogy a végpusztulás előestéjén állanak. A Messiás azért jött, hogy a törvényt és

¹⁾ Ján. XV. 26; XVI. 13.

²⁾ A peraklittal szembe állították a katigor (*κατηγορος*) „vádoló” nevet.

³⁾ Ján. XIV. 16; I. Ján. II. 1.

⁴⁾ Ján. XIV. 26; XV. 26; XVI. 7. és köv. V. ö. Philo de mundi opificio 6. §.

⁵⁾ Ján. XIV. 16; I. Ján. II. 1.

prófétákat megerősitse, nem hogy új szöveget bocsásson közre. Azért János jelenésein kívül, a mely bizonyos tekintetben a leendő keresztyénségnek egyetlen kijelentett könyve volt, az apostoli kör minden könyvei csak alkalmi könyvek, a melyek egyáltalában nem igénylik azt, hogy teljes dogmatikus egésznek képezzenek. Az evangyéliumok eleinte egészen magán jelleműek voltak, s sokkal kisebb tekintélyük volt, mint a hagyományoknak ¹⁾.

De hát a felekezetnek semmi szentsége, szertartása, vagy közösségi jelvénye sem volt? Volt egy, a melyet minden hagyomány egészen Jézusig felvisz. Az urnak egyik kedvencz eszméje volt, hogy ő az új kenyér, oly kenyér, a mely sokkal jobb a mannánál, és a melyből az egész emberiség élni fog. Ezen eszme az urvacsora csirája, gyakran különösen határozott alakot nyert szájában. Nevezetesen egyszer a kapernaumi zsinagógában oly merész nyilatkozatra fakadt, a mely több tanítványába került. „Bizony bizony mondom nektek, nem adta Mózes nektek ama mennyei kenyeret, hanem az én atyám adja nektek amaz igazi mennyei kenyeret“ ²⁾. És hozzá teszi: „Én vagyok az életnek ama kenyere; a ki én hozzám jó, semmiképen meg nem éhezik, és a ki hiszen énbennem, meg nem szomjuhozik soha“ ³⁾. Ezen szavak hangos zugolódást idéztek elő. „Mit ért ő, — mondának — az alatt, én vagyok

¹⁾ Papias Eusebiusnál H. E III. 39.

²⁾ Ján. VI. 32. és köv.

³⁾ Ehez hasonlót találhatunk Ján. IV. 10. és köv. a mely épen ily félreértést idézett elő.

az életnek kenyere? Nem ez-e ama Jézus, Józsefnek fia, kinek mi ismertük mind atyját, mind anyját? Mí-módon mondja azért ő: Mennyből jöttem alá?“ És Jézus még nagyobb nyomatékkal felelt: „Én vagyok az életnek ama kenyere. A ti atyáitok ettek mannát a pusztában, és meghaltak. Ez ama kenyér, a ki mennyből jött alá, hogy a ki abban eszik, meg ne haljon. Én vagyok amaz élő kenyér, ki mennyből leszállottam. Ha valaki eszik e kenyérből, él örökké; a kenyér pedig, a melyet én adok, az én testem, melyet én adok e világ életéért“ ¹⁾. A zugolódás a legfőbb fokra hágott: „Mí-módon adhatja ez nekünk az ő testét, hogy azt együk?“ Jézus még többet mondott: „Bizony, bizony mondom nektek, ha nem eszitek az ember fiának testét, és nem iándjátok az ő vérét, nem lészen élet tibennetek. A ki eszi az én testemet és isza az én véremet, örök élete vagyon annak, és én feltámasztom azt amaz utolsó napon. Mert az én testem bizony étel, és az én vérem bizony ital. A ki eszi az én testemet és iszsza az én véremet, az énbennem lakozik, és én abban. Miképen elbocsátott engemet amaz élő atya, és mint én is élek az atya által, úgy a ki engemet eszen, él az is én általam. Ez ama kenyér, a ki mennyországból jött alá: nem úgy, mint a ti atyáitok ettek mannát és meghaltak; a ki e kenyeret eéndi, él mindörökké.“ Ezen makacs ragaszkodás a látszólagos ellenmondásokhoz

¹⁾ Mindezen elbeszélések sokkal inkább viselik János sajátos irányának bélyegét, mint hogy azokat szószerint igazaknak tarthatnók. Azonban a VI. fejezetben előadott esemény nem lehet minden történelmi valóság nélkül.

több tanítványát felingerelte, a kik aztán el is hagyták őt. Jézus nem vonta vissza szavait, csak még ezt tette hozzá : „A lélek az, a mely megelevenít, a test nem használ semmit; a beszédek, a melyeket én szólok nektek, lélek és élet.“ A tizenkettő ezen sajátságos prédikáció daczára is hű maradt hozzá. Különösen Kéfnak alkalma nyílt, hogy teljes hódolatát kimutassa, és többször felkiáltson : „Te vagy Krisztus, az élő Istennek fia.“

Valószínű, hogy a felekezet lakomáinál már akkor volt oly szokás, a melyre a Kapernaumiaktól roszul fogadott beszéd vonatkozott. De az apostoli hagyományok e pont felett igen különbözők, és valószínűleg czélzatosan hiányosak. A synoptikus evangyéliomok egyetlen egy szent tényt emlitenek, a mely ezen rejtélyes szertartásnak alapul szolgál, s azt az utolsó vacsora idejére teszik. János, a ki a kapernaumi zsinagógában történt esetet elbeszéli, nem szól semmit ily cselekvényről, ámbár az utolsó vacsorát körülményesen leírja. Másutt azt látjuk, hogy Jézust a kenyérnek megszegéséről ¹⁾ ismerik meg, mintha ezen mozdulat ő reá nézve különösen jellemző lett volna. Halála után úgy jelent meg tanítványainak kegyeletes emléke előtt, mint valamely rejtélyes lakomának előlülője, a mint a kenyeret kezébe veszi, megáldja, megszegi, és társai közt szétosztja ²⁾. Valószínű, hogy ez egyik szokása volt, és hogy ezen pillanatokban a legszeretreméltóbb és olvadékonyabb szokott lenni. Egy anyagi körülmény, t. i.

¹⁾ Luk. XXIV. 30. 35.

²⁾ Luk. XXIV. 30. 35.

a hal az asztalon (döntő bizonyíték a mellett, hogy a szertartás a Tiberiás tó partján történt ¹⁾), csaknem szintén szentség volt, és azon képeknek, a melyeket a szent vacsoráról alkottak, lényeges alkatrészévé lett ²⁾).

A keletkező községben a legkellemesebb perczekké lőnek ezen közös lakomák. E pillanatban találkoztak egymással; a mester mindenkivel beszélt, és vidor s elragadó társalgást folytatott. Jézus szerette ezen órákat, és örült, ha szellemi családja körüle összegyülekezett ³⁾. Ugyanazon kenyérbőli étkezés közösségül s kölcsönös kötelékül tekintetett. Az ur e tekintetben nagyon erős kifejezésekkel élt, a melyek későbbben a legkorlátlanabb betűszerintiséggel vétettek. Jézus ugyanazon időben nagyon szellemi volt gondolataiban, de nagyon anyagi kifejezéseiben. Hogy azon gondolatot kifejezze, hogy a hívő csak ő általa él, hogy ő teljességgel (testével, vérével és lelkével) az igazaknak élete, azt mondta tanítványainak: „Én vagyok a ti tápláléktok“ oly mondat, a mely képies kifejezésben így hangzott: „Az én testem a ti kenyeretek, és az én vérem a

¹⁾ V. ö. Mát. VII. 10; XIV. 17. és köv.; XV. 34. és köv. Márk. VI. 38. és köv. Luk. IX. 13. és köv. XI. 11.; XXIV. 42. Ján. VI. 9.; XXI. 9. és köv. Tiberiás tavának medenczéje az egyetlen hely Palaestinában, a hol a hal az ételek egyik fő részét képezi.

²⁾ Ján. XXI. 13.; Luk. XXIV. 42—43. V. ö. a legrégibb előadást a szent vacsoráról, a mint azt Rossi értekezésében közli. IXΘYE (Specilegium solesmense de Dom Pitra III. rész. 568. és köv. lap) az IXΘYE szóban foglalt anagramma értelmé valószínűleg egy régibb, s az evangyéliomi vacsora halétkeit illető hagyomány jelentőségével van kapcsolatban.

³⁾ Luk. XXII. 15.

ti italtok.“ Utóbb Jézust folytonosan anyagi tartalmu beszédmodora még messzebb vitte. Midőn az asztalnál az ételre mutatott, ezt mondá: „ez én vagyok“, a kenyeret véve: „ez az én testem“ és a bort kezében tartva, „ez az én vérem“ mind oly kifejezések, a melyek azt jelentették, „én vagyok a ti tápláléktok.“

Ezen rejtélyes szokás már Jézus életében nagy fontosságot nyert. Valószínűleg már jóval a jeruzsálemi utolsó utazás előtt létre jött, s inkább valamely általános tannak, mint egy bizonyos cselekvénynek eredménye volt. Jézus halála után a keresztyén közösség nagy jelvényévé lett¹⁾ s felállítását a megváltó életének legünnepelesebb pillanatára vitték vissza. A kenyérnek és bornak megszentelésében oly bucsuemléket akartak látni, a melyet Jézus, midőn az élettől megvándó volt, tanítványainak hátrahagyott²⁾. Ezen szentségben újra feltalálták magát Jézust. A lélek jelenlétének egészen szellemi felfogása, a mely a mesternek igen szokott eszméje volt, és a mely például azt mondatta vele tanítványainak, hogy a hol ketten vagy hárman összegyűlnek az ő nevében, ott leend közöttük³⁾, igen elfogadhatóvá tette ezen magyarázatot. Jézusnak, mint már említettük, sohasem volt egészen határozott fogalma az egyéniségről. Az izgatottságnak azon fokán, a melyre eljutott, az eszme oly tulnyomó volt nála, hogy a test számításba sem jött. Azok, a kik egymást szeretik, a kik egymásból élnek, egyek: hogy ne lennének

¹⁾ Csel. II. 42. 46.

²⁾ Kor. XI. 20. és köv.

³⁾ Mát. XVIII. 20.

hát ők tanítványaival egyek? ¹⁾ Tanítványai ugyanazon beszédmodot vették fel. Azok, a kik éveken át vele éltek, látták, hogyan tartja a kenyeret, s aztán a kelyhet, „az ő szent és tiszteletreméltó kezeiben“ ²⁾ s hogyan nyújtja át önmagát nekik. E szerint őt ették, és őt itták, ő volt a valódi husvét, miután a régít az ő vére eltörölte. Lehetetlen a mi határozott nyelvünkbe, a mely a tulajdonképi értelem és a hasonlat szoros megkülönböztetését követeli, oly beszédmodort áttenni, a melynek lényeges jelleme az, hogy a hasonlatnak, vagy inkább az eszmének teljes valódiságot kölcsönöz.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A lelkesültségnek és izgatottságnak növekvő emelkedése.

Világos, hogy egy ily, egyedül az Isten országának városán alapuló vallásos társulat magában véve igen tökéletlen. Az első keresztyén nemzedék csupán várakozásból és álomból élt. A világ végének előestéjén mindent, a mi a világ fentartására való volt, haszontalannak tartottak. A birtoklás tilos volt ³⁾. Mindent, a mi az embert a földhöz köti, mindent, a mi őt a mennyországtól elvonja, kerülni kellett. Jóllehet néhány tanítvány nős volt, de úgy látszik, hogy mihelyt

¹⁾ Ján. XII. egészen.

²⁾ A görög és latin mise canonja (igen régi).

³⁾ Luk. XIV. 33; Csel. IV. 32. és köv. V. 1—11.

a felekezethez beléptek, nem nősültek ¹⁾). A nőtlenséget nyilván többre becsülték, sőt még a nős életben is mértékletességet ajánlottak ²⁾). Egy pillanatban úgy látszott, hogy a mester dicséri azokat, a kik az Isten országát várva, testüket megcsonkították. E tekintetben következetes volt elveihez: „Hogyha a te kezéd vagy lábad azt miveli, hogy megbotránkozzál, vágd el azokat és vedd el tőled, jobb neked az életre menned sántán vagy csonkán, hogynem két kézzel vagy két lábbal az örök tüzre vettetned. És ha a te szemed azt miveli, hogy megbotránkozzál, vágd ki azt és vedd el tőled; jobb neked egy szemmel menned az életre, hogynem két szemmel vettetned a Gyehennának tüzére ³⁾).“ A szaporodás megszűnése néha az Isten országa jelének és fel-tételének tekintetett ⁴⁾).

E szerint ezen ősegyház soha sem alakult volna tartós vallási társulattá, ha Jézus oly különféle csirákat nem rakott volna le tanában. Még egy egész évszázad kerül belé, míg a valódi keresztyén egyház, az, a mely a világot megtérítette, az „utolsó nap szentjei“-nek parányi társaságából kiemelkedik, s az egész emberiségre alkalmazható keretté lesz. Így volt ez a buddhizmusban is, a mely kezdetben csak szerzetesek számára alapított. Ez történt volna sz. Ferencz rendjével is, ha annak azon igénye, hogy az egész em-

¹⁾ Mát. XIX. 10. és köv. Luk. XVIII. 29. köv.

²⁾ Mát. XIX. 12.

³⁾ Mát. XVIII. 8. 9. V. ö. Babyl. Talm. Nidolah 13. b.

⁴⁾ Mát. XXII. 30; Márk. XII. 25; Luk. XX. 35. Az egyiptomiak ebionita evangyélioma alex. Kelemennél Strom. III. 9. 13; és Kelemen római levele II. 12.

beriség törvényévé legyen, beteljesült volna. Ezen nagyszerű intézmények, melyekről szoltunk, s a melyek ábrándokként keletkeztek s épen tulzásaik által terjedtek el, csak úgy hódították meg a világot, hogy alapos módosulást szenvedtek, s a tulságokról lemondottak. Jézus nem lépett ki ezen első szerzetesi korszakból, a melyben az ember azt hiszi, hogy minden káros következmény nélkül megkísértheti a lehetetlent. Ő a szükségességnek semmit sem engedett. Határozottan hirdette a természet elleni harczot és a vérség kötelékeinek teljes szétszaggatását. „Bizony mondom nektek, senki nincsen olyan, a ki elhagyandja az ő házat, vagy szüléit, vagy atyafiait, vagy feleségét, vagy gyermekeit az Isten országáért; a ki sok jókat nem venne ez időben, a következő világon pedig örökéletet“¹⁾.

Azon utasítások, a melyeket Jézus a közönséges hiedelem szerint tanítványainak adott, épen ily lelkesültséget mutatnak²⁾. Ő, a ki a kívüllevők iránt oly elnéző, hogy gyakran fél ragaszkodással is megelégszik³⁾, az övéi iránt rendkívül szigorú. Semmit sem akart félig. Majdnem azt hihetné az ember, hogy a legszigorubb szabályok közé szorított rendet akart alapítani. Hiven azon gondolatához, hogy a világ gondjai az embert nyugtalanítják és lehúzzák, tanítványaitól a világtól teljes megválást s az ő műve iránti feltétlen

¹⁾ Luk. XVIII. 29. 30.

²⁾ Mát. X. egészen; XXIV. 9. Márk. VI. 8. és köv.; IX. 40. XIII. 9—13. Luk. IX. 3. és köv.; X. I. és köv.; XII. 4 és köv. XXI. 17.; Ján. XV. 18. és köv. XVII. 14.

³⁾ Mát. IX. 38. és köv.

ragaszkodást követelt. Sem pénzt, sem utra való élelmet, sőt még tarisznyát, vagy váltó ruhát sem volt szabad magukkal vinniök. A legnagyobb szegénységet kellett túrniök, alamizsnából és vendégszeretetből élniök. „Ingyen kaptátok, ingyen adjátok“¹⁾, mondá ő, az ő megszokott szép nyelvén. Ha elfogattatnak és a bíró elébe vitetnek, ne készüljenek védelemre; a menyeyei védő, a Peraclit, majd eszükbe juttatja, hogy mit mondjanak. Az atya elküldi nekik onnan fölül az ő lelkét, az leend minden tetteiknek indítója, az irányozza gondolataikat, az lesz vezérük az életben²⁾. Ha valamely városból kiűzik őket, verjék le a port lábaikról, de jelentsék meg az Isten országának közellétét, hogy azok tudatlanságukkal ne menthessék magukat. „Még minekelötte Izrael városain végig mennétek, eljövend az embernek fia.“

Bámulatos tűz hatja át mindezen beszédek, a melyek talán részben a tanítványok lelkesedésének szüleményei³⁾, de még ezen esetben is közvetve Jézustól származnak, mivel ezen lelkesedés az ő műve volt. Jézus azoknak, a kik őt követik, üldöztetést és gyűlöletet jósol. Ugy küldi el őket, mint a bárányokat a farkasok közé. A zsinagógákban megkorbácsolják és börtönökbe hurczolják őket. A testvér testvérét, a fiu atyját árulja el. Ha egyik országban üldözik őket, meneküljenek a másikba. „Nem feljebb való — ugymond —

¹⁾ Mát. X. 8. Midrach. Jalkut. Deuteron 824. szakasz.

²⁾ Mát. X. 20.; Ján. XIV. 16. és köv.; 26.; XV. 26. XVI. 7, 8, 13.

³⁾ Mát. X. 38.; XVI. 24.; Márk. 8. 34.; Luk. XIV. 27. csak Jézus halála után irathattak.

a tanítvány a tanítónál, sem a szolga az ő uránál. Ne féljetelek azoktól, kik a testet ölik meg, a lelket pedig nem ölhetik meg, hanem inkább féljetelek attól, a ki mind a lelket, mind a testet elvesztheti a Gyehennában. Nemde nem megvehetnek-e két verebecskét egy kis-fülléren? de mégis csak egy sem esik azok közül a földre a ti atyátok akarátja nélkül. Nektek pedig fejeteleknek hajszájai is mind számon vagynak. Ne féljetelek azért, ti sok verebecskéknél drágábbak vagytok“. Hozzá teszi még: „Valaki azért vallást teszen énrólam az emberek előtt, én is vallást teszek arról az én menygyei atyám előtt, valaki pedig megtagadand engemet az emberek előtt, megtagadom én is azt az én menygyei atyám előtt“¹⁾.

A szigornak ily rohamaiban annyira ment, hogy a testet teljesen megtagadta. Követeléseiinek már nem volt határa. Megvetvén az emberi természet szent korlátait, azt akarta, hogy csupán öneki éljenek, egyedül őt szeressék. „Ha valaki énhozzám jó, és meg nem gyűlöli az ő atyját, anyját, feleségét, atyafiait és hugait, nénjeit, sőt a maga lelkét is, nem lehet én tanítványom“²⁾. „Valaki közületek bucsuját nem veszi minden javaitól, nem lehet én tanítványom“³⁾. Ilyenkor valami emberfeletti és idegenszerű vegyült szavai közé; olyan volt az, mint a tűz, a mely az élet gyökerét emésztí, s mindent borzasztó pusztasággá változtat át.

¹⁾ Mát. X. 32—33.; Márk VIII. 38.; Luk. IX. 62.; XII. 8—9.

²⁾ Luk. XIV. 26. Itt Lukács irányának tulzásait tekintetbe kell venni.

³⁾ Luk. XIV. 33.

A világ iránti utálatnak keserű és komor érzelmét, a keresztyén tökéletességet jellemző túlzott nélkülözést, nem az első évek szabad és nyílt erkölcstanára alapította, hanem azon setét óriás, a kit egy nagyszerű sejtelem mindinkább és inkább felülemelt az emberiségen. Azt mondhatnók, hogy ezen pillanatokban, melyekben a sziv legjogosultabb érzelmeivel keserű harczot vívott, elfelejtette az élet, a szeretet, a látás és érzés örömeit. Minden korlátot lerombolva, kimerte mondani : „A ki szereti atyját vagy anyját inkább, hogynem engemet, nem méltó az énhozzám, és a ki szereti fiát vagy leányát inkább, hogynem engemet, nem méltó az énhozzám. És a ki fel nem veszi az ő keresztyét, és úgy nem követ engemet hátul, nem méltó az énhozzám. A ki megtartja az ő életét, elveszti azt; és a ki elveszti életét énértem, megtalálja azt. Mit használna az embernek, ha az egész világot megnyerné is, de az ő lelkében kárt vallana?“¹⁾. Két oly elbeszélés, a melyet történelminek elfogadni nem lehet, de a melynek az a czélja, hogy egy jellemző vonást tulzás által tüntessen fel, a természetnek ezen kihívását igen találólag rajzolja. Egy emberhez így szólt : „Kövess engemet“ — „Az pedig azt mondá! Uram, engedd meg nekem, hogy elmenjek és temessem el az én atyámat. Monda pedig neki Jézus : Hadd temessék el a halottak az ő halottait; te pedig elmenvén, hirdessed az Isten országát.“ Egy másik pedig így szólt hozzá : „Követlek tégedet uram, de engedd meg nekem először, hogy vegyek bu-

¹⁾ Mát. X. 37—39.; XVI. 24—25.; Luk. IX. 23—25. XIV. 26—27.; XVII. 33.; XII. 25.

csut azoktól, kik az én házamban vagynak. Monda pedig neki Jézus: Valaki az ő kezét az eke szarvára veti, és azokra néz, a melyek ő utána vagynak nem alkalmas az Istennek országára“ ¹⁾). A ritka bizodalomnak és sajátságos szelidségnek kifejezése, a mely velük néha karöltve járt, midőn egyfelől minden fogalmait felforgatják, másfelől elnézőkké tesznek ezen tulzások iránt. „Jöjtek énhozzám mindnyájan, kik megfáradtatok és megterhelttetek, és én megnyugosztallak titeket. Vegyétek fel az én igámat reátok és tanuljátok meg tőlem, hogy én szelid és alázatos szívű vagyok, és találtok nyugodalmat a ti lelkeiteknek. Mert az én igám gyönyörűsége és az én terhem könnyű“ ²⁾).

Ezen tulfeszített és megdöbbenőleg erőteljes nyelven kifejezett erkölcstannak a jövőben sok veszélyes következménye lett. A mint az embert a földtől végképen elszakasztották, összetörték az életet. A keresztyén megdicsértetik, ha rossz fiu, rossz hazafi, ha a Krisztus az, a kiért atyjával szembe száll s megtámadja hazáját. Az ős város, a köztársaság, eddig mindenek közös anyja, az állam, eddig mindenkinek közös törvénye, ellenségeskedésbe jönnek az Isten országával. A theokrátiának végzetes csirája el van vetve a világon.

Már egy másik következmény is előre látható. Mihelyt ezen erkölcsstan, a mely pillanatnyi erélyes elhatározás alapján készült, nyugodt helyzetbe, s oly társadalomba vitetik át, a mely fennállásáról bizt ositva

¹⁾ Mát. VIII. 21—22.; Luk. IX. 59—62.

²⁾ Mát. XI. 28—30.

van, azonnal lehetetlenné válik. E szerint az evangyéliom végzete az volt, hogy a keresztyénségnek oly ábrándjává legyen, a melynek valósitásán igen kevesen fáradoznak. Ezen lesújtó elveknek a nép előtt feledékenységbe kellett menniök, s a mi több, a papságnak is kezét kellett ehez nyújtani; az evangyéliomszerű ember veszedelmes emberré vált. A legönzőbb, legkevélyebb, legkeményszivűbb és legvilágiasb embernek, mint p. XIV. Lajosnak kellett oly papokat találni, a kik az evangyéliom daczára elhitessék vele, hogy ő keresztyén. De kellett mindig oly szenteknek is találkoznia, a kik Jézus magasztos hasonlatait szó szerint vették. Miután a tökéletesség a társadalom közönséges feltételein kívül esett, s miután valódi evangyéliomszerű életet csak a világon kívül lehet élni: ezzel a vezeklés és a szerzetesi élet elve meg volt alapítva. A keresztyén társadalomnak kétféle erkölcsi törvénye leend, egy középszerűleg hősies, a közönséges embereknek, és egy tulságig fokozott, a tökéleteseknek; és ezen tökéletes ember az azon szabályok szerint élő szerzetes lesz, a ki állítólag az evangyéliom eszményét valósitja. Világos, hogy ezen eszmény, már csak a nőtlen-ség és szegénység miatt is, nem lehetett általános. E szerint bizonyos értelemben csak a szerzetes az egyedüli jó keresztyén. A józan emberi ész fellázad az ily tulzás ellen, szerinte a lehetetlenség mindig a gyengeség és tévedés jele. De a józan ész rossz bíró, midőn nagy dolgokról van szó. Ha az emberiségtől keveset várunk, sokat kell kívánnunk. Azon roppant erkölcsi haladás, a melyet ez evangyéliomnak köszönünk, ezen tulzás eredménye. Ez által lett az, mint a stoicismus,

— de sokkal nagyobb kiterjedésben, — az emberiségben rejlő isteni tehetségek bizonyítéka s az akaraterő megdicsőítésére állított emlékoszlop.

Könnyen megfogható, hogy azon időpontban, a hová eljutottunk, Jézusra nézve mindaz, a mi nem isten országa, teljesen elenyészett. Ugy szólván egészen a természetén kívül állott; család, barátság, haza, értelem nélküli szavak voltak reá nézve. Valószínűleg már ekkor feláldozta életét. Néha kísértetbe jó az ember azt hinni, hogy midőn halálát oly eszköznek látta, a mely országát megalapítja, öntudatosan és tervszerűleg működött oda, hogy magát megölesse ¹⁾. Máskor (ámbar ezen gondolat csak későbbben emelkedett dogmaerőre) úgy tűnik fel előtte halála, mint áldozat, a mely az ő atyját megengesztelje, és az emberiséget megváltsa ²⁾. Az üldöztetés és kinoztatás iránt sajátságos hajlam élt benne ³⁾. Vérért úgy tekintette, mint a második keresztség vizét, a melylyel meg kell nedvesíttetnie, s bámulatosan sietett, hogy ezen keresztséget, a mely egyedül olthatta el szomját, felvehesse ⁴⁾.

A jövőről nézeteinek nagyszerűsége néha meglepő volt. Nem titkolta maga előtt azon borzasztó vihart, a melyet előidézendő volt. „Ne gondoljátok — ugymond bátran és igen szépen — hogy azért jöttem volna, hogy békességet bocsássak e földre; hanem fegyvert. Mert jöttem, hogy azt cselekedjem, hogy a fiu az ő atyjának

¹⁾ Mát. XVI. 21—23; XVII. 12. 21—22.

²⁾ Márk. X. 45.

³⁾ Luk. VI. 22. és köv.

⁴⁾ Luk. XII. 50.

ellensége legyen, a leányzó az ő anyjának és a menyé az ő napának. És hogy az embernek ellensége legyen az ő háza népe“ ¹⁾. — „Azért jöttem, hogy e világra tüzet bocsássak, és mit akartok, ha immár meggerjedt? ²⁾. „A gyülekezetekből kivetnek titeket, sőt eljő az idő, mikor valaki titeket megölel, állítja, hogy isteni tiszteletet cselekedett.“ ³⁾. „Ha e világ titeket gyűlöl, tudjátok, hogy engemet gyűlölt előbb tinálatoknál. Emlekezzetek meg ama beszédről, melyet én mondtam nektek: a szolga nem nagyobb az ő uránál. Ha engemet háborgattak, titeket is háborgatnak“ ⁴⁾.

A lelkesedésnek ijesztő fokozódása által elragadtatva, melyet a mindinkább tulfeszített predikálás szükségére parancsolt, Jézus nem volt többé szabad; ő szerepée s némely tekintetben az emberisége volt. Néha azt lehetett volna róla mondani, hogy elméje megzavarodott. Szorongattatásai s belső izgatásai voltak ⁵⁾; az Isten országának nagyszerű látványa, a mely folytonosan szemei előtt lebegett, elszédítette őt. Tanítványai azt hitték egyes pillanatokban, hogy eszelősködik ⁶⁾. Ellenségei azt állíták, hogy az ördög szállta meg ⁷⁾. Rendkívül szenvedélyes vérmérséklete minden pilla-

¹⁾ Mát. X. 34—36; Luk. XII. 51—53; V. ö. Mikeas VII. 5—6.

²⁾ Luk. XII. 49. A görögszöveg szerint.

³⁾ Ján. XVI. 2.

⁴⁾ Ján. XV. 18. 20.

⁵⁾ Ján. XII. 27.

⁶⁾ Márk. III. 21. és köv.

⁷⁾ Márk III. 22; Ján. VII. 20; VIII. 48. és köv. X. 20.

natban tulragadta őt az emberi természet korlátain. Miután műve nem az ész műve volt, s az emberi szellem minden osztályozását kinevette, — az, a mit legparancsolóbban követelt, a hit volt ¹⁾. Ez volt azon szó, a melyet kis köre leggyakrabban ismételte. Ez minden népszerű mozgalom jelszava. Világos dolog, hogy egy ilyen mozgalom sem jönne létre, ha annak, a ki azt szítja, minden egyes követőjét helyes és észszerűleg bebizonyított indokok által kellene megnyerni. A gondolkodás csak kétségekre vezet, és ha például a francia forradalom kezdeményezőit még előbb terjedelmes magyarázat által kellett volna megnyerni, bizonynyal mindnyájan tétlen vénséget értek volna. Azért Jézus is kevesebbé törekedett azon, hogy hallgatóit szabályszerűleg meggyőzze, mint inkább, hogy elragadja. Sürgető, parancsoló volt, nem türt semmi ellenmondást: térjenek meg, mert ő azt várja. Természetes szelidsége néha elhagyja őt, és durva s különös lesz ²⁾. Tanítványai gyakran nem értették meg, s bizonyos félelmes érzés szállja meg őket előtte ³⁾. Az ellenállás miatti boszankodás néha megfoghatatlan és érthetetlen tettelekre ragadja ⁴⁾.

Mindez nem azért történt, mintha erélye hanyatlott volna; hanem az eszmény nevében a valóság ellen

¹⁾ Mát. VIII. 10; IX. 2. 22. 28—29; XVII. 19; Ján. VI. 29. és köv.

²⁾ Mát. XVII. 16; Márk. III. 5. IX. 18. Luk. VIII. 45. IX. 41.

³⁾ Ezen vonás különösen Márknál észrevehető. IV. 40; V. 15; IX. 31; X. 32.

⁴⁾ Márk XI. 12—14. 20. és köv.

folytatott harc tarthatlanná vált. A földdeli érintkezés sebztte és fellázította őt. Egy akadály felingerelte. Az Isten fiáról fogalma zavarodott s tulzott lőn. Azon végzettjeljes törvény, a mely az eszmét elgyengülésre ítéli, mihelyt az embereket meg akarja téríteni, nála is alkalmazást talált. Ha az emberek őt érintették, levonták magukhoz. Azon hang, a melyet elsajátított, már nem tarthatott néhány hónapnál tovább; ideje volt, hogy a halál eljött, hogy ezen a végletekig feszített helyzetet megoldja, egy kijárat nélküli vak ut lehetetlenségeitől megmentse, s az igen hosszas megpróbáltatás kinjaitól megszabadítva, mennyei dicsőségébe teljes ártatlanságban vigye be.

HUSZADIK FEJEZET.

Ellenzék Jézus ellen.

Ugy látszik, hogy Jézus pályájának első szakában nem talált komoly ellenkezésre. Predikácziói, hála azon szabadságnak, a melyet Galilaea a mindenfelől támadó tanítók nagy száma között élvezett, csak igen kis körben tűntek fel. De mihelyt Jézus a csudák fényes pályájára lépett s nyilvános eredményt mutatott fel, hallatszott a vihar zugása. Többször futnia és rejtezkednie kellett ¹⁾. Azonban Antipas soha sem zavarta őt, ámbár Jézus néha nagyon keményen nyilatkozott felőle ²⁾. Tiberiasban, szokott székhelyén csak két vagy

¹⁾ Mát. XII. 14—16. Márk III. 7. IV. 29—30.

²⁾ Márk VIII. 15. Luk. XIII. 32.

három mérföldnyire volt a tetrarcha azon kerülettől, melyet Jézus tevékenységének központjává tett; halotta, hogy beszélnek csudáiról, a melyeket ő kétségkívül ügyes bűvészi fogásoknak tartott, és szeretett volna néhányat látni ¹⁾. A hitetlenek akkoriban nagyon kíváncsiak voltak az ilyen szemfényvesztésekre ²⁾. Jézus szokott tapintatával vonakodott. Őrizkedett oly hitetlen világba lépni, a mely őt csak időtöltésül akarta felhasználni, ő csak a népet igyekezett megnyerni; az együgyűek számára tartogatta azon eszközöket, a melyek egyedül őhozzájuk voltak mérve.

Egyidőben azon hir terjedt el, hogy Jézus nem más, mint a halottaiból feltámadt János. Antipas gyanakvó és nyugtalan lőn ³⁾, s cselhez folyamodott, hogy az új prófétát határából eltávolítsa. Farizeusok mentek a részvét színe alatt Jézushoz, s azt mondták neki, hogy Antipas meg akarja öletni. Jézus minden egyszerűsége mellett is észrevette a cselt, és nem ment el ⁴⁾. Teljesen békés magaviselete és minden lázítástóli tartózkodása végre megnyugtatták a tetrarchát, és elhárították a veszélyt.

Galilaeának nem minden városában fogadták egyenlő jóakarattal az új tant. Nem csak a hitetlen Názáreth taszította el folytonosan azt, a ki dicsősége lett, nem csak testvérei folytatták iránta hitetlenségü-

¹⁾ Luk. IX. 9. XXIII. 8.

²⁾ Lucius, a melyet Luciánnak tulajdonítanak, 4.

³⁾ Mát. XIV. 1. és köv. Márk VI. 14. és köv. Luk. IX. 7. és köv.

⁴⁾ Luk. XIII. 31. és köv.

ket ¹⁾), hanem a különben barátságos tó melletti városok sem voltak még mind megtérítve. Jézus gyakran panaszkodott hitetlenségük és keményszivűségük miatt, és bár természetes, hogy ezen szemrehányások részben a predikátornak tulzásai, s kilátszik belőlük azon *convicium seculi*, a melyben Jézus szerette Keresztelő Jánost ²⁾) utánozni, mégis világos dolog, hogy a tartomány közelsége adta át magát teljesen az Isten országának. „Jaj teneked Korazin! — kiálta — Jaj teneked Bethsaida! Mert ha Tyrusban és Sidonban azok az isteni erők lettek volna, melyek tebenned lettek, régen gyászruhában és hamuban ülvén megtértek volna. De mondom nektek, hogy könnyebben lesz dolga Tyrusnak és Sidonnak az ítélet napján, hogynem nektek! Te is Kapernaum, ki az égig felmagasztaltattál, a pokolig levettettel; mert ha Sodomában azok az isteni erők lettek volna, melyek tebenned lettek, mind e mai napig megmaradt volna. De mondom nektek, hogy a Sodoma földének könnyebben lesz dolga az ítélet napján, hogynem neked“ ³⁾). „A délnek királynéasszonya, — teszi hozzá, — felkél az ítélet napján e nemzetséggel egyben, és kárhoztatja ezt, hogy ő a földnek határából eljött, hogy hallaná a Salamon bölcsességét, és ime nagyobb vagyon e helyen Salamonnál. A ninivebeliek az ítélet napján feltámadnak e nemzetséggel egyben, és kárhoztatják ezt, hogy ők megtértek a Jónás predikálására, és ime, nagyobb vagyon e he-

¹⁾ Ján. VII. 5.

²⁾ Mát. XII. 39. 45 XIII. 15. XII. 4. Luk. XI. 29.

³⁾ Mát. XI. 21—24. Luk. X. 12—15.

lyen Jónásnál“ ¹⁾. Kóborló élete is, mely kezdetben oly igen vonzó volt előtte, terhére kezdett válni. „A rókáknak, — ugymond — barlangjuk vagyon, az égi madaraknak fészkek : de az ember fiának nincsen, holott fejét lehajtsa“ ²⁾. A keserűség és szemrehányások mindig hevesebben törtek elő lelkéből. Vádolta a hitetleneket, hogy a szembeszökő igazságtól vonakodtak, s azt mondá, hogy ha az embernek fia minden dicsőségében eljönne, még akkor is találkozának, a kik kétkednének benne ³⁾.

Jézus valóban nem tudta azon bölcsésznek hidegségével fogadni az ellenvetéseket, a ki elismerve a különféle vélemények jogosultságát, egészen természetesnek találja azt, ha valaki vele ellenkező nézetben van. A zsidó néptörzsnek egyik főhibája a vitatkozásbani élesség, s azon sértő hang, a mely majd minden vitájába bele vegyül. Soha sem voltak a világon oly heves vitatkozások, mint a zsidóké maguk között. Az árnyalatok iránti érzés képezi a finom és udvarias embert. Épen azon árnyalatok iránti érzéknek hiánya a szemi szellemnek egyik főjellemvonása. A finom művek, p. Pláto párbeszédei idegenszerűek e nép előtt. Jézus, a ki törzsének majdnem minden hibáitól ment volt, és a kinek tulnyomó tulajdona épen végtelen gyengédsége volt, akaratja ellen kényszerült a vitatkozásokban a közönséges beszédmodort használni ⁴⁾.

¹⁾ Mát. XII. 41—42. Luk. XI. 31—32.

²⁾ Mát. VIII. 20. Luk. IX. 58.

³⁾ Luk. XVIII. 8.

⁴⁾ Mát. XII. 34.; XV. 14.; XXIII. 33.

Keresztelő Jánoshoz ¹⁾ hasonlólag igen kemény kifejezéseket használt ellenei ellen. Őt, a ki az együgyűek iránt rendkívül gyengéd volt, még a legkevesebbé kihívó hitetlenség is felháborította ²⁾. Ő már nem a „hegyi beszéd“ szelid mestere volt, a ki még ellenállásra és nehézségre nem talált. Az őt jellemző szenvedélyesség a leghevesebb szidalmakra ragadta. Ezen sajátságos vegyület ne legyen meglepő. Napjainkban ugyanazon ellentétet tüntet fel egy ember, és pedig nem mindennapi erővel; ezen ember Lammenais. Az ő „Parole d'un croyant“ czimű művében a legféktelenebb harag és a leggyengédebb szelidség kifejezései délibábként váltakoznak. Ezen ember, a ki a mindennapi életben a legjobb ember volt, az ellenkező véleményűek iránt egész az eszelősségig türelmetlen lőn. Jézus szintén nem ok nélkül alkalmazá magára Ezsaiás könyvének e mondatát ³⁾: „Nem kiált, nem emeli fel magát, és nem hallják az ő szavát az utcán; a megrepedezett nádat meg nem rontja, és a füstölgő gyertyabelet nem oltja meg“ ⁴⁾. Mindamellett több rendbeli utasítása, melyet tanítványainak ad, a valódi fanatismusnak ⁵⁾ oly magvát hordja magában, a mely a középkorban kegyetlenséggé nőtte ki magát. De szemére vessük-e ezt őneki? Egy forradalom sem sikerül némi durvaság nélkül. Ha Luther, vagy a francia forradalom szereplői az udvariasság szabályait követték volna,

¹⁾ Mát. III. 7.

²⁾ Mát. XII. 30.; Luk. XXI. 23.

³⁾ XLII. 2—3.

⁴⁾ Mát. XII. 19—20.

⁵⁾ Mát. X. 14—15. 21. és köv. 34. és köv. Luk. XIX. 27.

nem jött volna létre sem a reformatio sem a forradalom. Tartsuk inkább szerencsének, hogy Jézus nem akadt olyan törvényre, a mely a polgárok valamely osztályának bántalmazására büntetést szab. Ez esetben a farizeusok sérthetetlenek lettek volna. Az emberiségnek minden nagyszerű eseménye általános elvek szerint jött létre. Egy kritikus bölcész azt mondta volna tanítványainak : tiszteljétek mások véleményét, és higgyétek el, hogy senkinek sincs oly teljesen igaza, hogy a másik teljesen tévedne. De Jézus cselekvényének semmi köze sincs a bölcész önzéstelen szemlélődéséhez. A lángoló lélekre nézve elviselhetetlen gondolat az, ha azt kénytelen magának mondani, hogy egy pillanatra elérte az eszményt, de azután mások gonoszsága meggátolta őt. Hát még egy egészen új világ alapítójára nézve mi lehetett!

Jézus eszméinek főakadálya leginkább a farizeusok által képviselt igazhitű zsidóság volt. Jézus mindinkább és inkább eltávozott a régi törvénytől. A valódi zsidók pedig, a zsidóságnak színe, java a farizeusok voltak. Jóllehet ezen pártnak központja Jeruzsálem volt, de voltak követői, a kik Galilaeában telepedtek meg, vagy oda gyakrabban elmentek ¹⁾. Többnyire nagyon korlátolt eszű emberek voltak, a kik igen sokat adtak a külsőségekre, és büszke, lenéző, hivatalos, és önmagukkal eltelt áhítatosságot fitogtattak ²⁾. Maguk-

¹⁾ Márk VII. 1.; Luk. V. 17. és köv. VII. 36.

²⁾ Mát. VI. 2. 5. 16.; IX. 11. 14.; XII. 2.; XXIII. 5. 15. 23.; Luk. V. 30. VI. 2. 7.; XI. 39. és köv. XVIII. 12. Ján. IX. 16.; Pirke Aboth, I. 16.; Jos. Ant. XVII. 2. 4.; XVIII. 1. 3.; Vita 38.; Babyl. Talm. Sota, 22. b.

viselete nevetséges volt, s gyakran még tisztelőiket is megneveltette. A gunynevek, a melyeket nekik a nép adott, és a melyek mind torzképeket juttatnak eszünkbe, eléggé bizonyítják ezt. Volt köztük „görbe lábu farizeus“ (Nikfi), a ki lábait huzta, és mindenben megbotlott; „vérző homloku farizeus“ (Kizai), a ki, hogy a nőket ne lássa, mindig behunyt szemmel járt, s homlokával neki ment a falnak; „mozsár farizeus“ (Medukia), a ki mindig meggömbülve járt, mint a mozsár füle; „széles vállu farizeus“ (Schikmi), a ki görnyedve járt, mintha az egész törvény súlyát vállain hordozná; „mi van tenni való, én meg teszem farizeus“ a ki mindig valami teljesítendő parancsot kutatott; és végre a „mázos farizeus“, a kin az egész külső kegyesség csak képmutató máz volt ¹⁾. Szigorúságuk valóban igen gyakran csak külszin volt, és a valóságban nagy erkölcsi romlottságot takargatott ²⁾. De azért a nép meg lett csalva. A nép, a melynek ösztöne mindig helyes, még akkor is, ha a személyekre vonatkozólag csalatkozik, ezen álkegyesség által igen könnyen félre lett vezetve. A mit a nép szeret, az jó és szeretetreméltó, de nincs elég belátása, hogy a látszatot a valóságtól megkülönböztesse.

¹⁾ Jérus. Talm. Berakoth IX. vége felé Sota V. 7.; Babyl. Talm. Sota 22. b. Ezen érdekes helynek kétféle szerkesztése észrevehetőleg eltér egymástól. Mi általában a babyl. szerkezetet követtük; a mely természetesebbnek látszik. V. ö. Epiph. adv. haer. XI. 1. Egyébiránt lehetséges, hogy Epiphanes és a Talmud jellemvonásai Jézus koránál későbbi időre vonatkoznak, midőn „farizeus“ és „képmutató“ egyértelműnek vétetett.

²⁾ Mát. V. 20.; XV. 4.; XXIII. 3. 16. és köv. Ján. VIII. 7. Jos. Ant. XII. IX. 1. XIII. X. 5.

Hogy ily szenvedélyes világban mily ellenszenvnek kellett Jézus, és ilyen jellemű emberek között kitörni, könnyen megfogható. Jézus csak a sziv vallását akarta; a farizeusoké csupa külső szertartásokból állott. Jézus kereste az alázatosokat és megvetetteket; a farizeusok azt előkelő emberek számára készült vallásuk megsértésének tekintették. A farizeus csalhatatlan és hibátlan ember volt; bizonygó pedáns, a ki a zsina-gógában elfoglalta az első helyet, az utczákon imádkozott, trombitaszó mellett alamizsnát osztott, és figyelemmel kísérte, ha köszönnek-e neki. Jézus azt állította, hogy mindenkinek félelemmel és alázatossággal kell várni az Isten ítéletét. Azonban a farizeusok által képviselt helytelen vallási irány nem uralkodott gáncsolás nélkül. Jézus kora előtt és alatt sokan, mint Jézus, Sirák fia, a názárethi Jézusnak egyik igazi őse, Gama-liel, Socoi Antigonus, s különösen a szelid és nemes Hillel sokkal magasztosabb, majdnem evangyéliomi vallásos elveket hirdettek. De ezen jó mag elfojtatott. Hillelnek szép elvei, a melyek az egész törvényt a méltányosságba foglalják össze ¹⁾, Jézusnak, Sirák fiának felséges tanai, a melyek a jó cselekedeteket állították az isteni tisztelet lényegének ²⁾, mind el voltak feledve és megátkozva ³⁾. Schammai győzött korlátolt és tagadó szellemével. A hagyomány roppant tömege elborította a törvényt a védelem és magyarázat ürügye alatt. Kétségtelen, hogy ezen conservatív rendszabályoknak is volt jó oldaluk; igen jó hogy a zsidó nép egész

¹⁾ Babyl. Talm. Schabbath, 31. a. Joma 35. b.

²⁾ Jes. Sir. XVII. 21. és köv. XXXV. 1. köv.

³⁾ Jer. Talm. Sanhedrin, XI 1. Bab. Talm. Sanhedrin. 100. b.

az örülésig szerette törvényét, mert ezen örjögő szeretet mentette meg a mosaismust Antiochus Epiphanes és Herodes alatt, és ez által megőrizte azon kovászt, a melyből a keresztyénségnek támadnia kellett. De magukban véve mindezen régi elővigyázati rendszabályok gyermekesek voltak. A zsinagóga, a mely azokat megőrizte, csupa tévedések szülője lőn. Uralkodásának vége volt, és mégis arra birni, hogy lelépjen, a lehetetlenségek közé tartozott, a melyet soha egy hatalom sem tett és nem is tehetett.

Jézus harcza állandó volt a hivatalos képmutatás ellen. A reformatoroknak szokott fogása, a kik az általunk most leirt vallásos állapotban lépnek fel, és a melyet hagyományos formaszerűségnek nevezhetnénk, abban áll, hogy a szent könyvek „szövegét“ szembe állítják a „hagyomány“-nyal. A vallásos buzgóság mindig újításra vágyó, még akkor is, midőn azt állítja, hogy minden áron a régít akarja fenntartani. Épen úgy a mint napjainkban az új katolikusok folytonosan eltérnek az evangéliomtól, épen úgy tértek el a farizeusok minden lépéssel a bibliától. A puritán reformátor azért kiválólag „bibliaszerű“, mivel a bibliának változhatatlan szövegéből indulva ki, ítészete alá veszi a folyó theológiát, a melyet egyik nemzedék a másiktól átvett. Így tettek későbbben a karaiták és a protestansok. Jézus sokkal erélyesebben a gyökérre vetette a fejszét. Igaz, hogy néha látjuk, a mint a szöveget segítségül hívja a hamis Masores, vagy farizeusi hagyomány ellen ¹⁾. De általában véve keveset bajlódik az írásmá-

¹⁾ Mát. XV. 2. és köv. Márk. VII. 2.

gyarázattal, hanem a lelkiismeretre hivatkozik. Egy csapással semmivé teszi mind a szöveget, mind a magyarázatot. Kimutatja ugyan a farizeusoknak, hogy hagyományukkal a mosaismust komolyan veszélyeztetik; de magának egyáltalában nincs szándéka Mózeshez visszatérni. Az ő célja előre, nem hátrafelé volt. Jézus több volt mint egy elavult vallás reformátora, ő az emberiség örök vallásának teremője volt.

A czivódás különösen néhány oly külső szokás miatt tört ki, a melyet a hagyomány hozott be, de a melyet sem Jézus sem tanítványai meg nem tartottak ¹⁾. A farizeusok ezt szemére hányták. Midőn velük étkezett, abban botránkoztak meg, hogy a szokásos mosakodásokat elhanyagolta. „Adjatok alamizsnát, monda ő, — és mindenek tiszták lesznek“ ²⁾. A mi gyengéd érzését leginkább sértette, az azon fenhéjázás volt, a melyet a farizeusok vallásos alkalmakkor mutattak, azon kicsinyes kegyeskedés, a mely inkább hiuczim és rang után, mint a szivnek megjobbításán törekedett. Egy gyönyörű hasonlat végetlen bájjal és tisztasággal rajzolta le e gondolatot. „Két ember, — ugymond — megy vala fel a templomba, hogy imádkoznának, az egyik farizeus, és a másik publikánus. A farizeus megállván, ilyen módon imádkozik vala magában: Isten, hálákat adok neked, hogy nem vagyok olyan mint egyéb emberek, ragadozók, hamisak, paráznák; vagy minemű im e publikánus is. Böjtölök kétszer egy

¹⁾ Mát. XV. 2. és köv. Márk VII. 4. 8. Luk. V. vége felé és VI. kezdete; XI. 38. és köv.

²⁾ Luk. XI. 42.

héten, igazán megadom dézmáját minden marhámnak. A publikánus pedig távol állván, nem akarja vala szeméit is az égre felemelni, hanem veri vala mellét, mondván: Isten, légy irgalmas nekem bűnösnek. Mondom nektek, alájöve ez az ő házához, megigazittatva inkább hogynem amaz“ ¹⁾.

Ezen folytonos harcz oly gyűlöletet szült, a melyet csak a halál elégíthetett ki. Már Keresztelő János is idézett elő hasonló ellenségeskedéseket ²⁾. De a jeruzsálemi aristokraták, a kik őt megvetették, nem gondoltak vele, ha a nép prófétának tartja. De a mostani harcz élethalálharcz volt ³⁾. Uj szellem jelent meg a világon, s mindazt pusztulással fenyegette, a mi előtte létezett. Keresztelő János teljesen zsidó volt; Jézus csak alig volt zsidó. Jézus mindig az erkölcsi érzés finomságára hivatkozott. Ő csak akkor vitatkozik, mikor a farizeusokat czáfolja, és ilyenkor, a mint az legtöbbnyire történni szokott, ellenfele által kényszerítetve, felveszi annak sajátságos vitatkozó hangját ⁴⁾. Ezen metsző guny, ezen ingerkedő kihívás mindig a szívig hatott. Örök bélyegül ráragadtak a sebre. A nevetségesnek ezen Nessus köpenyét, a melyet a zsidó, a farizeusok utóda, tizennyolcz század óta rongyokban hurozol, Jézus isteni művészettel szőtte. Mint a legmagasabb gunynak mesterművei, úgy vannak az ő vonásai a képmutatók és álkegyesek lelkébe tüzbetűkkel

¹⁾ Luk. XVIII. 9—14. V. ö. ugyanott XIV. 7—11.

²⁾ Mát. III. 7. és köv. XVII. 12—13.

³⁾ Mát. XIV. 5. XXI. 26. Márk. XI. 32. Luk. XX. 16.

⁴⁾ Mát. XII. 3—8. XXIII. 16. és köv.

beégve. Hasonlithatatlan, Isten fiához méltó vonások! Ilyen módon csak Isten ölhet. Sokrates és Molière csak a bört karczolják; ez a velőkig és csontokig bocsátja a tüzet és a gyűlölséget.

Egyébiránt igazságos is volt, hogy a gúnynak e nagy mestere életével fizesse meg diadalát. A farizeusok már Galilaeában meg akarták őt rontani, és ugyanazon fogásokat használták ellene, a melyek később Jeruzsálemben sikerültek. Igyekeztek az új politikai rend barátit viszálkodásukba bevonni ¹⁾. A menekülés könnyüisége s Antipas kormányának gyengesége Galilaeában meghiusították ezen kísérletet. Ő maga ment a veszély elébe. Jól tudta, hogy tevékenysége szükségképen korlátolt marad, ha Galilaeába visszavonul. Judaea varázshatalommal édesgette őt, még egy utolsó kétségbeesett kísérletet akart tenni a pártos város megtérítésére, s mintegy feladatává tette igazolni azon példabeszédet, hogy minden prófétának Jeruzsálemben kell meghalni ²⁾.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Jézus utolsó utja Jeruzsálembé.

Jézus már régóta érezte a veszélyt, a mely őt környezé ³⁾. Egy ideig, — a melyet tizennyolcz hónapra tehetünk, kerülté a Jeruzsálembe való zarándokolást ⁴⁾.

¹⁾ Márk III. 6.

²⁾ Luk. XIII. 33.

³⁾ Mát. XVI. 20-21. Márk VIII. 30-31.

⁴⁾ Ján. VII. 1.

A harminczkettődik év sátoros ünnepén (a mi számításunk szerint) felszólították még mindig roszakaratu és hitetlen rokonai ¹⁾, hogy menjen el. János evangyélísta azt akarja gyaníttatni, hogy ezen meghívásban valami titkos terv volt az ő megrontására. „Nyilatkozzál a világ előtt“, mondák, „menj elinnét, és menj el Judaeába, hogy a te tanítványid is lássák a te dolgaidat, melyeket cselekszel.“ Jézus, a ki árulástól tartott, először vonakodott; de midőn a zarándokcesapat már uton volt, ő is elindult a többinek tudta nélkül és csaknem egyedül ²⁾. Ez volt az utolsó „isten hozzád“, a melyet Galilaeának mondott. A sátoros ünnep az őszi napéjegyenlőségre esik. Még hat hónapnak kellett a végzetes esemény bekövetkeztéig eltelni. De ezen időközben nem látta többé Jézus kedves éjszaki vidékeit. A kellemes napok eltűntek, most már nyomról-nyomra azon fájdalmas ösvényen kell haladnunk, a mely a halál kinjaival végződik.

Tanítványai és a kegyes nők, a kik róla gondoskodtak, Jeruzsálemben ismét találkoztak vele ³⁾. De mennyire megváltozott itt reá nézve minden! Jézus Jeruzsálemben idegen volt. Érezte, hogy itt oly fal van előtte, a melyet nem képes áttörni. Mindenfelől csel és tör környezte, s a farizeusok roszakarata szüntelenül üldözte őt ⁴⁾. Azon határtalan hitképeesség helyett, a melyet mint az ifju kedély boldogító adományát Galilaeában feltalált, azon jó és szelíd nép helyett, a melybe

¹⁾ Ján. VII. 5.

²⁾ Ján. VII. 10.

³⁾ Mát. XXVII. 55. Márk XV. 41. Luk. XXIII. 49. 55.

⁴⁾ Ján. VII. 25. 20. 30. 32.

az ellenmondás (mely többnyire a roszakarat, és taníthatlanság eredménye) beoltva nem volt, itt minden lépten-nyomon oly hitetlenséggel találkozott, a melylyel szemben minden Galilaeában hatásos eszközei eredmény nélkül maradtak. Tanítványai, mint galilaeaiak, meg voltak vettelve. Nikodemus, a kinek egyik korábbi utja alkalmával egy éjszakai beszélgetése volt vele, csaknem kellemetlenségeknek tette ki magát, mivel őt védelmezni akarta. „Nemde te is galilaeus vagy-e, — mondák neki, — tudakozzál róla és lásd meg, hogy Galilaeából próféta nem támadott“¹⁾).

A város, mint már mondtuk, nem tetszett Jézusnak. Eddig mindig kerülte a nagy központokat, s jobban szeretett a középszerű jelentőségű városokban és tartományokban működni. Több utasítás, a melyet tanítványainak adott, csak az alacsonysorsú emberek szerény körében volt alkalmazható²⁾. Nem levén fogalma a világról, s hozzá levén szokva a szeretetreméltó galilaeai communismushoz, igen gyakran oly gyermekded kifejezések csusztak ki a száján, a melyek Jeruzsálemben igen különösekknek tetszhettek³⁾. Képzelődése s a természet iránti szeretete igen korlátozva voltak e falak között. Az igaz vallásnak nem a városok zajából, hanem a falusi élet nyugodt vidorságából kelle támadnia.

A papok dölyfössége kellemetlenné tette előtte a templom pitvarait. Egyszer tanítványai, a kik Jeruzsá-

¹⁾ Ján. VII. 50. és köv.

²⁾ Mát. X. 11—13. Márk VI. 10. Luk. X. 5—8.

³⁾ Mát. XXI. 3. XXVI. 18. Márk XI. 3. XIV. 13—14. Luk. XIX. 31. XXII. 10—12.

lehetet jobban ismerték mint ő, figyelmeztették a templomi építészet szépségeire, az anyagok bámulatos választékosságára, és a falakat borító áldozat-adományok gazdagságára. „Nem látjátok-e mindezeket? — monda ő. — Bizony mondom nektek, nem marad ebben egy kő a más kövön, mely el nem romlana“¹⁾. Semmin sem akart csudálkozni, csupán egy szegény özvegy nőn, a ki éppen pillanatban ment arra, s a perselybe egy kispénzt vetett. „Bizony mondom nektek, hogy e szegény özvegy többet vete a ládába, hogynem mint a többi, kik pénzt hányának a ládába. Mert mindenek abból vetének pénzt, a mivel bővelkednek, ez pedig az ő szegénységéből, valamije volt, mind oda veté, tudniillik minden ő élését“²⁾. Hogy Jézus mindazt, a mi Jeruzsálemben történt, ily ítészi szemekkel nézte, hogy magasztalta a szegényt, a ki keveset, — s lealázta a gazdagot, a ki sokat adott³⁾, hogy megtámadta a gazdag papságot, a mely a nép javáért semmit sem tesz, természetesen elkeserítette a papirendet. A templom, mint a conservatív aristocratia fészke, hasonlóan a későbbi muzulman Haramhoz, legkevesebbé volt a forradalomnak kedvező helyiség. Képzeljünk egy mostani ujitót, a ki az izlám bukását Omar Moschéja körül hirdetné! Pedig ott volt a zsidó élet központja, az volt az a hely, a hol győzni vagy halni kellett. Ezen Koponya-hegyen, a hol Jézus bizonyosan többet szenvedett, mint a Golgothán, itt teltek el napjai folytonos vitatkozás és keserűség között; kény-

¹⁾ Mát. XXIV. 1—2. Márk XIII. 1—2. Luk. XIX. 44. XXI. 5—6. V. ö. Márk XI. 11.

²⁾ Márk XII. 41. és köv. Luk. XXI. 1. és köv.

³⁾ Márk XII. 41.

telen volt szüntelen az egyházi jog és az írásmagyarázat felett vitatkozni, a mely foglalkozásban magasztos erkölcsi emelkedettsége nemsok előnyére, sőt inkább hátrányára szolgált.

Ezen nyugtalan életnek közepette sikerült Jézus érzelemteljes és jó szívének egy oly menhelyet fedezni fel, a hol igen sok élvezetben részesült. Miután az egész napot a templomban vitatkozással töltötte, estve leszállott a Cedron völgyébe, s ott egy Gethsemani ¹⁾ nevű falusi gazdaság fáskertjében (valószínűleg olajültetvény), a mely lakosságnak mulatóhelye volt, megpihenvén, éjszakára az Olajfák-hegyére ment, a mely kelet felől a város látkörét elzárja ²⁾. Jeruzsálem környékén ez az egyetlen rész az, a mely valamennyire kellemes és zöld tekintetet nyújt. Az olaj-, fige- és pálmafaültetvények itt igen számosak voltak, s több körülfekvő falu és major is, mint Betphage, Gethsemane, Bethania ezektől kapták neveiket ³⁾. Az Olajfák-hegyén két nagy czédrusfa állott, a melyeknek emléke sokáig fennmaradt a szétszórt zsidók között; ágaik egész csapat galambnak menhelyet adtak, és árnyékaikban apró áruhelyek voltak felállítva ⁴⁾. Ezen egész külváros Jézusnak és tanítványainak mintegy rendes tanyája lőn,

¹⁾ Márk XI. 19; Luk. XXII. 39; Ján. XVIII. 1—2. Ezen fás-kert nem messze lehetett azon helytől, a melyen a katholikuskok kegyelete néhány vén olajfát fallal körülkerített. A Gethsemani szó ugy látszik, olajsajtót jelent.

²⁾ Luk. XXI. 57; XXII. 39; Ján. VIII. 1—2.

³⁾ Babyl. Talmud Pesachim 53. a.

⁴⁾ Jeruzs. Talm. Taanith IV. 8.

s látszik, hogy ott minden darab földet, minden házat ismertek.

Különösen Bethania falva ¹⁾, a halomnak azon részén, a mely a Holttenger és a Jordán felé nyulik, Jeruzsálemtől másfél órányira kevincz helye volt Jézusnak ²⁾. Ott egy háromtagu, két nő- és egy fitestvérből álló családdal ismerkedett meg, a kiknek barátsága sok örömet szerzett neki ³⁾. A két nővér közül az egyik, Mártha, igen szives, jó és előzékeny nő volt ⁴⁾; ellenben a másik, Mária, különösen ábrándos lénye és igen kifejtett gondolkodó hajlama által tetszett meg Jézusnak ⁵⁾. Jézus lábainál ülve s beszédjét hallgatva, gyakran elfelejté a mindennapi élet kötelességeit. Ha nővére, a kire ilyenkor az egész dolog nehezedett, szeliden panaszt emelt, így szólt hozzá Jézus: „Mártha, Mártha, szorgalmatos vagy és sokra igyekezel; de egy a szükséges dolog. Mária pedig a jobb részt választotta, mely el nem vétetik őtőlé“ ⁶⁾. A fitestvért Eleazárt, vagy Lázárt szintén nagyon szerette Jézus ⁷⁾. Végre úgy látszik, hogy valami poklos Simon, a ház tulajdonosa, is a családhoz csatlakozott ⁸⁾.

¹⁾ Most El-Azirie (El-Azir-től Lázárnak arab elnevezésétől); a középkori keresztyén iratokban Lazarinum.

²⁾ Mát. XXI. 17—18; Márk. XI. 11—12.

³⁾ Ján. XI. 5.

⁴⁾ Luk. X. 38—42; Ján. XII. 2.

⁵⁾ Ján. XI. 20.

⁶⁾ Luk. X. 38. és köv.

⁷⁾ Ján. XI. 35—36.

⁸⁾ Mát. XXVI. 6; Mark. XIV. 3; Luk. VII. 40, 43; Ján. XII. 1. és köv.

Itt, a legbensőbb barátság ölében elfelejtette Jézus a nyilvános élet küzdelmeit. Ezen nyugodt házi körben megvigasztalódott azon boszuságok felett, a melyeket a farizeusoktól és irástudóktól szüntelenül tapasztalt. Gyakran ült az Olajfák-hegyén, Moria hegyével ¹⁾ szemben, s szemei előtt a templom fényes csarnokainak s csillógó lemezekkel fedett tetőinek látványa terült el. Ezen látvány bámulatra gerjesztette az idegent; különösen napköltekor szemkápráztató volt a szent hegy, s úgy tűnt fel, mint valami hóból és aranyból alkotott tömeg ²⁾. De Jézusra nézve a mély érzelem megmérgezte azon látványt, a mely minden más zsidót örömmel és büszkeséggel töltött el. „Jeruzsálem, Jeruzsálem! kiálta fel az elkeseredés pillanataiban, ki megöli a prófétákat és megkövezed azokat, kik tehozzád bocsáttatnak, mennyiszer akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképen a tyúk az ő fiait egybegyűjti szárnyai alá: és nem akartátok?“ ³⁾

Nem mintha itt is nem találkozott volna egy-egy jó lélek, a ki megindult. De az igazhitűség oly súlylyal nehezedett rájuk, hogy igen kevesen merték azt bevallani. Félt mindenki, hogy a jeruzsálemi közvélemény előtt sülyed, ha egy galilaeaihoz csatlakozik. A ki ezt merészelte volna, annak a veszélynek tette volna ki magát, hogy a zsinagógából kikergetik, a mi egy ily képmutató és szükkeblű társulatban a legnagyobb gyalázat volt ⁴⁾. Azonkívül az egyházi átok jóságvesz-

¹⁾ Márk. XIII. 3.

²⁾ Jos. B. J. V. 5, 6.

³⁾ Mát. XXIII. 37; Luk. XIII. 34.

⁴⁾ Ján. VII. 13; XII. 42—43; XIX. 38.

tést is vont maga után ¹⁾. Ha valaki megszűnt zsidó lenni, még az által nem lett rómaiává; hanem minden védelem nélkül, a legkegyetlenebb theokratikus törvényhozás hatalma alatt maradt. Egykor a templom alsóbb rendű hivatalnokai, a kik Jézusnak egy beszédét hallották, és általa egészen elbűvöltek, kételyeik nyilvánítása végett a paphoz mentek. — „Nemde — lón a felelet — a főemberek közül, vagy a farizeusok közül hitt-e ő benne valaki? De e község, a mely nem tudja a törvényt, átkozott“ ²⁾. E szerint Jézus Jeruzsálemben magához hasonló idegenek által csudált idegen maradt, s a nemzet egész aristocratiájától visszaszittatott. Az iskolák és felekezetek főnökei sokkal többen voltak, semhogy egy ujnak föllépése nagy hatást szült volna. Az ő szavának Jeruzsálemben igen kevés sikere volt. A faj és felekezet előítéletei, az evangyéliomi szellemnek ezen közvetlen ellenségei, ott már igen erős gyökeret vertek.

Természetes, hogy ezen új világban tanítási módora is igen megváltozott. Gyönyörű prédikációi, a melyeknek hatása mindig a képzelet élénkségére s az erkölcsi öntudatnak tisztaságára volt számítva, itt sziklára hullottak. Ő, a ki bájoló kis tavának partján oly könnyen és szabadon mozgott, a pedansokkal szemben zavart s körén kívül volt. Hivatásának folytonos emlegetése némileg unalmassá vált ³⁾. Neki hitvitatónak, jogásznak, írásmagyarázónak, s theologusnak kellett

¹⁾ I. Esdr. X. 8. Zsidók levele X. 34; Jeruzs. Talm. Moed katon III. 1.

²⁾ Ján. VII. 45. és köv.

³⁾ Ján. VIII. 13. és köv.

lenni. Társalgása, a mely közönségesen oly vonzó volt, a vitatkozás sortüzévé ¹⁾ s soha véget nem érő scholastikus csatározássá vált. Az ő öszhangzó szelleme a törvény és a próféták ²⁾ feletti izetlen és üres vitatkozásban elfárad, s gyakran sokkal jobban szeretnők, ha nem a megtámadó szerepét játszaná ³⁾. Oly készséggel, — a mely bennünket sért, aláveti magát a tapintatlan öklelődzők faggató kérdezősködéseinek ⁴⁾. Egészen véve, igen eszélyesen kivonta magát a zavarból. Igaz, hogy bizonyítékai néha szörszálhasogatók voltak (a szellemi egyszerűség és a szörszálhasogatás érintkeznek ha az egyszerű ember valamit bizonyítani akar, egy kissé mindig sophistává lesz) észrevehető, hogy gyakran keresi a félreértéseket, és azokat szándékosan hosszúra nyújtja ⁵⁾; bizonyítási módja az aristotelesi logika szabályai szerint igen gyenge. De mihelyt szellemének hasonlithatlan bűbája tért nyer, azonnal diadalt ül. Egy napon egy házasságtörő nőt vezettek eleibe, s azt hitték, hogy azon kérdéssel, hogy mit kell vele tenni, zavarba hozzák őt. Jézusnak gyönyörű felelete ismeretes ⁶⁾. A világfinak finom gunyja, az isteni

¹⁾ Mát. XXI. 23 – 27.

²⁾ Mát. XXII. 23. és köv.

³⁾ Mát. XXII. 42. és köv.

⁴⁾ Mát. XXII. 36. és köv.

⁵⁾ Lásd különösen a Ján. VIII.-ban felhozott adatokat. — Ily részletek valódisága mindenestre csak viszonyos lehet.

⁶⁾ Ján. VIII. 3. és köv. Ezen hely eleintén nem tartozott János evangyéliomához; a legrégibb kéziratokból hiányzik, és a szöveg nagyon ingadozó. Mindemellett e hely úgy tekintendő, mint a legelső evangyéliomi hagyományhoz tartozó, a mint azt a 6. és 8. vers sajátságos részletei bizonyítják, a melyek nincsenek

jóság által szelidítve, nem találhatott volna felségesebb kifejezést. De az erkölcsi nagysággal párosult szellemet az ostobák egyáltalában nem bocsáthatják meg. Azon helyes és tiszta értelmű szavakkal „a ki ti közületek bűn nélkül való, az vesse reá az első követ“ szíven találta a képmutatást, s egyuttal aláírta saját halálos ítéletét.

És valószínű, hogy Jézus az oly sok sértő csapás által előidézett elkeseredés nélkül sokáig élhetett volna észrevétlenül, s talán ő is azon borzasztó viharban vészett volna el, a mely rövid idő múlva az egész zsidó nemzetet elsodorta. A főpapság és sadducaeusok inkább megvetést, mint gyűlöletet éreztek iránta. A nagy papi családok, a Boethusim és a Hanan család csak a nyugalom iránt voltak túlbuzgók. A sadducaeusok éppen úgy mint Jézus, elvetették a farizeusok hagyományait ¹⁾. Különös sajátságnál fogva, éppen ezen hitetlennek, a kik a feltámadást, a szóbeli törvényt és az angyalok létezését tagadták, voltak az igazi zsidók, vagy jobban mondva, miután a régi törvény a korigényeinek már meg nem felelt, tehát azok, akik ahoz szigoruan ragaszkodtak és az ujitásokat elvetették a kegyeskedőkre oly benyomást tettek, mint az istentelenek; — körülbelül mint az orthodox országokban az evangéliumi protestanst hitetlennek tartják. Ily párttól semmi esetre sem támadhatott Jézus ellen jelentékeny ellen-

Lukács és a többi második kézből compilerok modorában, minthogy azok semmit sem vesznek fel, a mi magában meg nem magyarázható. Ezen történet, úgy látszik, a héberek evangéliomából való. (Papias Eusebiusnál H. E. III. 39.)

¹⁾ Jos. Ant. XIII. X. 6.; XVIII. I. 4.

hatás. A hivatalos papság, a melynek szeme az államhatalomra volt irányozva s azzal bensőleg össze volt szövethetve, semmit sem értett ezen lelkesült mozgalmakból. A farizeusi polgárság, a számtalan, a hagyomány tudományából élősködő Soferim, vagy írástudó, ezek voltak azok, a kik megijedtek, és a kiknek mind előítéletei mind érdekei fenyegetve voltak az új mester tana által.

A farizeusoknak egyik legmakacsabb törekvésük az volt, hogy Jézust a politikai kérdések terére csalogassák és őt a gaulonitisi Judás pártjával összebonyolítsák. Mindenesetre ügyes fogás volt; mert Jézusnak egész elfogulatlanságára szüksége volt, hogy az Isten országa hirdetésének daczára a római hatósággal minden összeütközést kikerüljön. E határozatlanságnak véget akartak verni, s őt nyilatkozatra kényszeríteni. Egykor egy csoport farizeus és olyan politikus lépett hozzá, a kiket „herodianus”oknak neveztek (valószínűleg Boethusim), és így szóltak a kegyes buzgalom színe alatt : „Mester, tudjuk hogy te igaz vagy, és az Istennek utát igazán tanítod, és hogy senkivel nem gondolsz, mivelhogy az embereknek személyekre nem nézsz. Mondd meg azért nekünk, mint tetszik neked ; kel-e a császárnak adót fizetnünk vagy nem?” Oly feleletet vártak, a mely ürügyül szolgáljon arra, hogy őt Pilátusnak kezébe adják; Jézus felelete bámulatra méltó volt. Megmutattatta magának a pénzdarabon levő képet, és azt mondá : „Adjátok meg a császárnak a mi a császáré, és az Istennek a mi az Istené” ¹⁾. Nagy jelentőségű szó, a mely

¹⁾ Mát. XXII. 15. és köv. Márk. XII. 13. és köv. Luk. XX. 20. és köv. V. ö. Jerus. Talm. Sanhedrin, II. 3.

a keresztyénség jövője felett határozott. A tökéletes spiritualismus és bámulatos igazságosság szava, a mely a lelkieknek és az ideigtartóknak elkülönzését megalapította, és a valódi szabadságnak és polgárisodásnak alapkövét letette.

Szelid és átható szelleme, ha tanítványaival egyedül volt, hűbájos hangokat adott szájába : „Bizony bizony mondom nektek, a ki a juhoknak aklukba nem az ajtón megyen be, hanem másunnét hág be, lopó és tolvaj az; a ki pedig az ajtón megyen be, a juhoknak pásztora az. A juhok ennek szavát hallják, és az ő juhait neveiken nevezi, és azokat kiviszi. És mikor kibocsátja az ő juhait, előttük megyen, és a juhok őtet követik; mert az ő szavát ismerik. A lopó nem egyébért jó, hanem hogy elloppja, megölje és elveszesse a juhokat; a béres pedig, és a ki nem pásztor, kinek nem tulajdonai a juhok, látván eljöni a farkast, elhagyja a juhokat és elfut. Én vagyok ama jó pásztor, és ismerem az én juhaimat és ismertetem én is azoktól, és az én életemet adom a juhokért“ ¹⁾. Az emberiség válsága közeli megoldásának gondolata igen gyakran eszébe jut : „A figefáról vegyetek példát, mikor az ő ága gyenge és levelezik, tudjátok hogy közel vagyon a nyár. Emeljétek fel szemeiket, és lássátok meg a tartományokat; mert megértének az aratásra“ ²⁾.

Ha a képmutatást kellett megtámadni, mindig újra megtalálta ékesszólását? „A Mózes székében ülnek az

¹⁾ Ján. X. 1—16.

²⁾ Mát. XXIV. 32.; Márk. XIII. 28.; Luk. XXI. 30; Ján. IV. 35.

írástudók és farizeusok. — Mindeneket azért, melyeket nektek parancsolnak, megtartsátok és megcselekedjétek : de az ő cselekedeteik szerint ne cselekedjétek, mert ők mondják, de nem tartják meg. Mert ők nehéz és elhordozhatatlan terheket kötöznek egybe, és azokat vetik az embereknek hátukra, de ők azokat csak ujokkal sem akarják illetni.“

„Minden ő cselekedeteiket pedig csak azért cselekszik, hogy az emberektől láttassanak, mert megszélesítik az ő homlokukon való filakteriomokat ¹⁾ és kötösüknek prémjét ²⁾ meghosszabbitják, és a lakodalomban a főhelyet szeretik és a gyülekezetekben az előlülést, és a piaczkon való köszöntéseket, és hogy az emberek így nevezzék : Mester, mester! Jaj nekik.“

„Jaj nektek képmutató írástudók és farizeusok, mert a mennyeknek országát ³⁾ bezárjátok az emberek előtt, mert ti nem mentek be, és a kik be akarnának menni, azokat is nem bocsátjátok. Jaj nektek, mert a szegény özvegyeknek házukat megemésztitek hosszú könyörgésnek színe alatt, annakokáért súlyosabb leszen a ti büntetésetek. Jaj nektek, mert mind a tengert, mind a földet el-

¹⁾ Totafoth vagy tefillin, érczlap, vagy pergamenszelet, a melyre törvények voltak írva és a kegyes zsidók által homlokukon vagy balkarjukon viseltetett, mint 2. Móz. XIII. 9. és 5. Móz. VI. 8.; XI. 18. szószerinti betöltése.

²⁾ Zizith, veres szegély vagy rojt, a melyet a zsidók köpenyük sarkán viseltek, hogy a pogányokról különbözzenek (4. Moz. XV. 38—39.; 5. Móz. XXII. 12.).

³⁾ A farizeusok aggályos casuistikájuk által zárják ki az embereket az Istenországból, miután a bejuthatást nagyon megnehezítik és az együgyűek bátorságát elveszik.

kerülitek, hogy pogányból zsidót tegyetek, és mikor zsidóvá leend, azt a Gyehennának fiává teszitek. Jaj nektek, mivelhogy olyanok vagytok, mint az elfedett koporsók, a melyeken az emberek keresztülfutnak és nem ismerik meg azokat“ ¹⁾).

„Bolondok és vakok, mert megdézsmáljátok a mentát, a kaprot, a köményt, és elhagyjátok, a mi a törvényben földolog volna, az ítéletet, az irgalmasságot és a tökéletességet. Ezeket kellene cselekedni, amazokat is el nem kellene hagyni. Vak vezérek kik megszűritek a szunyogot, a tevét pedig elnyelitek!“

„Jaj nektek képmutató írástudók és farizeusok, mert megtisztítjátok a pohárnak és a tálnak ²⁾ külső részét, belül pedig azok rakvák ragadománynyal és mértékletlenséggel. Vak farizeus ³⁾, tisztítsd meg először, a mi belől vagyon a pohárban és a tálban, hogy a mi kívül vagyon, az is tiszta legyen“ ⁴⁾).

¹⁾ A sirok érintése tisztátalanná tett. Pontosan megis jelelték a földön kiterjedésüket. Babyl. Talm. Baba Bathra 58. a.; Baba Messia 45. b. A szemrehányás, melyet itt Jézus a farizeusokra irányoz, abban áll, hogy igen sok aprólékos szabályt készítettek, a melyeket az ember megsért, a nélkül hogy gondolná, és a melyek csak arra valók, hogy a törvény áthágását szaporítsák.

²⁾ Az edény megmosása a farizeusoknál a legbonyolultabb szabályoknak volt alávetve (Márk VII. 4.).

³⁾ Ezen sokszor ismételt melléknév (Mát. XXIII. 16. 17. 19. 24. 26.) talán czélzás némely farizeusnak azon szokására, hogy lesütött szemmel jártak, hogy szentséget fitogtassanak. Lásd fentebb.

⁴⁾ Luk. XI. 37. és köv. talán nem alaptalanul teszi fel, hogy ezen vers valamely lakománál a farizeusok semmis kétkedéseire válaszul adatott.

„Jaj néktek képmutató írástudók és farizeusok, mert szinte hasonlatosak vagytok a megfehérített koporsókhoz ¹⁾, melyek kívül ugyan szépeknek tetszenek, belül pedig rakvák holtaknak tetemeivel és undoksággal.“

„Jaj nektek képmutató írástudók és farizeusok; mivelhogy építitek a prófétáknak koporsóikat, és az igazaknak temetése helyét ékesgetitek, és ezt mondjátok : Ha a mi atyáinknak idejében éltünk volna, nem lettünk volna nekik társaik a prófétáknak öletéseiben. Azért ti magatok ellen bizonytságot tesztek, hogy ti fiai vagytok azoknak, kik megölték a prófétákat. Ti is töltsetek be a ti atyáitoknak mértékét. Annakokáért azt mondja az urnak bölcsesége ²⁾ : Ime én bocsátok tihozzátok prófétákat és bölceket és írástudókat, és azok közül némelyeket megöltök és megfeszítetek; és azok közül némelyeket megostoroztok a ti zsinagógáitokban, és kergettek egyik városból a másikba. Hogy szálljon tireátok minden igaz vér, mely kiontatott e földön, az igaz Ábelnek véréől fogva mind a Zakariásnak, Barakiás fiának ³⁾ véréig, kit megöltetek a temp-

¹⁾ Mivel a sirok tisztátalanok voltak, szokásban volt azokat fehérre bemeszelni, hogy az a közeledőknek óvásul szolgáljon. Lásd Mischna Maasar scheni. V. 1. Jer. Talm. Schekolim I. 1. Maasar scheni V. 1. Moëd. Katon. I. 2. Sota. IX. 4. Babyl. Talm. Moëd Katon. 5. a. Talán ezen hasonlatban célzás van a „bemázolt farizeusok“ra. Lásd fentebb 20. fejt.

²⁾ Nem tudni, hogy ezen idézet melyik könyvből van véve.

³⁾ Itt egy kis zavar van, a melyet a Jonathánnak tulajdonított Targumban (Lament. II. 20.) szinte föltalálhatunk Zakariás, Joiada fia, és Zakariás, Barakiás próféta fia között. Itt az első-

lom között és az oltár között.“ „Bizony mondom nektek, hogy mindezek reá következnek e nemzetiségre“ ¹⁾).

A pogányok örökösödéséről szóló iszonyu dogmája, azon eszme, hogy az Isten országa másoknak fog adatni, mivel azok, a kiknek számára készítve volt, nem becsülték meg ²⁾), úgy tűnt fel, mint az előkelők fenyegetése; és az ő „Isten fia“ czime, a melyet gyakran bevallott oly példabeszédekben ³⁾), a hol a mennyei követ gyilkosaiként ellenségei szerepelnek, kihívás volt a törvényes judaismus ellen. Még lázítóbb volt azon merész felhívás, a melyet az alázatosakhoz intézett. Kinyilatkoztatatta, hogy azért jött, „hogy a kik nem látnak, lássanak; és a kik látnak, vakok legyenek“ ⁴⁾). Egyszer rosz kedvében néhány meggondolatlan szót ejtett a templomról: „Én elrontom e kézzel csinált templomot, és harmadnapra mást építek, mely kéz nélkül csináltatott“ ⁵⁾). Nem tudjuk, hogy mit értett Jézus

ről van szó (II. Paral. XXIV. 21.). A Paralipomenák könyve, a hol Zakariás meggyilkoltatása elbeszéltetik, rekeszti be a zsidó kanont. E gyilkosság, a bibliai rend után, az utolsó az igaz emberek megöletésének sorozatában, az Ábelé pedig az első.

¹⁾ Mát. XXIII. 2—36. Márk. XII. 38—40. Luk. XI. 49—52. XX. 46—47.

²⁾ Mát. VIII. 11—12. XX. 1. és köv. XXI. 28. és köv. 33. és köv. 43. XXII. 1. és köv. Márk XII. 1. és köv. Luk. XX. 9. és köv.

³⁾ Mát. XXI. 37. és köv. Ján. X. 36. és köv.

⁴⁾ Ján. IX. 39.

⁵⁾ Ugy látszik, hogy ezen szavak leghelyesebben Márknál fordulnak elő. XIV. 58. XV. 29. V. ö. Ján. II. 19. Mát. XXVI. 61. XXVII. 40.

ezen szavak alatt, a melyekben tanítványai mesterséges értelmet kerestek. De miután csak ürügy kellett, kapva kaptak e szavakon. Szerepelni fognak Jézus halálos ítéleteinek indokai között is, sőt még Golgothán a halál kinjai között is fülébe kiáltják. Ezen izgató vitatkozások mindig zivatarosan végződtek. A farizeusok köveket hajigáltak utána ¹⁾, a mivel csak az egyik törvénczikknek tettek eleget, a mely minden prófétát, sőt csudatevőt is, a ki a népet a régi isteni tisztelettől elcsábitgatja, megköveztetésre ítél ²⁾. Máskor örültek, ördögtől megszálltnak és samaritánusnak ³⁾ nevezték, vagy maguk igyekeztek megölni ⁴⁾. Feljegyezték szavait, hogy a türelmetlen theocratia törvényeit, a melyeket a római uralom még el nem törölt, őreá alkalmazhassák ⁵⁾.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Jézus elleneinek titkos tervei.

Jézus az őszt és a télnek egy részét Jeruzsálemben töltötte. Ez évszakban ott meglehetősen hideg van. Salamon oszlopcsarnoka, fedett folyosóival volt rendes sétahelye ⁶⁾. E csarnok két folyosóból állt, a melyeket

¹⁾ Ján. VIII. 39. X. 31. XI. 8.

²⁾ 5. Móz. XIII. 1. és köv. V. ö. Luk. XX. 6. Ján. X. 33. II. Kor. XI. 25.

³⁾ Ján. X. 20.

⁴⁾ Ján. V. 18. VII. 1. 20. 25. 30. VIII. 37. 40.

⁵⁾ Luk. XI. 53—54.

⁶⁾ Ján. X. 23.

három oszlopsor képezett és fafaragványokkal ékesített fedele volt ¹⁾. Lenézett a Cedron völgyére, a mely valószínűleg nem volt annyira tele omladékokkal, mint most. A csarnokról nem lehetett a völgy mélységét meglátni, és a hajlat következtében úgy látszott, mintha a fal tövében meredek mélység volna ²⁾. A völgynek másik fele már pompás sirokkal volt ékesítve. Talán épen a régi próféták tiszteletére emelt sirok ³⁾ közül való volt azon még most is látható emlékek némelyike is, a melyre Jézus akkor mutatott, midőn a csarnokban ülve a hivatalos osztály ellen mennydörgött, a melyképmutatását ezen óriási tömegek mögé rejtegeti ⁴⁾.

Deczember vége felé a templom Antiochus Epiphanes megfertőztetése után történt megtisztulásának Judás Makkabaeus által behozott ünnepét ülte meg Jeruzsálemben ⁵⁾. Nevezték ezt „világosság ünnepének” is, mivel a nyolczünnepnap alatt a házakban lámpák égtek ⁶⁾. Kevéssel ezután egy utazást tett Jézus Peraeába és a Jordán partjaira, t. i. azon tartományokba, a melyekben néhány év előtt járt, mikor János iskoláját követte ⁷⁾ és a melyekben maga is keresztelt. Ugy látszik hogy itt, különösen Jerikóban vigasztalás talált.

¹⁾ Jos. B. J. v. 2; V. ö. Ant. XV. XI. 5; XX. XIX. 7.

²⁾ Jos. I. cit.

³⁾ Lásd XXI. fejezet. Hajlandó vagyok azt hinni, hogy a Zakariásnak és Absolonnak tulajdonított sirok ilyenmő emlékek voltak V. ö. Itin. a Burdig. Hierus. 153. lap (Schott kiadása).

⁴⁾ Mát. XXIII. 29; Luk. XI. 47.

⁵⁾ Ján. X. 22. V. ö. I. Makk. IV. 5. 2. és köv. II. Makk. X. 6.

⁶⁾ Jos. Ant. XII. VII. 7.

⁷⁾ Ján. X. 40. V. ö. Mát. XIX. 1; Márk. X. 1. A synoptikusok tudnak ezen utról, de úgy látszik, hogy azt hi-

Ezen városban — azért-e, hogy igen nevezetes ország-
utnak végpontja volt, — vagy hogy igen gazdag fű-
szeres kertjei és ültetvényei ¹⁾ voltak, igen jelentékeny
vámszedői állomás volt. A fő vámszedő Zachaeus, a ki
igen gazdag ember volt, óhajtotta Jézust látni ²⁾). Kis
termetű ember lévén, egy eperfára ment fel az ut mel-
lett, a merre a csapatnak el kellett vonulni. Jézust egy
tekintélyes embernek ezen gyermetegsége meghatotta;
Zachaeusnál akart megszállni, habár tudta is, hogy bot-
ránkozást okoz. S valóban zúgtak is, hogy egy bűnös-
nek a házat annyira megtiszteli látogatásával. Elutazá-
sakor Jézus házigazdáját Ábrahám fiának nyilvánítá, s
az igazhitűeknek még nagyobb boszuságára Zachaeus
szentté lett: javainak felét a szegényeknek adta s két-
szeresen kipótolta, a mi igaztalanságot netalán cseleke-
dett. De nemcsak ezen egyetlen öröme volt Jézusnak.
Midőn a városból kiment, Bartimaeus koldus ³⁾ folyto-
nosan Dávid fiának nevezte őt, noha megtiltották neki.
Ugy látszott, hogy a galilaeai csudák ezen tartomány-
ban, a mely sokban hasonlított az éjszaki tartományok-
hoz, újra kezdődnek. A szép jerikói oázissal vizet dúsan
ellátva abban az időben Syria egyik legszebb helye le-
hetett. Josephus szintoly bámulattal szól róla mint
Galilaeáról, és isteni országnak nevezi ⁴⁾).

szik, hogy Jézus akkor tette ezt, midőn Galilaeából Peraeán át
Jeruzsálembe ment.

¹⁾ Jes. Sir. XXIV. 18; Strabo XVI. II. 41. Jos. XXXVI. 3.
Jos. Ant. IV. VI. 1; XIV. IV. 1; XV. IV. 2.

²⁾ Luk. XIX. 1. és köv.

³⁾ Mát. XX. 29; Márk. X. 46; Luk. XVIII. 35.

⁴⁾ B. J. IV. VIII. 3. V. ö. ugyanott I. VI. 6; I. XVIII. 5.
és Antiqu. XV. IV. 2.

Miután Jézus első prófétai tevékenységének helyeit meglátogatta, visszatért kedves bethániai lakhelyére, a hol egy sajátságos esemény történt, a mely úgy látszik, hogy élete végére határozó befolyással volt ¹⁾. Jézus barátjai, megunva a rossz fogadtatást, a melyben az Isten országa a fővárosban részesült, egy nagy csudát kívántak tőle, a mely a jeruzsálemi hitetlenséget megreszkettesse. Egy Jeruzsálemben ismeretes embernek feltámasztása különösen alkalmasnak tetszett előttük e célra. Ne feledjük itt el, hogy a valódi kritikának lényeges feltétele az, hogy az idők különbségét tekintetbe vegye, s azon ösztönszerű ellenszenvet legyőzze, a mely a tisztán észszerű nevelésnek gyümölcse. Meg kell gondolni továbbá azt is, hogy a tisztátalan és bűnös Jeruzsálemben Jézus nem volt többé önmagáé. Nem ő maga, hanem az emberek voltak annak okai, hogy öntudata vesztett tisztaságából. Kétségbe esve, s a végletekig üzve, nem birt többé magával.

Hivatása uralkodott rajta, és ő uszott az árral. Mint nagy, isteni életpályán történni szokott, ő inkább csak eltűrte, mint végrehajtotta azon csudákat a melyeket a közvélemény követelt tőle. A nagy időköz, a mely bennünket tőle elválaszt, s azon körülmény, hogy csak egy szövegünk van, a melyen a művészi átdolgozásnak világos nyomai látszanak, lehetetlenné teszik annak eldöntését, hogy az előttünk forgó elbeszélés tisztán költött-e, vagy pedig valamely valódi, Bethaniában történt eset szolgált az elterjedt hirnek alapul. De el kell ismernünk azt, hogy János elbeszélésének alakja telje-

¹⁾ Ján. XI. 1. és köv.

sen különbözik azon a nép képzelődéséből származott csudaelbeszélésektől, a melyekkel a synoptikusok telvék. Vegyük még fel azt, hogy János az egyetlen evangyélista, a ki Jézusnak a bethaniai családhozi viszonyát ismerte, és hogy megfoghatatlan volna, hogy egy ily nép által költött történet hogy szorult volna ily személyes emlékek keretébe; akkor valószínűvé leend, hogy azon csuda, a melyről itt szó van, nem azon legenda-szerű csudák közé tartozik, a melyért senkit sem lehet felelőssé tenni. Más szavakkal, mi azt hiszszük, hogy Bethániában történt valami, a mit feltámadásnak tartottak.

A hir már két vagy három ilyen tettet is beszélt Jézusról ¹⁾. A bethaniai családot, talán anélkül, hogy sejtette volna, a legfontosabb cselekedetekben lehetett szerepeltetni. Ők Jézust imádták. Ugylátszik, hogy Lázár beteg volt, s Jézust Peraeából az aggódo nővérek izenete hívta vissza ²⁾. A megérkezése feletti öröm feléleszthette Lázárban az életet. Lehet, hogy azon forró vágy, hogy azoknak, a kik az ő barátjuk isteni küldetését sértőleg tagadták, szájukat betömjék, minden korláton tulragadta ezen szenvedélyes embereket. Talán Lázár, a ki még a betegségtől halavány volt, halotti lepedőbe burkolva, családi sirboltjába záratta magát. Ezen sirboltok a sziklába vágott nagy kamarák voltak, a melyekbe egy négyszögű s óriási kőlappal fedett nyíláson lehetett jutni. Mártha és Mária eleibe

¹⁾ Mát. IX. 18. és köv. Márk. V. 22. és köv. Luk. VII. 11. és köv. VIII. 41. és köv.

²⁾ Ján. XI. 3. és köv.

mentek Jézusnak, s mielőtt őt Bethaniába bocsátották volna, a sirbolthoz vezették. A felindulást, a melyet Jézus holtnak hitt ¹⁾ barátjának sirjánál érzett, a jelenlevők azon zavarnak és borzadálynak ²⁾ tekinthették, a melyek a csudákat kísérni szokták, miután a közvélemény szerint az isteni erő úgy működött az emberben, mint beteges, nehézkóros rángatózás. Jézus (mindig a fentebbi feltétel szerint) még egyszer ohajtott látni azt, a kit szeretett, s miután a kő félre tolatott, Lázár halotti lepelben s bekötött fővel kilépett. Ezen tüneményt természetesen mindenkinek feltámadásnak kellett tartani. A hit nem ismer más törvényt, mint annak az érdekét, a mit igaznak tart. Miután célja teljesen szent, minden aggály nélkül használja a rossz eszközöket, ha a jók eredményre nem vezetnek. Ha ezen bizonyíték nem eléggé alapos, majd alapos lesz a többi! Ha ez a csuda valóban nem történt is meg, történtek mások! . . . Lázár és nővérei a legbensőbbben meg levén győződve a felől, hogy Jézus csudatevő, épen úgy segédkezhettek Jézusnak egyik csudája kivitelében, mint igen sok kegyes ember, a ki meg van győződve vallásának igazsága felől, mások ellenállását oly eszközök által akarja meggyőzni, a melyeknek gyengeségét maga is igen jól ismeri. Lelkiismeretük állapota épen olyan volt, mint a bélyegzetteké, a rángatózóké és a kolostorbéli ördögöktől megszállottaké, a kiket az őket környező világ befolyása és saját hitük ámitásokra ragadnak. A mi Jézust illeti, ő épen oly

¹⁾ Ján. XI. 35. és köv.

²⁾ Ján. XI. 33. és köv.

kevéssé volt képes a tömegnek és néhány tanítványának a csudás iránti vágyát mérsékelni, mint sz. Bernát vagy Assisi szent Ferencz. Egyébiránt a halál néhány nap múlva vissza adja isteni szabadságát, s kiragadja őt egy oly szerep végzetes szükségességéből, a mely napról napra követelőbbé és tarthatlanabbá vált.

És valóban hihető, hogy a bethaniai csuda igen sokat tett Jézus halálának siettetésére ¹⁾. A kik tanúi voltak, elszéledtek a városban és mindenfelé arról beszéltek. A tanítványok a tényt a kivitel részleteivel együtt beszélték el, hogy a csuda annál hihetőbb legyen. Jézusnak többi csudái muló tények voltak, a melyeket a hit önkényt elfogadott s a nép szava kibővített, de a melyekre, ha egyszer megtörténtek, nem tértek többé vissza. De ez valódi esemény volt, a melyről azt állították, hogy általánosan el van ismerve, s a melylyel azt hitték, hogy a farizeusokat el fogják hallgattatni ²⁾. Jézus elleneit e zaj nagyon felboszantotta. Azt mondják, hogy Lázárt meg akarták ölni ³⁾. Annyi bizonyos, hogy a főpap ⁴⁾ azonnal tanácsot tartott, és hogy ezen tanácsban határozottan felállították ezen kérdést: „hogy Jézus és a judaismus fennállhatnak-e együtt?” Ezen kérdést felállítani annyi, mint meg is oldani és a főpap anélkül, hogy próféta lett volna, — mint azt az evangyélista felveszi, — igen könnyen kimondhatta ezen véres elvet: „jobb, hogy egy ember haljon meg az egész nép helyett.”

¹⁾ Ján. XI. 46. és köv. XII. 2—9. és köv. 17. és köv.

²⁾ Ján. XII. 9—10. 17—18.

³⁾ Ján. XII. 10.

⁴⁾ Ján. XI. 47. és köv.

Ezen évbeli főpap, — hogy a negyedik evangyélis kifejezésével éljünk, a ki igen jól adja vissza azon megalázott helyzetet, a melybe a főpapság jutott, — Kaiphas József volt, a kit Valerius Gratus nevezett ki és a ki a rómaiakhoz teljesen ragaszkodott. Mióta Jeruzsálem a procuratoroktól függött, a főpapi hivatal változóvá lett; majd minden évben volt letevés. Kaiphas azonban tovább megtartotta, mint a többiek. Ő a 25-ik évben lépett hivatalába, s azt csak a 36-ikban vesztette el. Jelleméről semmit sem tudunk. Sok körülmény azt gyaníttatja, hogy hatalma csak névleges volt. Valóban mindig is találunk vagy mellette, vagy felette valakit, a kinek ugylátszik, hogy azon válságos pillanatokban, a melyekkel foglalkozunk, határozottan tulajdonomó hatalma volt.

Ez Kaiphásnak ipa, Hanan, vagy Annas, Seth fia, hivatalából kitett főpap volt, a ki a főpapság ezen változandósága között tulajdonképen egész tekintélyét megtartotta. Hanan a főpapságot Quirinius legatustól időszámításunk hetedik éveben nyerte. Hivatalát a 14-ik évben, Tiberius trónra lépésekor vesztette el, de nagy tekintélyben maradt. Bár hivatal nélkül volt, még is főpapnak nevezték ¹⁾, s minden fontosabb ügyben tanácsos kértek tőle. Ötven éven át majdnem szakadatlanul az ő családja birta a főpapságot; egymásután öt fia viselte e méltóságot ²⁾, vejét, Kaiphást nem is számítva. Közönségesen „papi család“-nak nevezték, mintha abban a papság örökölhető lett volna ³⁾. A tem-

¹⁾ Ján. XVIII. 15—23. Csel. IV. 6.

²⁾ Jos. Ant. XX. IX. 3.

³⁾ Jos. Ant. XV. III. 1. B. J. IV. V. 6. és 7. Csel. IV. 6.

plomi főhivatalokat is mind ők birták ¹⁾). Igaz, hogy egy másik család felváltva birta a papságot a Hánánéval, ez a Boethus ²⁾ család volt. Azonban a Boethusim, a kiknek szerencséje nem a legtisztességesebb alapon kezdődött, sokkal kevesebbé tiszteltettek az áhitatos polgárságtól. E szerint Hanán volt tulajdonképen a papi párt feje. Kaiphas mindent csak őáltala tett, hozzá voltak szokva, hogy neveiket mindig együtt említették, sőt a Hanáné mindig elől állott ³⁾). Természetes, hogy a főpapi méltóságnak évenkénti s a procuratornak szeszélyétől függő változási rendszere mellett egy vén főpap, a ki a hagyomány titkait birva, oly sok fiatal tehetséget látott fel- és lelépni, s elég befolyása volt, hogy ezen méltóságot születésükre nézve öneki alárendelt egyénekre ruházza, igen fontos személyiség lehetett. Mint az egész templomi aristokratia ⁴⁾, ők is sadduceusok voltak, mint Josephus mondja, „igen kegyetlenül ítélő felekezet.“ Fiai is mind tüzes üldözők voltak ⁵⁾). Egyik közülök, a kit, mint atyját, Hanannak hívtak, Jakabot, az Urnak testvérét oly körülmények közt köveztette meg, a melyek sokban hasonlitanak Jézus halálának körülményeihez. A család lelkülete kevély, merész és kegyetlen volt ⁶⁾); teljesen birta azon gunyolódó, nyakas gonoszságot, a mely a zsidó politikát jellemzi. E szerint mind azon tényekért, a melyek

¹⁾ Jos. Ant. XX. IX. 3.

²⁾ Jos. Ant. XV. IX. 3. XIX. VI. 2. VIII. 1.

³⁾ Luk. III. 2.

⁴⁾ Csel. V. 17.

⁵⁾ Jos. Ant. XX. IX. 1.

⁶⁾ Jos. Ant. XX. IX. 1.

itt be fognak következni, Hanant és az övéit sujtja a felelősség terhe. Hanan (vagy ha jobban tetszik, az a párt, a melyet ő képviselt : ölte meg Jézust. Hanan volt a főszereplő ezen borzasztó drámában és sokkal inkább megérdemlette volna, hogy az emberiség átka sujtja, mint Kaiphas vagy Pilátus.

Az evangyélista Kaiphas szájába adja azon döntő szót, a mely Jézus halálos ítéletét előidézte ¹⁾. Azt hitték, hogy a főpap némi prófétai adománynyal bír; azért lett e szó a keresztyén egyházra nézve oly mélyértelmű jósige. Azonban ezen szó, — bárki mondta is, az egész papi párt gondolata volt. Ezen párt határozott ellensége volt minden népmozgalomnak. Ez igyekezett a vallási rajongókat visszatartóztatni, miután tulzott predikációikból helyesen következtette az egész nemzet elpusztulását. Jóllehet a Jézus által előidezett mozgalomban semmi világi sem volt, de a papok mégis a római járom sulyosbitását s a templomnak, gazdagságuk és méltóságaik ²⁾ forrásának elpusztulását következtették abból. Jeruzsálem 37 évvel későbbben történt elpusztulásának okai mindenesetre másutt keresendőek, mint a keletkező keresztyénségben. Magában, Jeruzsálemben voltak azok, nem Galilaeában. De azt sem lehet mondani, hogy a papok által ez alkalommal felállított ok annyira a valószínűség határain kívül lett volna, hogy azt becstelennek kellene tartani. Ha Jézus eredményre jut, bizonyos értelemben mindenesetre a zsidó nemzet elpusztulását idézi elő. Azon elvekből in-

¹⁾ Ján. XI. 49—50. V. ö. ugyanott XVIII. 14.

²⁾ Ján. XI. 48.

dulva ki, a melyeket a régi politika egész terjedelmében elfogadott, Hanan és Kaiphas egészen helyesen mondták, hogy „jobb, hogy egy ember haljon meg az egész nép helyett“. Véleményünk szerint ez igen alávaló okoskodás, de ez volt a világ kezdete óta minden conservatív pártnak az okoskodása. A „rend pártja“ (én ezen kifejezést szűk és kicsinyes értelmében veszem) mindig egyforma volt. Azt híván, hogy a kormánynak legfőbb feladata a népmozgalmaknak elkerülése, hazafiui kötelességének tartja a tömeges vérontást törvényes gyilkosság által gátolni meg. Keveset gondolva a jövővel, nem sejti, hogy midőn minden kezdeményezésnek hadat üzen, azon veszélynek teheti ki magát, hogy épen azon eszmét rombolja össze, a mely diadalra van hivatva. A Jézus halála ezen politika ezerféle alkalmazásainak egyike volt. A mozgalom, a melyet ő vezérlett, tisztán szellemi volt; de mégis mozgalom volt; e szerint a rend embereinek, — meg lévén győződve, hogy az emberiségre nézve igen lényeges dolog, hogy meg ne mozduljon, — meg kellett ezen új szellemi mozgalom fejlődését gátolni. Soha sem láttunk kiáltóbb példát, hogy mennyire eltéveszti célját az ily eljárás. Ha Jézus szabadon marad, a lehetetlenség elleni kétségbeesett harcban kimerül. Elleneinek esztelen gyűlölete elhatározza művének sikerét s megpecsételte az ő istenségét.

E szerint Jézus halála már Februárban, vagy Márczius elején ¹⁾ el volt határozva. De még egy időre elkerülte azt. Visszavonult egy kevesebbé ismert

¹⁾ Ján. XI. 53.

Ephraim vagy Ephron nevű városba, Bethel felé, Jeruzsálemtől egy kis napi járásnyira ¹⁾). Itt volt tanítványaival néhány napig, míg a vihar elvonult. De a parancs ki volt adva, hogy mihelyt Jeruzsálembe megy, elfogják. A husvét ünnepe közelgett, s hitték, hogy akkor szokása szerint bemegy Jeruzsálembe ²⁾).

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Jézus életének utolsó hete.

Jézus csakugyan megindult tanítványaival, hogy a hitetlen várost még egyszer utóljára lássa. Környezetének reményei mindig magasabbra fokozódtak. Mídon Jeruzsálem felé mentek, mindnyájan azt hitték, hogy ott az Isten országa ki fog jelentetni ³⁾). Az emberek istentelensége a legfőbb fokra hágott; ez annak a jele volt, hogy a teljesülés közel van, és ez oly szilárd meggyőződéssé vált, hogy már a rang felett vitáztak ⁴⁾). Ez alkalmat használta fel, a mint mondják, Salome arra, hogy fiai számára az ember fiának jobb és

¹⁾ Ján. XI. 54. V. ö. II. Krón. XIII. 9. Jos. B. J. IV. IX. 9.; Euseb. in St. Hier. De situ et nomine loc. hebr. 'Eφζών és Eφζαίμ alatt.

²⁾ Ján. XI. 55—56. A tények sorozatát illetőleg ezen egész szakaszban János rendszerét követjük. Ugy látszik, hogy a synoptikusok Jézus életének azon szakáról, a mely a szenvedés idejét megelőzte, nem jól vannak értesülve.

³⁾ Luk. XIX. 11.

⁴⁾ XXII. 24. és köv.

bal keze felől helyet kérjen ¹⁾. Ellenben a mester komoly gondolatokkal foglalkozott. Néha komor neheztesben tört ki ellenségei ellen, elbeszélte azon példabeszédet, midőn egy főrangú ember elment, hogy magának országot foglaljon; de alig ment el, alattvalói semmit sem akartak többé róla tudni. — A király viszatér, előhozatja mindazokat, a kik nem akarják, hogy uralkodják, és megöleti őket ²⁾. Néha egyszerre megsemmisíti tanítványainak ábrándjait. Midőn Jeruzsálemtől éjszak felé a köves uton ballagtak, Jézus elgondolkodva előbbre haladt tanítványai csoportjánál. Mindnyájan hallgatva és félelemérzettel néztek reá, és senki sem merte megszólítani. Már több ízben beszélt előttük jövőendő szenvedéseiről, de ők mindig kedvetlenül hallgatták ³⁾. Végre megszólalt Jézus, s egészen nyíltan beszélt előttük közel végéről ⁴⁾. Ez az egész társaságban nagy szomoruságot idézett elő. A tanítványok azt hitték, hogy nem sokára meglátják a jelet a felhőkben. Az Isten országát beavató kiáltás ⁵⁾: „áldott legyen, a ki jön az urnak nevében“ már vidám hangokban rezgett a csapat füleiben. Ezen véres kilátás megzavarta őket. Ezen végzetes utnak minden lépésén majd közelebb, majd távolabb látszott előttük az Isten országa álmaik délibábjában. Ő ellenben megnyugodott azon gondolatban, hogy meg kell halnia, de az ő halála

¹⁾ Mát. XX. 20. és köv.; Márk. X. 35. és köv.

²⁾ Luk. XIX. 12—27.

³⁾ Mát. XVI. 21. és köv.; Márk VIII. 31. és köv.

⁴⁾ Mát. XX. 17. és köv.; Márk X. 31. és köv.; Luk. XVIII. 31. és köv.

⁵⁾ Mát. XXIII. 39.; Luk. XIII. 35.

megváltandja a világot ¹⁾. Közötte és tanítványai között pillanatról pillanatra nagyobb lett a félreértés.

Szokás volt husvét előtt több nappal bemenni a városba, hogy az ünnepi előkészületeket megtehessék. Jézus későbben jött mint a többiek, s egy darabig azt hitték ellenségei, hogy azon reményükben, hogy őt elfogathassák, megcsalódtak ²⁾. Végre az ünnep előtt hatodnappal (Szombaton, Nisan 8-án = Márczius 28.) ³⁾. Bethaniába ért. Szokása szerint Lázár, Mártha és Mária, vagy a poklos Simon házában szállt meg. Ünnepeyes fogadtatást rendeztek számára. A poklos Simonnál nagy lakoma volt ⁴⁾, a melyre igen sokan megjelentek, a kik őt és Lázárt, a kiről a lefolyt napokban oly sokat beszéltek, látni ohajtották. Lázár az asztalnál ült, és a közfigyelmet magára vonta. Mártha szokás szerint szolgált. Ugy látszik, a külső tisztelet megkészszerzése által igyekeztek a közönség hidegségét ellensúlyozni s a vendégnek magas méltóságát kiemelni. Hogy a fogadtatás még ünnepeyesebb legyen, Mária az étkezés alatt egy illatszeres edényt vitt be, és annak tartalmát Jézus lábaira öntötte. Azután széttörte az edényt, alkalmazkodva azon régi szokáshoz, mely szerint azon edényt, a melyet valamely előkelő idegen fogadtatásakor használtak, szét kellett törni. Végre a Jézus iránti tiszteletet egész addig vitte, hogy, — a mi még akkor ismeretlen volt, — letérdelt, és hosszú hajával törölte

¹⁾ Mát. XX. 28.

²⁾ Ján. XI. 56.

³⁾ A husvétot Nisan 14-én ünnepelték. A 33-ik évben Nisan 1 szombat, márcz. 21-nek felelt meg.

⁴⁾ Mát. XXVI. 6; Márk. XIV. 3; V. ö. Luk. VII. 40, 43—44.

meg lábait ¹⁾. Az egész ház eltelt jó illattal, a minek, a fősvény keriothi Judást kivéve, mindenki örült. Tekintve a társaság takarékos szokását, ez valóban pazarlás is volt. A fősvény pénztárnok mindjárt kiszámította, hogy azon illatszereket mily áron lehetett volna eladni s mennyit jövedelmezett volna a szegények pénztárába. Ezen szeretetlen érzés, a mely őföléje még mást is helyzett, rosszul esett Jézusnak. Ő szerette a tiszteletnyilvánításokat, mert céljait előmozdították s hírét, mint Dávid fiáét, megalapították. Midőn tehát a szegényekről volt szó, meglehetősen ingerültséggel felelt: „Szegények mindenkor lesznek veletek, de én nem mindenkor leszek tivatek.“ És fellelkesülve halhatatlanságot ígért azon nőnek, a ki ily válságos pillanatban szeretetet tanusított iránta ²⁾.

Másnap (Vasárnap, Nisan 9-én) bement Jézus Jeruzsálembe ³⁾. Midőn egy utkanyarulatnál az Olajfák hegyéről a várost meglátta, azt mondják, sírt, és egy utolsó felhívást intézett hozzá ⁴⁾. A hegy aljában, a kaputól néhány lépésnyire, midőn a város keleti kerítésének szomszédságába ért, a melyet, valószínűleg a figefäültetvényektől, — Bethfagénak neveztek ⁵⁾, még

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a vendégek lábai nem az asztal alatt voltak mint nálunk, hanem a pamlagon, vagy tricliniumon el voltak nyujtva.

²⁾ Mát. XXVI. 6. és köv.; Márk. XIV. 3. és köv.; Ján. XI. 2; XII. 2. és köv. V. ö. Luk. VII. 36. és köv.

³⁾ Ján. XII. 12.

⁴⁾ Luk. XIX. 41. és köv.

⁵⁾ Mischna, Menachoth, XI. 2; Bab. Talm. Sanhedrin 14. b.; Pesachim 63. b. 91. a; Sota, 45. a Baba Messia 85. a. Ebből az

egy megható elégtételt nyert ¹⁾. Jövetelének hite elterjedt. A galilaeaiak, a kik az ünnepre jöttek, ezáltal igen kellemesen voltak meglepetve, és egy kis diadalt készítettek számára. Egy nöstény szamarat hoztak neki, melyet szokás szerint vemhe is követett. A galilaeaiak legszebb ruháikat nyergül teregették rá és azokra ültették Jézust. Mások azalatt ruháikat az utra teregették és behintették azt zöld pálmagalyakkal. Az őt megelőző és követő sokaság, a mely kezében szintén pálmaágakat vitt, ezt kiáltozá : „Hozsánna a Dávid fiának, áldott legyen, a ki jó az Urnak nevében.“ Némelyek Izrael királyának is czimezték őt ²⁾. „Mester, dorgáld meg a te tanítványaidat,“ mondának a farizeusok. — „Ha ezek megszűnnek, a kövek fognak kiáltani“ felelt Jézus, és bement a városba. A jeruzsálemiek, a kik őt alig ismerték, kérdezték, hogy kicsoda : „Jézus a názárethi próféta Galilaeából“ lőn a felelet. Jeruzsálemnek mintegy 50,000 lakosa volt ³⁾. Vala-

következik, hogy Bethfage egy gyümölcsöskert volt, a mely a templom keleti fala mellett terült el, s a melynek saját falkerítése volt. A következő idézetek Mát. XXI. 1. Márk. XI. 1. Luk. XIX. 29. nem bizonyítják egyenesen azt, hogy Bethfage falu volt, a mint azt Eusebius és st. Jeromos hitték.

¹⁾ Mát. XXI. 1. és köv. Márk. XI. 1. és köv; Luk. XIX. 29. és köv; Ján. XII. 12. és köv.

²⁾ Luk. XIX. 38; Ján. XII. 13.

³⁾ Ugy látszik, hogy a 120,000 szám, melyet Hekataeus említ (Jos. Contr. Apion. I. 22.) tulzott. Cicero úgy beszél Jeruzsálemről mint valami rongyos fészekről (ad Attic. II. ix.). A város régi körfalai nem fogadhatják be a mostani lakosságnak, a mely 15,000-re megy : Robinson Bibl. Ges. I. 421—22. (másó-

mely, kissé feltünőbb esemény, mint egy féligmeddig ismeretes idegennek bevonulása, vagy valami falusi csoportnak megérkezése vagy tolongás a kapu előtt közönséges körülmények között hamar közbeszéd tárgya lön. De ez ünnepek alkalmával rendkívül nagy volt a zaj ¹⁾. Ezeken a napokon Jeruzsálem az idegeneké volt. Ezek között legnagyobb is volt az izgatottság. Görög nyelven beszélő áttértek, a kik szintén bejöttek az ünnepre, nagyon kíváncsiak voltak Jézust látni. E végett tanítványaihoz fordultak ²⁾, de nem tudjuk, hogy mi eredménye lett e találkozásnak. Jézus az éjeket szokása szerint kedves Bethaniájában tölté ³⁾. A három következő napon (hétfőn, kedden, szerdán) ismét bement Jeruzsálembe, s naplement után vagy Bethániába vagy az Olajfák-hegyének nyugoti oldalán fekvő majorokba tért vissza, a hol sok barátja volt ⁴⁾.

Ezen utolsó napokban úgy látszik mély szomorúság szállta meg Jézusnak különben vidám és nyugodt lelkét. Minden elbeszélés öszhangzó bizonyossága szerint elfogatása előtt egy pillanatra ingadozás, zavar s mintegy a halálnak előérzete volt rajta észrevehető. Némelyek szerint így kiáltott volna fel: „Szomorú az én lelkem! Atyám, ments meg ez órától“ ⁵⁾. Azt hitték,

dik kiadás). Ferguson Topogr. of Jerusalem. 51. lap. Forster, Syria and Palaestina 82. lap) négyszeregét.

¹⁾ Jos. B. J. II. xiv. 3; VI. ix. 3.

²⁾ Ján. XII. 20. és köv.

³⁾ Mát. XXI. 17. Márk. XI. 12.

⁴⁾ Mát. XXI. 17—18; Márk. XI. 11—12. 19. Luk. XXI. 37—38.

⁵⁾ Ján. XII. 27. és köv.

hogy erre szózat hallatszott az égből; mások azt mondják, hogy angyal jött őt vigasztalni ¹⁾. Igen el volt terjedve azon monda, hogy ez a Gethsemáne-kertben történt. Azt mondják, hogy Jézus egy kőhajításnyira eltávozott tanítványaitól, és csak Kephást és Zebedeus két fiát vette maga mellé. Ekkor arcra borult és imádkozott. Lelke szomoru volt mind halálig; borzasztó halálkín súlyosodott reá; de az Isten akaratján való megnyugvás győzött ²⁾. Ezen jelenet azon ösztönszerű művészetnél fogva, a mely a synoptikusokat az elbeszélések rendezésében vezette és a mely őket az anyag feldolgozásánál a hatásosra és alkalomszerűre figyelmessé teszi, — Jézus utolsó éjszakájára, az elfogatás pillanatára van téve. Ha ezen elbeszélés igaz volna, úgy nem volna megfogható hogy János, a ki ezen esetnek bizalmas tanuja volt, azt a csütörtök-estének oly körülményes leírásában meg nem említi ³⁾. Minden, a mit e tekintben mondhatunk, abból áll, hogy utolsó napjaiban kegyetlenül nehezült Jézus lelkére a felvállalt küldetés terhe. Egy pillanatra felébredt az emberi természet. Talán a kétkedés szállta meg műve felett. Félelem és habozás vettek rajta erőt, s oly tétlenségbe sülyesztették, a mely rosszabb volt mint a halál. Az ember, a ki nyugalmát és az élet iránti jogos igényeit egy eszmének hozta áldozatul, mindig magába tér egy pil-

¹⁾ Luk. XXII. 43. Ján. XII. 23—29.

²⁾ Mát. XVIII. 36. és köv. Márk. XIV. 3. és köv. Luk. XXII. 39. és köv.

³⁾ Annál kevesebbé volna megfogható, mert János szinte keresi az alkalmat, hogy oly körülményeket kiemeljen, a melyek személyére vonatkoznak, s a melyeknek tanuja egyedül ő volt.

lanatra, ha a halál képe eleibe lép, s azt igyekszik vele elhíttetni, hogy minden hiábavaló. Talán azon megható emlékek valamelyike jutott eszébe, a melyek az erős lelkekben vannak letéve, és a melyek néha éles tőrként hatják át azokat? Talán Galilaeának kutjaira gondolt, a melyeknek tiszta vizéből szomját enyhithette volna, a szőlőkre és figefákra, a melyeknek árnyékában ülhetne, vagy a hajadonokra, a kik tán szerelmüket nyújtották volna neki? Átkozta-e sanyaru sorsát, a mely tőle mindazon örömeket, a melyeket mások élveznek, megtagadta? Sajnálta-e magasztos természetét, és most, midőn saját nagyságának áldozata lett, sirt-e, hogy Názarethben egyszerű kézműves nem maradt? Azt nem tudjuk. Mert mindezen belső harc titok maradt tanítványai előtt. Ők semmit sem értettek abból és mindazt, a mi uroknak nagy lelkében előttük homályos maradt, ártatlan sejtelmekkel egészítették ki. De legalább annyi bizonyos, hogy isteni természete csakhamar győzött. Még elkerülhette volna a halált; de nem akarta. Műve iránti szeretete elragadta őt. Elhatározta, hogy fenéig kiüríti a poharat. Most ismét tisztán és minden folt nélkül áll Jézus. A vitatkozó szőrszálhasogatásai, a csudatevőnek és ördögüzőnek hiszékenysége el vannak feledve. Nem marad egyéb, mint a kinszenvedések páratlan hőse, a lelkiismeret szabadságának alapítója, azon tökéletes eszmény, a mely felé minden szenvedő lélek tekint, hogy magát erősítse és vigasztalja.

A bethfágéi diadal, a vidékieknek azon merészsége, hogy Messiás királyuknak bevonulását Jeruzsálem kapui előtt ünnepelték meg, a legfelsőbb fokra csigázta a farizeusok és a templomi aristocratia elkeseredését.

Szurdán (Nisán 12.) új tanács ült össze Kaiphás József-nél ¹⁾ s Jézusnak rögtön elfogatása határozatba ment. Mindezen intézkedésekben teljes rend és conservatív rendőrségi eljárás uralkodott. Az volt a cél, hogy minden zajt kikerüljenek. Miután a husvét ünnepe, a mely ez évben pénteken estve kezdődött, tolongással és izgatottsággal volt kapcsolatban, tehát elhatározták, hogy ezen napot megelőzik. Jézus népszerű volt ²⁾; lázadástól féltek. Ezért tétetett az elfogatás csőtörtőkre. Az is határozattá lőn, hogy nem a templomban fogják el, a hová mindennap elment ³⁾, hanem hogy kikapogadják szokásait, s valami félreeső helyen fogadják meg. A papok ügynökei a tanítványoknál tudakozódtak, azt reményelve, hogy gyengeségük vagy együgyűségük által értékes felfedezéseknek jőnek nyomába. Meg is találták, a mit kerestek, a keriothi Judásban. Ezen szerencsétlen ember megfoghatatlan okokból elárulta mesterét, megadott minden kívánt felvilágosítást, sőt magára vállalta (ámbar a gonoszságnak ily nagy foka alig hihető) az elfogásra kiküldött csapatnak vezetését is. Azon utálatos emlék, a melyet ezen embernek ostobasága vagy rosszlelkűsége a keresztyénség között hátrahagyott, mindenesetre tulságossá tette az elbeszélést. Judás addig csak olyan tanítvány volt mint a többi; megvolt apostoli czíme is; csudákat is tett és ördögöket üzött. A legenda, a mely határozott színezést követel, csak tizenegy szentet, és egy elvete-

¹⁾ Mát. XXVI. 1—5. Márk. XIV. 1—2. Luk. XXII. 1—2.

²⁾ Mát. XXI. 46.

³⁾ Mát. XXVI. 45.

múltet bocsáthatott a végvacsorához. A valóság nem ismer ily határozott megkülönböztetést. A pénzvágý, a melyet a synoptikusok az említett bűn indokául említettek, nem elég annak megmagyarázására. Különös volna, ha egy ember, a ki a pénztárt kezelte, és igen jól tudta, hogy mit vesz a főnök halála által, hivatalának jövedelmét ¹⁾ oly csekély összeg pénzért ²⁾ elcserélte volna. Vagy talán azon dorgálás sértette meg Judás hiuságát, a melyben a bethániai lakománál részesült? Még ez sem elég, János úgy tünteti fel őt, mint a ki kezdet óta tolvaj és hitetlen volt ³⁾, de ez minden valószínűséget nélkülöz. Inkább féltékenység és elfojtott gyűlölség lehetett az indok. Azon különös gyűlölet, a melyet János Judás iránt feltüntet ⁴⁾, igazolja ezen véleményt. Judás, a ki kevesebbé volt tisztaszivű mint a többi, valószínűleg észrevétlenül elsajátította azon szűkkeblűséget, a mely hivatalával együtt járt. Talán a mindennapi foglalkozásoknál igen gyakori eset következtében oda jutott, hogy a pénztár hasznát többre tette a múnél, a melynek az szolgált; és így a kezelő megölte az apostolt. A zugolódás, a melyet Bethániában hallatott, azt gyaníttatja, hogy ő sokallotta azt, a mibe a mester szellemi családjának kerül. Ezen kicsinyes takarékoság már bizonyosan több surródást is idézett elő a kis társulatban.

A nélkül, hogy tagadnók, hogy a keriothi Judás nagyban elősegítette Jézus elfogatását, mégis azt

¹⁾ Ján. XII. 6.

²⁾ János nem is szól pénzbeli jutalomról.

³⁾ Ján. VI. 65. XII. 6.

⁴⁾ Ján. VI. 65. 71—72. XII. 6. XIII. 2. 27. és köv.

hiszszük, hogy azon átkok, a melyeket a világ reá szór, részben igaztalanok. Talán több volt tettében az ügyetlenség, mint a romlottság. A népnek erkölcsi érzülete élénk és igaz, de állhatatlan és következetlen. A pillanat hatásának nem tud ellenállani. A köztársasági párt titkos társulatainak keblében sok volt a mély meggyőződés és őszinteség, de sok áruló is volt közöttük. Egy kis boszu elég volt arra, hogy a párt embere árulóvá legyen. De ha a szegény Judásnak eszét néhány pénzdarab utáni örült vágy zavarta is meg, még is, úgy látszik, nem vesztette el teljesen erkölcsi érzését, mert midőn bűnének következményeit látta, megbánta tettét ¹⁾ és megölte magát.

E ponttól fogva minden pillanat ünnepélyessé lesz, és az emberiség történetében többet számít mint évszázadok. Csütörtökig (Nisan 13. april 12.) jutottunk. A következő estvén kezdődött a husvét azon vacsorával, a melynél a bárányt ették. Az ünnep hét napig tartott, s az idő alatt kovásztalan kenyeret ettek. Ezen hét nap elseje és utolsója különösen ünnepélyes jellemű volt. A tanítványok már az ünnepi előkészületekkel foglalkoztak ²⁾. A mi Jézust illeti, azt hihetnők, hogy ő tudta Judás árulását, és sejtette sorsát, mely reá várt. Estve vacsorált utoljára tanítványaival. Ez nem a szertartásos husvét lakoma volt, a mint azt későbbben egy napot tévesztve ³⁾ felvették, de az ősegy-

¹⁾ Mát. XXVII. 3. és köv.

²⁾ Mát. XXVI. 1. és köv; Márk. XIV. 12. Luk. XXII. 7 Ján. XIII. 29.

³⁾ Ez a synoptikusok rendszere. (Mát. XXVI. 17. és köv. Márk. XIV. 12. és köv. Luk. XXII. 7, 15.). De János, a kinek

házra nézve ezen csütörtöki vacsora lett az igazi husvét, s az új szövetség pecsétje. Minden tanítvány ehhez csatolta legdrágább emlékeit, és igen sok, megható vonás, a melyet a mesterről fentartottak, ezen vacsora alkalmára tétetett át, a mely a keresztyén kegyesség sarkkövévé és a legtermékenyebb intézmények kiinduló pontjává vált.

Azon gyengéd szeretet, melyet Jézus őt környező kis egyháza iránt érzett, bizonynyal épen e pillanatban áradt tul ¹⁾. Vidor és erős lelke, az őt ostromló komor gondok ellenhatása daczára, könnyű volt. Minden barátja számára volt egy szava. Különösen kettő, János és Péter, vonzalmának különös jeleiben részesültek. János (legalább ő maga úgy mondja) Jézus mellé dült a padon, és fejét az ur mellére hajtotta. A vacsora vége felé majdnem kicsuszott a száján azon titok, a mely szívét nyomta: „Bizony mondom nektek, egy tiközületek elárul engemet“ ²⁾. Ezen elfogulatlan emberek erre megijedtek; kölcsönösen egymásra néztek, s mindenik megvizsgálta magát. Judás jelen volt, és Jézus, a kinek egy idő óta oka volt irányában bizalmatlan lenni ezen szó által tekintetéből, vagy zavart maga vi-seletéből bűnének bevallását akarta kiolvasni. De a

közleménye ezen részre vonatkozólag tulnyomólag jelentékeny, határozottan úgy veszi fel, hogy Jézus azon a napon halt meg, a melyen a bárányt eszik (XIII. 1—2, 29; XVIII. 28; XIX. 14, 31.). A Talmud is a husvétünnep előestéjére teszi Jézus halálát (Bab. Talm. Sanhedrin 43. a. 47. a.).

¹⁾ Ján. XIII. 1. és köv.

²⁾ Mát. XXVI. 21. és köv; Mát. XIV. 18. és köv; Luk. XX. 21. és köv. Ján. XIII. 21. és köv. XXI. 20.

hűtlen tanítvány nem veszté el lélekjelenlétét, sőt még, a mint mondják, a többivel együtt azt is merte kérdezni : „Én vagyok-e az, mester?“

Ezalatt Péternek egyenes és becsületes lelke kinpadon volt. Intett Jánosnak, hogy tudja ki, kiről szól a mester. János, a ki Jézussal beszélhetett, a nélkül, hogy a többiek hallották volna, kérte őt, hogy fejtse meg e talányt. Jézus, a ki csak gyanakodott, nem akart nevet említeni, csak azt mondotta Jánosnak, hogy jól vigyázzon arra, a kinek egy tálba mártott falatot fog nyújtani. Együttal egy darabka kenyeret megmártott, és azt Judásnak nyújtotta. Egyedül János és Péter értették. Ezután Jézus Judáshoz néhány szót intézett, a melyekben éles szemrehányás volt, de a jelenlevők nem értették meg. Azt hitték, hogy Jézus a másnapi ünnepre vonatkozó utasításokat ad neki, és kiment ¹⁾).

Első pillanatra egyik sem talált e vacsorában semmi feltűnőt, és azon aggodalmakat kivéve, a melyeket az ur tanítványaival közölt, s a melyet azok csak féligmeddig értettek, semmi különös nem történt. De Jézus halála után ezen estvének sajátságos ünnepélyes jelentőséget adtak, és a hívők képzelete a kedves titokszerűség félhomályával vonta azt be. A mire egy kedves személynél legjobban emlékezünk, azok annak végső napjai. Elkerülhetetlen csalódásnál fogva azon szavaknak, a melyeket tőle akkor hallottunk, oly értelmet adunk, a melyet azok csak a halál után nyertek; néhány év emlékeit néhány órára szorítjuk össze. Az

¹⁾ Ján. XIII. 21. és köv. Ez által a synoptikus elbeszélések valószínűtlenségei megszűnnek.

említett vacsora után a legtöbb tanítvány nem látta többé Jézust. Ez bucsulakoma volt. Most is, mint sok más lakománál, végrehajtotta Jézus a kenyérszegés titokszerű szokását. Miután már korán azt hitték, hogy a kérdéses lakoma husvét napján történt, és valódi husvét-i lakoma volt, igen természetes volt azon meggyőződés, hogy az urvacsoraszegés ez alkalommal történt. Azon feltevésből indulva ki, hogy Jézus pontosan tudta halálának pillanatát, a tanítványoknak azon meggyőződéshez kellett jutni, hogy igen sok fontos cselekvényt utolsó óráira halasztott. Egyébiránt az első keresztyéneknek egyik alapfogalma levén, hogy Jézus halála oly áldozat volt, a mely az ő szövetség áldozatainak helyébe lépett, tehát azon vacsora, a melyről azt hitték, hogy egyszer s mindenkorra a szenvedés előestéjén tartatott, kiválólag áldozattá, az újszövetségnek behelyezési tényévé, s a mindenek üdvösségeért kiontott vérnek jelévé lett ¹⁾). Így a kenyér és bor, kapcsolatban a halállal, a Jézus szenvedései által megpecsételt újszövetségnek jelképévé s Krisztus áldozatának emlékévé vált az ő újra eljöveteleig ²⁾).

Ezen mysterium már korán egy kis szent elbeszéléssé képződött, a melyet négy igen hasonló alakban birunk ³⁾). János, a ki a végvacsorai eszméket annyira szereti ⁴⁾, az utolsó vacsorát oly terjedelmesen beszéli

¹⁾ Luk. XXII. 20.

²⁾ I. Kor. XI. 26.

³⁾ Mát. XXVI. 26—28. Márk XIV. 22—24. Luk. XXII. 19—21. I. Kor. XI. 23—25.

⁴⁾ VI. fejezet.

el, a ki oly sok körülményt és oly sok beszédet ¹⁾ csatol hozzá; János, a kinek az evangyéliomi elbeszélők közül itt egyedül van szemtanui tekintélye: nem ismeri ezen történetet. Ez azt bizonyítja, hogy ő a szentséget nem tekintette a vacsora alkatrészének. Őelőtte a végvacsora szertartási része a lábmosás. Valószínű, hogy ezen utolsó szertartás több keresztyén családokban oly jelentőséget nyert, a melyet azóta elvesztett ²⁾. Jézus kétségtelenül több alkalommal gyakorolta azt, hogy tanítványait testvéri alázatosságra tanítsa. Azon szándékból, hogy Jézusnak minden nagy erkölcsi és szertartási utasításait a vacsora körül összpontosítsák, ezt is halálának előestéjére tették.

Egyébiránt a szeretet, egyetértés, könyörület és kölcsönös odaadás magasztos érzelmei hatották át azon emlékeket, a melyek Jézus utolsó óráiról fennmaradtak ³⁾. Az őáltala, vagy szelleme által alapított egyháznak egysége, mindig ez képzi azon beszédek és jelvények lelkét, a melyeket a keresztyén hagyomány ezen szent pillanatokra vitt vissza. „Uj parancsolatot adok nektek, — ugymond — hogy egymást szeressétek: a mint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egy-

¹⁾ XIII—XVIII. fejezet.

²⁾ Ján. XIII. 14—15. V. ö. Mát. XX. 26. és köv. Luk. XXII. 26. és köv.

³⁾ Ján. XIII. 1. és köv. A Jézus szájába adott beszédeket nem lehet történetieknek tartani. Tele vannak oly fordulatokkal és kifejezésekkel, a melyek nem illenek Jézus beszédeinek irányához, s inkább Jánosnak szokott beszédmódjához hasonlitanak. Így a felkiáltó kifejezés „fiaim“ (Ján. XIII. 33.) igen gyakori Jánosnál, de úgy látszik, hogy Jézus nem használta.

mást. Erről ismerik meg mindenek, hogy éntanítványim vagytok, ha egymást szeretenditek. Nem mondalak többé titeket szolgálknak, mert a szolga nem tudja mit mivel az ő ura; titeket pedig mondalak barátimnak; mert mindeneket, a melyeket hallottam az én atyámtól, megjelentettem nektek. Ez az én parancsolatom, hogy egymást szeressétek“ ¹⁾. Még ezen utolsó pillanatokban is mutatkozott némi versengés és harcz az elsőség felett ²⁾. Jézus értésükre adta, hogy ő olyan volt tanítványai között, mint a szolga, tehát annál több okuk van, hogy egymásnak alárendeljék magukat. Némelyek szerint, midőn a bort itta, azt mondotta volna: „Nem iszom ez időtől fogva e szőlőtőkének gyümölcséből mind a napig, melyen tiveletek ujat iszom az én atyám országában“ ³⁾. Mások szerint nem sokára menyeyei lakomát ígért nekik, a hol királyi székeken ülendnek mellette ⁴⁾.

Ugy látszik, hogy a vacsora vége felé Jézus sejtelsei tanítványait is meglepték. Mindnyájan érezték, hogy az urat komoly veszély fenyegeti, és hogy a válság közel van. Jézus egy pillanatra védelmi eszközökről gondoskodott, és kardokról beszélt. Csak kettő volt a társaságnak. „Elég“ mondá ő ⁵⁾. Csakhamar lemondott ezen gondolatról, látta hogy a félénk falusiak nem állhatnak ellen a hatalmas jeruzsálemi hatóság fegyvereinek. Kephás, tele bátorsággal, érzelemmel és ön-

¹⁾ Ján. XIII. 33—35. XV. 12—17.

²⁾ Luk. XXII. 24—27. V. ö. Ján. XIII. 4. és köv.

³⁾ Mát. XXVI. 29. Márk XIV. 25. Luk. XXII. 18.

⁴⁾ Luk. XXII. 29—30.

⁵⁾ Luk. XXII. 36—38.

bizalommal megesküdött, hogy együtt megy vele a fogságba és a halálra, Jézus e felett szokott szelidségével némi kétséget fejezett ki. Egy hagyomány szerint, a mely valószínűleg magától Pétertől származik, Jézus a kakasszóra utalta őt ¹⁾. Mindnyájan megesküdtek, mint Kephás, hogy nem fognak ingadozni.

HUSZONNEGYPEDIK FEJEZET.

Jézus elfogatása és pöre.

Az éj már teljesen beállt ²⁾, midőn a teremből távoztak ³⁾. Jézus szokása szerint átment a Cedronvölgyön, s tanítványaival együtt a Gethsemáni ketbe ment az Olajfahegy tövében ⁴⁾. Ott leült. Tanítványait rendkívüli felsőbbbségével tulszárnyalva, virrasztott és imádkozott. Azok aludtak mellette, midőn egyszerre fáklyafénynél egy fegyveres-csoport mutatkozott. Templomszolgák voltak, botokkal fegyverkezve, a rendőrszolgák egy neme, a melyet a papoknak meghagytak, egy osztály kardokkal felfegyverzett római zsoldos által kísértetve. Az elfogatási parancs a főpap-

¹⁾ Mát. XXVI. 31. és köv. Márk XIV. 29. és köv. Luk. XXII. 33. és köv. Ján. XIII. 36. és köv.

²⁾ Ján. XIII. 30.

³⁾ A Mát. XXVI. 30. és Márk XIV. 26. említett vallásos ének azon véleményen alapul, hogy Jézus utolsó vacsorája a husvét volt. Azelőtt és után zsoltárokat énekeltek.

⁴⁾ Mát. XXVI. 36. Márk XIV. 32. Luk. XXII. 39. Ján. XVIII. 1—2.

tól és a sanhedrintől volt kiadva ¹⁾. Judás, a ki Jézusnak szokásait ismerte, ezen helyet jelelte ki, mint olyat, a hol őt legkönnyebben megtámadhatják. Az első időszak öszhangzó hagyománya szerint Judás maga kísértette a csapatot ²⁾ s némelyek szerint ³⁾ annyira vitte az alávalóságot, hogy árulójelül a csókot választotta. Bármint álljon is e körülmény, annyi igaz, hogy a tanítványok megkísérlették az ellenállást ⁴⁾. Egyikük (szemtanuk szerint Péter) ⁵⁾ kihúzta kardját és a főpap egy Malek nevű szolgájának fülét megsebesítette. Jézus meggátolta a mozgalmat. Maga adta át magát a zsoldosoknak. A tanítványok, sokkal gyengébbeknek érezvén magukat, semhogy egy nagytekintélyű hatóság ellen sikeresen felléphetnének, futásnak eredtek és elszéledtek. Csak Péter és János nem vesztették el az urat szemeik elől. Egy könnyű ruházatu ismeretlen ifjú követte őt. Azt is meg akarták fogni, de elfutott, s ruháit a poroszlók kezében hagyta ⁶⁾.

Az eljárás, a melynek követését a papok Jézus ellen elhatározták, a fennálló törvények szerint egészen jogszerű volt. A „csábitók (mesith) elleni eljárás, — a kik a vallás tisztasága ellen vétkeznek, — a Talmudban oly részletességgel le van írva, a melynek gyer-

¹⁾ Mát. XXVI. 47. Márk XIV. 43. Ján. XVIII. 3. 12.

²⁾ Mát. XXVI. 47. Márk XIV. 43. Luk. XXII. 47. Ján. XVIII. 3. Csel. I. 6.

³⁾ A synoptikusok hagyománya szerint. János szerint Jézus maga nevezi meg magát.

⁴⁾ Ezen pontban mindakét hagyomány megegyez.

⁵⁾ Ján. XVIII. 10.

⁶⁾ Márk XIV. 51—52.

mekded szemtelensége mosolyra indit. A jogászi csel jelentékeny részét képezi ezen bünvádi eljárásnak. Ha valaki csábitással vádoltatik, két tanut egy álfal megett elrejtene; a vádlottat a mellette való szobába csalják, a hol őt a két tanu hallhatja, anélkül, hogy ez láthatná őket. Ekkor mellette két gyertyát gyujtanak, hogy bizonyos legyen, hogy a tanuk őt látták ¹⁾). Akkor ismételtetik vele káromlásait. Felszólítják őt, hogy vonja vissza. Ha megmarad állítása mellett, a két tanu, a ki kihallgatta, a törvényszék eleibe vezeti őt, és azután megkövezik. A Talmud előadása szerint Jézus ellen is így jártak el, s két felállított tanunak bizonyosságára ítélték el; egyébiránt a csábitás bűne volt az egyetlen, a mely ellen így tanukat állítottak fel ²⁾).

Jézus tanítványai valóban azt állítják, hogy azon bűn, a melylyel Jézus vádoltatott, a csábitás volt ³⁾), és némely egyes részletek kivételével, a melyeket a rabbi-képzelődés alkotott, az evangyéliomok elbeszélése vonásról vonásra megfelel a Talmudban kiszabott eljárásnak. Jézus ellenségeinek terve az volt, hogy reá tanuvallomások és saját beismerés alapján az istenkáromlást és a mózesi vallás megtámadását bebizonyítsák, őt a törvény értelmében halálra ítéljék, és ezen ítéletet Pilátussal megerősíttessék. A papi hatalom, mint már láttuk, tényleg egészen Hanan kezében volt. Az elfogatási parancs is valószínűleg őtőle jött ki.

¹⁾ Bünvádi eljárásoknál csak szemtanuk fogadtatnak el. Mischnah. Sanhedrin. IV. 5.

²⁾ Jer. Talm. Sanhedrin. XIV. 16.; Babyl. Talm. ugyanazon fejezet. 43. a.; 67. a.

³⁾ Mát. XXVII. 63.; Ján. VII. 12, 47.

Jézust mindjárt először ezen hatalmas emberhez vitték ¹⁾. Hanan tanát és tanítványait illető kérdéseket intézett hozzá. Jézus jogos büszkeséggel utasította vissza a hosszas magyarázatokba bocsátkozást. Hivatkozott tanítására, a mely nyilvános volt; kinyilatkoztatta, hogy soha sem volt titkos tana; s felhívta a volt főpapot, hogy kérdezze meg azokat, a kik őt hallották. Ezen felelet egészen természetes volt; de a tulzott tisztelet, a mely a vén főpapot környezte, merésznek tállalta; s a jelenlevők egyike, azt mondják, arczulcsapással felelt reá.

Péter és János egész a főpap házáig követték mesterüket. Jánost, a ki a házban ismerős volt, minden nehézség nélkül bebocsátották, de Pétert feltartóztatták az ajtónál, és csak János pártfogása mellett bocsátották be. Az éj hideg volt. Péter az előszobában maradt, s a tűzhöz közeledett, a melynél a cselédség melegedett. Mindjárt megismerték, hogy a vádlott tanítványa. A szerencsétlen, galilaeai kiejtése által elárulva s a szolgálknak kérdezősködéseitől zaklattatva, a kik közül az egyik rokonságban volt Malekkel és őt Gethsemánében látta, háromszor megtagadta, hogy Jézussal semmi legkisebb viszonya sincs. Azt hitte, hogy Jézus nem hallhatja őt, és nem gondolta meg, mily nagy szeretetlenséget követett el ezen gyáva színeskedés által. De jó természete hamar szemére vetette elkövetett hibáját. Egy esetleges körülmény, a

¹⁾ Ján. XVIII. 13. és köv. Ezen körülmény, a mely egyedül Jánosnál emlittetik, a legjobb bizonyíték a negyedik evangyéliom történelmi becse felől.

kakas kukorikolása egy szót idézett emlékébe, a melyet Jézus mondott neki. Szíven találva kiment és keservesen sirt ¹⁾).

Ámbár a végrehajtandó törvényes gyilkosságnak tulajdonképeni szerzője Hanan volt, még sem volt annyi joga, hogy Jézus halálos ítéletét kimondja, elküldötte tehát őt vejéhez, a ki a hivatalos czimet bírta. Ezen embernek, a ki ipjának vak eszköze volt, természetesen mindent jóvá kellett hagyni ²⁾. A sanhedrin együtt volt nála. A kihallgatás megkezdődött; több tanu, a ki a Talmudban leirt módon elkészítettetett, megjelent a törvényszék előtt. Azon végzetes szó, a melyet Jézus valóban mondott: „elrontom az Istennek templomát és harmadnapon felépitem azt“ két tanu által idéztetett. A templomot káromolni a zsidó törvény szerint annyi volt, mint magát az Istent káromolni ³⁾. Jézus hallgatott és vonakodott a kérdéses szót megmagyarázni. Ha egy elbeszélésnek hitelt adhatunk, a főpap őt kérve kérte, hogy mondaná meg, ha ő-e a Messiás; Jézus bevallotta azt és a gyülekezet előtt hirdette mennyei birodalmának eljövételét ⁴⁾. Jézus bántorsága, miután a halálra el volt határozva, nem kívánja ezt. Valószínű az, hogy itt is, mint Hanan előtt hallgatott. Általában véve utolsó napjaiban ez volt szabálya. Az ítélet el volt határozva; csak ürügyet keres-

¹⁾ Mát. XXVI. 69. és köv.; Márk XIV. 66. és köv.; Luk. XXII. 54. és köv.; Ján. XVIII. 15. és köv. 25. és köv.

²⁾ Mát. XVI. 57.; Márk XIV. 33. Luk. XXII. 66.

³⁾ Mát. XXIII. 16. és köv.

⁴⁾ Mát. XXVI. 64.; Márk. XIV. 62.; Luk. XXII. 69. János ez esetről mitsem tud.

tek. Jézus érezte ezt, s azért nem is bocsátkozott haszontalan védelembe. Az igazhitű zsidóság szempontjából ő valóban istenkáromló és a fennálló vallásnak megrontója volt; és a törvény csakugyan halállal büntette ezen bűnöket¹⁾. A gyűlés egyhangulag halálra méltónak nyilvánítá őt; a tanács azon tagjai, a kik titokban jóakarói voltak, nem voltak jelen, vagy nem szavaztak²⁾. A régi aristokratiának szokásos könnyelmősége nem engedte, hogy a bírák kimondott ítéletük következményei felett komolyan gondolkodjanak. Egy emberéletem akkor igen könnyen feláldoztak. A sanhedrin tagjai bizonyosan nem gondolták meg, hogy gyermekeiket majd az elkeseredett utókor fogja e megvető gondatlanságért számadásra vonni.

A sanhedrinnek nem volt joga halálos ítéletet végrehajtani³⁾. De azon hatalomzavar között, a mely akkor Judaeában uralkodott, Jézus e pillanattól fogva halálra volt ítélve. Az éjnek hátralevő részében ki volt téve a cselédség gorombaságainak, a kik aztán minden alávalóságot elkövettek rajta⁴⁾.

Másnap reggel ismét összegyűltek a papok és a nép vénei⁵⁾. Az volt a feladat, hogy a sanhedrin által kimondott halálos ítéletet, a mely a római uralom óta érvénytelen volt, Pilátussal megerősíttessék. A procu-

¹⁾ Levit. XXIV. 14. és köv.; Deuter. XIII. 1. és köv.

²⁾ Luk. XXIII. 50—51.

³⁾ Ján. XVIII. 31.; Jos. Ant. XX. IX. 1.

⁴⁾ Mát. XXVI. 67—68.; Márk XIV. 65.; Luk. XXII. 63—65.

⁵⁾ Mát. XXVII. 1; Márk XV. 1; Luk. XXII. 66; XXIII. 1; Ján. XVIII. 28.

rator nem birt azon teljhatalommal mint a császári legatus, hogy élet s halál felett ítélhessen. De Jézus nem volt római polgár, és így a kormányzó felhatalmazása elég volt, hogy az ellene hozott ítélet végrehajtásék. Mint közönségesen történni szokott, hogy, ha valamely politikus nemzet oly népet hódít meg, a melynek polgári és vallási törvényei össze vannak olvadva, a rómaiak mintegy kénytelenek lőnek a zsidó törvényt hivatalosan támogatni. A római törvény nem volt a zsidókra alkalmazható. Ezek azon egyházi törvények alatt maradtak, a melyek a Talmudban fel vannak jegyezve, épen mint az algieri arabok, a kik az izlam törvényei szerint kormányoztatnak. A rómaiak, ámbár a vallási dolgokban egészen semlegesek voltak, igen sok oly büntetést hagytak helyben, a mely vallásos bűnre mondatott ki. Helyzetük körülbelül olyan volt, mint az indiai szent városoké az angol uralom alatt, vagy mint Damaskusé lenne, ha Syriát valamely európai nemzet elfoglalná. Josephus azt mondja (a mi felett ugyan kételkedni lehet), hogy ha valamely római azon határokat átlépte, a melyeknek feliratai a pogányoknak megtiltották a továbbmenést, azt a rómaiak maguk adták ki a zsidóknak kivégzés végett ¹⁾.

A papok szolgálói tehát megkötözték Jézust és a praetoriumba vitték, a mely Herodesnek régi palotája volt ²⁾, és összekötötetésben volt az Antonia-toronynyal ³⁾. Azon a napon volt, a melyen a husvéti bárányt kellett

¹⁾ Jos. Ant. XV. XI. 5; B. J. VI. II. 4.

²⁾ Philo, Legatio ad Cajum 38. §. Jos. B. J. II. XIV. 8.

³⁾ A hol ma a jeruzsálemi pascha serailja áll.

enni (Péntek Nisan 14. = apr. 3). A zsidók bemocskolták volna magukat, ha a praetoriumba beléptek volna, s nem tarthatták volna meg a szent lakomát. Tehát kívül maradtak ¹⁾). Pilátus jelenlétükről értesülve, a bimá-ra ²⁾) vagy szabad ég alatt álló ítélőszékre ³⁾) lépett, azon a helyen a melyet, a kőlapokról, a melyekkel talajozva volt, Gabbathának vagy görögül Lithostrotosnak neveztek.

Alig értesült a vádról, mindjárt kimutatta boszankodását a felett, hogy a dologba belekeverték ⁴⁾). Azután bezárkozott Jézussal a praetoriumba. Itt oly beszélgetés folyt le, a melynek részleteit nem ismerjük, mivel nem volt szemtanu, a ki azt a tanítványoknak ismét elbeszélhette volna, de úgy látszik, hogy János igen helyesen sejti annak színezetét. Elbeszélése teljes öszhangzatban van azzal, a mit a történet a két beszélő kölcsönös helyzetéről fenntartott.

Pontius procurator, melléknevén Pilatus, kétségkívül a pilumról vagy érdemkopjáról, a melylyel valamelyik őse feldiszíttetett ⁵⁾) a keletkező felekezettel még eddig semmi viszonyban sem volt. A zsidók belső zivódásai iránt teljesen közönyös levén, mindezen vallá-

¹⁾ Ján. XVIII. 28.

²⁾ A görög *βῆμα* szó át ment a syrchaldaei nyelvbe.

³⁾ Jos. B. J. II. IX. 3; XIV. 8; Mát. XXVII. 27; Ján. XVIII. 33.

⁴⁾ Ján. XVIII. 29.

⁵⁾ Virg. Aeneid. XII. 121; Martial. Epigr. I. XXXII; X. XLVIII; Plutarch, Romulus élete, 29; V. ö. hastapaurát, mint katonai rendjelet. Orelli és Henzen. Inscr. lat. 3574. 6852. E feltevés szerint Pilátus oly alakszó, mint Torquatus.

szos mozgalmakban nem látott egyebet, mint a tulságos képzelet és megzavart elme műveit. Általában nem szerette a zsidókat. De a zsidók még inkább gyűlölték őt; kegyetlennek, büszkének és hevesnek tartották és valószínűtlen vétkekkel vádolták¹⁾. Jeruzsálem nagy népforrongás központja lévén, igen lázongó város volt, s az idegenre nézve kiállhatatlan tartózkodási hely. A tulsók azt állították, hogy a procuratornak határozott czélja a zsidó törvények eltörlése²⁾. Szűkkeblű vakbuzgóságuk és vallásos gyűlölködésük sértette az igazság és polgári kormányzat iránti mély érzetét, a mely még a középszerű rómaid is mindenütt kísérté. Pilátust minden előttünk ismeretes tette úgy jellemzi, mint jó kormányzót³⁾. Hivataloskodásának első szakában surlódásai voltak alattvalóival, a melyeket ugyan igen önkényileg intézett el, de úgy látszik, hogy magát a dolgot illetőleg igazsága volt. A zsidók igen elmaradott embereknek tetszettek neki; kétségkívül úgy ítélte meg őket, mint egy szabadelvű megyefőnök az alsó bretagneieket, a kik egy új ut építése, vagy iskola alapítása miatt fellázadtak. Az ország boldogítására czélzó legjobb terveiben, különösen mindenben, a mi a közmunkát illette, elhárithatlan akadályként állott előtte a törvény. A törvény annyira megszorította az életet, hogy minden változtatás vagy javítás lehetetlenné vált. A római építmények, még a leghasznosabbak is, határozott ellenszenv tárgyai voltak a buzgó zsidók előtt⁴⁾, két

¹⁾ Philo. Leg. ad. Cajum. 38. §.

²⁾ Jos. Ant. XVIII. III. 1.

³⁾ Jos. Ant. XVIII. II—IV.

⁴⁾ Bab. Talm. Schabbath. 31. b.

felirattal ellátott fogadalmi tábla, melyet a szent udvarszomszédságában levő palotája előtt állíttatott fel, még nagyobb vihart idézett elő ¹⁾). Pilátus ezen ingerültségre eleinte igen keveset adott, de végre kényszerülve érezte magát véres megtorláshoz nyulni ²⁾), a mi aztán visszahívását idézte elő ³⁾). Oly sok összeütközésben gyűjtött tapasztalat nagyon óvatossá tette őt ezen makacs nép irányában, a mely azzal boszulta meg magát urain, hogy őket gyűlöletes szigorhoz kényszerítette nyulni. A procurator rendkívüli boszankodással látta, hogy ismét kénytelen ezen fenforgó ügyben egy általa gyűlölt törvény kedvéért kegyetlen szerepet játszani ⁴⁾). Jól tudta ő azt, hogy ha a vallásos vakbuzgóság a polgári hatóságtól valamely kegyetlenség végrehajtását erőszakolja ki, rögtön visszaháritja rá a felelőség terhét, sőt csaknem vádolja azt. A legnagyobb igazságtalanság, mert ilyen esetben mindig a bujtogató a valódi bűnös.

Pilátus tehát szerette volna Jézust megmenteni. Talán hatott reá a vádlottnak méltóságos és nyugodt magaviselete. Egy hagyomány szerint ⁵⁾) Jézus a kormányzónak saját nejében talált volna pártfogóra. Ez látta a szelid galilaeait a palotának valamelyik ablakából, a mely a templom udvarára szolgált. Talán álmában ismét megjelent és ezen szép fiatal embernek kiontandó vére rémitette őt. Annyi bizonyos, hogy Jé-

¹⁾ Philo. Leg. ad. Cajum. 38. §.

²⁾ Jos. Ant. XVIII. III. 1. és 2; B. J. II. IX. 2. és köv. Luk. XIII. 1.

³⁾ Jos. Ant. XVIII. IV. 1—2.

⁴⁾ Ján. XVIII. 35.

⁵⁾ Mát. XXVII. 19.

zus jó hangulatban találta maga iránt Pilátust. A kormányzó igen kegyesen és azon szándékkal hallgatta ki őt, hogy minden eszközt felhasznál megszabadítására.

A „zsidók királya“ czim, a melyen Jézus soha sem nevezte magát, de a melyet ellenei szerepe és követelései tárgyaként állítottak fel, természetesen legalkalmasb eszköz volt arra, hogy a római hatóság gyanuját felköltse. Ezen oldalról támadták meg őt, s úgy vádolták be, mint lázítót s az állam ellenségét. Ennél nagyobb igaztalanság nem lehetett, mert Jézus mindig elismerte a római felsőbbbséget, mint tényleges hatalmat. De a conservatív vallási pártok nem szoktak a ragalomtól visszariadni. Egészen irányával ellenkező következtetéseket vontak ki tanaiból; tanítványává tették a gaulonitisi Judásnak, s azt állították, hogy megtiltotta a császári adó fizetését ¹⁾. Pilátus kérdezte tőle, ha csakugyan ő-e a zsidók királya? ²⁾ Jézus nem titkolta el czéljait. De a kétértelműség, a mely neki hatalmat kölcsönzött és a mely halála után birodalmát megalapítá, ezuttal vesztére volt. Mint idealista, a ki soha sem különbözteti meg a szellemet az anyagtól s a kinek szája az apokalypsis szerint kétélű karddal van felfegyverkezve, soha sem nyugtathatta meg teljesen a föld hatalmasait. Ha Jánosnak hihetünk, ő bevallotta királyságát, de egyszersmind kimondá azon mély értelmű szót: „Az én országom nem e világból való.“ Azután megmagyarázta neki birodalma természetét, a

¹⁾ Luk. XXIII. 2. 5

²⁾ Mát. XXVII. 11. Márk. XV. 2. Luk. XXIII. 3. Ján. XVIII. 33.

mely az igazságnak hirdetésében és birásában áll. Pilátus nem értette ezen magas idealismust ¹⁾. Kétségkívül úgy tekintette Jézust mint egy ártatlan ábrándozót. Ezen korbéli rómaiak semmi vallásos és bölcsészeti téritésvágygyal nem birván, a meggyőződéshezi ragaszkodást ábrándnak tekintették. Ezen viták unalmasok és értelem nélküliek voltak előttük. Nem vevén észre, hogy a birodalomra nézve mily veszélyes kovász rejlik ezen uj eszmékben, nem is volt okuk erőszakot használni ellenük. Egész haragjuk azok ellen fordult, a kik haszontalan szörszálhasogatásokért kivégeztetéseket követeltek tőlük. Husz évvel későbbben Gallion szintén úgy bánt a zsidókkal ²⁾. Egész Jeruzsálem elpusztulásáig közigazgatási alapelv volt a rómaiaknál, hogy a felekezetek kölcsönös surlódásaiba nem elegyedtek ³⁾.

A kormányzó agyában egy eszme villant meg, a melylyel mind saját érzetét, mind a vagbuzgó nép követeléseit, a melynek nyomását már annyiszor érezte, — kielégithetni vélte. Szokás volt a husvét ünnep alkalmával a nép kedvéért egy rabot szabadon bocsátani. Pilátus, a ki jól tudta, hogy Jézus csak a papok féltékenységébe következtében fogatott el ⁴⁾, őt igyekezett e

¹⁾ Ján. XVIII. 38.

²⁾ Csel. XVIII. 14—15.

³⁾ Tacitus (Ann. XV. 14.) úgy tünteti fel Jézus halálát, mint politikai kivégeztetést. De azon időben, midőn Tacitus irt, a római politika megfordult a keresztyének irányában, titkos összeesküvéssel vádoltattak az állam ellen. Természetes volt, hogy a történész azt hitte, hogy Pilátus Jézust közbiztossági okokból ölette meg. Josephus sokkal pontosabb (Ant. XVIII. III. 3.).

⁴⁾ Márk. XV. 10.

jótéteményben részesíteni. Ujra megjelent tehát a bímán és indítványozta, hogy bocsássák szabadon a „zsidók királyát.“ Az ily alakban tett ajánlat a nagyszerűség jellegén kívül némi gunyort is viselt. A papok felismerték annak veszélyességét. Gyorsan működtek tehát ¹⁾, és hogy Pilátust kijátszszák, egy oly fogolynak a nevét juttatták a tömegnek eszébe, a ki Jeruzsálemben igen népszerű volt. Különös véletlennél fogva annak a neve is Jézus volt ²⁾, melléknéven Bar-Abba, vagy Bar-Rabban ³⁾. Igen ismert egyén volt ⁴⁾ és gyilkossággal összekötött lázadás miatt fogatott el ⁵⁾. Általános kiáltás hallatszott : „nem ezt, hanem Jézus Bar-Rabban-t“. Pilátus kénytelen volt Jézus Bar-Rabbant szabadon bocsátani.

Zavara növekedett. Félt, hogy ha tulságosan engedékeny lesz oly vádlott iránt, a ki magát „zsidó király“-nak czimezte, veszélynek teszi ki magát. Egyéb-iránt a fanatizmus minden hatalmat egyezkedésre kényszerít. Pilátus látta, hogy valamit engednie kell, de még nem lévén elhatározva, hogy oly emberek kedvéért vért ontson, a kiket utált, az egész dolgot színjátékká akarta átalakítani. Ugy tett, mintha Jézusnak pompás királyi czime felett nevetne és megkorbácsoltatta őt ⁶⁾.

¹⁾ Mát. XXVII. 20. Márk. XV. 11.

²⁾ A Jézus név a legtöbb kéziratból eltűnt.

³⁾ Mát. XXVII. 16.

⁴⁾ V. ö. sz. Jerom. in Mát. XXVII. 16.

⁵⁾ Márk. XV. 7. Luk. XXIII. 19. — János (XVIII. 40.), a ki tolvajnak állítja, úgy látszik, távolabb van az igazságtól, mint Márkus.

⁶⁾ Mát. XXVII. 26. Márk. XV. 15. Ján. XIX. 1.

A korbácsolás rendszeren megszokta előzni a keresztre feszítést ¹⁾. Talán azt akarta Pilátus elhitetni, hogy ezen halálos ítélet már ki van mondva és a mellett azt reménylette, hogy az előkészület is elég leend. Ekkor minden elbeszélés szerint kebellázító jelenet fejlődött. A zsoldosok biborpalástot teritettek a vállára, töviskoronát tettek a fejére és nádpálczát adtak a kezébe. Így felcizfrázva, a nép eleibe az állványra vezették. A zsoldosok ellépdeltek előtte, egymásután arczul üték és térdeiket meghajtva ezt mondák neki: „Egészséggel zsidóknak királyuk!“ ²⁾ Mások, mint mondják, leköpködték és náddal verték a fejét. Alig hihető, hogy a római komolyság ily gyalázatos tettekre vetemedett. Egyébiránt igaz, hogy Pilátusnak, mint helytartónak csak segédcsapatok voltak rendelkezése alatt ³⁾; római polgárok, mint a minők a legionariusok voltak, nem aljasodtak volna ily hitványságokra.

Azt hitte-e Pilátus, hogy ezen színjátékkal a felelősséget lerázza magáról? Reménylette-e, hogy elfordítja Jézusról a fenyegető csapást, ha a zsidók gyűlöletének valamit enged ⁴⁾ és a tragikus megoldás helyett oly végét veti a dolognak, a melyből az lássék ki, hogy az nem is volt más kimenetelre érdemes? Ha ez volt a terve, úgy sikertelen maradt. A zaj növekedett és valódi lázadássá fajult. Mindenfelől ezen kiáltás hallatszott;

¹⁾ Jos. B. J. II. XIV. 9. V. XI. 1. VII. VII. 4. Livius XXXIII. 36. Curtius VII. XI. 28.

²⁾ Mát. XXVIII. 27. és köv. Márk. XV. 16. és köv. Lukács XXIII. 11. Ján. XIX. 2. és köv.

³⁾ Lásd Inscript. rom. de l'Algerie, no 5 frag. B.

⁴⁾ Luk. XXIII. 16. 22.

„feszítettessék meg, feszítettessék meg!“ A papok mindinkább fenyegetőbb hangon kezdtek beszélni, és kinyilatkoztatták, hogy a törvény veszélyben van, ha a csábitók halállal nem bünhődnek ¹⁾. Pilátus világosan látta, hogy véres felkelést kellene elnyomni, hogy Jézust megmenthesse. Még egyszer megkísértette, időt nyerni. Visszament a praetoriumba, és ott Jézusnak születéshelye után kérdezősködött, bizonyosan azért, hogy ürügyet találjon az illetőség eltávolítására ²⁾. Egyik hagyomány szerint maga utasította volna Jézust Antipashoz, a ki akkor, mint mondják, Jeruzsálemben volt ³⁾. Jézus e jóakarató igyekezetet nem igen támogatta; itt is, mint Kaiphasnál, komoly és méltóságos hallgatagságba merült, a mi felett Pilátus csudálkozott. Kívül a lárma mindegyre fenyegetőbbé vált. Már vádolták a hivatalnok hanyagságát, a ki védelmezi a császár ellenségét. A római uralom legnagyobb ellenségei Tiberius hű alattvalóivá lettek, csak hogy joguk legyen a tulgyenge helytartót felségsértéssel vádolni.

¹⁾ Ján. XIX. 7.

²⁾ Ján. XIX. 9. V. ö. Luk. XXIII. 6. és köv.

³⁾ Valószínűleg ez az első kísérlete az evangéliomok összhangzatának. Lukács előtt egy oly elbeszélés lehetett, a melyben Jézus halála hibásan Herodesnek tulajdonittatik. Hogy ezen állítást teljesen fel ne áldozza, mindakét hagyományt egymás mellé sorozta, annyival is inkább, mert homályosan sejtette, hogy Jézus három hatáság előtt volt. Sok más esetben ugy látszik, hogy Lukács némi sejtelemmel bir a János elbeszéléseiben foglalt tényeket illetőleg. Végre a megfeszítés történetére vonatkozólag egész sereg toldás van a harmadik evangéliomban, a melyeket a szerző, ugy látszik, újabb okmányból merített, és a melynek szerkesztésében az épülés célja észrevehető.

„Nincsen királyunk, — mondának — hanem császárunk! Ha ezt elbocsátod, nem leszel barátja a császárnak; valaki magát királylyá teszi, ellene mond a császárnak“ ¹⁾. A gyenge Pilátus ezt már nem állhatta ki; képzeletben már olvasta a jelentéseket a melyeket ellenségei Rómába küldenek, és a melyekben őt azzal vádolják, hogy a császár vetélytársának pártját fogta. Már a fogadalmi táblák ügyében is irtak a zsidók a császárnak, és elégtételt nyertek. Féltette állomását. Gyengeségből, a mely nevét a történelemnek martalécul veté oda, engedett, de a mint mondják, minden felelősséget a zsidókra hárított. Ezek, — a keresztyének állítása szerint, — egészen magukra vállalták, és azt kiáltották. „Az ő vére mi rajtunk, és a mi fiainkon“ ²⁾.

Kimondattak-e valóban e szavak? Mindenesetre kétkedni lehet felette. De nagyszerű történeti igazság kifejezései. Tekintetbe véve a rómaiak állását Judaeában, Pilátus alig tehetett másképp, mint a mint tett. Hány halálos ítélet kimondására kényszerítette a valóságos türelmetlenség az államhatalmat! A spanyol király, a ki a vakbuzgó papság kedvéért alattvalói ezreit hagyta máglyára vitetni, sokkal kárhoztatandóbb, mert korlátlanabb hatalommal birt, mint a rómaiak Jeruzsálemben. Ha a polgári hatalom a papság kívánatára üldözővé és kinzóvá lesz, saját gyengeségét ismeri el. De azon kormány vesse Pilátusra az első követ, a mely e tekintetben egészen tiszta. A világi kar, a mely mögé a papi kegyetlenség rejtőzik, nem bűnös. Senki sem

¹⁾ Ján. XIX. 12. 15. V. ö. Luk. XXIII. 2. Lásd Philo Leg. ad Caj. 38. §.

²⁾ Mát. XXVII. 25.

mondhatja, hogy irtózik a vértől, a ki azt szolgálai által ontatja ki.

E szerint sem Tiberius, sem Pilátus nem volt az, a ki Jézust halálra ítélte. Az ő zsidó párt, a mózesi törvény volt az. A mi fogalmaink szerint az erkölcsi bűn nem száll apáról fiura, mindenki csak azért felelős, — isteni és emberi törvény előtt, a mit tett. Azért minden zsidó, a ki még ma is Jézus haláláért szenved, jogosan panaszkodik; mert ő talán a cyraeneai Simon lett volna; vagy talán nem tartozott volna azokhoz, a kik azt kiáltották : „feszítsd meg!“ — De a nemzeteknek is, mint az egyeseknek, megvan saját felelősségük. És ha volt valaha bűn nemzetnek bűne, úgy bizonyynyal Jézus halála az volt. Ezen halál „törvényszerű“ volt azon értelemben, a mennyiben főoka azon törvényben volt, a mely a nemzet lelkét képezé. Mózes törvénye új, de általánosan elfogadott alakjában, halálos ítéletet mondott minden oly kísérlet felett, a melynek célja a fennálló vallásnak megváltoztatása volt. De kétségtelen, hogy Jézus ezen vallást megtámadta és annak eltörlésére törekedett. A zsidók igazán és őszintén szoltak Pilátushoz, midőn azt mondák neki : „Nekünk törvényünk vagyon, és a mi törvényünk szerint meg kell halnia; mert Isten fiává tette magát“ ¹⁾. E törvény irtóztató volt, de az ő kegyetlenségnek törvénye volt; és a hősnek, a ki azt el akarta törölni, első áldozatul kellett esni.

Fájdalom, tizennyolcz évszázadnál több kellett hozzá, hogy azon vér, melyett kiontott, gyümölcsöt te-

¹⁾ Ján. XIX. 7.

remjen. Az ő nevében is századokon át büntették kinpaddal és halállal a hozzá hasonló gondolkodó főket! Még ma is mondanak ki oly országokban, a melyek keresztyéneknek nevezik magukat, vallási hibákra büntetéseket. Jézus ezen tévedésekért nem felelős. Ő nem láthatta előre azt, hogy lesz oly tévelygő képzeletű nép, a mely őt úgy fogja fel, mint égett husra vágyó Moloch-ot. A keresztyénség türelmetlen volt, de a türelmetlenség nem lényegesen keresztyén tulajdonság. — A türelmetlenség zsidó jellem, a mennyiben a judaismus állította fel először a vallásban a feltétlenség elvét, és az hozta azon törvényt, hogy minden ujitó, még ha tanának támogatására csudákat mivel is, kövekkel hajigáltassék, és minden ítélet nélkül bárki által megköveztessék ¹⁾. A pogány világnak is kétségkívül megvoltak vallásos kegyetlenségei. De ha az a törvénye lett volna, hogyan lehetett volna keresztyénné? E szerint a pentateuch a vallásos rémuralom első törvénykönyve volt. A judaismus volt az eltörölhetetlen s karddal felfegyverkezett dogma példája. Mennyivel következetesebben cselekedett s az egyetemes emberiséget illetőleg mennyivel több érdemet szerzett volna a keresztyénség akkor, ha a helyett, hogy a zsidókat vak gyűlölettel üldözte, azon törvényt törölte volna el, a mely alapítóját megölte.

¹⁾ Deuter. XIII. és köv.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Jézus halála.

Ámbár Jézus halálának valódi oka egészen vallási volt, mégis sikerült ellenségeinek a praetoriumban úgy tüntetni fel őt, mint felségsértőt, a scepticus Pilátustól nem lettek volna képesek ellene mint eretnek ellen halálos ítéletet kieszközölni. Ezen gondolathoz következőketek maradván, a papok a nép által a keresztrefeszítés büntetését kérték Jézusra. Ezen büntetés nem volt zsidó eredetű, ha Jézus elítéltetése tisztán mózesi lett volna, úgy kövezték volna meg ¹⁾). A keresztrefeszítés római halálnem volt, a melyeket rabszolgáknál és oly eseteknél alkalmaztak, midőn a büntetést meggyalázással akarták súlyosbitani. Midőn Jézust erre ítélték, úgy bántak vele, mint az utonállóval és rablóval, vagy mint olyan alsóbbbrangu ellenségekkel, a kiknek a rómaiak nem engedték azon tisztességet, hogy fegyver által haljanak meg ²⁾). A megbüntetett nem a vallástanító, hanem az ábrándos zsidó király volt. Épen ezért a kivégzést is a rómaiaknak kellett teljesíteni. Tudjuk, hogy a rómaiaknál, miután az öldöklés mester-

¹⁾ Jos. Ant. XX. IX. 1. A Talmud, mely Jézus elítéltetését teljesen mint vallásit tünteti elő, valóban azt állítja, hogy Jézus megköveztetett, vagy legalább, hogy a megfeszítés után köveztetett meg, mint az gyakran előfordult. (Mischna, Sanhedrin VI. 5.). Jerus. Talm. Sanhedrin. XIV. 16. Babyl. Talm. ugyanazon rész. 43. a. 67. a.

²⁾ Jos. Ant. XVII. x. 10. XX. vi. 2. B. J. V. xi. 1. Apul. Metam. III. 9. Suet. Galba. 9. Lamprid. Alex. Sev. 23.

ségükhez tartozott, a katonák végezték a hóhér kötelességét. Jézus átadatott egy segédcsoportnak, és most már az új hódítók kegyetlen szokásai által behozott büntetés egész utálatosságát ki kellett állania. Körülbelül dél volt ¹⁾. Ráadták ruháit, a melyeket az állványra felállítása alkalmával levettettek vele, és miután már a csoportnak két kivégzendő tolvajt átszolgáltatottak, összekötötték mindahárom elítéltet és a menet megindult a kivégzési hely felé.

Ez egy Golgotha nevű hely volt, a mely Jeruzsálemén kívül, de a város kerítéséhez közel feküdt ²⁾. A Golgotha szó koponyát jelent, és valószínűleg oly kopasz hegyet jelelt, a mely a kopasz koponyához hasonlított. Ezen hegy fekvését már nem lehet bizonyosan tudni. Bizonyos, hogy a várostól éjszakra, vagy éjszaknyugotra, azon egyenetlen fensíkon feküdt, a mely a körfal, és a Cedron és Hinnom ³⁾ völgyek között nyult el. Igen közönséges hely, a melyet a nagy városok szomszédságával járó sok apró kellemetlenség még szomorubbá tesz. Igen bajos Golgothát azon helyre tenni, a

¹⁾ Ján. XIX. 14. — Márk XV. 25. szerint csak reggeli nyolcz óra lett volna, miután ezen evangélium szerint Jézus kilencz órakor feszítettetett meg.

²⁾ Mát. XVII. 33. Márk XV. 22. Ján. XIX. 20. Sid. XIII. 12.

³⁾ Ugy látszik, hogy Golgotha valóban összeköttetésben van, Gareb dombbal vagy Goath helyiséggel, melyet Jeremias XXXI. 39. említ. Ez a két hely is, úgy látszik, hogy a várostól éjszaknyugotra feküdt. Én hajlandó vagyok azon helyet, a hol Jézus megfeszítettetett, a jelenlegi fal kelet felé nyúló utolsó szeglete mellé tenni, vagy inkább azon magaslatra, mely Hinnom völgye és Birket Mamilla felett emelkedik.

melyen az egész keresztyénség Konstanin óta tiszteli ¹⁾. Ezen hely igen közel van a város belső részéhez, és hajlandók vagyunk azt hinni, hogy Jézus idejében a kerítésen belül feküdt ²⁾.

¹⁾ A bizonyítékok, melyek szerint a szent sir Konstantin ideje óta áttétetett volna, nem elég hitelesek.

²⁾ Vogné ur a Kálvária-hegy hagyományos elhelyezésétől keletre mintegy 76 meternyire egy Hebronéhoz hasonló zsidó falmaradványt fedezett fel, a mely ha a Jézus korabeli városfalához tartozik, az említett hagyományos elhelyezést a városon kívül hagyná. Egy sirüregnek létezése a szent sir boltozatfala alatt szintén azon feltevésre vezet, hogy ezen hely a falakon kívül volt. Ezenfölül még két történelmi bizonyíték, a melyeknek egyike elég erős, szól a hagyomány mellett. Az egyik az, hogy különös volna, hogy azok, a kik Konstantin idejében az evangyéliomi helyrajz meghatározásával foglalkoztak, figyelemmel ne lettek volna azon ellen-vetésre, a mely János XIX. 20. és Sid. XIII. 12. előfordul. Szabadok levén választásukban, hogy teheték volna ki magukat ily komoly nehézségnek? A második bizonyíték az, hogy Konstantin idejében tájékozásul egy épületnek, t. i. Hadrian által a Golgothán épített Venus templomnak maradványait használhatták volna. Azt hihetnők tehát, hogy a Konstantin korabeli kegyes topographusok munkája komoly jellemű volt, és ha néha-néha nem vonakodtak is kegyes ámitásoktól, a hasonlatosságok után indultak. Ha csak hiu szeszélyüket követték volna, bizonyosan valamely feltűnő helyre, a Jeruzsálem szomszédságában emelkedő hegyek valamelyikének csúcsára tették volna Golgothát már csak azért is, hogy a keresztyén képzeletnek kedvezzenek, mely már korán azt akarta, hogy Jézus halála hegyen történt legyen. De a város körfalát illető nehézség igen nagy. Azonkívül a Venus-templom építése a Golgothán igen keveset bizonyít. Eusebius (Vita Const. III. 26.), Socrates (H. E. I. 17.), Sozomen (H. E. II. 1.) és szent Jeromos (Epist. XLIX. ad Paul.) mondják ugyan, hogy azon a helyen, a melyet ők a szent sir helyének tartottak, Venusnak

A keresztfeszítésre ítéltnek magának kellett kinfáját vinni ¹⁾. De Jézus, a ki két társánál gyengébb volt, nem bírta meg e terhet. Találkoztak valami Cyrenei Simon nevű emberrel, a ki éppen a mezőről ment haza, és a zsoldosok, az idegen helyőrség szokott durva modorával kényszerítették őt a végzetteljes fát vinni. Az is meg lehet, hogy ezzel csak egy általánosan elismert előjogukkal éltek, a rómaiaknak nem lévén szabad a gyalázat fáját hurczolni. Ugy látszik, hogy Simon későbben a keresztyén egyházhoz tartozott. Két fia, Sándor és Rufus ²⁾. igen ismeretesek voltak. Meglehet, hogy több oly körülményt beszélt el, a melynek szemtanuja volt. E pillanatban egy tanítvány sem volt Jézus körül ³⁾.

Végre megérkeztek a vesztőhelyre. Zsidó szokás szerint igen erős, fűszeres borral kínálták meg a szenvedőt, a melyet szanalomból az elítélteknek szoktak adni, hogy elkábúljanak ⁴⁾. Ugy látszik, hogy gyakran a jeruzsálemi nők maguk nyújtották a kivégzendő szerencsétlennek ezen utolsó italt, ha pedig egy sem jelent

egy szentélye volt, de nincs bebizonyítva : 1) az, hogy azt Hadrian emelteté, 2) hogy azt oly helyen emelteté, melyet az ő idejében Golgothának neveztek, és 3) hogy szándéka lett volna azt ott állítani fel, a hol Jézus halált szenvedett.

¹⁾ Plutarch de sera num. vind. 19. Artemidot, Onirocr. II. 56.

²⁾ Mát. XVI. 21.

³⁾ A Luk. XXIII. 27—31. említett körülmény azok közül való, a melyeken megérzik a kegyes és megindult képzelet munkája. Ezen szavak, a melyek itt Jézus szájába vannak adva, csak Jeruzsálem ostroma után irathattak.

⁴⁾ Bab. Talm. Sanhedrin, fol. 43. a. V. ö. Péld. XXI. 6.

meg közülök, az állampénztárból vásárolták ¹⁾. Jézus ajkaival megérintvén az edényt, vonakodott inni ²⁾. A közönséges elítélteknek ezen szomoru enyhülése nem volt az ő magasztos természetéhez méltó. Többre becsülte tiszta elmével válni meg az élettől, és teljes öntudattal várni be a halált, a melyet ohajtott és keresett. Ezután kivetkeztették ruháiból ³⁾ és a kereszthez szegezték. A kereszt két darab, T alakban összerovott fából állott ⁴⁾. Csak olyan magas volt, hogy az elítélt lábai majd nem a földet érték. Elsőben felállították a keresztet ⁵⁾, azután meg erősítették rajta az elítéltet, úgy, hogy kezeibe szegeket vertek; a lábakat néha oda szegezték, néha csak kötéllel kötötték meg ⁶⁾. A kereszt szárának derekára egy darab fa volt megerősítve, s az elítéltnak lábai közt keresztül ért, úgy hogy az némileg arra támaszkodhatott ⁷⁾. E nélkül a kezek kiszakadtak, és a test összeesett volna. Néha egy viz-

¹⁾ Bab. Talmud. Sanhedrin 1. c.

²⁾ Márk. XV. 23. Mát. XXVII. 34. elferdíti ezen részletet, hogy a Solt. LXIX. 22. egyik messiási célzását alkalmazhassa.

³⁾ Mát. XXVII. 55. Márk. XV. 24. Ján. XIX. 23. V. ö. Artemidor Onirocr. II. 53.

⁴⁾ Lucian. Jud. voc. 12. Lásd a Rómában a Palatin-hegy egyik falán látható csudálatos feszületet. Civita cattolica fasc. CLXI. p. 529. és köv.

⁵⁾ Jos. B. J. VII. VI. 41. Cic. in Verr. V. 66. Xenoph. Ephes. Ephesiaca IV. 2.

⁶⁾ Luk. XXIV. 39. Ján. XX. 25—27. Plautus, Mostellaria II. I. Lukan. Phors. VI. 54. 3. és köv. Justin Dial. cum Tryph. 97. Tertullian adv. Marcionem III. 19.

⁷⁾ Irenaeus adv. haer. II. 24. Justin Dial. cum Tryph. 91.

irányos tábla volt a lábak alá szegezve, és az tartotta a testet ¹⁾).

Jézus ezen iszonyuságokat egész kegyetlenségökben átszenvedte. Égető szomj, a keresztre feszítettek egyik szokott kínja ²⁾), epesztette őt. Inni kért. Egy a római katonák szokott italával, a posca-nak nevezett eczet- és vizkeverékkel töltött edény volt közel. A katonáknak ezen poscá-t minden szolgálati alkalommal, a mihez a kivégzés is számíttatott, magukkal kellett vinni ³⁾). Egy katona szivacsot mártott ez italba, és azt egy nádra tűzve, Jézus ajkaihoz tartotta, a ki azt kiszívta ⁴⁾). A két tolvajt mellette kétfelől feszítették meg. A végrehajtók, a kik szokás szerint a kivégzettnek csekély hagyatékát (pannicularia) kapták, sorsot huztak ruhái felett, s a kereszttövében ülve őrizték őt ⁵⁾). Egyik hagyomány szerint Jézus ezen szavakat mondotta, a melyek bizonyosan éltek szívében, ha ajkaira nem jöttek is : „Atyám, bocsáss meg nekik, nem tudják mit cselekesznek“ ⁶⁾).

¹⁾ Lásd a fentemlitett képet.

²⁾ Lásd a Kosegarten által kiadott arab szöveget. Chrest. arab. 64. lap.

³⁾ Spart. Hadrian élete 10. Vulcarius gallicanus, Avidias Cassius élete 5.

⁴⁾ Mát. XXVII. 48. Márk. XV. 36. Luk. XXIII. 36. Ján. XIX. 20. 28.

⁵⁾ Mát. XXV. 36. V. ö. Petr. Satyr. CXI. CXII.

⁶⁾ Luk. XXIII. 34. A Jézusnak tulajdonított utolsó szavak általában, de különösen a mint Lukács előadja, kevéssé hitelesek. Érezhető a szándék, hogy buzgóságot gerjeszsen, és a jövődölések teljesedését kimutassa. Egyébiránt ily esetekben mindenki ohajtása szerint ért. A hires elítéltek utolsó szavai mindig

Római szokás szerint a kereszt felső részén egy tábla volt megerősítve, ezen zsidó, görög és latin nyelven fogalmazott felirattal. „A zsidók királya.“ Ezen kifejezés fájdalmas és sértő volt a nemzetre nézve. A sok arra menő sértve érezte magát általa. A zsidók értésére adták Pilátusnak, hogy oly feliratot kellett volna választani, a mely azt fejezné ki, hogy csak Jézus nevezte magát a zsidók királyának. De Pilátus, a kit ezen ügy már boszantani kezdett, vonakodott a már meglevő feliratot megváltoztatni ¹⁾).

Tanítványai elfutottak. János mindamellett azt állítja, hogy jelen volt, és mindig a kereszt alatt állott ²⁾). Sokkal alaposabban állithatni azt, hogy a galilaeai hű barátnők, a kik Jézust Jeruzsálembe kísérték és gondját viselték, nem hagyták el őt. Mária Kleophas, a Magdalai Mária, Johanna, Chuza neje, Salome és mások bizonyos távolságban tartózkodtak ³⁾, és nem vették le róla szemeiket ⁴⁾). Ha Jánosnak hihetünk ⁵⁾,

két, három teljesen eltérő alakban adatnak, a legközelebb álló tanuk által.

¹⁾ Ján. XIX. 19—22.

²⁾ Ján. XIX. 25. és köv.

³⁾ A synoptikusok a hű csoportot összhangzólag „távol“ állítják a kereszttől. János azt mondja : „mellette“, azon vágytól indítatva, hogy magát nagyon közel állítsa Jézus keresztjéhez.

⁴⁾ Mát. XXVII. 55—56. Márk. XIV. 40—41. Luk. XXIII. 4.—55. XXIV. 10. Ján. XIX. 25. Luk. XXIII. 27—31.

⁵⁾ Ján. XIX. 25. és köv. Lukács is, a ki mindig közvetítő a két első synopticus és János között, „minden barátjait“ oda állítja, de távolban (XXIII. 49). Igaz, hogy e kifejezés alatt : *γῆστοι*, rokonok is érthetők. Lukács azonban különbséget tesz *γῆστοι* és *συγγενεῖς* között. Tegyük meg hozzá, hogy a legjobb kézira-

Mária, Jézus anyja is ott volt a kereszt alatt, és Jézus, midőn anyját és kedvencz tanítványát együtt látta, azt mondta az egyiknek. „Ime ez a te anyád“, a másinak pedig, „ez a te fiad“. De megfoghatatlan, hogy a synoptikusok a többi nőt megemlítve, azt kihagyták volna, a kinek jelenléte oly feltűnő vonás volt. Talán Jézus jellemének rendkívüli magasztossága sem tesz ily személyes megindulást valószínűvé olyan perczben, a midőn lelkét egyedül munkája töltötte be, és ő már csak az emberisége volt ¹⁾).

E kis nőcsoportot kivéve, melyből tekintete távolból vigasztalást merithetett Jézus nem látott maga körül egyebet, mint az emberi alávalóság és ostobaság színjátékát. Az arra menők csufolták őt. Ostoba gunyt kelle hallania és fájdalom kiáltásait elferditették. „Ime, ez az, a ki Isten fiának mondotta magát! Most szaba-

tokban, *γνωστοι αὐτῶ* nem pedig *γνωστοι αὐτῷ* áll. Csel. I. 14. Mária Jézus anyja a galilaeai nők társaságában van. Másutt Lukács (II. 35.) azt jósolja neki, hogy a fájdalom töre fogja szívét átjárni. Annál kevesebbé megfogható, hogy a keresztnél nem említi.

¹⁾ Nézetem szerint ez azon vonások egyike, a melyben magát János személyisége, és azon vágy, hogy magát fontossá tegye, elárulja. Ugy látszik, hogy János csakugyan magához vette Jézus halála után urának anyját, s azt úgy tekintette, mint saját magáét (Ján. XIX. 27.). A nagy tisztelet, a melyben Mária a keletkező egyházban részesült, kétségen kívül arra indította őt, hogy elhitesse, miszerint Jézus, a kinek kedvencz tanítványául akarta magát feltüntetni, halála perczében öneki ajánlotta azt, a mi előtte legkedvesebb volt. Ezen nála levő nagybecsü bizomány neki a többi apostol felett némi elsőbbséget biztosított és tanításának nagy tekintélyt kölcsönzött.

„Aditsa meg őt atyja, ha akarja.“ „Másokon tudott segíteni, magán pedig nem tud.“ „Ha ő Izrael királya, szálljon le a keresztről és hiszünk neki.“ „Te, ki az Isten templomát elrontod és harmad napon felépitéd, segíts most magadon“ ¹⁾. Némelyek, a kik valamit hallottak az apokalyptikus eszmékről, azt hitték, hogy Il-
lést hívja és azt mondák : „Lássuk, ha eljő-e Illés, hogy segítsen rajta.“ Ugy látszik, hogy a mellette megfeszített két gonosztevő is csufolta őt ²⁾. Az ég homályos volt ³⁾ s a vidék, mint Jeruzsálem egész környéke, száraz és szomorú. Némely elbeszélő szerint bátorsága egy pillanatra megtört; felhő fedte el előtte atyja ábrázatát s a kétségbeesés halálharczát vivta, a mely ezerszerre fájdalmasabb minden kinnál. Csak az emberiség hálátlanságát látta; talán megbánta, hogy ily alacsony fajért szenved és felkiálta : „Én Istenem és Istenem, miért hagytál el engemet!“ De isteni természetete ismét győzött. Mennél inkább fogyott testi ereje, annál élénkebb lőn lelke, s lassanként visszatért mennyei eredetéhez. Ismét megtalálta hivatásának érzetét; felismerte halálában a világ üdvét; az undorító látvány, a mely lábainál elterült, eltűnt szemei elől és atyjával szorosan egyesülve, megkezdé a kinfán azon életet, a melyet az emberiség szívében örök időkg folytatand.

A keresztre feszítettetésnek egyik rendkívüli bor-

¹⁾ Mát. XXII. 40. és köv. Márk. XV. 29. és köv.

²⁾ Mát. XXVIII. 44. Márk. XV. 32. Lukács, a bünösök megtérítése utáni hajlamát követve, megváltoztatta a hagyományt.

³⁾ Mát. XXVII. 45. Márk. XV. 33. Luk. XXIII. 44.

zasztósága abban állt, hogy az elítélt ezen iszonyu helyzetben a fára szegezve, három, négy nap is élélhetett ¹⁾. A kezek vérzése hamar megszűnt és nem volt halálos. A halál valódi oka a testnek természetellenes helyzete volt, a mely a vérforgás rendkívüli megzavaródását, borzasztó szív- és főfájdalmakat, s végre a tagok megmerevedését idézte elő. Erős testalkatu megfeszítettek éhen haltak meg ²⁾. Ezen kegyetlen büntetésnek nem az volt a főczélja, hogy az elítéltet határozott testi sértések által rögtön megölje, hanem, hogy a rabszolga kezein átszegezve, hogy azokat ne használhassa, közlátványul ki legyen téve és a fán rothadjon el. Jézust gyenge testalkata megóvta a hosszas halál kínaitól. Igen valószínűleg a szívben valamely véredénynek megszakadása idézte elő három óra múlva rögtöni halálát. Kevés percczel előbb, mint lelkét kiadta, hangja még erős volt. Egyszerre egy iszonyut kiáltott ³⁾, a melyet némelyek úgy értettek : „Atyám, a te kezeidbe ajánlom lelkemet,“ mások pedig, sokkal inkább uralkodván rajtuk a jövőndölések beteljesedése, így fordították le : „Elvégeztetett.“ Feje mellére hanyatlott és kimult.

Nyugodjál dicsőségedben nemes kezdeményező. Műved be van fejezve; Istenséged meg van alapítva. Ne félj, hogy törekvéseid épületét egy hiba miatt összedőlni lásd. A mulandóság veszélyein felülemelkedve,

¹⁾ Petron Sat. CXI. és köv. Origenes in Máth. Comment. series 140. Kosegarten arab szövege 63. és köv. lap.

²⁾ Euseb. H. E. VIII. 8.

³⁾ Mát. XXVII. 50. Márk. XV. 37. Luk. XXIII. 46. János XIX. 30.

az isteni békesség magasságából tanuja léssz műveid végetlen következményeinek. Néhány órányi szenvedésen, a mely nagy lelket nem is érintette, a legtökéletesebb halhatatlanságot váltottad meg. Ezer éven át tenálad keres az emberiség lélekerőt. Te leendesz ellenmondásaink lobogója, te leszesz a zászló, a mely körül a leghevesebb harcz folyni fog. Ezerszer inkább élve, ezerszer inkább szeretve, mint földi életed napjai alatt, oly szegletkövévé lettél az emberiségnek, hogy ha a világtól el akarnák nevedet ragadni, azt alapjában kellene megrendíteni. Teközted és Isten között nem leend többé különbség. Te, a halál teljes meggyőzője, foglald el birodalmadat, a hol az általad kijelelt királyi uton imádó évszázadok fognak követni.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Jézus a sirban.

Körülbelül délutáni három óra volt a mi óránk szerint, midőn Jézus kimult ¹⁾. Egy zsidó törvény ²⁾ megtiltotta, hogy a holttest a kivégzés napjának estéjénél tovább függve maradjon. Nem valószínű, hogy ezen törvényt a rómaiak által végrehajtott kivégzések-nél figyelembe vették volna. De mivel a következő nap szombat volt és pedig különösen ünnepélyes szombat,

¹⁾ Mát. XXVII. 46. Márk. XV. 37. Luk. XXIII. 44. V. ö. Ján. XIX. 14.

²⁾ Deuter. XXI. 22—23. Josua VIII. 20. X. 26. és köv. V. ö. Jos. B. I. IV. V. 2. Mischna Sanhedrin VI. 5.

tehát a zsidók azon ohajtásukat fejezték ki a római hatóság előtt ¹⁾, hogy ezen szent nap ne fertőztessék meg ily látvány által ²⁾. Kérelmük megadatott; s rögtön parancsot adtak, hogy a három elítéltnék halálát sietessék, hogy le lehessen őket a keresztről venni. A zsoldosok úgy teljesítették ezen parancsot, hogy a két gonosztevőn még egy második, sokkal gyorsabban ható kinzást vittek véghez, t. i. a crucifragiumot, vagy a lábszárcsontok eltördelését ³⁾, a mi a rabszolgáknál és hadifoglyoknál igen szokásos büntetés volt. Jézust már halva találták és nem látták szükségesnek lábait megtörni. De egyikök, hogy a harmadik felfeszítettnek haláláról is egészen bizonyosok legyenek; és hogy, ha netalán az életnek valami kis szikrája maradt volna benne, megölje, lándzsával átdöfte az oldalát. Vízet és vért láttak folyni belőle, s azt az élet megszűnésének tekintették.

János, a ki azt állítja, hogy látta ⁴⁾, nagy fontosságot tulajdonít e körülménynek. Annyi igaz, hogy kételemek emelkedtek Jézusnak valódi halála felől. Oly emberek, a kik gyakran láttak keresztre feszítést, elégtelennek tartanak néhány órai függést ily eredmény

¹⁾ János azt mondja : „Pilátus előtt“ de ez nem lehet mert Márk. (XV. 44—45) azt akarja, hogy Pilátus még este mitsem tud Jézus haláláról.

²⁾ V. ö. Philo in Flaccum 10. §.

³⁾ Nincs több példa a keresztre feszítés után alkalmazott crucifragiumra. De hogy a gonosztevő kínjait rövidítsék, gyakran kegyelemdöfést adtak neki. Lásd Ibn-Hischám idézetét átfordítva Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, I. 99—100.

⁴⁾ Ján. XIX. — 31—35.

előidézésére. Mondják, hogy voltak esetek, a midőn a keresztre feszítettet, ha a keresztről idejében levették, hathatós szerek alkalmazása által ¹⁾ újra életre jött. Origenes később en csudát vél szükségesnek, hogy az ily gyors halált megmagyarázza ²⁾. Ugyanazon csudálkozást Márk elbeszélésében is feltaláljuk ³⁾. Ezen pontra vonatkozólag a történésznek legjobb biztosítéka Jézus elleneinek gyanakodó gyűlölete. Az ugyan kétséges, hogy a zsidók már akkor attól féltek volna, hogy Jézust majd feltámadottnak hirdetik, de a felett mindenestre örködniök kellett, hogy valóban meghaljon. Bár mily hanyag lehetett is némelykor a régiak eljárása a dolgok törvényes megállapítása és az ügykezelés körül, de nem feltehető, hogy itt az érdeklettek ovatosak ne lettek volna ⁴⁾.

Római szokás szerint Jézus testének még függve kellett volna maradnia, hogy a madarak martaléka legyen ⁵⁾. A zsidó törvény szerint este le kellett volna venni, és azon átkozott helyen eltemetni, a mely a kivégzettek temetkezési helyéül volt rendelve ⁶⁾. Ha Jé-

¹⁾ Herodot. VII. 194.; Jos. Vita 75.

²⁾ In Matth. Comment. series 140.

³⁾ Márk XV. 44—45.

⁴⁾ A keresztyén okoskodás szükségei később ez ovatosság nagyítását idézték elő; főleg miután a zsidók rendszeresen azt állították, hogy Jézus teste ellopott. Mát. XXVII. 62. és köv. XXVIII. 11—15.

⁵⁾ Horat. Epist. I. XVI. 48.; Juven. XIV. 77. Luk. VI. 544. Plautus, Miles glor. II. VI. 19.; Artemid Onir. II. 53.; Plin. XXXVI. 24.; Pluttarch. Cleomenes élete, 39. Petron. Sat. CXI—CXII.

⁶⁾ Mischna, Sanhedrin VI. 5.

zusnak nem lettek volna más tanítványai, mint a szegény félénk, és befolyás nélküli galilaeaiak, akkor a dolog az utóbbi módon folyt volna le. De láttuk, hogy Jézus, daczára annak, hogy Jeruzsálemben igen kevés sikerrel működött, több ottani igen tekintélyes ember hajlamát megnyerte, a kik az Isten országát várták, s a nélkül, hogy magukat tanítványainak vallották volna, bensőleg ragaszkodtak hozzá. Ezeknek egyike, a kis Arimathia nevű városból való (Ha-rammathaim) ¹⁾ József este a helytartóhoz ment, a testet kikérni ²⁾, József gazdag, köztiszteletben álló ember, és a sanhedrin tagja volt. — A római törvény ez időben azt rendelte, hogy a kivégzettnek holttestét oda kell annak adni, a ki kéri ³⁾. Pilátus, a ki a crucifragiumról semmit sem tudott, csudálkozott, hogy Jézus oly hamar meghalt, behivatta a centuriot, a ki a kivégzésnél vezénylett, hogy megtudja a dolog állását. Pilátus, miután őt a centurio biztosította, beleegyezett József kérésébe. A test már valószínűleg le volt véve a keresztről. Áadták tehát Józsefnek, hogy tetszése szerint bánjék vele.

Egy másik titkos barát, Nikodemus ⁴⁾, a kit már több ízben láttunk, hogy befolyását Jézus érdekében felhasználja, szintén megjelent e pillanatban. Mindenféle, bebalzsamozáshoz szükséges szert hozott magával. József és Nikodemus zsidó szokás szerint temették el

¹⁾ Valószínűleg azonos Samuel ős Rámájával Ephraim törzsében.

²⁾ Mát. XXVII. 57. és köv. Márk XV. 42. és köv.; Luk. XXIII. 50. és köv.; Ján. XIX. 38. és köv.

³⁾ Digest. XLVIII. XXIV. De cadaveribus punitorum.

⁴⁾ Ján. XIX. 39. és köv.

Jézust, s myrrhával és aloeval ellátott lepedőbe takarták. A galilaeai nők jelen voltak ¹⁾, és bizonyosan fenhangu jajgatással és sirással kísérték e jelenetet.

Az idő késő volt, s nagyon kellett sietniök. A test tova vitele késő estére maradhatott volna, s az ünnep megsértését vonhatta volna maga után; a tanítványok pedig még ekkor lelkiismeretesen megtartották a zsidó törvényeket. Azért csak ideiglenes temetést határoztak ²⁾. Közel, a kertben egy új sziklába vágott sir volt, a mely még soha sem volt használva. Valószínűleg valamely ismerősüké volt ³⁾. Azon sirok, a melyek csak egy holttest számára valók voltak, egy kis kamrából állottak, a melynek mélyedésében a holttest helye egy kis boltozat alatt fekvő pad volt ⁴⁾. Miután a sirboltok részut fekvő sziklák falaiba voltak vágva, igen könnyen beléjük lehetett menni; az ajtónyílás egy nehéz kővel volt elzárva. Jézust a sirboltba betevén, a követ

¹⁾ Mát. XXVII. 61 ; Márk, XIV. 47.; Luk. XXIII. 55.

²⁾ Ján. XIX. 41 — 42.

³⁾ Egyik hagyomány magát Arimathiai Józsefet nevezi tulajdonosnak (Mát. XXVII. 60).

⁴⁾ Azon boltozat, melyet Konstantin idejében Jézus sirjának tartottak, ezen alakot mutatta, a mint azt Arculf leírásából (Mabillon-nál Acta SS. Ord. S. Bened. sect. III. pars II. p. 504.) és Jeruzsalembe a görög papságnál fennmaradt bizonytalan hagyományokból, azon szikla állapotára vonatkozólag, mely jelenleg a szent sir temploma által el van fődve, — következtethetni. Azonban az ismertetőjelek, a melyekre Konstantin idejében támaszkodtak, gyengék, vagy értéktelenek voltak (lásd különösen Szoménos. Még ha a Golgotha elhelyezését pontosnak találunk is, a szent sir akkor sem birna a hitelesség jellemével. Ezen helyek külseje mindenesetre teljesen elváltozott.

az ajtó eleibe hengerítették, s elhatározták, hogy ismét eljönnek és egész rendben eltemetik. De mivel másnap igen ünnepélyes szombat volt, tehát a munkát a következő napra halasztották ¹⁾).

A nők, a test helyét pontosan megjegyezve, eltávoztak. Az esti órák hátralevő részét a bebalzsamozáshoz szükséges előkészületekkel töltötték. Szombaton mindenki pihent ²⁾).

A nők, — legelől Mária Magdalena, — vasárnap reggel korán a sirhoz mentek ³⁾). A kő félre volt a nyílás elől hengerítve és a test nem volt ott, a hová teték. Ugyanakkor a legkülönösebb hírek terjengtek a keresztyén gyülekezetben. Ezen felkiáltás : „feltámadott“, villámként futotta át a tanítványokat. A szeretet mindenütt igen könnyen elhitette azt. Mi történt ? Az apostolok cselekedetei tárgyalásánál lesz alkalmunk ezen kérdést vizsgálni, és a feltámadásra vonatkozó legenda eredetét kutatni. Jézus élete a történetíróra nézve az ő utolsó leheletével végződik. De tanítványai és néhány hű barátja szívében oly nyomokat hagyott hátra, hogy azokra nézve még hetekig élt és vigasztalta őket. Elvitték-e a testet ⁴⁾), vagy a mindig könnyen hívő lelkesedés szüleményei voltak azon elbeszélések, a melyek által a feltámadásról hitet akarták megalapítani ? Ezt, ellenmondó adatok hiányában soha sem fogjuk tisztába hozhatni. Annyit azonban mond-

¹⁾ Luk. XXIII. 56.

²⁾ Luk. XXIII. 54—56.

³⁾ Mát. XXVIII. 1; Márk XVI. 1; Luk. XXIV. 1; Ján XX. 1.

⁴⁾ Mát. XXVIII. 15; Ján. XX. 2.

hatunk, hogy a magdalai Mária élénk képzelete ¹⁾ ez alkalommal főszerepet játszott ²⁾. Isteni hatalmu szerelem! szent pillanatok, a midőn egy álomlátó szenvedélye a világnak egy feltámadott istenséget ad!

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

Jézus elleneinek sorsa.

Számításunk szerint Jézus halála korszámlálásunk 33-ik évére esik ³⁾. Semmiesetre sem lehetett a 29-ik év előtt, miután János és Jézus prédikálása 28-ban kezdődött ⁴⁾, de a 35-ik évnél későbbben sem, mert 36-ban, még pedig úgy látszik, husvét előtt, mind Pilátus, mind Kaiphás elvesztették hivatalaikat ⁵⁾. Egyéb-iránt úgy látszik, hogy Jézus halála e két hivatalvesztéssel semmi kapcsolatban nem volt ⁶⁾. Pilátus valószí-

¹⁾ Hét ördögtől volt megszállva. (Márk XVI. 9; Luk. VIII. 2.)

²⁾ Ez különösen észrevehető Márk XVI. 9. és következő verseiben. Ezen versek a második evangéliom egyik befejezését képezik, mely különbözik a XVI. 1—8. befejezésétől, a melylyel több kéziratok végződnek. A negyedik evangéliomban is (XX. 1—2, 11. és köv. 18.) Mária Magdaléna a feltámadásnak egyetlen első tanuja.

³⁾ A 33-ik év megfelel azon körülménynek, hogy Nizan 14-én péntek volt. Ha ezt el nem akarnók fogadni, akkor vagy 29-ig, vagy 36-ig kell mennünk.

⁴⁾ Luk. III. 1.

⁵⁾ Jos. Ant. XVIII. IV. 2. és 3.

⁶⁾ Tertullian és Eusebius ellenkező állítása értéktelen apokryphus iraton alapul. (Lásd Thilo. Cod. apocr. N. T. p. 813. és

nüleg soha sem gondolt visszavonultságában azon történetkére, a mely neki a késő utókor előtt oly szomorú hirnevet szerzett. Kaiphás utóda sógora Jonathan, azon Hanannak fia lett, a ki Jézus pörében a főszerepet játszotta. Hanan sadduceaeus családja még soká megtartotta a főpapi méltóságot és hatalmasabb levén mint valaha, nem szünt meg folytatni Jézus tanítványai és családja ellen azon elkeseredett harczot, a melyet az alapító ellen megkezdett. A keresztyénség, a mely meg-alapításának első tényét neki köszöni, neki köszönheti első vértanuit is. Hanan százada egyik legboldogabb emberének tartatott ¹⁾). Jézus halálának valódi okozója a tisztelet és tekintély tetőpontján végezte be életét, anélkül, hogy csak egy pillanatig is kételkedett volna afelől, hogy a nemzetnek igen fontos szolgálatot tett. Fiai folytatták a templom körüli uralkodásukat, úgy, hogy a prokurátorok alig tudták őket féken tartani, s gyakran meg se kérdezték őket, midőn kegyetlen és nagyravágyó hajlamaikat akarták kielégíteni ²⁾).

Antipas és Herodias nemsokára eltűntek a politikai látkörből. Midőn Caligula Herodes Agrippát királyi méltóságra emelte, a nagyravágyó Herodias megesküdött, hogy ő is királynő lesz. Antipas ezen nagyravágyó nő által folytonosan sarkaltatva, a ki úgy bánt vele mint gyávával, mivel családjában magánál magasabbat tűr, legyőzve természetes lomhaságát, Rómába ment, hogy azon czimet kérje, a melyet unokaöcscse

köv.); Pilátus öngyilkossága (Euseb. H. E. II. 7. Chron. et ann. 1. Cap.) legendaszerű iratokból látszik eredni.

¹⁾ Jos. Ant. XX. IX. 1.

²⁾ Jos. az idézett helyen.

kapott (39 év). De a dolog a lehető legroszabbul ütött ki. Antipas, Herodes Agrippa által a császárnál beárulva letétetett és életének hátralevő részét majd Lyonban majd Spanyolországban töltötte száműzetésben ¹⁾. Még legalább száz évnek kellett eltelni, míg ismeretlen alattvalójuknak neve Istenné emelve, é távol vidékre eljutott és sirjaikon Keresztelő János meggyilkolásának emlékezetét feltámasztotta.

A mi a szerencsétlen Keriothi Judást illeti, annak halála felől borzasztó legendák keringnek. Azt állították, hogy árulásának díján Jeruzsálem vidékén földet vett. A Sion hegynek déli részén volt egy Hakeldama (vérmező) nevű hely ²⁾. Ezt tartották az áruló által vásárolt birtoknak ³⁾. Egy más hagyomány szerint megölte magát ⁴⁾. Egy másik azt beszéli, hogy földjén elesett és béle kidült ⁵⁾. Ismét mások szerint vízkórban halt meg, oly utálatos körülmények között, a melyeket általánosan Isten büntetésének tekintettek ⁶⁾. Ezen le-

¹⁾ Jos. Ant. XVIII. VII. 1, 2. B. J. II. IX. 6.

²⁾ Hieronymus, de situ et nom. loc. haebr. Acheldama szó alatt. Eusebius (ugyanott) északra teszi. Azon hagyomány, a mely a Hinnom völgy végében fekvő temető helyet Haceldamának nevezi, legalább Konstantinig felmegy.

³⁾ Csel. I. 18 – 19. Máté, vagy inkább kiigazítója, itt a hagyománynak kevesebb kielégítő fordulatot adott, hogy az idegenek temetőjéről szólhasson, a mely oda közel volt.

⁴⁾ Mát. XXVII. 5.

⁵⁾ Csel. az idézett helyen. Papias Oecumeniusnál. Enarratio in act. apost. II. és Münter F.-nél Fragmenta Patrum graec. (Hafniae 1788.) Fasc. I. p. 17. és köv. Theophilaetus in Matth. XXVII. 5.

⁶⁾ Papias Münsternél, az idézett helyen, Theophilactus, az idézett helyen.

gendákat azon óhajlás idézhette elő, hogy Judást mint azon fenyegetéseknek beteljesedését mutathassák fel, a melyeket a zsoltáriró az áruló barát ellen intéz ¹⁾).

Egyébiránt a nagy keresztyén boszu ideje még távol volt. Az új felekezetnek nem volt befolyása azon végcsapásra, a mely a judaismust érte. A zsinagóga csak későbbben fogta fel, hogy mily következményei vannak a türelmetlenség törvényei alkalmazásának. A császárság bizonyosan még kevesebbé sejtette, hogy jövődő megdöntője megszületett. Még majd három évszázadig folytatja utját, a nélkül hogy sejtene, hogy mellette oly elvek növekesznek, a melyek a világot teljesen átalakítják. Jézusnak a világba vetett theocratikus és demokratikus eszméje a germánok betörésével a Caesarok birodalmának leghathatósabb feloszlató oka lőn. Egyfelől kimondatott, hogy minden ember részesülhet az Isten országában, — másfelől hogy a vallás elvileg el van választva az államtól. A lelkiismeret jogai, felszabadulva a polgári törvények alól, egy új hatalmat képeztek, a „szellemi hatalmat.“ Ezen hatalom igen sokat vétkezett származása ellen, századokon át voltak a püspökök hercegek, és a pápák királyok. A vélt lelki uralom nem ritkán iszonyu zsarnoksággá vált, a mely máglyát és kinpadot alkalmazott, csak hogy magát fenn-tarthassa. De eljövend a nap, a midőn ezen elválasztás megtermendi gyümölcseit, a midőn a lelki dolgok birodalma nem nevezi magát többé „hatalomnak“, hogy a „szabadság“ nevét viselhesse. Egy nép fiának lelkéből származva, a nép előtt fejlődve, a néptől szerettetve és

¹⁾ Solt. LXIX. és CIV.

csudáltatva, a keresztyénség oly eredeti jellemet nyert, a mely soha el nem enyészik. Ez volt a forradalomnak első diadala, a népérzelem győzelme, az együgyű szívűek térfoglalása, s a szépnek beavatása a szerint, a mint azt a nép érti. Így Jézus az őskor aristocratiai társadalmában oly rést tört, a melyen minden áthalad.

Bár az államhatalom Jézus halálában tulajdonképpen ártatlan volt (csak aláírta az ítéletet, s azt sem örömet), mégis súlyos felelősséget kellett viselnie. Midőn az állam a kálváriahegyi jelenet vezetőjévé lett, maga ellen tette a legsúlyosabb csapást. Monda alakult róla, és bejárta az egész világot. Ezen mondában, a mely tele van tiszteletlenségekkel, a világi hatóság gyűlöletes szerepet játszik; — a vádlott az, a kinek igaza van, és a bírák a poroszlókkal az igazság ellen szövetkeznek. A kinszenvedésnek a legnagyobb mértékben lázító története, ezer meg ezer népszerű képben terjed el a világon, és úgy mutat a római sasokra mint a melyek a leggyalázatosabb kivégzést megszentelik, a melyet a római helytartó parancsára katonák hajtanak végre. Mily csapás ez minden fennálló hatalomra! Soha sem üdültek fel alóla teljesen. Hogyan lehet a szegény nép előtt a csálhatatlanság külszinét ölteni fel, ha a lelkiismeretet a gethsemani nagy véték terheli ¹⁾.

¹⁾ Ezen népies érzület gyermekkoromban a Bretagneban meg élt. Ott a csendőrré, mint másutt a zsidóra, bizonyos kegyes ellenszenvvel néztek, mert ő volt az, a ki Jézust elfogta.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

Jézus művének lényeges jelleme.

Látjuk, hogy Jézus tevékenysége soha sem lépett ki a zsidó körből. Ámbár az igazhitűek által megvetettek iránti rokonszenve őt rábirta, hogy a pogányokat is felvegye az Isten országába; ámbár többször tartózkodott pogány területen, s kétszer vagy háromszor barátságos viszonyban találjuk őt a hitetlenekkel ¹⁾: mégis elmondhatjuk, hogy élete teljesen azon kicsiny és elzárt világban folyt le, a melyben született. A görög és római tartományok nem hallották hírét, mert csak száz év múlva fordul elő a profan íróknál, akkor is csak közvetve, azon alkalomból, midőn a tana által előidézett mozgalmakról, és tanítványainak üldözéséről van szó ²⁾. Még a judaismus kebelében sem idézett elő Jézus tartós benyomást. Philo, a ki az 50-ik év körül halt meg, hírét sem hallotta. Josephus, a ki 37-ben született, s a század vége felé irt néhány sorban említi kivégeztetését ³⁾, mint oly eseményt, a mely igen alárendelt fontosságú, s a korabeli felekezetek elszámolásánál a keresztyéneket kihagyja ⁴⁾. Másfelől a Mischna semmi nyomát sem mutatja az új iskolának; a két Gemare,

¹⁾ Mát. VIII. 5. és köv. Luk. VII. 1. és köv. Ján. XII. 20. és köv. V. ö. Jos. Ant. XVIII. III. 3.

²⁾ Tacit. Annal. XV. 45. Suet. Claud. 25.

³⁾ Ant. XVIII. III. 3. Ezen helyet valamely keresztyén kéz megváltoztatta.

⁴⁾ Ant. XVIII. B. J. II. 8.; Vita, 2.

azon helyei, a hol a keresztyénség alapítójáról van szó, nem vihetők messzebb a negyedik vagy ötödik századnál¹⁾. Jézus főműve az volt, hogy maga körül egy tanítványi kört gyűjtött, a kik határtalanul ragaszkodtak hozzá, és a kiknek keblébe tanának csiráját lerakta. Annyira szerettetni magát, „hogy még halála után sem szüntek meg őt szeretni“, im ez Jézus mesterműve, a mely kortársaira leginkább hatott²⁾. Tana oly kevéssé volt dogmatikus, hogy eszébe sem jutott azt leírni, vagy leiratni. Nem az által lett valaki az ő tanítványává, hogy ezt vagy amazt hitte, hanem hogy őhöz csatlakozott és őt szerette. Néhány korán emlékebe véselt mondata, és különösen erkölcsi eszményképe, és az általa előidézett benyomás, ez volt minden, a mi utána fennmaradt. Jézus nem hitczikkalapító, vagy jelvényt-remtő, hanem a világon egy új szellem kezdeményezője. A legkevesebbé keresztyének egyfelől a görög egyház tudósai, a kik a keresztyénséget a negyedik századtól kezdve metaphisikai vitatkozások tévutjára vezették, másfelől a latin középkor scholastikusai voltak, a kik az evangéliumból ezer meg ezer szabály óriási „summa“-ját akarták kivonni. Jézushoz, az Isten országa reményében ragaszkodni: im ennyit tett eleinte keresztyénnek lenni.

¹⁾ Jer. Talm. Sanhedrin, XIV. 16; Aboda zara II. 2; Schabbath XIV. 4. Babyl. Talm. Sanhedrin 43. a. 67. a. Schabbath, 104. b. 116. b.; Chogiga 4. b. Gistin 57. a. 90. a. A két Gemar Jézusról szóló adatainak nagyobb része egy minden történelmi érték nélküli, nevetséges és piszkos legendából van kölcsönözve, a melyet a keresztyénség ellenei költöttek.

²⁾ Jos. Ant. XVIII. III. 3.

Ily módon megérthető, hogy a keresztyénség, kivételes végzetnél fogva, tizennyolcz évszázad mulva is megtartotta általános és örök vallási jellemét. Mert Jézus vallása, némely tekintetben, a végleges vallás. Mint a kedélyek egészen szabad mozgalmának eredménye, születésekor minden dogmatikus nyomás alól elvonva, a lelkiismeret szabadságáért háromszázados harczot küzdve, a keresztyénség, — daczára a bekövetkezett sülyedéseknek, — még most is szedi dicső eredetének gyümölcseit. Hogy megiffjuljon, csak az evangyéliomhoz kell visszatérnie. Az Isten országa, úgy, a mint azt mi felfogjuk, észrevehetőleg eltér azon természetfeletti tüneménytől, a melyet az első keresztyének a felhőkben látni reménylettek. De az érzelem a melyet Jézus a világra hozott, a mienk. Az ő tökéletes eszményisége a független és erényes életnek legmagasztosabb szabálya. Ő alkotta a tiszta lelkek mennyországát, a hol azt feltalálhatjuk, a mit e földön hiába keresünk : az Isten gyermekeinek tökéletes nemességét, a feltétlen tisztaságot, a világ szennyétől teljes elválasztatást, végre a szabadságot, a melyet a tényleges társadalom mint lehetetlenséget kizár, és a melynek egész kiterjedése csak a gondolat birodalmában van. Jézus még mindig nagy mestere azoknak, a kik ezen eszményi Isten országába menekülnek. Ő hirdette legelsőben a szellem uralmát; ő mondta ki, legalább tetteivel először : „Az én országom nem e világból való.“ A valódi vallás alapítása az ő műve. Őutána már csak fejleszteni és termékenyíteni kell.

Igy a „keresztyénség“ majdnem egyértelmű lett a vallással. Mindaz, a mi ezen nagy és jó keresztyén

hagyományon kívül létre jó, természetlen leend. Jézus az emberiség számára megalapította a vallást, mint Socrates a bölcsészetet s Aristoteles a tudományt. Volt Socrates előtt is bölcsészet és Aristoteles előtt is volt tudomány; ők utánuk a bölcsészet és tudomány megmérhetlen előmenetelt tett, de mindazon alapon épült, a melyet ők letettek. Így a vallás eszméje is sok mozgalmon ment keresztül Jézus előtt; Jézus óta is nagy hódításokat tett; de a Jézus által alkotott lényeges felfogást nem haladták túl és nem is fogják túlhaladni soha; ő mindörökre megalapította a tiszta vallás eszméjét. Jézus vallása ezen értelemben határtalan. Az egyháznak megvoltak korszakai, alakulásai; oly jelvényekbe zárkozott, a melyek csak egy ideig tartottak vagy tartanak; Jézus az általános vallást alapította meg, a mely az érzelmen kívül semmit ki nem zár, semmit meg nem határoz. Az ő jelvényei nem meghatározott hitczikkek, hanem végtelen magyarázatokra alkalmas képek. Az evangyéliomban hiába keresnénk egy theologiai tételt. Minden hitvallás eltorzítása Jézus eszméinek; körülbelől mint a középkori scholastica félremagyarázta Aristoteles gondolatát, midőn őt a tökéletes tudomány egyetlen tanítójául állították fel. Ha Aristoteles ezen iskolai értekezéseken jelen lett volna, visszautasította volna ezen korlátolt felfogást; a mindennapiság ellen, a mely az ő tekintélyével takarószik, a haladó tudomány pártjára állt volna, s ellenmondóit megdicsérte volna. Épen úgy Jézus, ha közénk visszatérne, nem azokat ismerné el tanítványainak, a kik őt tökéletesen be akarják szorítani a katekizmus néhány megszokott mondatába, hanem azokat, a kik dolgoznak,

hogy őt tovább fejlesszék. Minden irányu nagyságnál azt illeti a dicsőség, a ki az alapkövet letette. Meglehet, hogy a „természet“- és „légtüneménytan“-ban egy szót sem találunk Aristoteles hasonczimű fejtegetéseiből; de azért Aristoteles nem kevesebbé marad a természettudományok alapítója. Bármilyenek legyenek is a dogma átalakulásai, a vallásban mindig Jézus marad a tiszta érzelem teremője, a hegyi beszédet soha sem szárnyalja tul semmi. Semminemű forradalom sem fog bennünket meggátolni abban, hogy a vallás dolgában azon magasztos szellemi és erkölcsi irányt kövessük, a melynek élén Jézus neve tündököl. Ezen értelemben keresztyének maradunk még akkor is, ha a bennünket megelőzőtt keresztyén hagyománytól minden pontban eltérünk.

És ezen nagyszerű intézmény mindenesetre Jézusnak személyes műve volt. Hogy ily nagy mértékben imádtassék, imádásra méltónak kellett lennie. A szeretetnek oly tárgyra van szüksége, a mely méltó, hogy azt lánggra gyujtsa, és ha Jézusról semmit egyebet nem tudnánk is, mint azon hő szeretetet, a melyet környezetébe öntött, mégis el kellene ismernünk, hogy nagy és tiszta volt. Az első keresztyén nemzedék hite, lelkesedése és állhatatossága csak ugy lesz megmagyarázható, ha az egész mozgalom okául egy óriási nagyságu embert képzelünk. A hit korszakai csudás műveinek szemlélésénél a történeti ítészetre nézve a lélekben két balvégzetű benyomás emelkedik. Egyfelől hajlandók vagyunk ezen műveket nem személyieknek tekinteni, s többek tevékenységének tulajdonitják azt, a mi gyakran egy hatalmas akarat, egyetlen kiváló ész műve

volt. Más felől nem akarjuk ezen rendkívüli mozgalmak kezdeményezőit, a kik az emberiség sorsát elhatározták, hozzánk hasonló embereknek tartani. De alkossunk magunknak magasabb fogalmakat azon erőkről, a melyeket a természet kebelében rejt. A mi kicsinyes rendőrség által kormányzott társadalmaink nem adhatnak arról kellő fogalmat, hogy mily nagy jelentősége van az embernek oly időkben, a hol minden egyes tehetségnek szabad tere van a fejlődésre. Tegyük fel, hogy egy fővárosaink szomszédságában fekvő sziklák közt lakó remete időről időre elhagyná szikláit, hogy a fejedelem palotájában megjelenjen, és ott a bemenetet kierőszakolva, mennydörgő hangon hirdetné a forradalom közeledését, a melyet ő gyújtott lánggra. Már a gondolat is mosolyra indit. Pedig Illés ilyen volt. Napjainkban Illés nem lépné át a tuillériák kapuját. Jézus predikálása, galilaeai szabad tevékenysége épen úgy kiválnának azon társadalmi viszonyokból, a melyekben mi élünk. Nem korlátolva a mi kötelezett udvariasságunktól, s a minket finomító, de épen ez által egyéniségünket megsemmisítő egyenlő neveléstől, ezen teljes lelkek meglepő erélyt fejtettek ki tevékenységükben. Ugy tűnnek fel előttünk, mint egy hősi korszak óriásai, a mely a valóságban nem létezett. Nagy tévedés. Ezen emberek a mi testvéreink voltak, úgy éreztek, úgy gondolkodtak mint mi. De náluk az Isten ihlete szabad volt, nálunk pedig egy hitvány és javithatlan közepszerűségre kárhoztatott társadalom vaslánczaival van lebilincselve!

Állítsuk tehát Jézus személyét az emberi nagyság legmagasabb fokára. Ne hagyjuk magunkat tulzott

kételyek által félrevezettetni egy oly legenda ellen, a mely minket mindig természetfeletti világban tart. Assisi Ferencz élete is csupa csudák szövődése. De kételkedett-e azért valaha valaki Assisi Ferencz életén és fellépésén? Ne mondjuk többé azt, hogy a keresztyénség megalapításának dicsősége az első keresztyének csoportját illeti, és nem azt, a kit a legenda megistenített. Az emberek különbözősége keleten feltünőbb mint nálunk. Nem ritkaság ott a gonoszság általános légköréből oly jellemeket kiemelkedni látni, a melyeknek nagysága meglepő. Távol attól, hogy Jézust tanítványai teremtték volna, ő mindenben nagyobbak tünik fel tanítványainál. Ezek, Pált és Jánost kivéve, mind igen együgyű emberek voltak. Még Pál sem állja ki az összehasonlítást Jézussal, és a mi Jánost illeti, későbbben meg fogom mutatni, hogy az ő szerepe, bár bizonyos értelemben magasztos volt is, de egyáltalában nem volt minden tekintetben kifogás nélküli. Innen van az evangyéliomnak roppant felsőbbbsége az uj szövetségi iratok között. Innen azon sajnos sülyedés, melyet érezünk, midőn a Jézus történetéről az apostolokéra átmegyünk. Még az evangyelisták is, a kiktől Jézus képét örököltük, annyira alatta állanak annak, a kiről beszélnek, hogy minduntalan eltorzítják, mert nagyságát utólélni nem képesek. Irataik tele vannak hibákkal és ellenmondásokkal. Minden sorban érezzük az isteni beszéd szépségét, olyanok által szerkesztve, a kik azt nem értik, és a kik saját eszméiket teszik annak a helyére, a mit csak félig értettek. Általában véve Jézus életirói egyáltalában nem szépítették az ő jellemét, sőt inkább kisebbé tették. A kritikának, hogy ötet

ujra feltalálhassa, egész sereg, a tanítványok közepszerű szelleme által támasztott félreértést el kell előbb távolítani. Ők úgy rajzolták őt, a mint értették, és gyakran, midőn őt magasztalni akarták, valódiag kicsinyítették.

Tudom, hogy a mi ujkori eszméink gyakran összeütköznek ezen legendával, a melyet más faj, más ég alatt, más társadalmi igények között szerzett. Vannak erények, a melyek sok tekintetben inkább megegyeznek izlésünkkel. A becsületes és kedves Marc Aurél, az alázatos és szelid Spinoza, miután a csudákban nem hittek, sok oly előítélettől mentek voltak, a melyekben Jézus osztozott. Az utóbbinak mély elvonultságában oly előnye volt, melyet Jézus nem keresett. Meggyőző okaink alkalmazásának rendkívüli gyengédsége, határtalan őszinteségünk és a tiszta eszme iránti önzéstelen szeretetünk által mi mindnyájan, a kik életünket a tudománynak szenteltük, új erkölcsi eszményt alkottunk magunknak. De az általános történelem ítéletének nem szabad a személyes érdemek elismerésére szoritkozni. Marc Aurél és nemes tanai nem voltak állandó hatásuk a világra. Marc Aurél gyönyörű könyveket, egy elvetemült fiut és egy omladozó világot hágy maga után. Jézus az emberiségre nézve az erkölcsi ujjászületés kimerithetetlen forrása marad. A bölcsészet nem elégíti ki a nagy tömeget. Annak valami szent kell. Egy Tyanai Apollonius több sikert aratott csudalegendájával, mint Socrates hideg bölcseségével. Socrates, a mint mondják, a földön hagyja az embert, Apollonius az égbe emeli, Socrates csak bölcs, Apollonius Isten ¹⁾.

¹⁾ Philostratus. Apollonius élete. II. 2. VII. 11. VIII. 7. Eunapius. Sophisták élete p. 454. 500. (edit. Dona.).

A vallás egész korunkig nem tarthatta fenn magát bizonyos fokú önkinzás, kegyeskedés és csudaszerűség nélkül. Midőn az Antoninusok után a bölcsészetet vallássá akarták emelni, kénytelenek voltak a bölcsészekből szenteket csinálni, Pythagoras és Plotin „épületes“ életét leírni, reájuk legendát költeni, őket az önmegtagadás és szemlélet erényével és természet feletti hatalmával felruházni, a mely nélkül azon században sem hitet, sem tekintélyt szerezni nem lehetett.

Ovakodjunk tehát a történetet megcsonkítani, hogy kicsinyes ingereknek eleget tegyünk. Ki tudná azt közölni, törpék közül véghezvinni, a mit a fellengző Assisi Ferencz, vagy a hystericus szent Teréz véghezvittek? Hadd találjon fel az orvostan neveket, a melyeken az emberi természet nagyszerű eltéréseit nevezze; hadd mondja, hogy a lángész agybetegség; hogy az erkölcsi gyengédség a sorvadás kezdete; hadd számítsa a lelkesedést és szerelmet az idegbajok közé, — mit tesz az? Az „egészséges“ és „beteg“ kifejezések egészen viszonyos fogalmak. Ki ne akarna inkább oly beteg lenni mint Pascal, mintsem oly egészséges, mint a tömeg? Azon korlátolt felfogás, a mely napjainkban az örültség felett el van terjedve, ilyenmő kérdésekben igen veszélyes zavarba hozza történelmi ítézetünket. Oly állapot, a melyben az ember oly dolgokat mond, a melyek felől mit sem tud, midőn a gondolat megfogamszik, a nélkül, hogy azt az akarat teremtené és kormányozná, ma azon veszélynek tenné ki az embert, hogy mint örültet félre teszik. Régenten ezt prófétaí tehetségnek, megvilágosíttatásnak nevezték. A világ legszebb tényei lázas állapotban jöttek létre;

minden jelentékeny cselekvény az egyensúly megháborítását és annak rendkívüli állapotát vonja maga után, a ki azt magából előidézi.

Mindenesetre elismerjük, hogy a keresztyénség sokkal mesterségesebb mű, semhogy azt egy egyes ember alkothatta volna. Bizonyos értelemben az egész emberiség részt vett benne. Nincs olyan elzárkózott világ, hogy kívülről valami légvonalat ne érné. Az emberiség története tele van sajátságos synchronismussokkal, úgy hogy az emberiségnek egymástól távol álló töredékei, a nélkül, hogy egymással érintkeztek volna, egyidejűleg csaknem ugyanazon gondolatokra és fogalmakra jutnak. A 13-ik században a rómaiak, a görögök, a syriaiak, a zsidók és mohamedanok, scholastikusok, és majdnem ugyanazon scholastica uralkodik Yorktól Samarkandig; a 14-ik században Olaszországban, Persiában, és Indiában az egész világ a mystikus hasonlatokkal foglalkozik; a tizenhatodik században a művészet egészen hasonló módon fejlődött Olaszországban az Athos hegy aljában és a nagy Mogul udvarában, a nélkül, hogy szent Tamás, Barhebraeus, a narbonni rabbik és a bagdadi Motecallemin egymást ismerték volna, a nélkül, hogy Dante és Petrarca egy Sofit láttak volna, vagy hogy egy perugiai vagy florenzi tanítvány Delhibe ment volna. Az ember kénytelen azt hinni, hogy az erkölcsi behatások járványként futják be a világot, a nélkül, hogy a határok és fajok korlátait tekintetbe vennék. Az emberi nem közötti eszmecserét nem csak könyvek és személyes oktatás eszközlik. Jézus nevét sem ismerte Buddhának, Zoroasternek és Plátonak; soha sem olvasott görög köny-

vet, vagy buddhista Sutrát; és mégis sok oly elem van benne, a mely öntudatlanul a buddhismusból, a parsismusból és a görög bölcseségből származott. Ez mind titkos csatornákon szivárgott át, és azon rokonszenv segélyével, a mely az emberiség különböző részei között fennáll. A nagy ember egyrésről mindent korától nyer, másrésről uralkodik korán. Ha kimutatjuk, hogy a Jézus által alapított vallás természetes következménye volt az azt megelőzőknek, ez által annak dicsőségéből semmit sem veszünk el; csak azt bizonyítjuk be, hogy joga volt létezni, hogy helyes, azaz, az adott század hajlamainak és szükségeinek megfelelő volt.

Helyesebben mondhatjuk-e, hogy Jézus mindent a judaismusnak köszönhet, és hogy az ő nagysága csak az volt, a mi a zsidó népé? Senki sem hajlandóbb mint én, ezen népet, a melynek, úgy látszik, egyedül volt meg azon sajátságos ajándéka, hogy kebelében a jónak és gonosznak végleteit hordozta, magasra helyezni. Jézus kétségkívül a judaismusból eredt; de úgy, mint Socrates a sophista iskolából, Luther a középkorból, Lammenais a catholicismusból, és Rousseau a 18-ik századból. Az ember századából és fajából ered akkor is, ha az ellen feltámad. Távol attól, hogy Jézus a judaismus folytatója lett volna, sőt inkább a zsidó szellem-meli szakasztást képviseli. Ha megengedjük is azt, hogy saját gondolata e tekintetben némi kétes irányt nyújt, határoz a keresztyénségnek általános iránya, melyet őutána felvett. A keresztyénség általános menete folytonos távozás volt a judaismustól. Tökéletesedése a Jézushoz, nem a judaismushoz visszaterés

leend. Az alapító nagyszerű eredetisége tehát érintetlen marad; az ő dicsősége nem tűr osztályos társat.

Kétségtelen, hogy a körülmények nagyban elősegítették ezen csudás forradalmat, de a körülmények csak azt segítik elő, a mi való és igaz. Az emberiség fejlődése minden ágának megvan a maga különösen kedvező kora, a melyben mintegy ösztönszerűleg minden erőfeszítés nélkül tökélyre jut. Későbbben a legmegerőltetettebb gondolkodásnak sem sikerül azon remekműveket előállítani, a melyeket a természet ily pillanatokban lelkesült lángeszek által teremt. A mi a művészetekre és a világi tudományokra nézve Görögország virágkora volt, az volt Jézus kora a vallásra nézve. A zsidó társadalom a legsajátságosabb szellemi és erkölcsi helyzetben volt, a melyet a világ valaha átélt. Valóban egyike volt azon isteni óráknak, a melyekben a nagyszerű ezer rejtett erő titkos összeműködéséből születik, a midőn a szép lelkek a bámulat és rokonszeny hullámain ringatóznak. A világ, megszabadulva a kisvárosi republikák nyomasztó zsarnoksága alól, teljes szabadságot élvezett. Csak későbbben érezte a római kényuralom romboló hatását, de ezen félreeső tartományokban akkor sem volt oly nyomasztó, mint a birodalom központján. A mi apró elővigyázati zaklatásaink (a szellemi dolgokra nézve sokkal gyilkosabbak a halálnál) még nem léteztek. Jézus három évig folytathatott oly életet, a mely miatt őt a mi társadalmi viszonyainkban legalább huszszor a rendőrség eleibe vitték volna. Csupán az engedély nélküli orvoslásra vonatkozó törvényeink elegendők lettek volna pályája megszakasztására. Másfelől a Herodesek hitetlen dy-

nastiája is keveset gondolt a vallási mozgalmakkal; az asmonaeusok alatt valószínűleg mindjárt első lépései alkalmával feltartóztatták volna Jézust. Ily társadalmi viszonyok között az ujitó csak életét tette kockára, a halál pedig jótétemény azoknak, a kik a jövődőért fáradoznak. Képzeljük Jézust, kényszerülve istensége terhét 60—70 esztendeig hordozni, isteni lángját elvesztve, s lassanként fogyva el egy óriási szerep kényszerűsége alatt. Azoknak, a kik isteni jelt hordoznak, minden kedvez, ellenállhatatlan vágygyal, mintegy végzetszerű intésre rohannak a dicsőség felé!

Ezen magasztos személyiséget, a mely az emberiség sorsát ma is vezeti, méltán isteninek mondhatjuk, nem azon értelemben, hogy Jézus minden isteni tulajdont magára vett volna, vagy (hogy scholastikus kifejezéssel éljünk) hozzá adaequat lett volna, hanem, hogy Jézus volt azon ember, a ki saját fajával a legnagyobb lépést tetette az isteni felé. Az emberiség magában véve csak alacsony, önző lények egyesülete, a melyek csak annyival állanak az állatok felett, hogy önzésük megfontoltabb. De ezen egyhangú, közönséges tömegből egyes oszlopok emelkednek ég felé, s nemesebb rendeltetésüket bizonyítják. Jézus a legmagasabb ezen oszlopok között, a melyek azt mutatják az embernek, hogy honnan jött és hová kell törekednie. Őbenne természetünknek minden jósága és magasztossága öszpontosult. Ő nem volt képtelen a vétkezésre; ő ugyanazon szenvedélyeket győzte meg, a melyekkel mi harczolunk; az Istennek semmiféle angyala sem támogatta őt, csupán jó lelkiismerete; semmiféle sátán nem kísértette meg mint az, a melyet ki-ki szívében hordoz. Ta-

lán a mint jó tulajdonai közül sok elveszett ránk nézve tanítványai hibája által, épen úgy sok hibája is titokban maradt. De soha senki sem tette az emberiség érdekeit oly túlnyomókká az önszeretet kicsinykedései felett. Egészen átadván magát eszméinek, azoknak mindent annyira alájuk rendelt, hogy élete vége felé reá nézve a világmindenség nem létezett. A hősi akarat ezen rendkívüli ereje által hódította meg a mennyet. Nincs ember, talán Cakya-Muni-t kivéve, a ki annyira megvetette volna a családot, a világ örömeit és minden földi gondot. Ő egyedül atyjának élt, és azon isteni feladatnak, a melynek betöltéséről bizonyos volt.

Mi, tehetetlenségre kárhoztatott örökös gyermekek, a kik munkálkodunk, anélkül hogy aratnánk, és a kik soha sem látandjuk annak gyümölcsét, a mit vetettünk, hajoljunk meg az ily félistenek előtt. Ők tudták azt, a mit mi nem tudunk, teremteni, alkotni, cselekedni. Feltámad-e még valaha a nagyszerű eredetiség, vagy meg kell elégedni a világnak azzal, hogy azon ösvényen haladjon, a melyet az őskor bátor alkotói megtörtek ? Azt nem tudjuk. De bármily váratlan tüneteményt szüljön is a jövő, Jézust nem mulja felül. Az ő isteni tisztelete örökké ifjul : az ő legendája végnélküli könyekre fakaszt, szenvedései a legjobb sziveket indítják meg ; s minden századok azt hirdetik, hogy az emberek fiai közt nem született nagyobb mint Jézus !

lén a mint jó tulajdonai közül sok elveszett ránk nézve
tanítványai hibája által, éppen úgy sok hibája is titok-
ban maradt. De sokan senki sem tette az emberiség ér-
dekeit oly tulajdonságok az önzetlenség kecskeszobájá-
ra. Egekben átadva magát az önzetlenségnek, azoknak
mindent annyira alávetve, hogy ölete végéig fel-
adta nézve a világminőség nem történt. A földi akarat
ezen rendkívüli erője által eldöntött meg a mennyet.
Nincs ember, talán Császár-állam-t kivéve, aki annyira
megvetette volna a családot, a világ örömeit és minden
földi gondot. Ő egyedül állt ki az ősi akarat isteni
feladatnak, a melynek betöltéséről bizonyos volt.

Mi, tehát, egyet kértünk az ősi gyönyör-
gek, a kik munkálkodnak, anélkül hogy értenék, és a
kik sokan azt látnak, amink gyönyörű, a mit vetet-
tek, hajójuk még az ily felismerés előtt. Ők tudták
azt, a mit mi nem tudunk, korunkon alkotni, csodák-
at. Felismert-e még valaki a nagyvessző erejét,
vagy meg kell előznie a világunk aznak, hogy azon
ösvényen haladjon, a melyet az ókor látott alkotói
megtertek? Azt nem tudjuk. De bármily vártalan til-
alomnyat szűn is a jövő, létezik nem muszáj félni. Az
ő isteni tisztelete öökké állul: az ő legendaivégül-
kili könyvekre tekintet, azonban az a legjobb szívet
indítja meg? a minden szívedek azt hirdetik, hogy az
emberek a földön nem született nagyobb mint Jézus!

HÁROM

FONTOS VÉLEMÉNY

RENAN „JÉZUS ÉLETE“

FELETT.

МОСКВА

ПОНТОС ВЕЛЕНЕ

«ИЗДАНИЕ»

1917

ОБЩЕСТВО СЪЗДАТЕЛЕЙ

ELŐSZÓ.

A fogadtatás, a melyben Renan „Jézus élete“ a magyar olvasó-közönségnél részesült, egészen méltó volt azon hírhez, a mely a könyvet megelőzte. A legközelebb lefolyt néhány év alig mutat fel esetet, hogy komoly tárgyú és irányú mű, oly nagy részvétnek és kelendőségnek örvendett volna. Egyébiránt el is lett minden lehető követve, hogy a könyvnek nagy részvét biztosíttassék. Határozott dícséret, sőt magasztalás az egyik, határozott rosszalás, sőt kárhoztatás a másik részről: vajjon melyik olvasni tudó emberben ne költené fel a vágyat, hogy a kérdéses tárgyat saját szemeivel színről színre megismerje? Hogy ezen kapósságban nagy része volt még azon körülménynek is, hogy a mű Párisban készült, — s hiába, már az gyengeségünk, hogy a mi párisi, azt mindenki uralkodó divatnak, ellenállhatatlannak tekinti — alig kell emlitenünk.

Ha komoly, tudományos tárgyú munka iránt, ily élénk részvét nyilvánul, azt a tudomány szempontjából csak örömmel üdvözölhetjük, s bizonyára itt is örömmel üdvözlendi azt min-

denki, a ki mint tudománynyal foglalkozó ember, tisztán a tudományos könyvet tekinti.

Azonban régi dolog, hogy a tudomány bármely ágát tekintsük is annak, csak eszmecsere, vitatkozás, surlódás által fejlődik, s valamely tudományág haladásának épen oly ellensége az irányában tanusított hallgatag közöny, mint az ellene okok és érvek hiányában eldörgött hatalomszó.

Renan könyve nálunk a hivatottak részéről csak az említett két véglettel találkozott. Mint oly művet, a mely confessiokat tekintetbe nem véve, egyetemes keresztyén vallási tárgyakról szól, a magyar keresztyén egyház egyik része, — a katolikus legnagyobb részben alapos megczáfolás nélkül a tekintély szavával elkárhoztatta, annak kiadóit, terjesztőit istenteleneknek, valláskáromlóknak nyilvánította, s ezáltal mintegy serkentette a „tiltott gyümölcshez“ anélkül is igen nagy mértékben hajlandó embert annak megizlelésére; — a másik — a protestans rész, a mely, egyes gyér, igen tiszteletreméltó kivételekkel — sokkal inkább el van foglalva közigazgatási rendszere feletti vajudással, s a melynek némely része, úgy látszik, különbséget szeret tenni az egyház és vallás érdekei között, s mig amazokért saját nézete szerint harczol, ezekről elfeledkezik, nem gondolva meg azt, hogy pusztá testet ölel, a melyben a lélek táplálék nélkül teng, — bölcs hallgatásba merülve nézte ezen új üstököst, anélkül azonban, hogy férfiai közül csak egynek is eszébe jutott volna oly műhöz, a

mely a protestans egyháznak is egyik sarkalatos hitczikkét egészen más, ezen egyházétól eltérő alapra állítja, csak egy szóval is hozzá szólni.

Mig valamely dolog csak egyoldalról van tárgyalva, annak felfogása is természetesen csak egyoldalú marad, s az egyoldalú felfogás mindig veszélyes. Azért egészen természetesnek fogja kiki találni, hogy várva vártuk tudós theologusainktól, hogy az érintett könyvet bonczkés alá véve, annak illető helyét kijeleljék. Azonban mindeddig hiában vártunk.

Külföldi atyánkfiai sokkal többet szoktak az ily kérdésekkel foglalkozni, — a minék még más, itt ez alkalommal ki nem fejthető okai is vannak. Ha tehát meg akartuk tudni, hogy hát a protestans theologia mit mond Renan könyvéről, kénytelenek voltunk külföldi theologiai irodalom piacznán tekinteni szét.

Számos, ide vonatkozó röpirat között különösen az itt közlött három ragadta meg figyelmünket. S miután, a legnagyobb sajnálkozásunkra, nem állunk a theologiai tudományosság azon fokán, hogy e tekintetben saját eredeti dolgozatunknak kedvező fogadtatást ígérhetnénk, azt véltük, hogy a hallgatásnál talán több hasznot teszünk, ha megteszünk annyit, a mennyit lehetőségünk megenged, a minél többet senkitől sem lehet követelni, — és ezen három rendbeli tudományos röpiratot fordításban a magyar olvasó közönség kezébe juttatjuk.

Hogy választásunk miért esett épen ezen munkákra, annak oka egyebek között abban van,

hogy az első kettő a theologiai tudomány két ellenkező irányának szüleménye. Egyik a rationalismus, másik a supernaturalismus nézpontján áll és ítél. A figyelmes olvasónak alkalma leendő a két nézpont érveit összehasonlítani, azokból következtetni, s így legkönnyebben képesítve lesz arra, hogy a tekintélyre esküvés szírtjét elkerülve, önálló ítéletet hozhasson. A harmadikat pedig azért csatoltuk ide, hogy láthassa az olvasó a német és francia felfogás közötti különbséget, s némi ismereteket szerezzen a tőlünk meglehetősen elszigetelt, s talán nem sokat mondunk, ha azt mondjuk: hogy kellő figyelemre nem méltatott francia protestantismus jelen állásáról s irányáról.

Miután ezen munkákat csupán mint tudományos értekezéseket és birálatokat bocsátjuk az olvasó-közönség eleibe, talán felesleges is kimondanunk, hogy azzal, hogy azokat lefordítottuk és közrebocsátottuk, még egyáltalában nem irtuk alá, — feltétlenül, — sem az egyikben sem a másikban foglalt nézeteket.

Pesten, Márcziusban 1864.

A fordító.

JÉZUS ÉLETE

IRTA

RENAN ERNŐ.

BIRÁLJA

ELTESTER H.

POTSDAMI LELKÉSZ.

JEZUS ELITE

RENNAN RENNO

ELITE RENNO

Nem levén épen kíváncsi természetűek, minden divatos olvasmánytól pedig határozottan idegenkedvén, jó darab idő beletelt, míg a fent jegyzett, nagyon kiálított könyvhez hozzányultunk. Azok után, a miket róla hallottunk, és a mint különben is a bibliai kritika állását Francziaországban ismerjük, azt hittük, hogy nem igen várhatunk tőle többet, mint legfeljebb talán a Straussféle eredményeknek — meglehet — sikerült népszerűsítését. Ezen véleményben természetesen láttuk, hogy csalódtunk, midőn oly tüzetes bírálatok folytán, a melyek a könyvvel való foglalkozást mégis érdemesnek láttatták, annak olvasásához fogtunk. Renan „Jézus élete“ lényegesen más, mint Straussnak hasonló nevű könyve. Mig az utóbbi csupán kritikailag jár el, és a kritika mellett az evangyéliomi adatokat annyira körülnyírbálja, hogy a „Jézus életé“-ből alig marad több, mint a mit Josephus és Tacitus is megír, hogy t. i. „abban az időben valami Jézus élt és tanított, és Pilátus parancsára és a papok izgatása következtében keresztre feszítettetett“ : Renan valódi „Jézus életé“-t akar írni; szándéka az, hogy „azon csodálatraméltó emberi alakot“ a mely neki Palaestinai tartózkodása alatt „mint valamely ötödik evangyeliomból szemébe tűnt“ szemlélhető rajzban adja elő : csakhogy aztán a

kivitelben épen annyira mögötte marad Straussnak, mint a mennyire tőle a tárgy felállításában eltér. Renan könyve, nem tekintve azt, hogy minden komolyabb vallásos lelkületet meg kell botránkoztatnia, — gondolatok tekintetében is igen gyenge könyv, és tudományos értéke is, távolról sem hasonlítható Strauss művééhez. Ugy állnak egymáshoz, mint a német alaposság, és a franczia csín, szellem és esprit; gondolat és szólam (frázis); tévedés és — felületesség! Nem egy könnyen emlékezünk oly iratra, a mely többször hozott volna abba a helyzetbe, hogy nem tudtuk, haragudjunk, elszomorodjunk, vagy egyszerűen boszankodjunk-e felette, míg végre mindezen érzelmek az a feletti csudálkozásba olvadtak fel, hogy hogyan akadhattak Németországban ilyen műnek nemcsak olvasói, hanem még csudálói is.

Nagyon igazságtalan lenne Renan iránt a ki őt azal vádolná, hogy ő tudva le akarja Jézust alacsonyítani. Ellenkezőleg, világosan annak lehető legmagasztosabb képe után törekszik. Beszámítva még a sok frázisgyártást is, a melylyel a könyv tömve van, átalában mindenütt elismeréssel szól róla és néha oly nézletre, és kifejezésekre emelkedik fel, a melyek annak a mi Jézus volt, az ő világtörténelmi helyzetének, s műve fontosságának sejtelmét megközelítik. De a képet, a melyet ezen Jézusról, „a gond és aggodalomtól megszabadítóról“ „a lelkek megváltójáról“ „az emberiség örök vallásának teremtményéről“ „azon összehasonlíthatatlan férfiuról, a kit a vallásos öntudat helyesen ruházott fel az Isten fia nevével“ „az igazi béke alapítójáról“ „arról, a kivel összehasonlítani eddig sőt

valószínűleg ezután sem lehet senkit“ tehát azon képet, a melyet ő róla alkot, mindamellett sem tudja körülbelől „Assisi szent Ferencz“ színvonalánál feljebbemelni: azon férfiuénál, a kit általában igen szeret Jézussal párhuzamban emliteni; sőt a kit határozottan olyannak tüntet fel, mint a ki legközelebb állott Jézushoz. A mi-ben Jézus ezt felülmulja az, — nem egyes elismerő nyilatkozatok, hanem azon kiegészített kép szerint, a melyet Renán létrehoz, — valóban alig több, mint elő-ször és mindenek felett az: hogy Jézus végetlenül „érdekes“ volt; továbbá azon erély, a melylyel Jézus „ábrándjain“ (ugyan azokon, a melyekkel szent Fe-rencz is el volt telve) és „apokalyptikus álmadozásain“ csüggött, és azoknak kivitelén a világgal szemben fá-radtig dolgozott, és oly túlizgatottságba jutott, hogy a halál, a mely őt ezen „tarthatlanná vált szereptől“ megszabadította, mind magára mind művére nézve egyenlő jótétemény volt. Mert ezen mű is lényegesen ellenei azon „célelles“ eljárásának köszöni sikerét, hogy őt vértanuvá tegyék. „Ha mindent a maga útján engedtek volna menni, akkor Jézus a lehetetlenség el-leni hasztalan harczban kimerült volna. De elleneinek esztelen gyűlölete határozott küldetésének eredménye felett, s művét az isteniség pe sétjével koronázta meg.“

Ha valaki azt kérdezi, hogy egy oly ember mint Renan, a ki úgy látszik, hogy a mennyire tudja mi az igazság, az igazságot keresi is, egy tudományos sokat tapasztalt, és sokat olvasott ember, hogyan jut ily ered-ményre; előttünk úgy látszik, hogy annak oka a mé-lyebb vallási és különösen keresztyéni tapasztalatok hiánya mellett Renannak erkölcsi — általában az igaz-

ság iránti hitetlenségében van. Az egész könyvön végig vonuló alapgondolat, a mely ismételve kifejezésre is talál az, hogy : tiszta igazság, tökéletes erkölcsiség nincs; és a hol az volna, ott nem hat, a mi hatni akar, azt mindenütt jó adag „tévedéssel“ „csalódással“ „ábránddal“ kell pótolni. „Egy nagyszerű intézmény sincs, a melynek alapja nem legenda volna. Ily esetekben az emberiség az egyedüli hibás, a mely csalódni akar.“ „Minden eszmének, a mely érvényesülni akar, áldozatokat kell hozni“ és pedig, jól megértsük, nem az odaadás, nélkülözés, szenvedés halál, egyéni áldozatát, nem, hanem engednie kell magasztosságából és tisztaságából; áldozni kell nemcsak igazságából hanem valódiságából is. Ez áll mindenkire nézve; „az eszményt az ember mindég csak egy pillanatra éri el“; ez állott Jézusra nézve is : „mert az élet harczából senki sem tér meg sértetlenül.“ Így az ő, és pedig legmagasztosabb eszméi is, mint az isten országának eszméje, apokalyptikus álmodozásokkal vegyültek, és — hogy hathassanak, ábrándokba kellett burkolózniok; így ő is ámitásokat engedett meg magának. Többek között eltűrte azt, hogy még életében mennyei lelkekkel való társalkodásáról, Mózes-sel és Illéssal való összejövedeleiről szóló mondákat terjesztettek; elhallgatta, hogy az ő előnyére csudákat költöttek, sőt halott-feltámasztásokat rendeztek. Utolsó napjaiban : — Jeruzsalem nem hitt ő benne — „Jézus barátai érezték, hogy nagy csudára van szükség, a mely Jeruzsálem hitetlenségét megszégyenítse. Egy Jeruzsálemben ismeretes ember feltámasztatásának mindenkinek felett meggyőzőnek kellett előttük feltűnni.“

Ekkor — tekintetbe veendő az idők különbsége — keleten nem veszik oly szigorúan a kegyes ámitásokat, ekkor meg kivált épen semmi gyanu sem forgott fenn — azonkívül : Jézus már ekkor nem ő maga volt; „kétségbeesve, a végletekig üzve, nem volt többé a magáé“ — a nélkül, hogy elakarná határozni, hogy tulajdonképen mi történt : mert bizonyosan valami tényleges dolog szolgált alapul — meglehet, hogy Lázár a Peraeából visszatérő Jézus feletti örömében valóban meggyógyult — meglehet, hogy a betegségtől halványan halotti lepedőkbe takartatta és a család sirboltjába záratta magát, és midőn Jézus őt látni kívánta, onnan eleibe lépett — elég az hozzá „a hit nem ismer más törvényt, mint az az iránti érdeket, a mit igaznak tart. Miután a czél oly szent, legkevesebbé sem tartózkodik állítását ferde okokkal támogatni, ha a jók nem elégségesek.“ Miért is ne : — — „ha ez a csuda nem valódi is, de az volt sok más.“ Ily alkalmaknál az ámitóknak, itt Jézus barátainak és barátnőinek, lelkiismerete olyan „mint a rángatódzóké, vagy bélyegeseké, a kik a világ befolyása és saját hitük által csalásokra ragadtatják magukat.“ „A mi Jézust magát illeti, ő épen oly kevéssé volt képes a tömegnek a csudálatos utáni vágyát mérsékelni mint szent Bernát, vagy Assisi szent Ferencz. Egyébiránt néhány nap múlva a halál ismét visszaadja szabadságát, s megmenti őt oly szerep kellemetlen kényszerűségétől, a melyet napról napra jobban megunt, és a mely napról napra nehezebben volt keresztülvihető. Az emberiségről való ily alacsony nézetnek háttérén általában, a megcsonkítatlan valódiság és szennytelen erkölcsiség haté-

konyságában való hitetlenség alapján, — oly ecset által festve, a mely érzékenykedésbe van mártva, és a melyet az önkény — sőt itt-ott a gondatlanság keze vezet, természetesen oly képnek kellett létre jőni, a melyet, tartson bár maga Renan az emberiség jóltevője, egy nemes rajongó képének, a ki tulfeszültsége daczára is az emberiségnek minden magasztos dicső eszméit a földre hozta, és ábrándozzon felette, de a mely, daczára azon mentegetéseknek, sőt Renan szemében igazolásoknak, a melyekkel ő Jézusnak „csalódásait“ „tévedéseit“ „hibáit“ „ábrándjait“ kíséri, mindenki előtt, a ki helyesen gondolkodni tud lehetetlennek tűnik fel, különösen pedig minden kegyes embert megbotránkoztat. Bizonyosan — ugymond — „ha Jézus ezen első, zavartalan korban a midőn még atyjának szava tisztán viszhangzott keblében, meghalt volna, akkor nem fordulna elő életében egynémely oly oldal, a melyen megbotránkozunk.“ — „Ő nagyobb lett volna Isten előtt de — ismeretlen maradt volna,“ „az igazság (!) nem terjedt volna el, és a világ nem részesült volna azon magasztos erkölcs tan hasznaiban, a melyet ő neki atyja kijelentett.“ És : „Bocsássuk meg neki azon reményét, a melyet jövő kijelentetésében és a világ feletti nagy diadalában vetett.“ — „Ha ezen csalódásnak, a mely ugyis talán inkább a többieké mint az övé volt, — egyéb hatása nem volt is, de ez álm meg edzette őt oly harcra, a melyben különben tán meg nem állhatott volna.“ Ilyesmi nem teszi a képet lehetőbbé, s nem javít a dolgon. Végre még egy olyan befejezés, mint azon „végetlenül megindító“ a mely a haldokló Jézushoz van irányozva, egészen alkalmas

arra, hogy frázisaival a Renan által alkotott, vagy is inkább kezei között alakult torzképnek visszataszító hatását, — legalább minden, nem érzékenykedő német előtt — még nevelje. „Nyugodjál dicsőségemben nemes kezdeményező. Műved be van fejezve; Istenséged meg van alapítva. Ne félj, hogy törekvéseid épületét egy hiba miatt összedőlni lásd. A mulandóság veszélyein felülemelkedve, az isteni békesség magasságából tanuja léssz műveid végetlen következményeinek. Nehány órányi szenvedésen, a mely nagy lelket nem is érintette, a legtokéletesebb halhatatlanságot váltottad meg. Ezerszer inkább élve, ezerszer inkább szeretve mint földi életed napjai alatt, oly szegletkövévé lettél az emberiségnek, hogy ha a világtól el akarnák nevedet ragadni, azt alapjában kellene megrendíteni.“ — „Te közted és Isten között nem leend többé különbség. Te a halál teljes meggyőzője foglald el birodalmadat, a hol az általad kijelelt királyi uton imádó évszázadok fognak követni.“

Azt mondtuk, torzkép! Nem nagyon kemény ez a kifejezés? Im, itt van a kép.

Galilaeában, a melyet mosolygó völgyeivel, illatos hegyeivel, természetes, erőteljes népével, a száraz kiszáradt tudósokkal epés Farizeusokkal és képmutató papokkal telt sziklás Jeruzsálemmel ellentétben néztünk szerint Renan nem rosszul rajzol*) — Galilaeában

*) Általában a szent földnek, annak mostani és ez előtti szokásainak, s életmódjának stb. leírásai a könyv legsikerültebb részei közé tartoznak. — Tudva van, hogy Renan Palaestinában volt, és a mint maga mondja ott, a bejárt helyek élénk behatása alatt tervezte, és lényegileg végezte be könyvét.

fellép egy fiatal tanító „felülmulhatlan magyarázója azon látás és álmódosítás vegyületének, a remény és csalódás változásainak, s a gyűlölt valóság által elnyomott végetlen vágynak“ a melylyel akkor a zsidó népel volt telve. Nem magas származásu, a nép egyszerű gyermeke; nem tudós ember — Jézus soha sem járt más iskolába mint falujáéba, de tele a szellem egész élénkségével; kitünő eszü és ritka eredetiségü, ehez még a legkedvesebb jelenség, fiatal, érdekes, szép, szeretetet és jóságot lehelve predikálja a galilaeai halászoknak „az isten országát“, és magát, mint a ki azt előidézendü. „Isten országa“ — Jézus kedvencz szava — igen tág, sokat magában foglaló gondolat, összefonva politikai várakozásokból, a melyektől legalább kezdetben nem látszott Jézus idegenkedni, apokaliptikus, Dánielből vett látásokból — ennek különösen nagy befolyása volt reá, — és társadalmi gondolatokból. Lényegében véve: A lélek felemelkedése minden földi fölé; s kiszabadulás minden természetes kötelékekből; lemondás minden világi birtokról; épen az ellentéte „e világnak“ a mely a sátán uralma alá jutott; megfordult világ, a melyben „a szegények uralkodnak“ „az elsők utolsók, és az utolsók elsők“ stb.

Nevezetesen Keresztelő Jánosnál történt tartózkodása után, a ki által a nép kedvéért megis keresztelteti magát, akit ő is, legalább kezdetben utánoz, — a kitől a néprehatásnak valódi módját is tanulta, s egyet mást fel is vett p. o. a János által oly rendkívüli sikerrel gyakorolt keresztséget — de a kitől inkább csak serkentetett, mint sem közvetlenül általa határoztatott volna el — nevezetesen tehát ezen tartózkodás után

mindég erélyesebben és határozottabban lép fel. Tet-
zésre, hívókra talál. Elragadó egyénisége, tanának
ereje és kedvessége, ezen tiszta erkölccstan, ezen „a me-
zők illatát lehelő“ hegyi és mezei predikációk, itt-ott
egy-egy ártatlan fogás, a milyeneket Jeanne d' Arc is
használt *) mindinkább és inkább megnyerik neki, a
ki már, mielőtt Jánoshoz ment, sem volt tekintély nél-
küli tanító, a sziveket; különösen a nők és gyermekek
között, a kik leirhatatlan lelkesedéssel csüggnék rajta,
tesz „hóditásokat.“ Szoros tanítványkör kíséri őt, a
melyhez a háziakról való gondoskodás végett néhány
nő is csatlakozott; mindnyájan communisticus társa-
ságban, egy nagy családot képezve „utközben meste-
rük sugallatainak virágait szedve“, „mint vidám gyer-
mekek“ utazván be az országot a melyben „az élet vi-
lágosságból és légből táplálkozik.“ „A paradicsom va-
lódilag megjelent volna a földön, ha a fiatal mesternek
eszméi tul nem mentek volna a középszerű jóságnak
bizonyos korlátain a melyeken tullepni az emberi nem
nevelésének még eddig nem sikerült.“ „Az emberek-
nek, az isten fiainak testvérisége és az abból folyó kö-
vetkezmények valóban kitünő finom érzéssel vannak ki-
fejtve.“ Azonban már itt is mutatkoznak annak csirái,
ami egész erejében mindenesetre még csak később
fejlődött ki. A természeti kötelékek megvetése —
(„ugylátszik, hogy családja nem szerette őt, s gyakran

*) Jegyzet : „ugy tett, mintha arról, akit megakar nyerni
talami titkos s csak maga által ismert dolgot tudna; emlékez-
tette őt valamely szíve előtt kedves körülményre“ (Péter, Ná-
vhánael, a samariai nő).

ő is kemény volt az iránt“) — megvetése mind annak, a mi emberi, a vérség, szeretet, haza : oly megvetés, a mely mellett lelke már semmi egyéb iránt nem volt fogékony „mint azon eszme iránt, a mely előtte a jónak és igaznak befejezett alakjaként tünt fel“ — „álmodozások, a melyeket kétségkívül rendkívüli bensőséggel adott elő,“ — a melyek által ő „örök időkre a lelki béke teremtményévé“ „s azon magasztos spiritualismus alapítójává lett a mely a siralom völgyében a lelkeket évszázadokon keresztül örömmel töltötte el“ — a melyek azonban csak a legkorlátoltabb viszonyok közt, s azon világossággal és nappal teljes országban voltak jók, de a melyek mennél komolyabban vesszük azokat annál több összeütközést kénytelenek az emberi társasággal előidézni; mind ezekben már befoglaltatik „a későbbi napok komor óriása“ a kit egy zord sejtelem mindinkább és inkább kívül üz az emberiségen“; és akiben már alig ismerni fel az első zavartalan idő „finom és vidám erkölctanárát.“ Azonban legközelebb még az nem tűnik elő. Hiszen még, — egyes eseteket és egyes helységeket leszámítva, nem támadt fel azon ellenállás, a mely őt később oly tulzásra és elkeseredésre ragadta; még tulnyomó a ragaszkodás — és még fokozódik, s fokozza őt magát, Jézust is. Azt hiszik, hogy ő valami magasabb az emberinél : és ő (az önismeret nem épen erős oldala a keletnek) és ő olyannak érzi magát! Beszélnek az égi szellemekkel való társalkodásáról; jelenésekről és beszélgetésekről, a melyeknek a pusztában Mózes-sel és Illéssal részese volt: és ő — megengedi azt! Csudákat várnak tőle (— ő a Messias, a Messiasnak csudákat kell tenni —) és ő — csudatevő és ördögűző lesz.

De ő azért nem „nyegle“ mint napjainkban, a midőn egy csudatevő sem hisz saját csudáiban, lenne; isten őrizzen, mert ő hisz bennük. Ő még épen úgy, mint kora, azaz a zsidók, a galilaeaiak, — mert a bölcsészeti-
leg kiképzett rómaiak és görögök között mindenesetre máskép volt, — egészen természet feletti fogalomkörben élt; ő előtté még nem voltak változhatatlan természeti törvények, nem volt határ az isten és természet között; sőt inkább ő át volt hatva azon meggyőződéstől, hogy az ima ereje által csillagokat lehet mozgatni, s hegyeket helyeikből elvinni — oly álhit, a mely minden másnak bizonyos vesztére lett volna, de a mely az ő nagy lelkénél arravaló volt, hogy ő benne minden akaraterőt megfeszítsen, sőt arra bírja hogy magáról és az emberiségről a legnagyobbat is feltegye! Azonkívül — azon bizalommal a melyre gerjesztett, személyiségének hatalmas befolyásával s vigasztaló beszédével — valóban több beteget, különösen elmebeteget meg is gyógyított. Ott volt például valami Magdalai Mária, egy megrongált idegzetű nő, a kiben az akkori kor véleménye szerint hét ördög lakott: „és az ő szelid szépségének sikerült megnyugtatni a megzavart szervezetet.“ Így tanítványai is üztek ördögöket, — ő készítette el őket reá, és teljhatalommal is ellátta, — és azok nem sokára híres ördögűző iskolát képeztek.

Mindez igen nagyban elősegítette azt, hogy mindazok előtt, a kik benne hittek, mind maga előtt emelkedjék. Mindinkább és inkább azonosítja magát — (mint már mondva volt, igen gyakran és sokat foglalkozik Dániellel) — az „embernek fiá“-val a kit az „az égnek felhőiben“ látott; mindinkább elmélyed ezen

apokalyptikus ábrándokba; mindinkább határozottabban követeli, hogy higgyenek benne, mindég kevesebbé tūri az ellentmondást.

Azonban épen ez is feltámad, és azon mértékben növekszik, a melyben az ő, — Jézus, tevékenysége emelkedik. Már kedves Galilaeájában is tapasztalta azt Názarethben, a tó melletti városokban, amelyekre ezért (az ismert *convicium temporis*) jajt kiált. De ezen ellentmondás sokkal nagyobb mértékben feltámad Jeruzsálemben. Itt általában egészen idegen földön van. A nagy város zaja, a melynek tömegében ő, a ki hozzá van szokva, hogy feltűnjék, kis csoportjával elvész, megzavarja őt; a templomi mészárlási jelenetekről, a melyek oly kevéssé illenek azon tiszta cultushoz, a melyet ő ismer, megundorodik; az épületek pogányos pompája, az emberek, a vitatkozások, szóval minden visszataszítja őt. Már első ott tartózkodása alkalmával azon határozott benyomással hagyta el Jeruzsálemet, hogy a régi cultussal semmire sem lehet menni; s hogy az új isteni tisztelet „az isten lélek és a kik őtet imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják“ követeli a régivel, s általában a judaismussal való szakítást. Ettől fogva határozott ellensége a „törvény“-nek. Ezen meggyőződését, — s ez az, a mi őt egy régi vallás reformátoránál többé, egy új vallásnak „a világ-vallásának“ az abszolút vallásnak teremtményévé teszi — tehát ezen meggyőződését általában vigyázattal, de a hol kell, határozottan, s metsző éllel fejezi ki. Természetes, hogy az egész orthodox zsidóságot a legdühösebb gyűlöletre ingerli maga iránt; hogy nevezetesen a Farizeusok — a zsidóságnak tulajdonképi képviselői

mindenképen leselkednek utána, meg akarják fogni, s szünet nélküli harczba bonyolítják őt. Ő mindég győzedelmesen megáll : szava szétzuzza elleneit; azonban a folytonos vitatkozás magának is árt. Amint követőinek lelkesedése által maga is el volt maga felett ragadtatva, elleneinek ellentállása, s gyűlölete tulingerlik őt. Velezületett heves szenvedélyessége kitör, és a vakbuzgóság nyilatkozataira ragadja! „Ő nem szabad többé.“ „Néha azt hihették, hogy elméje megháborodott“; „belső szorongattatásai és aggályai“ vannak; „zordon, és különös“ lesz; „tanítványai néha örültek tartják“ és „félnek tőle“; azután ismét a legritkább szelidségű és kedvességű vonások törnek keresztül. „Nem hogy erénye gyengébbé vált volna, de a harcz, a melyet az eszmény nevében a valódiság ellen folytatott, tarthatatlanná vált. Fellázadt, és elkinozta magát a földiekkel való érintkezésben.“ — „Azon hang a melyet felvett, még csak néhány hónapig tarthatott, és ideje volt, hogy a halál a legvégsőig ment összeütközésnek bonyodalmaait megoldotta; őt, egy kijárat nélküli utnak lehetetlenségeitől megmentette, a már úgy is sokáig viselt megpróbáltatásból megszabadította, és bűn nélkül mennyei tisztaságába bevezette.“

És a válság valóban nem is sokáig várat magára. Azon zaj, a melyet Lázárnak Jézus barátai által színre hozott feltámasztása okozott, kitörésre készteti azt. A Farizeusokhoz, a törvény iránti fanatikusokhoz csatlakoznak a béke, a mindenároni béke iránti fanatikusok : a papok. Igaz, hogy Jézus soha sem akart politikai mozgalmat, s még eddig nem is idézett olyat elő; de még is olyan mozgalom volt az, a mely veszedelmessé

válandhatott! „Meg kell halnia.“ És ő meghal, e percztől fogva egészen ő maga, és isteni küldetéséhez méltóan. *) Judás (körülbelől, — a mint azt kétségbeesett halála bizonyítja, szintén nem oly rossz ember mint a minőnek őt János gyűlöleté festi, és a minőnek őt közönségesen tekintjük) elárulja őt. Miért? nem igen megmagyarázható. De hiszen a francziaországi titkos társulatokban, a melyekben általában véve sok meggyőződés és becsületesség uralkodik, fordulnak elő árulási példák néha igen kis okok, egy csekély vita miatt. „A nép emberének erkölcsi öntudata élénk és igazságos, de változandó és következetlen; nem képes a pillanatnyi fellobbanásoknak ellentállani.“ Elég az, hogy Jézus elfogatik; egy pillanatra ellentállásra gondol, de annak teljes haszontalanságát belátva, megadja magát. A törvénykezési teljes formák megtartása mellett pörbe fogatika „csábitók“-ra szabott eljárás módja szerint. Elítélik, kivégezik. Leveszik a keresztről; Pilátus, a ki barátságos érzelmei daczára hijában igyekezik őt megmenteni, s a mint a viszonyok voltak, nemis menthette volna meg, holttestét kiadja barátainak. Az ünnep miatt ideiglenesen egy közellevő sirba teszik, és a sirt bezárják. Midőn vasárnap reggel Jézusnak barátnői a további eltemetés előkészítése végett a sirhoz mennek; nyitva találják azt, és a test nincs azon a helyen a hova azt tették. „Egyszersmind a legkülönösebb hírek

*) „A hitvitátónak szórszálhasogatásai, a csudatevőnek és ördögüzőnek könnyen hívősége el vannak felejtve, most már csak a szenvedés történetének hasonlíthatlan hőse, a lélekismeret szabadságának alapítója, minden szenvedő lélek tökéletes eszményképe marad fenn.“

erjedtek el a keresztyén gyülekezetben, ezen felkiáltás t, „feltámadott“ villámsebességgel járta be a tanítványokat. A szeretet mindenütt könnyen hitet talál. Mi történt?“ — „Elvitték e testét, vagy a könnyenhívó lelkesedés egész elbeszélést költött, amelylyel a feltámadás hitét igyekezett elterjeszteni? Ez örökre ismeretlen maradand előttünk! Csak azt emlitsük meg, hogy Mária Magdalena ez alkalommal főszerepet játszott. Isteni hatalmu szerelem! Szent pillanatok, midőn egy álmodozó nő a világot egy feltámadott istennel ajándékozta meg!“

Ez Renan Jézus élete! Nem kérdezzük azt, ha annak a Jézusnak élete-e a kihez a keresztyénség feltekint; azt sem kérdezzük, ha magasztos és méltó-e : mi itt csak azt kérdezzük, ha élet, magával öszhangzó élet, ha gondolható élet-e?

Volt nekünk fiatalkorunkban a primában egy tanárunk, a ki, midőn latinságunkat censealta, gyakran ezt szokta mondani : lássák önök, a szavak, a melyeket önök használnak, mind latin szavak, és mind benn vannak a szótárban is, de így a mint itt találkoznak, folyvást nézi egyik a másikat és azt kérdi : hát te hogyan jössz ide? Ez teljesen alkalmazható Jézusnak azon képre a melyet Renan rajzol. A vonások, a melyekből azt alkotta egyenkint mind, — ha nem is mindég szép, — de emberi vonások, és valóban mind elő is fordulnak a történetben; de egy embernek, és ezen embernek képében egyesítve annyira ellenkeznek egymással mint a mennyire utoljára az egész ellenkezik mind azon ítéllettel, a melyet Renan az ő általa így alkotott felett hoz, mind pedig annak tevékenységével, a melyet ő

sem tagadhat meg tőle, Jézus képe úgy a mint azt Renan rajzolta, nemcsak torzkép, hanem magában véve lehetetlen kép.

Az utolsó, ezen feliratu fejezetben „Jézus művének lényeges jelleme“ a melyben általában igen sok kibékítő van, azon hatásról beszél Renan, a melyet Jézus előidezett. Oly módon beszél arról, hogy el lehet mondani, hogy itt, ha nem is tiszta világos felfogása de legalább sejtelve van annak, a mi Jézus volt; itt mind személye mind műve nemesen és emberileg méltóan van felfogva. Jézus vallása valóban „sok tekintetben a végleges vallás.“ Habár az istenországa, a mint azt mi felfogjuk észrevehetőleg eltér is azon természetfeletti alaktól, a melyben azt az első keresztyének látni reménylették : „azon érzelem, azon öntudat, a mely Jézust a világba bekebelezte, ma is a mienk.“ Ő valóban „minden igaz vallások alapítója“ a ki épen úgy alapította az emberek között a vallást, mint a mint Socrates a bölcsészetet, Aristoteles a tudományt közibük hozta. — Keresztyénség „majd egyértelművé lett a vallással“ „minden, a mi ezen nagy és jó keresztyén hagyományon kívül történik, örökké terméketlen marad.“ — „A becsületes és szelid Marc Aurel“, bár olyan eredményekkel volt megáldva, a melyek „sok tekintetben inkább izlésünk szerint valók“ és „soktól ment volt, ami Jézusban megbotránkoztatás sért,“ „mindamellet nem hagyott egyebet maga után, mint felséges könyveket, egy elvetemült fiut, és egy pusztulásnak indult világot.“ „Jézus a világra nézve az erkölcsi ujjászületés kiapadhatatlan forrása marad“; „ő utána csak fejleszteni és termékenyíteni kell.“

És ez a mű az ő „legsajátabb“ egyéni műve. „Az első keresztyének hite, lelkesedése és állhatatossága csak úgy leend megmagyarázható, ha az egésznek forrásául a legnagyobb jelentőségű férfit veszszük fel.“ — „Jézus semmi esetre sem tanítványainak teremtménye“; „sőt inkább ő annyira felülállt tanítványai felett hogy életirói az ő jellemét nemcsak nem szépítették, sőt inkább kisebbitették.“ — Igaz, hogy a keresztyén-ség „sokkal mesterségesebb mű, hogy sem egy embernek cselekménye lehetne, bizonyos tekintetben az egész emberiség dolgozott rajta.“ — Eszmék és irányok rokonszenvileg terjednek, anélkül, hogy az összefüggést mindég megfoghatóvá tudnók tenni; a nélkül, hogy épen szükséges volna, hogy könyvek, vagy egyenes oktatás közvetítsék azokat. Így Jézusban is voltak, a nélkül, hogy ő azt sejtette volna, oly elemek, a melyek a buddhaismusból, parsismusból, s a görög bölcsészetből származtak. De át nem vett semmit. Épen oly kevéssé köszön mindent a judaismusnak, mintha talán az ő nagysága csak ennek a nagysága lett volna. — „Az ember kétségkívül századából és fajából való akkor is, ha százada és faja ellen harczol : és Jézus nem is a judaizmus folytatója, hanem a zsidósággal való határozott és mindég messzebb vivő szakításnak képviselője.“ — Épen úgy kedveztek, és kénytelenek voltak kedvezni neki a körülmények is. Hogy úgy felléphessen, mint a mint fellépett, hogy úgy működhessék, mint a mint működött, a keletnek és a kornak egész korlátlanságára és természetességére szüksége volt; szüksége volt még a Herodesek vallásos közönyösségére is : a Makabaeusok korában a „buzgóság“ alig engedte volna

meg ezen tanítási szabadságot; kivált meg a mi viszonyaink közt, napjainkban csak gyógyításai is százszor összeütközésbe hozták volna a rendőrséggel. De azért : „A körülmények tért nyitnak ugyan a nagynak, de nem teremtik azt.“ „Az alapítónak magasztos eredetisége teljesen érintetlen marad, dicsősége nem tűr osztályos társat.“ „Ezen magasztos személyiséget, a mely mindennap a világ sorsát intézi, valóban isteninek nevezhetjük; nem mintha Jézus az egész isteniséget magában viselte, vagy azzal azonos volna; hanem a mennyiben ő azon egyén, a ki az emberiséggel a legnagyobb lépést tetette az isteni felé“; a mennyiben ő benne, dacára annak, hogy „ő sem volt bűn nélküli“ „mindaz öszpontosulva van a mi az emberi természetben jó és magasztos.“ — „Bármilyen váratlan események legyenek is a jövő méhébe rejtve, Jézust soha sem mulja felül senki. Az ő istenitisztelete örökké ifjul : az ő legendája végnélküli könyekre fakaszt, szenvedései a legjobb szíveket indítják meg; s minden századok azt hirdetik, hogy az emberek fiai közt nem született nagyobb mint Jézus.“

Azt kérjük : hogy hangzik ez az előbbiekkel össze? Lehet-e ezt oly „élet“-ről mondani, mint a milyet Renan rajzolt? Lehetséges-e, hogy oly életből oly eredmények folyjanak, mint a milyeket annak Renan tulajdonít? Minden más felelet helyett még egyszer Renannak Jézus halála felett már egyszer idézett szavait ismételjük : „Ha mindent a maga útján engedtek volna menni, akkor Jézus a lehetetlenség elleni hasztalan harcban kimerült volna. De elleneinek esztelen gyűlölete határozott küldetésének eredménye felett, s

művét az isteniség pecsétjével koronázta meg.“ Nem kell ennél világosabb bizonyosság arra, hogy mennyire érezte belsőleg maga Renan is, hogy az ő Jézusa „Jézus művét“ a melyet ő neki tulajdonít, nem hozta létre, hogy az ő Jézusa a tagadhatatlan világtörténelmi sikert egyenesen — ellenei gyűlöletének, esetlegnek köszönheti.

Ugyanazon ellenmondással a mely egészben véve a Renan által rajzolt Jézusnak egész képére s ugyanazon Jézusnak tulajdonított műre vonatkozólag előttünk feltűnik, s a mely ellenmondás már magában elegendő arra, hogy azon képet egész semmiségében s belső hamisságában tüntesse fel; ugyanazzal találkozunk gyakran az egyes vonásokat illetőleg is. Igen messze vinne ha mindazon egymással meg nem egyeztethető, egymásnak kölcsönösen ellentmondó, s általában kivihetetlen nyilatkozatokat és rajzokat fel akarók sorolni, a melyeknek Renan könyve valóban bővében van, s a melyeket gyakran sűrűn egymás után, sőt egymás mellett hoz. Az előzőkben már többet a figyelmes olvasó előtt megjegyezhető módon kijeleltünk. Így meglelgedhetünk azzal, ha még néhányat kiemelünk, a melyeket vagy mellőztünk, vagy talán olyanok, hogy nem tűnnek mindjárt szembe.

Először ismételjünk : Mindenkinék feltűnhetett, s minden magyarázat nélkül is elég világos, hogy mily kevéssé fér össze, — nem mondom a valódi Jézusnak jellemével, nem, hanem azon Jézusnak, a kiről Renan ábrándozik „erényével“ és „fenkölt gondolkozásával“ az a különbféle — Renan által természetesen mentegedett — „ámitás“, a melyekhez ezen erényes Jézus ré-

szint hallgatott, de a melyeknek részben maga is esz-
köze volt. — Itt, hogy ezen erényt egészen megvilá-
gosítsuk, még csak azt kell megjegyeznünk, hogy az
emlitett öntudatos ámitások épen nem esnek Jé-
zusnak azon későbbi „komor idejébe“, a melyben Jé-
zus „nem ő maga többé“ „nem szabad, hanem egyedül
műve rabja volt“; hanem, hogy Renan már azon vilá-
gos és zavartalan napokra is teszi azokat, a melyekről
igy érzeleg : „akkor volt néhány hónap, talán egy év,
a hol isten valóban a földön lakott.“ A hol ugyanis
azon okokról szól, a melyek Jézus tekintélyét megalap-
ították, valamint az eszközökről a melyeket Jézus,
hogy magának követőket szerezzen, felhasznált, már
ott is nem csak az ismeretes „ártatlan“ fogások előfor-
dulnak, hanem már ott is szóról szóra ez áll: „erejének
valódi okát, t. i. környezete feletti felsőbbiséget gondo-
san eltitkolta; s hogy korának eszméihez, a melyekkel
egyébiránt el volt telve, alkalmazkodjék, meghagyta az
embereket abban a hitben, hogy ő az emberinél maga-
sabb légkörben él.“ Legyen ezzel e pont befejezve.
Menjünk át azokra, a melyekben a belső ellenmondás
kevesebbé sértő alakban tűnik fel, de azért megvan, és
a könyvnek felfogására nézve igen jellemző.

Helyesen emeli ki Renan, hogy Jézus nem volt
tudós, hogy „soha sem látogatta nemzetének főisko-
láit.“ Sőt azt is szerencsésen viszi keresztül, hogy ezen
körülményből nem lehet tudatlanságot következtetni.
Az arabnak nyílt sátora még most is a nemes gondol-
kodás, az éles elme és jó erkölcsök iskolája : mig az is-
kolai tudósok a pedanteria és műveltséghiány hírében
állanak. Midőn azonban Jézusnak tanulatlanságát és

természeti élenkségét egész a „tudatlanság“-ig fokozza a mint az a következőkből kitűnik, senki, a ki összefüggőleg gondoskodik, nem leend képes ezen „egyszerűséget“ (naivität) azon „magas szellemmel“ „bámulatra méltó elmével“ és „prófétai képességgel“ összeegyeztetni, a melylyel szerinte Jézus minden egyebeket felülmúlt. Jézus „e világról“ semmit, épen semmit sem ért és nem tud. Nevezetesen „a főrangú társaságot csak olyan formán ismeri, mint valami fiatal falusi ember, a ki a világot egyszerűsége szemüvegén nézi.“ Innen „azon bájoló lehetetlenségek, a melyek hasonlataiban hemzsegnek, midőn királyokat és hatalmasokat kever a játékba (Mat. XI, 8.)“ Ez egy kicsit sok, azonban, mivel már hozzászoktunk Renan frázisaihoz és „bájoló lehetetlenségeihez“, még ezt engedjük el neki. Mert hiszen meg kell engednünk, hogy Jézus valóban „idegennek érezte“ volna magát a párizsi főúri körökben, s épen oly kevésbé lett volna alkalmas arra, hogy az ottani, vagy valamely más udvarnál szertartásmester legyen, mint a mennyire nem volt theologiae doctor, vagy akadémiai tag. De a mit még Renannál is „naivitásnak“ kell neveznünk, az ez : Jézus a Herodeseknek nevét is alig ismeri : daczára annak, hogy Keresztelő Jánossal viszonyban van, a ki Antipater ellen predikál, és maga mond ezen Herodes felett ítéletet (Luk. XIII, 32). — Jézusnak a külső világról képzelete sincs; a római hatalmat nem is sejtí : daczára annak, hogy már a próféták keletre és nyugotra utaltak; daczára annak, hogy a zsidók már a királyok után Assyriával, Babylo-niával Egyptommal összeütközésben voltak, és azon körülménynek, hogy ezen régi hódítók és győzők a ró-

maiak nagyobb hatalma előtt mind elhulltak, gondolkodásra és összehasonlításra kellett indítani; daczára annak, hogy Jézus idejében az egész római birodalomban sőt még messzebb is elterjedt zsidó „szétszóródás“ból évenként ezren meg ezren jöttek Palaestinába, és a mit ők a „külső“ világnak helyzetéről tudtak, az bizonyosan átszivárgott az ünnepi látogatások által Jeruzsálemből Galilaeába; daczára annak, hogy „az Acreből Damaskusba vezető ősrégi kereskedelmi ut, a „tenger utja“ Galilaeán keresztül ment, és kétségtelen, hogy „a Genezareth tava melletti városokban, nevezetesen Kapernaumban, a mint azt az ott lakott vámhivatalnokok nagy száma mutatja, állomásai voltak.“ — Jézusnak a polgári kormányról sejtelve sincs; előtte minden ilyen kormány egyszerűen visszaélés („tudjátok, hogy a világi fejedelmek uralkodnak, ne legyen úgy ti közöttetek“) minden hivatalnok ellenség („birák stb. eleibe állitanak benneteket“) röviden, ő „tökéletes anarchista.“ Az, a ki „az adót megtagadó gamalai Judásnak példáján okulva“ — így okoskodik: „a néplázadás nem segít semmit“, „a szabadság és a jog nem e világból való, minek tehát az életet haszontalan indulatossággal elkeseríteni“; az a ki „azon nagy szót mondta: „adjátok meg a császárnak, a mi a császáré, és az istennek, a mi az istené“, „azon szót, a mely által az államhatalom ellenében a lelkiismeret szabadságát megmentette, az államhatalmat földi dolgokra szorította, és a szellemet megszabadította“ — az „anarchista!“ Együgyű, a polgári kormányról fogalommal nem bíró anarchista, az, a ki — ha ezt más semmi, semmi meg nem czáfolná is — nemcsak rendezett ál-

lamban élt, hanem Mózeset, és a mózesi államot is ismerte — ismerte tehát azon theokratikus államrendszert a mely minden polgári és társadalmi rendet egyenesen és közvetlenül mint istentől rendeltet állít elő : úgy, hogy már egy közönséges tehetségű zsidónak is, annál inkább egy kitünő elmének lehetetlen volt az ilyféle intézményekről nem gondolkodni, és az akkori jogi- és államviszonyokat a „törvény“-nyel össze nem hasonlítani, és e szerint mind ezzel szemben „naiv“ maradni, csak vagy feltétlen álmodozónak vagy teljesen tompa elmájünek lehetett volna!! De Jézus nem is állapodik meg ezen még mindig félig meddig elméleti naivitásnál, nem, átmegy az, és pedig a megszokottabb, legegyszerűbb kézzelfoghatóbb dolgoknál a gyakorlati életbe is. Nevezetesen Jeruzsálemben, „miután az életet nem ismerte, s szeretetreméltó galilaeai communismusához volt szokva, minden pillanatban oly naivságok csusznak ki száján, a melyek a nagy városban igen csudálatosaknak tetszettek.“ Renan itt Mát. XXI, 3. XXVI, 18. és a párhuzamos helyen az ismert utasításokat érti és idézi : találtok egy megkötött szamarat, és annak vemhét, oldjátok el és hozzátok nékem; és — hol a ház, a hol megegyem a husvéti bárányt : oly utasítások és helyek, a melyeknek mindenestre meg vannak nehézségeik, és a melyeket nem lehet minden további kutatás nélkül a szövegből megmagyarázni. De ha Renan ezen nehézségeket a galilaeai communismusra való emlékezés által akarja megoldani : úgy meg kell vallanunk, — hogy ezuttal még mindig franczia udvariassággal fejezzük ki magunkat, ha az efféle „combinatiót“ „csudálatraméltó eszü-

nek“ és nem mondjuk meg minek, csak „naiv“-nak nevezzük!

Épen ily szerencsétlen Renan Jézus „eredetiségével“ is. Az olvasó emlékezni fog, hogy mily nagy mértékben felruházta ő azzal Jézust; de másfelől arra is, hogy mily viszonyba hozza őt Keresztelő Jánossal. Hogyan utánozta ezt Jézus; hogyan tanulta el tőle a néprehatás eszközeit; hogy tanult tőle predikálni; hogy sajátította el tőle a keresztséget stb. Igaz, hogy nem lehetetlen, sőt még csak nem is szokatlan, hogy legeredetibb ember is csak lassanként fejti ki eredetiségét, kezdetben pedig másoknak, sőt olyaknak befolyása, „nyomása“ alatt áll, a kiket aztán messze el hágy. De az nem egyez meg az eredetiséggel, hogy az ilyen azután sem tér el attól, és nem haladja tul azt, a mit fejlődése korában olyantól látott, a ki nemcsak gyengébb volt mint ő, hanem a ki — és ez még több — más szellemű és még hozzá maga is oly nagy mértékben eredeti volt. Azt mondjuk, hogy ez egy eredetiséggel sem egyez meg : de legkevesebbé Jézuséval, a mely oly kiválólag teremtvő volt; a ki ezen teremtvő eredetiségének bélyegét mindenre a mit mondott és tett reásütötte : úgy, hogy még ma is határozott bizonyossággal megismerjük mások adatai között az ő saját szavait, modorokról, az ő sajátosságának ezen kifejezéséről, lenyomatáról. *)

*) Ez utóbbi Renan figyelmét sem kerülte el, és ez könyvének kevés világosabb helyeihez tartozik. De másfelől ez semmi új. Egy Weisze nevű lipcsei német már Renan előtt figyelmeztetett Jézus stíljére, és ezen tapasztalatot tudományosan értékesítette is. Renannál csupán megjegyzés marad.

Egy más ellenmondás, a mely Jézusnak magasztos egyszerűsége és azon szőrszálhasogatás között, a melyet elleneivel való vitái alkalmával kifejtett, előfordul, magának Renannak is feltűnt. Renan azt azon állítással fejtí meg : „A szellemi egyszerűség és a szőrszálhasogatás nincsenek mindenkor oly messze egymástól mint azt gondolnók; ha az egyszerű ember okoskodni akar, egy kevéssé mindég sophistává lesz!“ Mindenesetre! ha az a kiről szó van, ukermarki paraszt, vagy nem bánom picardi, — a ki meglehet még ostobább furfangos mint amaz : de nem, ha az Jézus, és ha csak Renan Jézusa is : az a „profétai ihletű“ „magasztos szellemű“ „csudálatraméltó eszü“ férfiú; a kinek szavaiban „szellem, és lélek nemesség egyesült“, a ki oly feleleteket ad *), hogy Renan ezt jegyzi meg róla : „a világ fiának finom gunyját magasztos jószág által mérsékelve, nem lehetett volna kitünőbb, választékosabb alakban kifejezni.“ — Az ilyen en lehetetlen, hogy megtörténjék az, hogy „midőn okoskodni akar“ „sophistává“ lesz; hogy „következtetései egy kissé kereettek“, hogy „néha czélzatosan félreért, és oly bizonyítékokat hoz fel, a melyek az aristotelesi logika szabályai szerint gyengék.“

Azon kísérlettel sem szerencsésebb Renan midőn azt a mit Jézusnak szelidségéről, az ő „szelid, de a mellett éles, átható szelleméről“ és viszont azon szenvedélyről, a mely jellemének alapját képezte; a mely őt „a legélénkebb szidalmakra“ — „a valódi fanatis-

*) Jegyzet. Jézusnak Ján. VIII. foglalt felelete a „parázna nő“ felett.

mus“ kitöréseire ragadta, elmond, összeegyeztetni akarja. Itt Lammenais urra hivatkozik, a ki „napjainkban ugyanazon ritka élességű ellentmondást tüntette fel“, „a kinek „egy hívő szavai“ czimű szép könyvében a legféktelenebb szenvedély, és a legkedvesebb bensőség váltakoznak, úgy, hogy az délibábként tűnik fel“ a ki „társalgásában a legkedélyesebb, ellenben azok ellen, a kik nem úgy gondolkodtak mint ő, egész az őrjöngésig nyakas volt!“ Szép : Lammenais ur és Jézus Krisztus, mint fentebb assisi szent Ferencz és Jézus Krisztus. Miért is ne? Hiszen Renan ur előtt Jézus Krisztus bár „félisten“, de mégis csak ember, a ki ugyan „nemének majd minden hibájától ment volt“, a ki azonban „személyére nézve soha sem lépett ki a szerzetesi fogalomkörből“, a mely a „világtól lehetetlen kíván.“ De valjon az ilyenre rá illik-e? Ha szelid és nyájas volt — nem! Szelidség és szenvedély, a szeretet tüze, — a mit már úgy szeretetnek neveznek, — és a gyűlölet tüze, együgyű elme és a legborzasztóbb fanatismus kitörései, mindezek összeegyeztethetők, és akár egyszerre, akár egymásután gondolhatók egy és ugyanazon ember lelkében : mert mind ennek alapja egy és ugyan az, t. i. érzékiség és önzés; ellenben „szelidség“ és nyájasság, és a mellett zord szenvedélyesség? — mi azt mondjuk nem, és ismét nem daczára „minden aristotelesi szabálynak.“

Azonban végre is ezek csak oly vonások, a melyek egymásnak mondanak ellent; a melyeknek összeállításánál tehát Renannak legfeljebb a kellő éles gondolkodás hiányát vethetjük szemére : de jönnek elő még mások is, a melyekben Renan maga magának mond

ellent, a melyek tehát alapossá teszik azon további szemrehányást, hogy emlékezete gyenge; a mennyiben későbbben itt ott épen az ellenkezőjét mondja annak, a mit előbb állított, sőt a miből következtetett.

Halljuk! Felhoztuk, hogy Renan Jézusával mennyire feledtet minden természeti köteléket, s őt minden ellen a mi emberi, vérség, szeretet, haza, formaszerint dühöngteti. De ez nem gátolja ugyanazon Renant, hogy későbbben azt állítsa : János evangyélista Jézusnak ezen keresztfai szavát : „asszony, im a te fiad, János, im a te anyád“ tisztán csak azért költötte, hogy magát fontossá tegye azzal, hogy „Jézus reá hagyta azt a mi neki a földön legdrágább volt.“ Szinte ugy okoskodott Renan a keriothi Judás öngyilkosságáról is, hogy még „ha örült birvágy“ lett volna is, a mi szegény Judásnak a fejét megzavarta, és nem lettek volna is egyéb, inkább tekintetbe veendő okai „ostoba és gonosz árulásának“ — még akkor sem szükséges, „hogy minden erkölcsi érzésből kivetkőzött legyen“ — hiszen „miután vétkének következményeit látta, keservesen megbánta azt — és, a mint mondják, maga vette el életét.“ És mit ír későbbben : „Judás végéről különféle mondák keringtek“ „meglehet, hogy mindazok költöttek, és csak tette iránti utálat által sugalmazottak voltak, és hogy Judás Hakeldama *) nevü birtokán kellemes (sic) csendes és elvonult életet élt, mig előbbi barátai a világot meghódították, és alávalóságának hírét mindenfelé elterjesztették. De lehet az is, hogy azon

*) Renan bizonyosnak veszi fel, hogy Judás a „vérmezőt“ még maga vette meg.

óriási gyűlölet, a mely fejére nehezült erőszakoskodásokat (!?) szült, a melyekben utóbb isten ujját látták? Fentebb „gondatlanságról“ szóltunk Renannál. Szigoru volt-e az, vagy, ily eljárással, ily semmi, de a világon semmi által sem indokolt állításokkal szemben — e helyen mindenütt szándékosan csak a „tudományos“ oldaláról tekintjük a dolgot — még a „könnyelmű“ kifejezés is nem nagyon szelid-e?

Hasonló, ha nem nagyobb „tudományos könnyelműségről“ tanuskodik a következő is. Renan könyve tele van idézetekkel az új szövetségből, az egyházi atyákból, a Talmudból. Mi az ujszövetségeket, mind utána néztük, és pedig gyakran annál feszültebb érdekeltséggel mivel nem ritkán a legnagyobb mértékben csudálkoztunk, hogy az Istenért ugyan, hogy kerülhette el figyelmünket — valamely — Renan egyik vagy másik előttünk egészen új állítását támogató — bizonyító hely! S mit találtunk? Nem ritkán éppen semmit — a mit csak távolról is azon állításra lehetett volna viszonyítani; néha még gonoszabbat! Példák : A hol Renan Jézus tulingerültségét rajzolja azt mondja : Jézusnak belső szorongattatásai s aggodalmai vannak! És mit idéz? Ján. XII, 24. Most szomorú az én lelkem stb. — „Jézus zord, és kellemetlen lesz.“ A többek között : Mát. XVII, 16. 17. Mark. IX, 18. Ohitetlen és elfordult nemzetség. Meddig leszek veletek! Mark. III, 5 : És haraggal őket elnézte egyszersmind bánván, hogy azoknak szívek megkeményedett volna. Luk. VIII, 45 : Ki illetett meg engemet? (a vérfolyásos nő meggyógyításánál) — Jézus el van keseredve, kóborló élete, a melynek eleinte oly sok ingere volt

ránézve, elkezd nyomasztóvá válni! Mát. VIII, 20. Luk. IX, 58 : A rókáknak vagyon barlangjok stb. — Keserőség van ezen szavakban is Mát. XXIII, 37 : Jeruzsálem, Jeruzsálem, ki megölöd a prófétákat, és megkövezed azokat, a kik te hozzád bocsáttattak! Meny-nyiszer akartam egybegyűjteni a te fiaidat, miképen a tyúk az ő fiait egybegyűjti szárnyai alá; és nem akartátok! — Tanítványai bizonyos félelmet éreznek iránta és különösen Márk az, a ki ezen fontos vonást feljegyezte : Márk IV, 40. (a tengeri vihar lecsillapításánál.) És monda nekik. Miért vagytok ilyen félelmesek (!) hogy vagyon, hogy nincsen hitetek. Márk V. 15. (a gergezai ördögös meggyógyításánál.) Menének azért (a városbeliek) Jézushoz, és láták az ördögöst felöltöztetve; és megfélemlének. Márk IX, 32. (a hol Jézus szenvedéseit jelenti ki.) Ők pedig nem értik vala e mondást, és félnek vala őt megkérdezni. Márk XI, 32!! A Farizeusok azt mondják : Ha azt mondjuk, hogy János az emberektől volt, félünk a községtől!

És jól megértsük, mind ezt akárhol és akármikor van megírva Jézus későbbi komor lelkiállapota rajzolásának bizonyítékaiul hozza fel! Legyen ennyi elég, mert hogy Jézus, mond Jézus az övéire nézve a „birtoklást megszüntette“ és egész általánosságban minden birtokról való lemondást a gyülekezetbe léphetés feltételévé tette *); valamint hogy „bár több tanítvány nős volt, de ugylátszik, hogy a felekezetbe lépés után nem

*) Erre vonatkozólag Luk. XIV, 32 kívül az apostolok cselekedetibe vág át. Csel IV, 32. V, 1—11. Oly hely, amely ezenfelül, szigoruan vizsgálva az általános és kényszerített vagyonszétosztást szintén megczáfolja.

volt szabad megnősülni.“ (Mát. XIX, 10. és köv. Luk. XVIII, 29); hogy „a nőtlenségnek egész nyilvánossággal előny tulajdonittatott, és a házasságban is tartózkodás ajánltatott“ „a mi szent Pálnak is folytonos intése“ — és hogy mind ezt az összefüggés szerint Jézusra viszi vissza; ezt azért nem akarjuk tovább feszegetni, miután itt a katolikus felfogásban nevelkedett, s annak befolyása alatt álló szerzőről a félreértés igen könnyen feltehető. De a mit még mint olyannál is menthetetlennek tartunk az; hogy Renan Jézust azon ismeretes tévedéssel vádolja, a melyet „szent“ Origenes egy homályos pillanatában magán tényleg valóstított, de a melyet azután nemcsak ő, mint bünt megbánt, hanem még a katolikus egyház is mindég kárhoztatott és ha nem tévedünk, átkával is sujtott. És Renan nem átallja azt mondani : Egy pillanatig ugylátszik, hogy a mester megdicséri azokat, a kik magukat az isten országa kedvéért megcsonkították (Mát. XIX, 12).

Ez azon kép, a melyet Renan Jézusról rajzol: ezek vonásai. Melyik már az alap, és melyik a szín? Már fentebb mondtuk : A kép „érzelgősséggel“ van festve. Hozzá tesszük még : és frázisokba bekeretezve — csillogó, az isten tudja mihez hasonlító féligazságokkal és szóvirágokkal felékesítve. Renan könyve esakugy áradoz az „érzelgéstől“ elkezdve „a nővére tiszta lelkéhez“ szóló ajánlattól, egész a haldokló Jézushoz intézett felfohászkodásig, s „a könyekig, a melyeket legendája örökké előidézend.“ A két utóbbit már megemlitettük; az elsőt mellőzzük mert minden embernek minden valódi érzelme szent előttünk, még akkor is, ha az előttünk szokatlan módon nyilatkozik.

De hogy kimutassuk, hogy Renan „megindulása“ mennyire megy, még a könyv közepéből idézünk egy példát, a mely annál találóbb, mivel itt Renan bizonyosan nem gondolt arra, hogy indítani akarjon. Ugyanis Renan még Jézus öszvérevel szemben sem maradhat — érzelgés nélkül. „Jézus egy öszvéren lovagolt, a keletnek ezen legbiztosabb és legjobb szállító eszközén, a melynek hosszú szemöldökü nagy fekete szemeiben oly sok szelidség van.“ Már azután, ha ugyanezen Renan Jézusnak Getschemánéi harczába ezen képet szövi „Galilaeának pezsgő kutjai, a melyekből enyhülhetett“ „a szőlőlugosok és figefák, a melyek alatt megpihenhetett“ „az ifju nők, a kik talán iránta (a ki egymás helyen előfordult megjegyzés szerint sokkal inkább szeretett, mint szeretett) vagy tana iránt vonzalmat érezhettek volna“ : ez meglehet, hogy a kegyes embert felháborítja, a német megundorodik tőle : hanem csudálkozni nem fog többé rajta senki.

Frázist is elegendőt ad Renan könyve. Néhányat, sőt sokat már idéztünk. „Volt idő, néhány hónap, egy év, a midőn isten valóban a földön volt“ „a paradicsom megjelent volna“ és még több ilyes, a mivel Renan még annak a hatását is gyengíti, a mit Jézusról elismerőt, és elismerésreméltót mond. Megelégszünk tehát, hogy ahoz, a mit már felhoztunk, azon számtalan közül, a melyet még meg kellene említeni, még csak egy helyet igtatunk ide, a mely sokkal jellemzőbb Renanra és könyvére nézve, mintsem azt mellőzhetnők. A hol Renan Jézusnak a Farizeusokkal való vitatkozásairól szól, szóról szóra ez áll : „A nevetségesnek azon Nessus köpenyét, a melyet a zsidó, a Farizeusok utóda

tizenhatsz évszázad óta magával hurczol, Jézus isteni művészettel szötte. Vonásai, mint a legmagasabb guny remekei tüzbetűkkel vannak a képmutatás és álkegyesség testébe beégetve. Hasonlíthatatlan, istenfiához méltó ostor! Így ölni csak isten képes. Socrates és Molière csak a bőrt karczolják meg. Ezen vágások mélyen a csontig égetik a düh tüzét.“ — Eltekintve a frázisnak majdnem istenkáromló voltától, mennyire jellemzi az a befolyást, a melylyel Renan a francia nemzeti jellem egyik leggyanúsabb ösztöne uralkodik! Mi ragadja el őt? Az esprit! esprit! És ha a mellett, hogy a testvérnek „a düh bélyegét csontjáig égetjük“ igazságosság és szentség, igazság és szeretet semmivé lesz: az isteni! Aztán nevetséges! Az Istenért mindent, csak ezt a „Nessus köpenyt“ ne! — És ez az ember hozzá mert fogni, hogy leírja a bűnöktől megváltónak az életét, a szentnek, az alázatosnak „a ki bünt nem cselekedett, és a kinek szájában álnokság nem találtatott, ki mikor szidalmaztatnék, vissza nem szidalmaz vala, és mikor szenvedne, senkit nem fenyeget vala: hanem annak hagyja vala a boszuállást, a ki igazán ítél.“ (Pét II, 22—23); — hogy leírja az ember fiának életét, „a ki nem azért jött, hogy elveszteni a lelkeket, hanem, hogy megtartsa“ (Luk. IX, 56)!

Vége még az utolsó, a homályosra, csillogóra féligazra vonatkozólag csak egy — de a mint hiszszük — teljesen elegendő bizonyítékot. Mindjárt az elején azt mondja: „Hogy valamely vallásnak történelmét megírassuk, ahhoz szükséges, hogy abban hitünk legyen (mert a nélkül nem értenők, hogy mi által ragadta meg és elégítette ki az emberi öntudatot) de

másodszor, hogy már ne higgyünk benne feltétlenül; mert a feltétlen hit nem fér össze a történelemmel. De a szeretet hit nélkül is lehetséges. Ha azon formáknak egyikéhez sem csatlakozunk is a melyek az emberiség imádását felidéznek, még azért nem mondtunk le arról, hogy érezzük azt, a mi abban jó és szép van“ stb. Ez nem egészen igaz, és nem egészen képtelenség! Mi ennek az értelme? A ki valamely vallásos jelenséget, például a pogányságot, vagy annak egyik határozott alakját, a fetischismust megakarja érteni, annak nem szükséges — hogy Renan szavai szerint a fetischekben „hitt legyen“: hanem csak hogy vallásos lelkülete legyen; másfelől ne legyen oly elfogult, azaz ne ragaszkodjék a vallásosnak, a felekezetinek egy alakjához annyira, hogy a mellett a vallásos eszmét, ha más alakban tűnik fel előtte megne ismerje. És ezen egyszerű igazságot Renan azon nem tudom én mi isten csudájához hasonlító, de a mellett alapjában éppen oly meg nem emésztett, mint meg nem emészthető frázisokban fejezi ki!

De midőn arról, a mit Renan könyvében ad, — úgy a kép vonásait mint színezését illetőleg — azt vagyunk kénytelenek mondani, hogy még a mérsékelt tudományos igényeknek is igen kis mértékben felel meg: nem hozhatunk kedvezőbb ítéletet a mód felett sem, a mint azt létrehozta; már akár az alapot tekintjük, a melyre épít, akár az értelmezést (exegesis) a mely szerint szerkeszt. — Erről csak röviden, miután azok, a kik még a felhozottak után is képesek Renanért lelkesülni, ilyes dolgokkal bizonyosan nem sokat tördnek; míg ellenben azok, a kik ezen dolgokat értik,

már a közlöttekkel is megelégesznek, hogy ítéletüket e tekintetben megalakítsák.

Hogy Renan kritikája sem új sem nem önálló az nem jön tekintetbe. Hiszen nem szükséges, hogy minden új, — minden épen általunk felfedezett legyen! Gyakran nagyobb érdem az elismert régít megértetni, és terjeszteni. Azért, ha minden más úgy állna Renannál, mint a hogy kellene : ez a körülmény nem okozna nehézséget. Ezen hibát, ha ugyan általában hiba volna, egyéb előnyök által dusan ki lehetne egyenliteni; sőt azok által is ki volna egyenlítve, a melyek Renan könyvében valóban vannak. Az alak kedvességét, az előadás könnyűségét és világosságát, a felette ügyes összeállítást senki sem tagadhatja, és nem is fogja megtagadni tőle. Az egész könyv, — ha csak nem az a szándékunk, hogy azt tanulmányozzuk, és különösen hogy gondolatait és idézeteit pontosan ellenőrizzük, — könnyű olvasatu, mint valamely regény; és a nevezett tulajdonok még tanulmányozását is rendkívül elősegítik, s kritikáját megkönnyítik. Ezenkívül sok van benne a mi Renan szempontjából sikerült. Lehet-e például valami könnyebb, mint azon mód, a mely szerint a Jézus életében előforduló mondaszerű dolgoknak eredetét előadja, egyszerűen azt ismételvén hogy; „beszélték“ „hire járt“ stb. Ez sok olyan hosszú értekezést kipótól a melyet mi németek ily esetekben írni szoktunk. És majdnem jobban meggyőző : mert az olvasó nemcsak látja azt, a mit neki mondani akarnak (szinte látja, hogy hogy állnak össze, és beszélnek az emberek az utczákon, piaczokon) — hanem mintegy beszívja azon illattal, a mely az előadásban van. — Figyelemre-

méltó továbbá, még oly szempontból is a mely nem Renané — ha csak nem valamely feszes sugalmazási elméleté, és ha másfelől keresztül tudunk hatolni azon botránykövön, a melyet Napoleon történetének Jézus történetével való párhuzamosítása az első érzelemnek (de itt valóban csak annak) eleibe gördit — igen figyelemreméltó az, a mit Renan a minden népszerű hagyományban előforduló pontatlanságokról mond, a nélkül, hogy azért a hagyomány hamis volna. Mi minden esetre hozzá tennők : Pontatlanságok, igen : de a mellett más, erősebb vonások is, a melyek örökre kitörölhetetlenül benyomultak a kedélybe és emlékezetbe. De a mellett igen jól fel tudjuk fogni, midőn Renan azt mondja : Képzeljük csak, hogy Napoleon négy vén katonája leirta volna császársja történetét; mennyi eltérés volna ott az egyes körülményekben, az időben, sőt még a csaták sorrendjében is stb. és még is az egész, a hősnek jelleme, a hatás a melyet környezete között előidézett; igaz, és mindeniknél ugyan az volna. Végre, hogy a mellett a mit Renanon gáncsoltunk, és még gáncsolandunk igen fösvénynek ne lássunk annak kiemelésében, a mi rajta elismerésre méltó : „abból, hogy ugyanazon ténynek különbféle leírásait birjuk, sőt hogy a könnyenhivőség ezen leírásokat mesés körülményekkel is megtoldotta, nem szabad a történésznek azt következtetni, hogy az egész tény hamis“; szükséges, hogy próbáljon, szemlélődjék, „combináljon.“ — Mindezt ellehet, és el kell ismernünk; azonban a földolgot illetőleg mégis megmaradunk a mellett, hogy mindezen sőt még több szerencsés gondolatnak, sőt a kritika feletti néhány igen jó alapelvnek daczára, Re-

nan kritikája nem csak hogy hiányos, sőt — nem is kritika!

A német kritikából vetteredmények, — mert eredményeknél egyebet nem ad — röviden ezek : Máté evangyéliomában biztosak Jézus beszédei, a melyek „az ur mondatai“-ból vannak véve, a melyeket Máté maga irt : kevesebbé biztosak az elbeszélések. A tényeket illetőleg biztos vezető Márk evangyélioma. Midőn az ős Márkra visszamegy, még most is sok helyen elárulja a szemtanut, Pétert. Lukács e kettőnek, és még más kutforrásoknak átdolgozása, és azért vigyázva használandó. János evangyéliomában végre a beszédek ezen alakban bizonyosan nem Jézus által tartattak : ellenben ezen evangyeliom a tényeket illetőleg, különösen az utolsó időből sokat mond, a melyeket János iskolájában jobban tudtak, mint azon körökben, a melyekből a többi evangyeliom származott! Ez ugyan nem megtámadhatatlan álláspont — sőt ellenkezőleg már sok oldalról megtámadták, és még sok oldalról meg fogják támadni; de mégis, álláspont, — Renan álláspontja volna, csak aztán Renan azon állana. De épen ezt nem teszi; sőt inkább a helyett, hogy kritikájának ezen alapján határozottan megállana, s arról harczolna, előadásának ezen alapját oly ösvénynyé teszi a melyen önkénye szerint mozog, szabadon végzi kritikai ugrásait. Például. Elveti az urvacsora-szerzésnek a Jézus halála előtti éjjelre tett történeti hagyományát, daczára annak hogy nemcsak Máté, Márk, Lukács, hanem Pál apostol is, és pedig az utolsó az ismeretes nyomtérkékel bizonyítja. Mi jogosítja fel őt arra, hogy amaszt a négyet meghazudtolja? Jánosnak, az evangyelisták

közül az egyetlen szemtanúnak hallgatása! E szerint hát ezen szemtanu beszélésének is csak lesz hitele, és Jézus azon az éjjel hajtott végre a lábmosást! Isten mentsen! Igaz, hogy azon nem lehet kételkedni, hogy Jézus gyakrabban is megmosta tanítványainak lábait; de az — ünnepélyes — lábmosást a melyről János szól, szintén csak a monda tette arra az éjjelre; „mert megvolt azon törekvés, hogy minden nagy és erkölcsi szabályokat a végvacsora körül csoportosítsanak.“ Honnan ezen állítás? Renan nem mondja meg: gyaníthatólag itt meg a többi evangyelista hallgatásából következtet! De hát e szerint mi marad meg! Semmi, épen semmi — mint a mi Renannak tetszik, ha ugyan egyáltalában tetszik neki valamit meghagyni. Bizonyítsunk: János tehát az utolsó időre vonatkozólag a gazdagabb és biztos forrás! János Jézusnak ezen szavát hozza: „asszony, im a te fiad, János, im a te anyád!“ Ezt Jézus nem mondta: mert nem számítva azt, „hogy Jézusnak rendkívüli jellemszilárdsága lehetetlenné tesz ily megindulást (ezt Renan mondja) oly pillanatban, a melyben csupán művével foglalkozott, s csak az egyetemes emberiségre gondolt“ — nem számítva ezt, a többi evangyelista semmit sem említ e szóról; valamint arról sem, hogy Jézus anyja a halálnál jelen lett volna! János csupán azért költötte e szót hogy — saját tekintélyét nevelje! De hát e szerint Jézusnak többi szavai, melyeket a többi evangyéliomokban találunk, igazak lesznek! Ismét nem: „Jézusnak keresztfai utolsó szavairól semmi bizonyosat nem tudhatunk; ott akkor egyik egyet, a másik mást hallott, mindenik saját egyénisége szerint!“ Így ide, oda: itt az egyik, amott a másik,

vagy egyik sem; minden észszerű ok nélkül; tetszés szerint kiválasztva; tarkán össze-vissza hányva; az első az utolsóval, az utolsó az elsővel, a mint épen jön, összeillesztve; megnem különböztetve sem időt, sem helyet, sem alkalmat — mint mikor valaki előtt festékes bögrék vannak, s aztán a nélkül, hogy az ecsetet csak megis törölné, majd az egyikbe, majd a másikba márt és fest: ezt nevezi Renan „történelmi kritikának.“ És ezen kritika mellé, még minden kritikán kívül — ez az exegesis! Soha sem láttuk a durva betűszerintiség és a legörültebb, de valóban nem szellemdus „spiritualismus“ rettentőbb keverékét. Hogy bánik ez az ember a végvacsorával! Hogy annak formaszertinti ünnepélyes szerzését tagadja, már mondtuk. Hogyan magyarázza tehát annak eredetét? „A kenyértörésnek bizonyos titokszerű“ szokásából, a mely „a felekezetben“ már azon éj előtt régen szokásban volt, és a melynél Jézus a ki általában „szerette“ magát a kenyérhez hasonlítani „és azonkívül szerette spiritualistikus eszméit realistikus kifejezésekbe öltöztetni; — a melynél tehát ő néha néha egész addig a kifejezésig ment; „ez az én testem, ez az én vérem“ de a mi soha sem akart többet jelenteni, mint azt „én vagyok a ti tápláléktok.“ És ezen „spiritualismus“ mellett azon betűszerintiség az urnak más, már idézett szavainak felfogásában, a melyekből ezen képtelen betűszerintiséggel Jézusnak ismert „szeretetreméltó communismusát“, a heréltségnek ő általa való ajánlását a többi „szeretetreméltóságokkal“ együtt kimagyarázza. Miért épen ezt betűszerint, és miért nem inkább az urnak ezen szavait is úgy fogja fel „mint a legmagasabb spiritualismusnak

realistikus kifejezését“, a mire pedig oly nagy mértékben kínálkoznak; miért ellenben a végvacsorai szavakat „spiritualistice“ és nem hasonlólag azokkal, a melyeket ha nem is betűszerint, de mégis némileg szósz szerint kell magyarázni : ezen önkényes eljárásra nézve hiában keresünk valamely rendet vagy szabályt! Ismételjük tehát a mit kezdetben mondtunk : Renan könyve vallási tekintetben, az erkölcsi komolyságot, a felfogás nemességét stb. illetőleg nem magasan áll : azonban tudományos tekintetben meg épen — igen gyenge könyv!

És ezen könyv nemcsak Francia- és Olaszországban tűnt fel oly rendkívülig, hanem, Németországban is nagyon keresik, élénken beszélnek róla és itt-ott még igaz — igen, igaz keresztyének is csudálják. Hogyan lehet az?

Mi azt hisszük, hogy ezen könyv Németországban oly nagy mértékben történt elterjedését igen nagy részben azon hirnek köszönheti, amely Franciaországból megelőzte és követte. Ha nálunk keletkezett volna, akkor ugyan sokkal jobb lehetett volna mint a milyen valóban, és tizedrésnyi figyelmet se gerjesztett volna, mint a mennyiben így, mint hatása visszfényében részesült. De Franciaországban sem találkozhatott volna oly nagy tetszéssel, nem gerjesztett volna oly rendkívüli figyelmet, sőt talán még létre sem jöhetett volna a francia vallási, erkölcsi, politikai és társadalmi viszonyok romlottsága nélkül. Csak oly országban, a hol nem csupán a katholicismus, nem, — a jezuitismus részint oly fenéig megzavarta, részint a korlátokon tulúzta a lelkiismeretet; a hol, a vallás és a „bölcshészet“ belát-

hatatlan idők óta a legjobb esetben közönyösen haladnak egymás mellett, de azért a „bölcész“ eljár a misére, a parasztnak meg még ma is megjelen a szüz Mária, és az abbénak a ki ezt természetesen megmagyarázza, „betegség miatt“ vissza kell vonulnia; csak oly országban, a melyben ugylátszik, hogy a politikai, sőt minden erény oly nagy mértékben megfogyatkozott, hogy a jellem őszinteségében, egyenességében, az esküben már csak igen ritka esetben hisznek; oly körökben, a melyekben az általános ferdeség mellett minden valódi érzelem, mint az igazságérzete, a legvégsőig van gyengítve, és a tért a természetellenes, a pikans, és az „érzelgős“ utáni vágy foglalta el; csak a demi monde közelében, csak az ő „érdekes“ bünösökkel és bünös-nőkkel telt irodalmuk „illatkörében“, a hol a leggonoszabb tévedés is egy kis „megindulással“ s „egy könynyel“ bünhödik : — csak ily helyen, és ilyen befolyások alatt irhatott okos és kétségkívül becsületes ember olyan könyvet; csak itt történhetett meg, hogy rajongtak utána, s hogy nemcsak a kik olvasták, hanem a ki írta is — a mint nem kételkedünk, — hitték. Azonban ha ez sokat megmagyaráz is, nem magyaráz meg mindent. Roszabbnak kellene az embereket és a világot tartanunk, mint a milyennek valóban tartjuk, s a milyennek azokat Renan is tartja, — a ki legalább azon rendkívüli befolyást, a melyet Jézus és mások az emberekre gyakoroltak, a bennük levő csalódások és igazság vegyületére viszi vissza : ha Renan könyve tagadhatatlanul messzeterjedő hatásának okát egészen a könyvnek és a világnak romlottságában és gyengeségében keresnök. Épen oly elégtelennek és felületesnek

tartanók, ha valaki annak okát kizárólag, vagy tulajdonképpen a kimutatott alaki előnyökben találná. Kell valami mélyebbnek lenni, valami mélyebbnek Reményben, és valami mélyebbnek az emberiségben, a mi ezzel oly kíváncsian veteti kézbe a könyvet, s ezt abban elbájozza, s leköti. A vallás szomjuhozása az, a mely mind a mellett, és mind a megett, a mi annak ellent látszik mondani, Franciaországban is megvan, és ujabban ismét hatalmasabban mozog. Nálunk a növekvő vallásos érdek, valamint az ezen érdek kielégítése utáni vágy „a melyre eddig igen ritkán és igen keveseknek volt alkalmuk. Korunk, s különösen a német nép tökéletesen megunta az abstractiokkal dogmákkal vesződni; valami concretet kíván. Az istenről és Krisztusról szóló sok tan, definitio stb. helyett az élő isten, a történelmi Krisztus után vágyakodik; oly istent ohajt, a kihez ismét imádkozhassék — oly jelenséget, oly egyént, a kit láthat, megérthet, szeretthet, a kiről lelkesedve vallhatja azt a tanítványokkal: Mi is, mi is látjuk az ő dicsőségét, mint a kegyelemmel és igazsággal teljes atyának egy szülött fiát! De hogy ez lehetővé legyen, ezen tüneménynek, hozzá, és általában az emberiséghez emberi közelségbe kell lépnie; nem szabad, hogy mint egy meteor, a melyet megbámulunk, vagy a melytől megrettenünk, folyvást a légben lebegjen; hanem mint egykor a történetben, úgy most ezen történet előadásában is a földre kell jönnie; bár „isten fia“ mégis mint testünkben való test és csontunkból való csont. A mint ismét a tanítvány mondja „az ige testté lön, és miközöttünk lakozék“ — és a mint az egyház zengi „Az örök jó szegény testün-

ket és vérünket ölti fel, a mi testvérünkkel és atyánkfiaivá lesz, és mi isten fiaivá leszünk.“ Zengi, igen zengi és ha isten is úgy akarja, soha sem szünik meg őt dicsérni, dicsőíteni és neki hálát adni; de ez utóbbit, hogy t. i. az istenfianak emberi megjelenését és kifejlődését összefüggőleg tüntesse fel, még alig kezdette meg. Renan könyve ide nyult be; és azért lett sikere. Azon pusztasággal szemben, a melyet egy, gyakran csupán rendező kritika alkotott, azon a Jézusban meglevő „istenségi“ és „emberiségi“ puszták helyett, a melyekkel másfelől találkozunk, megkisértette realis, és szemlélhető után szomjuhozó korunk számára Jézusnak életét tüntetni fel, az ő emberi életét rajzolni le. Ez az, a mi még azon végetlenül tökéletlen előtt is, a mit ad, utat tört; ez az a mi oly sokakat műve iránt formáserint rajongóvá tesz. Hiszen a rajongás lassanként, s talán nemsokára elmulik; de a mű befolyása alig lesz előbb egészen legyőzve, míg Renan Jézus élete helyett, valódi Jézus életét nem látunk. Lehetetlen ez? A mint bizonyos az, hogy az írás szerint mindnyájan hivatva vagyunk arra, hogy Krisztus képmásai legyünk, annál inkább bizonyos az, hogy mindenki, a kire Jézus élő hatással van, annak egy bizonyos képét viseli magában; tisztát és határozottat nem mindenki, tökéleteset senki sem, összefüggőt igen kevesen; de Jézusnak valamely képe, valamely alakja mindegyikünk előtt lebeg. Akaratlanul képbé szőjük bele mind azt, a mit tőle, vagy felőle belsónkkal megegyezőleg hallunk; ezen összes szemléletből magyarázzuk és értjük mi meg azon egyes vonásokat, szavakat, tetteket, a melyekkel a szent írásban és annak

magyarázatában találkozunk. Sőt egyes pillanatokban, a legélénkebb elragadtatás s legmagasztosabb felemelkedés óráiban, oly élénkséget és szilárdságot vesz fel ezen kép, hogy mintegy megtestesülve áll előttünk; s mintha mi ő vele, és ő mivelünk beszélne. A hol tehát így áll a dolog, oly sok század előmunkálata után, a kor növekvő igényeivel szemben, az igaz, az istentől megvilágosított, megáldott, s szellemi tehetségekben gazdag férfiú, hogy ne volna képes, tapasztalatai által indítatva, a történelemből okulva, Krisztusnak művéből, a mely folyvást halad, s amelyet soha ki nem meritettek, s soha ki sem is meritenek magára Krisztusra következtetve, azon örök érvényű vonásokból a melyeket ő maga szóval és tettel legközelebb tanítványainak szívébe és elméjébe, s onnan az evangyéliomi hagyományba kitörölhetetlen betűkkel bevéssett, és a melyek oly félreismerhetetlenek, hogy azokat soha semmiféle kritika sem irtja ki, s semmiféle mese sem homályosítja el, sőt inkább minden valódi kritika csak mindég inkább és inkább fel- és elisméri és a valódi fényben tünteti fel — hogy ne volna — mondom — képes egy ilyen ember Krisztus képét a mely lelkét eltölti, előtüntetni, és a Názáreti Jézus életét és fejlődését leírni. Tökéletesen nem. Arra senki sem leend képes. „Ki számíthatja meg az ő életének esztendeit?“ „A mi tudásunk tökéletlen“ és „még nem jelentetett meg, hogy mivé leszünk. De tudjuk, hogy ha meg fog jelenni, vele egyenlők leszünk, mert látni fogjuk őt úgy a mint van.“ De méltólag, igen. Akkor aztán Renan könyve, és minden hozzá hasonló, vonzóerejének utolsó maradványát is elveszti! Ha reménylhetjük-e egyhamar Jézus emberi

megjelenésének és fejlődésének ily méltó előadását vagy előadásait? azt nem tudjuk. Kitől fog az származni, ha ismét francia lesz-e a ki ezen Jézus életét irandja, vagy, hogy a mint mondják, csak német lehet arra képes : azt sem tudjuk. De annyit tudunk, hogy bárki legyen is az, a ki ahoz hozzá fog, annak mindenesetre más embernek kell lenni mint Renan és pedig oly embernek a ki mindahoz, a mi Renanban elismerésreméltó van, hozzáadja azt, a mi ennél részben igen nagymértékben hiányzik : az élő, vallásos tapasztalatot, mély erkölcsi komolyságot, alapos ítézetet, szorosan összefüggő, következetes gondolkodást, és ehez szeplőtlen, minden érzékenykedésen felülemelkedett, minden hatás és indítás utáni kapkodást gyökeresen gyűlölő nyelvezetet!

TÖRTÉNET-E VAGY REGÉNY?

JÉZUS ÉLETE RENAN ERNŐTŐL.

MEGVILÁGOSÍTJA

VAN OSTERZEE J. J.

UTRECHTI HITTUDOR ÉS TANÁR.

TÖRTINNETE VAGY REGENNY?

JÉZUS ELÉTE RÉNYAN KÉNYÖL.

RENYIDABOSITVA

VAN OSTERREKE 2. J.

UTERONTI HITUDON KÉ TAKAR

A következő lapokon háromszoros feladatot tűztünk ki magunknak megfejtésül. Szándékunk minde-
nekelőtt Renan ugynevezett Jézus életének átnézetét
adni, és azt oly jegyzetekkel kísérni, a melyek ezen
műnek legalább általános jellemzésére szolgálhat-
nak. Másodszor abba a helyzetbe akarjuk olvasóinkat
juttatni, hogy ezen tüneménynek tudományos becsér-
ről némileg önálló ítéletet hozhassanak. Szándékunk
végre némely megjegyzések által azokat, a kiknek arra
tán szükségük volna, oly jelenséggel, mint a milyen
ez, kibékíteni, s általában az urnak gyülekezetét
azon valódi szempontra állítani, a melyről az ily
kórjeleket nyugodtan szemlélheti: röviden, mi ezen
könyvről

a keresztyén egyház
a theologiai tudomány, és
a vallásos hit
szempontjából akarunk szólani.

Oly átnézethez, a mely egyszersmind Renan könyve
jellemzésének nevét is megérdemelje, valamivel kö-
zelebbről meg kell ismerkednünk annak főtartal-
mával, jellemével és céljával. Ezen három-

szoros szempontnak van értekezésünk első része szentelve.

Jézus, Józsefnek és Máriának természetes fia, Róma építése után a 750 év körül Názáretben született. Már az ismeretes névnek, a melyet viselt, és a mely őt Józsuára, Mózes utódára emlékeztette, a közönségesnél több jelentősége volt mystikus hajlamaira nézve, s egyuttal nagyszerű rendeltetés előérzetét keltette fel ifjui szívében. Azt legalább egyáltalában nem vehetjük fel, hogy valóban Dávid fia lett volna, miután ezen törzs az időben már valószínűleg kihalt volt. Szerény együgyűségben nevededett fel, számos házi cseléd környezetében, mint a szó legteltjesebb értelmében názáreti szülött és polgár. E szerint a názáreti meredek magaslat az emberiség vallásos élete történetének legnevezetesebb helye lett, a melyen egykor a jövő egyháza templomának kell emelkedni, és a hol a bölcsész is elegendő tárgyat talál a gondolkodásra s bátorításra. Ott gondolkodott egykor Jézus, tanulta azt, a mit a gyermekek tanulhatnak, és magában fejlesztette szép vallásos hajlamait. Hogy héberül és görögül*) értett volna, azt alaposan kétségbe lehet vonni; — de az ó szövetségnek azon könyvei közé, a melyeket aramaei fordításban**) megismert, s a melyek reá legnagyobb hatást gyakoroltak, tartozott különösen az ugynevezett Dániel könyve, egy fellengző zsi-

*) Kérdjük : hogyan beszélhetett az ur későbbben Pilátussal, ha görögül nem értett?

**) Kérdjük : Mely írásbeli aramaei fordításai voltak az ó testamentumnak Jézus gyermekkorában?

dónak műve Antiochus Epiphanes idejéből *) a mely az ember fiának képét tüntette fel előtte. Lehet, hogy Enoch apokryfikus könyvét, és más egyeseket is olvasott. Hogy a világnak általános állapotáról zsidóország szűk korlátain kívül valami ismerete lett volna, sehol sem látszik; a római hatalomról nem volt tiszta fogalma. Csupán a Caesar név jutott füleihez. Galilaea néhány városában, a melyeket meglátogatott, megismerkedett a Heródesek műremekeivel; ezek ő előtt egész párizsi „Rivoli utca” voltak. Ezt nevezte ő „a világ birodalmának minden ő dicsőségével**)” Mivel a világot nem ismerte, a hol ezen térre lépett, hasonlatai is tele vannak „szeretetreméltó lehetetlenségekkel”, Mint fiatal falusi ember, saját együgyűsége szemüvegén nézte a világot. A babyloniai és perzsiai tudományos haladásról, a mely abból állt, hogy a csudákat tagadták, sejtelve sem volt; a természet feletti volt kedvencz életköre. A legenda***) már korán engedetlennek tünteti fel a szülői hatalom ellen, s nem sokára a természet elleni makacs harczában mindent lábbal tapod, a mi emberi: a vérség, a szeretet, a haza szavát,

*) Kérdjük: Bizonyos-e Dánielnek ezen eredete? Renan urnál az épen ugy axiomává látszik emelve lenni, mint későbbben Esaiás 40—66 nem igazisága. Itt tehát további ellentmondás nem használ.

**) Kérdjük: hol tette azt? Én ezen kifejezést csak (Máté 4, 8). Máté elbeszélésében találom (a mely Renan szerint itt természetesen nem igazi), de sehol sem Jézus szájában; — azonban lehetetlen, hogy kérdőjeleinket így folytassuk.

***) Luk. 2, 41—52. Strauss szerint ezen elbeszélést belső okokból hihetőnek tarthatjuk.

csakhogy szívét azon eszmének tarthassa meg, a mely véleménye szerint a legelső. Ő ugyanis oda törekszik, hogy népének vallásos reményeit, a melyek neki kétségkívül alaposaknak látszottak, valósítsa. Távol azon lázadó mozgalmaktól, a melyek korábban mutatkoztak, más és jobb isten országáról kezdett magában álmodozni. Kegyes érzelme a galilaeai elragadó természetben találta meg az istent, s ott tanulta a minden emberek atyját, mint különösen az ő atyját is ismerni és szeretni. Az isten a ti atyátok, és ti mindnyájan testvérek vagytok : ez lett az ő evangyélioma, a melynek hirdetése mellett a családi és házi élet kellemeiről is lemondott. Nevezetesen, a nőkkel, a kik kezeiken hordozták, úgy bánt, mint nővéreivel, körülbelől mint későbbben Assisi és Salesi szent Ferencz tettek választottaikkal. Azok előtt a kik követték, oly istenről szóló fogalmat hirdetett, a melyet nem a korlátolt judaismus iskoláiban, hanem saját szívének kincstárában talált. Az ő szíve oly közvetlenül, folyvást és egyenesen érezte az istenneli közösséget, mint soha sem ő előtte sem ő utána senkié sem. Ezen embernek sajátsága tehát abban áll, hogy az egyetlennel, az örökkévalóval oly belső gyermeki viszonyban érezte magát lenni, a milyet még azelőtt egyetlen zsidó sem ismert : különösen nyilvános életének első heteiben és hónapjaiban egész tisztaságában és erejében hirdette ezen istenről tudatot, és csak későbbben tévedt rajongó túlzásokra, a melyeket azonban magasztos szenvedésének és halálának hatása örökre kitörült emlékünkből. Akkor, ezen szép kezdetben volt néhány hónap, talán egy év, a midőn isten valóban a földön lakott (!). A fiatal ács-

nak hangja szokatlan kedvességű volt, s alakja kétségtelen elragadó szépségű, mennyei kifejezéssel birt. Több bölcs mondatát, kora zsidó bölcseitől vette át; de azzal meg nem elégedve, hasonlithatlanul tovább ment azoknál. Erkölcsi követeléseiben mindinkább és inkább tulzó, és tulkövetelő lett. Következetes spiritualismusa felülemelkedett a fennálló hiányos vallásos formákon. Senki sem volt kevesebbé pap, és mégis senki sem volt oly vallásos, mint ő. Kevesebbé szerencsés befolyása volt rá azon viszonynak, a melyben egy időre Keresztelő Jánossal lépett, bár másfelől ez is előmozdította kimivelődését. Ugy látszik, hogy a puszta ezen prófétájának lelkében nem élt a tiszta vallás azon magasztos eseménye mint Jézuséban; de ezen eszmény elterjedésének mégis kezére dolgozott, a mennyiben a zsidó formalismusnak határozottan ellene volt. Jézusnak is volt már egy kis oskolája, mielőtt Jánossal érintkezésbe jött (Ján. 3, 22). A két lelkesült ifju nem sok idő múlva rokonszenvezni kezdett egymással. Mind a kettőnek tanítványai jó viszonyban voltak egy ideig, és a keresztelőnek halála után Jézus mint bizalmas barát, egyik volt az elsők közül, a kit ezen esetről értesítettek. Jánosnak köszönhetett némely a nép közötti prédikálás és a tömeggel való bánás legjobb módjára vonatkozó utasításokat, és különösen annak halála után emelkedettebb szellemi erővel lépett fel, már nem mint csupán „kellemes“ erkölccstanár, hanem mint forradalmár a vallásos téren. Azon meggyőződés, hogy ő az, a kinek az uj isten országát fel kell állítani, erősebb gyökeret ver lelkében mint valaha; minden szolgálni kénytelen neki. Mindenhatónak, nem csupán az embe-

riség, hanem az egész természet reformátorának tartja magát. Azonban csak későbbben ment annyira, hogy ezen cél elérésére az angyalokat, és a végítélet trombitájának harsogását is segítségül akarta hívni. A mit ő alapított, az valóban az isten országa, a szellem országa, s a mi ő tőle, mind annak levonása után, a mi az emberiség tökéletlenségeihez tartozik, örökre fennmarad, az a lélek szabadságának tana. Csodálatraméltó tiszta esze, és valódi prófétai ihlete e tekintetben az igazság nyomába vezette őt. Hogy az állami és polgári téren károsan hatott az ő befolyása; az bizonyos, de másfelől emlékeztet bennünket arra, hogy a földi haza bármily sok legyen is, még nem minden, és hogy végre is, az ember több mint a polgár. A mi a rendszerében későbbben előforduló fogalmakat illeti, kellemetlenül ütköznek össze azon fogalmakkal, a melyeket nekünk a tényleges tudomány adott; de hogy ő iránta méltányosak lehessünk, felül kell emelkednünk azon előítéleteken, a melyek ő hozzá vannak tapadva. Tökéletes idealismusánál fogva korának, és minden századoknak vezérei és hangadói fölött egyetlen, saját helyet foglal el. Némely tekintetben tökéletes anarchista, a kinek jól rendezett polgári közigazgatásról fogalma sincs. Megjövendőli tanítványainak, hogy itt-ott összeütközéseik lesznek a rendőrséggel, anélkül, hogy csak egy pillanatig is gondolna arra, hogy abban valami meggyalázó van. Ő tudja, hogy a világ őt meg fogja ölni; de azért megmérhetetlen erkölcsi és társadalmi forradalmat hoz létre. Mindinkább elfoglalva ezen kedvencz gondolattól, semmitől nem hagyva magát gátoltatni, folyvást előre halad azon ösvényen, a

melyet neki csudás lángesze azon egészen szokatlan körülmények között, a melyek között élt, kifejelet. Magában megtestesülve találja az emberiség eszményét, és azt nyilván ki is mondja, különösen mióta Kaper-naumot választotta működése központjául. Tevékenységének legjelentékenyebb színhelye a Genezareth tavának környéke volt. Ott találta legtöbb tanítványát, a nőket is, s azok között Magdalenát, a ki tudvalevő dolog, hogy igen fellengős személy volt, de a Jézusnak „tisztá és szelid szépsége által“ meggyógyított, és Jánost, azon nem közönséges embert, a ki vénségében „bizarr“ evangyéliomát írta, a melyben értékes elemek vannak, de a mely a mester jellemét sok tekintetben hamis fényben tünteti fel. Ily tanítványokat Jézus személyének és szavainak vonzó ereje által nyert. Néha egy-egy ártatlan fogást is használt hozzá, mint a milyet később az orleansi szűz is szokott alkalmazni. Ugy tett ugyanis, mintha azokról, a kiket meg akart nyerni, valami különöset tudna, vagy valamely egyes, szívüknek különösen drága körülményre emlékeztette őket. (Ján. 1, 42, 49; 4, 17) Ily társaságtól környezve, hirdette az isten országát. Ezen országra vonatkozó ábrándok azonban abban az időben mindenütt voltak, mert az ember saját szívében hordozta azokat. Jézus környezetében a vagyonközösség uralkodott. A körébe való felvételnek az volt a feltétele, hogy mindent el kellett adni, és a szegények közt kiosztani. Sokkal otthonosabb levén a mennyei dolgokban, mint a földiekben, még azon sajátoságos gazdaszatot is prédikálta, hogy az igaztalanul szerzett vagyonnal barátokat kell gyűjteni a szegények között, és egyik példa-

beszédében a gazdag embert csupán azért juttatta a pokolba, mert — gazdag volt. Tana tehát tiszta ebionitismus volt, a mely a szegényeket, mint olyanokat boldognak mondja, és a gazdagokat elítéli. A gazdagnak csak akkor bocsátotta meg gazdagságát, ha azt a világ valamely előítélet következtében kevésre becsülte (Luk. 19, 2.) S így mindenütt, különösen a világ szegényei között a békének és örömnök oly képét terjesztette el maga körül, a melynek tartósságát senki, a ki magát annak odaadta, kiszámítani képes nem volt. Egy hét annyi volt mint egy század, a paradicsom a földre látszott lejöni. Tartott legyen bár ezen szép álmom évekig vagy hónapokig; mindenesetre oly gyönyörű volt, hogy az emberiség századokig táplálkozott belőle, és annak félig elpárolgott illata most is vigasztal és enyhít bennünket.

Azonközben meghal a kereszttelő, és Jézus, a ki Heródes részéről szintén növekedő ellenségeskedéstől tart, nagy számu sokaságtól kísértetve, visszavonul a pusztába. „Rendkívüli mértékletességüknél fogva“ egy ideig fenn tudják magukat tartani, s természetesen ebben később nem látnak kevesebbet csudánál*). Visszatérve a magányból határozottabban igyekezik Jézus nézeteit Jeruzsálemben és Judaeában ismertetni. Azonban itt egészen más kört talált, mint galilaeai követői között, és az ellentállás egész erejében kezdett

*) Renan tehát, hogy a kenyerek csudáját természetesen megmagyarázza, még a vendégek kölcsönös szivességének hypothesiséhez sem folyamodik. Az „extrême frugalité“ elég volt, hogy 5000 embernél több, a nőket és gyermekeket kivéve, — nem tudjuk mennyi ideig öt kenyérből és két halból éljen.

mutatkozni. Igyekezett ugyan magát hallatni, s némely körben némi hatást is idézett elő, mindazáltal a szeretetreméltó tanító, a ki mindent meg tudott bocsátani annak, a ki őt szerette, itt a tudákosság és schlen-
drianismus szentélyében nem nagy tetszéssel találkozhatott. Ő az ifju galilaeai democrata annyival inkább boszantotta a papságot, mivel a samaritánusokkal és a pogányokkal is a legőszintébb viszonyban állott. Midőn egyszer egy, az előbb említett népből való nőnek Jan. 4, 24-ben foglalt nagy elvet hirdette, akkor (t. i. azon napon) valóban isten fia volt, mert előszörmondotta ki azon nagy szót, a melyen azóta az örök vallás épülete áll. Midőn utazásából Judaeán és Samárián keresztül visszatért Galilaeába, teljesen elvesztette zsidó felekezeties hitét, s sokkal inkább mint valaha el volt telve forradalmi szenvedélylyel. Megen-
gedi, hogy a „Dávid fia“ néven nevezik, a mely nélkül nem reménylhetett sikert. Saját hozzájárulása nélkül lassankint mindig gazdagabb mondakör alakul az ő származására, sorsosára s cselekedeteire vonatkozólag, a mely aztán különösen halála után messzebbre és messzebbre terjesztetett. Azonban transcendentalis idealismusa következtében nincs többé tiszta fogalma saját személyéről, hanem folyvást azonosítja magát az ő atyjával. Tanítványainak határtalan csudálása által mindinkább és inkább elragadtatva, nem elégszik már meg a rabbi, és isten követje nevével, hanem mindig határozottabban oly isteni lénynek a rangját követeli, a melyre nézve a természetes és természetellenes közötti ellentét tulajdonképen nem létezik. Nem csuda, ha az akkori idő egyéb vallási fogalmaival kapcsolat-

ban csakhamar elkezdtek az ő megjelenésében az istennek emberré lételéről álmodozni. Az új szövetségnek ide vonatkozó, s gyakran egymásnak ellentmondó nézeteiben ne várjunk se logikát se következetességet. Nem szükség, hogy itt s akár ő nála, akár követőinél a szó szokott értelmében vett csalásról legyen szó, valamely későbbi századnak józan kritikai szelleme, és azon napoknak vallásos naivitása között beláthatatlan mélység van. Hiszen soha sem jött létre semmi nagy, a mi végre is ne mondán alapulna; ily esetben az egyedüli vétkes az emberiség, a mely csalódni akar. Hogy neki csudatevő erőt tulajdonítottak, az bizonyos mérvű lehetőséggel (?) is történhetett, és hogy ő, anélkül hogy azt kereste volna, még is viselte a csudatevő szerepét. Vagy-vagy : vagy csudatevővé kellett lennie, vagy le kellett mondania az emberiség boldogítására irányzott terveiről. Lehetetlen, azon csudaelbeszélések között, a melyeket az evangyéliomok egész az unalomig fől-számlálnak, szigoruan megkülönböztetni azokat az eseteket, a melyeket a közvélemény ruházott az urra, és azokat, a melyekben maga is többé vagy kevesebbé tevékeny szerepet játszott. Ez nem eshetett nehezére oly körben, a mely bizonyos fokig rokon korunk spiritualistáival. Többször gyógyított meg betegeket személyiségének lélektani befolyása, vagy barátságos szavainak hatása által. Csak ruhájának vagy kezének érintése is jól esett a szenvedőknek. Kegyetlenség lett volna ezen enyhülést megtagadni tőlük, és ha aztán szenvedésük azáltal enyhülni látszott, az eredményt könnyen természetfeletti okokkal hozták kapcsolatba. Sok körülmény azt látszik bizonyítani, hogy Jézus

csak későn, és akarata ellen lépett fel mint csudatevő, és hogy ezen szerep, a mely alól nem mindig vonhatta ki magát, akkor is kevéssé volt előtte kellemes. E tekintetben nem ellenkezett a közvéleménynyel, de nem is tett semmit, hogy azt megszilárdítsa, és maga igen kevés értéket tulajdonított neki. Nem lett volna-e csuda, ha csudákat nem tulajdonítottak volna neki?

Nyilvános életének utolsó szakában nem hallunk ugyan tőle új eszméket; de a régieket és ismerteket annál nyomatékosabban fejleszti. Fokozódó erejű képes nyelven fejezi ki magát, és — mind barát és mind ellenség szóról szóra veszi azt. Tana mindinkább és inkább apokalyptikus jellemet látszik öltetni, s oly idealismus bélyegét tünteti föl, a mely a minden világi valósággal (realitas) engesztelhetetlen ellentétben áll, ő maga az az ember, a ki eszményének valósulását a legerélyesebben hitte. Azonban nem merült el annyira álmodott légképébe, hogy egyszersmind meg ne vetette volna egy oly egyház alapját, a melynek célja volt, hogy az övéinek egyesülési pontul szolgáljon. Tanítványaival olyan titkokat is közölt, a melyek nem voltak mindenkinek valók, s saját személyét egyszersmind másszor titokszerű fátyolba burkolta. De egyszersmind arról is gondoskodott, hogy az ő eltávozása után is együtt maradjanak, lélek és tűz általi keresztséget ígért nekik,*) és úgy látszik, hogy szokása volt köztük időnkint a kenyeret igen sajátságos módon

*) Látjuk, hogy a keresztelő szavai, Mat. 3, 11, itt (talán valamely ismeretlen forrás szerint) Jézus szájába vannak adva.

megtörni, midőn magát (Jan. 6) az élet kenyerének nevezte, úgy hogy halála után is különösen ezen alakban maradt meg az övéinek képzeletében, s hogy a monda későbben egy ily mystikus lakomának határozott szerzését életének a földön töltött utolsó estéjével hozta kapcsolatba.

Követőinek, — a kik hasonlítottak az utolsó napok szentjeihez, a milyeneket századunk is mutatott fel, — szenvedélye még ezen utolsó időszakban is nevedett, de a követelések, a melyeket a Názáreti hozzájuk intézett, napról napra tulzóbakká lettek, szava mindig különösebben, kevesebbé emberien hangzott, olyan volt, mint az emésztő tűz, a mely az életet gyökerén támadja meg. Olyan követeléseket is hallatott, mint Mat. 10, 37—39; 16, 24, 25, Luk. 14' 26—27, (a miben egyébiránt valamit Lukács szokott tulzásának is be kellett számítani). Ugy látszott, hogy néha néha maga akarta magát megöletni, hogy azáltal birodalmát annál gyorsabban felállítsa, sőt néha eszelősnek látszott, (Mat. 16, 21—23, Márk. 3, 20.) Tanítványai néha nem voltak képesek őt felfogni, féltek tőle, és ő minden ellentállás által elkeserítettve, néha megmagyarázhatatlan, vagy látszólag értelem nélküli tettekre ragadtatott. (Mark 11, 12—14.) Néha bizonyos elbizakodottság foglalja el szívét, bizonytalan, reánézve eleinte oly kedvező élete untatni kezdi őt (Mát. 8, 20), és mennél kevesebbé kiméli elleneit, természetesen annál inkább növekszik azoknak ellenkezése. Ő már többé nem a hegyi predikáció barátságos mestere, hanem mindig keményebb, szigorubb, visszataszítóbb lesz. Hogy tűrhette volna el őt tovább a fa-

riseismus, midőn azt a kiméletlen gúny legélesebb nyilaival támadta meg! Különösen utolsó jeruzsálemi útja alatt és után kezdett az ellenségeskedés tettelegességekbe átmenni. A fővárosban ezuttal oly rossz hangulatban volt, és mutatta magát Jézus, hogy nem látja a templom dicsőségét, csupán az özvegy nő áldozatát. Ilyen minden felett gunyolódó, a gazdagot lábbal tapodó, a szegényt megkoronázó modornak a papságot mindinkább fel kellett ellene ingerelni. Bethania lett tartózkodási és menhelye, a hol nevezetesen Mária bizonyos „epedő vágy“-ért igen tetszett neki*). Künn, a tisztátalan, nyomasztó Jeruzsálemben nem volt többé ő maga. Magára vonatkozó örökös bizonyágtételei el kezdettek sokakra nézve unalmasokká válni; barátai átlátták, hogy itt az ideje hogy döntő csapást tegyen, és valamely nagy „csuda“ által a főváros hitetlenségének megadja a kegyelemdöfést. Lázár betegsége segítette buzgalmukat. Hogy tulajdonképen mi történt, bizonyosan nem tudni; elég az, hogy a Jézus iránti ábrándos szeretet saját módja szerint használta fel ezen körülményt. Meglehet, hogy a beteg rá hagyta magát venni, hogy halásáppadtan, halotti lepedőkbe takarva, családi sirboltjából Jézus szavára ki lépjen, a ki őt látni óhajtotta, és egyébkint igen könnyen hihette, hogy barátja az ő távolléte alatt valóban meghalt. Ilyesmi, természetesen, csudának tekintetett, és azokat, a kik azt előmozdították, egy rangba kell állítani a később kor bélyegeseivel és rángatódzóival. Épen oly kevéssé volt képes ez alkalommal az ur az

*) Par une sorte de langueur.

övéinek szenvedélyét megzabolázni, mint későbbben szent Bernát, vagy assisi szent Ferencz, de át is látta most az ellenség, hogy a játék elég sokáig tartott. A Jeruzsálembe történt bevonulás siettetí a megoldást, és Jézus maga is mély megindulással érzi, hogy élete vége közel van. „Visszagondol-e Galilaea tisztá forrásaira, szőlőlugasaira s figefáira, vagy a hajadonokra, a kik őt tán szerették volna? Átkozza-e sorsát, és sajnálja-e hogy saját nagyságának áldozata lett, s nem maradt inkább Názáretben egyszerű kézműves?” Azt nem tudjuk; elég az, hogy lelkében az isteni ismét győz, és eszménye iránti szeretetből, a melyet másként nem hisz valósíthatni, magára veszi a szenvedéseket és halált. Most elenyészik a vitatkozó és a csudatevő is, és nem marad fenn más, mint a szenvedés történetének hasonlíthatatlan hőse, a szabad lelkiismeret jogának megalapítója, s minden szenvedő lelkek eszményképe. Gethsemanében elfogatik, és egy vigyázatlan szó, a melyet korábban (nem tudni bizonyosan mily értelemben) a templom lerontásáról és felépítéséről mondott, képezi elítéltetésére nézve a kiindulási pontot. A zsidó törvénszék, Heródes és Pilátus előtt kiállott szenvedéseire vonatkozó sok megható vonás a költészet körébe tartozik, azonban annyi bizonyos, hogy különbféle bántalmak után keresztfai halálra ítéltetik, s áldozatul esik a zsidó legalismusnak, a melynek betű szerint igaza volt, de erkölcsileg nem. Egy hagyomány szerint még a keresztfán is hóhéraiért imádkozott. Egy pillanatra kétségbeesik, panaszkodik hogy isten elhagyta, s talán megbánja, hogy oly mélyen sülyedt fajért szenved. Azonban halála, a melyet valószínűleg egy hirtelen

szivszakadás siettet, egyszersmind diadallá válik, és valóban meghalva József és Nikodemus által (a hagyomány szerint az előbbinek sirboltjába) eltemették. Ellopták-e holttestét, vagy a könnyen hívő indulat a nélkül alkotta egyszerre azon elbeszélések sorát, a melyen az ő feltámadásáról szóló hitet igyekeztek megalapítani? Ez valószínűleg örökre talány fog maradni; azonkívül az adatok is ellenkeznek egymással. Annyit azonban el lehet mondani, hogy itt Magdalena képzelete kiváló szerepet játszott. „Isteni hatalmu szerelem; szent pillanatok, a melyekben egy ábrándozónak szenvedélye a világot egy feltámadott istennel ajándékozza meg!”

Anélkül, hogy az ur ezzel befejezett életiratának főtartalmához csak egyetlen egy kérdőjelet is ragasztottunk volna: anélkül, hogy akár korábban akár most a boszuság és felháborodás könnyen megmagyarázható érzelmeinek tért engedtünk volna, lehető tárgyilagossággal, sőt lehetőleg a szerző saját szavaival összevont és rendezett átnézetét adtuk Krisztus és az evangéliom feletti elmélkedésének. Ha már tovább a műnek sajátságát és jellemét keressük, akkor a méltányosságnak mindenekelőtt tartozunk azon bizonyoságtétellel, hogy az, az irányt és külalakot illetőleg, sok tekintetben igazolja a szerzőnek megalapított hirnevét. Szabatos mondatok, szellemdús fordulatok, lángeszű megjegyzések, sőt fényes részek vannak abban foglalva. Az utolsónak példájául a 25-ik fejezet végén a meghalt Jézushoz intézett megszólításra utalunk, a mely őszinte tiszteletről tanuskodik, és ki mondja, hogy ezen névtől az erkölcsi világ történelmét

nem lehet megfosztani anélkül, hogy annak épülete alapjában meg ne ingattassék. Általában véve hibás volna véleményünk, ha azt mondanók, hogy itt a kereszttyénség ellenségének és megtámadójának műve van előttünk, az ezen elnevezéssel szokás szerint kapcsolatban levő értelemben. Renan szerint Jézus valóban a legmagasabb, a mit a világ a vallás terén valaha látott; csupán Cakya-Muni-t, a buddhismus alapítóját lehet talán vele összehasonlítani; felülmulni őt e tekintetben bizonyosan senki sem leend képes. „Vallása örökké megújuland; legendája örökké könyeket idézend elő, s minden századok azt hirdetik, hogy az emberek fiai között nem született nagyobb mint Jézus. Szóban és tettben hatalmas levén, érezte a jót, és azt vérének árán diadalra juttatta. Ezen kettős tekintetben összehasonlithatatlan, és dicsőségének soha sem leend vége.“ Ily helyet többet is találunk, és örömet figyelmeztetjük reá az olvasót, hogy senki ne mondhasssa, hogy a viszonyosan szép és jó elkerüli figyelmünket. Azon könnyelműséggel és ledérséggel szemben, a melylyel a szerzőnek szellemi rokonai helyel-közzel az urnak szavai és csudái felett ítélnék, az ő hangja és modora itt-ott jótékonyan hat.

A műnek jellemzéséhez tartozik továbbá azon sajátságos színezet, a melyet a szerzőnek a szent földön tett saját látogatása nézeteinek kölcsönöz. Az 1860. és 1861. évben a francia kormány által egy a keletre vonatkozó tudományos kiküldetéssel megbízva, egyuttal Galilaeának nagy részét beutazta, s majd minden helyet meglátogatott, a mely az ur történetére vonatkozólag érdekes. Így az ő szeme előtt

ezen egész történet sajátos szilárdságot, test és vérből való alakot nyert. „Egy ötödik evangéliom — mondja ő maga — volt szemeim előtt, eltépve bár, de még olvasható, és most Máté és Márk evangéliomainak elbeszéléseiben ábrándkép helyett egy csudaszép emberi alakot láttam élni és mozogni.“ A könyv leginkább azon helyeknek közvetlen közelében készült, a hol Jézus a szerző véleménye szerint született, s későbbben kifejlődött. Názáretet, a galilaeai tenger környékét, a zsinagógákat, a melyekben a palaestina zsidók ma is összegyülekeznek, és a melyeknek egy némelyike ritka régiség, szembetűnőleg a szemtanúnak hangján és tapintatával rajzolja. Az urnak Bethániában történt megkenetéséhez például azon plastikus megjegyzést teszi: „ezen szokás megtartását (hogy az edényt, a melyből a nardust öntik, eltörik) még magam is láttam Sourban.“ Különben sem tagadja meg magát a palaestina utazónak személyekre és dolgokra vonatkozó gyakorlott tekintete, s könnyen gondolható, hogy ezen alaki előny mennyire emeli a műbecsét és az olvasmány érdekét azok előtt, a kik a szerző alapnézeteivel egészben vagy nagyobb részben meg tudnak egyezni.

Vége az egész könyvnek — és ezen megjegyzést épen nem tartjuk jelentéktelennek jellemzésére nézve, — kiválólag francia jelleme van. Francia világosság, elragadó bensőség, de egyszersmind francia felületesség, a mely nem ritkán határos a francia ledérséggel, ha át nem csap bele. Ez annyira igaz, hogy a fordítás, a mely magának Franciaországon kívül utat akar törni, kénytelen lesz bizonyos tartózkodást, és körül-

írásokat venni fel, ha itt-ott, még a nem nagyon lelkiismeretes és komoly gondolkozású közönség között is megütődést és botránkozást nem akar előidézni. Ezen „fiatal, szeretetreméltó mester“ „kellemes társalkodásával“ „bizonyos féltékenységevel minden szép teremtmény iránt, a melynek az ő atyja dicsőségére kellene szolgálni,“ „elragadó alakjával“ stb., azt hiszszük, csak ott fogja megjárni, s ott fog feltétlen tetszéssel találkozhatni, a hol az öntudatban el van törölve a határvonal, a mely a vallást a még nem is igen finomított érzékiségtől elválasztja. E tekintetben fontos az összehasonlítás Renan Jézus élete, és Straussé között. A ludwigsburgi tudós bizonyos korlátok között maradt, a melyeket a párizsi minden tartózkodás nélkül átlép, és az utóbbinak a könyve a kevert közönségre ható vonzerőt illetőleg épen oly magasan áll az elsőé felett, mint a mennyire jelességre nézve alatta maradt. Talán épen azért csábítóbb, legalább oly korban, a mely bizonyosan sokkal inkább hajol a felületesség, mint az ellenkező felé, és a mely sokkal inkább szeret a légkömbbel egy pillanatra felfelé menni, mint a buvárharanggal a mélységbe leszállani.

E szerint mi Renan könyvét úgy tanultuk ismerni, hogy az egy szentföldi utazó által elragadó alakban, igazi francia és párizsi szellemben van irva. Bármily sajátságos módon határozza is meg egyik vagy másik közelebbiről ezen iratnak jellemét, annak tulajdonképeni célja igen könnyen kimutatható. Renan könyvének célja az, hogy a közönséges keresztyén anyaszentegyháznak Krisztusban, mint az isten fiában, a bűnösök megváltójában való

hitét megtámadja, s annak helyébe az ő személyének és művének egészen más felfogását állítsa. Midőn ezen szavakkal határozottan megtagadjuk ezen munkától a hívő tudomány eredményének nevét, legkevesebbé sem tartunk azon szemrehányástól, hogy igen szigorúak és szeretetlenek vagyunk. Mi a szerzőnek bevezetése végén levő saját szavaira hivatkozhatunk: „hogy valamely vallásnak történelmét leirhassuk, legelőször szükséges, hogy abban hittünk legyen, másodszor, hogy már ne higgyünk benne teljesen.“ Ő a keresztyén egyház minden fennálló felekezeteivel szakasztott, hanem aztán mindegyiknek vakmerően szemébe is mondja azt, a mi eddig előttük mindenekfelett drága volt. Az utóbbira azért fektetünk súlyt, hogy egész határozottan kimutathassuk azt, hogy egyáltalában nem egyes felekezet, egyes irány, hanem az egész nagy keresztyén egyház bátran hadüzenetnek veheti a tanár ur művét, nem annyira hitczikkei, mint történelmi alapja ellen. Minden keresztyén egyház hitvallása szerint isten a különben elveszett világnak megváltására saját fiát küldötte a mennyből a földre, a hol ez a valódi emberi természetet önként magára öltötte, szűztől született, a mi bűneinkért meghalt, a mi megigazulásunkra feltámadott, felment a mennyekbe, és ül az istennek jobbjára felől. Mindnyájan megegyeztek eddig, hogy többet ne említsünk — abban, hogy csudákat tett, a végvacsorát halálának emlékezetére rendelte, és egészen ártatlanul szenvedett. Ki kell-e még a mondottak után mutatnunk, hogy Renan Krisztusa egészen más, s hogy az ő nézete nemcsak alakját és egyes árnyalatokat illető-

leg, hanem alapelvében homlokegyenest engesztelhetetlenül ellenkezik az uralkodóval? Nem tudjuk, hogy a szerző a fennálló egyházközségek közül melyikhez tartozik, de ily meggyőződésekkel bizonyosan egyikben sem érezheti magát otthonosnak, s a maga helyén. Ő a keresztyén téren oly alanyi válogató műkedvelésnek (subjectivisticus-eclecticus dilettantismus) hódol, a mely minden egyházi közösséget feleslegessé és lehetlenné tesz. Ezen állásponton lehetnek az embernek egyéni okai, hogy még a fennálló egyházak valamelyikében maradjon, de helyes oka tulajdonképpen nincs, és csak örömet érezhet, ha ezen egyháznak eredetét és történelmét teljesen elfelejti. Az egész keresztyén egyház a természetfelettinek hallgatólagos föltevésén alapszik, s épen ez az az ellenség, a melynek megtámadására Renan egész erejét és képességét fordította. Hogy az evangyéliomok tele vannak mondával, az már az ő véleménye előtt minden kétségen felül áll, már csupán azért, mert csudaelbeszéléseket tartalmaznak; itt még csak mesés jellemük fokozatáról lehet szó, más szavakkal, ha egészen regények-e, mint p. Tyanai Apollonius élete, vagy hogy itt még történelmi igazság az alap, mint a római egyház sok szentjének életiratában. Leszámitva száz meg száz kivételt, Renan azt hiszi, hogy e kérdésre az utóbb említett értelemben kell felelni. Ő egyáltalában nem akarja azt, hogy Jézus személye és történelme teljesen költemény legyen; egyhez s máshoz ragaszkodik, a minek minden keresztyén előtt van értéke és jelentősége; az ő Krisztusa oly lény, a melyet egy bizonyos fokig szerethetünk és csudálhatunk.

De mind ennek daczára ezen Krisztus csupán magának az emberiségnek természetes kifolyása lesz és marad; és semmi esetre sem „az istennek kimondhatatlan ajándéka“ azon értelemben, a mint ezen szót minden század- és egyházbeli keresztyén eddig értette. Semmi más ő, mint ember, még csak nem is szeplőtlen, szent, tiszta; egy elragadó tanító, magasztos — nem tökéletes — eszmény, nagy befolyásu hitjavító, de nem a bűnöktől megváltó, csak a szónak igen nem valódi értelmében. Mi becsüljük azon őszinteséget, a melylyel a szerző ezen meggyőződéseit kimondja, ez annál tiszteletremeltőbb erény, mivel igen könnyen előre lehetett látni, hogy képviselőjüket elkerülhetetlen harczokba fogják keverni. De ha mi is követni akarjuk őt, akkor meg nekünk kellene magunkon erőszakot tennünk, ha elhallgatnók, hogy itt egészen más Krisztust akar a kezünkbe játszani, mint a kiről a századok azt a bizonyosságot teszik: „ő rajta kívül nincs üdvösség.“ Igaz hogy Renan Krisztusa nem minden tekintetben a Celsusok, Porphyrosok, Voltairek Krisztusa, bár azzal sok tekintetben rokon; inkább Rousseauhoz közelit, és annak vicaire Savoyard-ja azt hisszük, könnyen kibékülne vele; de még inkább Renannak magának és azon bölcsészi iskolának Krisztusa, a melynek ő az egyik legnevezetesebb képviselője. Nem egyéb az, mint a keresztyénség fejlődése történetére nézve többé vagy kevesebbé fontos vallásos személyiség, mint Cakya-Muni személyisége az ázsiai buddhismus történetére nézve. Ha ezen fel fogás keresztülmegy, akkor a zsidók és keresztyének közötti válaszfal ledől. Bölcs és jó érzelmű izraeliták

Renánnak a keresztyénség alapítójára vonatkozó dicséreteit magukévá tehetik, s ki tudja, talán még oly fontos kikötésekbe burkolt apothéosisát is. Az ebioniták felekezete, jól felvéve a dolgot, sokkal közelebb állt az igazsághoz, mint a következő századok minden keresztyén egyházai, a melyekre nézve még csak most kezd ismét a világosság a ködön áttörni, legalább ha Renan felfogása a szószékeken eléggé képviselve, a kellőleg meg- és felvilágosított közönségnél óhajtott viszhangra talál. Mit akar még többet a zsidó azon vallomásnál, hogy ősei törvényes conservatív álláspontjukon tökéletes joggal feszítették meg ezen ellenállhatatlan mestert? És a hívő bölcsésznek mily ürügye lesz még oly Krisztus felett boszankodni, a kinek homlokát már nem ékesíti csudafény, a kinek legmagasztosabb eszméi azon alakban, a melyben először előadattak a józan gondolkodó előtt, már századok óta nevetséges csalódásoknak látszottak, de a kinek szája mindamellet a bölcseségnek oly tanait, s az erényeknek oly szabályait hirdette, a melyeket, habár kissé kevesebbé értelmesen, saját szivünk is kimondott, s a melyeknek támogatására nem kell több tekintély, mint a mennyi magukban van? A dolog, a melyet a századok fáradtig nyomoztak, valóban csupa egyszerűség! Ezután az egész hittan ezen hitcikkbe megy ki: az isten mindenek atyja, az egész erkölcsstan ezen követelésbe: Szeressétek egymást! A ki ezt hiszi és vallja, az keresztyén, habár másként száz pontban ellentmond is Jézusnak; mert ő olyan ember, mint a milyen Jézus volt, és a mint Jézustól tanulta, mindegy aztán akár Róma vagy Wittemberga, akár Mekka vagy Je-

ruzsálem felé tekint. Hagyd bátran összeomlani a szent sir templomát, a hol a középkori babona a vélt első feltámadott előtt meghajol; a helyett nemsokára felépül a názáreti meredek magaslaton a jövő egyházának imaháza, a hol minden néven nevezendő zarándokok egyesülni fognak, hogy istenségétől megfosztott de még mindig szeretetreméltó prófétájukat tiszteljék, s a hol még mindenféle iskola philosophusai és philanthropusai számára elegendő hely van. Halljátok, már hangzik a távolból ezen imaházban az öszhangzó ének: „Nagy a minden felvilágosodott zsidók és keresztyének rabbija; csupán Cakya-Muni méltó, hogy árnyékába álljon! „Udvözlégy tiszteletünk királya!“

De meg van írva : Az isten meg fogja a bölcseket az ő csalárdságukban; (Jób 5, 13) és ismét : a bolondoknak bolondságuk vagy az álnokságra (Péld. 14, 8.)

Azt hiszszük, hogy olvasóink egy része előtt Renan nézetei nem kívánnak több czáfolatot, mint a melyeket azokban magukban találtunk. Meg fognak erősödni az evangyéliomban való hitőkben ha látják, hogy mely önkényes eljáráshoz kell folyamodnia annak, a ki ezen hitet megtámadja, s bizonyosan itt-ott már gondolták magukban : „a hány szó, annyi hazugság.“ Azonban a többiekre nézve nem leend felesleges némelyeket részletesen is megvizsgálni. „Hátha mégis úgy volna,“ úgy halljuk őket szólani, „és a dolog, a mely felett oly sokat vitatkoznak, oly sokat gyanítanak, s oly sokat nem tudnak, végre csakugyan arra

menne ki, a mint itt állittatik! Nem az egyház hitvallásának, hanem magának az igazságnak kell előttünk legbecsesebbnek lenni, és az elsőt revideálni vagy változtatni kell, ha valóban világos dolog, hogy a jövőre nézve tarthatatlanná vált?“ Ha valóban világos, úgy igazad van. De éppen ez az a kérdés, a melynek eldöntését meg akarjuk kísérteni, midőn ezen röpirat második részében a többször említett könyvet a theologiai tudomány szempontjából vizsgáljuk. Itt természetesen különösen Renannak theologiai elve, életirói modora és történelmi eredménye vonja magára figyelmünket.

Azonban előbb még egy megjegyzést. Senki ne várja itt Renan állításainak teljes megczáfolását minden pontjaiban. Feltéve, hogy az czélunk elérésére szükséges volna, és erőnket túl nem haladná, de mégis igen fáradságossá tenné azt, tán méginkább, mint iratunknak korlátolt terjedelme, azon sajátságos mód, a mely szerint Renan a magáét elrendezte. Alig lehet valami nehezebb, mint az ő nézeteit, egyenkint megczáfolni, valóban nem azért, mert oly magasak és mélyek, hanem azért, mert oly kevésbé vannak rendezve, kifejtve, s kiegészítve. A könyvben valódi történeti szempontból tekintve, van valami, a mit a francziák ezen sajátságos szóval *de couseu* fejeznek ki. Valahányszor azt hiszszük, hogy a szerzőt megfogtuk, mindig ismét kisiklik, és Jézus életének legfontosabb főreszleteire vonatkozólag végre is nem adott egyebet, mint összefüggés nélküli töredékeket. Sokkal könnyebb volt, a mű berendezését illetőleg Strausst, mint Renan Ernőt megczáfolni. A württembergi tudós a szent törté-

netnek minden egyes részletét világosan, és kellő helyen hozta szóba. Saját szempontjából bizonyos kéte-lyeket állított fel ellene, s minden pontról világosan lehetett tudni, hogy mi van benne. Ellenben Renan az előadás teljességét és rendjét illetőleg igen nagy mértékben mögötte áll elődjének. Az ur beszédéből és tetteiből egész csoportozatokat épen nem, vagy csak alig említ meg; életéből sok részletet hallgatva mel-lőz, mintha nem is tartaná azt érdemesnek, hogy meg-czáfolja. A kép, a melyet ő felmutat egy keleti tájkép-hez hasonlítható, a melyen egy vonzó, de átlátszó ködbe burkolt alak mutatkozik. Szeretnéd megfogni, de mindég újra a köd akad a kezébe. A legfontosabb exegetikai és kritikai kérdéseket valódi franczia mo-dorban intézi el, kétségkívül tapintattal és tehetséggel, de úgy, hogy mind a hollandi világosság, mind a né-met alaposság hiányzik. Ugy látszik, hogy a szerző, a ki minden csuda kérlelhetetlen ellenségeként tünteti fel magát, azt várja, hogy igen különös dolgokat is csupán egy szavára elhigyjünk, néha a legkülönczebb állításoknál is a bizonyításnak még csak külszínét sem igyekeznek megadni. Ez már elég ok azon véleményünk támogatására, hogy ezen könyvnek megjelenése alig fog oly tág és fontos irodalmat előidézni, mint péld. Strauss Jézus élete előidézett. Sok, a mi az utóbbi ellen iratott — csak Ullman „Történelmi vagy mytho-logiai“ és Tholuck „Az evangyéliomi történet hiteles-sége“ című műveket említjük meg — a mi megtá-madónk ellen is többé vagy kevesebbé fontos szolgál-atot tehet. Egyébiránt kétségbevonjuk, hogy lehet-séges vagy szükséges legyen, hogy ha az evangyélió-

mok történetének ő általa történt összeállításának teljes tarthatlanságát akarjuk kimutatni, őt lépésről lépésre követni. Mi legalább az ő, néha igen általános állításai ellenében csak egy-egy megjegyzést szándékozunk tenni.

A mi először a theologiai elvet illeti, a melyből Renan nyiltan kiindul, arról sokkal könnyebben értekezhetnénk, ha a szerzőnek tetszett volna valamely határozott formulát leírni, hogy legalább általánosságban értésünkre adná annak rendjét és módját, hogy miképen képzei ő az isten lényét s annak viszonyát a világhoz. Így azonban kénytelenek vagyunk a felettitt-ott elszórt megjegyzéseit lehetőleg egy egészszé szedni össze, még azon esetben is, ha azon veszélynek teszszük ki magunkat, hogy véleményével akaratlanul is nem bánunk eléggé igazságosan. Egyrésről nem hiányzanak oly helyek, a melyek legalább szószerint azon következtetésre látszanak vezetni, hogy Renan ur személyi, azaz öntudatosan és szabadon élő és működő istenben hisz. Legalább ő szerinte egy oly istennek fogalma a ki atya, és a kit lélekben kell imádni a legnagyobb, és fennen dicséri Jézusnak halhatatlan érdemeit, hogy saját szárnyain emelkedett fel ahoz. Ezen istenről fogalom méltánylásával összefügg a szerzőnek — majdnem azt mondjuk — személyi halhatatlanságról való képze. Legalább a meghalt Jézushoz úgy szól, mint „műve megmérhetetlen következményeinek tanujához, az ő békességének megmérhetetlen magasságából“ s könyve ajánlatában meghalt nővérenek lelkétől is azt kérdezi: „emlékezel e az isten keblén nyugodva“. Ha ez, a mint szeretjük hinni,

több mint pusztá szójárás, akkor azt kell hinnie, hogy a két elhunyt még él, sőt látja és hallja, a mi a földön történik. De másfelől hiányzik előttünk, hogy keményebben ne szóljunk a kellő bizonyíték a felől, hogy Renan szerint ezen minden istenrőli fogalmak legmagasztosabbika egy még végetlenül magasztosabb s azal viszonyban levő való s á g n a k nem ugyan tökéletes, de eléggé világos és tiszta kifejezése, más szavakkal: hogy a személyi isten valóban van, és az, a mit róla nekünk Jézus kijelentett. Ha valóban az, és e szerint nemcsak magasztosabb isten fogalmunk hanem valódiilag más istenünk van, mint a melyet a pantheismus vagy deismus hirdetett, akkor nem foghatjuk meg, micsoda joggal tör pálczáat minden természetfeletti felett, s mi joggal tekinti a csudát egyszerűen képtelenségnek. Ha ellenben csuda nem gondolható, és a „természetfeletti“ a mint másképp mondják „az istenfeletti“ vel egy értelmű, akkor még kevesebbé foghatjuk meg, miért tulajdonít oly nagy értéket Jézus istenrőli fogalmának a ki e tekintetben, határozottan ellentmondva nemcsak életirójának, hanem még az igazságnak is, mindég „tisztán természetfeletti“ körben mozgott. Ha Jézus istenrőli fogalma a legmagasztosabb, azaz a legjobb, az igaz, a helyes: hogyan vethetsz el minden természetfelettit, a mely az ő életeleme volt? — Ha a természetfeletti nem gondolható, és képtelenség, hogyan magasztalhatod annyira Jézusnak istenrőli fogalmát, a ki épen azt vallotta, a mit te tagadsz, azt tanította a mit te nem hiszesz? — vagy még valami harmadik is lehetséges volna? el lehetne egyszerre fogadni Jézusnak istenrőli fogalmát, és Renannal a ter-

mészetfelettit és csudát elvileg tagadni? Kíváncsian várjuk a bebizonyítást. Addig, míg az be nem következik, Renan urat theologiai elvét illetőleg részint homályossággal, részint következetlenséggel vádoljuk.

Gyanítjuk, hogy micsoda választ nyerendünk. A tiszta istenről fogalom és maga az isteni lény között végetlen különbség van, miután az első tisztán a l a n y i, a második tisztán t á r g y i és mi előttünk végéremehetetlen. Jó, de azt kérjük: létezik-e reád nézve ezen tárgy valóban vagy nem? Ha nem, azaz ha isten nélküli istenről fogalommal kell megelégednünk; akkor a gyakorlatban istentagadóvá lépsz; ha igen, ugy az a kérdés támad: hogy képzeled magadnak a tárgyi fogalmat, és a te arról való fogalmad csatlakozik-e Jézus fogalmához vagy nem? ha nem, minek magasztalod az övét oly nagyon? ha igen, minek tagadod a csudákat? Talán azt hozod fel, hogy Jézus, midőn az istent mint atyát hirdette, a vallásos kedély legnagyobb szükségét elégítette ki. Távol vagyunk, hogy azt csak egy pillanatra is kétségbe vonjuk. Azonban, a te véleményed szerint a kedélynek ezen kielégítése végre is csak addig tart, míg a gondolkodó és z feledni tudja azt, a mit minden pillanatban, a melyet minden teremtettnak elszakaszthatatlan összefüggésére vet, tapasztal, és e szerint nem marad egyéb hátra, mint hogy vagy igen vallásos kedélyűek, hanem nem épen eszesek, vagy rendkívül eszesek, hanem igen vallástalanok legyünk. Mi lehetetlennek tartjuk hogy Renan álláspontján ezen dualismust soká ki lehetne kerülni. Mennél bensőbben

és erőteljesebben hat a vallás, a melyet prédikál, annál inkább ki van téve azon veszélynek, hogy a világon a legoktalanabb és egyszersmind a leggyakorlatiatlanabb dologgá váljék.

Renan valóban világosan ki is nyilatkoztatja, hogy Jézus nézetei és követelései bár szépek és magasztosak, de teljesen kivihetetlenek voltak és részben most is azok. Ha ezen elméletek és szabályok életbeléptek volna, akkor azt mondja, a társadalom aláaknáztatott, az állam elpusztult, s a világ felfordult volna. Ezen szeretetreméltó názáreti szerint a vallás az egyedüli és minden volt; tudós életirója szerint, kétségen kívül valami, illetőleg sok, némely pillanatokban meglehet minden; de mégis mindig oly minden, a melynél a politikai és állami érdekek nevében folyvást a „csak igen sokat ne“ nek kell eszünkbe jutni (ne quid nimis) hogy szerencsétlenségből a tűz a papot ne emeszse meg, a ki azt meggyújtotta. De ha az isten — és világ tudata, a véges és végetlen közötti oly véghetetlen köz Renan-nak utolsó szava: valjon a keresztyén theologusnak tudománya vagy hite, — azt kérdezzük egész bátran, ezen theologiai elvben — vagyis inkább ezen theologiai elvhiányban megnyughatik-e?

Homályosság és következetlenség: — ezen szemrehányásokat majd annak megmutatásával igyekeznek elhárítani, hogy Renan a természetfelettit és az azzal összefüggésben levő csudát nem a priori, hanem tapasztalati okokból támadja meg. Nem mondja hogy: „a csuda lehetetlen“ hanem: „még eddig nem történt bebizonyított csuda“. Megenged-

jük ezen megkülönböztetés élességét, s a különbség valódiságát, de nem hiszszük, hogy azzal Renan védelmezője valami lényegeset nyerne. Vagy mily feltételek alatt engedné ez meg, saját nyilatkozata szerint a csudák lehetőségét? Oly önkényes és a mellett oly végetlen kiterjeszthető feltételek alatt, hogy az embernek akaratlanul is az ur azon szavaira kell gondolni: „és ha valaki a halottak közül feltámadna is, nem hinnének.“ Ezeret egyre, — ha végre megjelenne a csudatevő, a ki a legnagyobb előzékenységgel és udvariassággal mindazon követeléseknek és próbáknak alávetné magát, a melyeket neki Renan ur tenni sziveskednék: a követelések mindég tulzóbbak, a próbák mindég mesterkéltbbek lennének, és a csudatevő, a ki a sceptikus akaratának tizszer, százszor engedett, és e szerint természetfeletti képességét megmutatta, épen ezáltal elvesztené erkölcsi jellemét, és az isten követjének hivatását a szemfényvesztőével eserélné fel. Minek nem kellene történni addig, míg egy naturalista oly engedményt tenne, a mely egész világnézetét felforgatná; mily bizonyítékok lehetnének elég meggyőzők arra nézve, a ki nem akar meggyőződni! Azon egész állításnak, hogy a csudák nincsenek bebizonyítva, jobban mondva, hogy bebizonyíthatatlannok, azok lehetetlenségének hallgatólagos feltevése szolgál alapul; csupán azért őrizkednek ezen feltevést nyíltan kimondani, mert érzik, hogy azt bebizonyítani nem tudják, és nem is merik ezen feltevést addig nyíltan kimondani míg előbb a személyi istenben való hitet egészen fel nem áldozzák. Hogy Renan ur nem tudja mit csináljon az evangyéliomok csudái-

val, mind addig míg az ur személyét nem saját mondásai fényében, hanem egy önkényleges történelem bölcsészeti összeállítás szerint tekinti, azt igen könnyen tudjuk magunknak gondolni. Azonban még ez egyáltalában nem jogosít fel ezen elvre: „hogy valamely természetfelettinek elbeszélését mint olyat soha sem lehet megengedni; hogy az szükségesképen könnyenhivőséget vagy csalást foglal magában, hogy éppen azért a történésznek kötelessége kimutatni, hogy hány rész igazság és hány rész tévedés van benne.“ Valóban az utolsó minden történésznek hivatása, mindennemű elbeszélést illetőleg. De a ki a vizsgálathoz azon határozott kikötéssel fog, hogy az elbeszélések bizonyos nemére vonatkozólag, már előre áll, hogy semmi esetre sem voltak valaha bebizonyítva, s nem is bebizonyíthatók, az a tények sorozatát magától csupán olyanokra szorítja, a melyek az ő mértékének körén belől esnek. Az nem írja le a történetet, hanem azt a priori szerkeszti, és míg annak némely alkatrészeit egyenesen hihetetleneknek mondja, a többit, a mely azokkal elválhatlanul összefügg, megfoghatatlanná teszi.

Ha úgy tetszik, tovább mehetünk. A természetfelettinek megtámadóját az újjáteremtés teréről visszaszoríthatnók a teremtés terére, és azt kérdezhetnők: hogyan képzelheti magának az első embernek — az istenen kívül az első valaminek létrejöttét, és mindég csak azt látnók, hogy a naturalismus tudománya, a mely a hit fáklyáját kioltotta, a legnyomorultabb tudatlanság. De minek azt ismételni, a mi már oly sokszor és sokféleképen hathatósan kimondatott? Renan theologiai

elvét, már a mennyiben arról szó lehet, épen oly kévéssé lehet a keresztyén theologia, mint a bölcészet és moral ítélőszéke előtt védelmezni. Az első nem találja itt az isten tiszta fogalmát, s annak folytán a tiszta vallást. A másodiknak panaszra kell fakadni, hogy e szerint minden igazság tisztán alanyi, az igazság és a hazugság közötti különbség megszűnik, és isten és világ engesztelhetetlenül szemközt állanak egymással. Az utolsó lehetetlen, hogy megelégedjék azzal, hogy itt a vallás nevében a becsületesség és hitelesség tisztán felesleges dolognak vannak nyilvánítva, s ennél fogva a moral és vallás elválasztása elvileg ki van mondva. Ha Renan theologiaja győz, akkor nem csupán a keresztyén, hanem minden theologiának sőt még gonoszabb, elvileg minden tiszta erkölcsiségnek és vallásnak vége.

Ha ezen kételyek, a melyeket ezen irat theologiai elve ellen felállítottunk, a fő dolgot illetőleg egészen alaposak, úgy a felőle hozott kedvezőtlen ítéletünk tetemesen helyes. Azonban nem szabad ezen egy pontnál megállanunk, mintha azzal már mindent megmondottunk volna. A theologiai tudomány nevében az itt alkalmazott életirási módszer ellen is kifogásokat kell tennünk, oly kifogásokat, a melyeknek helyességét és jelentőségét megítélni bátran felhivunk minden értelmes és részrehajlatlan embert.

Minden életirótól jogosan lehet követelni, hogy a források lelkiismeretes ítészetéből induljon ki: Hiszen valamely történetnek igaz volta felőli ítélet, mint mindenki tudja, különösen azon

kutforrások értékének megvizsgálásától függ, a melyekből azoknak elbeszélése meritve van. Strausst helyesen kárhoztatják, hogy e tekintetben mindenütt a hatalomszót használta, a helyett, hogy bizonyított volna. És mi kételkedünk, hogy az alapos kutató elegendő okot találjon, hogy e tekintetben Renan elsőbbségét magasztalja. Inkább utjában állhatna talán azon felületesség, a melylyel ez, sok elemzési kérdéssel, — már csak ki mondom ezt a csunya szót, — könnyelmű játékot üzött, és sok ítészeti talányt „francia fogással ütött el.“ Mily alapja van itt az életirási épületnek? Azt mondja: Az evangyéliomi kritika, köszönet a 30 éves működésnek, most már oly fokra ért, hogy ha néhány megfejtetlen kérdést hágy is, de a történelem szükségeinek teljesen megfelel. Ezen nevek: Máté, Márk stb. szerinti (*Κατα*) evangyéliom nem foglalják szükségesképen magukba azon állítást, hogy ezen iratok valóban azon szerzőktől származnak. (Ujdonatuj felfedezés!) Lukácsé valódinak, az apostolok cselekedetei szerzőjétől s Pál utitársától származottnak látszik, jóllehet, mint 21, 9 és 20, 24—32-ből kitűnik, csak Jeruzsalem pusztulása után iratott. Mert hiszen lehetetlen (azt mondja Renan) hogy az ur ezen eseményt úgy, a mint itt le van írva, a bekövetkezés előtt megjövendőlhette volna. Azonban mégis mindenk között a legrégibb, miután Máté és Márk evangyélioma a jelen alakban bizonyosan nem ezen szerzőktől származnak. Az elsőre vonatkozólag dr. Révillé ismert pályadíjazott művére utasittatunk, s a szerint állítólag bizonyos, hogy mind az, a mivel itt Jézus beszédeinél többet találunk, nem lehet a vámszedő apostol kezéből való. A második Márk egy el-

veszett iratának átdolgozása és bővítése, a mely Péter vezetése alatt iratott, s jelen alakját ismeretlen kéz által nyerte. Tehát mind a két evangyéliom jelen alakjában későbbi kor műve, — azt nem tudjuk meg pontosan hogy melyiké — a midőn már egyik okmányt a másikból a hogy épen tudták, kiegészítették. Máténak és Márknak itt előforduló eredeti (de azért egyáltalában nem teljesen hiteles) közleményei körül nagyobb vagy kisebb számú mondaszerű elbeszélés csoportosult, és e szerint a synoptikus evangyéliomok „la plus belle du monde“ meglehetősen homályos szegletből lassanként léptek a világ elé. Megtaláljuk azokban a két első keresztyén nemzedék naiv elbeszéléseit, a melyek láthatólag azon mély benyomással, voltak eltelve, a melyet az egyházalapító előidézett, és a mely őt egy ideig halála után is túlélte. A mi a negyedik evangyéliomot illeti, itt már több alapja van a kétkedésnek, és a kérdés koránt-sem áll oly közel az eldöntéshez. Papias, a ki mégis a legrégiebb tanu, egy szót sem említ „Jézus életé“-ről, a melyet ezen apostol irt volna. (Mintha az épen szükséges, — vagy mintha azt valaki állította volna !) Valóban fontos kételyeket is lehet támasztani legalább az egész az ő neve alatt fennmaradt irat ellen. Származhatnak-e az ur szavai, a melyek annyira eltérnek a Máténál levőktől, ő tőle? Nem támaszt-e bennünk akaratlanul is sok itt feljegyzett adat a tudósító hitelessége felől kétséget? Valóban Jakab fivére Zebedaeus fia irt volna e görög nyelven oly elvont ismerettani értekezéseket, a melyekhez hasonlókat sem a synoptikus evangyéliomokban, sem a Talmudban nem találni? A valódiság mellett felhozott külső és belső

bizonyítékok alig juttatnak bennünket tovább, mint hogy ezen evangyéliom az első század vége felé Kis-Ázsiában János iskolájából származott. Másfelől, mindig bizonyos mértékű belső valószínűség marad fenn annak bizonyítására, hogy ezen evangyéliomot az apostol irta : „A szerző mégis , mindég úgy beszél , mint szemtanu, s világosan Jánosra akar magában ismer tetni. Ha tehát az irat nem az apostoltól való, akkor oly csalást kell feltennünk, a melyről a szerző maga is tudott, és a mely, bármily nagy volt is a különbség az irodalmi téren való hitelességre nézve azon kor és a mi napjaink között, „az apostoli században“ példátlan. Tehát mégis Jánostól van ? Valószínűleg , legalább részben, de aztán egyszersmind ezen apostol érde kében van irva , hogy tekintélyét bebizonyítsa , az urnak bizalmas barátjai közötti előrangját kimutassa, némely pontokat illetőleg sértett becsületérzetének tért nyisson , s pártérdekeit előmozditsa. „Ujra és újra átvillannak az apologetának titkos céljai, s a szakadár főnöknek roszul rejtett kedvencz fogalmai“ Jézus itt feljegyzett beszédei legnagyobb részének mystikus hangja egészen más szellem bélyegét viseli , mint a mesteré. Ha valóban a szeretett tanítványnak köszönhetjük azokat, úgy ő az írásnál bizonyosan régen elfelejtette a napokat , a midőn Jézus oldalánál a Geneza reth tava körül tartózkodott. A helyett , hogy az élet azon szavainak szelid folyamával enyhítene ; saját metaphisikájának száraz bogáncsföldjére vezet.

Ez lehetőleg összeszorítva és teljesen a Renan-féle forráskritika eredménye ; a mit az inkább másodrangu

forrásokra vonatkozólag állit, azt rövidségokáért mellőzzük. Bizonyosan senki sem várja azt, hogy mindezt pontról pontra megczáfoljuk. Csak azt kérdjük : megelégedhetik-e a theologiai tudomány azzal, a mi itt a legrégibb keresztyén irodalom eredetét illetőleg állítatik, és valjon az itt megvetett alap elég erős-e, hogy egy épületet, habár az viszonyosan oly könnyű is, mint ezen életirat, megbirjon. Daczára azon hajlamunknak, hogy a máskép gondolkodóknak igazat szeretünk adni, ezen kérdésre lehetetlen máskép, mint nem-mel felelnünk. A ki ezen kérdéseknek irodalomtörténetében otthonos, az mindjárt emlékezni fog, hogy az itt felhozott állítások épen oly kevésbé ujak, mint a mennyire nincsenek eléggé bebizonyítva. Számtalanszor van például az ur szavainak, tetteinek és sorsának a synoptikusok és János általi előadása közt fennforgó különbség úgy tárgyalva és megvilágosítva, hogy az a részrehajlatlan, s igazságszerető ember előtt alig hagy valami kívánnivalót hátra. De Renan, mintha még ezután kellene ahoz először okosan szólni, századszor melegíti fel a régi kételyeket. Dr. Réville különös véleményét, bár mennyit lehet is az ellen felhozni, (sőt már sok felől hoztak is) az első evangyéliomra vonatkozólag minden magyarázat, vizsgálat vagy igazolás nélkül átveszi; s bizonyos is, hogy sok tekintetben ez legjobban öszhangzik a szerző szellemével és céljával. Hogy a második evangyéliomra vonatkozó legrégibb egyházi bizonyítványok nem illhetnek a mi Márkunkra, az sehol sincs kellőleg bebizonyítva. Azon dogmatiko-kritikai önkényre, a mely a harmadik evangyéliom irásának ideje meghatározásánál uralkodik,

csak utalnunk kell. De alig vagyunk képesek megütözésünket, — hogy keményebb szóval ne éljünk — egészen leküzdeni, midőn látjuk azon méltánytalanságot, a melylyel szerzőnk a negyedik evangyéliom bizonyítványával bánik, s látjuk egyszersmind nyomorúságos felületességét. Hogy mondhatja egyszerre, anélkül hogy ezen állításnak jogosultságát csak egyetlen betűvel is bizonyítaná, hogy ezen „sas“ a többi apostolok között nyomorult szakadár volt! Egyrésről mint tudósítónak oly magas jelentőséget tulajdonít neki, hogy többször előszeretettel követi az ő közleményét a synoptikusoké felett, és azok elbeszélésének igazságán, például a végvacsora szerzésre és egyebekre vonatkozólag csak azért kétkedik, mert arról János elbeszélése hallgat. Ezen világos részletes vonásokat, a melyek mindenütt elárulják a szemtanut, tehát észreveszed. Elismered, hogy János Jézust a legfőbb igazság megtestesülésének tartotta — s másfelől azt állítod, hogy ő minden történelmi lelkiismeretességgel ellenkezőleg, saját gnostikai fogalmait, saját metaphisikai nézeteit adta a mesterszájába! De ha ezt szándékosan tette, hogyan volt az lehetséges azon mély tisztelet mellett, a melyet azon mester iránt érezett, a kit ő, saját szavaid szerint, mint a legfőbb igazság tolmácsát tisztelt; és ha akaratlanul tette, úgy hogy mint egy féléber félálmodó állapotban saját elméleteit a mester tanaival összezavarta, hogy fér meg ezen megfoghatatlan önámítás azon diplomatikus lelkiismeretességgel, a melylyel különben, saját vallomásod szerint időpontokat, körülményeket, apró kidomboruló vonásokat feljegyez? Vagy talán Jánosnak a tényeket illetőleg

vas szilárd emlékezete volt, de a hol szavakat kellett leírni, ott gyermekes, elgyengült aggá lett? Nem csuda, ha Renan, mintha maga is érezné, hogy ezen álláspon-
ton lehetetlen megállnia, azonnal kényszerülve érzi magát egy egészen új, épen oly feneketlen hypothesis-
hez folyamodni. „Néha néha hajlandók vagyunk azt hinni, hogy az apostoltól magától származó felséges jegyzeteket tanítványai oly értelemben használták fel, a mely nem kis mértékben tér el az eredeti evan-
gyéliomi szellemtől“ Valóban és végre tehát ismét nem Jánostól való, a mi kezdetben oly csalhatatlanul jánosi jellemet mutatott szemeid előtt? Ujabb irodal-
munk kevés oly jellemző próbáját mutatja fel az elvtel-
len, a kétség és habozás által vezetett adás- és vevés-
nek, mint azon néhány lap, a melyet Renan a negye-
dik evangyéliom elemzési tárgyalására szánt. Végre a tanár ur Jánosa épen oly ködös, oly megfoghatatlan lény marad előttünk, és bizonyosan nemcsak előttünk, mint, — mindjárt visszatérünk reá — a mester maga volt.

Nem kevesebbé méltánytalan és nem kielégítő a mint Renan Lukácssal végez. Bár azt mindjárt elis-
merte, hogy ez az evangyéliom valódi, és mindenik közül a legrégibb, de azon fogódzót, a melyet ezen en-
gedmény a védőnek nyújtani látszik, ismét kiragadja kezéből azon állítás, hogy ezen iratnak sokkal kevesebb történelmi értéke van, mint Máté és Márk (NB. ez alakban nem valódi) evangyéliomainak. A bizonyíték? Itéljük néhány mutatványból. Azt mondja, hogy itt több átgondolás, több kapcsolat, több szerkesztés van, mint a mennyi a szigorú történelmi hűség követelmé-

nyeivel megegyeztethető. „Lukács világosan tulozta és meghamisította az urnak némely mondatát, p. 19, 41. 43, 44 ; 21, 9, 20 ; 23, 29.“ De hát miért nem beszélhetett maga a megváltó úgy, mint a hogy itt elő van adva ? — „Lukácsnak hamis fogalma van a templomról, a melyet úgy képzelt magának, mint imahelyet, a hova az ember vallásos kötelességeit elvégezni megy ; 2, 37 ; 18, 10 ; 24, 53.“ De hát nem úgy volt-e valóban ; nem az volt-e a szentélynek eredeti rendeltetése (1. Kir. 8, 38—42) hát mire valók voltak részben a templom körül épült csarnokok, és végre hogyan találász ennél helyesebb, ezzel ellenkező leírást ? „Lukács tulozza a csudást : 4, 14 ; 22, 43—44“ Tehát valami csudás mégis hihető előtted ; hol vannak a határok, és hol bizonyítottad be , hogy ezen több nem lehet igazság ? „Lukácsnál , hogy többet ne emlitsünk ; Jézus utolsó napjainak és óráinak elbeszélésében rendkívüli szépségű és gyengéd vonások vannak, p. az ur könyei Jeruzsálem felett, és a sirónőkhöz intézett beszéde.“ De hát miért nem lehetnek ezek valódiak ? A kritika felfedezte, hogy „valószínűleg“ valamely későbbi legendaszerű forrásból származtak, „a melyben különösen az volt a czél, hogy vallásos érzelmeket ébresszenek“, más szavakkal, a melyben a vallás és keresztyénség nevében igen szépen hazudtak.

A történelmi kritika ezen kis mutatóványai után bizonyosan sokan csudálkozva fogják közülünk Renan urtól azt hallani „hogy a fődolgot illetőleg (látjuk, mely kikötésekkel!!) a négy kanonikus evangéliom valódiságát elismeri“ de ha ezen állítást azon néz-

pontból, amelyen ő áll, meg tudnók is érteni, még azért semmi tekintetben sem elégitene ki bennünket. És habár ellenkezőleg az apokryphus evangyéliomoknak semmi legkisebb jelentőséget sem enged is meg, tulajdonképen ismét csak azon első és másodfoku rege- és mondaépzési különbség áll elő, a mely harmincz év előtt Németországban már tárgyalva volt, és a mellett a kanonikus és apokryphus közötti lényeges különbség csupán fokozati különbségre szállítatik le. A mi pedig a próbakövet illeti, a melyet a tudós szerző arra használ, hogy a valót a nemvalótól megkülönböztesse, kételkedünk, hogy sok theologus, a ki valóban az evangyéliom teljes Krisztusa után vágyik, oly szabályban megnyugodnék, a melyet Renan Máté logiáira vonatkozólag határozottan ad. *) Valjon hol volt valaha az igaz és hamis, a valódi és nem valódi közötti választás korlátlanabb önkényre bizva, mint a hol az nem szoros szabályok, hanem csupán oly homályos érzelem sugalmi s ítéletei szerint történik, a melyen a naturalistikus hypothesisek befolyása uralkodik?

*) „Bizonyos szelid, és egyszersmind megdöbbenő fény, — ha szabad úgy szólnom, valamely isteni hatalom kiemeli ezen szavakat, elválasztja a szövegtől, és a kritikus előtt könnyen felismerhetővé teszi. A ki feladatul tűzte ki, hogy az evangyéliomi történetet szabályszerű művé dolgozza át, annak e tekintetben kitünő próbaköve van. A Jézusnak valódi szavai úgy szólván maguktól fejlenek ki, hallatszik hangzásuk, mihelyt ezen különböző hitelességű adatok zavarában megérintetnek, mintegy maguktól lesznek érthetőkké s maguk foglalják el helyeiket az elbeszélések folyamában, a hol hasonlithatatlanul magasztosak.“

Egy másik pontot, a szerző módszerét illetőleg rövidőbbek lehetünk. Minden életirótól méltányosan meg lehet várni, hogy a mennyire lehet főszemélye sorsában és tetteiben lelkiismeretesen időrendet tartson. Nincs jó életirat kellő időrend nélkül; megsértenők olvasóink józan eszt, ha ezen állítás bebizonyítását valakire nézve szükségesnek tartanók. Helyesen fogta fel Renan, hogy az izraelita és általános történelem keretébe az ur életrajzát is bele kellett foglalni. Belátta (és ez a tübingai iskola működésével összehasonlítva határozott haladás), hogy az ős keresztyénség eredetének megértésére mindenekelőtt okvetlenül szükséges volt annak magasztos alapítója életéről és működéséről kerek leírást adni. Későbbben a mesteréhez hasonlólag az ő első tanuinak történelmét is reményli és ohajtja leírhatni. Mi nem tartozunk azok közé, a kik ezen munkájában levő „le tour biographique“ felett panaszkodunk, hanem nekünk más aggodalmunk van. Ha már azon kérdésnek megfejtésével kezdette meg, hogy ki, és mi volt a keresztyénség alapítója, csak egy pillantást is engedhetett volna vetnünk azon módra, a mint ő legalább a főtények egymásutánját képzei. Kell-e sok bizonyíték annak megmutatására, a mi az első tekintetnél, a melyet Renan könyvébe vetünk, magától azonnal szembetűnik? A szerző oly könnyen bánt a szent elbeszélések idősorozatával, hogy itt a „korviszonyok megkülönböztetése“ majdnem sehol sincs helyén. Bizonyos tekintetben elismeri a negyedik evangyéliom jelentőségét a tárgy chronologiai rendjére nézve, különösen az utolsó időszakot illetőleg, azonban több legfontosabb az idő meghatározására vo-

natkozó adatát használatlanul hagyja, vagy azoknak határozottan ellentmond. Bizonyosan mindazok, a kik ily tanulmányokkal foglalkoznak, bámulva fogják hallani, hogy (hogy a sok példa közül csak egyet emeljünk ki) Jézusnak volt már egy kis iskolája, mielőtt magát János által megkereszteltette, hogy ő maga is keresztelt, épen úgy, mint utegyengetője (Ján. 4, 2. csak hitelt nem érdemlő jegyzet); hogy ő a keresztelőnek elfogatásáig nem hagyta el a holt tenger és Jordán vidékét; hogy Jeruzsálemben csak ezen városban való utolsó előtti tartózkodása alkalmával igyekezett magát hallatni, és néhány követőre is talált; hogy forradalmi eszméi különösen Judaeában és Samariában történt látogatása után inkább mint valaha fokozódtak; hogy csak nyilvános életének vége felé lépett fel mint csudatevő; hogy ő életének utolsó galyas ünnepe és azon passah ünnep között eső időközben, a midőn meghalt, többé vissza sem tért Galilaeába, és még más ily meglepő adatokat. Mi vagyunk-e az okai, ha midőn Renan könyvét a chronologiai oldalról tekintjük, mindég saját szavai jutnak eszünkbe, a melyeket ő az urnak több mondatára és nyilatkozatára vonatkozólag mondott : „Ne várjunk itt se logikát, se következetességet?“ Mi legalább attól tartunk, hogy a szerző egy kissé nagyon is visszaélt azon szabadsággal, a melyet bevezetésében kikér „hogy bizonyos mértékű sejtelmet és hozzávetést érvényesíthessen“ midőn megkisértette a multat ezen a téren ismét életrehívni. Az evangyéliomi elbeszélések még azon szempont mellett is, a melyből azoknak eredetét és értékét szemléli, az események rendjét illetőleg jobb vezérfonalat adhattak

volna kezébe, mint az, a melyet használt. Mert így nem ritkán a legcsudálatosabb módon összezavarja azon vonásokat, a melyek az ur történetének elejére, végére, vagy közepére valók. Ezáltal gyakran igen fontos dolgok álfénybe helyeztetnek, úgy hogy ennek következtében mindég kevesebbé lehet felismerni azon határvonalt, a mely a történelmet elválasztja — a regénytől.

Hogy ez nem igen kemény kifejezés, azt ismét bebizonyítandja a következő megjegyzés: Minden életírótól méltán meg lehet várni, hogy legalább a fontosabb tények elbeszéléseit lelkiismeretes vizsgálat alá vegye, alapos ok nélkül semmit el ne fogadjon vagy el ne vehessen, s agyrémeket történelmi tények helyett ne áruljon. Tiszteletben tartotta-e Renan ur legalább ezen követeléseket, a melyeknek helyességét bizonyosan mindenki in abstracto be fogja vallani? Mi a leghatározottabban kétkedünk, s ezen kétkedés igazolására csak néhány feltünőbb pontot kell megemlitenünk. Az urnak megkereszteltetése a Jordanban, megkisértetése a pusztában, a hegyen való megdicsőülése, harmadnaponi feltámadása, s a negyvenediken való mennybemenetele, mi sejtjük, hogy a hagyománynak ezen részére vonatkozólag, a tanár ur mit gondol, hogy mit kell az ő szempontjából gondolnia. De hát annyit vesztett volna-e könyve tudományos értékéből, ha egy kevesse be hagyott volna pillantani abba, hogy az ő véleménye szerint hogyan támadt vagy képződött ez vagy amaz a monda? Egyáltalában nem lett volna-e helyén az arra vonatkozó különféle adatoknak kritikai összehasonli-

tása? Nem leendett-e, szabad reménylenünk azon okoknak kimutatását, a melyeknél fogva ilyen minden történelmi alap nélküli adatok helyet nyertek a legrégebb történelmi elbeszélésben az urnak legkevesebbé gyanus, és legtöbb kezességgel bíró szavai és tettei mellett? A ki mind ezek közül valamit vár, és ha csak azért is, hogy kételkedését tudományos lepelbe burkolja, az kényszerülve lesz szomját más forrásból oltani el, mint a melyet Renan ur megnyitott. Nehány adat oly annyira minden kritikán alólinak látszik ezen férfiú előtt, hogy azt még azon tiszteletre sem méltatta, hogy rólok tüzetesen szóljon. A születés és gyermekkor csuda elbeszéléseit, például, egy tollvonással az apokryphus mondák lajstromába teszi át; és az urnak a Jordánban történt megkereszteltetéséről csak annyit mond, hogy az megtörtént, de az azt kísért külső jelekről sőt az ünnepélynek életére és fejlődése menetére való jelentőségéről egy betű, egy hang sincs. Márk (1, 12, 13.) rövid elbeszélése szerint valóban ugylátszik, hogy azután egy ideig a pusztában, magányban tartózkodott; „azt hitték“ hogy az idő alatt a sátán megkísértette, és hogy később az ég angyalai szolgáltak neki. Ezen hit eredete; annak oka, hogy miért épen ezen alakban nyilatkozott; legalább annak bebizonyítása, hogy nem volt egyéb babonánál? Semmi felelet. „Azt mondták“ hogy a hegyen magasabb légkörök lakói látogatták meg, s hogy alakja elváltozott. Ezen hit eredete; annak oka, hogy miért épen ezen alakban nyilatkozott; legalább annak kimutatása, hogy nem volt egyéb babonánál? Semmi felelet. A szerző mindég könnyit a dol-

gon, mennél inkább siet elbeszélése vége felé. Legalább a szenvedés történetére vonatkozólag legjobban szeretjük azt hinni, hogy nem sokkal ad többet „mint vázlatot, a melyet sietve egy marionita kunyhóban irt.“ Legyen szives valaki megszámolni, hogy az utolsó fejezetekben, épen ott, a hol addig azt hitte volna az ember hogy a történet bizonyossága tetőpontjára ér, hány-szor olvasható a bizonytalan „dit on.“ Azt mondják, hogy az urat Hannasznál arczul ütötték, hogy messiási méltóságát Kajafásnál esküvel erősítette, hogy Pilátus felesége sokat szenvedett miatta, *) hogy a zsidók királyának szeme közé köptek, s fejét nádbottal verték. Azt mondják, hogy Pilátus Herodeshez küldte az urat; hogy — de minek tovább mindazt felszámolni, a hol Renan olvasóit ki nem elégítő „nonliquet“-tel (nem bizonyos) bocsátja el? Mi még eddig mindig azt hittük, hogy a történésznek magasztosabb hivatása van, mint az „on dits“-ket egész a végtelenig gyűjtögetni, s hogy a történelmi elbeszélésnek nem épen a legnagyobb ékességei a felelet nélkül hagyott kérdőjelek. A mi a feltámadást illeti, majd arról az apostolok történeténél bővebben szól — a mi egyuttal felmenti attól, hogy azt magáénál Jézusénál kellő figyelemmel tárgyalja. Talán akkor majd a mennybemenetel is együtt részesülend a megemlítés szerencsájében, a

*) Közöljük itt a szavakat : „Ez — t. i. a kormányzó neje, — látta a szelid galilaeait a palotának valamelyik ablakából, a mely a templom udvarába szolgált. Talán álmában ismét megjelent, és ezen szép fiatal embernek kiontandó vére rémítette őt.“

mit a tárgyalás szerencséjétől jól meg kell különböztetni!

A ki elégtelennek érzi magát a miatt, hogy a szerző az evan gyéliomi történet ez vagy amaz részéről épen nem, vagy csak alkalmilag szólt, az kárpótolja magát egyelőre azzal, hogy a milyen bátor Renan a tagadásban vagy kételkedésben még arra vonatkozólag is, a mi minden evangyélista szerint megtörtént, épen oly bátran lép fel ha arról van szó, hogy elbeszéléseiket egész sor még soha nem hallott vonásokkal bővitse. A szerző — talán legujabban keleten tett nyomozódásai következtében, — a következő uj felfedezésekkel lép meg bennünket.

Jézusnak saját fivérei is voltak azon férfiakon kívül, a kik az evangyéliomban az ur atyafiainak mondatnak, s valódilag unokafivérei voltak, azonkívül sógorai, mert nővérei Názáretben mentek férjhez. — Péter nemcsak nő volt, hanem gyermekei is voltak. (Talán azt is meg tudja Renan ur mondani, hogy hány fiu, hány leány?) — Az ur környezetében teljes vagyonközösség ralkodott. A mi a gazdag ifjútól követeltetett, azt kívánta ő minden övéitől. A birtoklás bűn volt. Jézus és az apostolok egyenesen communisták voltak. (N. B. v. ö. Csel 5, 3. 4; 12, 12 és más helyeket). Bukott nők, a kik hozzá szenvedélyesen ragaszkodtak, megtérésükben kényelmes eszközt találtak becsületük helyreállítására. — Jézus öszvéren lovagolva szokott Galilaeában utazni, mig tanítványai ruháikat időről időre eleibe szokták az utra teríteni. E mellett a gyermekek bizonyos testőrséget képeztek kö-

rüle. (N. B. mindég Galilaeában) a mely neki pálmákkal és Hozsánnákkal hódolt. — Kajafás jelleméről semmit sem tudni, és Hannas inkább volt oka mint ő vagy Pilátus a szenvedés története drámájának. — A synedrium szolgálai kikérdezték a tanítványokat, hogy Jézust kézrekerítsék. — Judást az árulót igen feketének rajzolják, ő talán inkább volt ügyetlen mint rossz. — Pilátus jó kormányzó volt.

Kell-e több uj felfedezés? Tessék még egyszer elolvasni azon átnézetet, a melyet ezen röpirat első részének elején adtunk. Ismételve kérdjük: Történet-e vagy regény?

Ha azon vizsgálódásnak, a melynek alapelvét és módszerét eddig tárgyaltuk, történelmi eredményére egy tekintetet vetünk, az a fentebbi kérdésre már adott választ minden kétségen felül emelendi. Ezen eredménynek tartalmát már megtanultuk ismerni akkor, midőn azon rajzot vizsgáltuk, a melyet Renan az urnak kiválóbb szavairól, tetteiről és eseményeiről adott. Most az a célunk, hogy ezen eredménynek értékét meghatározzuk, és talán az sem fog igen nehezünkre esni.

Mily keveset engedett Renan az evangyélisák Krisztusából megtartanunk, azt láttuk. Azon kevésre vonatkozólag pedig, a mi az ő tűzpróbáját kiállotta, talán meg lesz nekünk mindenekelőtt az a kérdés engedve : be van ez az eredmény bizonyítva? Ha egy pillanatra mindazon tulteszszük is magunkat, a mit értekezéseiben nélkülözni vagyunk kénytelenek : valjon legalább az, a mit meghagyott, felül van-e emelkedve

minden kételyen, s Renan Krisztusára tekintve el lehet-e mondani : ezen kép előtt a kétség minden hullámainak le kell csillapodni. Mi azt feleljük, hogy ugyannyira nem, hogy mi azt, a mi még megmaradt, sokkal inkább köszönjük a szerző személyes jó akaratának, mint kritikai elveinek és semmi nehézséget nem találunk abban, hogy ezen elveknek szabályszerű alkalmazása által még abból is sokat tagadjunk, amelynek nyugodt bírása reánk nézve biztosítva lenni látszott. Az urnak csudáit fel kellend áldoznunk, és csak kiválogatott szavait tarthatjuk meg; de ki nem látja be, hogy a szavak és tettek oly belsőleg össze vannak egymással köttetve, hogy a hol az utóbbiak elesnek, az előbbiek a faderékről lefejtett folyondárhoz hasonlítanak. Elveti például a kenyerek csudáját; de hát mit csinál azon beszéddel, a mely arra vonatkozólag Márk 8, 14—21 tartatott? Mosolyog a hegyen tartott megdicsőülés felett; de nincs-e azzal együtt az egész (Márk 9, 11—13) második Illésre vonatkozó szavaknak alapja megsemmisítve? Az urnak a samarai nővel való beszélgetéséből épen felsőbb tudományának bizonyítványait hagyja el; de hát mi alapunk marad még azon oktatására nézve, a melyet az alkalommal az istennek lélekben és igazságban való imádását illetőleg adott, sőt minek higgyem el Jánosnak ezen a samariai nőre vonatkozó egész „adomát“ ha Lázár feltámasztását, a melyet világosan mint csudát beszél el, színjátéknak kell tekintenem? A samariai nővel való beszélgetés tehát igaz; de hát öt fejezettel hátrább a vakonszületettnek története nem viseli-e a szemléletiségnek és költhetetlenségnek — ha lehet — még erőteljesebb bé-

lyegét? Miért tehát elvetni ezt, vagy ha el kell, miért megtartani az elsőt? Felelet : mivel oly csudát, mint az utóbb említett, képtelenségnek nevez; míg ellenben ezen szónak „az isten lélek“ stb. magasztosságát alig győzi dicsérni. Jól van; de ki nem látja át, hogy így a korlátlan önkénynek védetlen martalékai leszünk és a ki (saját hátrányára) a lelki istenitisztelet ezen gondolata iránti előszeretetben nem osztozik saját szempontjából, ugyan azon joggal felírhatja a „képtelen“ szót oly fejezetek fölé is, a melyek mások véleménye szerint a belső igazságnak leghatározottabb jellegét viselik? Példának okáért összehasonlítom a szenvedés történetének azon vonásait, a melyek felől szellemdus „on dit“-ját hallatta más vonásokkal, a melyeket szilárd kövekként vesz fel történelmi elbeszélésének épületébe; de a világon a legjobb akarat mellett sem látom be, miért állana szilárdabban az a kevés, a mit a történelem Hannasról mond mind az, a mit Kajafásról sokkal körülményesebben ír; miért volna a Jánosnál levő utolsó beszédekben épen a kölcsönös szeretetre való intés (15, 12 és köv.) eredeti, a többi pedig majd mind költemény; miért maradhatott meg a keresztfán mondott szavak közül csupán a „szomjuhozom“ a melyet egyedül János tartott fenn, míg ellenben a kinzóiert való könyörgést, a melyet egyedül Lukács említ, kitörli! A ki aránylag annyit meghágy, mint Renan, az anélkül, hogy magának ellentmondana, még egygyel mással többet is meghagyhatott volna, és viszont a ki annyit elvet, az ugyanazon fejszével a gyönyörű fának még sok megkémélt ágát levághatta volna. Ki gátolhat engem abban, hogy a harmadik evangyéliomnak

azon részét is történelmi „szerkesztésnek“ ne tekintsem, a mely Renan szerint eredeti történelmi jelleget visel? Ki gátolhat abban, hogy egyik másik gyönyörű erkölcsi mondatot mint szigorut és észszerűtlent ugyanazon joggal el ne vessek, a melylyel ő a negyedik evangyéliomnak oly sok természetfeletti gondolatát a bolondságok lajstromába írja? Oly vihar, a mely a szent erdőben annyi fatörzsöt kiszakaszt, összetördeli és ledöntögeti a többit is, a melyeket egy pillanatra kémél, és meglehetősen valószínűséggel előre meg lehet mondani, hogy nem sok idő múlva egy más kritikus lépend fel, a ki ugyanazon előzmények között és ugyanazon joggal körülnyírbálja Renan ur Krisztusát, épen mint Renan ur iratában az evangyéliomok Krisztusával tett. De talán sokat követelünk, ha a bizonyosság határozott kezességét keressük oly történetbuvárnál, a ki már előre ki nyilatkoztatta, hogy egy oly mondákban gazdag történelemnek részletei, mint a milyen ez szükségesképen végetlen kétségekre vezetnek. Hiszen már látják, hogy azon állásponton, a melynek tehetséges és ékesen szóló képviselője Renan ur az igaz és hamis, a bizonyos és bizonytalan közötti ellentét a helyett, hogy feltétlenné (absolut) lett volna, viszonyossá (relativ) lett. De egy követelést legalább kell támasztanunk, arra vonatkozólag, a mit viszonyosan bizonyosnak hirdet; hogy tudnillik magában véve ne legyen képtelen és gondolhatatlan. Azért tehát egy második kérdést: Gondolható-e legalább ezen eredmény, és be lehet-e bizonyítani; hogyha nem is szükségesképen igaz, de legalább igaz lehet? Igaz, hogy ezen kérdésnél először

egy kissé megzavarodva állunk meg, ha meggondoljuk, hogy valamely dolog többé vagy kevesebbé gondolhatóságának különböző fokai vannak, és hogy azt, a mit egyik meg nem enged, talán a másik minden nagy aggály nélkül elnézheti. Azonban végre a gondolhatónak is vannak bizonyos határai és néha néha oly rajzokra akad az ember, a melyek annyira ellentmondanak maguknak és minden józan okoknak, hogy nem igen nagy vakmerőség kell hozzá, hogy azokat a csaknem, vagy teljesen gondolhatatlan melléknévvel ruházzuk fel. És majdnem azt mernők állítani, hogy a Renan ur szerinti Krisztusképpel igen sok pontban így áll a dolog, sőt ha fentebb adott átnézetünknek egyes vonásait még egyszer figyelembe vesszük, nem találunk szavakat annak kifejezésére, hogy mily sok elfogadhatatlant sőt képtelent találunk azon rajzban, a melyhez bennünket Renan ur mintegy ellentállhatatlan logikai erővel ragad. Renan ur tehát nekünk a természetfeletti helyett lélektani és erkölcsi talányt adott, oly Jézust, a ki mint ember, embertől születve maga magától emelkedik azon istenről fogalomhoz, a melyben ránk nézve mind tanának eredetisége, mind megjelenésének jelentősége öszpontosulva van. Azt nem is akarjuk kérdezni, hogy az isten minden emberekhez való atyai viszonyának gondolata oly teljesen új és hallatlan volt-e, mint azt Renan állítani látszik. Arra sem helyzünk sulyt, hogy ily egyént oly környezetben lehetetlen természetes uton megmagyarázni. Azt felelhetné valaki, hogy minden lángésznek fellépte sajátoságos körében megmagyarázhatatlan, s e szerint (t. i. a szónak nem tulajdonképi értelmében) csudának nevezhető. Vegyük fel egy pil-

lanatra, hogy az ur valóban úgy, vagy körülbelől úgy lépett fel Galilaeában vidám tanítványseregével, mint ő azt leírja; hogy szavának kedvességét megjelenésének nyájassága az itt lerajzolt módon emelte; hogy ő, — mi kell még több — a legjámborabb, legszeretetre-méltóbb mesterember volt, a ki valaha Izraelben mint tanító fellépett. De hát mondja meg valaki, hogy mi adott ezen embernek jogot és alkalmat arra, hogy semmi egyébbe, mint fenkölt vallásos érzületére támaszkodva magát a prófétáktól ígért Messiásnak tartsa és adja ki, a kinek szavát ő neki, zsidó szempontból isten szavának kellett tartani? Hogyan? Ha valaki becsületes, jóhirű ács, a kinek nemes, istennek szentelt szive van, már azért mindazon praedikatumokat magára merje alkalmazni, a melyeket az ó testamentom az ur Krisztusának ad? Átlátja a fennállónak hibáit, jobban, mint akárki más és csupán azért nemcsak bátorsága, hanem hatalma és joga is legyen, hogy mint a régi szövetségnek reformatora, — nem, mint az ujnak szerzője lépjen fel? Valóban, mennél tovább gondolkodom felette, annál kevesebbé nevezhetem azt, a mi itt legalább igen valószínűnek van feltüntetve, észszerűnek, s alig tudom hogy a szerzőnek könnyenhivőségét vagy hitetlenségét csudáljam-e inkább. Az igaz vallás alázatos szivüekké szokta tenni papjait; de ezen Jézustól még azon kevés szerint is, a mit belőle meghagyott, egész vakmerőséggel oly dolgokat hallok magáról mondani, a mi mérték nélküli önérzetet, vagy jobban, nevetséges elbizakodottságot árul el. Az igaz vallás különben türelmessé tesz; és ezen Jézust vakmerőn és hevesen látom rohanni ha személye és műve ellen ellenállás emelkedik, a melyről

pedig csak nem tehetette fel, hogy az mennyei atyának rendelkezése nélkül vagy akarata ellenére szomorította meg őt. Az igaz vallás nyugodttá, józanná, szerénynyé tesz; de ezen Jézus mindég előbbre rohan a demokratikus forradalmi pályán, vakmerően megtámad oly személyeket és dolgokat, a melyek kortársainak vallásos életével közvetlen kapcsolatban vannak, és zabolátlan indulatával magával ragad egy könnyenhivő csoportot, a mely arról, a mit nála keresett és talált, kellőleg számot sem tud adni. Őszintén szólva, Renan Krisztusa iránt képes vagyok első korszakában némi rokonszenvet és csudálatot érezni, de a későbbitől egy kevesse félek, s igen eszélyesnek találom Arimathiai Józseftől, Nikodemustól és másoktól, hogy ilyen fanatikus demagogtól illendő távolságban tartózkodtak. Ilyen vallássosság, (nem vonakodom kimondani a mit el nem szabad hallgatnom) különös nemü monomaniává (őrültséggé) lesz, s képzelem, hogy valami érzéki realistikus angol nem olvashatja ezen könyvet végig a nélkül, hogy itt-ott Bethlehem helyett az örültek háza, Bethlam ne jusson eszébe. Nem volt annak környezetében, a ki több volt mint Pál, senki, a ki őt Festusként néha néha figyelmeztethette volna : mester, bolondoskodol? És ily excentrikus szavak, a melyek azon kornak minden kedvencz eszméivel és előítéleteivel szemközt álltak, hogy idézhettek még is oly hasonlithatatlan rázkódást elő, ha azokat egyszersmind legalább oly bámulatot gerjesztő tettek is nem kísérték? Maga is érzi azon engedménynek szükségességét, hogy az urnak csudaerőt tulajdonítottak, s hogy ő nolens volens elfogadta a csudatevő szerepét. Ej, de hát honnan

van ez az általános hit csudatevő erejében, úgy hogy még az ország határain tulról is jöttek hozzá betegek, ha maga soha sem adott alapos okot arra, hogy tőle egészen szokatlan dolgokat várjanak? És ha ezen ő csudatevő ereje a közvélemény előtt olyas valami volt, a mi egy oly istenemberénél magától értetik; miért van hires kor- és munkatársáról oly világosan megírva : János semmi csudát nem tett (Ján. 10, 41)? Miért nem tett, ismételjük, valamit, hogy vélt csudatevő ereje babonás képzeletének ellene működjék, és a tömeget lelkiismeretesen felvilágosítsa? Vagy ezen Názáreti férfitökéletes vallásának épen semmi köze sem volt a becsületesség, hitelesség és igazságszeretet még is nem épen megvetendő erényeihez? Azon elv, a melyet addig közönségesen Kajafásnak tulajdonítottunk, hogy a czél szentesíti az eszközöket, lassanként Jézus elvévé lett-e? Nem kellett volna-e legalább szenvedése éjszakáján magához térnie? és mély megaláztatását épen saját vallásos szempontjából, mértékletlen önfelemelésének igazságos büntetéseként tekintenie? Így halmozódik egyik kérdés a másikra, és nem találunk más türhető választ, mint hogy a szent kutforrások szavainak vagy értelmének mindég új conjecturait, combinatioit és változtatásait vesszszük fel. Hol van, — így kiáltott fel egykor Strauss mesterkéletlen megvetéssel, midőn a szentháromság tanának Weisze által történt speculativ összeszerkesztését kifejtette : „hol van a symbolum quicumque? Adjátok ide, inkább tizszer megesküszöm rá, mintsem bölcsészünknek mondatait csakegyszer mondjam másnak mint esztelenségnek.“ — Oly rajzra

vonatkozólag, a mely épen oly tarthatatlan, mint ama lipcei bölcsészé, a párizsi akadémia tanára is elfogadhatja tőlünk ugyanazon szavakat.

Még egy kérdést befejezésül. Ha ezen előadás nincs is bebizonyítva, és épen oly kevéssé gondolható: de elég-e legalább annak megmagyarázására a mit itt meg kell magyarázni? Megvalljuk, hogy azon követelést, hogy saját szempontjából mindazon dolgoknak, a melyek vizsgálódásával szükségesképen összefüggenek kielégítő magyarázást adja, nem lehet korlátozás nélkül a történetíróhoz intézni. — „Nem kell a multtól többet kívánni, mint magát a multat,“ így szólunk magával Renan urral egy régibb iratában. A ki azonban a mult történetét írja le, az a tények beláthatatlan lánczolatának egy szemével foglalkozik, s attól méltán megvárhatni, hogy ezen szem a legbensőbb kapcsolatban legyen a többi szemekkel. Azonkívül maga Renan szerint is (lásd a bevezetést) ezen Jézus élete is csak egy nagyobb egésznek része; szándéka a keresztyénség eredete történetét megírni, s egyelőre folytatásul az apostolok életét ígéri. Azért talán ezen most felállított kérdést akkorra kellene halasztani, míg terjedelmes művének ezen része is meg fog jelenni. Mert csak akkor, összefüggésben fog kitünni az, hogy az ő Krisztusát véve tekintetbe, hogyan gondolja ő magának a keresztyénség eredetét és első alapítását a zsidóság és pogányság között. Azonban, már most is látszik, hogy a szerző általában hogyan ítél evangyéliom és keresztyénség felett. Ő előtte az evangyéliom minden későbbi (állítólagos) hozzátételekből kivetkeztetve, az isten

országának örvendetes izenete, a keresztyénség eredeti alakjában az emberiség vallásos életének legmagasabb kijelentése. De, azt szeretnők kérdezni, valóban képes vagy a keresztyénségről ily magasztosan gondolkodni, és azt még is nem többnek, mint tisztán emberi fejlődés eredményének tartani? Képes-e az elégséges okok általánosan elismert elve szerint oly Krisztus, a ki nem volt több, mint ez, egy egészen erkölcsi világnak oly hasonlithatatlan lökést adni, hogy az ő megjelenésével a te véleményed szerint is új nap virradt az emberiségre? Nem kell-e ezen álláspontról szükségesképen oda jutni, hogy Pált nagyobb jelenségnek tartsuk a vallás történetében, mint a Názárethit; Pált, a ki az isten országa egyetemességének gondolatát nem csupán, — mint Jézus, határozottan kimondotta, hanem azt szóval és tettel valósítani is megkezdette? És ha isten maga is szokatlan módon ezen vallásalapítót — mert még is csak az volt — követte; ha megjelenésében nincsen semmi lényegileg csudaszerű, és feltámadása mesterségesen költött mesesorozat élén áll: ki leend valaha képes azon talányt kielégítőleg megfejtetni, hogy hogyan történhetett az, hogy ezen védtelen keresztyénség e világ hatalmasait meggyőzte, ki ne volna kénytelen csudálkozva azt kérdeni, valjon a szent és mindentudó, a ki számtalan körülményt a keresztyénség javára vezérlett, maga is közreműködött-e, hogy a csalékony látszatnak a valóság képét kölcsönözze? Szerencse a keresztyénségre nézve, ha Renan ur felfedezései igazak, — hogy azok nem előbb, mint a tizenkilenczedik század második felében lettek ismeretessékké; ha ezen igazságnak (?) néhány

száz évvel korábban nyomára jöttek volna, akkor az egyház — kételkedjünk, — már nem léteznék, és a Názáretinek hite alig volna több, mint a föld valamelyik szögletében egy excentricus-mysticus felekezetnek sajátja. Ez nem az a Krisztus, a kiért a Polykarpok a máglyára lépnek, és az Ignácok a fenevadak torkával daczolnak; ezen Krisztus nevében nem alapított a reformáció, sem a missio műve nem vitézt a pogány világba; és tényleg mind a kettő elenyészne, ha a keresztyénség öszhangzó lelkiületének Jézus ezen képénél azt kellene mondani: ez az, a kiben élünk és vagyunk! Sőt még többet. A te Krisztusod (így vagyunk kénytelenek a tanár urhoz, teljes tisztelettel, a melyet ritka tehetsége, de teljes őszinteséggel is, a melyet az evangéliom és keresztyénség igényel, szólani) a te Krisztusod minden felhangolt vallásosságával, a mely egyéb tehetségei és képességei rovására fejlődött, végre is nem más, mint egy örült zelota; épen ellentéte, legalább utolja felé, az ur azon szolgájának, a ki nem kiált és a kinek szavát senki nem hallja az utcán*); mord, békételen, keserű, ha nem követték; végre legalább halála előtt egy pillanatra hitében ingadozó, és közel a csendes kétségbeeséshez. Ha mindez így van, honnét van az, hogy minden századok keresztyénsége épen ő benne ismeri a legmagasztosabb tisztaság szeplőtlen eszményét, s hogy valódi keresztyénnek soha sem fog eszébe jutni, hogy az itt nevezett gyengeségeket, akár magán, akár má-

*) Renan szerint Jézus magára alkalmazta Jer. 42 jóslatot; Mát. 12, 19 szerint ezt csak az evangélista tette.

son tapasztalja is azokat, a mesteren megmaradt hiányokra való hivatkozással szépitse? Miért hogy az, aki a türelemben, békességszeretetben, önuralkodásban haladott még mindig érezi, hogy ezen Jézust valóban nem haladta felül, hanem mélyen alatta maradt? De, hogy mindent elmondjunk — csak elfojtott kedvetlenséggel követünk oly utra, a mely különben nem volna a mienk, — hogy tudtad azt vallásos és erkölcsi érzi- letteddel összeegyeztetni, hogy Jézus Krisztusnak di- csőséges nevét, és Cakya-Muni-ét egyszerre emlitsd? Talán a Dávid fia (vagy hadd beszéljek veled együtt a názáreti prófétáról) iránti tiszteletnek utolsó sugára tartóztatott, hogy a párhuzamot, a melyen szemed lát- hatólag bizonyos előszeretettel pihent, ne máskép, mint csak melleselegesen mond ki. Engedd meg, hogy azt olvasóid felvilágosítására keresztülvigyük; majd akkor kitünik, ha itt nem inkább ellentétéről mint hasonlatról lehet-e szó. Cakya-Muni mint a pantheistikus brah- manismusnak, Jézus, hogy többet ne mondjunk, mint az át- meg át theistikus mosaismusnak reformatora lép fel. Cakya-Muni hat századdal él Krisztus előtt, és története homályba burkolva marad. Jézus Augustus századában tiszta, történelmi korszakban lép fel, és életét szemtanuk írják le. Cakya-Muni az emberi egyé- niséget képviseli istennel szemben, Jézus a legbensőbb személyi közösséget és kibékülést hozza létre az isten és emberek között; és míg az előbbinél a vallás és erkölcsiség bizonyos tekintetben engesztelhetetlenül szemben állnak egymással, annál elválhatatlan egyek. Cakya-Muni lábbal tapodja a világot, családot, a földi után való gondot, hogy magát egészen vélt hivatásá-

nak szentelhesse; Jézus aláveti az alsóbbrendűt a felsőbbnek, de egyetlen kötelességet sem mulaszt el; harminczadik éveig alárendeli magát szülőinek, s a szenvedés történetének egyik legmeghatóbb adata szerint — a melyet te minden ok nélkül elvéssz tőlünk, még a keresztfán is gondoskodik anyjáról. Cakya-Muni a legfőbb erény jutalmául a Nirvánát, a semmit ígéri követőinek, a melyben végre maguk is elég boldogok lesznek elenyészni, Jézus „életet és örökkévalóságot“ hoz világosságra, a gyilkosnak paradicsomot ígér, s még Renan urat is így tanítja szólni elhunytjához: „leplezd le előttem azon igazságokat, a melyek a halált meggyőzik, annak félelmétől megszabadítanak, sőt azt csaknem megszerettetik“ Cakya-Muni, — nincs ebben az egyben minden megmondva? — a buddhismust, azon vallást alapítja, a mely sem személyi istent, sem személyi halhatatlanságot nem enged meg, és a mely néha-néha, midőn milliónyi követőire tekintünk, azon kétkedő kérdésre indit: valjon a vallás valóban a legbensőbb lényege, legfőbb élete-e az emberiségnek; Jézus a keresztyénséget alapítja, a mely maga Renan szerint a lelki isteni tisztelet legmagasztosabb alakja!*)

Valóban a kard villog — de csak levegőt vág. A ki ezen dolgok felett gondolkodik és azt kérdi: hogyan

*) Renannak a buddhismus feletti ítéleténél sokkal helyesebbnek tartjuk dr. Réville-ét (Manual d' Instr. Relig. pag. 29). „Helyesen nevezhetjük azt a polytheismus halálos ítéletének, azon vallomásnak, hogy végre semmibe megy ki; ez azon halotti lepel, a melyben egész nemzedékek és polgárisultságok temetkeztek, a melyben még ma is alusznak, és várják, hogy Krisztus szava annak idejében ismét felébreszsze őket.“

lehet mind ennek daczára ily hasonlatot felállítani és ahhoz ragaszkodni? az magában Renanban leghangosabb bizonyítékát látandja alkalmilag adott azon állításának : „A történelemírónak személyes rendszere majd mindég arra szolgál, hogy ítéletét meghamisítsa, s rajzainak hatását elrontsa.“

Nekünk úgy látszik, hogy az ur élete mégis csak több valami a „gyönyörű pásztori életnél,“ a mivé Renan annak első részét világosan tenni akarja. Együttal úgy látszik, hogy theologusnál és az evangéliom hirdetőjénél már bizonyos bátorság — hogy más szót ne használjunk — kívántatik, hogy ezen könyvet jó lelkiismerettel védő szárnyai alá vegye.

Feladatunk vége felé siet. A sokat taglalt könyv ellen, a melyet először a keresztyén egyház szempontjából tanultunk ismerni, azután a theologiai tudományéból emeltünk többé vagy kevesebb fontos aggályokat. Azonban egészen félreérténé célunkat, a ki a mondottakból azt következtetné, mintha mi a bibliai csudaelbeszélések szabad kritikájának jogát el akarnók venni. A legszomorúbb tévelygések sem fognak bennünket visszatartani attól, hogy a tudományos ítészet függetlenségét lehető erélylyel védelmezzük. Erős a hitben, szabad a tudományban, a felejtethetlen Neandernek ezen jelszava marad mindenkor a mienk is! De legyen az valódi, azaz előítéletektől ment, komoly, becsületes tudomány; legyen kritika, a mely nem oly elvekből indul ki, a melyeknek érvényesültével a keresztyénség isteniségének elismerése már előre lehe-

tetlenné lesz. Mi nem azt vetjük Renánnak szemére, hogy kritikája szabad és tudományos, hanem hogy nem szabad, és nem eléggé tudományos; hogy oly elvek uralkodnak rajta, a melyek teljesen lehetlenné teszik, hogy a történelmi tárgyon uralkodjék; hogy némely tekintetben a felszinen marad, a helyett, hogy a dolog mélyére hatna. Mint keresztyén, lelki életünknek leggyengédebb, legérzékenyebb helyein érezzük magunkat ezen irat által sértve, és nehezünkre esik a tudósító és bíráló nyugodt hangját megtartani, s néha-néha a mély megbotránkozás és igazságos harag kiáltása tör elő. De ha ez így nem volna is, még akkor is, mint a tudományok ápolója, teljesen jogosan vélünk cselekedni, ha fennhangon azt nyilvánítjuk: Nevezd ezen iratot a hogyan akarod, csak alapos tudományos vizsgálgódás eredményének ne nevezd!

Azonban eléggé jól ismerjük a térképet, hogy tudjuk azt: hogy a mit az ember még néhány év előtt lehetetlennek tartott volt, az meg fog történni. Némelyek védelmük alá veendik a könyvet; nem kevesen nemcsak mint jelentékeny, hanem mint örvendetes jelenséget üdvözlendik, sőt lehetőleg bizonyítékul használandják, hogy a derék theologusok nemcsak rontani, hanem derekasan építeni is tudnak. Különösen pedig fiatal emberek, és — a mi a felületes emberismeret előtt visszataszítónak látszhatnék, — művelt nők, a kik nincsenek minden vallásos érzelem nélkül, szintén mellette lesznek és örömrivalgással fogadják,*) és azok, a

*) Csel. 13, 50 szerint már az apostoli században felléptek — „vallásos és becsületes nők” — Pál ellen.

kik ellene fellépni bátorkodnak, talán azon vádat várhatják, hogy ők „nem állanak a tudomány azon fokán.“ Legyen; majd tudják magukat vigasztalni ezen reactionariusok és különczök, és azt gondolandják, hogy ők isten jóvoltából más tudományt is ismernek ezen fennen magasztaltnál. Azokhoz, a kik tanácsukban elvégezték, hogy Renánnak igaza legyen, legalább a mi a földolgot illeti, és a kik nem akarnak más Krisztust, mint az itt hirdetettet, a mondottak után nincs több szavunk. Vigyázzanak magukra és az ur gyülekezetére, és a hitetlenségnek, a melyet táplálnak, gyakorlati következményét vegyék felelősségükre! A részrehajlatlanoknak, és azoknak, a kik valóban felvilágosítást óhajtanak oly mű felett, a mely nekik talán magasztalólag ajánltatott, azt hiszszük, eleget mondottunk és bizonyítottunk.

De van az olvasóknak még egy harmadik osztálya, a melyet hosszú és áldásos lelkészi működésünkből eléggé vélünk ösmerni, hogy szívében olvassunk, s mélyen megsértett, talán hevesen megingatott hite benső fájdalma iránt rokonszenvet érezzünk. Értjük azon — istennek hála még sok — bibliaszerű evangyéliomi keresztyént, az egyház magvát és savát, a kik velünk együtt eddig (és adja Isten, utolsó leheletünkig) hozzá voltak szokva, hogy a Jézust úgy tiszteljék mint Krisztust, mint az Istennek fiát, a szónak apostoli értelmében, a kik mély borzalommal úgy tisztelik a fiút, mint tisztelik az atyát, s a kik saját tapasztalataikból ezen ó, de soha el nem avuló evangyéliomhoz ragaszkodnak, s azt úgy ismerik, mint istennek hatalmát az idvességre. Sokkal inkább búsítja őket, mint-

sem képesek volnának kimondani, hogy már annyira vagyunk, hogy ilyesmi történik.

Gyakran úgy tetszik nekik, mintha hallanák, hogy az isten és ember fia e nemzetség nagy részéhez ismételné azon kérdést, melyet egykor Jánosnak ama „bizarr“ evangélioma szerint kortársaihoz intézett: „Sok drága dolgokat mutattam nektek az én atyámnak nevében, azok a dolgok közül melyikért köveztek meg engemet?“ (Ján. 10, 32.) Az ilyenekhez van végre egy szavunk, hogy őket legalább egy bizonyos mértékben az ehez hasonló jelenségekkel kibékítsük.

Ugyanazért azon isteni világigazgatásban való hit szempontjából tekintjük azt, a mely az idők folyását kormányozza, és végre minden dolgot az áldott isten országának eljövételére működtet közre. A hitetlenségnek kijelentése és látszólagos diadala is mutat fel oly talányokat, a melyek felett csak akkor támad világosság, ha Asaffal az isten szentélyébe lépünk. Három szempontból szándékozunk ezen a mi véleményünk szerint is leirhatatlan szomorú jelenség egyes fényoldalait felmutatni. Végre ugyanis a multa, a jelenre és a jövőre való tekintettel vizsgáljuk azt.

A nyugtalan multnak megérett gyümölcse, így nevezzük legelőször a kérdéses iratot, és már ezen megjegyzésben van valami, a mi bennünket annak kiadásával és tartalmával kibékít. Keresztyén nézpon-
ton állva, soha sem szabad azon csudálkozni, ha botránykozások történnek; előre meg vannak azok mondva és jövendőlvé, minden ily próféciának beteljesülése

neveli tehát az evangyéliomok isteniségében való hitünket.*) A mi pedig különösen ezen botránykozást illeti, — mert a mondottak szerint már bátran nevezhetjük ugy ezen regényes rajzot — ha az embereket és dolgokat némileg figyelemmel vizsgáljuk, ugy annyira meg lehet azt magyarázni, hogy miért kellett előbb-utóbb ily szélsőségnek bekövetkezni, hogy akaratlanul is csudálkozni kellene azon, ha a keresztyénységnek ezen uj megtámadása elmaradt volna. Ezen látszólag különös állításnak bebizonyítására csak néhány évtizeddel kell visszatekintenünk a vitatkozó egyház terén. Az angol deismus, és a franczia naturalismus befolyása alatt már a mult században bizonyos alacsony rationalismus támadt, a melynek alacsony kifejezését, s egyszersmind határozott elítélését a heidelbergi Paulusnak hirhedett „az evangyéliomi történeteknek természetes magyarázata“ és számos más irat, például Venturini „A nazárethi nagy próféta-
nak természetes története“ (Kopenhaga 1800) képviselték. Ezen rendszernek romjain keletkezett későbbben Strausz keze alatt a regeszerü magyarázat fényes légvára, a mely alapelvét és célját illetőleg épen ugy mint elődei az evangyéliom teljes Krisztusa ellen volt irányozva. Azelőtt az evangyéliomi csudaelbeszélések az első ifju egyház öntudatlan költészetének eredményei voltak, a mely alapítójának fejét rajongó tiszteletében fényes csudakoszorúval ékesítette. Azon-

*) Ide vonatkozólag olvassuk és gondoljuk meg az Urnak és társainak ezen szavait. Luk. 2, 34. Máté 18, 7; 24, 11, 12. Ján. 9, 39. 1 Kor. 11, 17, 1 Tim. 4, 1, 2 Pét. 3, 3. 4. és több más helyen.

ban csakhamar kitűnt, hogy a regék és mondák ezen fogalma oly alkatrészeket tartalmaz, a melyek egymást határozottan kizárják. Azt mégis felfogták, hogy ily elbeszélések nem keletkezhettek öntudatlanul, czél nélkül, a mi oly határozott benső egységet, oly sok eszményi szépséget mutat fel, az nem lehet megfontolás, és irány nélkül szerkesztve. Miután azonban az el volt határozva, hogy ezen dolgok semmiesetre sem történhetek úgy, csak azon bátorságra volt szükség, hogy egy lépéssel tovább menjenek, és kimondják ezen szót: öntudatos költemény. Igen durván tette ezt Bauer Bruno, valamivel szelidebben, s bizonyos korlátok között Baur, Zeller és munkatársaik. (V. ö. például azon ítéletet, a melyet a tübingai iskola János evangyélioma és az apostolok cselekedete, mint irányművek felett hozott). Azonban ezen kritika végkövetkezményében maga-magát semmisítette meg, a mint hogy látjuk is, hogy Németországban ezen a téren meglehetősen hozzáfogtak a visszavonuláshoz; czélzatos költemény ily nagy mértékben, hogy ne jutott volna az az urnak, első tanítványainak és az egész keresztyénségnek erkölcsi jellemével kiengesztelhetetlen ellenmondásban? E mellett is lehetetlen volt sokáig megállni; bizonyos közép utat kellett keresni és találni; mi volt természetesebb, ha az evangyéliomi történet teljes igazságát épen úgy nem akarták elfogadni, mint a mint annak teljes hamisságát nem tudták bebizonyítani, mint az, hogy bizonyos alkuhoz, egyezséghez folyamodtak, és az „igazság és költemény“ kettős nevét irták az evangyéliom fölé? Ha egyáltalában sem egyik, sem a másik nem tartható, jól van,

hát akkor középutat fognak választani! Nem minden igazság, nem minden hazugság, hanem az igazságnak és hazugságnak sajátságos keverékéből, — a melyet a kritika vegyészeti eljárása által kell elválasztani, támadt „la plus belle chose du monde“. Az előbbi rationalismus Krisztus képe ledőlt; a későbbi mythicismus Krisztus képe elhalványult; közelget, sőt már itt van az óra, a melyben a humanismus Krisztus képe növekedő fényben emelkedik föl. A szemléleti bölcsészet már megkisértette tehetségét Jézus életének összeállításában; most a tapasztalatira került a sor.

Van egy evangyéliomi tapasztalati álláspont, a melyen lehetségessé válik a keresztyénség isteniségét hívó szívvvel elismerni. De van egy természeti-tapasztalati gondolkodásmód, a mely előtt minden kétségen felül áll az; „hogy semmi természetfeletti nincsen!“ Ezen utolsó irány Renan uré, és nehezen lépett volna fel oly merészséggel, ha nem tudná azt, hogy ezen századnak hatalmas törekvései és árajai felkarolják. Szoros kapcsolatban áll azon positivistikus bölcsészettel, a mely Comté Agostonban, Littrében és másokban találta legbefolyásosabb képviselőit, és társadalmi téren a felébredt forradalmi szellemben már oly sok keserü gyümölcsöt termett. Ezen iskolától csupa leereszkedő jószág, ha a csuda fogalmáról még egy pillanatig okoskodik, mert az ő fogalmuk szerint a természetfeletti, mint olyan, már egyáltalában nem létezik. E szerint a történelmi tudomány, a melyhez a keresztyénség eredeti történetének, és az ur életének ismerete is tartozik, semmiben sem különbözik a bölcsészettől és a ter-

mészettanítól, és ugyanazon módszert követeli. Az embert, és annak természetes fejlődési haladását tisztán tapasztalati úton akarják megmagyarázni. Az emberiségnek tulajdonképi és legérdekesebb jelensége a vallás. „Mihelyt az ember — azt mondja Renan — az állattól különbözött, mindjárt vallásossá lett,“ és ezen vallásossá vált vagy a természettől ily hajlamokkal alkott emberiség között Jézus „egy magasabb egyéniség, a ki bátor kezdeményezése és azon szeretet által a melyet elő tudott idézni az emberiség jövő hitének tárgyát teremtetten és kiindulási pontját meghatározta.“ Megis adja neki a „noble initiateur“ (nemes kezdeményező) nevet, mivel ő avat be bennünket szóval és példával a vallásos élet titkába, épen úgy, mint a mily nemesen maga részéről Renan ur bevezet bennünket azon még eddig a legtöbbször előtt elrejtett, de ő általa felfedezett titokba, hogy a keresztyén vallás az emberiség fája természetes gyümölcsének nevezhető. Ki legyen már az emberiségnek nagyobb jóltevője, az-e, a ki az igaz vallást kijelentette, míg maga még „en plein surnaturel“ élt, vagy tán épen az, a ki tizenhatsz századdal később felfedezte hogy a mit eddig természetfelettinek véltek nem volt más, mint magának az emberiségnek természetes alkotása, — azt, döntse el, ha a kérdés elegendő érdeket gerjeszt, a hálás utókor. „Eritis sicut deus!“

A kijelentés története a kereső, leereszkedő, megváltó isteni szeretet képét mutatja nekünk, és annak tetőpontját ezen szóban találja: „az isten emberré lesz.“ A század szelleme azon mindég erősebb törekvést tünteti fel: hogy magát az istentől különválassza, az is-

tennel ellenkezzék, az istenen felül emelkedjék és ezen jelszóban üli diadalát : „az ember istenné lesz“ „Az ige testté lön,“ ez János „bizarr“ evangéliomának mottoja. „A test igévé lesz“ ez lehetne mottoja Renan nem kevesebbé bizarr könyvének. Ismét egy további lépés azon lejtős ösvényen, a melyre Pécaut „le Christ et la conscience“ czimű iratával nem régiben lépett. Pécaut Krisztusa nap, különbféle foltokkal; Renan Krisztusa üstökös, igen kevés tömöranyaggal; egyik sem a világ világossága, a melyben semmi setétség nincs. Épen azon időben, a mely ugylátszik, hogy azt választotta jelszávául „semmi határozottat, semmi feltétlent,“ a mely mint egy nagy Párizs a százados evangéliomnak százados bizonyítékai iránt el van tompulva; a mely fáradt és gyenge szemeivel nem szereti a fényes napot, még kevesbbé a teljessetettséget, hanem leginkább kedveli „azon szelid félhomályt“ a melyben a tárgyak ködben látszanak, az erős vonalok elhalványulnak, az élet szögletek ledörzsölődnek, és minden bizonyos leirhatatlan „majdnem“-be vész el, a mely mellett mindenki azt gondolja a mi neki tetszik, — épen ilyen időben lehetett és kellett Renan könyvének megjelenni és feltűnni. A könyv maga egészen az időnek gyermeke, kinyomata. — Így a mult neveli a fát, és a jelen szedi annak gyümölcsét. A jelenték teljes jelennek tanuságos tüneménye, így nevezzük továbbá ezen könyvet, és ez is kibékíthet bennünket annak tartalmával. Mert újra nyilvánosságossá lesz előttünk abból a kornak szelleme, szüksége és hivatása.

A kor szelleme; hol van a látnok, a kinek va-

rázsveszeje uralkodni fog ezen Proteus felett, hogy végre valódi alakját szemeink előtt leleplezze, és ki nem látja egyszerre be, hogy igen nagy merészség volna egyes elszigetelt tüneményekből elsietve az egészre következtetni? Azomban épen azért, mivel Renan munkája valamivel többnek nevezhető elszigetelt tünemény-nél, épen azért, mivel a századnak egyik egész irányával összefügg, azt hisszük, hogy nem megvetendő mértéket ad kezünkbe, hogy a korszellemet valamivel közelebből meghatározhassuk. Igaz, hogy magában véve egy ily műnek megjelenése, csak a szerzőnek egyéni gondolkozásmódjáról tesz tanuságot. Azomban a fogadtatás módja többet mond, és a ki azon hangulatot, a melylyel 1835-ben a Strauss nevet nevezték, összehasonlitja azzal, hogy mily szemekkel nézik 1863-ban Renan könyvét, az a jelennek növekvő vallásos és keresztyéni jellemét illetőleg nem igen jutand örvedetes eredményekhez. Bátran kimondjuk, hogy egy ily iratnak oly gyors terjedése szükségesképen mély szakadást feltételez a gyülekezet ezreinek keresztyéni (mi ezen szót bibliai-történelmi értelemben vesszük) és divatszerű (modern) lelkülete között. Az isteni és világi, a jó és rossz, a lényeg és látszat közötti örökös különbség tudatának nagy mértékben kellett tompulni, ha ezt terjeszteni és fordítani lehet anélkül, hogy mindazoknak szívében, a kik Krisztust szeretik és az idők jeleit nyílt szemekkel figyelemmel kísérik, a felindulás kiáltása ébredne fel. Igen, oly nemzedék, a mely még ily iratot lényegileg a Krisztusról való meggyőződésének kifejezésekként fogadhat, az valóban elszakadt a százados keresztyénségtől, és azok,

a kik Renannak néhány istenkáromlását tompa közönyösséggel vagy látható kedvteléssel képesek hallgatni, a történelmi egyház álláspontjáról a teremtményt istenítő humanismuséra sőt ha egészen következetesek, a divatszerű pogányság elvére esnek vissza. Nem megyünk tovább; bár milyen legyen korunk és közönségünk szelleme, sokaknak ezen irat irányában való magukviselete kétségtelenül ki fogja azt mutatni.

A hibának minden nyilatkozata egyszersmind állandó szükségéről is tanuskodik. Így a naturalismusnak christológiája a keresztyénség azon főtényei védelmének szükségességére utal bennünket; a mely felé a megtámadás főképen irányozva van, és a melynek képvisellete, — e tekintetben sokaknak ismeretére és buzgalmára támaszkodunk, — ez esetben sem fog elmaradni. Egyszersmind egy oly evangyéliomi theologiának nélkülözhetetlensége lép itt előtérbe, a mely az örök elválaszthatatlan üdvigazságok egyetlen lényeges alkatrészének feláldozása nélkül a kor komoly vizsgálódásainak és törekvéseinek lehetőleg eleibe menjen; oly theologiának, a melyet a költő így jellemzett: „lényegében az idők gyümölcse, alakjára nézve ezen időből való.“ Igen, minek hallgatnók el ily alkalommal meggyőződésünket? A modern naturalismust csak a bölcsészeti-keresztyén kijelentési hit, a modern supernaturalismusnak (a természetfeletti kijelentésben való hitnek) erőteljes, tartalomdus fejlődése győzheti le.

A modern supernaturalismus; tudjuk, hogy már a pusztá szó nem hangzik kellemesen sokak előtt.

Azomban nincs kényelmesebb dolog, mint minden supernaturalismus felett fennhangon kárhoztató ítéletet mondani, különösen, ha az ember csupán azon alakban támadja azt meg, a melyben az egy elmúlt század ertyedt rationalismusa ellen fellépett, anélkül, hogy annak újabb fejlődését figyelembe venni, vagy magát saját álláspontja, s elitélő ítészete fogalomszerű megmagyarázásának hozzá függesztésével fárasztaná. De Renan könyve maga is bebizonyíthatja, hogy mi lesz a keresztyénségből, ha a kijelentésnek csupán ethikai és vallási, nem pedig a supernaturalis részét tekintjük, és nehezen fogjuk azt valaha meggyőzhetni, míg egyebet nem, csupán tiszta alanyi hitlapot ismerünk, s a sátánnak, hol az a világosság angyalaként lép fel, világos és határozott „irva van“nal nem állhatunk szembe. Ha tehát Renannal szemben mindenekfelett szükséges a szilárd kijelentésben való hit alapjára állni, a mely az istennek az evangyéliomban foglalt bizonyosságán alapul, még ezzel korántsincs a kor szüksége teljesen kielégítve. Sokkal inkább szükséges mint valaha, hogy az evangyéliomi elbeszélések eredete, tartalma és értéke megvizsgáltassék; sokkal inkább szükséges mint valaha, hogy a csudát ne csupán úgy tekintsük és fogjuk fel, mint a Krisztusban való kijelentésnek külső bizonyítékát, hanem mint annak lényeges alkatrészét, kapcsolatban az ő egész megjelenésével és saját mondatainak szellemében; sokkal inkább szükséges mint valaha, hogy ujjászületésünknek s üdvezülésünknek az evangyeliomnak úgy nevezett titkaival való összeköttetése feltüntetve s képviselve legyen. Így kell tünni annak, hogy mily joggal nyilatkozhatott már

Vinet az ő korában úgy, hogy: „a mysterium olyan, mint az üveg a melyben a gyógyszer van; az üveg nem fog meggyógyítani, hanem az ital, de az italt csak üvegben lehet nyújtani. Így az igazság, amely üdvözít, mysteriumba van burkolva, a melynek mint olyannak valóban nincs azon ereje, hogy meggyógyítson. — Nem lehet mindent megmagyarázni, de igazolni mindent kell.“

Igen, igazolni a keresztyén hitet, még abban is, a mit már a dolog természeténél fogva épen oly kevéssé lehet teljesen átlátni, mind tudományosan bebizonyítani, ezt tartjuk mi is az oly theologus drága kötelezettségének, a ki egyik szemét az idő jelenségeire és szükségére függesztve, az isten országának felépítésén munkálkodni szándékozik. És a mi végre a gyülekezetnek hivatását illeti, különösen oly jelenségek alkalmával, mint ez, kell-e ahoz sok szó? Hiszen magától is szembetűnik az, ha az ember nem számítás, hanemelvek után indul. A kislelkű félelem nincs helyén, mintha az apostolok keresztyénségét egyetlen egy könyv megölhetné, vagy annak tartós kárt okozhatna; de még kevesebbé illik a közönyös nyugalom, mintha valamely alárendelt jelentőségű dologról volna szó. Nem kell gyűlölni azokat, a kik, — szeretjük hinni — meggyőződésből vallanak oly eszméket, mint ez, de még kevesebbé szabad félreismerni azon megmérhetetlen örvényt, a melylyel ezen Krisztusnak vallása azon egyedül valótól elválaszt, a ki nélkül senkiben másban nincsen a bűnösökre nézve üdvösség. Nem szabad eretnekekül kárhoztatása oly egyéneknek, a kik meg lehet, tizszer jobbak, mint rendszerük és huszszor jobbak

mint mi; de még sokkal kevesebbé szabad alkudni ott, a hol oly érinthetetlen elvekről van szó, a melyekkel együtt az irás és a századok bizonyága szerint a kereszttyénségnek állni vagy bukni kell. És nem hivatása-e az az ur gyülekezetének, hogy az isteni kegyelem evangyélioma, és a látszólagos evangyéliom között válasszon, és vajjon hívő értelemben cselekednék-e, ha mindég kétségtelenebbül kimutatná, hogy ezen dolgokat nem akarja? És nem hivatása e az az ur gyülekezete előljáróinak, hogy egy ily képzeleti Krisztus minden jog és igazság ellenére reá és védenczeire ne erőszakoltassék? Nem hivatása-e midenkinek, a ki tudja, hogy az ő örök békessége a teljes Krisztus nélkül fenn nem állhat, hogy az urat nagyobb örömmel vallja, őt együgyüebben és állhatatosabban kövesse, őt kettőzött szeretete által megújított gyalázataért részben kárpótolja, sőt ha kell, ezen meggyaláztatás egy részét ő érette szives készséggel magára vállalja? Nem hivatásuk-e mindeneknek, a kik tudják, hogy ugyanazon alapon akarnak építeni, hogy jobban mint valaha egyesüljenek, egymásnak kezet nyujtsanak, s egyetértés által egymás hatalmát neveljék? Béke idején hevesen vitatkozhatnak valamely vár lakosai az építési terv, az alap, és a legjobb védelmezési vonal felett; de midőn az ellenség a kapuk előtt áll, és a bástyákat ostromolja, akkor bizonyosan más a teendő, mint sok olyasra gondolni, a miben egyik a másiktól eltér, akkor ideje, hogy egy emberként harczoljanak, s ha kell, elhulljanak. Tudományosan megczáfolni azt, a mit valamely hamisan úgy nevezett tudomány nevében az evangyéliom ellen felhoznak, az nem mindenkinek adatott; ha-

nem szóval és tettel, baráttal és ellenséggel szemben, alkalmas és alkalmatlan időben tanubizonyyságot tenni a valóságos Krisztusról, a kinek minden hatalom adatott nem csak a földön, hanem a mennyben is, az keresztyének a mi hivatásunk e napokban sokkal inkább mint valaha, és sem békételenség sem viszály, a mely azzal fokozott mértékben párosul, nem menthet fel bennünket ezen hivatás alól. Mely szolgálta ohajtana koronát szerezni magának, ha urának koronáját ily gyalázatos kezekkel érintetve látja!

A hála vagy viszhang felől, a melylyel az ily tanubizonyyság találkozni fog, azt régen tudjuk, nem nagy reményekkel kecsegtethetjük magunkat. Gyakran elszorulszivünk, ha az egyház jövőjére tekintünk de nem esünk kétségbe! A jövő harczának és győzelmének elmés megjövendölése, így nevezhetjük végre az ehez hasonló jelenségeket. Hogy Renan könyve kárt fog okozni, azt kétségtelennek tartjuk; a kik már belsejűnkben elszakadtak a keresztyénségtől, most mérszebben fel fognak lépni, és másokon is be fog ezen szózat teljesülni: „a kinek nincs, a mije van is elvéte-tik tőle“. Másfelől meglehet, hogy ezen könyv sietteti az üdvös válságot és ha a szükség és hivatás a melyet említettünk, mindég általánosabban el lesz ismerve, végre a baj mégis valami jót fog szülni. A kik Renan nézponjtján állanak, igen következetlenek volnának maguk iránt, ha a helyett, hogy tények által véleményük iránti bátorságukat megmutassák, annak gyakorlati következményeitől visszariadnának. Hogy ezen gyakorlati következmények miben állanak, az világos. Ha Renannak igaza van, akkor minden keresztyén ünnepet

meg kell szüntetni, a mi a legbecsületesebb eljárás volna, vagy azokat legalább valami olyassá átalakítani, a mik azelőtt soha sem voltak; az urvacsoráját nem szabad többé ünnepelni vagy kiosztani, vagy legfeljebb, mint testvéri szeretet lakomát; a modern keresztyének és felvilágosodott zsidók közötti válaszfalnak visszavonhatatlanul le kell dőlni, az imaháznak és zsinagógának egy templommá kell egyesülni, a hol ha úgy tetszik szombaton vagy vasárnap összegyülekeznek, és nem rettennek többé vissza azon megismeréstől, hogy a názáreti bizonyos tekintetben jogosan ítéltetett el Izrael véneitől, magasztosan halt meg, és sohasem támadott fel másként, mint exaltált barátainak képzeletében. Ezen a modern zsidóságnak és keresztyénségnek egyesítésével szemben talán könnyűvé válik mindazon egyházaknak, a melyek az apostolok tanaihoz ragaszkodni akarnak és tudják, hogy mit hisznek, összeolvadása, vagy legalább közeledése. Ezen harcz elkerülhetetlen, ha csak hogy a féligakarás és féltékenység könnyen megmagyarázható anyagi okokból nem kerüli azt, és azáltal nem mozdit elő mást, mint — a növekvő közönyösséget. Még több; előbb utóbb szükségesképen más zavarokra és tulzásokra kell vezetnie. Már hallom távolról, mint nevet korunk gyakorlati atheismusa Renan „tisztá vallás“-a felett, a melyet Jézus képvisel, de a mi tulajdonképen nem más, mint az emberi nem lélektanának egy sajátos vonása, ki tudja, talán csak csupán gyakorlatiatlan agyrém. Így az elszakadás szelleme nyilvánossá lesz, és beteljesül a szó, a mely írva van: „És azért bocsátja az isten reájuk a tévelygésnek erejét, hogy higgyenek a

hazugságnak. Hogy kárhoztattassanak mind azok, kik nem hittek az igazságnak, hanem engedtek a hamisságnak“ (Thess. 2, 11—12). Az utolsó „nehéz“ napok válsága előkészítettetik, és az Antikrisztus szelleme nyilvánossá lesz, de bármily hevesen dühöngjön is a hitelenség szélvesze, a pokol kapui soha sem fognak az ur gyülekezetén diadalmaskodni. Ez a könyv sem lesz a keresztyénség, hanem inkább szerzőjének bukása (Mat. 21, 44) a ki már csak tudományos nevénél fogva is kíváncsún tartandja, hogy bár ezt sohase írta volna. Nemsokára látandjuk, hogy az igazság diadalát a hazugság szellemének ezen új nyilatkozata is siettetni fogja. Sőt, bármily különösen hangozzék is, talán nem sokára ki fog tűnni, hogy az ur gyülekezetének elegendő oka lesz ilynemű megtámadásokat megköszönni. Vagy nincsenek-e itt azon ernyedtt hitelenségnek, a melynek még eddig közöttünk is voltak képviselői, némely régibb formái a legfényesebben megtámadva, s ezen Renan nem tett-e e tekintetben az ur ügyének némi szolgálatot? Az oly iratok, mint az övé, nem segítik-e szükségesképen elő azt, hogy sokaknak megnyiljék szemük a pusztán alanyi criticismus károsvolta iránt, s nem siettetik-e gyors léptekkel az ezen a téren uralkodó fejetlenség végét? A veszedelmes elveket nem itelik-e el szükségesképen saját eredményeik, és itt ott nem épen a felesleges rossz idézi-e elő a jobb iránti vágyat? Vagy nem fogná-e a világ mindinkább belátni azt, hogy az a bölcsészet, a mely minden természetfelettit tagad, kétségkívül bölcsészet, de lehetetlen, hogy az egyedüli igaz bölcsészet legyen? nem kezdi-e egyik nap a másiknak azt hirdetni, hogy a mély

büntudatot az ilyen Krisztus, mint ez, épen úgy nem elégíti ki, mint az emésztő éhséget a kő, és az ur gyülekezetének egyszerre felébredt lelkiismerete nem teend-e mindig hangosabban tanubizonyságot afelől, hogy mily határtalan igaztalanságot követnek el rajta, hogy oly, úgy nevezett evangyéliomot erőszakolnak reá, a melyből, — a mint panaszkodni lesz kénytelen, — megváltója ki van ragadva? Sőt nem lehető-e, hogy még azok is, a kik most Renannal megállanak, épen az ő iskolájában tanulják megismerni a vágyat, hogy más Krisztusnak ismeretére jussanak, s hogy ily tudomány által teljesen kielégítetlenül hagyatva, ismét megtanulják keresni a régen elvesztett, de örökké nélkülözhetetlen utat a hithez? Ha az ember a názáreti prófétának csak azon szavait tanulja is valóban megérteni és szívére venni, a melyeket Renan meghagyott, és komolyan tekint eszményének következményeire, valjon lehető-e, hogy őt magát hosszú időre nélkülözze, mint főpapot és királyt, s hogy végre előtte térdre borulva így ne kiáltson fel: én uram és én istenem!

Ezen kérdésekre a hitnek oly felelete van, a mely a kislelkű szívet kielégíti. Ezen előjogot legelőször a szeretet követeli azok részére, a kik még most is tévelyegnek? és másokat is tévelygésbe visznek. És a remény azon napot várja, a mely azt, a ki most sokakra nézve a megütközés köve, és botrányozás sziklája, mindenekelőtt mint szeguletkövet dicsőítendi. — Még egy kevés idő, és ő szétosztatja az utolsó ködöt, a mely őt szemeink előtt elfedi, és baráttal és ellenséggel szemben ismételi azon magasztos szavakat: Én vagyok!

„Nubicula est, transibit“, „Fellegecske, el fog vonulni“ így szokott egy hollandi theologus (Voetius) a homályos napokban szólni. Nem más érzelemmel tesszük le kezünkől a tollat, a melyhez nem minden aggodalom nélkül, de belső kötelességérzettel nyultunk. A setéségnak megvan a maga órája, de a világosságra az örökkévalóság vár. Ezen légtüneményről is áll hogy: Nubicula est, transibit.

NÉGY LEVÉL RENANHOZ

IRTA

IFJ. COQUEREL ATHANÁZ.

Renan, "Jézus élete" 80. lap. *)

„ Jézus nem volt oly istenész vagy bölcsész, a kinek többé vagy kevesebbé kidolgozott rendszere lett volna. Hogy valaki Jézus tanítványa lehessen, nem kellett bizonyos szabályokat aláírnia, vagy hitvallást tennie, csak az volt szükséges, hogy magát neki átadja s őt szeresse. Ő soha sem vitatkozott az isten felett, mert közvetlen magában érezte azt. A metaphisikus ször-szálhasogatások szikláját, a melybe a keresztyénségnek már a harmadik században ütköznie kellett, nem az alapító állította fel. Jézusnak sem dogmája, sem rendszere nem volt, de volt szilárd személyes határozottsága, a mely bensőségre nézve minden más teremtet akaratot felülmúlt, s az emberiség sorsát ma is intézi.“

Renan „Jézus élete“ 80. lap. *)

*) „Jézus élete“ írta Renan Ernő. Lipcse, 1864. Kiadja Wiegand György. Az idézetek ezen fordításból vannak véve, s a lapszámok is ezen kiadásra utalnak.

I.

Kedves, tudós barátom!

Ha Farizeus volnék, azon istenhez való buzgó fohászszal kezdeném e sorokat, hogy az égnek tűzét bocsássa Önre. Azonnal igen sok türelmetlen hívő, s ezekhez hasonló igyekezettel sok igen conservatív hitetlen megtapsolna. Mind a két fél kétségtelennek tartaná azt, hogy midőn Önt elátkozom, akkor csak kötelességemet, és igen természetes és evangyéliomszerű dolgot cselekszem. Azonban ha én életemben először ki mondanám Ön felett az anathemát, azonnal hallanám, hogy annak, a kinek életét Ön vizsgálta, átható és komoly hangja azon gyengéd és megrendítő szemrehányással, a mely egyedül az ő titka volt, azt feleli: „Nem tudjátok-e, hogy mely léleknek fiai vagytok?”

Én tehát semmi esetre sem kövezem meg Önt. Etiam si omnes, ego non. Ellenkezőleg, én a szerzőnek köszönetet mondok, midőn művét bírálom, bírálom pedig szabadon és elfogulatlanul, férfiuval férfiut, nyíltsággal nyíltságot állítván szembe; s ezen útról, sem azon szivélyes tisztelet által, melylyel Önnek tartozom, sem azon kinzó benyomás által, melyet Önnek némely lapja reám tett, nem egedem magamat félre-

vezettetni. Én azt reménylem, hogy oly érzelmekkel, s oly szellemben fogok munkámhoz, a mely sem Önhez, sem, azt merem mondani, magamhoz, sem pedig, a mi sokkal nehezebb, ahoz nem leend méltatlan, a kinek nagy nevééről közöttünk szó van.

Csudálatom adóját hozom Önnek eleibe ritka tehetségeiért, sok tekintetben hálámat azon felsőségért, a melyet a közfigyelem felett gyakorol, de egyuttal igen fontos és számos ellenvetéseket is emelek Önnek szép könyve ellen.

A miért Önnek mindenekelőtt köszönetet szavazok, az, hogy Ön Franciaországot és a világot a Jézus Krisztussal foglalkodtatja, habár nem tökéletesen rajzolná is őt. Ön a közszellem mestereinek egyike, és egészen más iránt tud abban érdeket gerjeszteni, mint kamatai és élvei, évi jövedelmeinek nagysága, és a közönséges bűnnek az alsóbb irodalomban és bizonyos társaságokban előforduló nevezetességei iránt. Ezzel Ön a lelkek nemesebb szükségének felel meg, és fokozza azt, midőn elkezd kielégíteni. Többé nem szabad kortársaink felett, daczára durva érzékiségüknek, s nagy szolgáltságuknak, kétségbeesnünk, midőn látjuk, hogy néhány nap alatt Önnek „Jézus élete“-ből tizenötezer példányt használ el. Önök itt mind a ketten, — Ön, és roppant közönsége — együtt ismerik fel az ébredező hangulat jeleit; Önök az új kor jelensége. A világ vallásos akar lenni. Vissza akar térni, nem a papokhoz, nem a templomokhoz, nem a dogmatikához, vagy a hivatalos credo-khoz, hanem a Jézus Krisztushoz. Ezt Ön felismerte, és a Jézus Krisztust úgy mutatta fel, a mint őt felfogta. Én részemről kö-

szönetet mondok érte; bármit mondjon is a világ, Ön azt tette a mi helyes, sőt talán a mi kötelessége volt.

Köszönetet mondok Önnek azon komolyságért és vallásosságért is, a mely Önnek scepticismusában van. Jobb úgy kétkedni mint Ön, a ki az igazságot keresi, mint úgy hinni, mint sokan, a kiknek hitében nincsen élet, és a kik előtt a vallás is azon szempontból igaz és hasznos, mint a számtan, vagy a földrajz. Önnek megkisebbitett Krisztusa nagyobb és valódibb, mint azon hívőké, a kik egyáltalában nem hiszik, hogy őt kisebbítik.

A mi a hitetleneket illeti, azoknak Ön szigorú és rémítő leczkét ad, Franciaország szégyenli magát, midőn Önt hallja, hogy Voltairnek szennyes arczátlanságain oly fennhangon nevetett. Ön megboszulja a tizen-nyolczadik század cynicus szidalmaiért az isteni alakot, a melyet Ön rajzol, s habár Ön is többször méltatlanságot követ el rajta, de legalább befejezi és megszenteli e tekintetben a nyilvános tudat ellenhatását. Az utolsó voltairi nevetők olvasták Önt, s Önnek gyakorlott tollától, s bátor szabad hangjától elragadtatva, nem minden pirulás nélkül intézik egymáshoz a kérdést, ha Pilátus zsoldosaiként nem köpték-e le ők is gyakran a szentet és igazat.

Igazán vakok azok, a kik Önre követ vetnek, ha egy Holbach, egy Lamettrie és Ön között a különbséget fel nem veszik, Ön könyve bátor, tudós költői felelet Musset Alfréd kétségbeesett felkiáltására, azon szívszaggató versekre, a melyekben elátkozta magát azért, mert hinni nem tud, és a melyeket egy sikamlós költemény első lapjára irt.

Je ne crois pas, ô Christ, a ta parole sainte,
Je suis venu trop tard dans un monde trop vieux.

Ta gloire est morte, ô Christ! et sur nos croix d'ébène
Ton cadavre celeste en pouissière est tombé,
Eh bien! qu'il soit permis d'enbaiser la pouissière
Au moins credule enfant de ce siecle sans foi,
Et te pleurer, ô Christ, sur cette froide terre,
Qui vivait de ta mort, et qui mourra sans toi,
Et maintenant, mon Dieu, qui lui rendra la vie? *)

Igy panaszkodott századunk harmincz év előtt az eszményi, a remény és hit utáni határozatlan, de forró vágygyal.

Ön, született katolikus, és későbbben sceptikus, Ön, a ki költő, és még azonfölül a tudomány mestereinek egyike, Ön felelt épen most korunk ezen vágyának. És a mit Ön a világnak nyujt, értékére nézve végtelenül túlhaladja azt, a mit azon maga iránti elégtelenséggel és az ég utáni fájó vágygyal eltelt érzéki költő keserű napjaiban siratott. A mit Ön a világnak ad, az már nem az ébenfába foglalt elefántcsontfeszület, az a porba hull, és jól teszi; senki sem fogja feltámasztani. Az a még nem teljes, csak félig megértett, de élő Krisztus, a ki a Tiberias taván egy bárka tetejéről magasztos igazságokat hirdet, a ki az emberi

*) „Én nem hiszek óh Krisztus a te szent szavadban, későn születtem az igen vén világra. Dicsőséged meg van halva, és a mi ébenfa-keresztjeinken mennyei holt-tested a porba enyészett. Legyen tehát szabad a hit nélküli század hitetlen fiának annak porát csókolni, és sirni óh Krisztus, ezen hideg földön, a mely a te halálodból élt, és a mely nálad nélkül meghal. És most ki fogja annak életét visszaadni Istenem!”

nemnek eszményt mutat fel, a ki az Istennek atyaságát és az általános testvériséget kijelenti, „az emberiség örök vallásának teremője“ (388 lap). Ez a Krisztus soha sem fog meghalni; Ön sok lelket visszavezet hozzá a távolból, és ő azoknak még nagyobb dolgokat fog kijelenteni; mint az, a mit Öntől tanulnak.

Önnek műve egy állomást jelez századunknak a hit felé való útjában.

Még egy más, igen szembeötlő tény tűnik föl előttem e műben. Ön azt (maga mondja) oly szándékkal kezdte, hogy a keresztyénség eredetének személytelen történetét írja meg, a keresztyén őstörténelem nagyszerű vonásait, eltekintve az alapító alakjától. Lelkiismeretes munkálódásainak folyamában a tények félvilágában reájött, hogy ez agyrém, s hogy a keresztyénség forrása a Krisztus. Mindenesetre ezen egyszerű és oly nagy igazság szerezte Ön művének olvasói kétharmadát, eredményének és hasznának legnagyobb részét. De hát ezen egy tény nem elég fennhangon szól-e mindenkihez, a ki gondolkodni tud? Nem oly bizonyítása-e a valódiságnak és életnek, a mely sok tagadást elhalványít?

De hát azt akarom-e ezzel mondani, hogy Önnek a könyve engemet, mint hívőt és gondolkodót kielégít? Épen nem. Nem tekinthetem azt sem vallásos eszménnyel, a melyet gyengít és lealacsonyít, meggyezőnek, sőt még olyannak sem, a mely az egyszerű tudományos léleknek szilárd, s minden részeiben jól elkészült épületet nyújt.

Ön itt is, mint másutt a tudósnak és gondolkodónak az önkényes iránti ellenszenvénél fogva a

csudának minden gondolatát elutasította. Azonban, én azt hiszem, hogy be tudom mutatni, miszerint Önnek ékesen írt s művészileg szobrászott művében az önkény majd mindenütt felfalálható, hogy az igen gyakran belevegyül Önnek vizsgálódásaiba, ítéleteit diktálja s következtetéseit megsemmisíti.

E tekintetben, azt merem állítani, hogy Önnek műve logikai élre nézve annyira alatta áll Straussénak, mint a mennyire azt művészet, izlés és a vallás és erkölcsiség iránti bizonyos magasztos érzés tekintetében felülmulja. Strauss hajthatatlanul ironikus és destructiv uton haladt, midőn hideg vérrel az evangéliom minden adatának először orthodox, azután rationalis felfogását adja, s egyiket a másika által megczáfolja, hogy azután azoknak romjain a hegeli nézletet (speculation) mint egyedül megállót és diadal-mast felállítsa. A hegelianismus szempontjából igaza volt, de épen bizonyítékainak feltétele, az emberiségről és a lételről való fogalma gyógyíthatlan tévedésben szenved. Azonban minden jól össze van fűzve, mint a régi mailandi fegyverkovácsoknak azon pán-czél-ingei, a melyekben minden gyűrű kapcsolatban volt a többivel.

Igy van-e ez az Ön munkájában is? Az-e az, a mit a Rajnán túl Jézus élete szigorúan tudományos összeállításának neveznek, s meg fogja-e Németországban a francia theologiát azon rossz hirből tisztítani, hogy gyakran elszigetelt segédeszközökhöz folyamodik, s a képzeletet, a költészetet, a szellemdússágot ülteti a tudomány bitorlott trónjára? Én nem merem azt jósolni.

Azonban nem akarok bizonyítékok helyett állításokat adni, s átmegyek az épen oly vonzó, mint hasznos vizsgálatra.

II.

Kedves, tudós barátom!

Gyermekes volna azt vetni Önnek szemére, hogy Ön nem mindent fogad el, a mit az evangéliumok Jézusról irnak. Ez Ön művének célja, annak tulajdonképi lényege, létezésének oka. Ön meg akarta vizsgálni és mutatni, hogy mi maradna fenn a Krisztusból, ha őt nemcsak minden isteni előjogtól, hanem attól is megfosztanók, a mit a héberek oly sok századon át látnokaik és isteni embereik tulajdonának tekintettek: a jövődölés és csudatevés adományától. E tekintetben Önnek könyve reális, és nagy érdekű; figyelemreméltó és tanulságos látni azt, hogy mivé lesz Önnek keze alatt a megváltó élete. Ugyan nem Michel Angelo volt az, a ki egyszer megkísértette azt, hogy egy befejezetlen kötömegeből, a melyen már fáradtig dolgoztak, kisebb terjedelmű szobrot alkot? Épen így fogott Ön a hagyományos Jézus-képhez. Ön saját módja szerint az egész márványt faragja, s abból egészen új, igen kicsinyített arányu alakot alkot, a mely azonban még mindig méltó a megvizsgálásra.

Most Jézus nyilvános életére térek.

Ön nemcsak épen abból, a mit Jézusról tudtunk, távolította el azt, a mi abban az Ön érzése szerint botrányoztató volt, azt Ön előtt már ezerszer is megtet-

ték ; hanem Ön az evangyéliomi elbeszélésekhez valamit toldani is akart, és, a mi semmi más országbeli és semmi más nyelvű theologusnak nem sikerült, az a mit Ön oda toldott, ámbár uj, de legnagyobb részben igaz, és kétségtelen fog maradni. Ön nemcsak hogy mindazt, a mit Jézus koráról Josephusnál, Philonál, a Talmudban és az apokryphusokban talált, egy ügyesen szerkesztett egészben egyesítette, hanem, a mi annál sokkal újabb, az evangyéliom jeleneteit bájos és gyönyörű tájképekbe keretezte be. Így szeretett Poussin Miklós valamely ókori eseményt vagy mesét, az égaljhoz az Önénél kevesebbé hű, de ékes, s a tárggyal csudálatosan öszhangzó természetben előadni. Azon egyszerű gondolatban, Jézust azon természetes környezetben mutatni be, a melyben élt, áll a műnek eredetisége. A gondolat az ábrázolás csudálatraméltó eszközeivel van keresztülvive. Azon mosolygó és bájos Galilaea, a melyet Ön meglátogatott és lerajzolt, maradand az emberek emlékezetében, azon megindító és tiszta környezet, a melyben Mesterünk nyilatkozott. Azonban, nem élt-e Ön vissza kitünő rajzolási tehetségével? Nem túlozta-e Ön az ellentéteket?

Ide vonatkozólag néhány előleges megjegyzést teszek.

A „Jézus neveltetéséről“ és „eszméinek fejlődéséről“ szóló fejezetekben az ó testamentomból csak Dánielt veszi Ön tekintetbe. Pedig világos, hogy Jézus az egész ó testamentomot, és különösen a prófétákat és zsoltárokat ismerte, s azok szüntelen lelke előtt voltak. A zsoltárok kétségkívül igen különféle elemekből vannak vegyülve, azonban oly csudás tiszta-

ságu és oly magasztos természetű vallási érzések találkoznak bennük, hogy azokon sokkal inkább mint bárhol másutt érezzük a keresztyénség előízét. Méltán szigorú Ön Izrael iránt, s általánosságban azt is kinyilatkoztatja, hogy ezen sajátságos népben sok a gáncsolni, valamint sok a dicsérni való. De ugy látszik, hogy a régi héber könyvekben a tiszta vallás azon szikráit, a tiszta lelki istenimádásnak azon mozdulatait, azon hasonlithatatlan nagyság jellemét a szellem némely képzeteiben és a léleknek bizonyos istenhez emelkedését, a melyek az isten országának megjelenését előkészítik, és jóval előre sejtetik, nem eléggé mutatta ki.

Talán általában véve a farizeus, sadduceus és essenus környezet, a melyben Jézus élt, nemelég hiven van rajzolva. Ön a külvilágnak tulzott befolyást tulajdonított azon hasonlithatatlan egyéniségre, a melyet tárgyul választott. Nem tulságosan sok van-e ezen „Jézus életé”ben abból, a mit közönségesen utazási behatásnak nevezünk? Önnek igaza van, hogy a Galilaeainak magasztos lelkét azon természettel együtt mutatja fel, a melyben ő mindenütt atyjának nyomát, sőt jelenlétét fedezte fel. Ön helyesen cselekszik, s még a kegyességnek is szolgálatot tesz az által, ha az isten fiát fogékonynak tünteti fel a teremtés szépségei iránt, a mint ő rövid mondataiban, vagy szép hasonlataiban a természetnek különféle dicsőségeit felváltva kifejti, a regg- és esthajnal biborát, a mezők liliomainak pompáját, az aranykalászokkal rengő rónákat és azon óriási fák tiszteletre méltó szépségét, és messze kiterjedő ágait, a melyeken az ég madarai fészkelnek. A természetnek ezen szeretete s mély megértése soha sem

volt kellőleg kiemelve, a melynek pedig Jézusban kettős okból meg kellett lenni : egész lényének magasztos irányánál, és az ő s minden teremtménynek atyjával való összeköttetésénél fogva. Ön ismertette fel benne ezen felséges adományt, ezen ő hozzá méltó öszhangot, a mely az szavaiban oly szélesen és oly bájosan nyilatkozott, de a melyet eddig igen kevésbé tettek észrevehetővé.

Azonban Jézus sokkal nagyobb, sokkal erősebb, sokkal inkább ő maga volt , semhogy magán ezen természetet, a melyből oly kedves képeket tudott venni, s a melynek ölében a világtól elvonulva, hosszú napokat és éjszakákat az elmélkedésnek és imának szentelt, uralkodni engedje. Midőn Ön Jézust mintegy aeol-hárfává teszi , a mely a természet minden leheleténél megrezdül, és a mely más környezetben, Jeruzsálemben egészen mássá lesz , tulzásba, önkénybe esik Ön. Önnek fényes Galilaeája és szomorú Jeruzsáleme egymásnak kölcsönös ellentétül szolgálnak, ez aztán kirívó, tulzott, kiáltó hatást idéz elő, a mely a tömeg szemeit magára vonja , de a melynek már nincs alapja, és a kellő mértéken tul megy.

Hányszor megkisértették már Jézus életét eldarabolni : ő benne először fényes képzeletű ifjú prófétát, azután egy elkeseredett, kiábrándult forradalmárt látni. Ön ezen nézetet ismét elfogadta és megújította. Kétségtelen , hogy van abban az igazságnak valami minimuma , esztelenség volna azt tagadni, hogy Jézus harczának Jeruzsálemben a zsidóság ellen megrendítő, tragikai jelleme van , a melyben a borzasztó egész a Golgotháig növekszik ; bizonyos az is, hogy a hegyi prédikáció békésebb volt, azonban ez csak kor- és fo-

kozat-különbség. Midőn Jézus pályájának kezdetén Galilaeában a lelki szegényeket boldogoknak és a mennyország birtokosainak nyilvánította, akkor szakasztott az írástudók szűkkeblű és szőrszálhasogató pedanteriájával. Midőn ő teljes tekintélylyel a törvényt reformálta, és nyilatkozatát többször egymásután ezen szavakkal kezdte: „Hallottátok hogy a régieknek megmondatott én pedig azt mondom nektek“ akkor már egészen ujitó, reformátor, vagy ha Önnek ez a szó jobban tetszik, forradalmár volt. Már akkor példátlan rettenthetlenséggel nyilatkozott; már akkor minden tartózkodás nélkül elvetette azt, a mit Mózes, minden próféták és az ő szájuk által maga Jehova az Izrael népének mondott. A törvénytánítók jogfogalmai szerint már akkor csábító s halálra méltó isten káromló volt. Mindjárt első fellépésekor nyílt hadat üzent a fenn álló rend ellen, s teljesen bizonyos volt abban, hogy ezen bátorság, ezen felsőbb tekintély, a mely semmi külső hatalomra, semmi emberi erőre nem akart támaszkodni, egyenesen a halálos büntetéssel fenyegeti őt.

E szerint Önnek galilaeai épülete Máté *λόγια*-i szerint és az evangyéliom első lapjai által meg van ingatva és czáfolva. Könnyű volna ezt még sok más, nem kevesebbé alapos bizonyítékokkal kimutatni.

Általában véve rendkívüli művészet van azon módszerben kifejtve, a mely szerint Jézus beszédei sőt tettei is rendezve és beosztva vannak. Vegye fel Ön valamely tárgyának és az alkalomnak szükségei szerint majd vidám, majd komor, majd szigorú, majd elnéző moralistának életét, vegye annak azon részét, a mely-

ben a szigor tulnyomó, és tekintse mindazt, a mit az ez vagy amaz időben, ezen vagy amazon a helyen mondott vagy irt, a szerint azután szedje össze mind azt, a miben elnézőnek mutatta magát, hogy ezen egész részt ismét más időre, más helyre tegye át : akkor Ön egy jellemet úgy szólván megfelezett, és ugyanazon látszólag igen különböző embert pályájának két szempontjából mutatta be. Ez történt Jézussal az Ön életiratában. Azonban mi jogosít fel, ily eljárásra ? Ki kezeskedik annak valódisága felől ?

Sok szó, a mely egymást kiegészíti, el van egymástól választva, s egymással csatarendben szembe állítva. És Jézus ezen megragadó szavainak mindegyike a legbevégzettebb ügyességgel, s a legfinomabb tapintattal van gyakran minden valószínű, vagy csak észrevehető indok nélkül oly helyre beékelve, a melyen az Ön által szándéklott összehatást leginkább elősegíthette.

Önnek könyve a hypothetikus módszernek is remeke, a hypothesisek dicsőítésére emelt fényes, nagyszerű emlék. Minden tudományra, szellemre és képzeletre mutat, midőn azon Proteust közösen megtámadják, éleselméjű, új és váratlan megoldások, a melyek azonban fájdalom nem elég erősek, hogy valamit elhárítsanak, megdöntsenek. Ily ravasz eljárással, ily sokféle segédeszközzel, s ily szövevényes művészettel szemben, az igazság és a történelem igen gyengének látszik. Az életíró tetszése szerint átalakíthatja hőseit, és sok erőszakot számba nem véve, még meg kell Önnek köszönni, hogy azon páratlan jellemet és életet még jobban el nem torzította. Az Ön módszerével minden

lehetséges volt, de Önnek emelkedett gondolkodásmódja és izlése gyakran visszatartották Önnek kezét.

Erre azt lehet felelni, hogy miután az evangyéliomok Krisztusa már az által, hogy a mi mindennapi tapasztalásunk által megállapított természeti törvényeken kívül áll, az Ön szemei előtt lehetetlen, s nem elfogadható, tehát Ön nem tehetett mást, mint hogy egy hypothetikus, és ha nem is történelmi, de legalább lehetséges Krisztust alkosson.

Azonban valóban lehető-e Önnek Krisztusa, és a szentségnek, és az erkölcsi szennynek azon óriási ellentétei, a melyeket Ön benne lát, elfogadhatók e? Oh minden esetre, a történelem, magunknak és másoknak megfigyelése nagyon is bebizonyítja azt, hogy mily nyomoruságos és bűnös elemek állhatnak fenn együtt ugyanazon szivben a legtisztább és legmagasztosabb törekvésekkel. Bizonyos, hogy ugyanazon ember felváltva majd igen magasra emelkedhetik és igen mélyre süllyedhet. Megengedem, hogy Mohamed egyuttal csaló, és bizonyos tekintetben valódi vallásos reformátor volt, hogy sok dologban igen aljasnak mutatkozott, jöllehet más tekintetben igen genialis ember lehetett. A történelem tele van ily ellenmondásokkal.

De a mit még soha sem tapasztaltunk, az ez, hogy oly nagy, oly erős lelkű, oly szent lény, mint Önnek tulajdon Jézusa, saját tanítványai által oly nyomorult szemfényvesztésekre engedje magát felhasználni. Ugy látszik, hogy Ön némely pillanatokban minden cél nélkül kisebbíti őt. Micsoda ezen balga és könnyen-hívő mester, a kit tanítványai és néhány nő játékszerükké tesznek, a ki az ő szavukra hazudik és csal, a kit

azon szándék, hogy hitet szerezzen, gyalázatos csalárd-ságokra csábít, és a kit kicsinyes, s méltatlan fondorla-tokba bátorkodnak bonyolítani? Én az evangyéliomban mindenütt azt látom, hogy környezetén és pedig teljes fenséggel uralkodik; azt látom hogy erkölcsi s teljesen független tekintélylyel ítél, helyesel, vagy roszal: hogy határozott szilárdsággal felel mindenkinek, a ki neki tanácsot ad, vagy elhatározását irányozni akarja, mint Máriának Kánában, Jánosnak és Jakabnak a sa-máriai faluban, Péternek midőn az mestere halála ki-jelentésén megbotránkozik. Oly nagy mértékben környe-zete felett állva, hogy szüntelenül félreértetik, hol látja Ön, hogy oly czimeket adat magának, a melyek őt meg nem illetik, hogy a vak koldus a legnagyobb örömet szerzi neki, midőn őt Dávid fiaként üdvözli, hogy elhagyja magát csábítani arra, hogy csudákat színleljen, és félig akarata ellen Lázár hamis feltámasztásának méltatlan komédiájában a főszerepet játssza?

Ez az utolsó elbeszélés, derék barátom, szenny az Ön könyvében. Oh, miért nem mondta Ön inkább ezer-szer ezen feltámasztásról, hogy az monda, vagy rege? De abból kegyes csalást csinálni és Jézusnak ezen ámításban kész részvétet tulajdonítani annyit tesz, mint őt a nemtelenig lealázni. Ez a lap méltatlan Önhöz; ez már nem a mi korunkba való; daczára azon rendki-vüli művészetnek, a melylyel Ön a kifejezésekben annak hatását szelidítette, azon rosz hirbe jutott iskolához méltó, a melyet helyesen neveznek közönséges ra-tionalismusnak (rationalismus vulgaris). Így csinált félszázad előtt Paulus hittudor Jónás czethalából vendéglőczímert, a melyben a próféta három napig

lakott, vagy egész iskolamesteresen megmagyarázta, hogy Jézus nem a tengeren, hanem a tenger mellett járt, a min persze nem kellett volna tanítványainak csudálkozni.

Mondjunk le mindenkorra ezen kicsinyes eszközökről, a melyek mellett sem a történelem méltósága, sem a tudomány tekintélye nem szól! Ne vegyük át a modern szinműiróktól azon hitvány sodronyokat, a melyekkel balga személyeiket önkényük szerint mozgatják, és becsüljük többre a vizsgálódás ily szép és dicső tárgyának fenségét!

Inkább ragaszkodjék Ön minden csudának általános lehetetlensége felőli elméleté-hez, és ha azon elbeszélésben, a melynek elvetéséről itt szó van, a történetnek sok csudás vonása is gátolja Önt utjában, keressen Ön valami jobbat, mint ilyen mesterségeket!

Jól tudjuk, hogy itt Jézust félig kimenteni a becsületesség felőli casuistikus megkülönböztetéseknek egész rendszere áll rendelkezésre. Önnel együtt tehát el kell ismerni, hogy a kétezer év előtti és mai becsületesség, a keletnek, és a mi halvány nyugoti égaljunknak becsületessége egészen különböző dolgok? Megálljon Ön, kérem Önt; hová visz Ön bennünket? A casuisták, Sanchez, Suarez, Escobar ugyanezt mondták minden erényről, a mely nehezen esik, s minden bűnről, a mely csábitónak tetszhetik. Már többé nem csupán a vallás, hanem az örök erkölcsiség az, a mi kétségbe van vonva, és nem Jézusnál, hanem az olvasónál szenved a becsületesség eredeti fogalma csapást. Ha szükséges volna Jézust Önön megboszulni, nem itt volna-e helye? Nem tudjuk-e, hogy mennyire minden alapelvnek

felbomlására vezethet a tulságos okoskodás? Sevigné asszony azt kívánta, hogy a vallást, a mely a Jansenisták, Quietisták és Orthodoxok alatt ködszerűvé és megfoghatatlanná lett, egy kevéssé sűrűsítsék meg neki. Én részemről azt kívánom, hogy a becsületesség és emberség változhatatlan törvényei állandók és érthetők maradjanak. Én egy ily ékesen irtkönyvnek ezen sajnálatra méltó részéről a szerző jellemére hivatkozom. Ön hozzászoktatta barátit és olvasóit, hogy Önben azon hajthatatlan becsületességet tiszteljék, a mely itt Önnek tolla alatt valami felhőszerűvé, határozatlanná látszik lenni. Tehát ne tagadja Ön azt meg a Jézus Krisztustól! Ha volt valaha nagyszerű, szabadelvű, bátor és földi szempontból véve vakmerő harcz, ugy bizonyosan az az volt, a melyet ő egész pályáján keresztül, s nevezetesen Jeruzsálemben a farizeusok ellen vivott; ne keverjen Ön a közé nyomorult álutakat és gyáva engedékenységet. Ön ellentmondásokra, lehetetlenségekre csábíttatja magát, s hogy a természetfelettit elkerülje, az éktelenbe esik. *)

Általában azon eredeti és élénk felsőség a melylyel Ön a megváltónak Galilaeában való működését rajzolja, le-

*) A mit a becsületességről mondtam, az áll a rajongásról (fanatizmus) is. Azt nyilvánítani, hogy Jézus bizonyos idő múltával rajongó lett, és azután félig menteni őt, mégis nagyon kényelmes dolog. Nem, Jézus nem tett semmi ilyest. A rajongás, természeténél fogva megvetésre méltó; Voltaire azt állította, és helyesen. Ne mentegessük a rajongást, és ne egyezzünk meg vele egy könnyen; ne alacsonyítsuk le oly nagy készséggel saját erkölcsi mértékünket; soha se mondjunk le azon szép jogról, hogy felháborodjunk!

jebb száll, mihelyt Ön az ő utolsó jeruzsálemi tartózkodására megy át. Nem csupán azért mert a tárgy zavarossá lesz; mert általában minden író, ha a válsághoz közeledik, mindég jobban meg van hatva s számosabb, megható részletekre terjeszkedik. Ön ellenben ezen fájdalmas, de az előzőknél magasztosabb véget összeszorítva rövidíteni látszik. Jézusnak maga felőli nyilatkozatai, az Ön véleménye szerint unalmasokká válnak! (311 lap.)

Pedig mi magasztosabb, mint a veszélynek ezen folytonos fokozódása, és egyszersmind a tekintélynek, és ellenkezésnek növekvő bátorsága, midőn Jézus, minden védelem nélkül, kedves Galilaeáján kívül a nap hatalmasaival szemben, velök daczol, őket leálarcozza, tőreiket oly ügyességgel kikerüli, a mely őket zavarba hozza, és magát, midőn őket az egész nép előtt megfenyíti, az elkerülhetetlen, borzasztó halálnak kiteszi.

Miért elegendő okok nélkül az ezen halálra vonatkozó adatokat megcsonkitani? Miért a megfeszítettnek oly egyszerű és mély szavait csaknem egészen értetlen felkiáltásokra szorítani? Nem tudjuk-e, hogy azon halálnemnél a kivégzett beszélhetett, s hogy abban senkisé gátolta őt? Jézus nem mondhatta Máriának azon rövid, és a keresztyén lelkeket örökre megindító szót: „asszony, ime a te fiad!” és miért nem? Mert Ön szerint Jézus (bizonyos vad fanatismusban, a mely egyáltalában nem hozzá való) minden családi érzelmet lábbal tapodott! Következetesebb lett volna ezen oly rövid, oly gyengéd, a tanuk emlékezetében oly könnyen megmaradható szavaknál megállapodni, és azokból azt következtetni, hogy talán azon, egy indus

fakirhoz méltó kibontakozást a legnemesebb érzelmekből Jézusnak nem lehetett tulajdonává tenni.

A szónak rövidsége, János neve mellett az epitheton hiánya nem a szónak czélzatos hamisítása ellen, s annak történelmi valódisága mellett bizonyítanak-e? Ha azt Jánosnak, Máriának, vagy magának Jézusnak dicsőítésére találták volna fel, akkor máskép fejezték volna ki magukat, akkor a mesterrel megindultabb, és Máriát és Jánost tisztelőbb hangon beszéltették volna. Ami Mária nevének a synoptikusok általi mellőzését illeti, annál nincs egyszerűbb: Mária nem igen volt ismeretes.

A mi a töredelmes bűnösnek adott bűnbocsánatot illeti, az ő dicsőségének és kegyelmének ezen ténye, a mely a megváltónak jellemével s előbbi cselekedeteivel oly igen öszhangzik, s a mely őt egészen haláláig következetesnek bizonyítja, kicsinylőleg el van hagyva. Ha monda volna is, oly szép, hogy legalább megemlést érdemelne.

A végvacsora ki van törölve, vagy semmire összevonva. Ön néhány szóval száll vele szembe; Ön azon határozatlan képet teszi eleibe, a melyet a megváltónak egy, János evangyéliomában (VI fej.) foglalt beszéde tartalmaz, és pedig daczára annak, hogy Ön maga is kinyilatkoztatta, és általánosan is tudva van, hogy Jézusnak János evangyéliomában foglalt beszédei kevesebbé viselik a valódiság bélyegét, mint a három első evangyéliom adatai. Ez pedig mind a három, és azonfelül Pál egy kétségen felül álló levélben részletesen elbeszéli az urvacsora-szerzés történetét. Most már kinek higgyen az ember? Ha ez nem pusztá önkény, hát melyik az?

A szertartási isteni szolgálat elleni helyes ellenzékében mellőzi Ön a mennyire lehet a keresztséget és az urvacsorát. Hasztalan. Észszerűleg nem lehet az evangyéliomokból elfogadni azt, a mit Ön maga is elfogad, anélkül, hogy ezen két, — hogy is mondjam? — elemi és jelentékeny szokást is el ne fogadjuk; a szívnak a vallás által való megtisztulásának jelképét, azon pillanatban, midőn az ember keresztyénnek nyilvánítja magát, és azon közös lakomát, azon családi- szövetségi- és kiengesztelődési lakomát, a melyre Jézus minden tanítványát meghívja, hogy azt az ő emlékezetére ő vele, és atyjával való szellemi közösségben megünnepeljék. Nem tudom, tudós barátom, ha Ön ezen minden szertartások között a legszebbet és legmeghatóbbat látta-e a mi templomainkban ünnepelni. Talán ha Ön ezen (hitfelekezeti belépti jegyek, és egyházi felhatalmazás nélküli) mindenk számára megterített asztalt látta volna, és látott volna amellett minden rangot egyesülve és összevegyülve a gazdagot és szegényt, a világi hölgyet, a szolgát, a koldust Jézus nevében ugyanazon asztal mellé gyűlve, ugyanazon pohárból inni, tökéletes lelki egyenlőségben ugyanazon vágygyl az Isten, és a szentség után, talán megértette volna Ön, hogy Jézus volt oly bölcs, hogy a szertartások iránti ellenszenvét a szélső radicalismusig ne vigye. Itt ezen asztalnál vallják és juttatják diadalra azon tiszta vallást, a melyet Ön nyomoz, és a melynek többnek kell lenni pusztá abstractionál, ha semmire nem akar leszállíttatni.

III.

Kedves, tudós barátom!

Valamit kell Önnek szemére vetnem, a mi a szívemen fekszik. Ön nagy súlyt fektetett azon vidám, gyermekded jellemre, a melyet Ön Jézus életének első szakában a mester tanaiban, és tanítványai kedélyállapotában felfedezett.

Később azomban, úgy veszi Ön fel, hogy nézetük igen megváltozott; nemcsak úgy tűnnek fel, mint szigorú asceták, a család iránti természetes hajlammal szemben, hanem mint a tulajdonnak ellenségei, sőt ellenségei a házasságnak is, s egyszersmind communistikus és szerzetesi iránynak hódolnak. E tekintetben Ön maga is nagy mértékben igazat ad nekik, és Ön szerint a szerzetes a valódi keresztyén.

Ezen utolsó pontokat illetőleg én egészen más véleményben vagyok.

Kétségtől helyesen csudáltatja Ön a megváltó kezdődő művében a bájjal és vidámsággal teljes időket. Kétségtől az első keresztyén csoportban is tiszta szabadság, szent elfogulatlan öröm uralkodott. És jóllehet Jézusban, a kinek ez a világ igen elfajult és nyomorult volt, már az első napokban megható buskomorság ismerhető fel, mégis igaz, hogy Jézus tanában igen sokszóra mosolygó szelid világosság veti tiszta viszfényét. Bizonyos továbbá az, hogy Jézus családi körökben, még népes ünnepélyeken is gyakran megjelent, hogy oda tanítványait is magával vitte, s hogy őt János

evangyélioma családi viszonyai kötésével is eleibénk állítja, midőn őt a kanai menyekzőbe magával viszi.

Meg vagyok győződve, hogy czélzatosan cselekedett; itt is, valamint azon szavakban, a melyeket Ön a vőlegény örömeiről és a piacon játszó gyermekekről való bájoló képben idéz, a maga, és elődje a keresztyénség szentsége, és Keresztelő János szigorú szellemi (ascetái) élete közötti ellentétet akarta világosan és érthetően kifejezni.

Bár tökéletesítsék magukat a keresztelők és szerzetesek a pusztai magányos életben, bár ne egyenek és ne igyanak, az emberfia tökéletesebb, emberibb mint ők mindnyájan. Ő épen oly kevésbé szerzetes mint pap, és nem akarja, hogy az emberek azzá legyenek. Jézus ezen az ő atyja által úgy szeretett világban az emberi társadalom kebelében él és tanít. Ne mondja Ön azt nekem, hogy a szerzetes a keresztyénség hőse, az egyszerű világi ember csak polgára. Legyen! elfogadom a szót. Ha a művész megveti, és a főrangú kevésre becsüli is a polgárt, mindegy! a művész és nemes ur kivételek, és azok akarnak lenni. Jézus meg akarja menteni (váltani) nemcsak a kivételeket, hanem a sokaságot, a népet, a polgárt, szóval az egész világot.

Ön, kedves barátom, ezen átkaroló szeretetet Jézus lelkében, az ő testvéri gyengédségének ezen nagy kiterjedését, oly sok pásztor nélkül tévelygő juh iránti isteni szánakozását nem eléggé emelte ki. Azt mondják, hogy Xerxes egykor sirt azért, hogy azon megszámlálhatatlan seregből, a melynek ura volt, egy sem kerül el a halált. Jézus meghatva érezte magát, nem egyszer valamikor, hanem szünetlenül, midőn azon

seregre tekintett, a mely oly végetlen szükségét érezte az erkölcsi emelkedésnek, a bűnbocsánatnak, az új életnek, s a felülről való segítségnek. Nekem nem kell kitanult, szerzetes Krisztus. A szerzetesrendeknek megengedem néha szép története én előttem mégis csak a vallásos ferde művelődés rajza; nem tagadom, hogy a szerzetes is lehet hős, de kevesebb mint az ember; ő kilépett a józan és rendes viszonyok közül. Rohanjon a harcza, hogy a testet és lelket megmentse, megvidámitsa! Ha a felfeszítettnek lábainál saját üdvösségeért él, akkor önző kegyeskedő, nem keresztyén. A keresztyénségnek szüksége van a hősi-ség minden nemére, és senkinek sincs joga magát testvérei közül kivonni.

Ellentmondok tehát valamint az ascetai élet Ön általi megdicsőítésének, ugy azon tulzásnak is, a melylyel Ön az első napok boldogságát rajzolja. Ön abbó itt-ott bizonyos közönséges örömet csinál, a mely sem az igazsággal, sem a szépséggel meg nem egyez. Azáltal, hogy Jézusról és az apostolokról mint gyermekekről beszél, olvasóinak szánalmát költi fel irántuk. Bizonyos, hogy a gyermek névnek, a melylyel Ön őket felruházza, megvan a maga igazsága és jelentősége. Jézus helyesen mondta, hogy a gyermeki együgyűség nyeri el az első helyet az ő országában; ez oly gondolat, a melyet Channing csudálatraméltóan kifejtett; de Ön ezen gondolatnak oly jelentést ad, a mely azt meghamisítja. Végre kérem Önt, hogy könyvéből egy elszivelhetetlen izlés nélküli kifejezést kitöröljön, azt, a mely a szép lényekről (belles creatures) szól, a kik Jézushoz megtértek. Szép mit tudja Ön azt?

Az evangéliom komoly méltóságában sehol sem említi, ha Magdolna és társnői szépek voltak-e vagy nem! Nem szépségükről van itt szó, hanem hitükről. Ők egész a koponyahegyig követték mesterüket, ez az ő dicsőségük! Hadd ruházza fel őket a szobrász és festő eszményi szépséggel, a mi a művészetnek egyik feltétele; de Ön, mint történetíró, az izlés, és az illem legmagasabb és leggyengédebb követeléseire, kérem beszéljen róluk méltóbb komolysággal!

A mi az örömet illeti, az is a keresztyén tökélyhez tartozik. Pál, a kit oly elvontnak, és setétnek tartanak, szüntelenül arra hiv fel. Vidám, szelid fényvel világol az János evangéliomában. Luther a külső formákat illetőleg igen anyagositotta azt, de egyik legerősebb fegyvere volt. Van oly kegyes, érlyes és nyugodt öröm, a mely mindenben feltalálható, a mely nagy, és hosszú időre van alkotva. Jézus birta azt, és dúsan terjesztette környezetében.

Visszatérek az ascetismusra, és Önnek azon szemrehányására, hogy Jézus durva, és erőszakosan közönyös volt a családi kötelek iránt. Nehány szavának, a melyet Ön az összefüggésből kiszakasztott és összeállított, mindenesetre megvan ezen színezete. Azonban nem találtam Önnek könyvében sem ezen, sem sok más pontot illetőleg azon igen egyszerű és mégis lényeges magyarázatot: hogy Jézus, mint minden keleti, különösen a zsidó tanítók, a hyperbola (tulzás) által igyekezett saját gondolatait tanítványai emlékébe bevésni.

Midőn tanítványait szolgáltrakészekké, s engedékenyekké akarja tenni: „A ki el akarja venni felső ruháját, add neki alsó ruháját is.“

Midőn a hit erejéről van szó : „Ha akkora hitetek volna, mint egy mustármag, és azt mondanátok e hegynek : eredj a tengerbe megtenné.“

Midőn a Farizeusoknak azt vetiszemükre, hogy a kicsinységekben igen aggódók, slényeges dolgokban lelkiismeretlenek : azzal vádolja őket, hogy, „italaikat megszürik, és a szúnyogtól megtisztítják, a tevét pedig elnyelik.“

Nevetségesek ha szóról szóra vesszük; és ezen roppant hyperbolák, és más, épen ily nagyok a megváltónak szokott tanmodorához tartoztak. Midőn magának az akkor uralkodott módszerekből hasznos eszközt készít, lényegileg magvető. Akár egyhez, akár a tizenkettőhöz, akár a sokasághoz szól, az igazságnak és életnek roppant csiráit veti hallgatói lelkébe. Az ő szavait nem lehet többé elfeledni; áthatnak, gyökeret vernek, bele nőnek a lélekbe a mely azokat jól felfogta, és lassanként elfoglalják azt. A hyperbola az ő gondolatainak az, a mi bizonyos mag-nemeknek a könnyű szárny, a mely azokat a távolból elhozza, és a hegyes vas, a mely azokat a földben, a melyben hajtaniok kell, megerősíti.

Azt veti Ön szemére, hogy néha egyik homályosság-hoz másikat kapcsol, hogy sok nehéz kérdésre, a melyet eleibe tesznek, csak még nehezebb kérdéssel felel. Az igaz; de ez ugyanazon elvvel van összefüggésben. Ő nem csupán a jelennek beszél. Ő nem törvényhozó, a ki valamely törvényt hirdet, nem bíró, a ki ítéletet mond ki. Ő jobban tud mint Socrates a szellemben és lelkiismeretben világosságot és új életet teremteni. A helyett, hogy kész eszméket volna fel, szava a megsebzett lelkekben egy barázdát nyit, mint az eke, és abba

magot vet, mint a magvető. Hány hallgatója volt Krisztusnak az apostoloktól fogva, a kik csak egymásután, fokonként értették meg őt, oly mértékben, a mint a mag belsejükben csirázott, oly mértékben, a mint a szántóföld erősebb és alkalmasabb lett, hogy oly gabonát teremjen.

Jézus sok szava felől tévedésben van az ember mindaddig, míg ezen tanmódot, vagy ha úgy tetszik, azon kiterjedést, a melyet az akkori tanmódnak adott, fel nem fogta. És sok helyből kilátszik, hogy hangja, alakja, szelid, egyszerű fensége nagyban elősegítette mondatainak elragadó hatását.

Soha egy tanmód sem volt szabadelvűbb; soha egy sem kedvezett annyira az egyes. egyéniségek tág és termékeny fejlődésének. Jézus sokkal többet akart, mint tanítványainak szabályt adni; ő új, és nekik sajátos életet akart és akar azokban előidézni. Soha senki sem tett magáról oly fennhangon tanuságot, de soha senki sem tolta fel kevésbbé gondolatának, nyelvének, tevékenységének formáját.

Hiven rajzolta-e Ön Jézus jellemét? Nem gondolnám. A fájdalom emberének és isten fiának mély komolysága nincsen meg az ő Genezáreth tava melletti tanításának leírásában, (173—174. lap). A következő lapokon hiányzik ugyanazon képből a méltóság és terjedelem (176—204. lap). Oly eszme, a mely világosan nagy tért foglal el állandó fogalom körében, legfontosabb elhatározásaiban, s minden cselekedeteiben, azon eszme, hogy ő az ő atyjának akarátát cselekeszi, s azon elhatározás, hogy az isten munkáját bevégezi. Látjuk, hogy ezen gondolat, a melyet ő

mindennapi eledelével tesz, őt folytonosan támogatja, elhatározza, s ezerféle alakban ismét megjelen szavaiban. Ha volt valaha ember, a ki az égi küldetés tudatával birt, és ezen küldetésében és azért élt, mindenesetre ő az; ezen lényeges szempont távolról sem foglalja el új életiratában az egész őt megillető helyet.

Nem helyeselhetem Önnek bár szerény és kimért hasonlatát sem Jézus és Cakya-Muni között. Fájdalom, ez gyengíti és zavarja Önnek utolsó, s más tekintetben oly szép lapjait. Én nem ismerem a buddhizmust eléggé alaposan, hogy Önnel ezen analogiák és hasonlatok felett vitába bocsátkozzam, de nekem legalább merészeknek tetszenek. Ha például látom, hogy Buddha az indus jóakaratot az emberekkel mintegy ugyanazonosított állatok iránt annyira viszi, hogy két tigris-kölyöknek, a mely az anyja tejétől meg van fosztva, le hagyja rágni lábait, és ezen legendát, bármily kedvesnek lássék is, izetlen érzékenykedésnek találom, de nem látok benne legtávolabbról is semmit, a mi Jézusnak szeretetéhez, és az emberiség lelki-üdvéért való önfeláldozásához hasonlítana.

Egyébiránt Cakya szerzetes volt, és csak azáltal lett szentté. Ő kilépett embertársai társulatából, és már ezáltal alapjában másformává, és értékére nézve felszámíthatatlanul csekélyebbé lesz, — bármily nemes volt is az egyébként, az ő reformatiója a megváltónak lényegében mindenkire számított, általánosan emberi műve mellett. Én tisztelen Cakya-Munit, Assisi Ferenczet, a két Benedeket, a kik a pusztában néhány választott lelket gyűjtenek, hogy azokat megmentsek;

de a valódi megváltó az, a ki közvetlenül az emberi nem egész tömegére hat, és a ki azt meri jósolni, hogy egy kevés kovász megposhasztja az egész tésztát.

Nem csupán Önnek a szerzetesi szentség iránti előszeretetében találok a könyv néhány helyén a katolikus nézlet nyomaira. Így, nem tudok eléggé csudálkozni azon, hogy a szentháromság dogmája úgy van említve, mint azon eszmék egyike, a melyeken az egész keresztyénség alapult, (45. és 275. lap). A két idézett hely közül az utóbbi ugyan meglehetősen helyreigazítja az elsőt. De a bölcseségnek*), az igének és a léleknek ingatag alexandriai elméleteiből, s oly sok más theosophiai personificatióval analog personificatiójából az egyháznak szentháromsági dogmaját, azaz az atyának, a fiúnak és a szent léleknek, a mely mind a három egy isten, határozott egyenlőségét következtetni, ez már még is sok. A szentháromság (a szentírás és az első atyák előtt ismeretlen szó) magával ellentmondó, s igen sajnos superfoetatio, a mely jóval az apostoli kor után a theologusok túlságosan szórszálhasogató elméjéből származott. Ezen bizarr dogmának semmi köze a keresztyénség eredetéhez.

Nézetem szerint épen így tulozza Ön ama bizonyos előrangot, a melyet Péternek tulajdonít, és a melyet ő nyiltszívű, és mindenkor hirtelen jelleme élénkségének köszön. Azt mondja Ön, hogy Jézus,

*) A hypostasisnak tartott bölcseségre vonatkozólag a Bölcses. VIII. és IX. foglalt személyesítés lett volna idézendő, a hol a bölcsesség azt tanítja, hogy öröktől fogva, a világ kezdete előtt uralkodóul rendeltetett, és hogy a teremtes munkájában résztvett. (Lásd különösen VIII. 12—21.)

midőn őt Péternek nevezi, azzal azt akarta mondani, hogy őt az épület szegletkövévé teszi. (169. lap.) De itt egyáltalában nem szegletkőről van a szó. Simon az első, a ki Jézust a Messiás, és isten fia néven üdvözölte. Mestere a névért nevet ad neki vissza, és azt mondja neki, hogy ő az első (idő szerint) a keresztyének között, s az örök épületnek első köve. Midőn a próféták módja szerint azonnal egy ugrással átmegy az első kő letevésétől azon eszményi templom befejezésére, a melynek minden köve élő lélek lesz, kinyilatkoztatja, hogy annak kapui*) oly erősek lesznek, mint a pokol kapui; előre látja a napot, a melyen a kulcs a zárba tétetik, a midőn a szentély mindenek előtt megnyílik, és megbizsa Pétert, mint később (ugyanazon evangyéliomban) minden tanítványát, hogy az emberiségnek az általános templomot megnyissák. Kéfás volt a templom első köve, azaz első ember, a ki Jézust Krisztusnak nyilvánította (akkor az egyedüli hitvallás). Ez nevezetes megtiszteltetés, a melyben őt a mester részesíti, de egyáltalában semmit sem hasonlít az örökösödési joghoz, a mely a katolikusoknál megvan, sőt még azon főnökségi joghoz sem, a melyet Ön látszik abban találni.

Egy más helyet idézek, a melyet Ön, nézetem szerint a katolikus szokások iránti önkénytelen elnézésből nem helyesen fordít. Nevezetesen Keresztelő János

*) Valamely épület kapuinak felállítását hirdetni annyit tett, mint azt befejezettnek nyilvánítani. (Lásd az ó test Bethel Hiel történetét).

és Jézus, midőn az isten országát hirdették, azt mondták volna: „Térjete meg (faire pénitence, 126. lap)! *Μετανοείτε* görög szó sokkal mélyebb; az teszi: változtassátok meg erkölcsi életeteket; legyetek más emberek; alakítsátok át egész valótokat! Faire pénitence, katolikus kifejezés, a mely itt nincs helyén; itt sehol sincs szó különös engesztelésekről, külső gyakorlatokról, hanem belső, valódi vallásos és erkölcsi átalakulásról.

„Az isten országa ti bennetek van.“ Így fordítják gyakran, s Ön is így adja Jézusnak egy szavát. A gondolat igen helyes, és Jézushoz igen méltó, kétségkívül ő is helyeselte volna azt. De sem az a hely, a melyet Ön idéz (Luk. XVI. 20) sem más nem mondja ezt. Egyszerűen ezt teszi: „Az isten országa ti köztetek, a világon, Izraelben van.“ (107. lap).

Nevezetes azon önkényszerű eljárás, a melylyel Ön a mester saavait eldarabolja, és szétesztja. Jézusnak János evangyéliomában foglalt beszédei, a melyek oly kevésbé valódiaknak vannak nyilvánítva, mindamellett minden nagy vonakodás nélkül használtatnak. (336. 346. lap.) Az időpont, a melyben Ön szerint Jézus beszédeinek általános hangja csaknem egészen megváltozott, (a mi a felett határoz, hogy ez vagy amaz szónak mely helyet jeleljen ki); a hely, a melyre a jajkiáltások vannak helyezve, (316. és köv. lap), mindez csupa önkény.

A szellemdús hasonlat feletti örömben, a mely kétségkívül igen élénk öröm, de a melynek veszélyes csábja igen könnyen tévutra vezethet, két egészen különböző tény között bizonyos analogiát talál Ön (195.

lap.) Jézusnak a gyermekek iránti szeretete között, a kik legbensőbb részvétét keltették fel és ragaszkodásuk s ártatlanságuk által az ő szemei előtt az isten gyermekeinek képei voltak, és azon hihetetlen szerep között, a melyet Savanarola csudálatos államában a gyermekeknek ad. Egész tehetségem szerint protestálok ezen összeállítás ellen. A hőslelkű florenczi dominikánus, a kit én egyébiránt csudálok, s a kinek nemes emlékét minden balfogásai daczára is tisztelem, sem az első éveket megillető tiszteletet nem tudta felfogni, sem azon környezetet, a melyben a gyermeknek fejlődnie kell; ő a florenczi kis fiukat és leánykákat a rossz erkölcsök kémjeivé, minden bűnök elleni különös rendőrség nyilvános ügynökeivé, és pedig osztályokra osztott, figyelmesen szervezett és igen szorgalmasan működő ügynökeivé tette. Eszeveszett bolondság, a szerzetesi szellem gyalázatos gyümölcse, a mely sem a családot, sem a gyermekséget nem tudja felfogni; oly történet, a melyet, midőn Jézus Krisztusról van szó, épen nem kellett volna előhozni.

Egy más, igen váratlan képzelet : Judás, mint jó jeruzsálemi polgár nyugodtan és boldogul végezhetette be életét Hakel-Dama nevű birtokán.

Ez arra a könyvre emlékeztet bennünket (a személyek közötti minden analogia nélkül) a melyben a nagy Napoleonnak egy lelkesült tisztelője, a ki szabadságot vett magának hősének szerencsétlen dolgait tetszése szerint kiigazítani, Waterloonál nagy győzelmet arattat vele, s szerencséjének kedvező folyamat tetszése szerint nyújtja, s végre késő vénységben a Tuileriák trónján halatja meg. Ha szabad komoly

könyvben a bizonyítás árnyéka, vagy erkölcsi valószínűség nélkül annak az ellenkezőjét venni fel, a mit a történelmi bizonyítékok állítanak, ilyenféle bogarakban mindenesetre sok képzeletet és elmésséget lehet kifejteni De hát a tudomány? hát a történelem? a vallásról semmit sem szólunk, a melyhez Judásnak természetesen nincs köze.

Nem mutatkozik-e itt, mint több más helyen, az eredetiség tulságos volta, vagy a hagyományra és irományra vonatkozó függetlenség fitogtatása?

A könyv legnagyobb érdemeinek egyike azon varázsban áll, a melyet az olvasóra gyakorol; ily nehezkes tárgynál bámulatosan könnyű olvasatu. De épen ezen könnyűség, nem kívánt-e igen nagy áldozatokat? Még soha senki sem üzte annyira azon elbájosló művészetet, hogy olvasóit a tudományos kutatás fáradsalmaitól megkímélje, s teljesen kész eredményt élénk elbeszélésbe keretezzen be. Ez azon kíváncsiságnak, a melylyel a könyvet olvassák, egyik alárendelt, és mégis igen lényeges oka. De azokra nézve, a kik maguknak az okokról és árnyalatokról számot akarnak adni, azokra nézve, a kik nem hajlandók magukat Önnek bájos irmodora által elragadtatni, nem elég a részleteket illetőleg egyszer s mindenkorra Straussra utalni.

Hogy, a terhes tudományos előkészület elkerülése végett több német író nem idézett Ön, azt értem, jóllehet Bauernek és iskolájának, a melyet Ön átható éles elmével tanulmányozott, némi joga lett volna a kivételre. Örültem, midőn láttam, hogy Ön négy protestans szabadelvű theologusnak Reuss-nak Nicolas-

nak, Colani-nak és Réville-nek műveit kiemeli. Tény, hogy Franciaországban, Önt kivéve, csak a szabadelvű protestantismus soraiban vannak theologusok, a kik nyomozni, és kutatni mernek. De csudálkoztam azon, hogy ezen nevek mellett Pecaunts-ét is nem találtam, a kinek „Krisztus és a lelkiismeret“, czimű könyve, jóllehet különbféle, igen fontos pontokban eltér Önnek eszméitől, azokhoz talán mégis inkább közelit, mint az Ön által idézett művek bármelyike.

IV.

Kedves, tudós barátom!

Midőn ezen mű feletti tanulmányaimat, a mely napjainkban a franciaországi közszellemet a vallásos téren oly élénken foglalkodtatta, befejezem, még néhány kitűnő szépségű helyet óhajtanék olvasóinknak kimutatni. Néha ugyan oly kikötéseket foglalnak magukban, a melyeket mi nem engedünk meg, vagy sejtetik azokat, de fényesen kijelelik azon vallásos haladást, a mely korunk gondolkodói és tudósai között érvényre jut.

Dupuis és Volnay iskolája messze mögöttünk fekszik, midőn Ön, azoknak egyik utóda az „institut“ban, mindenféle emberek által mint a hitetlenség korifeusa, megtámadtatva azt mondja Jézusról:

„Akkor talán valódilag volt az évben néhány hónap, a mely alatt az Isten a földön lakott“ (107 lap).

„ Jézus felfogta az Istennek valódi városát; az igazi ujjászületést: a hegyi prédikácziót, a gyengék megdicsőülését, a nép szeretetét, a szegények

iránti hajlamot, s mindannak visszahelyzését, a mi alá-
zatos, igaz, gyermeteg. Ezen visszahelyzést oly művé-
szi vonásokkal rajzolta, a melyek örökké tartanak.
Mindenikünk neki köszönheti azt, a mi bennünk leg-
jobb“ (264 lap).

Mint sok mások, Ön is dicsőíti Jézusnak erkölcs-
tanát, a melyről azt mondja :

„Az evangyéliomi morál mégis a leg-
nagyobb szerű mű, a mely emberi öntudatból száрма-
zott, s a tökéletes életnek legszebb törvénykönyve, a
melyet valaha erkölcs tanár tervezett“ (111 lap).

De még a morálról is úgy van elismerve a meg-
váltó gondolata, mint lényegesen vallásos.

„Emlékezzünk vissza, hogy Jézusnak első gondo-
lata, egy ő benne oly mélyen létező gondolat, hogy an-
nak eredetét felfedezni nem lehet, s a mely egész lé-
nyének, gyökereivel összefüggött, az volt, hogy ő az
Istennek fia, atyjának megbizottja, s akaratának végre-
hajtója Azon meggyőződés, hogy ő fogja az
Isten országát felállítani, feltétlenül uralkodott lelkén.
Ő magát a világ reformátorának tekintette“ (138 lap).

A mesternek két szava különösen ki van emelve, s
Önt valódi lelkesedésre ragadja. Először : Adjátok
meg a császárnak a mi a császáré, és Isten-
nek, a mi az Istené!

„Nagy jelentőségű szó, a mely a keresztyénség jö-
vője felett határozott. A tökéletes spiritualismus, és bá-
mulatos igazságosság szava, a mely a lelkieknek és az
ideigtartóknak elkülönzését megalapította, és a valódi
szabadságnak és polgárisodásnak alapkövét letette“
(314 lap).

Azután különösen a samáriai nőhez intézett felelet: Eljö az idő, és már itt is vagy, midőn az igazak az atyát (nem többé a Garizim-on vagy Jeruzsalem-ben hanem) lélekben és igazságban imádják.

„Azon napon, a melyen így nyilatkozott, valóban Isten fia volt. Legelőször mondá ki azon szót, a melyen az örök vallás épülete emelkedni fog s megalapítja a tiszta isteni tiszteletet, a mely időhez és hazához nincs kötve, s a melyet az idők végéig minden nemes-lélek gyakorolni fog. Az ő vallása e napon nemcsak az emberiség vallása, hanem az egyedüli vallás volt; és ha más égi testeken észszel és erkölcsiséggel felruházott lények vannak, úgy vallásuk nem különbözhetik attól, a melyet Jézus a Jákób kutjánál hirdetett. Az ember nem tarthatta meg azt, mert az ember az eszményit csak egy pillanatra éri el. Jézus szava villám volt a sötét éjszakában; tizennyolcz évszázad kellett hozzá, míg az emberiségnek (mit mondok? az emberiség egy igen kis részének) szemei megszokhatták azt. De a villám fényes nappá lesz, és az emberiség, miután a tévelygésnek minden útját bejárta, visszatérend azon szóhoz, mint hitének és reményének halhatatlan kifejezéséhez“ (228 lap).

Egy más helyen egészen helyesen mondja Ön :

„Senki sem volt kevésbbé pap, mint Jézus, senki sem volt nagyobb ellensége azon külsőségeknek, a melyek a vallást azon ürügy alatt, hogy azt védelmezik, elnyomják. Ezáltal vagyunk mi mind igaz tanítványai és követői, ezáltal tette ő le az igaz vallásnak alapkövét Egészen új eszme, a szív tisztasá-

gán és a testvériségen alapuló isteni tiszteletnek eszméje tartotta ő általa bevonulását a világba; oly nagyszerű eszme, hogy a keresztyén vallás e tekintetben kénytelen volt céljai iránt teljesen hűtelenné lenni, hogy még napjainkban és igen kevés lelkiület képes azt valószínűsíteni“ (116 lap).

Vége az utolsó lapokon ismételve és nagy erővel fejezi ki azon teljes meggyőződést, hogy Jézus műve elenyészhetetlen, végleges, és örökre felülmulthatatlan.

„ Jézus előtt sok mozgalmon ment keresztül a vallás eszméje, Jézus óta is nagy hódításokat tett, de a Jézus által alkotott lényeges felfogást nem haladták túl, és nem is fogják túlhaladni soha, ő mindörökre megalapította a tiszta vallás eszméjét. Jézus vallása ezen értelemben határtalan. Az egyháznak megvoltak korszakai, alakulásai; oly jelvényekbe zárkozott, a melyek csak egy ideig tartottak vagy tartanak; Jézus az általános vallást alapította meg, mely az érzelmen kívül semmit ki nem zár, semmit meg nem határoz. Az ő jelvényei nem meghatározott hitcizmek, hanem végtelen magyarázatokra alkalmas képek. Az evangyéliomban hiába keresnénk egy theologiai tételt. Minden hitvallás eltorzítása Jézus eszméinek Ha Jézus közénk visszatérne, nem azokat ismerné el tanítványainak, a kik őt tökéletesen be akarják szorítani a katekizmus néhány megszokott mondatába, hanem azokat, a kik dolgoznak, hogy őt tovább fejlesszék Bármilyenek legyenek is a dogma átalakulásai, a vallásban mindég Jézus marad a tiszta érzélem teremtmője, a hegyi beszédet sohasem szárnyalja túl semmi“ (389 lap).

„Bármily váratlan tüneményt szüljön is a jövő, Jézust nem mulja felül“ (399 lap).

Ezen néhány helyet elegendőnek találok arra, hogy a dicséretet és hálát igazolja, a mivel első levelemet kezdettem. Franciaország a század kezdete óta ezer meg ezer példányban olvasta a minden vallások kezdetét, a melyben tudományosan ki volt mutatva, hogy Jézus az égkör napja, s a tizenkét apostol annak jegyei. Az akkor uralkodott tudomány úgy bánt a keresztyénséggel, mint elkopott, nevetséges mesével. A gondolkodók és tudósok világában gyűlöltek az egyházat visszaéléseiért s azon akadályokért, a melyeket igen is gyakran a gondolatnak és a lélek jogainak eleibe gördített. Többé nem különböztettek, nem tiszteltek semmit; minden egy közös utálatban, közös megvetésben egyesült; s Voltairnak a fanatizmus ellen intézett ezen harci kiáltása: *Le az átkozottal! (Ecrasons l'infâme)* nem egyszer lön eszeveszett irtóztató istenkáromlással Jézus Krisztusra alkalmazva.

Ezek az idők elmúltak. Most vannak sokkal egy Dupuis, egy Volnay felett álló tudósok a kiket sokan veszedelmes kétkedőknek, s vakmerő hitetleneknek tartanak, a kik minden esetre sok hagyományos vallásos nézetet megtámadnak, gyakran, nézetem szerint, helyesen, gyakran helytelenül is. De épen itt olvastuk, hogy mit tart Jézusról és a keresztyénségről Ön, Ön, a ki közöttük a legékesenszólóbb.

Hadd üdvözljek Önben, minekelőtte befejezném, legalább nemesebb és komolyabb ellenfelet, mint Önnek elődei voltak, s egyszersmind bajtársat minden

ellen, a mi nem szabadelvű, a mi a vallásos igazságot külsőítés által eltorzítja, és meggyalázza.

De engedje meg Ön, hogy ezen leveleket két fontos megjegyzéssel összefoglaljam, s megmondjam hogy véleményem szerint mi hibája van az Ön könyvének.

Képzeljük bár az istent úgy, mint transzcendenst (világfelettit,) távol, a világtól külön, a teremtesen kívül trónolva, vagy valódi isten- és öntudattal úgy higgyünk ő benne mint immanens (világban levő) és mindenütt jelenlevő istenben, a kiben élünk, mozgunk és vagyunk, az élő istenben, a ki a természetben, a mely az ő műve, és az ő gyermekeinek lelkében folytonosan nyilatkozik, azért mindakét esetben épen úgy igaz marad, hogy az embernek közvetítésre van szüksége maga és a végetlen között. Kell valakinek lenni, a ki bennünket a lények lényéhez közelebb visz, s azt felfogó tehetségünk előtt megérthetővé teszi. A mi szűkkorlátaink és a legfőbb között oly nagy örvény van, a mely magától be nem telik. A vallások és vallás bölcsészetek ezen örvénybe ezer meg ezer isteneket, aeonokat, idoloikat égi szellemeket vetettek, és nem töltötték azt be. A katholicismusban, mióta Jézus Krisztus az atyával egyenlővé tétetve istenségében felolvadt és elveszett, a közvetítőnek mindig élő szüksége a Mária-tiszteletet szülte; de Mária is mindinkább és inkább közelít istenilényhez, s abban el fog tűnni, akkor a szent szívnak tisztelete fogja egy időre a nagyon transzcendens katholicismust emberiesíteni igyekezni. Ezen cultus ismét hitczikknek fog kihirdettetni, s a római egyház ebben reménylendi megifjodását.

Azoknak a kik azt hiszik, hogy Jézus az atyával

egészen különös, s a maga nemében egyetlen egyességben élt, azoknak a kik azt hiszik, hogy ő benne az isteni (bár miként magyarázzuk is azt) örök időre hasonlíthatatlan fénynyel világolt, azoknak ő a közbenjáró. A ki őt látta, az az atyát látta. Ő, egy Pálnál szokásoskép szerint az ő atyja dicsőségének mássa, visszafénye; ő úgy jelentette ki nekünk az istent, a mint azt ő előtte nem tette senki, s ő utána sem teendi senki; ő az emberi élet minden bonyodalmai, s a borzasztó halál rettentései között az isteni fénysugár világát tüntette elő. Azóta ő az a közbenjáró, a kiről a nagy apostol beszél.

Őn nem emeli ki és nem tiszteli Jézust mint istennek nagy kijelentőjét. Nem onnan van-e az, hogy Őnek istenről való ingadozó, és határozatlanul pantheistikus fogalma nem engedte meg, hogy Őn ebben Krisztus iránt igazságos legyen? A milyen az isten, olyan a vallás és a theologia. Őnek igen zavart és összefüggés nélküli istene nem engedte meg, hogy a megváltónak valódi rangját, magasztos méltóságát, mint a ki az emberiségnek istent kinyilatkoztatja, megadja.

Épen így van a szentséggel is, ezen egyszersmind gyakorlati és eszményi fogalommal az atyának ezen folytonos utánzásával; a melyből Jézusnak egész erkölcstana áll. Ő a feltétlen jónak a tökéletességnek eszméjét népszerűvé és élővé tette. Azon magasztos szabálynak a melyet ő a keresztyéneknek ad „tökéletessé lenni, mint a mennyei atya is tökéletes, Őnre nézve nincs értelme, a kinél sem isten, sem a szentség nem tartotta meg tényleges valódiságát.

Még többet. Az ember itt a földön a jó és rossz közötti elkeseredett harczba van bonyolodva; harcz között születik, elkerülhetetlen harczra rendeltetve. A gonosznak uralma, ha magát annak alája veti, az ő erkölcsi lényére nézve halálos betegség, lealacsonyító rabszolgaság lesz.

Jézus a közbenjáró ajánlkozik neki orvosul, a ki a beteget meggyógyítja, a megváltóul, a ki a rabot megszabadítja, és mely eszköz, mely gyógyszer, mely varázs által? Egyedül és kizárólag azáltal, a mi a vég-cél, a legfőbb jó által a melylyel bir s a melyben részesít, az atyával való közösség által.

A minek tehát én az Ön könyvében különösen hiját érzem, az a közbenjárás, vagy jobban, az üdv eszméje. Hagyjunk itt el minden theológiát és dogmatizálást; de vajjon a lélektan, önmegfigyelés és mások tapasztalata, minden vallás és erkölcsstan nem arra figyelmeztetné-e bennünket, hogy az ember bármi kicsiny és romlott legyen is, a végtelen és a szentség után szomjuhozik? hogy fáradtig harczol saját gyengesége, és saját méltatlansága ellen, nagyobb levén, semhogy afelett fájdalmat ne érezne, és magát ne szégyenlène, de még is tehetetlen, hogy attól megszabaduljon? Ezen általános lelki szorongattatásnak minden vallás felel a maga nyelvén: Jézus azt feleli: Az üdv eszköze az isten, és én ő hozzá vezetlek titeket: Én vagyok az út, az igazság és az élet.

Ön elismerni, hogy soha senki sem birta úgy az istent mint ő, soha senkinek sem volt úgy mint ő neki azon adománya, hogy az istent azokkal közölje, a kik azt keresik. Pál mindent megmondott ezen két szóban:

Ti a Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig az istené!

Én az Ön könyvében a tévedések és hiányok mellett, a melyeket szivemből sajnálok, kitünő érdemeket találok, határozott bátorságot, a mely Önt előttem még nagyobbá teszi, ritka ismereteket, és talán még ritkább rajzolási művészetet; találok abban nagybecsü ujat, a mi meg fog maradni, bátran megtámadott előítéleteket, s fennhangon vallott vallási igazságokat; de nem találok abban azon segítséget, vigasztalást, s megbontást, a mely után az aggódó és megterhelt lelkiismeret, a szorongattatott, töredelmes sziv, s a nyugtalankédvő lélek oly hő vágygyal sohajtozik; nem találok istennek azon könyörületos kijelentését, azon nagy, szükséges megszabadulást, azon magasztos erkölcsi átalakulást, az új életnek azon maradandó csiráját, a melyet a Jézus Krisztus, a megváltó nyujt az emberiségnek. Önnek Krisztusa azáltal, hogy emberivé lesz, már nem eléggé emberi.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

